

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 49

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49>

Заснований у 2006 році
Видається чотири рази на рік

Переяслав
2021

У збірнику опубліковані наукові статті з актуальних питань національної економіки України, розвитку підприємництва, аграрної економіки, функціонування фінансової системи та соціальної сфери.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур.

Редакційна рада: Мармуль Л. О., докт. екон. наук (головний редактор);

Алексєєв І. В., докт. екон. наук; Гордей О. Д., докт. екон. наук; Горошкова Л. А., докт. екон. наук; Ігнатенко М. М., докт. екон. наук; Калюга Є. В., докт. екон. наук; Кириленко О. П., докт. екон. наук; Кужелєв М. О., докт. екон. наук; Лук'яненко І. Г., докт. екон. наук; Пасічний М. Д., докт. екон. наук; Петрук О. М., докт. екон. наук; Тропіна В. Б., докт. екон. наук; Череп А. В., докт. екон. наук; Чугунов І. Я., докт. екон. наук; Леваєва Л. Ю., канд. екон. наук; Макарчук І. М., канд. екон. наук; Малишко В. В., канд. екон. наук; Паламарчук О. М., канд. екон. наук; Рibaкова Т. О., канд. екон. наук; Слюсар С. Т., канд. екон. наук; Чабан Г. В., канд. екон. наук; Кучеренко С. Ю., канд. екон. наук (відп. секретар).

Міжнародна редакційна рада: В. Воронов докт. соц. наук (Латвія); А. Ігнасяк-Шульц докт. екон. наук (Польща); О. Ванкевич докт. екон. наук (Республіка Білорусь); О. Доріна докт. екон. наук (Республіка Білорусь); А. Левітська докт. екон. наук (Республіка Молдова); В. Меньшиков докт. соц. наук (Латвія); С. Полоник докт. екон. наук (Республіка Білорусь); М. Хітов докт. економіки (Болгарія); Т. Сорокіна докт. екон. наук (Республіка Білорусь); Т. Тетеринець канд. екон. наук (Республіка Білорусь); В. Юшчіус докт. соц. наук (Литва).

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди». Протокол № 10 від 21 травня 2021 року.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 7 жовтня 2015 р. відповідно до рішення Державної атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2015 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» перереєстровано як фахове наукове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р. відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 15 жовтня 2019 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесений до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б».

Адреса редакційної колегії:

08400, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30, к. 107.

Засновник та видавець: Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Художник обкладинки: Попенко О.В.

Коректор: Рibaкова Т.О.

Верстка: Сердюк А.В.

Підписано до друку 22 травня, 2021 року. Формат 60х84/8.

Папір офсет. №1.

Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Ум. др. арк. 27,09.

Обл.–вид. арк. 22,79. Наклад 100 примірників.

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди.

08400, обл. Київська, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи

(реєстрація: серія КВ, №12268-1152 Р від 01.02.2007; перереєстрація: серія КВ, №21383-11183 ПР від 17.06.2015.)

Тел./факс +38 (04567) 5–66–71; 5–63–94; e-mail: ekon.dek@ukr.net

Сайт збірника наукових праць: <https://economic-bulletin.com>

Періодичне наукове видання «Економічний вісник університету»

зареєстроване в міжнародній базі даних періодичних видань:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Індексування і реферування: Україніка Наукова, Джерело.

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Directory of Open Access Journals (DOAJ), ERIH PLUS, IDEAS/RePEc, Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory (CISA), Google Scholar, Research Bible, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Українські наукові журнали.

Министерство образования и науки Украины
ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов
ученых и аспирантов

Выпуск 49

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49>

Основан в 2006 году
Издается четыре раза в год

Переяслав
2021

В сборнике опубликованы научные статьи по актуальным вопросам национальной экономики Украины, развития предпринимательства, аграрной экономики, функционирования финансовой системы и социальной сферы.

Для научных работников, преподавателей, студентов экономических специальностей, работников финансово-кредитных учреждений и предпринимательских структур.

Редакционный совет: Мармуль Л. А. докт. экон. наук (главный редактор);

Алексеев И. В., докт. экон. наук; **Гордей О. Д.**, докт. экон. наук; **Горошкова Л. А.**, докт. экон. наук; **Игнатенко Н. Н.**, докт. экон. наук; **Калюга Е. В.**, докт. экон. наук; **Кириленко О. П.**, докт. экон. наук; **Кужелев М. А.**, докт. экон. наук; **Лукьяненко И. Г.**, докт. экон. наук; **Пасечный Н. Д.**, докт. экон. наук; **Петрук А. М.**, докт. экон. наук; **Тропина В. Б.**, докт. экон. наук; **Череп А. В.**, докт. экон. наук; **Чугунов И. Я.**, докт. экон. наук; **Леваева Л. Ю.**, канд. экон. наук; **Макарчук И. Н.**, канд. экон. наук; **Малышко В. В.**, канд. экон. наук; **Паламарчук О. Н.**, канд. экон. наук; **Рыбакова Т. А.**, канд. экон. наук; **Слюсар С. Т.**, канд. экон. наук; **Чабан Г. В.**, канд. экон. наук; **Кучеренко С. Ю.**, канд. экон. наук (отв. секретарь).

Международный редакционный совет: **В. Воронов** докт. соц. наук (Латвия), **А. Игнасяк-Шульц** докт. экон. наук (Польша), **Е. Ванкевич** докт. экон. наук (Республика Беларусь), **Е. Дорина** докт. экон. наук (Республика Беларусь); **А. Левитская** докт. экон. наук (Республика Молдова), **В. Меньшиков** докт. соц. наук (Латвия), **С. Полоник** докт. экон. наук (Республика Беларусь), **М. Хитов** докт. экономики (Болгария), **Т. Сорокина** докт. экон. наук (Республика Беларусь), **Т. Тетеринец** канд. экон. наук (Республика Беларусь); **В. Юшчиус** докт. соц. наук (Литва).

Рекомендован к печати Ученым советом ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды». Протокол № 10 от 21 мая 2021 г.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 г. № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Приказом Министерства образования и науки Украины № 1021 от 7 октября 2015 г. в соответствии с решением Государственной аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины от 29 сентября 2015 г. сборник научных трудов «Экономический вестник университета» перерегистрирован как профессиональное научное издание Украины, в котором могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Приказом Министерства образования и науки Украины № 1301 от 15 октября 2019 г. в соответствии с решением Аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины от 15 октября 2019 г. сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в Перечень научных профессиональных изданий Украины, категория «Б».

Адрес редакционной коллегии:

08401, г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 30, к. 107.

Учредитель и издатель: Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

Художник обложки: Попенко А.В.

Корректор: Рыбакова Т.А.

Верстка: Сердюк А.В.

Подписан к печати 22 мая 2021. Формат 60х84/8.

Бумага офсет. № 1.

Гарнитура тип Arial. Печать офсетная. Ум. п.л. 27,09.

Обл.-изд. л. 22,79. Тираж 100 экземпляров.

Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды.

08400, Киевская обл., г. Переяслав, ул. Сухомлинского, 30.

Свидетельство о внесении в Государственный реестр субъектов издательского дела

(регистрация: серия KB, № 12268-1152 Р от 01.02.2007; перерегистрация: серия KB, №21383-11183 ПР от 17.06.2015.)

Тел. / Факс +38 (04567) 5-66-71; 5-63-94, e-mail: ekon.dek@ukr.net

Сайт сборника научных трудов: <https://economic-bulletin.com>

Периодическое научное издание «Экономический вестник университета» зарегистрировано в международной базе данных периодических изданий:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: *Ekonomičnij visnik universitetu*

Abbreviated key title: *Ekon. visn. univ.*

Индексирование и реферирование: «Украиника Наукова», «Джерело».

Международные информационные и наукометрические базы данных: Directory of Open Access Journals (DOAJ), ERIH PLUS, IDEAS/RePEc, Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory (CША), Google Scholar, Research Bible, Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского, Украинские научные журналы.

Ministry of Education and Science of Ukraine
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post-graduate students

ISSUE 49

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49>

Established in 2006
Issued quarterly

Pereiaslav
2021

The collection contains the scientific articles on the actual issues of the national economy of Ukraine, development of entrepreneurship, agricultural economy, functioning of financial system and social sphere.

For scientists, teachers, students of economic specialties, employees of financial and credit institutions and entrepreneurs.

Editorial Board: **L. O. Marmul**, Doctor of Economics (chief editor);

I. V. Alekseyev, Doctor of Economics; **O. D. Hordei** Doctor of Economics; **L. A. Goroshkova** Doctor of Economics; **M. M. Ignatenko**, Doctor of Economics; **Y. V. Kaliuga**, Doctor of Economics; **O. P. Kyrylenko**, Doctor of Economics; **M. O. Kuzheliev**, Doctor of Economics; **I. G. Lukianenko**, Doctor of Economics; **M. D. Pasichnyi**, Doctor of Economics; **O. M. Petruk**, Doctor of Economics; **V. B. Tropina**, Doctor of Economics; **A. V. Cherep**, Doctor of Economics; **I. Y. Chugunov**, Doctor of Economics; **L. Y. Levaieva**, Candidate of Economics; **V. V. Malyshko**, Candidate of Economics; **I. M. Makarchuk**, Candidate of Economics; **O. M. Palamarchuk**, Candidate of Economics; **T. O. Rybakova**, Candidate of Economics; **S. T. Sliusar**, Candidate of Economics; **G. V. Chaban**, Candidate of Economics; **S. Y. Kucherenko**, Candidate of Economics (Secretary).

International Editorial Board: **V. Voronov**, Doctor of Sociology (Latvia); **A. Ignasiak-Szulc**, Doctor of Economics (Poland); **O. Vankevych**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **O. Dorina**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **A. Levitska**, Doctor of Economics (Republic of Moldova); **V. Menshikov**, Doctor of Sociology (Latvia); **S. Polonyk**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **M. Khitov**, Doctor of Economics (Bulgaria); **T. Sorokina**, Doctor of Economics (Republic of Belarus); **T. Teterynets**, Candidate of Economics (Republic of Belarus); **V. Juščius**, Doctor of Sociology (Lithuanian).

Recommended by the Academic Council of Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University. Protocol No 10 dated May 21, 2021.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles «University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1021 from October 7, 2015 and according to the resolution of the State Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from September 29, 2015 the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is re-registered as a professional scientific publication of Ukraine where the research results of doctoral and candidate theses in Economics can be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1301 from October 15, 2019 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from October 15, 2019, the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

Address of Editorial Board:

08400, Pereiaslav, Sukhomlynskogo Str., 30, office 107.

Founder and issuer: Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University.

Cover page designer: O.V. Popenko

Corrector: T.O. Rybakova

Layout: A.V. Serdyuk

Signed for print on May 22, 2021. Format 60x84/8.

Offset paper №1.

Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet. 27,09.

Issued sheets 22,79. 100 copies.

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University.

08400, Kyiv Region, Pereiaslav, Sukhomlynskogo Str., 30.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register

(registration: series KB, No 12268-1152 P dated 01.02.2007; re-registration: series KB, No 21383-11183 PR dated 17.06.2015).

Tel./fax +38 (04567) 5–66–71; 5–63–94; e-mail: ekon.dek@ukr.net

Website of scientific bulletin: <https://economic-bulletin.com>

Serial publication «University Economic Bulletin»,

Registered in the international database of serial publications:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Indexing and reviewing: Ukrainika Naukova, Dzherelo.

International information and scientometric data base: Directory of Open Access Journals (DOAJ), ERIH PLUS, IDEAS/RePEc, Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Periodicals Directory (USA), Google Scholar, Research Bible, National Library of Ukraine after V.I. Vernadskiy, Ukrainian Scientific Journals.

ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ, ІННОВАЦІЙНА ЕКОНОМІКА

УДК 331.1 + 004.89

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-7-15>

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ СЕЗОННИХ ЗМІН РИНКУ ПРАЦІ, ЩО БАЗУЮТЬСЯ НА ТЕХНОЛОГІЯХ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Банкевич О. В.,
Калиновська І. М.,
Зайцева О. В.

В умовах глобалізації світової економіки, одночасного підвищення гнучкості і нестійкості ринку праці, структурних і демографічних зрушень особлива увага повинна приділятися зниженню ризиків роботодавців, пов'язаних з сезонними коливаннями пропозиції робочої сили.

В економічній літературі аналіз сезонності ринку праці розглядається з точки зору вибору оптимального часу подачі резюме при пошуку роботи здобувачами однак проблема оптимального часу підбору персоналу організаціями залишається недостатньо розкритою.

Мета проведеного дослідження: прогнозування змін пропозиції робочої сили на ринку праці Республіки Білорусь з урахуванням сезонних коливань і роду занять.

Для досягнення поставленої мети вирішені завдання: пошуку, аналізу та відбору джерел інформації про стан і динаміки пропозиції робочої сили на ринку праці Республіки Білорусь; збору, очищення та аналізу статистичної інформації по здобувачам роботи на території Білорусі; вибору методу аналізу сезонності ринку праці і побудова сезонної хвилі, визначення рівнянь тренда; аналізу отриманих результатів.

При проведенні досліджень використовувалися загальнонауковий, економічний метод аналізу, метод угруповання і графічних зображень.

В ході проведених досліджень авторами побудовані сезонні хвилі і отримані рівняння трендів, що дозволяють відповідно до родом діяльності складати прогнози активності робочої сили на ринку праці Республіки Білорусь.

Проведені дослідження дозволяють роботодавцям: ефективно розробляти стратегію залучення нових співробітників; мінімізувати бюджет рекрутингу; вибирати місяць подачі оголошення про вакансії.

***Ключові слова:** аналіз ринку праці, пропозиція праці, сезонні коливання, прогнозування ринкових тенденцій, побудова сезонної хвилі.*

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА СЕЗОННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ РЫНКА ТРУДА, БАЗИРУЮЩИЕСЯ НА ТЕХНОЛОГИЯХ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Банкевич Е. В.,
Калиновская И. Н.,
Зайцева О. В.

В условиях глобализации мировой экономики, одновременного повышения гибкости и неустойчивости рынка труда, структурных и демографических сдвигов особое внимание должно уделяться снижению рисков работодателей, связанных с сезонными колебаниями предложения рабочей силы.

В экономической литературе анализ сезонности рынка труда рассматривается с точки зрения выбора оптимального времени подачи резюме при поиске работы соискателями. Однако проблема оптимального времени подбора персонала организациями остается недостаточно раскрытой.

Цель проведенного исследования: прогнозирование изменений предложения рабочей силы на рынке труда Республики Беларусь с учетом внутригодовых сезонных колебаний и рода занятий.

Для достижения поставленной цели решены задачи: поиска, анализа и отбора источников информации о состоянии и динамике предложения рабочей силы на рынке труда Республики Беларусь; сбора, очистки и анализа статистической информации по соискателям работы на территории Беларуси; выбора метода анализа сезонности рынка труда и построение сезонной волны, определение уравнений тренда; анализа полученных результатов.

При проведении исследований использовались общенаучный, экономический метод анализа, метод группировки и графических изображений.

В ходе проведенных исследований авторами построены сезонные волны и получены уравнения трендов, позволяющих в соответствии с родом деятельности составлять прогнозы активности рабочей силы на рынке труда Республики Беларусь.

Проведенные исследования позволят работодателям: эффективно разрабатывать стратегию привлечения новых сотрудников; минимизировать бюджет рекрутинга; выбирать месяц подачи объявления о вакансиях.

Ключевые слова: анализ рынка труда, предложение труда, сезонные колебания, прогнозирование рыночных тенденций, построение сезонной волны.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE ANALYSIS OF SEASONAL LABOUR MARKET CHANGES BASED ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

Alena Vankevich,
Iryna Kalinouskaya,
Olga Zaitseva

In the context of the world economy globalization, simultaneous increase in flexibility and volatility of the labour market, structural and demographic shifts, special attention should be paid to the employers' risk reduction associated with seasonal labour supply fluctuations.

In the economic literature, the analysis of seasonality in the labor market is considered in terms of choosing the optimal time to apply for a job by job seekers. However, the problem of optimal timing of recruitment by organizations remains poorly disclosed.

The objective of this study is to forecast changes in labor supply at the labor market of Belarus, taking into account intra-annual seasonal fluctuations and occupation.

In order to achieve the set goal the following tasks have been solved: search, analysis and selection of the sources of information about condition and dynamics of labour force supply in the labour market of Belarus; collection, purification, and analysis of statistical information about job seekers in Belarus; selection of the method for seasonal labour market analysis and construction of the seasonal wave, determination of the equations of trend; analysis of the obtained results.

General scientific, economic method of analysis, method of grouping and graphical representations were used in the research.

In the course of the research the authors built seasonal waves and obtained the equations of trends, which allow to make forecasts of labour force activity in the labour market of the Republic of Belarus in accordance with the type of activity.

The research will allow the employers to: effectively develop the recruitment strategy; minimize the recruitment budget; choose the month when the job vacancy announcement will be submitted.

Key words: labor market analysis, labor supply, seasonal fluctuations, market trend forecasting, construction of seasonal wave.

JEL Classification: J01; J24

Рынок труда обладает высокой подвижностью. Он подвержен спадам и подъемам активности, как работодателей, так и соискателей рабочего места. Знание сезонных колебаний предложения рабочей силы позволяет работодателям с наименьшими временными затратами закрывать вакансию и экономить бюджет организации.

В экономической литературе анализ сезонности рынка труда рассматривается с точки зрения выбора оптимального времени подачи резюме при поиске работы соискателями [1, 2]. При этом в качестве статистической базы исследования выбирается количество поданных объявлений нанимателей о вакансиях либо данные государственной службы занятости [3]. Однако проблема оптимального времени подбора персонала организациями остается недостаточно раскрытой.

Целью проведенного исследования являлось прогнозирование изменений предложения рабочей силы на рынке труда Республики Беларусь с учетом внутригодовых сезонных колебаний и рода деятельности организации.

Для достижения поставленной цели решены задачи:

- поиска, анализа и отбора источников информации о состоянии и динамики предложения рабочей силы на рынке труда Республики Беларусь;
- сбора, очистки и анализа статистической информации по соискателям работы на территории Беларуси;
- выбора метода анализа сезонности рынка труда и построение сезонной волны, определение уравнений тренда;
- анализа полученных результатов.

На первом этапе исследований были определены масштабы и особенности представления информации о рынке труда. В период цифровизации экономики действенным источником информации о размерах предложения рабочей силы и ее качественном содержании выступают данные с онлайн-порталов поиска работы, а традиционные источники статистических и административных данных, уже недостаточны для решения таких задач, так как трудоемки и имеют большой временной лаг. Таким образом, в качестве эмпирической базы исследований выбраны онлайн-порталы вакансий Республики Беларусь, которые оценивались по размерам и качеству предлагаемых данных по соискателям работы и ранжировались. В результате проведенного анализа онлайн-порталов вакансий в качестве источников данных для дальнейшего исследования выбраны сайты «Rabota.by» и «GSZ.gov.by» [4].

На втором этапе анализа республиканского рынка труда был произведен процесс скрейпинга резюме с отобранных сайтов поиска работы. Процесс сбора, очистки и анализа информации по соискателям работы на территории Беларуси осуществлялся программным продуктом, разработанным на базе искусственного интеллекта. Данный процесс реализовывался методом машинного обучения и включал стадии: извлечение информации из веб-источников, очистка данных, дедубликация, сохранение собранных данных и их визуализация в программе «Superset» и «Neo4j» [5, 6]. На рисунке 1 представлен алгоритм получения данных о предложении рабочей силы.

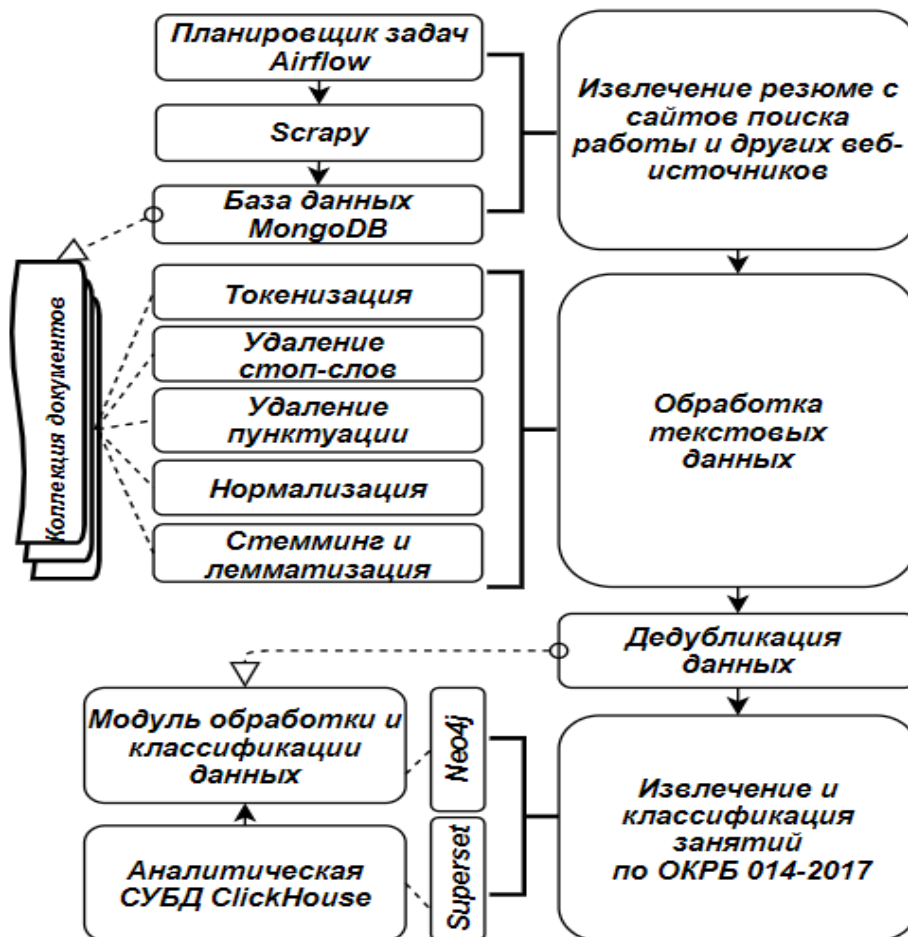

Рисунок 1. Алгоритм получения данных о предложении рабочей силы с онлайн-источников.
 Источник: составлено авторами.

В результате реализации представленного алгоритма сбора статистических данных о рабочей силе из онлайн-источников извлечено и обработано 216128 уникальных резюме. В дальнейшем извлеченные из резюме данные были классифицированы на группы занятий по ОКРБ 014-2017 (Общегосударственный классификатор Республики Беларусь «Занятия»), гармонизированные с профессионально-квалификационными группами ISCO (International Standard Classification of Occupations) (таблица 1).

Таблиця 1. Класифікація извлеченных данных из резюме по группам занятий ОКРБ 014-2017 и профессионально-квалификационным группам ISCO

Номер группы	Наименование занятия по ОКРБ 014-2017	Профессионально-квалификационная группа ISCO
1	Руководители	Managers
2	Специалисты-профессионалы	Professional
3	Специалисты	Technicians and associate professionals
4	Работники, занятые предоставлением офисных административных и вспомогательных услуг, услуг потребителям, подготовкой, обработкой информации и учетом	Clerical support workers
5	Работники сферы обслуживания, торговли и других родственных видов деятельности	Service and sales workers
6	Квалифицированные работники сельского и лесного хозяйств, рыбоводства и рыболовства	Skilled agricultural, forestry and fishery workers
7	Квалифицированные рабочие промышленности, строительства и рабочие podobных занятий (за исключением работников, вошедших в основную группу 8)	Craft and related trades workers
8	Операторы, аппаратчики, машинисты и другие рабочие, занятые управлением, эксплуатацией и обслуживанием установок и машин, сборщики изделий	Plant and machine operators, and assemblers
9	Неквалифицированные работники	Elementary occupations

Источник: составлено авторами по [7].

Классифицированные данные о количестве резюме по группам занятий и годам заносились в матрицу данных рынка труда с 2015 по 2020 год (таблица 2).

Таблица 2. Матрица эмпирического материала для осуществления анализа предложения рынка труда

Квартал	I								
Группа ISCO	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2015	875	3020	298	334	2070	3	522	940	284
2016	1040	3560	373	419	2680	5	581	866	281
2017	956	3430	372	396	2490	2	510	805	289
2018	954	3690	421	490	2460	12	705	1070	519
2019	671	3070	254	319	1310	4	389	502	148
2020	1460	7260	581	543	2180	4	621	863	239
Квартал	II								
Группа ISCO	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2015	822	2530	260	306	1910	3	456	718	199
2016	870	360	266	354	2090	2	450	597	224
2017	776	2930	294	322	1720	5	407	515	260
2018	541	2540	215	230	1130	1	309	424	153
2019	664	3070	287	268	1180	3	351	411	143
2020	2050	10200	876	727	2990	2	853	1250	335
Квартал	III								
Группа ISCO	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2015	832	3180	314	335	2380	1	423	618	199
2016	867	3350	315	328	2070	4	405	525	195
2017	801	3430	384	370	2000	1	396	582	295
2018	535	2650	228	225	1090	1	295	326	119
2019	737	3780	325	278	1210	3	334	459	155
2020	1570	8540	665	544	2300	1	614	844	248
Квартал	IV								
Группа ISCO	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2015	889	3380	337	363	2440	1	455	842	286
2016	852	3100	340	345	2200	1	412	578	253
2017	815	3270	363	378	2160	6	483	680	329
2018	531	2560	201	194	1020	1	263	382	140
2019	839	4200	356	329	1260	2	394	450	172
2020	1630	8750	685	540	2315	1	600	850	240

Источник: составлено авторами.

Третий этап – анализ сезонных колебаний рынка труда. Исследование сезонных колебаний рынка предлагается осуществлять на основе эмпирических данных без их выравнивания математическими инструментами, чтобы устранить потери статистического материала. В качестве метода построения графика сезонности и получения уравнения тренда, позволяющего разрабатывать прогноз явления с проекцией в будущее, выбран метод У. Парсонса [8], существенным преимуществом которого является отсутствие погрешности в получаемом уравнении регрессии.

При построении сезонной волны методом У. Парсонса вычислялись цепные отношения исходных значений количества резюме и рассчитывались средние медианные значения этих цепных отношений. Расчетный материал представлен в таблицах 3-4.

Таблица 3. Цепные поквартальные данные для построения сезонной волны

Группа ISCO	Цепные поквартальные данные для построения сезонной волны			
	I	II	III	IV
1. Managers	104,7289	95,04206	97,60207	102,627
2. Professional	104,0709	89,95042	102,7788	103,1998
3. Technicians and associate professionals	105,7548	87,32737	100,9545	105,9632
4. Clerical support workers	106,7388	92,84118	96,69756	103,7224
5. Service and sales workers	106,7388	92,84118	96,69756	103,7224
6. Skilled agricultural, forestry and fishery workers	96,76807	79,91021	105,9607	117,361
7. Craft and related trades workers	56,45931	22,69039	35,6985	285,1518
8. Plant and machine operators, and assemblers	114,7995	90,63759	86,3373	108,2256
9. Elementary occupations	108,705	94,44615	90,51162	106,3372

Источник: составлено авторами.

Таблица 4. Расчетные значения показателей для построения сезонной волны

Показатель	Группа	Поквартальные значения показателя				Средние из квартальных отношений за год
		I	II	III	IV	
1	2	3	4	5	6	7
Среднеквартальные отношения из цепных отношений за 6 лет	1	116,4	87,1	110,3	100,6	103,6
Медианные значения из цепных отношений		114,4	82,5	112,2	99,2	102,1
Преобразованная медианная средняя		100	82,5	92,5	91,8	91,7
Преобразованная и исправленная медианная средняя		100	84,3	96,7	98,0	94,7
Сезонная волна		105,6	88,9	102,0	103,5	100
Среднеквартальные отношения из цепных отношений за 6 лет	2	129,3	92,5	98,4	103,9	106,0
Медианные значения из цепных отношений		117,1	88,8	100,4	102,8	102,3
Преобразованная медианная средняя		100	88,8	89,2	91,7	92,4
Преобразованная и исправленная медианная средняя		100	90,8	93,2	97,9	95,5
Сезонная волна		104,7	95,0	97,6	102,6	100
Среднеквартальные отношения из цепных отношений за 6 лет	3	124,3	94,1	110,6	100,7	107,4
Медианные значения из цепных отношений		112,8	85,7	113,2	99,5	102,8
Преобразованная медианная средняя		100	85,7	97,1	96,6	94,8
Преобразованная и исправленная медианная средняя		100	86,4	98,8	99,1	96,1
Сезонная волна		104,1	89,9	102,8	103,2	100
Среднеквартальные отношения из цепных отношений за 6 лет	4	125,1	91,9	111,0	101,7	107,4
Медианные значения из цепных отношений		115,9	82,7	115,8	105,1	104,9
Преобразованная медианная средняя		100	82,7	95,8	100,7	94,8
Преобразованная и исправленная медианная средняя		100	82,5	95,4	100,1	94,5
Сезонная волна		105,7	87,3	100,9	105,9	100

1	2	3	4	5	6	7
Среднеквартальные отношения из цепных отношений за 6 лет	5	127,6	85,4	102,6	102,5	104,5
Медианные значения из цепных отношений		113,8	84,0	100,7	103,3	100,5
Преобразованная медианная средняя		100	84,0	84,6	87,5	89,0
Преобразованная и исправленная медианная средняя		100	86,8	90,6	97,0	93,6
Сезонная волна		106,7	92,7	96,7	103,6	100
Среднеквартальные отношения из цепных отношений за 6 лет	6	137,8	87,0	98,9	103,2	106,7
Медианные значения из цепных отношений		129,6	84,2	100,7	103,6	104,5
Преобразованная медианная средняя		100	84,2	84,9	88,0	89,2
Преобразованная и исправленная медианная средняя		100	86,9	90,5	97,1	93,6
Сезонная волна		106,7	92,8	96,6	103,7	100
Среднеквартальные отношения из цепных отношений за 6 лет	7	300	87,2	116,1	73,6	144,2
Медианные значения из цепных отношений		200	62,5	90	58,3	102,7
Преобразованная медианная средняя		100	62,5	56,2	32,8	62,8
Преобразованная и исправленная медианная средняя		100	82,5	109,4	121,2	103,3
Сезонная волна		96,7	79,9	105,9	117,3	100
Среднеквартальные отношения из цепных отношений за 6 лет	8	554,6	27,4	86,0	90,4	189,6
Медианные значения из цепных отношений		509,5	27,3	83,5	93,9	178,6
Преобразованная медианная средняя		100	27,3	22,8	21,4	42,9
Преобразованная и исправленная медианная средняя		100	40,1	63,2	505,0	177,1
Сезонная волна		56,4	22,6	35,6	285,1	100
Среднеквартальные отношения из цепных отношений за 6 лет	9	144,5	79,2	90,5	113,1	106,8
Медианные значения из цепных отношений		139,2	72,6	87,0	113,4	103,1
Преобразованная медианная средняя		100	72,6	63,2	71,7	76,9
Преобразованная и исправленная медианная средняя		100	78,9	75,2	94,2	87,1
Сезонная волна		114,7	90,6	86,3	108,2	100

Источник: составлено авторами.

По полученным расчетным данным строились сезонные волны предложения рынка труда согласно профессионально-квалификационным группам ISCO (рисунок 2).

По построенным сезонным волнам предложения рабочей силы получены линии тренда, представленные полиномом третьего порядка, позволяющие составлять прогнозные значения периодов оживления и спада активности соискателей вакансий:

$$\text{Managers } Y_1 = -1,6303x^3 + 15,905x^2 - 45,991x + 136,44;$$

$$\text{Professional } Y_2 = -6,5594x^3 + 52,831x^2 - 126,7x + 184,5;$$

$$\text{Technicians and associate professionals } Y_3 = -6,7789x^3 + 56,7x^2 - 141,08x + 196,91;$$

$$\text{Clerical support workers } Y_4 = -2,4309x^3 + 23,463x^2 - 67,269x + 152,98;$$

$$\text{Service and sales workers } Y_5 = -2,5312x^3 + 24,201x^2 - 68,895x + 154,01;$$

$$\text{Skilled agricultural, forestry and fishery workers } Y_6 = -9,5931x^3 + 79,013x^2 - 186,74x + 214,09;$$

$$\text{Craft and related trades workers } Y_7 = 31,611x^3 - 166,28x^2 + 243,79x + 52,663;$$

$$\text{Plant and machine operators, and assemblers } Y_8 = 1,0545x^3 + 3,6039x^2 - 42,355x + 152,5;$$

$$\text{Elementary occupations } Y_9 = 1,5726x^3 - 4,2736x^2 - 12,446x + 123,85.$$

На четвертом этапе «Анализ полученных результатов» исследовались построенные графики сезонности, отразившие общую тенденцию для большинства профессионально-квалификационных групп (кроме групп 8 «Операторы, аппаратчики, машинисты и другие рабочие, занятые управлением, эксплуатацией и обслуживанием установок и машин, сборщики изделий», 9 «Неквалифицированные работники») - снижение количества желающих сменить работу с начала первого квартала до первой половины второго квартала и оживление до окончания третьего квартала. Снижение активности поиска работы объясняется тем, что персонал, нашедший работу в конце года, проходит испытательный срок и стажировку. А также на рынке со стороны работодателей и соискателей наблюдалась «выжидательная» позиция в нестабильный период. А оживление связано с поиском сезонной работы и первого рабочего места выпускниками учебных заведений.

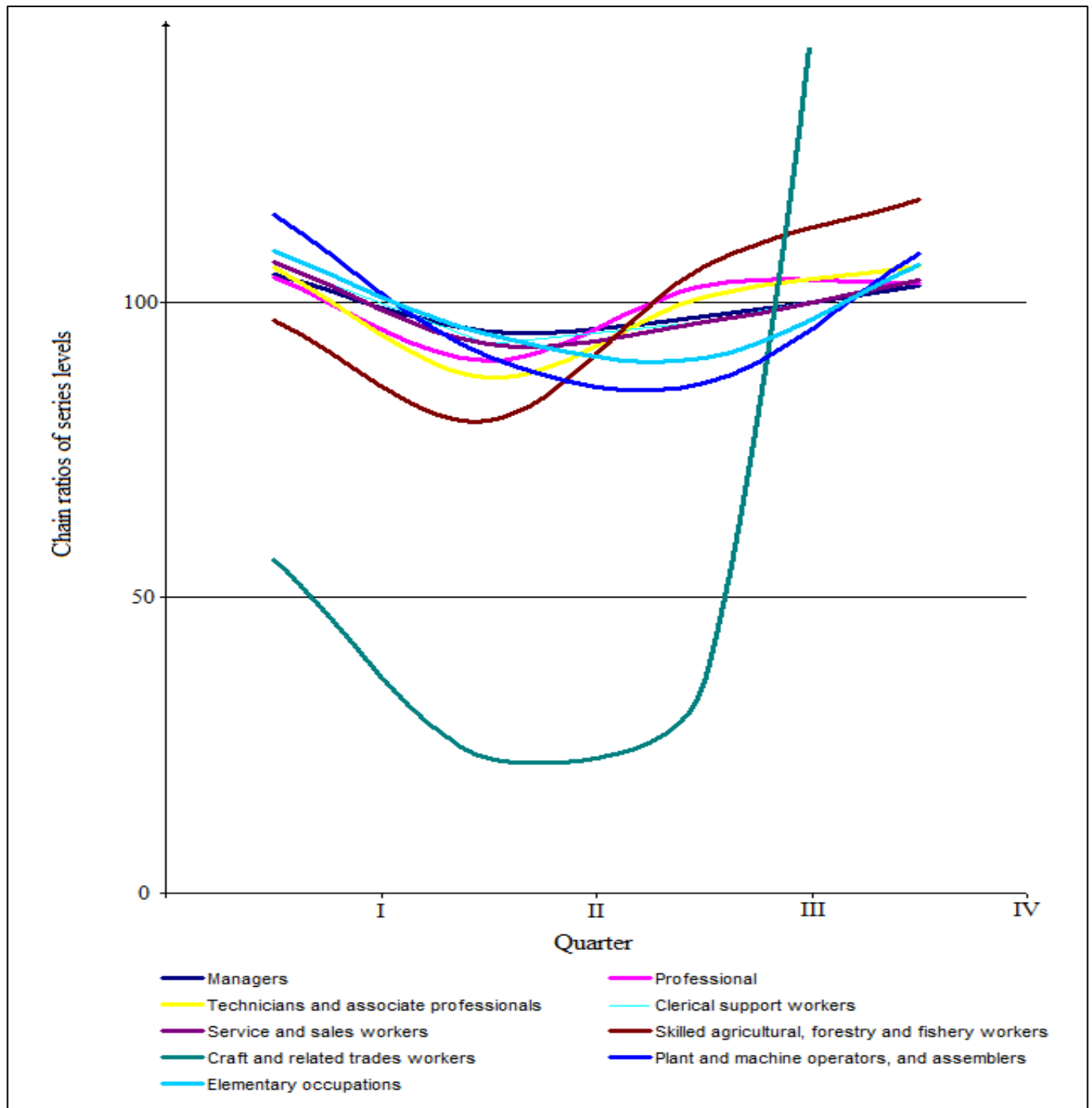

Рисунок 2. Сезонные волны предложения рабочей силы на рынке труда Республики Беларусь согласно классификации профессионально-квалификационных групп ISCO

Источник: построено авторами.

Более затяжной спад активности с начала года и до начала третьего квартала наблюдается у 8 и 9 профессиональной группы «Операторы, аппаратчики, машинисты и другие рабочие, занятые управлением, эксплуатацией и обслуживанием установок и машин, сборщики изделий» и «Неквалифицированные работники», это объясняется активизацией спроса на данную рабочую силу начиная со второй половины летнего периода (сбор урожая, уход в отпуска основных рабочих).

На основании данных оживления и спада предложения на рынке труда полученные результаты исследования позволяют работодателям:

- эффективно разрабатывать стратегию привлечения новых сотрудников;
- минимизировать бюджет рекрутинга;
- выбирать месяц подачи объявления о вакансиях.

Перспективными направлениями для будущих исследований могут стать:

- составление прогнозов изменения предложения на рынке труда в зависимости от уровня образования и компетенций соискателей;
- поиск корреляции между спросом на навыки и трудоустройством в зависимости от комбинации навыков у работника (указанных в его резюме),
- формирование графической базы данных в странах, не использующих таксономию ЕС для получения возможности корректного сравнения.

Список использованных источников

1. Тарашук Е. Сезонность рынка труда: когда искать работу. URL: <https://newslab.ru/article/522923>
2. Морозова Н. Н. Анализ состояния рынка труда. Инновационное развитие экономики: предпринимательство, образование, наука : сб. науч. ст. Минск. 2013. С. 293 – 297.
3. Programming document 2019-21. URL: https://www.cedefop.europa.eu/files/4170_en.pdf
4. Ванкевич Е. В., Зайцева, О. В. Онлайн-порталы вакансий: перспективы использования в практике регулирования рынка труда Республики Беларусь. Цифровая трансформация. 2020. № 2 (11). С. 33-42.
5. Vankevich A., Kalinouskaya I. Ensuring sustainable growth based on the artificial intelligence analysis and forecast of in-demand skills // First Conference on Sustainable Development: Industrial Future of Territories (IFT 2020). E3S Web Conf. Vol. 208. doi.org/10.1051/e3sconf/202020803060.
6. Vankevich A., Kalinouskaya I., Zaitseva O., Korabava A. Equilibrium of Labor Market: New Security Instruments in the Context of Digitalization // 3 International Scientific Conference on New Industrialization and Digitalization (NID 2020) SHS Web Conf., Vol. 93. doi.org/10.1051/shsconf/20219303017.
7. Общегосударственный Классификатор Республики Беларусь ОКРБ 014-2017 URL: <http://mintrud.gov.by/system/extensions/spaw/uploads/files/OKPB-1.pdf>
8. Калиновская И. Н. Прогнозирование товарных рынков : конспект лекций. Витебск : УО «ВГТУ». 2018. 82 с.

References

1. Tarashchuk E. (2013). Sezonnost' rynka truda: kogda iskat' rabotu [The seasonality of the labour market: when to look for work] URL: <https://newslab.ru/article/522923>
2. Morozova, N. N. (2013). Analiz sostoyaniya rynka truda [Labour market analysis]// Innovatsionnoe razvitie ekonomiki: predprinimatel'stvo, obrazovanie, nauka : sb. nauch. st. Minsk, 293–297.
3. Programming document 2019-21. URL: https://www.cedefop.europa.eu/files/4170_en.pdf
4. Vankevich, E. V., Zaitseva, O. V. (2020). Onlayn-portaly vakansiy: perspektivy ispol'zovaniya v praktike regulirovaniya rynka truda Respubliki Belarus' [Online job portals: perspectives for use in labour market regulation in Belarus]. Tsifrovaya transformatsiya, 2 (11). 33-42.
5. Vankevich, A., Kalinouskaya, I. (2020). Ensuring sustainable growth based on the artificial intelligence analysis and forecast of in-demand skills. First Conference on Sustainable Development: Industrial Future of Territories (IFT 2020). E3S Web Conf., 208. doi.org/10.1051/e3sconf/202020803060.
6. Vankevich A., Kalinouskaya I., Zaitseva O., Korabava A. (2020). Equilibrium of Labor Market: New Security Instruments in the Context of Digitalization«. 3 International Scientific Conference on New Industrialization and Digitalization (NID 2020) SHS Web Conf., 93. doi.org/10.1051/shsconf/20219303017.
7. Obshchegosudarstvennyy Klassifikator Respubliki Belarus' OKRB 014-2017 [National Classifier of the Republic of Belarus OKRB 014-2017]. URL: <http://mintrud.gov.by/system/extensions/spaw/uploads/files/OKPB-1.pdf>
8. Kalinovskaya I. N. (2018). Prognozirovanie tovarnykh rynkov : konspekt lektsiy [Commodity market forecasting : lecture notes]. Vitebsk : UO «VGTU», 82 p.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Ванкевич Олена Василівна, доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи Вітебського державного технологічного університету
Вітебський державний технологічний університет
пр - т Московський, 72, м Вітебськ, 210035, Білорусь
e-mail: vankevich_ev@tut.by
orcid.org/ 0000-0001-8064-8250

Researcher ID: F-21663-13496

Калиновська Ірина Миколаївна, кандидат технічних наук, доцент кафедри менеджменту

Вітебський державний технологічний університет

пр - т Московський, 72, м Вітебськ, 210035, Білорусь

e-mail: i-kalinovskaya@yandex.by

orcid.org/ 0000-0002-6622-2875

Researcher ID: F-3263-648

Зайцева Ольга Вячеславівна, кандидат економічних наук, завідувач кафедри менеджменту

Вітебський державний технологічний університет

пр - т Московський, 72, м Вітебськ, 210035, Білорусь

e-mail: olgazaitseva@gmail.com

orcid.org/ 0000-0002-2801-7459

Researcher ID: N-7849-2016

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Ванкевич Елена Васильевна, доктор экономических наук, профессор, проректор по научной работе

Витебского государственного технологического университета

Витебский государственный технологический университет

пр-т Московский, 72, г. Витебск, 210035, Беларусь

e-mail: vankevich_ev@tut.by

Калиновская Ирина Николаевна, кандидат технических наук, доцент кафедры менеджмента

Витебский государственный технологический университет

пр-т Московский, 72, г. Витебск, 210035, Беларусь

e-mail: i-kalinovskaya@yandex.by

Зайцева Ольга Вячеславовна, кандидат экономических наук, заведующий кафедрой менеджмента

Витебский государственный технологический университет

пр-т Московский, 72, г. Витебск, 210035, Беларусь

e-mail: olgazaitseva@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Alena Vankevich, Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector for Research, Vitebsk State Technological University

Vitebsk State Technological University

72 Moskovskiy prospect, Vitebsk, 210035, Belarus

e-mail: vankevich_ev@tut.by

Iryna Kalinouskaya, PhD, Associate Professor, Management Department

Vitebsk State Technological University

72 Moskovskiy prospect, Vitebsk, 210035, Belarus

e-mail: i-kalinovskaya@yandex.by

Olga Zaitseva, PhD in Economics, Head of the Management Department

Vitebsk State Technological University

72 Moskovskiy prospect, Vitebsk, 210035, Belarus

e-mail: olgazaitseva@gmail.com

УДК 339.97

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-15-21>

МИРОВОЙ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫЙ РЫНОК И ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Ма Мин

Целью исследования являлось выявление особенностей развития мирового телекоммуникационного рынка, его влияния на цифровую трансформацию экономики Республики Беларусь.

Предмет статьи – мировой телекоммуникационный рынок и его развитие в Китае, Беларуси.

При проведении исследования использовались методы анализа и синтеза, системного подхода, обобщения, группировок и сравнительного анализа.

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что телекоммуникационный рынок имеет наиболее высокие темпы роста в современной мировой экономике. От уровня его развития зависят перспективы экономического роста любого государства. Используя цифровые технологии, страны могут быстро войти в число лидеров экономического развития.

Выделены субъекты телекоммуникационного рынка товаров и услуг.

Выявлены особенности современного телекоммуникационного рынка: увеличение объемов инвестирования в рынок товаров и услуг информационно-коммуникационных технологий; использование мобильных технологий как одного из основных драйверов роста рынка информационно-коммуникационных технологий; создание платформ, интегрирующих технологии, сетей и устройств, обеспечивающие применение новых возможностей; возрастание степени концентрации и консолидации на телекоммуникационном рынке.

Особенностями телекоммуникационного рынка Китая являются: разработка индивидуальных продуктов и услуг для клиентов, трансформация традиционных отраслей с помощью Интернет-технологий, высокий уровень конкуренции и рисков, существенное внимание производству потребительской электроники.

Основная конкурентная стратегия компании Huawei – диверсификация. Отличительная особенность работы Huawei на белорусском рынке – ориентация на построение преимущественно своих систем и сетей, то есть своей инфраструктуры.

Результаты исследования могут быть использованы в практике работы субъектов хозяйствования, органами государственного управления.

Ключевые слова: телекоммуникационный рынок, услуги, конкурентные стратегии, цифровая трансформация.

СВІТОВИЙ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИЙ РИНОК І ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ

Ma Min

Ключові слова: телекомунікаційний ринок, послуги, конкурентні стратегії, цифрова трансформація.

THE WORLD TELECOMMUNICATION MARKET AND DIGITAL TRANSFORMATION OF ECONOMY THE REPUBLIC OF BELARUS

Ma Ming

The purpose of the study was to identify the features of the development of the global telecommunications market, its impact on the digital transformation of the economy of the Republic of Belarus.

The subject of the article is the global telecommunications market and its development in China, Belarus.

Methods of analysis and synthesis, system approach, generalization, grouping, and comparative analysis were used in the study.

The relevance of the research topic is due to the fact that the telecommunications market has the highest growth rates in the modern world economy. The prospects for economic growth of any state depend on the level of its development. Using digital technologies, countries can quickly become leaders in economic development.

The subjects of the telecommunications market of goods and services are identified.

The features of the modern telecommunications market are identified: an increase in the volume of investment in the market of goods and services of information and communication technologies; the use of mobile technologies as one of the main drivers of the growth of the information and communication technologies market; the creation of platforms that integrate technologies, networks and devices that provide the use of new opportunities; an increase in the degree of concentration and consolidation in the telecommunications market.

The features of the Chinese telecommunications market are: the development of individual products and services for customers, the transformation of traditional industries with the help of Internet technologies, a high level of competition and risks, and significant attention to the production of consumer electronics.

Huawei's main competitive strategy is diversification.

A distinctive feature of Huawei's work in the Belarusian market is its focus on building mainly its own systems and networks, that is, its own infrastructure.

The results of the study can be used in the practice of business entities and public administration bodies.

Key words: telecommunication market, services, competitive strategies, digital transformation.

JEL Classification: F14, L81

В современной мировой экономике одним из самых быстрорастущих является телекоммуникационный рынок. Даже в условиях пандемии COVID-19 он не подвержен кризисным проявлениям, а даже напротив, характеризуется большей востребованностью и ростом.

Телекоммуникационный рынок является частью рынка товаров и услуг информационно-коммуникационных технологий. Он представляет собой систему отношений между поставщиками – операторами связи, спутниковыми компаниями, кабельными компаниями, Интернет-провайдерами, с одной стороны, и пользователями – юридическими компаниями бизнес-сектора, государственным сектором и частными потребителями, с другой стороны, на локальном, региональном и международном уровнях.

Телекоммуникационный рынок является сложной, многопрофильной структурой, в которой помимо частного сектора также участвует и сильный государственный сектор. Рейтинг «Global ICT-50» описывает субъектов-участников по видам деятельности, основываясь на классификации международного рынка товаров и услуг информационных и телекоммуникационных технологий по секторам. Можно выделить следующих субъектов телекоммуникационного рынка товаров и услуг:

- производители телекоммуникационного оборудования и потребительской электроники, которые представляют ядро всего рынка товаров и услуг телекоммуникационного сектора (Dell, Xerox, Huawei, Samsung, Cisco, ZTE);

- инфраструктурные компании, непосредственно осуществляющие интеграцию программного и аппаратного обеспечений для реализации телекоммуникационных услуг, в том числе мобильной и стационарной связи, Интернета и телевидения (Vodafone, NTT, Alphabet, Huawei, Dell, Cisco, ZTE);

- компании-разработчики программного обеспечения для функционирования производимой продукции телекоммуникационного рынка и Интернет-компании (Microsoft, Google, Oracle, SAP, а также те производители оборудования ИКТ, которые разрабатывают собственное программное обеспечение);

- компании-поставщики широкого спектра услуг, связанных с функционированием телекоммуникаций, таких как хостинг компьютеров и сетей, управление компьютерными приложениями, интеграция программного и аппаратного обеспечений: глобальные компании (IBM, Accenture, CSC), региональные поставщики услуг (EPAM, Atos);

- операторы связи – компании локального, регионального, национального или международного масштаба, предоставляющие услуги связи, особенностью которых является тесное сотрудничество с другими участниками рынка телекоммуникаций для использования соответствующей инфраструктуры и оборудования (China Mobil, Vodafone, Airtel, VimpelCom).

Посредниками на телекоммуникационном рынке являются компании, которые разрабатывают различные стратегии взаимодействия между крупными компаниями-производителями и потребителями для кастомизации определенных телекоммуникационных товаров и услуг для нужд каждой отдельной страны, региона, основываясь на местном законодательстве и предпочтениях потребителей, а также с учетом локальных рисков [2]. В качестве посредников на рынках зарубежных стран могут выступать и дочерние фирмы компаний-производителей телекоммуникационных товаров и услуг.

Ядром телекоммуникационного рынка принято считать сектор связи, который подразделяется на следующие сегменты:

- мобильная связь;
- местная телефонная связь;
- междугородняя и международная связь;
- передача данных, телематические услуги, включая Интернет.

С момента финансового кризиса 2009 г. мировые расходы на телекоммуникационном рынке ежегодно увеличивались, рост преимущественно основывался на значительных капитальных вложениях в мобильные и облачные технологии, однако значительную долю роста вносило увеличение традиционного рынка телекоммуникационного оборудования и услуг, то есть производство оборудования и создание инфраструктуры. Наблюдалась тенденция к увеличению доли международного телекоммуникационного рынка в мировом ВВП: по состоянию на 2018 г. на долю рынка приходится 0,32% мирового ВВП, к 2020 г. – по прогнозам 0,38% [8].

К особенностям, характерным для современного телекоммуникационного рынка, следует относить следующее:

- возрастание роли телекоммуникационного рынка, а также рынка товаров и услуг информационно-коммуникационных технологий в целом, по мере повышения значимости и роли цифровой экономики в жизни общества, что подтверждается увеличением объемов инвестирования в сектор;

- рассмотрение мобильных технологий на современном этапе как одного из основных драйверов роста и развития рынка информационно-коммуникационных технологий. Более 31% расходов всего рынка информационно-коммуникационных технологий приходится на телекоммуникационные товары и услуги;

- компании телекоммуникационного рынка все меньше рассматриваются только как производители или поставщики высокотехнологичных товаров, так как акцент смещается в сторону создания платформ, интегрирующих технологии, сети и устройства, обеспечивающие применение новых возможностей;

- возрастание степени концентрации и консолидации на телекоммуникационном рынке.

В последнее десятилетие для телекоммуникационного рынка также характерны:

- тенденция к слияниям и поглощениям, появлению новых крупных игроков, что влияет на изменение границ рынка и динамику его роста, в результате чего для сохранения лидирующего положения на рынке многие крупные игроки придерживаются стратегических партнерств или кооперативной конкуренции как способов сохранения лидерства и обеспечения конкурентного преимущества;

- тенденция к появлению довольно большого технологического отставания некоторых стран в рамках развития товаров и услуг телекоммуникационного рынка. В связи с тем, что та или иная страна обладает различными уровнями ресурсов, как трудовых, так и информационных, что может существенно сокращать ее возможности и конкурентоспособность на мировом рынке либо же дать значительное преимущество на нем, проявляется существенная дифференциация степени развития рынка по регионам и странам;

- необходимость введения новых уровней защиты и применения новых технологий. Распространение цифровой экономики на современном этапе предусматривает более глубокое развитие системы защиты информации как на законодательном, так и на техническом уровне для снижения риска возникновения киберпреступлений, получивших распространение в связи с повышением роли информационных технологий, а также относительно высокой степени цифровизации современного общества. Однако страны, находясь на

различных уровнях технологического развития, в разной степени имеют возможность разрабатывать и применять такого рода технологии, что еще больше создает различия в уровне технологического развития стран.

Одним из наиболее динамичных рынков в современном мировом хозяйстве является телекоммуникационный рынок Китая, стремительно развивающийся в последнее десятилетие в условиях экономического бума в стране. Так, рост китайского сектора телекоммуникаций опередил рост ВВП благодаря технологическим инновациям, таким как облачные вычисления, большие данные, интернет вещей, искусственный интеллект и передовое производство.

Китай является ведущим производителем и экспортером товаров информационно-коммуникационного (ИКТ)-сектора. В 2019 г. мировой экспорт ИКТ-товаров достиг 1980 млрд. долл., увеличившись по сравнению с 2016 г. на 3%. Доля Китая в мировом экспорте товаров ИКТ в 2019 г. составила 30,6%. Еще 7,3% приходилось на Гонконг (КНР) (3-е место) [7].

Основная доля экспорта ИКТ-товаров из КНР приходится на две группы: компьютерное оборудование и телекоммуникационное оборудование. Наиболее динамично в 2010-2019 гг. рос экспорт телекоммуникационного оборудования, его доля в экспорте ИТ-товаров из КНР повысилась за этот период с 23,2% (106,6 млрд. долл.) до 32,3% (196,3 млрд. долл.). Доля компьютерного оборудования равнялась в 2005 г. 46,6% (109,1 млрд. долл.), она понизилась до 42,9% (209,0 млрд. долл.) в 2010 г. и 35,5% (215,9 млрд. долл.) в 2019 г. [7].

Если в 2000-2010 гг. наиболее динамичным был рост экспорта компьютерного оборудования, то в 2010-2019 гг. наиболее стремительно возрастал экспорт из КНР телекоммуникационного оборудования, сначала мобильных телефонов, затем – смартфонов.

В мировом экспорте телекоммуникационного оборудования в 2018 г. несомненным лидером, далеко обогнавшим остальных, был Китай (39,6% мирового экспорта), вторым был Гонконг (КНР) (14,2%), третьими – США (7,3%), четвертой – Республика Корея (5,6%), пятым – Вьетнам (4,9%), В десятку лидеров входили Нидерланды, Мексика, Германия, Сингапур, Тайвань [7].

Китайские ТНК «Леново», «Хуавей», «Сяоми», ZTE, TCL заняли заметные позиции на рынках компьютерного и телекоммуникационного оборудования. Три американские компании-лидера рынков компьютерного и телекоммуникационного оборудования – «Эппл», «Делл» и «Хьюлетт-Паккард» широко используют контракты на производство, которые осуществляются тайваньскими и другими компаниями, в основном в КНР.

Китайское новое поколение ИТ-индустрии вступило в золотой период развития. 21 октября 2019 года исследовательская организация Hurun Research Institute сообщила о том, что в Китае стало больше технологических стартапов, чем в США. Этому способствовали политика КНР и надежды венчурных капиталистов найти новую Alibaba. Почти каждые четыре дня в Китае появляется так называемый «единорог» – стартап с рыночной капитализацией от \$1 млрд.

К 30 июня 2019 года в Китае насчитывалось 206 разработчиков информационных технологий, чья рыночная стоимость превышает \$1 млрд. Первое место среди них заняла финтех-компания Ant Financial, которую оценивают более чем в \$150 млрд. На втором месте среди самых дорогих ИТ-стартапов расположился медиаконгломерат Beijing Bytedance Technology, который, по оценкам инвесторов, стоит \$75 млрд. В лидирующую тройку вошел сервис заказа такси Didi Chuxing (\$55 млрд) [7].

Многие китайские стартапы, попавшие в рейтинг, созданы путём отделения от крупных компаний. Ant Financial вышла из Alibaba, а финтех-компания Lufax стоимостью \$38 млрд контролируется крупнейшей в КНР страховой компанией Ping An Insurance.

В рейтинге Hurun Research Institute лидируют в основном компании, занимающиеся электронной коммерцией и финансовыми технологиями [1].

Знание рынка капитала об искусственном интеллекте, облачных вычислениях, блокчейне, Интернете вещей и других областях продолжает углубляться, а концепция инвестиций становится все более зрелой и рациональной.

В июне 2019 года китайская коммуникационная сеть 5G была официально лицензирована и стала важным событием в области информационных технологий нового поколения. Связь 5G, как ожидается, поднимет китайскую высокотехнологичную промышленность на более высокий уровень. Исторические факты показывают, что, каждой технологической модернизации предшествуют коммуникационные технологии.

После внедрения 5G быстрым развитием будут сопровождаться интеллектуальные терминалы, что вызовет потребность в замене смартфонов, планшетов и других сетевых устройств. Это приведет к росту облачных вычислений и индустрии больших данных и появлению новых инновационных приложений.

Новое поколение ИТ-сегментов выигрывает время. Вторая половина 2020-го года и до конца 2021 г. будут пиком инвестиций в систему связи 5G, особенно мобильных телефонов, облачных вычислений, Интернет вещей, телемедицины.

Среди особенностей телекоммуникационного рынка Китая следует выделить следующие:

- трансформация традиционных отраслей с помощью Интернет-технологий. Трансформация традиционных отраслей за счет интеграции технологий способствует развитию таких отраслей, как мобильный интернет, облачные вычисления, интернет вещей (IoT) и другие новые технологии, что, ожидается, приведет к быстрому развитию искусственного интеллекта наряду с услугами связи.
- разработка индивидуальных продуктов и услуг с упором на клиентоориентированность в рамках программ поддержки инновационного развития рынка со стороны государства;

- существование высокого уровня конкуренции в сочетании с ростом затрат на рабочие ресурсы, что ослабляет преимущество Китая в стратегии лидерства в издержках, особенно по сравнению с конкурентами в Юго-Восточной Азии;

- высокая степень рисков. Ввиду наличия большого количества мелких производителей и дистрибьюторов, которые предлагают некачественные товары как внутри страны, так и за ее пределами повышаются риски потери конкурентоспособности на международном рынке. Также вопросы транспарентности остаются одной из главных проблем в китайском секторе, поскольку принадлежность предприятий и групповая структура не всегда очевидны, что сокращает возможности антимонопольного регулирования на рынке, что, в свою очередь, влечет за собой снижение конкуренции и увеличение неэффективных производств.

- наибольшее внимание производству потребительской электроники, которая, в том числе, представлена телефонами, электроникой, обеспечивающей доступ к Интернет-телевидению (IPTV), цифровому телевидению и различного рода музыкальными терминалами. Сегмент телекоммуникационного оборудования является основой телекоммуникационного рынка Китая в целом.

Ярким примером китайской компании, имеющей характерные для китайского рынка черты стратегии конкурентной борьбы, является одна из крупнейших мировых компаний в сфере телекоммуникации Huawei, известная благодаря применению в бизнесе стратегии «волчьего духа», внедрению инноваций на постоянной основе.

Компания Huawei в той или иной степени представлена на рынках всех регионов: примерно 52% – Китай, 28% – Европа и постсоветское пространство, 11% – Азиатско-Тихоокеанский регион, 7% – Америка и 2% – Африка [5].

Характерными особенностями компании Huawei в борьбе за лидерство на телекоммуникационном рынке выступают:

- Активная международная деятельность компании в сфере научно-исследовательской и опытно-конструкторской деятельности. Компания Huawei сотрудничает с исследовательскими институтами и университетами, прибегая при этом к особой стратегии распределения ресурсов: так, она ежегодно распределяет между своими локальными филиалами технологическую область, которую следует отслеживать и развивать, а затем филиалы самостоятельно организуют кооперации и совместную работу с потенциальными партнерами, в том числе осуществляют поиск, отбор и обучение персонала для работы в данной сфере. В течение последних 3-х лет компания Huawei направила более 14% от общей выручки или примерно 14,76 млрд долларов на исследования и научные разработки более 45% работников компании. Кроме того, Huawei обладает одним из наибольших патентных портфолио в мире, насчитывая по состоянию на 2018 год 87805 патентов, более 50% из которых получены за пределами Китая.

- Стратегия географической диверсификации в сочетании с ценовой стратегией. Для Huawei, как и для многих других китайских компаний, характерна стратегия производства качественной продукции и решений при относительно низких издержках, что позволяет компании активно развивать свою деятельность преимущественно в развивающихся странах и регионах. Применение такой стратегии в сочетании с активной позицией компании по отношению к своим клиентам, то есть ярко выраженной клиентоориентированностью, позволила Huawei завоевать один из самых непростых рынков – Африканский континент, характеризующийся относительно неблагоприятными погодными условиями, степенью развития технологий, формами ведения бизнеса и отношением государства к иностранным компаниям.

- Стратегия создания «трубы» (сети и каналы связи). Основным преимуществом стратегии Huawei в области создания так называемой «трубы» на современном этапе является самостоятельное создание компанией новых рыночных возможностей путем расширения сети и каналов операторов связи и охвата новой разработанной зоны [6].

- Стратегия «волчьего духа». Стратегия «волчьего духа» применяется компанией Huawei с момента ее основания и на современном этапе и предусматривает использование неоднозначных и нестандартных способов и приемов ведения бизнеса в сочетании с возможностью выстраивать отношения с другими игроками рынка, в том числе потенциальными партнерами, при этом полагаясь на обширные знания специфики каждого отдельного региона и способность приспосабливаться к изменяющимся условиям внешней среды [4].

Что касается основной конкурентной стратегии Huawei, которая на глобальном уровне характеризуется как стратегия диверсификации, следует отметить, что в Республике Беларусь компания также прибегает к воплощению такой стратегии, что подтверждается следующими факторами:

- разработка решений, систем и сетей в разнообразных направлениях;
- активная деятельности в сфере научных исследований и разработок;
- стратегия относительно низких цен на предлагаемые продукты;
- применение упрощенной стратегии создания «трубы» на белорусском рынке.

Совместно с операторами мобильной связи, присутствующими на белорусском телекоммуникационном рынке, такими как А1 (УП «А1»), МТС (ООО «Мобильные ТелеСистемы») и life:) (ЗАО «БелСТ»), а также крупнейшей телекоммуникационной компанией, которая занимается развитием важных для государства, общества, частных и корпоративных клиентов технологий связи, – РУП «Белтелеком» и ведущим поставщиком облачных решений, ИТ-инфраструктуры и хостинга beCloud (ООО «Белорусские облачные технологии»), компания Huawei, внедряя инновации, активно расширяют потенциал рынка с перспективой дальнейшего его заполнения.

Однако одной из отличительных особенностей конкурентной стратегии компании Huawei на белорусском рынке в сравнении с глобальным вектором компании, является ориентация на построение преимущественно своих систем и сетей, то есть своей инфраструктуры. Такой подход является более классическим в сравнении с поиском новых продуктов и созданием новых рынков для них, который присущ главному управленческому составу материнской компании [5].

Основными целями Huawei в 2020 г. на международном рынке являлось – создание систем интеллектуальной мобильности, повышение способностей искусственного интеллекта и создание экосистемы для постройки и повсеместного внедрения умных домов, городов на основе технологии 5G, тогда как основными целями компании на белорусском рынке являлось расширение и обновление действующей инфраструктуры сетей для возможностей использования сетей поколения 4G [5].

Сотрудничество с Китайской Народной Республикой имеет большое значение для повышения уровня цифровизации Республики Беларусь.

Современная мировая экономика и международные экономические отношения претерпевают достаточно серьезную трансформацию, связанную с использованием цифровых технологий. Согласно международного рейтинга – Индекс мобильной связи (GSMA Mobile Connectivity Index) в 2019 г. показатель цифровизации Республики Беларусь составил 66,4 из 100 возможных. Это невысокий показатель, если сравнивать позицию страны с государствами-соседями. Если обратиться к индикаторам, из которых рассчитывается данный индекс, то невысокие показатели республика получила при оценке на белорусском рынке стоимости смартфонов, уровня налогообложения, определения степени проникновения социальных сетей, оценке онлайн безопасности. В тоже время страна имеет хорошие позиции в сфере развития электронного правительства, обеспечения гендерного равенства и оценке степени покрытия мобильной связью.

Несмотря на средние показатели Республики Беларусь в международном рейтинге, следует подчеркнуть потенциальные точки роста, которые могут способствовать ускорению цифровой трансформации и повышению рейтинга страны в международных сравнениях. Это касается, прежде всего, роста кадрового потенциала в научной сфере. Положительным моментом стало развитие системы технопарков, которые становятся центрами притяжения инновационных производств и разработок. Проведение цифровизации государственных услуг и высокий уровень развития человеческого капитала позволили республике в 2019 г. занять 57-е место среди 193 стран в рейтинге.

Одним из важных условий для проведения цифровой трансформации является наличие сильного сектора информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). В Беларуси значимость ИТ-услуг в экономике страны за последние 10 лет значительно увеличилась. Если еще в 2009 г. доля сектора «Информация и связь» в общем объеме ВВП составляла 2,3%, то по данным за 2019 г. этот показатель равнялся 6,2% [3, 7].

Процессы цифровизации развиваются стремительно во всем мире, при этом телекоммуникационные товары и услуги выступают инструментом, позволяющим странам за короткий период времени переместиться в разряд экономических лидеров.

Список использованных источников

1. Велицкая, С. В., Кудряшова В. А., Морозова С. А. Анализ мирового рынка информационно-коммуникационных технологий. *Экономика и социум*. 2016. № 12(31). С. 1-6.
2. Давыденко, Е. Л. Республика Беларусь на международном рынке товаров и услуг ИКТ-сектора. *Экономика Республики Беларусь в интеграционных процессах : тенденции, проблемы и перспективы: сб. мат. Межд. науч.-практ. конф. / Ин-т экономики НАН Беларуси ; сост.: А. Е Дайнеко. Минск, 2012. С. 225-228.*
3. Турбан, Г. В. Структурные изменения в мировой экономике. *Наука и инновации*. 2015. №11(153). С. 30-36.
4. У. Чуньбо, Тянь Тао, Давид Кремер. *Huawei. Лидерство, корпоративная культура, открытость*. Москва: Олимп-Бизнес, 2015. 512 с.
5. Huawei: официальный сайт. URL: <https://www.huawei.com/ru/>. Дата доступа: 18.02.2021.
6. Huawei Investment & Holding Co., Ltd. Annual Report 2018. URL: https://www.huawei.com/minisite/russia/annualreport2018rus/materials/annual_report_2018_ru_v2.pdf. Дата доступа: 27.02.2021.
7. ICT goods categories and composition (HS 2019). URL: http://unctadstat.unctad.org/EN/Classifications/DimHS2019_Products_Ict_Hierarchy.pdf. Дата доступа: 21.02.2021
8. OECD Data. URL: <https://data.oecd.org/>. Дата доступа: 12.01.2021.

References

1. Velitskaya, S. V., Kudryashova V. A., Morozova S. A. (2016). Analysis of the world market of information and communication technologies. *Economy and Society*, № 12(31). 1-6.
2. Davydenko, E. L. (2012). The Republic of Belarus on the international market of goods and services of the ICT sector. *Economy of the Republic of Belarus in integration processes: trends, problems and prospects: sat. mat. International Scientific and Practical Conference / Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus; comp.: A. E. Daineko. Minsk.*
3. Turban, G. V. (2015). Structural changes in the world economy. *Science and Innovation*, 11(153). 30-36.
4. Wu Chunbo, Tian Tao, David Kremer. (2015). *Huawei. Leadership, Corporate culture, Openness*. Moscow: Olimp-Business.

5. Huawei: official website. URL: <https://www.huawei.com/ru/>.

6. Huawei Investment & Holding Co., Ltd. Annual Report 2018. URL: https://www.huawei.com/minisite/russia/annualreport2018rus/materials/annual_report_2018_ru_v2.pdf.

7. ICT goods categories and composition (HS 2019). URL: http://unctadstat.unctad.org/EN/Classifications/DimHS2019Prod-ucts_Ict_Hierarchy.pdf.

8. OECD Data. URL: <https://data.oecd.org/>.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Ма Мин, магистр экономических наук, аспирант кафедры международного бизнеса, Белорусский государственный экономический университет,
г. Минск Республика Беларусь,
e-mail: maming@industrialpark.by

ДАНІ ПРО АВТОРА

Ма Мін, магістр економічних наук, аспірант кафедри міжнародного бізнесу,
Білоруський державний економічний університет,
м. Мінськ Республіка Білорусь,
e-mail: maming@industrialpark.by

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Ma Ming, Master of Economic Sciences, postgraduate student of the Department of International, Business, Belarus State Economic University,
Minsk, Belarus,
e-mail: maming@industrialpark.by

УДК 332.05

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-21-30>

ІННОВАЦІЙНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО І ЦИФРОВИЙ БІЗНЕС: РОЗВИТОК ТА ЗМІНИ В УПРАВЛІННІ

Паламарчук О. М.,
Кліменко І. М.

Предметом дослідження є інноваційне підприємництво України та цифровий бізнес.

Мета дослідження – обґрунтувати особливості українського інноваційного підприємництва та розвитку цифрового бізнесу.

Методи дослідження. узагальнення, описовий, порівняння, методи абстракції, аналізу та синтезу, систематизації і узагальнення.

Методологія проведення роботи. У процесі дослідження означеної проблематики були взяті за основу: основні положення інноваційного підприємництва, цифрового бізнесу, глобальної економіки, праці відомих вітчизняних і зарубіжних вчених в означеній серії.

Результати роботи. Проаналізовано цільовий ринок крізь візуальний зріз векторів пошуку цільової аудиторії. Співробітники можуть використовувати сучасні інструменти для надання найкращих послуг у цифровому бізнесі, включаючи: доступність інформації та швидку оплату через POS; пошук клієнтів шляхом доступу до історії клієнтів на POS-пристроях; і продаж на основі інтелектуальних порад. У статті представлено візуальний зріз векторів пошуку цільової аудиторії для суб'єктів цифрового підприємництва та ключові цифрові інструменти, що використовуються у цифровому підприємстві.

Галузь застосування. Результати дослідження можуть бути використані в сфері вивчення проблем: цифрової економіки, глобальної економіки, міжнародної економіки, національної економіки.

Висновки. У статті проаналізовано та розкрито науково-економічні характеристики розвитку та зміни інноваційного підприємництва в умовах цифрової трансформації української економіки.

Ключові слова: цифровий бізнес, інноваційне підприємництво, науково-економічна фіча, управлінські зміни, цифрові технології, цифрова платформа.

ИННОВАЦИОННОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И ЦИФРОВОЙ БИЗНЕС: РАЗВИТИЕ И ИЗМЕНЕНИЯ В УПРАВЛЕНИИ

Паламарчук О. Н.,
Клименко И. Н.

Предметом исследования является инновационное предпринимательство Украины и цифровой бизнес.

Цель исследования – обосновать особенности украинского инновационного предпринимательства и развития цифрового бизнеса.

Методы исследования: обобщение, описательный, сравнение, методы абстракции, анализа и синтеза, систематизации и обобщения.

Методология проведения работы. В процессе исследования обозначенной проблематики были взяты за основу: основные положения инновационного предпринимательства, цифрового бизнеса, глобальной экономики, труды известных отечественных и зарубежных ученых в указанной серии.

Результаты работы. Проанализированы целевой рынок через визуальный срез векторов поиска целевой аудитории. Сотрудники могут использовать современные инструменты для предоставления лучших услуг в цифровом бизнесе, включая: доступность информации и быструю оплату через POS; поиск клиентов путем доступа к истории клиентов на POS-устройствах; и продажа на основе интеллектуальных советов. В статье представлены визуальный срез векторов поиска целевой аудитории для субъектов цифрового предпринимательства и ключевые цифровые инструменты, используемые в цифровом предпринимательстве.

Область применения. Результаты исследования могут быть использованы в области изучения проблем: цифровой экономики, глобальной экономики, международной экономики, национальной экономики.

Выводы. В статье проанализированы и раскрыты научно-экономические характеристики развития и изменения инновационного предпринимательства в условиях цифровой трансформации украинской экономики.

Ключевые слова: цифровой бизнес; инновационное предпринимательство; научно-экономическая фича; управленческие изменения; цифровые технологии; цифровая платформа.

INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP AND DIGITAL BUSINESS: DEVELOPMENT AND CHANGES IN MANAGEMENT

Palamarchuk Oksana,
Klimenko Inna

The subject of the study is innovative entrepreneurship in Ukraine and digital business.

The purpose of the study is to substantiate the features of Ukrainian innovative entrepreneurship and digital business development.

Research methods. generalization, descriptive, comparison, methods of abstraction, analysis and synthesis, systematization and generalization.

Methodology of work. In the process of studying these issues were taken as a basis: the main provisions of innovative entrepreneurship, digital business, global economy, the work of well-known domestic and foreign scientists in this series.

Results of work. The target market is analyzed through a visual section of search vectors of the target audience. Employees can use modern tools to provide the best services in digital business, including: availability of information and fast payment via POS; search for customers by accessing customer history on POS-devices; and sales based on intellectual advice. The article presents a visual section of target audience search vectors for digital entrepreneurs and key digital tools used in digital entrepreneurship.

Field of application. The results of the study can be used in the study of problems: digital economy, global economy, international economy, national economy.

Conclusions. The article analyzes and reveals the scientific and economic characteristics of the development and change of innovative entrepreneurship in the digital transformation of the Ukrainian economy.

Keywords: digital business; innovative entrepreneurship; scientific and economic feature; managerial changes; digital technologies; digital platform.

JEL Classification: M13, M21, O31-33.

Постановка проблеми. Сучасний глобальний світ є багатограним. Він має характеристики постіндустріального та промислового методів виробництва. Постіндустріальний глобалізований світ є не тільки багатоплярним, але і багатовимірним кіберпростором, в якому немає зв'язку між гегемонією та звичним підпорядкуванням. У цьому наддинамічному середовищі виникають нові інституційні зв'язки: транснаціональні мережеві альянси інновацій та міжгалузеві кластерні мережі на базі інноваційних центрів.

Ступінь дослідження проблеми. На сучасне розуміння процесів формування та розвитку інноваційного підприємництва здійснили потужний вплив праці А. Пенті, А. Тоффлера, Дж. Гелбрейта, П. Друкера, Ю.Бажала, С. Бесараб, А. Гальчинського, Л. Михайлова, Л. Петренко, І. Павленко, І. Петрова, В. Семиноженка, Т. Сакайя, В. Соловійова, М. Сагайдак, М. Теплюк, Г.Швиданенко, Н. Чухраєва та інших [5]. В сфері інституціональної теорії досить плідно працюють українські науковці, які досліджують становлення цифрового підприємництва та е-бізнесу з урахуванням економічних умов та особливостей, що характерні для України. Але, разом з тим, значна кількість проблем функціонування підприємництва в частині його цифровізації та новітніх організаційно-управлінських змін залишаються недостатньо розкритими.

З огляду на роль, яку інноваційна сфера повинна відігравати в економічній системі, з точки зору економічного зростання, однією з найважливіших функцій інновації є генерація. Це продукування відбувається як за участі інститутів-норм (формальні та неформальні), так і інститутів-організацій.

Під впливом нових інтернет-технологій та онлайн-платформ світова економіка поступово «звільниться» і позбудеться різноманітних перешкод, визначатиметься особливою «просторовою пластичністю» і буде розрахована на потужність комунікацій та рушійну силу інновацій. Вже сьогодні для економік різних країн притаманні кластерність, прямий зв'язок між економічними учасниками, колективний спосіб реагування, гіпермінливе інституціональне середовище [1].

Сьогодні активна цифровізація економіки в Україні «зацепила» всі сфери бізнесу. Його суб'єкти, націлені на тривалий успіх і розвиток, змушені приймати виклики сучасної економіки - лише так вони можуть стати лідерами. Допомогти їм в цьому може цифрова трансформація.

Мета дослідження полягає у вивченні сутності інноваційного підприємництва і цифрового бізнесу, визначення їх як елементів організаційно-економічної системи та встановлення напрямів подальшого стратегічного розвитку економіки України в цілому.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобального бізнесу дедалі гострішою є проблема формування конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. Західні корпорації приходять на український ринок і своїм іміджем, визнаністю бренду витісняють з ринку менш популярні українські підприємства або ж купують їх активи, інтегруючись в нашу економіку. Це природньо, оскільки зазвичай продукція іноземних виробників якісніша, надійніша, забезпечує повніше задоволення потреб споживачів.

Інноваційний напрямок підприємницької діяльності гарантує для суб'єктів господарювання конкурентні переваги, забезпечує їм зміцнення ринкових позицій, а отже сприяє економічному розвитку тих країн, які підтримують і мотивують розвиток інноваційного підприємництва. Очевидним є те, що держава повинна не лише підтримувати чи стимулювати інноваційний розвиток вітчизняних компаній, більш того, вона повинна заохочувати їх до інноваційної діяльності [2].

Інноваційне підприємство слід розглядати як підприємство, що: здійснює комплексне новаторство; здійснює науководослідні та дослідно-конструкторські роботи, та/або здійснює закупівлі нових продуктів та/або технологій; на систематичній основі впроваджує нові науковотехнічні рішення у новий чи удосконалений продукт, та/або технологічний процес, та/або організацію діяльності; має високий рівень фінансування інноваційної діяльності; володіє правами інтелектуальної власності; розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти, обсяг випуску яких у грошовому вимірі перевищує 70% його загального обсягу виробництва. У цілому успішний світовий досвід формування ефективної інноваційної політики розвитку підприємства характеризується такими рисами [6]:

- відмовою від традиційної лінійної моделі, орієнтованої на пропозицію в ланцюжку «наукові дослідження – трансфер знань і технологій підприємцям – інновація», і переходом до нелінійної моделі, яка передбачає складну системну взаємозалежність зазначених елементів і орієнтацію інновацій на попит (як національний, так і глобальний);

- сприянням бізнесу, який виступає системним інтегратором науково-технічних та інвестиційних рішень, у процесі реалізації великих інноваційних проектів і, відповідно, підвищенням якості інститутів (норми, правила і закони), що забезпечують зацікавленість в інноваціях;

- урахуванням національних особливостей економічного і соціальнополітичного історичного розвитку країни, формують НІС, структура якої постійно трансформується відповідно до нових потреб і можливостей.

Інноваційна діяльність є ризиковим видом підприємництва, вимагає великих разових витрат, які не завжди окупаються. Тому існує актуальна потреба в страховому захисті ризиків інноваційної діяльності як засобу зниження фінансових втрат інвесторів у випадку невдалої реалізації проектів [7].

Та ми поділяємо наступне тлумачення інноваційної підприємницької діяльності, за яким – це реалізація особливих здібностей індивіда, які проявляються в раціональному поєднанні факторів виробництва на основі інноваційного ризикового підходу. Підприємець використовує у виробництві нову техніку та технології, по-новому організовує працю, по-іншому здійснює керівництво, що призводить до зниження індивідуальних витрат виробництва, на базі яких встановлюється ціна. Він максимально ефективно налагоджує маркетингову діяльність, більш точно визначає ринок, на якому вигідніше всього закуповувати засоби виробництва, точніше прогнозувати, в який час і на якому сегменті ринку виявиться найбільший платоспроможний попит на випущений продукт. В результаті він отримує більше прибутку, ніж звичайні бізнесмени. До того ж підприємець постійно ризикує. Він не уникає ризику, як це за звичай робиться, та йде на нього свідомо, для того що б отримати більший дохід ніж інші, тобто своєрідну компенсацію за ризик [9].

Тема цифрової трансформації в Україні викликає змішані почуття. Велике непахане поле можливостей – на це можна дивитися як на велику можливість (із оптимізмом), так і з песимізмом, бо потрібні титанічні зусилля для змін. Уроки зі світової практики дають надію.

Україна ще далеко від лідерів світової цифрової економіки у цивілізаційному контексті, проте місцеві компанії вже роблять якісні кроки у своїй трансформації, а закордонні експерти бачать у місцевій екосистемі хороший потенціал. Попит (від бізнесу) та пропозиція (від інноваційної екосистеми) у сфері цифрової трансформації виглядають збалансованими, проте на низькому рівні.

Найбільше відставання України від країн, які можна вважати лідерами цифрової трансформації – у цивілізаційному розрізі. Поки місцеві діджитал спеціалісти переходять від обговорення тем «який фреймворк для програмування кращий» та «аутсорс чи власні продукти», Німеччина, Великобританія та Франція вже давно переступили фазу розвитку просто продуктів. Вони вибудовують глибокі компетенції у

цифрових трендах і навчилися приземляти ці тренди на стратегічні потреби своєї економіки. Китай та США грають у зовсім іншій лізі: вони намагаються стати тією силою, яка визначає вектор цифрового розвитку [8].

Ці спостереження підтвердилися на Київському Міжнародному Економічному Форумі у жовтні 2020. Занадто часто діджитал згадували лише в контексті технологій та винахідництва, а не бізнес-моделей та імплементації. У порівнянні з українськими гостями, які найчастіше торкалися неглибинних і абстрактних тем, іноземні спікери були як холодний душ: чітке візіонерство, конкретні приклади, глибинне розуміння теми цифрової трансформації. Тобто Україні банально не вистачає глибини та масштабу думки. Що цікаво, від місцевих інвесторів декілька разів пролунала теза про готовність підтримувати локальні проекти, якщо вони почнуть мислити масштабніше.

Все ж, українським компаніям вже є, що розповісти. Rozekta, Petcube, Genesis, MacPaw, Grammarly, SmartFarming, Monobank – ось дуже малий список компаній цифрової епохи, за які перед глобальними лідерами можна пішатися. Окрім того, декілька корпорацій вже активно працюють з інноваційними командами та екосистемою (Raiffeisen Bank Aval, FUIB, МНП, Kyivstar, DTEK, UKRSIBBANK, Philipp Morris International). Закордонні експерти відзначають, що технологічні спеціалісти в Україні дуже якісні, а ціна на такі послуги є для них привабливою.

Урок Німеччини: перевтілення головного цифрового лузера. Німеччина потрапила у полон свого індустріального успіху та проспала прихід цифрової ери. Проте місцевому бізнесу вдалося почати радикальний розворот за рахунок співпраці інноваційного (діджитал) сектору та індустріальних компаній.

Після Другої світової війни Німеччина видала економічне чудо за рахунок важких індустрій та приватним підприємствам середнього розміру (Mittelstand). До появи інтернету та пов'язаної із ним зміни глобального суспільства, німці купалися у плодах власного інженерного успіху. Їм залишалося тільки покращувати інженерні характеристики своїх автомобілів, кранів, газонокосилок [3].

Проте світ змінився. Інтернет та смартфони в рамках одного покоління радикально змінили користувацький запит. Людей почало цікавити переміщення від А до В, а не автомобіль. Люди почали користуватися, а не володіти. Продажі робляться онлайн. OPEX витісняє CAPEX.

Зовсім епічний приклад: користування роботизованими газонокосилками Bosch було болем навіть для патріотів (поставити стовпчики під правильним кутом і тільки на рівній поверхні, налаштування займало 15 хвилин), у той час як китайські чи американські конкуренти, фокусуючись на користувацькому досвіді, а не інженерних технологіях, за кілька хвилин підключалися до інтернету, підтягували карту та майже без інтервенцій користувачів починали роботу.

На глобальній сцені німецький автопром почала з'їдати Tesla. Вдома, німецький рітейл страждав від нападу Amazon. 20-річний цифровий банк перевершив біржову оцінку кількавікового Deutsche Bank (маючи у десятки разів привабливіші фінансові результати на кшталт ROE). За якістю та реальною швидкістю інтернету Німеччина більше нагадує бананову республіку (ситуація стає ще гіршою, коли smart-заводи не можуть забезпечити для своєї автоматизованої роботи необхідну ширину каналу). Жодна з компаній-лідерів цифрової трансформації не є німецькою.

Із цієї сумної ситуації економіка знайшла вихід: інновації та співпраця із стартап-екосистемою. Загрози перекаваліфікували на можливості [10].

Одним із факторів була потужна стартап-екосистема. За 18 років німці перейшли від примітивного копіювання американських моделей дотком-ери до виробництва власних продуктів. Стартаперські навички, здобуті в інтернет-бізнесі, дуже вдало масштабувалися на глибші технології та індустріальні виклики.

Іншим було усвідомлення бізнесом важливої ролі інновацій. Замість війни проти стартапів, лідери почали з ними співпрацювати. Це дало їм велику цінність: нові підходи до роботи, нові джерела заробітку із кращою маржинальністю, дешеві та деризиковані експерименти над проривними технологіями, доступ до молодих талантів, контроль над ширшим ланцюгом доданої вартості [11]:

- Для Bosch, стартапери (разом із консультантами) створили нову компанію Soup – прокат електроскутерів, яким швидко завалило увесь Берлін (а сама компанія дала Bosch можливість заробляти із набагато вищими margins).

- Усвідомивши, що туристичну індустрію з'їдають підприємці, які до того в ній зовсім не працювали, Lufthansa створила незалежний Innovation Hub, який вже запустив 17 проектів (власних стартапів та партнерств), постійно досліджує зміни в індустрії, веде просвітницьку роботу із персоналом та регулярно збирає нагороди за найкращу інноваційну лабораторію.

- Навіть виробник котлів Viessmann не пройшов повз і створив декілька зовнішніх інноваційних лабораторій, які досліджують технології у property tech та deep/industrial tech перетворюють і на внутрішні проекти, і на стартапи, які для Viessmann заробляють гроші.

- Усі автовиробники планують у найближчі 3 роки випустити електромобілі та довести технологію автономного водіння до комерційного використання.

- Останній рік цифровий порядок денний гаряче дискутується вже на політичному рівні. Діджитал ще не став основним імперативом економіки, проте успіх трансформації багатьох індустріальних гігантів спонукав керівників з усіх галузей до аналізу можливостей (а не загроз) цифрової ери.

Можливість для України. Використовуючи потужний технічний фундамент та традиційні сектори економіки, Україна може повторити шлях цифрових лідерів та опинитися серед країн, де цифровий сектор

розвивається найактивніше. У цьому процесі важливо стимулювати розвиток інноваційної екосистеми через інфраструктуру, культуру та міжнародні зв'язки.

«Нація інженерів», «музей технологій», «збиральних цех» – такими словами описують Німеччину цифрові візйонери та бізнес-лідери. Що цікаво, дуже схожі формулювання звучать від місцевих діячів і про Україну. Між обома країнами можна знайти багато паралелей – як-от великий та застарілий «традиційний» сектор, який сфокусувався на технологіях, а не бізнесі – а разом із тим і можливість для України.

Найперша зміна – культурна. Прийняття того, що цифрова трансформація знищує більшість традиційних підходів до бізнесу. Ставлення до цифровізації як можливості та основного фактора конкурентоспроможності, а не загрози.

Друга зміна – стратегічна. На макрорівні потрібно об'єднати діджитал потенціал із секторами економіки, визначивши low-hanging fruits: де є незакриті ніші та де вже зараз Україна може стати одним із лідерів. На рівні компаній потрібно почати працювати з відкритими інноваціями, долучаючи до вирішення власних потреб інноваційну екосистему.

Третя зміна – інфраструктурна. Версій, що тут можна робити, дуже багато. Одна з точок зору – розділити це на генерування ідей (підприємницька культура, навички визначення і комерціалізації бізнес-можливостей) та підтримку бізнесів (капітал, менторство, акселератори, правова система).

Четверта зміна – глобальна. Україна повинна інтегруватися у світовий економічний контекст як суб'єкт. Стартапи повинні запускатися із глобальною амбіцією (бути найкращими у світі та обслуговувати інтереси світової аудиторії). Володіння англійською мовою має бути конституційним обов'язком. Економіка має використовувати не свою дрібну, а глобальну наративу (практичну та масштабну). Цінним є обмін досвідом із іншими екосистемами [5].

Західний світ вже багато років серйозно обговорює digital transformation та заробляє на цьому гроші. В Україні дане явище повноцінно не розуміють. Перші речі, про які думають майже усі, коли чують термін «цифрова трансформація» – це нові технології, Slack замість факсів, вихід брендів у соціальні медіа. Правда ж полягає у тому, що цифрова трансформація – це набагато ширше, загальне явище.

Безумовно, цей процес пов'язаний в першу чергу із прискореним розвитком нових цифрових технологій. Звідси й назва. Як і в індустріальну революцію. Аналогія цілком доречна: індустріальна революція не просто технологізувала виробництво. У цей період змінилися соціально-економічні парадигми, виникли нові професії та поведінки. Схожа ситуація відбувається і зараз.

Цифрову трансформацію можна уявити як зміни, які спричинені трьома взаємопов'язаними силами: нові технології, нові бізнес-моделі, нові звички рис.1.

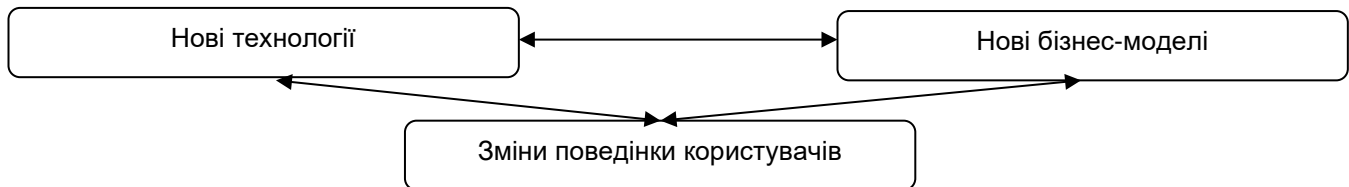

Рисунок 1. Сили цифрової трансформації

Джерело: власна розробка.

Це ми візьмемо за визначення цифрової трансформації на макрорівні. На мікрорівні, тобто на рівні підприємств, цифрова трансформація компанії – це загальні зміни в компанії, спрямовані на адаптацію до нового статусу кво цифрової епохи.

А тепер до популярного – що ж таке інновації? У ширшому сенсі – це дії компанії по впровадженню нових продуктів, практик, процесів, культури тощо.

Інноваційна діяльність є фундаментально важливим рецептом успішної адаптації в епоху цифрової трансформації

Цифрова трансформація змінює традиційні засади ведення бізнесу.

Причин цьому виділяють декілька:

1. Здешевлення запуску нових технологічних бізнесів.
2. Пришвидшення темпів поширення нових технологій
3. Ефективна робота з даними (insights) для прийняття управлінських рішень
4. Гнучкість сучасних компаній, зумовлена новими стилями роботи і фокусуванні на користувацьких потребах, а не на продуктах [11].

Одним із класичних прикладів цифрової трансформації є банки. Нові покоління користувачів виросли зі звичкою отримувати усе онлайн, 24/7, з дивану та через смартфон. Цю поведінку сформували нові технології (інтернет, смартфони) та пов'язані із цим нові бізнес-моделі (Uber). Поки банки ігнорували ці потреби, молодь наростила капітал, стала привабливою для банків, але пішла до...

...не пішла вона до відділення, а почала шукати і знайшла сервіси для своїх фінансів. У fintech стартапів, які використовують хмарні технології, штучний інтернет, гарний дизайн, фокус на релевантних послугах і останні багато років наводили страх на банки, бо ті стрімко втрачали нові ринки.

Одне з останніх фіаско традиційних підходів – оцінка 19-річного німецького fintech Wirecard перевищила оцінку світового титана Deutsche Bank. Wirecard вчасно розпізнали можливість бути не банком, а, фактично, здавати в оренду свою банківську інфраструктуру під розробку послуг тим, хто володіє стосунками з клієнтом набагато краще (стартапам, рітейлу) [4].

Західна практика дійшла до того рівня, коли цифрова трансформація для компаній – це певний шлях, який складається із відомих етапів рис. 2. Хоч кожна компанія проходила його по-різному, загальний малюнок в усіх був схожий.

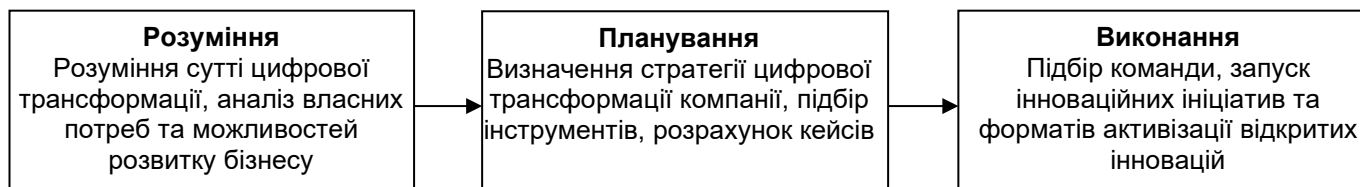

Рисунок 2. Етапи цифрової трансформації для компанії

Джерело: власна розробка.

На усіх стадіях надважливу роль відіграє робота з відкритими інноваціями (тобто такі, що приходять ззовні). Відома управлінська мудрість каже: «Ким би ти не був, найкращі люди працюють не на тебе». Не використовувати можливість залучити зовнішні сили до інновацій (будь це самі клієнти, університети, дослідники, стартапи чи навіть конкуренти) вважається марнотратством [11].

У вищенаведених прикладах стартапи або ж підірвали індустрію (Napster, N26), або ставали партнером у спробах корпорацій адаптуватися (Spotify).

Тому майже усі інноваційні підрозділи світових корпорацій фокусуються на роботі зі стартапами, а світила інноваційних та підприємницьких наук вважають їх новим корпоративним R&D.

Як наслідок, популярності набирають innovation outposts/labs/hubs – відокремлені організації, які у різних форматах співпрацюють зі стартапами, а також іншими можливими учасниками інноваційного процесу (наприклад, університетами). Разом зі стартапами, ці корпоративні команди будують нові продукти, змінюють процеси всередині, відкривають нові ринки, у стартапів вчать, використовують їх як радар майбутнього, або ж банально «скупають» талант та заробляють на продажах часток. Деякі корпорації навіть будують власні стартапи!

Українські компанії, розуміють навіщо нові технології, але лише пошепки згадують (якщо взагалі розуміють), що найбільша загроза – це нові соціо-економічні моделі, спричинені прогресом. Бо вплив останнього на bottom line або нескоро прийде, або незрозумілий. Чим вища позиція – тим менше страху це сказати, але від цього не менше скепсису стосовно того, що потрібно намагатися перебудувати компанію та змінити засади роботи, а не просто бути агресивнішим із конкурентами.

Деякі компанії почали рухатися у правильному напрямі. FMI Ukraine впроваджують передове інноваційне мислення в організації і мають привабливі результати (як розповідають колеги по цеху – Braintuition). Varvar дуже майстерно керують своїми продуктами за принципами, схожими на Google. Radar Tech допомагає класним командам у Київстар, UKRSIBBANK, МХП, ДТЕК шукати стартапи для вирішення реальних проблем власного бізнесу (і яких ми як Civitta підтримуємо в цьому) [10].

Відповідь криється у простій послідовності. Даним шляхом пройшла велика кількість як традиційних, так і молодих підприємств, які досягли успіху у цифрову еру рис. 3.

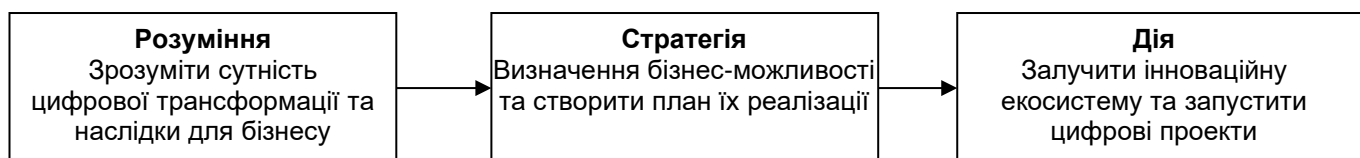

Рисунок 3. Шлях до цифрової трансформації

Джерело: власна розробка.

Культура. Особливо важливо сприймати діджитал та інновації не як загрозу, а як нову бізнес-можливість. Розуміння самої лише ментальної зміни недостатньо для того, щоб влитися у цифрову еру. Це можна зробити, глибоко зрозумівши сутність діджитал і зробивши висновки для себе та бізнесу.

Перша рекомендація знаходиться на межі із культурою: залишити колишні успіхи позаду. Те, що робило компанії чемпіонами вчора, не допоможе завтра (а часом і потопить, як Kodak).

Як власникам чи керівникам, так і працівникам інших ланок має бути зрозумілим, куди реально йде світ та як суміжні (або навіть нерелевантні) вертикалі вріваються та з'їдають бізнес. Гарним прикладом слугує автоіндустрія, де виробники конкурують вже не тільки (і скоро - не стільки) між собою, скільки із Google/Waymo та Uber.

Шлях до просвітлення лежить через пізнання себе. Вже маючи певну теоретичну підготовку, компанії можуть по-новому поглянути на свій бізнес, визначивши потреби у діджитал та нові можливості, які

допоможуть зекономити/заробити/вийти на нові позиції за рахунок технологічних інновацій. У цьому, до речі, ми своїм свіжим поглядом допомагаємо нашим клієнтам. Це процес можна додатково збагатити, проаналізувавши світовий ландшафт діджитал-можливостей і радикальних змін у бізнесі [6].

Стратегія. Будучи зарядженими практичними знаннями про себе та цифрову трансформацію, бізнес готовий до стратегічних вправ. Стратегія важлива, бо слугує дороговказом і дає інструменти оцінки успішності.

Великі та довгі стратегії не працюють. Вихідні припущення змінюються швидше, ніж дописується стратегія на них. Тому основна стратегія бізнесу повинна мати механізми для гнучкості, адаптації, перегляду напрямів розвитку.

Стратегія бізнесу має будуватися навколо цифрових моделей – нові технології потенційно змінять бізнес-модель та операційну модель.

Інновації повинні бути частиною стратегії. Будь-який бізнес має приділяти увагу трьом сферам – покращення існуючого бізнесу, нові та дотичні сфери діяльності, підривні інновації. Інструменти, пропорції – це залежить від потреб та можливостей кожної компанії, але наявність усіх трьох фокусів обов'язкова [9].

Дії. Приготувавши сильний понятійний та стратегічний фундамент, бізнесам стає набагато легше почати втілювати інноваційні бажання у життя. Нерідко після адаптації стратегії до цифрових змін компанії розуміють, що не можуть їй слідувати, бо не мають необхідних здібностей (компетенцій, інструментів). Це вирішується наступним чином [3]:

- Підтримка згори. CEO, власники та правління повинні стати не тільки адвокатами, а й адептами трансформації, надихаючи решту організації

- Інноваційна культура. Толерантність до експериментів, ризиків. Невдачі як навчання. Особливо важливим є стимулювання корпоративного підприємництва.

- Команда. Окрім підвищення кваліфікації працівників у темах діджитал та інновацій, провідні компанії створюють інноваційні підрозділи та наймають людей нового типу (digital natives) із потрібними навичками. Цей процес може бути шоком для закоренілої традиційної культури компанії, тому керівництво має із до цього підійти із ретельністю та толерантністю

- Зовнішня підтримка. З одного боку, в Україні вже є досить активна інноваційна екосистема, яка працює над проривними технологіями, новими продуктами та покриває значну частину ланцюга доданої вартості. З іншого боку, у країні є декілька консультантів, які компетентні у темах цифрової трансформації та інновацій і допомагають зорієнтуватися.

- Постійна самоактуалізація компанії (розбудова нових навичок, спостереження за трендами, актуалізація стратегії).

Для старту, українські бізнеси можуть сфокусуватися на наступному:

- Розібратися у тому, яку цінність для власної компанії несуть інновації та які цифрові тренди впливатимуть на бізнес у майбутньому. Хорошими ресурсами для цього є CB Insights, K750, звіти WEF та великих консалтингових компаній, Civitta як консультант, а найближчим часом – Digital Transformation Institute як платформа для інформування та співпраці.

- Запустити інструменти для роботи із інноваціями. Допоможуть у цьому корпоративні акселератори Radar Tech, 1991, платформа ідей Re:actor, команди Unit.City, Civitta, Braintuition.

- Долучатися до ініціатив по розвитку галузі та релевантних технологій. Платформи наприклад Agrohub або АППАУ, конференції, загальноіндустріальні стартап-акселератори та хакатони.

- Набратися міжнародного досвіду. Поїхати до одного з інноваційних епіцентрів (Силіконова Долина, Лондон, Берлін, Тель-Авів, Пекін, Париж) та провести максимальну кількість зустрічей із місцевими старатпами, інвесторами, інноваційними командами великих бізнесів, відвідати заходи, присвячені інноваціям.

- Зробити quick wins. Знайти та провести невеликі і визначні цифрові проекти (навіть такі прості, як цифрові інтерфейси). Вони допоможуть здобути довіру до digital всередині компанії.

Із зазначеного стає зрозумілим, що новий підхід до бізнес-моделі дозволяє: проводити значно більше часу з покупцем, а не за комп'ютером; передбачати очікування покупців; суттєво зменшувати капітальні й операційні витрати; збільшувати частку ринку і ріст продажу; надавати всебічне та глибоке вирішення проблем через різні доступні канали зв'язку (сайти, мобільні додатки) [8].

За цих умов, партнером майбутнього для традиційного бізнесу може стати SMART business, що надає консультаційні послуги по вибору, розробці, навчанню і супроводу ERP та CRM систем, а також послуги в сфері впровадження систем управління лінії Microsoft Dynamics, Microsoft Dynamics AX, Microsoft Dynamics NAV, Microsoft Dynamics CRM для компаній різних форм власності, масштабів та галузей (рис. 4) [8].

Здійснення бізнесу на основі функцій Microsoft Dynamics CRM дає низку переваг, серед яких: можливість навчання (надання матеріалів, екзаменування, аналіз кращого досвіду), отримання покупцями досвіду (оцінювання досвіду покупок, формулювання висновків, вирішення задач), вимірювання бізнесу (статистика продажу, маркетингові компанії), мультиканальність (цифрові канали, телефонія), мотивація (особисті цілі, командні задачі).

Найбільше задоволення для сучасних покупців - індивідуальний купівельний досвід, якого можна досягти: використовуючи технології, що підказують найкращі подальші дії; постійно аналізуючи поведінку, відгуки і семантику клієнта, пропонуючи нові товари та послуги; надаючи покупцям цифрового помічника для прийняття рішення й скорочення циклу покупки [4]. Підвищення лояльності покупців через омніканальний

споживчий досвід сприяє нарощуванню їх безцінного досвіду в офлайн і цифрових каналах, росту задоволеності клієнтів завдяки однаковим крос-канальним транзакціям, підвищує конвертацію через індивідуальний підхід.

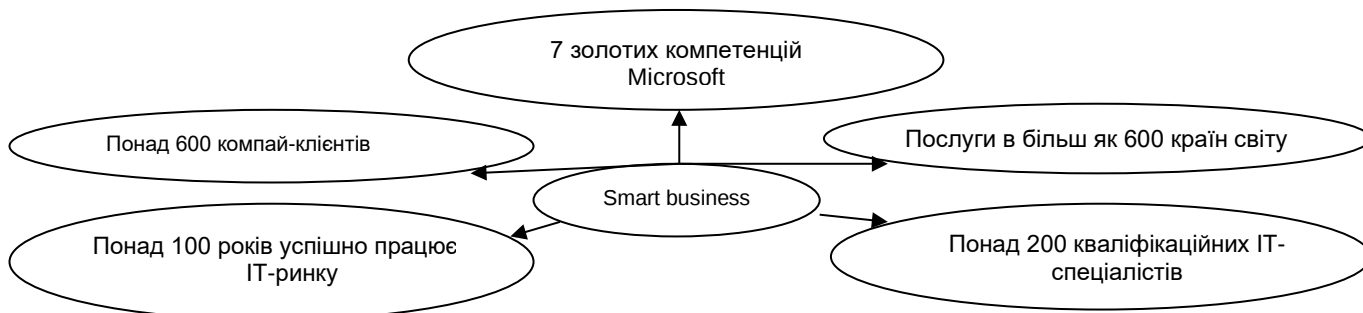

Рисунок 4. SMART business – IT-рішення для бізнесу в Україні та світі в умовах цифровізації економіки
Джерело: власна розробка.

Найбільше задоволення для сучасних покупців - індивідуальний купівельний досвід, якого можна досягти: використовуючи технології, що підказують найкращі подальші дії; постійно аналізуючи поведінку, відгуки і семантику клієнта, пропонуючи нові товари та послуги; надаючи покупцям цифрового помічника для прийняття рішення й скорочення циклу покупки [4]. Підвищення лояльності покупців через омніканальний споживчий досвід сприяє нарощуванню їх безцінного досвіду в офлайн і цифрових каналах, росту задоволеності клієнтів завдяки однаковим крос-канальним транзакціям, підвищує конвертацію через індивідуальний підхід.

Персонал суб'єктів бізнесу може створити для покупців унікальний досвід шляхом [11]:

1. Створення «теплової карти» на основі поведінки в магазині й адаптації її для збільшення конверсії і продажу.

2. Оптимізації простору на полицях з актуальними цінами та промо.

3. Інформування співробітників, що у покупців є запитання чи сумніви щодо товару/послуги.

4. В свою чергу, це дозволить удосконалити (перетворити, адаптувати) товари/послуги, щоб створити нову цінність для покупців: помічати і визначати їх уподобання з різних джерел та пропонувати найбільш прийнятні товари зі складу; дати можливість їм випробувувати, моделювати та підбирати товар у місці покупки; агрегувати й аналізувати наміри по всій «воронці продажу» для точкового налаштування шляху покупця.

Нове розуміння продажу в сучасному цифровому світі представлено на рисунку 3. Серед сучасних інструментів, які співробітники можуть використовувати для надання найкращого сервісу є: доступність інформації і швидкий розрахунок з POS; здійснення клієнтури шляхом доступу до історії клієнтів на POS-пристроях; продаж на основі інтелектуальних рекомендацій.

Висновки. Отже, зміни в бізнес-моделі з точки зору її оцифрування збільшили лояльність споживачів завдяки багатоканальному досвіду; дозволили працівникам надавати популярні послуги; спростили щоденну роботу; дозволили управляти стратегічним плануванням та продажами; забезпечили інтеграцію з управлінням ланцюгами поставок; уніфікували бізнес-процеси за допомогою різних каналів зв'язку (веб-сайти, каталоги, мобільні програми, контактні центри, соціальні медіа).

Тільки за умови сприятливої загальної соціальної ситуації, якісної роботи в комерційних організаціях, ринкових відносин та особистої свободи підприємців (тобто «здорової» особистої незалежності підприємців), підприємництво може здійснюватися на ефективному рівні економічної цифровізації. На думку підприємців, це буде найбільш ефективним, результативним і вигідним рішенням. Бізнес-середовище, слід визначати як загальну економічну ситуацію, яка включає економічну свободу, існування бізнес-груп, домінуюче становище ринкових економічних зв'язків, здатність формувати венчурний капітал та використання необхідних ресурсів, а також наявність інноваційної інфраструктури. У сучасних складних економічних умовах, створення та розвиток цифрової інфраструктури та інновацій, вимагають від діяльності її учасників інтеграції та координації в пріоритетних сферах соціально-економічного розвитку країни. Спільними діями доцільно вирішувати питання організації роботи в науково-технічній сфері, функціонування системи захисту інтелектуальної власності, інформаційного забезпечення.

Список використаних джерел

1. Звіт «Цифрові технології 2020» (Digital 2020). URL: <https://wearesocial.com/blog/2020/01/digital-2020-3-8-billion-people-use-social-media#>

2. Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації від 17 січня 2018 р. № 67-р. Законодавство України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>.

3. Цифрова аджеда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020). Концептуальні засади (версія 1.0). Першочергові сфери, ініціативи, проекти «цифровізації» України до 2020 року. Грудень, 2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/249575382>

4. Як цифрові технології впливають на світ і Україну. URL: <https://sergioshtogryn.blogspot.com/2018/06/blog-post.html>
5. Britchenko I., Kraus, N., Kraus, K. University innovative hubs as points of growth of industrial parks of Ukraine. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 4 (31). 2019. 448–456.
6. Fadeev, V. Yu. «The potential of entrepreneurship in an innovative economy». *Vestnik Rossiyskogo ekonomicheskogo universiteta imeni G. V. Plekhanova*, 4. 2012. pp. 34–40.
7. Інтернет-торгівля як засіб підвищення конкурентоспроможності підприємств в умовах глобалізації. Теоретичні, методологічні та практичні аспекти конкурентоспроможності підприємств : монографія / за заг. ред. О. Г. Янкового. Одеса: Атлант, 2017. 514 с.
8. Okryshko V. Ya. «Development of innovative ability of national economy», *Problemy sovremennoy ekonomiki*, 4. 2009, pp. 34–36.
9. Антохов А. А. Інноваційний розвиток економіки України через призму зарубіжного досвіду. *Науковий вісник МНУ ім. В.О. Сухомлинського: зб. наук. праць*. № 2 (5), 2015, С. 7.
10. Бурлуцький А. Споживач майбутнього – який він і як задовольнити його потреби? *Digital Evolution Forum*. URL: <https://deforum.com.ua/#2018>.
11. Голобородько О. П., Краус, Н. М., Краус, К. М. Діагностика впливу R&D сектора вищої освіти на інновації підприємств в Україні. *Ефективна економіка*, 2019, URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6817>.

References

1. Zvit «Tsyfrovi tekhnolohii 2020» [Digital Technologies 2020 Report] (Digital 2020). URL: <https://wearesocial.com/blog/2020/01/digital-2020-3-8-billionpeople-use-social-media#>
2. Kontseptsii rozvytku tsyvrovoi ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii vid 17 sichnia 2018 r. № 67-r. [Concepts of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 and approval of the action plan for its implementation from January 17, 2018 № 67-p.] *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>.
3. Tsyfrova adzhenda Ukrainy – 2020 («Tsyfrovyi poriadok denniy» – 2020). *Kontseptualni zasady (versii 1.0). Pershocherhovi sfery, initsiatyvy, proekty «tsyfrovizatsii» Ukrainy do 2020 roku [Digital Agenda of Ukraine - 2020 («Digital Agenda» - 2020). Conceptual principles (version 1.0). Priority areas, initiatives, projects of «digitalization» of Ukraine until 2020]*. December, 2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/249575382>
4. Iak tsyfrovi tekhnolohii vplyvaiut na svit i Ukrainu [How digital technologies affect the world and Ukraine]. URL: <https://sergioshtogryn.blogspot.com/2018/06/blog-post.html>
5. Britchenko, I., Kraus, N., Kraus, K. (2019). University innovative hubs as points of growth of industrial parks of Ukraine. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii i praktyky – Financial and credit activities: problems of theory and practice*, 4(31). 448–456.
6. Fadeev, V. Yu. (2012). The potential of entrepreneurship in an innovative economy. *Vestnik Rossiyskogo ekonomicheskogo universiteta imeni G. V. Plekhanova*, 4. 34–40.
7. Internet-torhivlia yak zasib pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv v umovakh hlobalizatsii. *Teoretychni, metodolohichni ta praktychni aspekty konkurentospromozhnosti pidpriemstv [Internet commerce as a means of increasing the competitiveness of enterprises in the context of globalization. Theoretical, methodological and practical aspects of enterprise competitiveness] monohrafiia, za zah. red. O. H. Yankovoho*. Odessa: Atlant, 2017. 514 p.
8. Okryshko V. Ya. «Development of innovative ability of national economy», *Problemy sovremennoy ekonomiki*, 4. 2009, pp. 34–36.
9. Antokhov, A. A. (2015). Innovatsiinyi rozvytok ekonomiky Ukrainy cherez pryzmu zarubizhnogo dosvidu [Innovative development of Ukraine's economy through the prism of foreign experience]. *Scientific Bulletin of MNU. V.O. Sukhomlinsky: Coll. Science*, № 2 (5), p. 7.
10. Burlutsky, A. (2018). Spozhyvach maibutnoho – yakyi vin i yak zadovolnyty yoho potreby? [Consumer of the future - what is it and how to meet its needs?]. *Digital Evolution Forum*. URL: <https://deforum.com.ua/#2018>.
11. Goloborodko, O. P., Kraus, N. M., Kraus, K. M. (2019). Diahnostyka vplyvu R&D sektora vyshchoi osvity na innovatsii pidpriemstv v Ukraini [Diagnosis of the impact of R&D of the higher education sector on enterprise innovation in Ukraine. *Efficient Economy*. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6817>.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Паламарчук Оксана Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: oxanapalamarchuck@ukr.net
orcid.org/0000-0003-3267-0917

Кліменко Інна Миколаївна, викладач кафедри економіки ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: klimenkoinna91@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Паламарчук Оксана Николаевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: oxanapalamarchuck@ukr.net

Клименко Инна Николаевна, преподаватель кафедры экономики ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: klimenkoinna91@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Palamarchuk Oksana, Candidate of Sciences in Economics, Associate Professor, Pereiaslav-Khmelnytsky Hrygorii Skovoroda State Pedagogical University 30, Sukhomlynskyi St., Pereiaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: oxanapalamarchuck@ukr.net

Klimenko Inna, a Lecturer of the Department of Economy Pereiaslav-Khmelnytsky Hrygorii Skovoroda State Pedagogical University 30, Sukhomlynskyi St., Pereiaslav, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: klimenkoinna91@ukr.net

УДК 336.714

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-30-36>

«ФИНТЕХ» ЯК ЦИФРОВИЙ ВИМІР СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Pinna M. B.,
Pinna C. P.

Предметом статті є дослідження проблематики становлення, розвитку та впровадження технологій Фінтеху в контексті ідеологій сталого розвитку та інновацій DeFi (Decentralized Finance) [6], які спричинені інтенсифікацією процесів масштабного охоплення цифровою економікою і глобальною діджиталізацією усіх сфер виробництва та послуг, особливо, під впливом концепцій блокчейн та перспектив поширення «Інтернету речей» (IoT) в комплексі з методами штучного інтелекту (AI).

Результати роботи. Окреслені і охарактеризовані особливості хронології та спільного протікання епох промислової еволюції разом зі стадіями розвитку фінансових технологій, які базуються на сполученні та інтеграції, так званих, драйверів «Фінтех для сталого розвитку» (FT4SD). Показано, як інструментальну основу FT4SD складає триада блокчейн, AI та IoT, які разом забезпечують синергійний ефект «децентралізованих фінансів», створюючи, фактично, необмежений інвестиційний ресурс для технологічних інновацій цифрової економіки в межах процесів сталого розвитку.

Висновки. Незважаючи на складну економіко-епідеміологічну ситуацію в світі взагалі і в Україні, зокрема, продемонстровано, який позитивний результат має і матиме ідеологія «децентралізованих фінансів», яка через трансформацію та спільне використання інструментів Фінтех здатна забезпечити сталий розвиток і стабільний підйом цифрової економіки.

Ключові слова: фінтех, сталий розвиток, інвестиційні ресурси, децентралізовані фінанси, блокчейн, AI, IoT.

«ФИНТЕХ» КАК ЦИФРОВОЕ ИЗМЕРЕНИЕ СТАБИЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Риппа М. Б.,
Риппа С. П.

Предметом статьи является исследование проблематики становления, развития и внедрения технологий Финтех в контексте идеологий стабильного развития и инноваций DeFi (Decentralized Finance) [6], вызванных интенсификацией процессов масштабного охвата цифровой экономикой и глобальной диджитализацией всех сфер производства и услуг, особенно под влиянием концепций блокчейн и перспектив распространения «Интернета вещей» (IoT) в комплексе с методами искусственного интеллекта (AI).

Результаты работы. Обозначенные и охарактеризованы особенности хронологии и совместного протекания эпох промышленной эволюции вместе со стадиями развития финансовых технологий, основанных на сочетании и интеграции, так называемых, драйверов «Финтех для устойчивого развития» (FT4SD). Показано, как инструментальную основу FT4SD составляет триада блокчейн, AI и IoT, которые вместе обеспечивают синергический эффект «децентрализованных финансов», создавая фактически неограниченный инвестиционный ресурс для технологических инноваций цифровой экономики в пределах процессов устойчивого развития.

Выводы. Несмотря на сложную экономико-эпидемиологическую ситуацию в мире вообще и в Украине, в частности, показано, положительный результат имеет и будет иметь идеология «децентрализованных финансов», которая через трансформацию и совместное использование инструментов Финтех способна обеспечить устойчивое развитие и стабильный подъем цифровой экономики.

Ключевые слова: Финтех, устойчивое развитие, инвестиционные ресурсы, децентрализованные финансы, блокчейн, AI, IoT.

«FINTECH» AS A DIGITAL DIMENSION OF STABLE DEVELOPMENT

Rippa Maria,

Rippa Serhiy

The subject of the article is a study of the formation, development and implementation of Fintech technologies in the context of ideologies of sustainable development and innovation DeFi (Decentralized Finance) [6], caused by the intensification of large-scale digital economy and global digitalization of all spheres of production and services. blockchain and prospects for the spread of the Internet of Things (IoT) in combination with artificial intelligence (AI).

Results of work. Features of chronology and joint course of epochs of industrial evolution together with stages of development of the financial technologies based on a combination and integration of so-called, drivers of «Fintech for sustainable development» (FT4SD) are designated and characterized. The toolbox of FT4SD is shown to be a triad of blockchain, AI and IoT, which together provide a synergistic effect of «decentralized finance», creating a virtually unlimited investment resource for technological innovation in the digital economy within the processes of sustainable development.

Conclusions. Despite the difficult economic and epidemiological situation in the world in general and in Ukraine in particular, it has been shown that the ideology of «decentralized finance» has had and will have a positive result.

Key words: Fintech, sustainable development, investment resources, decentralized finance, blockchain, AI, IoT.

JEL Classification: O11, G31, E62

Relevance of the research topic. Trends in the modern economy increasingly confirm that «in the face of growing climatic, environmental and social challenges and risks, the requirements of reliability and stability of global, regional and national financial systems in the long run can be met only by harmonizing these requirements with sustainable development» [1]. The financial system consists of institutional units and markets that interact to mobilize funds for investment and provide them, including payment systems, not so much to finance business as to refocus on the fintech and technological innovation sectors. The role of financial institutions within such a system is mainly an intermediate link between those who provide funds and those who need them, which usually entails the need to transform and manage the risks of the entire socio-economic system and, above all, its human capital, innovative resources and investment potential.

Formulation of the problem. Without diminishing the role of banking institutions, which play an important role in assessing risks, obtaining loans and confirming the issuance of shares and debts, it should be noted the emergence of new financial innovations, increasingly related to the digital economy and virtual assets. In this context, short- and medium-term bank deposits are no longer very good and do not always fit to keep long-term assets on the balance sheet of their investors. Therefore, capital markets serve as platforms to enhance the ability of long-term debt or asset-backed securities to be sold to institutional investors, such as pension funds, insurers and sovereign wealth funds, that have long-term liabilities and must meet these long-term assets in the context of fintech transformations. modern finance.

Analysis of recent research and publications. On the one hand, Fintech instruments work for the financial system to mobilize sources of long-term investment and as a means of transferring monetary policy to the real economy, which also depends on the efficient operation of the traditional financial system, ie banks, capital markets and institutional investment as a system. distribution of capital. On the other hand, fintech today represents the sector of technology startups, whose products replace traditional financial market participants, in most cases - banking and insurance institutions, by offering a wide range of consumers alternative solutions without the participation of such intermediaries and, consequently, for a lower fee. In this context, we can identify 4 epochs of development of Fintech industry from 1.0 to 3.5, which cover a long period of financial development of more than 150 years and according to [1, p.15] represent Fintech from the primary telegraph to modern digital and virtual technologies (Fig. 1).

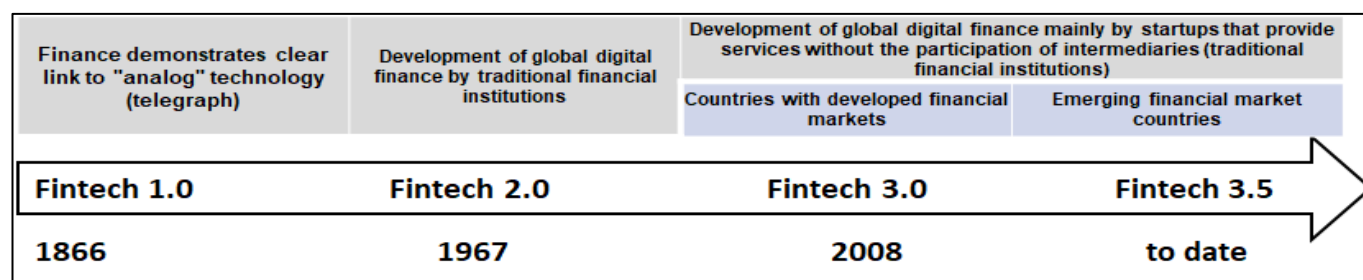

Figure 1. General chronology of Fintech development

Figure 1 highlights the epochs of Fintech 3.0 and 3.5 for countries with financial markets at different stages of development. Moreover, sometimes emerging financial markets are significantly ahead of traditional markets of developed countries in the implementation of innovations Fintech and Central Banks of developed countries have to catch up and adapt to changing conditions and new financial products. This situation today is typical for, for example, cryptocurrencies and blockchain.

Selection of unexplored parts of the general problem. At the same time, insurance continues to play an important role as a risk manager, risk bearer and investor at the same time. Insurers help prevent and reduce risks using a variety of disaster risk and loss prevention models. Insurance pricing also signals risk and reduces it, and insurers are large investors because they manage assets worth \$ 29 trillion. dollars USA [3, p.32]. Financial systems are crucial both for large-scale projects and corporate enterprises in terms of being able to mobilize capital and transfer risks, and for small, medium, micro-enterprises and households to plan and invest in the long run.

Problem statement, research goals. Regarding the support of sustainable development, the main tasks of financial systems are the implementation of two goals of investment and management nature:

- ensure the mobilization of funding for specific priorities for sustainable development;
- monitoring and taking into account the factors of sustainable development in the financial decision-making process.

The task of financial mobilization has a wide range: from the inclusion of certain groups in the investment process (eg, low-income citizens), raising capital for sustainable and resilient infrastructure (eg, energy) to finance critical areas of innovation (eg, offshore energy solutions, small agriculture, sustainable land use and fisheries, important in modern conditions measures to fund medical research and control pandemics).

Method or methodology of the study. Expert estimates confirm that 5-7 trillion. dollars The United States is needed annually to achieve the goals of sustainable development on a global scale. Developed countries receive an annual investment of about 2.5 trillion. dollars USA in areas such as infrastructure, clean energy, water supply and agriculture, ecology and ecosystems [9, 10]. Monitoring and accounting for sustainability is becoming increasingly important, stability factors are relevant and essential for decision-making by financial institutions in terms of sustainable development. Support and implementation of global sustainable development projects begins with ensuring market integrity (for example, fighting corruption, forming and securing new public resource markets, improving the efficiency of existing markets and shrinking traditional markets due to the loss of their prospects) and extends to the integration of environmental and social factors. risk management (for example, climate-related risk ratings of biological assets, risk transfer in agriculture and joint assets focused on global risk diversification).

Presentation of the main material. In today's environment, sustainability is already included in disclosure and reporting responsibilities (eg, property registers and movable assets, IFRS, knowledge bases and taxonomies of financial information based on universal language tools such as XBRL) for market participants to manage decisions based on global security and information protection factors.

Table 1. Generalized characteristics of world industrial revolutions

Industrial Revolution, period (years, approx.)	Key technological achievements	The main sources of energy	Description
The first (1760-1900)	Steam engine	Coal	Steam and hydropower are used for mechanization of production
The second (1900-1970) «Technological revolution»	Internal combustion engine	Oil, electricity	Mass production is made possible by the use of electricity
The Third (1970-2000) «Digital Revolution»	Internet, IoT, computers and robots, 3D printing, genetic engineering, artificial intelligence, data analysis, virtual and mixed reality	Atomic energy, natural gas	Production automation is carried out with the help of electronics and information technology
Fourth (2000-...) Industry 4.0	Fintech, IoT globalization, blockchain, industrial nano-, biotechnology, genetic engineering and 3D printing	Green energy	Almost all production is automated, it uses artificial intelligence and data analysis, human intervention is completely or almost absent; information is stored on the blockchain
Fifth (...? ...)	Industrial IoT, collaborative work («cobots») - machines that require physical human intervention during their work to obtain a better end product		Personalized products are manufactured in accordance with the requirements and needs of consumers; collaborative work is used, and therefore the human factor again becomes key in production

According to leading financial scientists [11], the world community today is at the stage of the fourth or even the beginning of the fifth industrial revolution, which began in the XXI century due to the widespread use in production

of digital and information technologies, which originated during the previous revolution, namely - the Internet, 3D printing, bio- and nanotechnology, advances in artificial intelligence, genetic engineering, space breakthrough technologies, etc. At the same time, the period of industrial development provided an opportunity to witness the introduction into production of such previously unknown technologies as blockchain (Table 1) in the field of IT and electronic payment systems.

In the 4th period of the industrial revolution, the connection between financial technology and sustainable development in a new area, which is commonly called «Fintech for Sustainable Development» (FT4SD), was actually formed.

We can assume that even in the publications of the 3rd period of the industrial revolution [3, p.34] laid the scientific foundations of Fintech concepts through the definition of three types of costs in the economy: the cost of search, coordination and contracting, which assumes that the firm expands to as long as the cost of the transaction within the firm does not exceed the cost of the transaction outside it. Basically, this thesis concerns information-related costs and the prediction that Fintech can destroy many functions of the financial system and the real economy, significantly reducing the cost of search, coordination and through the reduction of transaction costs. In subsequent publications in Nature, in January 2013, scientists demonstrated the ability of DNA to encode information to store digital data [10]. The use of the double-stranded DNA analogy to describe the main attributes of the FT4SD process is becoming a trend in many scientific publications, as the idea of coding, processing and storing information on the basis of genetic engineering in Fintech is spread and fixed theoretically, mathematically and instrumentally [3, p.32].

Hidalgo's research [7] examines the relationship between information and knowledge, their development, dissemination, use and implementation, and how this determines the complexity of the economy around the world and, consequently, their ability to develop over time. The author notes that most DNA molecules consist of two helix strands that form a double helix, and consist of simpler units, the so-called bases, which are combined, in turn, in predetermined ways of gene generation and encode all life forms on land. To understand the fundamental attributes (or basics of DNA) of Fintech and sustainable development as factors of destruction and influence, the use of the language «double helix FT4SD» is proposed (Fig. 2). These two concepts can also be «connected» in predetermined ways to create new sustainable business models. It helps to explore and influence change and provide a common language to discuss both the positive and negative effects of FT4SD – effectively ensuring the use of metalanguage for communication between the financial, industrial and technological spheres, taking into account the priority and importance of social and humanitarian components.

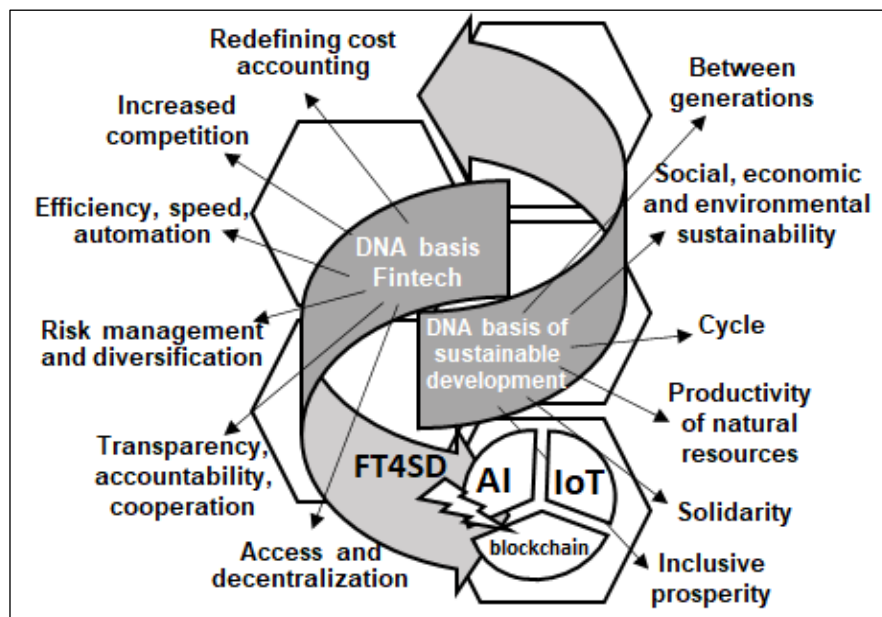

Figure 2. Double DNA helix FT4SD

The concept of fintech today as a phenomenon, along with the positive attitude of the world community, is also of concern, in particular from representatives of regulatory bodies. The reason for this is not the financial technologies themselves, but the speed of their development and the integrity of the intentions of those who use them. Thus, the era of modern society is marked by a new digital economy, which, according to professor of fintech and blockchain D. Kuo Chuen Lee (Singapore), provides for the presence of four «D» [1, p.23]:

- *Digitalization* (digitization);
- *Disintermediation* (reduction of the use of intermediaries);
- Democratization and
- *Decentralization*.

The combination of these four factors has given society, in addition to innovative forms of doing business (digital nomadism, Digital Nomadism) and everyday digital life (social networks, Social Networks) also a synergistic

effect - the fifth industrial revolution is expected to bring back the human factor (Human Touch). in production in a broad sense [13, p.24]. According to some forecasts, in the future the industry will again feel the urgent need for human intervention due to the influence of behavioral factors (eg, the desire to stand out from the crowd with exclusive things), because the driver of any change is not new technology, but the person behind them. her personality. While some professions will disappear due to primitive robotization, new ones will appear – those that require a suitably skilled workforce [9, p.12] with an emphasis on intelligence and decision-making.

The influence of the digital economy and these 4D factors have a significant impact on the «Fundamentals of DNA Fintech», which can be characterized by various processes and which conditionally constitute the left side of the double helix of DNA (Fig. 2):

- maximum availability and decentralization of the financial system: elimination of unnecessary intermediaries, implementation of reasonable contracts in the financial sector, reduction of production, ancillary and financial cycles, tokenization of the economy;

- Improved transparency, simplified accountability and global cooperation: elimination of cross-sectoral boundaries and restrictions, copyright and protection, free exchange of information between regulators, citizens and businesses, open information in global projects in the public interest;

- «smart» risk management and diversification: preventive analysis and risk management using big data, development of infrastructure for early warning, identification and diversification of financial risks, improving information and financial security;

- cost savings, efficiency, speed and quality of informatization: the use of AI platforms (artificial intelligence) to support neural networks, genetic algorithms, pattern recognition methods, data mining and knowledge management to perform external and internal functions of the financial system;

- improved competition: expanding the competitive space through the introduction of Fintech startups, improving the investment climate, expanding the availability of investment resources, alternative products and financial services, flexible business models creates a more affordable, cheaper choice for all participants;

- inventory and rethinking of traditional accounting models and financial reporting for valuation (constant) value: search for innovative models of IFRS and knowledge bases for fintech, associated with the gradual abandonment of double-entry bookkeeping authored by L. Pacioli 700 years ago, combining modern fintech methods with concepts of machine learning, neural networks, genetic methodologies, cryptoeconomics and blockchain, multi-scenario high-performance computing for algorithmic representation of the constant cost of fintech.

Reflected on the right in the double helix «Fundamentals of DNA of sustainable development» (Fig. 2) can also be characterized through FT4SD drivers integrated in the concepts of AI, IoT and blockchain:

- distribution and expansion of the common good for all: this approach will require the reduction of inequality and the provision of basic basic needs for humanity (basic resources, social, educational services, health, etc.);

- support for intergenerational solidarity: solidarity approaches and decisions are needed primarily within national borders (eg national funded pension and health insurance systems at various levels) and internationally (global insurance systems and funds), especially during periods and emergencies situations.

Field of application of results. Improving the consumption of natural resources: the use of water, energy, food, land and material resources of mankind can be improved by sharply reducing the impact of negative external factors on the environment and providing affordable access to all major natural resources to ensure a stable and balanced life and economics. Ensuring social, economic and environmental sustainability: this dimension of the sustainability of modern society has a global scale and to avoid catastrophic and irreversible changes requires maintaining the stability and sustainability of the financial system and natural infrastructure and its ecosystem functions in a global sense.

Situation with increased circularity: this concerns the destruction of entire industries and supply chains, where efficient flows of materials, energy, labor and information interact and contribute to the creation of a restitutionary, restorative and more productive economic system through the use of appropriate financial instruments.

Finally, the importance of intergenerational decision-making: it is a system of individual, business, governmental and collective decision-making to ensure and maintain a safe and habitable planet for future generations.

Conclusions. In a comprehensive presentation, the basics of DNA of financial technology and sustainable development (Fig. 2) are connected using so-called «DNA connectors», which are integrated into the «reducer FT4SD» and, if necessary, can be combined using different methods [4]. This combination of «FT4SD reducer» contains IoT (Internet of Things), blockchain (blockchain as a fixed register distributed on the Internet [12]) and AI (Artificial Intelligence - artificial intelligence), which are able to provide a large-scale sustainable development program for modern world community. This is due to two factors, which are essentially a model of operation of the «FT4SD reducer»:

- 1) The combination of IoT and AI allows you to implement a wide range of tasks that make up the set of both DNA helices for sustainable development and were considered within the «reducer FT4SD» in terms of involving blockchain drivers as a second factor. In turn, the use of «IoT and AI reducers» provides the implementation of many projects, programs and startups, where individual methods, algorithms and AI models are tools, and IoT space is a set of products, services and services that are the result of the entire Fintech system. sustainable development ecosystem;

- 2) The use of blockchain as a second factor is designed to solve two tasks: a) the creation of an electronic peer-to-peer cryptocurrency system as an environment for the subsequent use of decentralized finance in the implementation of startups «IoT + AI» described in the previous paragraph; b) use of «smart contracts» technology

based on «multi-signature» methods at all stages of startups (from justification, search and mobilization of investment resources, to the implementation and implementation of startups mentioned in the first paragraph).

Creating and maintaining this two-factor interoperability between the real economy and the financial system will have, in our view, positively revolutionary consequences. «FT4SD reducer» easily connects drivers of financial technologies with drivers of sustainable development. The FT4SD portfolio is an inexhaustible but representative set of case studies for all five key financial system functions, each of which can be connected to, enhanced, and enhanced by the drivers in question. In fact, the FT4SD innovation portfolio is characterized by applied geographical contexts, sustainable development goals, sustainable financial drivers, level of maturity and scalability, etc.

Finally, it can be assumed that Fintech will have many unpredictable consequences in many areas. Its rapid development already raises political issues regarding proper regulation and supervision. But, as a rule, regulators of financial systems focus their efforts on financial stability, rather than on the unintended consequences of the use of financial technologies, covering various areas that often fall within the competence of other sectoral regulators in telecommunications / IT, natural resource consumption, social security, ecology, education, etc. We hope that the issues of Fintech discussed in the article will help orient researchers and scientists in the context of financial innovations.

References

1. Liutyi I. O., Karpuch A. Yu. (2019). *Tsyfrovі tokeny u finansuvanni pryvatnoho biznesu : monohrafiia. [Digital tokens in private business financing]*. K. : Vydavnytstvo Lira-K.
2. Medvedkina E. A., Medvedkin T. S. (2016). *Zelenye finansy kak drayver mirovoy ekonomicheskoy dinamiki [Green finance as a driver of global economic dynamics]*. *Infrastruktura rynka*, 2. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2016/2_2016_ukr/6.pdf
3. Medvedkina E. A. (2017). *Finansovye tekhnologii dlya ustoychivogo razvitiya: metodologiya primeneniya [Financial Technologies for Sustainable Development: Application Methodology]*. *Finansovye issledovaniya. RnD : RGEU (RINKh)*, 4 (57). 31-36.
4. Carney, Mark. *Enabling the Fintech Transformation: Revolution, Restoration, or Reformation?* URL: <http://www.bankofengland.co.uk/publications/Pages/speeches/2016/914.aspx>
5. Coase R. H. *The Nature of the Firm*. *Economic* 4.16. URL: <https://www.jstor.org/stable/266876>
6. DeFi – tikhaya finansovaya revolyutsiya. [Defi is a quiet financial revolution]. *Blog Sergeya Kozlova*. URL: <https://minfin.com.ua/ua/users/kozlovsergey/>
7. Hidalgo C. (2015). *Why Information Grows: The Evolution of Order, from Atoms to Economies*. Basic Books.
8. Ito J. *Reinventing Bookkeeping and Accounting (In Search of Certainty)*. URL: <https://joi.ito.com/weblog/2016/04/26/reinventing-boo.html>
9. Ito J. *Why anti-money laundering laws and poorly designed copy-right laws is similar and should be revised*. URL: <https://joi.ito.com/weblog/2016/03/12/why-anti-money-.html>
10. Goldman N., Bertone P., Chen S., Dessimoz C., LeProust E. M., Sipos B. and Birney E. *Towards practical, high-capacity, low-maintenance information storage in synthesized DNA*. *Nature* 494. URL: <http://www.nature.com/nature/journal/v494/n7435/full/nature11875.html>
11. Hopkins K. (2014). *Economy set to enter golden era, says Lyons*. *The Times*, March 13. 43.
12. Nakamoto S. *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. URL: https://www.researchgate.net/publication/228640975_Bitcoin_A_Peer-to-Peer_Electronic_Cash_System
13. Ostergaard E. (2018). *Welcome to Industry 5.0*. *InTech*, 65/2. 22-25.
14. World Economic Forum. *The Role of Financial Services in Society. Understanding the Impact of Technology-Enabled Innovation on Financial Stability*. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_FS_Role_FinancialServicesSociety_Stability_Tech_Recommendations_2016.pdf
15. World Economic Forum. *Global Risk Report 2016: Resilience Insights*. *Global Agenda Council on Risk & Resilience*. URL: http://www3.weforum.org/docs/GRR/WEF_GAC16_Risk_Resilience_Insights.pdf

ДАНІ ПРО АВТОРА

Ріппа Марія Богданівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Університет державної фіскальної служби України
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08201, Україна
e-mail: rippa_mary@ukr.net
orcid.org/0000-0003-2781-2642

Ріппа Сергій Петрович, доктор економічних наук, професор кафедри інформаційних систем в економіці, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
пр. Перемоги, 54/1, м. Київ, 08201, Україна
e-mail: rippa_serg@ukr.net
orcid.org/0000-0003-0429-6112
Researcher ID: ABG-5932-2020

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Риппа Мария Богдановна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов,

Університет государственной фискальной службы Украины
ул. Университетская, 31, г. Ирпень, 08201, Украина
e-mail: rippa_mary@ukr.net

Риппа Сергей Петрович, доктор экономических наук, профессор кафедры информационных систем в экономике

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана
пр. Победы, 54/1, г. Киев, 08201, Украина
e-mail: rippa_serg@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Rippa Maria, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Finance,
The University of the State Fiscal Service of Ukraine
street University, 31, Irpin, 08201, Ukraine
e-mail: rippa_mary@ukr.net

Serhiy Rippa, Doctor of Economics, Professor of the Department of Information Systems in Economics,
The Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman
54/1 Prospect Peremogy, Kyiv, 03057, Ukraine
e-mail: rippa_serg@ukr.net

УДК 330.3 [316.77]

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-36-41>

ЕКОНОМІЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ УКРАЇНИ

Студінський В. А.,
Щипська Т. П.

Постановка проблеми. Сучасні умови прискореного інтелектуального, наукового, виробничого розвитку, яке відбувається в умовах поглибленої економічної інтеграції та глобалізації суспільних відносин. Навіть в умовах світової пандемії Covid-19 такі процеси не пригальмувалися, проте перейшли в інші форми в системі діджиталізації інтеграційно-глобальних динамік. В таких умовах постають нові питання, виклики та завдання перед системою професійної підготовки кадрів в усіх сферах життєдіяльності людства. Професійна школа України теж отримує відповідні сигнали в процесі свого функціонування. Головною фігурою у підготовці кваліфікованих працівників у всіх галузях економіки є педагог професійної школи. Саме на ньому загострюються всі стратегічні завдання професійної школи, які він повинен втілювати у реальну практику підготовки фахівця. В такому процесі важливими є організаційні та економічні складові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика безпосередньо або опосередковано розглядається у дослідженнях, які так чи інакше стосуються проблем розвитку професійної освіти як у окремих навчальних закладах, країнах, в межах певних цивілізаційних вимірів, континентальному та у світовому просторах. При висвітленні відповідної проблематики можна звернути увагу на праці як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, це стосується праць К. Гнездилової, Н. Махині, В. Сидоренко, Г. Студінської, О. Шевчук, Т. Щипської та інших.

Метою даного дослідження є визначення економічних та організаційних засад діяльності педагога професійної школи та удосконалення системи педагогічної роботи у фаховій в школі в розрізі сучасних реформувань національної освітньої системи.

Матеріали і методи. Виконання даного дослідження базується на наступних засадах: концептуальність, що дозволяє отримати інтегровані результати; аналітичності, що дає змогу провести комплексне дослідження проблематики і визначити окремі її компоненти; дискусійності, що дозволяє допуск різних поглядів на дану проблематику.

Результати дослідження. У статті зроблено спробу розглянути засадничі питання організаційно-економічного характеру у системі педагога професійної (професійно-технічної) освіти в Україні. Педагог у даній системі розглядається як ключова фігура системи надання освітніх і професійних послуг у сфері підготовки фахівців робітничих спеціальностей. Важливим аспектом у цьому є процес організації діяльності педагога у професійній школі. Зокрема це стосується таких аспектів як умови праці, розподілу навантаження, організації наукової, пошукової, творчої поза аудиторної роботи із учнями та інше. При цьому ключове значення тут має економічна складова: матеріально-технічне забезпечення навчального закладу, а відповідної умов праці педагогічного колективу загалом та кожного педагога зокрема; система оплати праці педагога та матеріального й морального заохочення його праці. Головними засадами такого організаційно-економічного механізму можуть бути як чітке

визначення стратегічних завдань професійної (професійно-технічної) освіти країни, окремого навчального закладу, які визначають професійну діяльність педагога. У зв'язку з цим визначається економічна (фінансова) база для здійснення відповідної освітньої і професійної стратегії. Головною виконавчою фігурою в таких умовах залишається педагог.

Висновки. Діяльність педагога в системі професійної (професійно-технічної) освіти України визначається стратегічними напрямками загальної національної політики в сфері підготовки кадрів для вітчизняної економіки, а також визначеними пріоритетами діяльності окремого навчального закладу. Важливість організаційно-економічної системи полягає в тому, що вона забезпечує фактичне функціонування освітніх стратегічних напрямків у підготовці професійних кадрів та стимулює працю безпосереднього виконавця – педагога професійної (професійно-технічної) освіти.

Ключові слова: професійна освіта, педагог, організація, економіка, навчальний заклад, принципи, система.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО (ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО) ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ

Студинский В. А.
Щипская Т. П.

Постановка проблемы. Современные условия ускоренного интеллектуального, научного, производственного развития, которое происходит в условиях углубленной экономической интеграции и глобализации общественных отношений. Даже в условиях мирового пандемии Covid-19 такие процессы не притормозились, однако перешли в другие формы в системе диджитализации интеграционно-глобальных динамик. В таких условиях возникают новые вопросы, вызовы и задачи перед системой профессиональной подготовки кадров во всех сферах жизнедеятельности человечества. Профессиональная школа Украине тоже получает соответствующие сигналы в процессе своего функционирования. Главной фигурой в подготовке квалифицированных работников во всех отраслях экономики является педагог профессиональной школы. Именно на нем обостряются все стратегические задачи профессиональной школы, которые он должен воплощать в реальную практику подготовки специалиста. В таком процессе важны организационные и экономические составляющие.

Анализ последних исследований и публикаций. Данная проблематика непосредственно или косвенно рассматривается в исследованиях, которые так или иначе касаются проблем развития профессионального образования в отдельных учебных заведениях, странах, в пределах определенных цивилизационных измерений, континентальном и в мировом пространстве. При освещении соответствующей проблематики можно обратить внимание на труды как отечественных, так и зарубежных исследователей. В частности, это касается работ К. Гнездиловой, Н. Махиной, В. Сидоренко, Г. Студинской, О. Шевчук, Т. Щипской и других.

Целью данного исследования является определение экономических и организационных основ деятельности педагога профессиональной школы и совершенствование системы педагогической работы в профессиональной в школе в разрезе современных преобразований национальной образовательной системы.

Материалы и методы. Выполнение данного исследования базируется на следующих принципах: концептуальности, что позволяет получить интегрированные результаты; аналитичности, что позволяет провести комплексное исследование проблематики и определить отдельные ее компоненты; дискуссионности, что позволяет допуск различных взглядов на эту проблематику.

Результаты исследования. В статье сделана попытка рассмотреть основные вопросы организационно-экономического характера в системе педагога профессиональной (профессионально-технического) образования в Украине. Педагог в данной системе рассматривается как ключевая фигура системы предоставления образовательных и профессиональных услуг в сфере подготовки специалистов рабочих специальностей. Важным аспектом в этом есть процесс организации деятельности педагога в профессиональной школе. В частности уе касается таких аспектов как условия труда, распределения нагрузки, организации научной, поисковой, творческой внеаудиторной работы с учениками и прочее. При этом ключевое значение здесь имеет экономическая составляющая: материально-техническое обеспечение учебного заведения, а соответствующей условий труда педагогического коллектива в целом и каждого педагога в частности; система оплаты труда педагога и материального и морального поощрения его труда. Главными принципами такого организационно-экономического механизма могут быть как четкое определение стратегических задач профессиональной (профессионально-технического) образования страны, отдельного учебного заведения, которые определяют профессиональную деятельность педагога. В связи с этим определяется экономическая (финансовая) база для осуществления соответствующей образовательной и профессиональной стратегии. Главной исполнительской фигурой в таких условиях остается педагог.

Выводы. Деятельность педагога в системе профессиональной (профессионально-технического) образования Украины определяется стратегическими направлениями общей национальной политики

в сфері підготовки кадрів для отечественной економіки, а також определенними пріоритетами діяльності окремого навчального закладу. Важність організаційно-економічної системи заключається в тому, що вона забезпечує фактичне функціонування освітніх стратегічних напрямків в підготовці професійних кадрів і стимулює труд непрямого виконавця - педагога професійної (професійно-технічної) освіти.

Ключеві слова: професійне навчання, педагог, організація, економіка, освітнє заклад, принципи, система.

ECONOMIC AND ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF IMPROVING THE ACTIVITIES OF TEACHERS IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL (VOCATIONAL) EDUCATION OF UKRAINE

Studinski Volodymyr,
Shchypyska Tetiana

Formulation of the problem. Modern conditions of accelerated intellectual, scientific, industrial development, which takes place in the conditions of deep economic integration and globalization of social relations. Even in the context of the global Covid-19 pandemic, such processes have not slowed down, but have shifted to other forms in the system of digitalization of integration-global speakers. In such conditions, new questions, challenges and challenges arise before the system of professional training in all spheres of human life. Vocational school of Ukraine also receives appropriate signals in the process of its operation. The main figure in the training of skilled workers in all sectors of the economy is a teacher of a vocational school. It sharpens all the strategic objectives of the vocational school, which he must implement in the actual practice of training. In this process, organizational and economic components are important.

Analysis of recent research and publications. This issue is directly or indirectly considered in studies that in one way or another relate to the development of vocational education in individual educational institutions, countries, within certain dimensions of civilization, continental and global. In covering the relevant issues, we can pay attention to the work of both domestic and foreign researchers. In particular, this applies to the works of K. Gnezdylova, N. Makhyna, V. Sydorenko, G. Studinska, O. Shevchuk, T. Shchypyska and others.

The purpose of this study is to determine the economic and organizational foundations of the vocational school teacher and improve the system of pedagogical work in the vocational school in terms of modern reforms of the national educational system.

Materials and methods. The implementation of this study is based on the following principles: conceptuality, which allows to obtain integrated results; analytical, which allows for a comprehensive study of the issue and identify its individual components; debatability, which allows the admission of different views on this issue.

Results of the research. The article attempts to consider the basic issues of organizational and economic nature in the system of teachers of vocational (vocational) education in Ukraine. The teacher in this system is considered as a key figure in the system of educational and professional services in the field of training workers. An important aspect in this is the process of organizing the activities of a teacher in a vocational school. In particular, it concerns such aspects as working conditions, workload distribution, organization of scientific, exploratory, creative extracurricular work with students and more. At the same time, the economic component is of key importance here: material and technical support of the educational institution, and the corresponding working conditions of the teaching staff in general and each teacher in particular; system of remuneration of the teacher and material and moral encouragement of his work. The main principles of such an organizational and economic mechanism can be a clear definition of strategic objectives of professional (vocational) education of the country, a separate educational institution, which determine the professional activity of the teacher. In this regard, the economic (financial) basis for the implementation of the relevant educational and professional strategy is determined. The main executive figure in such conditions is the teacher.

Conclusions. The activity of a teacher in the system of professional (vocational) education of Ukraine is determined by the strategic directions of the general national policy in the field of training for the domestic economy, as well as the identified priorities of a particular educational institution. The importance of the organizational and economic system is that it ensures the actual functioning of educational strategic areas in the training of professionals and stimulates the work of the direct executor - a teacher of professional (vocational) education.

Key words: vocational education, teacher, organization, economics, educational institution, principles, system.

JEL Classification: C53, H79, O10, R15

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах розвитку професійної освіти, переформатування її та реформування функціонування системи потребує нових підходів у організаційних та економічних питаннях. Особливо це стосується організаційно-економічної сфери діяльності педагога професійної (професійно-технічної) освіти.

Завдання і мета даного дослідження полягає у визначенні економічних та організаційних чинників, які є засадничими для удосконалення діяльності педагога в системі вітчизняної професійної (професійно-технічної) освіти.

Ступінь вивчення проблеми. Дана проблематика безпосередньо або опосередковано розглядається у дослідженнях, які так чи інакше стосуються проблем розвитку професійної освіти як у окремих навчальних закладах, країнах, в межах певних цивілізаційних вимірів, континентальному та у світовому просторах. При висвітленні відповідної проблематики можна звернути увагу на праці як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, це стосується праць К. Гнездилової, Н. Махині, В. Сидоренко, Г. Студінської, О. Шевчук, Т. Щипської та інших.

Виклад основного матеріалу. Професійна (професійно-технічна) освіта є комплексом і системою педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, вміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійно-технічної освіти [5]. Як зазначено у статті 4 Закону України «Про професійно-технічну освіту»: «Система професійно-технічної освіти складається з професійно-технічних навчальних закладів незалежно від форм власності та підпорядкування, що проводять діяльність у галузі професійно-технічної освіти, навчально-методичних, науково-методичних, наукових, навчально-виробничих, навчально-комерційних, видавничо-поліграфічних, культурно-освітніх, фізкультурно-оздоровчих, обчислювальних та інших підприємств, установ, організацій та органів управління ними, що здійснюють або забезпечують підготовку кваліфікованих робітників» [1].

В Україні підготовку робітничих кадрів здійснюють понад 800 державних професійних навчальних закладів, з них: 372 – професійні ліцеї; 166 – вищі професійні училища; 95 – професійно-технічні училища; 67 – центри професійно-технічної освіти; 65 – навчальні центри при кримінально-виконавчих установах закритого типу; 3 – професійні коледжі; 49 – професійно-технічні училища, що є структурними підрозділами вищих навчальних закладів, та навчальні заклади інших типів, що надають професійно-технічну освіту. В цих професійно-технічних навчальних закладах, які підпорядковані Міністерству освіти і науки України, навчалось у 2016 році 303,1 тисячі осіб, з них на базі базової загальної середньої освіти – 195,8 тисячі осіб, на базі повної загальної середньої освіти – 90,9 тисячі осіб, на базі незавершеної базової загальної середньої освіти – 2,4 тисячі осіб, а також слухачів – 14 тисяч осіб [4].

Як зазначено у «Рекомендаціях парламентських слухань на тему: «Професійна освіта як складова забезпечення кваліфікованого кадрового потенціалу України: проблеми та шляхи вирішення», складовою системи професійної освіти також є професійне навчання робітничих кадрів безпосередньо на виробництві. На сьогодні на виробництві, де застосовується близько 8 тисяч професій, проходять професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації понад 500 тисяч працівників. Навчальний процес у професійно-технічних навчальних закладах забезпечує 39,5 тисячі педагогічних працівників, з них 17,8 тисячі майстрів виробничого навчання та 14 тисяч викладачів. Середня забезпеченість педагогічними кадрами становить 87 відсотків [6].

Тому актуальними постають організаційно-економічні питання функціонування професійної (професійно-технічної) освіти загалом, а також навчального закладу у цій системі зокрема. При цьому важливим аспектом є діяльність педагога у сфері професійної (професійно-технічної) освіти. До організаційно-економічних засад ми можемо віднести сукупність управлінських дій, спрямованих на організацію взаємодії між елементами системи з метою досягнення їхніх економічних інтересів з урахуванням особливостей зовнішнього та внутрішнього середовища та досягнення визначених завдань перед даною системою. Зокрема завдань, які визначені у суті власне діяльності професійної (професійно-технічної) освіти. До них ми можемо віднести: розробку та вдосконалення нормативно-правової бази професійної діяльності педагогічних фахівців; прогнозування та задоволення потреб суспільства та потреб ринку праці в зазначених фахівцях; розвиток конкурентоспроможної системи навчальних закладів, у яких проводиться підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації педагогічних фахівців; розробку та запровадження державних стандартів педагогічної освіти різних освітньо-кваліфікаційних рівнів і державних стандартів післядипломної освіти; опанування педагогічними фахівцями сучасних інформаційних технологій; періодичне оновлення і взаємоузгодження змісту підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних фахівців; • впровадження системи цільового державного фінансування підготовки педагогічних фахівців та їхнє професійне вдосконалення; покращення системи мотивації професійного зростання та вдосконалення фахового рівня педагогічних фахівців, можливість вивчення іноземних мов та інше [2]. При цьому зауважимо, що українська освітня система загалом, а також і професійно-технічна освітня система, переживає складні процеси трансформації і реформування, які викликані як вимогами часу, так і прагненнями України інтегруватися в європейський освітній простір. Оскільки, українська професійна освіта створювалася і розвивалася ще на радянських базових підходах, інтеграційні процеси в європейський простір мають ряд проблемних питань, які можна виокремити в кілька груп: матеріально-технічна, технологічна, педагогічна, організаційна [9, с.357-358].

У такому разі важливо використовувати досвід провідних європейських країн. Тут заслуговують на увагу дослідження української вченої Н. Махині. Зокрема вона зазначає, що у країнах-членах ЄС визначено шість пріоритетних напрямків у системі освіти дорослих, що так чи інакше стосуються професійної (професійно-технічної) освіти: нові базові навички для кожного; більше інвестицій в людські ресурси; інновації в освіті та навчанні; пропаганда навчання серед населення; переосмислення ролі й місця керівництва; переміщення навчання ближче до дому [3, с.77-78].

Оскільки ключова роль в організації і здійсненні навчального процесу відводиться педагогові (викладачу, майстру виробничого навчання), то саме він повинен бути забезпечений необхідними умовами та

засобами здійснення професійної діяльності. Оскільки розвиток сучасного суспільства характеризується стрімким впровадженням цифрових технологій у всі сфери діяльності людини, основне завдання неперервної освіти – навчити вчителів ефективно застосовувати цифрові та інформаційні технології у професійній діяльності, щоб вони, використовуючи здобуті знання та вміння, підготували сьогоднішніх учнів до життя у майбутньому [8, с.23].

Насамперед це зумовлюється швидким розвитком цифрових технологій як у системі виробництва, так і в системі професійного навчання та підготовки кваліфікованих кадрів.

Педагог, який є безпосередньо прямим контактером при наданні освітніх послуг бере на себе безпосередню відповідальність за якість навчання і професійної підготовки учня (студента, слухача), що потребує відповідної матеріальної та морального стимулювання праці. Проведені нами дослідження свідчать, що 71,2% опитаних педагогів (майстрів виробничого навчання) вважають оцінку своєї праці нижчою від потрібної, 16,7 вважають швидше недостатньою, яка може стимулювати розвиток самого педагога, 7,8 відсотка в принципі буди задоволені рівнем оплати праці, і лише 4,3 відсотка були задоволені абсолютно.

Важливим аспектом у організаційній системі діяльності педагога професійної (професійно-технічної) освіти належить сфері мобільності власне самого педагога. Тут можна погодитися з думкою вітчизняної вченої В.В.Сидоренко, яка зазначає; «Професійно-педагогічна мобільність (ППМ) – це здатність фахівця адаптуватися в динамічних соціально-економічних і професійних умовах, успішно віднаходити або переключатися за необхідності на потрібні її форми; розвивати компетентності і набувати компетенції для ефективної, майстерної і випереджувальної діяльності; швидко самоорганізовуватися, адаптуватися й змінюватися відповідно до соціокультурних потреб, компетентно, творчо працювати, приймаючи нестандартні рішення в ситуаціях ринкової конкуренції, уникаючи стереотипізації і шаблону» [7, с.23].

Видячи з цього, важливим є весь комплекс заходів на рівні галузі освіти в цілому та навчального закладу зокрема, які виступають потужним засобом стимулювання удосконалення професійної діяльності педагога в системі П(ПТ)О.

Висновки. Таким чином, діяльність педагога в системі професійної (професійно-технічної) освіти України визначається стратегічними напрямками загальної національної політики в сфері підготовки кадрів для вітчизняної економіки, а також визначеними пріоритетами діяльності окремого навчального закладу. Важливість організаційно-економічної системи полягає в тому, що вона забезпечує фактичне функціонування освітніх стратегічних напрямків у підготовці професійних кадрів та стимулює працю безпосереднього виконавця – педагога професійної (професійно-технічної) освіти.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про професійно-технічну освіту». URL: <https://osvita.ua/legislation/law/2245/>
2. Когут С. Я. Професійна педагогічна освіта з дослідженнях вчених України. URL: https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/802/Kohut_Profesiynna%20pedahohichna%20osvita.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Махия Н. Освіта дорослих у країнах ЄС та в Україні: історія і сучасність. Монографія. Черкаси : видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2018. 292 с.
4. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Професійна освіта як складова забезпечення кваліфікованого кадрового потенціалу України: проблеми та шляхи вирішення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1493-19#Text>
5. Професійна освіта. URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/profesiyno-tehnichna-osvita-2/profesiynna-osvita/>
6. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Професійна освіта як складова забезпечення кваліфікованого кадрового потенціалу України: проблеми та шляхи вирішення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1493-19#Text>
7. Сидоренко В. В. Розвиток професійно-педагогічної мобільності фахівців у стратегіях концепції нової української школи. Професійний розвиток фахівців у системі освіти дорослих: історія, теорія, технології: збірник матеріалів II-ї Всеукраїнської Інтернет-конференції 28 квітня 2017 р. м. Київ / Редкол.: В. В. Сидоренко, М. І. Скрипник, Я. Л. Шевень. К.: ЦІППО, 2017. С.21-26.
8. Щипська Т. П. Цифрова комунікація як засіб розв'язання протиріч дистанційної освіти. Інформаційно-ресурсне забезпечення освітнього процесу в умовах діджиталізації суспільства : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 11 листопада 2020 р. Київ : Науково-методичний центр ВФПО, 2020. С. 292-296.
9. Studinski W. PROBLEMATYCZNE PYTANIA INTEGRACJI UKRAIŃSKIEJ FACHOWEJ SZKOŁY DO EUROPEJSKIEGO OŚWIATOWEGO OBSZARU. Психолого-педагогічні аспекти навчання дорослих в системі неперервної освіти : збірник тез VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції / за наук. ред. Сидоренко В. В., Біла Церква : БІНПО ДВНЗ УМО, 2020. С.356-359.

References:

1. Zakon Ukrayiny «Pro profesiyno-tehnichnu osvitu» [Law of Ukraine «On Vocational Education»]. URL: <https://osvita.ua/legislation/law/2245/>
2. Kohut S. Ya. Profesiyna pedahohichna osvita z doslidzhennyakh vchenykh Ukrayiny [Professional pedagogical education 3 researches of scientists of Ukraine]. URL: https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/802/Kohut_Profesiynna%20pedahohichna%20osvita.pdf?sequence=1&isAllowed=y

3. Makhynya N. (2018). *Osvita doroslykh u krayinakh YES ta v Ukraini: istoriya i suchasnist'* [Adult education in the EU and in Ukraine: history and modernity]. Monohrafiya. Cherkasy : vydavets' FOP Hordiyenko Ye. I.
4. Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrainy «Pro Rekomendatsiyi parlament-s'kykh slukhan' na temu: «Profesiyna osvita yak skladova zabezpechennya kvalifikovanoho kadrovoho potentsialu Ukrainy: problemy ta shlyakhy vyrishennya» [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Recommendations of Parliamentary Hearings on the topic:» Professional education as a component of ensuring the qualified human resources of Ukraine: problems and solutions»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1493-19#Text>
5. Profesiyna osvita [Vocational education]. URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/profesiyno-tehnichna-osvita-2/profesiyna-osvita/>
6. Rekomendatsiyi parlament-s'kykh slukhan' na temu: «Profesiyna osvita yak skladova zabezpechennya kvalifikovanoho kadrovoho potentsialu Ukrainy: problemy ta shlyakhy vyrishennya» [Recommendations of parliamentary hearings on the topic: «Professional education as a component of ensuring the qualified human resources of Ukraine: problems and solutions.»] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1493-19#Text>
7. Sydorenko V. V. (2017). Rozvytok profesiyno-pedahohichnoyi mobil'nosti fakhivtsiv u stratehemakh kontseptsiyi novoyi ukrayins'koyi shkoly [Development of professional and pedagogical mobility of specialists in the strategies of the concept of the new Ukrainian school]. Profesiynny rozvytok fakhivtsiv u systemi osvity doroslykh: istoriya, teoriya, tekhnolohiyi: zbirnyk materialiv II-yi Vseukrayins'koyi Internet-konferentsiyi 28 kvitnya 2017 r. m. Kyiv/Redkol.: V. V. Sydorenko, M. I. Skrypnyk, Ya. L. Shven'. K.: TSIPPO. 21-26.
8. Shchypyska T. P. (2020). Tsyfrova komunikatsiya yak zasib rozv'yazannya protyrich dystantsiynoyi osvity [Digital communication as a means of resolving the contradictions of distance education] Informatsiyno-resursne zabezpechennya osvitynoho protsesu v umovakh didzhitalizatsiyi suspil'stva : zbirnyk materialiv Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, 11 lystopada 2020 r. Kyiv : Naukovo-metodychnyy tsentr VFPO, 2020. S. 292-296.
9. Studinski W. (2020). PROBLEMATYCZNE PYTANIA INTEGRACJI UKRAIŃSKIEJ FACHOWEJ SZKOŁY DO EUROPEJSKIEGO OŚWIATOWEGO OBSZARU. Psykholoho-pedahohichni aspekty navchannya doroslykh v systemi neperervnoyi osvity : zbirnyk tez VI Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi / za nauk. red.. Sydorenko V. V., Bila Tserkva : BINPO DVNZ UMO, S.356-359.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Студінський Володимир Аркадійович, кандидат економічних наук, доктор історичних наук, професор кафедри методики професійної освіти та соціально-гуманітарних дисциплін, Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти
а/с 123, м. Київ, 03191, Україна
e-mail: studzinskiw@bigmir.net

Щипська Тетяна Петрівна, старший викладач кафедри методики професійної освіти та соціально-гуманітарних дисциплін, Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти
вул. Леваневського, 52/4, Біла Церква, Київська область, Україна 09110
e-mail: shchypyska@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Студинский Владимир Аркадьевич, кандидат экономических наук, доктор исторических наук, профессор кафедры методики профессионального образования и социально-гуманитарных дисциплин, Белоцерковский институт непрерывного профессионального образования
а/я 123, г. Киев, 03191, Украина
e-mail: studzinskiw@bigmir.net

Щипская Татьяна Петровна, старший преподаватель кафедры методики профессионального образования и социально-гуманитарных дисциплин, Белоцерковский институт непрерывного профессионального образования
ул. Леваневского, 52/4, Белая Церковь, Киевская область, Украина 09110
e-mail: shchypyska@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Studinski Volodymyr, Ph.D. in Economical Science, D. in Historical Science, Professor, Bila Tserkva Institute of Continuing Professional Education
Box 123, Kiev, 03191, Ukraine
e-mail: studzinskiw@bigmir.net

Shchypyska Tetyana, Senior Lecturer of the Department of Methods of Vocational Education and Social Sciences and Humanities, Bila Tserkva Institute of Continuing Vocational Education
street Levanevskoho, 52/4, Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine 09110
e-mail: shchypyska@ukr.net

**МОДЕЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМІВ УЗГОДЖЕННЯ ІНТЕРЕСІВ СТОРІН У ПРОЦЕСІ ПІДВИЩЕННЯ
КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ**

Горошкова Л. А.,
Харагірло В. Є.,
Хлобистов Є. В.

Актуальність теми дослідження. Сьогодні освіта, як форма організації виховання і передачі наступним поколінням систематизованих знань та інформації, зазнає суттєвої трансформації в усіх країнах світу. Зміни у системі освіти в сучасних умовах мають широкий спектр і за своїм змістом проявляються в різних формах: ускладненні самого процесу навчання, розширенні інституційних форм та структури організації, диверсифікації її фінансового механізму. Не виключенням є і Україна, оскільки в умовах децентралізації адміністративно-територіального устрою та усього суспільства важливим є питання забезпечення цих важливих процесів кваліфікованими кадрами, здатними ефективно реалізувати реформаційні завдання та створити умови сталого розвитку національного господарства [1]. Виконання стратегічних завдань реформування системи освіти, яке забезпечить підвищення її якості та конкурентоспроможності, можливість інтеграції у європейський і світовий освітній простір, зумовлюють необхідність оптимізації системи підготовки та перепідготовки педагогічної кадрів для професійно-технічної освіти.

Постановка проблеми. Система підготовки викладачів професійної освіти складніша, ніж система підготовки педагогів для закладів середньої освіти, що обумовлено особливим місцем професійної освіти у суспільстві - вона належить до економічної, соціальної та культурної сфер. Успішна підготовка та підвищення кваліфікації викладачів професійної (професійно-технічної) освіти є необхідною умовою ефективного функціонування професійної освіти в країні, оскільки саме це є базисом економічного процвітання та соціального добробуту молоді в плані безпроблемного переходу від навчання до роботи. Тому вдосконалення професійної підготовки та підвищення кваліфікації викладачів професійної освіти означає покращення системи підготовки кваліфікованих кадрів у країні. Отже існує необхідність вдосконалення системи підвищення кваліфікації педагогів професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок в розгляд проблем розвитку людського капіталу внесли Богиня Д.П., Вовканич С.Й., Геєць В.М., Голубець М. А., Гришньова О.А., Долішній М.І., Злупка С.М., Канигіна Ю.М., Колот А.М., Кузьмін О.Є., Мочерний С.В., Федулова Л.І., Хміль Ф.І. [2-5] та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Питання управління процесом реформ та децентралізації влади задля забезпечення сталого розвитку країни невід'ємно пов'язане із процесом реформування освітньої галузі, тому пошук ефективних моделей та механізмів підвищення кваліфікації педагогів професійної освіти потребує особливої уваги та поглиблених як теоретичних, так і практичних досліджень.

Постановка завдання, мети дослідження. Наведеними вище обставинами зумовлена доцільність проведення моделювання узгодженості інтересів сторін у процесі підвищення кваліфікації викладачів професійної освіти.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані загальнонаукові (аналіз та синтез, індукція та дедукція, аналітичне групування) та спеціальні (абстрагування, моделювання і т.ін.) методи вивчення економічних явищ і процесів.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Проведений аналіз динаміки чисельності педагогів професійної освіти. Встановлено, що вони формують потенційний ринок надання послуг з підвищення кваліфікації.

Розглянуті три підходи до зміста підвищення кваліфікації. Перший підхід передбачає, що зміст підвищення кваліфікації формується повністю її організаторами. За другим – зміст замовляють ті, хто планує підвищувати кваліфікацію. Третій – зміст формується одночасними зусиллями тих, хто підвищує кваліфікацію і тих, то цей процес забезпечує. З трьох підходів перший є традиційним, але він не враховує специфіку професійного спрямування освітніх закладів, у яких працюють ті, хто підвищує кваліфікацію. Другий – навпаки, враховує тільки їх інтереси. На нашу думку, найбільшої ефективності підвищення кваліфікації можливо досягти за третього підходу, але він передбачає необхідність забезпечення паритету сторін у цьому співробітництві. Крім того, з урахуванням наявності конкуренції серед надавачів послуг з підвищення кваліфікації, важливим аспектом стає не тільки можливість досягнення угоди, а й якість послуги, що надається. Задля обґрунтування доцільності використання третього підходу використана теорія ігор.

Показано, що успіш реформ у системі професійно-технічної освіти можливо забезпечити шляхом більш активного залучення до процесу перепідготовки та підвищення кваліфікації викладачів закладів вищої освіти. На нашу думку, зосередити свою увагу доцільно, перш за все, на організації підвищення кваліфікації викладачів предметів професійно-технічного циклу, старших майстрів та майстрів виробничого навчання, оскільки відповідна система перепідготовки та підвищення кваліфікації викладачів загальноосвітніх дисциплін є більш розгалуженою.

Висновки. Аналіз динаміки кількості педагогів у системі професійної (професійно-технічної) освіти показав наявність періодичності щодо їх кількості, що практично цілком відповідає ситуації щодо чисельності тих, кого вони навчають.

Розглянуті основні підходи до здійснення підвищення кваліфікації. За допомогою теорії ігор доведено, що найбільшій ефективності можливо досягти за умови використання підходу, коли зміст підвищення кваліфікації формується одночасними зусиллями тих, хто підвищує кваліфікацію і тих, то цей процес забезпечує.

Показано, що за такого підходу існує можливість врахування не тільки формальних ознак щодо наявності підвищення кваліфікації, а й можливості оцінки якісних параметрів наданої послуги. Це є додатковою конкурентною перевагою для надавачів зазначених послуг на конкурентному ринку послуг з підвищення кваліфікації.

Ключові слова: освітня галузь, професійна (професійно-технічна) освіта, підготовка та підвищення кваліфікації.

МОДЕЛИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ СОГЛАСОВАНИЯ ИНТЕРЕСОВ СТОРОН В ПРОЦЕССЕ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ ПЕДАГОГОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Горошкова Л. А.,
Харагирло В. Е.,
Хлобыстов Е. В.

Актуальность темы исследования. Сегодня образование, как форма организации воспитания и передачи следующим поколениям систематизированных знаний и информации, подвергается существенной трансформации во всех странах мира. Изменения в системе образования в современных условиях имеют широкий спектр и по своему содержанию проявляются в различных формах: осложнении самого процесса обучения, расширении институциональных форм и структуры организации, диверсификации ее финансового механизма. Не исключением является и Украина, поскольку в условиях децентрализации административно-территориального устройства и всего общества важным является вопрос обеспечения этих важных процессов квалифицированными кадрами, способными эффективно реализовать реформаторские задачи и создать условия устойчивого развития национального хозяйства [1]. Выполнение стратегических задач реформирования системы образования, которое обеспечит повышение ее качества и конкурентоспособности, возможность интеграции в европейское и мировое образовательное пространство, обуславливают необходимость оптимизации системы подготовки и переподготовки педагогических кадров для профессионально-технического образования.

Постановка проблемы. Система подготовки преподавателей профессионального образования сложнее, чем система подготовки педагогов для учреждений среднего образования, что обусловлено особым местом профессионального образования в обществе - оно относится к экономической, социальной и культурной сфер. Успешная подготовка и повышение квалификации преподавателей профессионального (профессионально-технического) образования является необходимым условием эффективного функционирования профессионального образования в стране, поскольку именно это является базисом экономического процветания и социального благополучия молодежи в плане беспрепятственного перехода от учебы к работе. Поэтому совершенствование профессиональной подготовки и повышения квалификации преподавателей профессионального образования означает улучшение системы подготовки квалифицированных кадров в стране. Следовательно существует необходимость совершенствования системы повышения квалификации педагогов профессионального образования.

Анализ последних исследований и публикаций. Существенный вклад в рассмотрение проблем развития человеческого капитала внесли Богиня Д.П., Вовканич С.И., Геец В.М., Голубец М. А., Гришньова А.А., Нижний М.И., Злупко С.М., Канигина Ю.М., Колот А.М., Кузьмин А.Е., Мочерный С.В., Федулова Л.И., Хмель Ф.И. [2-5] и др.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Вопросы управления процессом реформ и децентрализации власти для обеспечения устойчивого развития страны неразрывно связано с процессом реформирования образования, поэтому поиск эффективных моделей и механизмов повышения квалификации педагогов профессионального образования требует особого внимания и углубленных как теоретических, так и практических исследований.

Постановка задачи, цели исследования. Приведенными выше обстоятельствами обусловлена целесообразность проведения моделирования согласованности интересов сторон в процессе повышения квалификации преподавателей профессионального образования.

Метод и методология проведения исследования. В процессе проведения исследования использованы общенаучные (анализ и синтез, индукция и дедукция, аналитическое группировки) и специальные (абстрагирование, моделирование и т.д.) методы изучения экономических явлений и процессов.

Изложение основного материала (результаты работы). Проведенный анализ динамики численности педагогов профессионального образования. Установлено, что они формируют потенциальный рынок предоставления услуг по повышению квалификации.

Рассмотрены три подхода к содержанию повышения квалификации. Первый подход предполагает, что содержание повышения квалификации формируется полностью ее организаторами. По второму – содержание заказывают те, кто планирует повышать квалификацию. Третий – содержание формируется одновременными усилиями тех, кто повышает квалификацию и тех, кто этот процесс обеспечивает. Из трех подходов первый является традиционным, но он не учитывает специфику профессионального направления образовательных учреждений, в которых работают те, кто повышает квалификацию. Второй – наоборот, учитывает только их интересы. По нашему мнению, наибольшей эффективности повышения квалификации возможно достичь с третьего подхода, но он предусматривает необходимость обеспечения паритета сторон в этом сотрудничестве. Кроме того, с учетом наличия конкуренции среди поставщиков услуг по повышению квалификации, важным аспектом становится не только возможность достижения соглашения, но и качество предоставляемой услуги. Для обоснования целесообразности использования третьего подхода использована теория игр.

Показано, что успех реформ в системе профессионально-технического образования возможно обеспечить путем более активного вовлечения в процесс переподготовки и повышения квалификации преподавателей высших учебных заведений. По нашему мнению, сосредоточить свое внимание целесообразно, прежде всего, на организации повышения квалификации преподавателей предметов профессионально-технического цикла, старших мастеров и мастеров производственного обучения, поскольку соответствующая система переподготовки и повышения квалификации преподавателей общеобразовательных дисциплин является более разветвленной.

Выводы. Анализ количества педагогов в системе профессиональной (профессионально-технического) образования показал наличие периодичности по их количеству, практически полностью соответствует ситуации относительно численности тех, кого они обучают.

Рассмотрены основные подходы к осуществлению повышения квалификации. С помощью теории игр доказано, что наибольшей эффективности можно достичь при использовании подхода, когда содержание повышения квалификации формируется одновременными усилиями тех, кто повышает квалификацию и тех, кто этот процесс обеспечивает.

Показано, что при таком подходе существует возможность учета не только формальных признаков о наличии повышения квалификации, но и возможности оценки качественных параметров предоставляемой услуги. Это является дополнительным конкурентным преимуществом для поставщиков этих услуг на конкурентном рынке услуг по повышению квалификации.

Ключевые слова: образовательная отрасль, профессиональное (профессионально-техническое) образование, подготовка и повышение квалификации.

MODELING THE MECHANISMS FOR RECONCILING INTERESTS PARTIES IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL EDUCATION TEACHERS

Horoshkova Lidiia,
Kharahirlo Vira,
Khlobystov Ievhen

Relevance of the research topic. Today education as a form of training organization, systematic knowledge and information transfer to the next generations faces radical changes all around the world. Changes in current education system have lots of facets and their nature is reflected in different forms: learning process` sophistication, institutional forms` and organizational structure`s expansion, diversification of its financial mechanism. Ukraine is not an exception, since amid decentralization of its administrative and territorial system and the whole of society, it is important to provide these important processes with qualified personnel capable of effective implementation of the reform tasks, as well as to create conditions for economic sustainable development [1]. Implementation of strategic tasks for reforming the education system, which will increase its quality and competitiveness, the possibility of integration into the European and world educational space, determine the need to optimize the system of preparation and retraining of pedagogical personnel for vocational education.

Formulation of the problem. The system of training of professional education faculty is more complex than the system of training of educators for educational institutions, which is due to a special place of vocational education in society - it belongs to economic, social and cultural spheres. Successful training and advanced training of teachers of professional (vocational-technical) education is a prerequisite for the effective functioning of vocational education in the country, since this is the basis for economic prosperity and social welfare of youth in terms of trouble-free transition from training to work. Therefore, improving the professional training and advanced training of professional education teachers means improving the training system of qualified personnel in the country. Therefore, there is a need to improve the training system of professional education teachers.

Analysis of the last researches and publications. Significant contribution to the consideration of human capital development problems were made by Boginya D.P., Vovkanych S.I., Heets V.M., Holubets M.A., Hrishneva O.A., Dolishnii M.I., Zlupka S.M., Kanigina Y.M., Kolot A.M., Kuzmin A.E., Mocherniy S.V., Fedulova L.I., Khmil F.I. [2-5] and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. The issue of reform process and power decentralization management to ensure national sustainable development is intrinsically linked to the educational reform process, so

reforms` effective mechanisms study requires particular attention and in-depth theoretical and practical research. Therefore, there is a need to study the mechanisms of education funding in general and vocational training in particular in the process of decentralization and reform of the country`s administrative and territorial structure.

Problem statement, research goals. The above circumstances are due to the expediency of modeling the coherence of the interests of the parties in the process of advanced training of professional education faculty.

Method and methodology of research. In the process of conducting research, general scientific (analysis and synthesis, induction and deduction, analytical grouping) and special (abstraction, modeling, etc.) methods of studying economic phenomena and processes were used.

Presentation of the main material (results of work). The analysis of the dynamics of the number of teachers of vocational education was conducted. It is established that they form a potential market for the provision of qualifications.

Three approaches to the content of advanced training are considered. The first approach assumes that the content of professional development is formed by its own organizers. By the second - the content is ordered by those who are planning to improve qualifications. The third - the content is formed by the simultaneous efforts of those who enhances qualifications and those processes. Of the three approaches, the first one is traditional, but it does not take into account the specifics of the professional direction of educational institutions working with those who enhances qualifications. The second one is, on the contrary, takes into account their interests. In our opinion, the greatest efficiency of professional development can be achieved for a third approach, but it provides for the need to ensure the parity of the parties in this cooperation. In addition, taking into account the presence of competition among advanced training providers, an important aspect becomes not only the possibility of reaching an agreement, but also the quality of the service provided. In order to justify the expediency of using the third approach, the game theory used.

It is shown that the success of reforms in the system of vocational education can be provided by more active involvement in the process of retraining and improving the qualifications of teachers of higher education institutions. In our opinion, it is expedient to focus on organizing the training of teachers of subjects of the professional-technical cycle, senior masters and masters of production training, since the relevant system of retraining and advanced training of teachers of secondary disciplines is more branched.

Conclusions. An analysis of the dynamics of the number of teachers in the system of professional (vocational-technical) education showed the presence of periodicity regarding their number, which practically fully corresponds to the situation regarding the number of those who they teach.

The main approaches to improving skills are considered. With the help of the game theory it is proved that the greatest efficiency is possible to achieve if the approach is used when the content of advanced training is formed by the simultaneous efforts of those who enhances qualifications and those processes.

It is shown that in such an approach, there is a possibility of taking into account not only formal features on the availability of advanced training, but also the possibility of assessing qualitative parameters of the service provided. This is an additional competitive advantage for providing these services on a competitive advanced training services.

Keywords: education, professional (professional-technical) education, training and advanced training.

JEL Classification: C53, H79, O10, R15

Актуальність теми дослідження. Сьогодні освіта, як форма організації виховання і передачі наступним поколінням систематизованих знань та інформації, зазнає суттєвої трансформації в усіх країнах світу. Зміни у системі освіти в сучасних умовах мають широкий спектр і за своїм змістом проявляються в різних формах: ускладненні самого процесу навчання, розширенні інституційних форм та структури організації, диверсифікації її фінансового механізму. Не виключенням є і України, оскільки в умовах децентралізації адміністративно-територіального устрою та усього суспільства важливим є питання забезпечення цих важливих процесів кваліфікованими кадрами, здатними ефективно реалізувати реформаційні завдання та створити умови сталого розвитку національного господарства [1]. Виконання стратегічних завдань реформування системи освіти, яке забезпечить підвищення її якості та конкурентоспроможності, можливість інтеграції у європейський і світовий освітній простір, зумовлюють необхідність оптимізації системи підготовки та перепідготовки педагогічної кадрів для професійної-технічної освіти.

Постановка проблеми. Система підготовки викладачів професійної освіти складніша, ніж система підготовки педагогів для закладів середньої освіти, що обумовлено особливим місцем професійної освіти у суспільстві - вона належить до економічної, соціальної та культурної сфер. Успішна підготовка та підвищення кваліфікації викладачів професійної (професійно-технічної) освіти є необхідною умовою ефективного функціонування професійної освіти в країні, оскільки саме це є базисом економічного процвітання та соціального добробуту молоді в плані безпроблемного переходу від навчання до роботи. Тому вдосконалення професійної підготовки та підвищення кваліфікації викладачів професійної освіти означає покращення системи підготовки кваліфікованих кадрів у країні. Отже існує необхідність вдосконалення системи підвищення кваліфікації педагогів професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок в розгляд проблем розвитку людського капіталу внесли Богиня Д. П., Вовканич С. Й., Геєць В. М., Голубець М. А., Гришньова О. А., Долішній М. І, Злупка С. М., Канигіна Ю. М., Колот А. М., Кузьмін О. Є., Мочерний С. В., Федулова Л. І., Хміль Ф. І. [2-5] та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Питання управління процесом реформ та децентралізації влади задля забезпечення сталого розвитку країни невід'ємно пов'язане із процесом

реформування освітньої галузі, тому пошук ефективних моделей та механізмів підвищення кваліфікації педагогів професійної освіти потребує особливої уваги та поглиблених як теоретичних, так і практичних досліджень.

Постановка завдання, мети дослідження. Наведеними вище обставинами зумовлена доцільність проведення моделювання узгодженості інтересів сторін у процесі підвищення кваліфікації викладачів професійної освіти.

Метод та методологія проведення дослідження. У процесі проведення дослідження використані загальнонаукові (аналіз та синтез, індукція та дедукція, аналітичне групування) та спеціальні (абстрагування, моделювання і т.ін.) методи вивчення економічних явищ і процесів.

Виклад основного матеріалу. Станом на 2019 рік кількість закладів професійної (професійно-технічної) освіти становила 723 заклади (без урахування 22 закладів освіти інших типів, що надають професійну (професійно-технічну) освіту). З них 662 заклади підпорядковані МОН України (крім навчальних центрів при кримінально-виконавчих установах закритого типу, професійного училища соціальної реабілітації, ПТУ при спеціальних виховних установах, закладів професійної (професійно-технічної) освіти; такі, що є структурними підрозділами закладів вищої освіти та закладів освіти інших типів, що надають професійну (професійно-технічну) освіту); 21 заклад ПТО, що є структурним підрозділом закладів вищої освіти; 69 закладів ПТО при установах виконання покарань (63 навчальних центри при кримінально-виконавчих установах закритого типу, 5 професійно-технічних училищ при спеціальних виховних установах, 1 професійне училище соціальної реабілітації); 4 заклади ПТО, що підпорядковані іншим органам виконавчої влади. Із 662 закладів ПТО 163 – вищі професійні училища; 3 – професійні коледжі; 85 – центри професійно-технічної освіти; 338 – професійні ліцеї; 73 – професійно-технічні училища.

Кількість педагогічних працівників на кінець 2018/2019 н.р. становила 35,3 тис. осіб, з них: 15,5 тисячі старших майстрів та майстрів виробничого навчання; 12,7 тисячі викладачів. Розподіл часток основних категорій педагогічного персоналу закладів професійної (професійно-технічної) освіти такий: 56% складають старші майстри та майстри виробничого навчання; викладачі загальноосвітніх дисциплін становлять 25% від загальної кількості педагогічних працівників; близько 18% становлять викладачі професійно-теоретичної підготовки. Забезпеченість педагогічними кадрами системи професійної (професійно-технічної) освіти становила близько 89%.

На рис. 1 наведені результати аналізу динаміки загальної кількості педагогічного персоналу та основних категорій: старших майстрів, майстрів виробничого навчання, викладачів загальноосвітніх дисциплін та викладачів професійно-теоретичної підготовки.

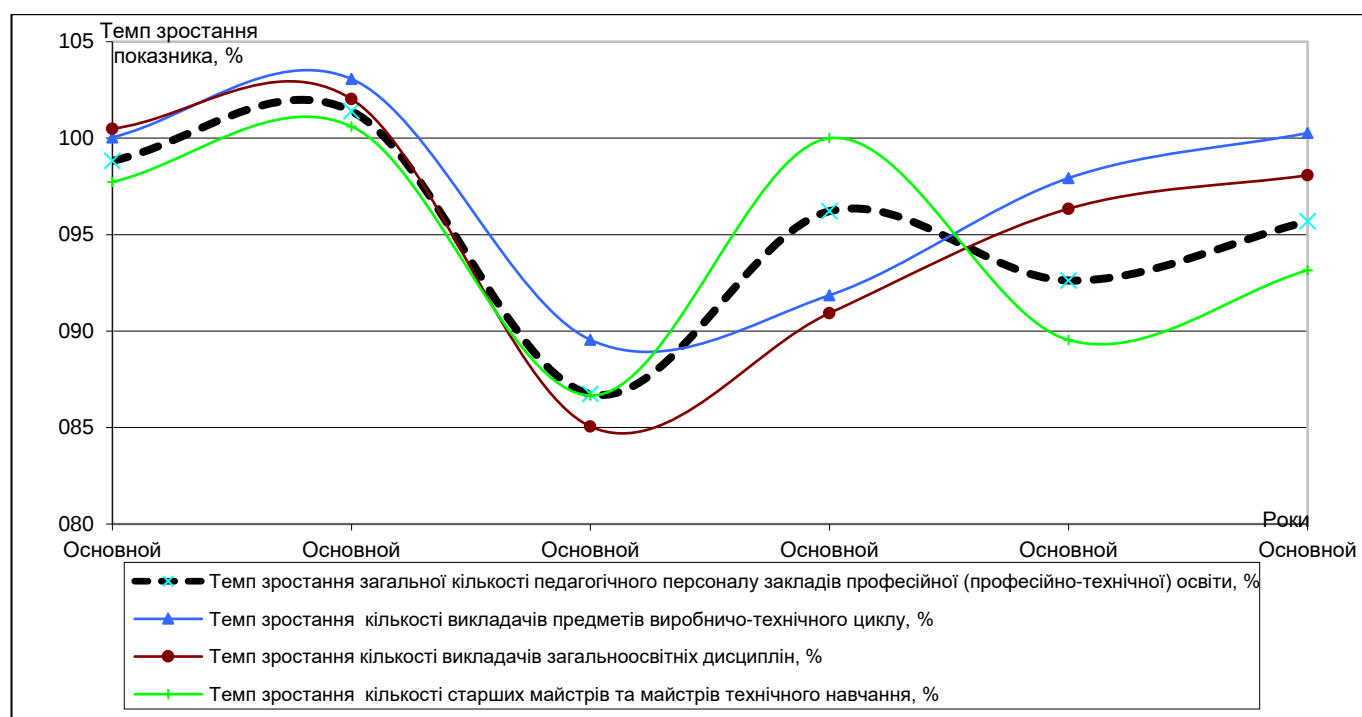

Рисунок 1. Динаміка загальної кількості педагогічного персоналу та основних категорій: старших майстрів, майстрів виробничого навчання, викладачів загальноосвітніх дисциплін та викладачів професійно-теоретичної підготовки

Отже це і є той потенціальний ринок надання послуг з підвищення кваліфікації. Правове забезпечення процесу підвищення кваліфікації в Україні наявне, відповідна нормативно-правова база у країні сформована і оновлена. Так, з 1 січня 2020 року набула чинності Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 800 (зі змінами і доповненнями) «Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних

працівників». Щодо періодичності підвищення кваліфікації, то це не рідше одного разу на п'ять років. Але за бажання, педагоги професійної освіти можуть замовляти на контрактній основі зазначені послуги з будь-якою іншою (додатковою) періодичністю.

Виокремлюють три підходи до зміста підвищення кваліфікації. Перший підхід передбачає, що зміст підвищення кваліфікації формується повинстю її організаторами. За другим – зміст замовляють ті, хто планує підвищувати кваліфікацію. Третій – зміст формується одночасними зусиллями тих, хто підвищує кваліфікацію і тих, то цей процес забезпечує. З трьох підходів перший є традиційним, але він не враховує специфіку професійного спрямування освітніх закладів, у яких працюють ті, хто підвищує кваліфікацію. Другий – навпаки, враховує тільки їх інтереси. На нашу думку, найбільшої ефективності підвищення кваліфікації можливо досягти за третього підходу, але він передбачає необхідність забезпечення паритету сторін у цьому співробітництві. Крім того, з урахуванням наявності конкуренції серед надавачів послуг з підвищення кваліфікації, важливим аспектом стає не тільки можливість досягнення угоди, а й якість послуги, що надається.

Якщо перевести ці взаємовідносини у площину моделі «продавець – покупець», «продавцем» будуть заклади освіти, які надають послуги підвищення кваліфікації, а «покупцем» – педагоги закладів професійної освіти, які мають потребу у підвищенні кваліфікації. За такої взаємодії жодна зі сторін не може змусити один одного до вигідних для себе дій. Єдине, що їм залишається, – домовитись, укласти угоду.

У загальному випадку неможливо передбачити яким чином розподіляться вигоди між сторонами угоди, учасники можуть не досягти взаємовигідної домовленості (з позиції виконання принципу Парето-покращення). Таким чином, доцільним буде оцінити умови досягнення домовленості між сторонами угоди та проаналізувати можливі варіанти її ефективного виконання. На нашу думку, для цього можливо використати теорію ігор, що аналізує прийняття рішень економічними суб'єктами (гравцями) в ситуаціях, коли на результат цих рішень здійснюють вплив дії, що виконуються іншими суб'єктами. Такі ситуації прийнято називати іграми.

Нехай продавець характеризується витратами c , а покупця – оцінкою v (готовність сплатити). Будемо вважати, що той, кому залишиться благо (послугу з підвищення кваліфікації) і скільки за нього платити визначить гра.

При розгляді взаємодії між покупцем і продавцем можлива симетрія або асиметрія інформації. З одного боку, інформація є колективним благом, тобто якщо нею володіє один суб'єкт господарювання, вона, як правило, може бути передана іншому. З іншого боку, може існувати ситуація, з якої один гравець має повний обсяг інформації, другий – неповний, тобто може існувати асиметрія.

Як правило, продавець є більш освіченим щодо ризиків ненадання послуги або продажу товару, ніж споживач. Тому, на нашу думку, частіше реалізується ситуація асиметрії інформації. За таких умов доцільно буде використати динамічні ігри з неповною інформацією (динамічні байєсові ігри).

Зазвичай у байєсовській грі вважають, що тип гравця відомий тільки самому гравцю, але не його партнеру. Набір стратегій продавця і покупця визначають для кожної пари параметрів c і v чи відбувається торгівля і за якою ціною. Нехай за умови $x(c, v) = 1$ торгівля відбувається, у випадку $x(c, v) = 0$ – ні, $t(c, v)$ – плата покупця – продавцю (загальна сума, а не ціна).

Почепець та продавец мають квазінейтральні функції виграшу і нейтральні до ризику.

Тоді, виграш покупця складатиме: $uv(c, v) = v x(c, v) - t(c, v)$; відповідно виграш продавця: $uc(c, v) = t(c, v) - c x(c, v)$.

Позначимо $Uv(v) = E[v x(\bar{c}, v) - t(\bar{c}, v)] = v E x(\bar{c}, v) - E t(\bar{c}, v)$ – очікуваний виграш від угоди для покупця з оцінкою v , за умови що ця оцінка відома. За умови добровільності участі для покупця c оцінкою v , $Uv(v) \geq 0$.

Аналогічно для продавця з витратами c , очікуваний виграш від угоди $Uc(c) = E[t(c, \bar{v}) - c x(c, \bar{v})] = E t(c, \bar{v}) - c E x(c, \bar{v})$.

Після початку гри економічна інформація стає еквівалентною повній інформації.

Таким чином, Парето-оптимальний набір стратегій є таким, що відповідна йому функція $x(c, v)$ при будь-яких c і v прийме рішення, що є розв'язанням задачі:

$$(v - c) x \rightarrow \max_x \quad (1)$$

Якщо $v > c$, то максимум досягається при $\bar{x} = 1$, якщо $v < c$, то при $\bar{x} = 0$, за умови $v = c$ – рішення неоднозначне. Тобто якщо вигода від торгівлі $(v - c)$ – позитивна, вона відбувається, якщо від'ємна – ні. Таким чином, торгівля за таких умов вичерпує усі можливі Парето-покращення.

Таким чином ситуація описується теоремою Майерсона-Саттертвейта: існує принципова неможливість досягнення Парето-оптимуму за будь-якої процедури торгу (або в байєсовській рівновазі будь-якої такої гри), якщо випадкові величини $c = c\sim$ та $v = v\sim$ мають безперервний розподіл, незалежні і неможливо заздалегідь з'ясувати, чи існує вигода від торгівлі (існує ймовірність того, що $v\sim > c\sim$, або $v\sim < c\sim$).

Ця теорема математично формулюється так: для будь-якої оцінки покупця $v \in [v_1, v_2]$ та витратах продавця $c \in [c_1, c_2]$, таких що $v > c$, виконано умову $\min\{c_2, v\} > \max\{c, v_1\}$, бо $v_1 < c_2$. Крім того, $c_1 < v_2$, то ймовірність того, що $v\sim > c\sim$, тобто того, що $\bar{x}(c\sim, v\sim) = 1$, не дорівнює 0. Відкіля:

$$E[\max\{c\sim, v_1\} \bar{x}(c\sim, v\sim)] < E[\min\{c_2, v\sim\} \bar{x}(c\sim, v\sim)]. \quad (2)$$

Теорема Майерсона-Саттертвейта фактично стверджує, що за двохсторонньої монополії несумісні такі умови: Парето-оптимальність рівноваги; добровільність участі для учасників усіх типів; сумісність інтересів учасників.

Є варіант цієї теореми для моделі, в якій сума, виплачена покупцем, не обов'язково дорівнює сумі, отриманій продавцем. Дана модель дозволяє розглядати такі механізми торга, що потребують витрат на своє існування, а також такі, що передбачають субсидії третіх сторін. Для цієї моделі, теорема Майєрсона-Саттертвудеїта має вид:

$$\begin{aligned} E_{tc}(c, v) &\geq E[\min\{c_2, v\} \cdot \bar{x}(c, v)] > \\ E[\max\{c, v_1\} \cdot \bar{x}(c, v)] &\geq E_{tv}(c, v). \end{aligned} \quad (3)$$

Таким чином, в такій моделі двохсторонньої монополії Парето-оптимальність рівноваги може існувати тільки в іграх торга з недобровільною участю або з субсидіями.

За умови повної інформації – торг ефективний. Так, якщо продавець призначає ціну p , то покупець або погоджується, або не погоджується. Тоді покупець називає ціну v і продавець погоджується. Таким чином, уся вигода від угоди дістанеться продавцю і буде забезпечено Парето-оптимум.

Розглянемо випадок неповної інформації, наприклад, коли витрати відомі обом гравцям, а оцінка покупця v – тільки йому самому. Продавцю відомо, що v має розподіл з носієм $[v_1, v_2]$, функція розподілу $F(p)$ і густина $f(p)$. Будемо вважати, що з одного боку торгівля вигідна з ненульовою ймовірністю, з іншого боку – наявність вигоди – не гарантована, тобто $v_1 < c < v_2$. В разі, якщо сила у перемовинах належить продавцю (тобто випадок «не хочеш, не бери»), покупець погодиться на ціну продавця, якщо $v \geq p$. Таким чином, ймовірність, що торгівля відбудеться дорівнює $1 - F(p)$. Продавець призначає ціну p так, щоб максимізувати очікуваний виграш:

$$(p - c) (1 - F(p)) \rightarrow \max. \quad (4)$$

Оптимальна для продавця ціна $\bar{p}$ повинна задовольняти вимозі: $1 - F(p) = (p - c) f(p)$. Це умова першого порядку (інтенсивність відмов) є достатньою, якщо відношення $\frac{f(p)}{1-F(p)}$ зростає у точці $\bar{p}$.

З умови першого порядку маємо, що $\bar{p} > c$. Така ситуація не є Парето-ефективною, оскільки за таких умов покупець відмовиться від покупки, але суспільна вигода від торгівлі – наявна. Оптимум за Парето можливо досягти за умови $p = c$. Але за таких умов не буде оптимальним обсяг послуг (меншою за оптимальний).

Розглянемо протилежну ситуацію. Якщо плату пропонує покупець, продавець вирішує – продавати або ні. За таких умов продавець згоден продати благо, якщо $p \geq c$. За умови, що покупець запропонує $p = c$, буде досягнуто результат, оптимальний за класифікацією Парето.

Таким чином, за умови асиметрії інформації, результати торгів будуть визначатись розподілом сил у перемовинах.

Можливе існування такої ситуації, за якої типи продавців і покупців однозначно пов'язані. Наприклад, в разі, якщо витрати продавця дорівнюють c , тоді оцінка покупця складає αc , де $\alpha > 1$, тобто оцінки покупця і продавця жорстко позитивно корелюють: $\bar{v} = \alpha c$. Таким чином, і покупця, і продавця цікавить одна й та ж характеристика. Нею може бути, наприклад, якість товару. Можливо застосувати стандартну процедуру торгів: продавець пропонує ціну, а покупець – вирішує купувати чи ні. Продавець пропонує ціну αc , покупець купує благо (послугу), тому буде досягнуто Парето-оптимум.

У разі існування тільки одного продавця і одного покупця, можливо врахувати якість блага (послуги) при досягненні домовленості між ними. Для цього доцільно використати так звану модель Акерлова. Розглянемо її на прикладі наявності двох градацій якості блага – високого і низького. Продавцю відомо, якої якості благо він продає, корисність збереження в себе неякісного блага у грошовому вимірі становить c_1 , якісного – c_2 ($c_2 > c_1$). Споживач тільки в процесі споживання дізнається яке благо він споживає – якісне чи неякісне. Таким чином, ймовірність отримання якісного блага складає $1 - \mu$. За умови, що покупець нейтральний до ризику, тоді ціна, що він заплатив би за покупку не перевищує $p' = \mu v_1 + (1 - \mu)v_2$. У разі, якщо ця ціна не нижча резервної ціни за якісне благо c_2 , у рівновазі буде відбуватись продаж і якісних, і неякісних благ. Якщо $p' < c_2$, продавці не будуть зацікавлені у продажі якісних благ, хоча їх потенційна корисність для покупців – більша. Тобто це не призведе до оптимальності умов. За умови, що ймовірність появи неякісних благ $\mu' \neq \mu$, стане вище, резервна ціна покупців ще знизиться. Такий ринок зруйнується. В разі, якщо продавці також нейтральні до ризику (не знають якісне чи неякісне благо вони продають), торгівля збережеться, а рівновага – буде Парето-оптимальною, додавання інформації (несиметричне) погіршить ситуацію.

На нашу думку, успіх реформ у системі професійно-технічної освіти можливо забезпечити шляхом більш активного залучення до процесу перепідготовки та підвищення кваліфікації викладачів закладів вищої освіти. На нашу думку, зосередити свою увагу доцільно, перш за все, на організації підвищення кваліфікації викладачів предметів професійно-технічного циклу, старших майстрів та майстрів виробничого навчання, оскільки відповідна система перепідготовки та підвищення кваліфікації викладачів загальноосвітніх дисциплін є більш розгалуженою.

Висновки. Аналіз динаміки кількості педагогів у системі професійної (професійно-технічної) освіти показав наявність періодичності щодо їх кількості, що практично цілком відповідає ситуації щодо чисельності тих, кого вони навчають.

Розглянуті основні підходи до здійснення підвищення кваліфікації. За допомогою теорії ігор доведено, що найбільшої ефективності можливо досягти за умови використання підходу, коли зміст підвищення кваліфікації формується одночасними зусиллями тих, хто підвищує кваліфікацію і тих, то цей процес забезпечує.

Показано, що за такого підходу існує можливість врахування не тільки формальних ознак щодо наявності підвищення кваліфікації, а й можливості оцінки якісних параметрів наданої послуги. Це є додатковою конкурентною перевагою для надавачів зазначених послуг на конкурентному ринку послуг з підвищення кваліфікації.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Доцільним буде у подальших дослідженнях здійснити моделювання щодо лівки кількісних і якісних показників освітніх послуг з підвищення кваліфікації.

Список використаних джерел

1. Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (дата звернення 04.05.2019).
2. Петренко В. П. Управління процесами інтелектокористування в соціально-економічних системах. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 352 с.
3. Палехова В. А. Освіта: суспільне благо або товар? Економіка. Наукові праці. 2010. Том 133. Випуск 120. С.25 - 31.
4. Бурковська Я. Г. Проблеми фінансування освіти в Україні. Наука й економіка. 2010. №2 (18). С.20 - 24.
5. Вовканич С., Семів Л. Людський та інтелектуальний капітал в економіці знань. Вісник Національної академії наук України. 2008. №3. С.13-22.

References

1. Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina. Natsionalna dopovid. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [Sustainable Development Goals: Ukraine. National report. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (date of appeal 04.05.2019) [in Ukr.].
2. Petrenko, V. P. (2006). Upravlinnia protsesamy intelektokorystuvannia v sotsialno-ekonominykh systemakh [Management of processes of intellectual use in socio-economic systems]. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria [in Ukr.].
3. Palekhova, V. A. (2010). Osvita: suspilne blaho abo tovar? [Education: a public good or a good?]. Scientific works, 133/120. 25–31 [in Ukr.].
4. Burkovska Ya. H. (2010). Problemy finansuvannia osvity v Ukraini [Problems of financing education in Ukraine]. Science and economics, 2(18). 20–24 [in Ukr.].
5. Vovkanych, S., Semiv, L. (2008). Liudskyi ta intelektualnyi kapital v ekonomitsi znan [Human and intellectual capital in the knowledge economy]. Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine, 3. 13-22 [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Горошкова Лідія Анатоліївна, д.е.н., доцент, академік Академії економічних наук України, професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти, вул. Леваневського, 52, Біла Церква 09108, Україна
e-mail: goroshkova69@gmail.com

Харагірло Віра Єгорівна, в.о. завідувача кафедри педагогіки, психології та менеджменту Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти, вул. Леваневського, 52, Біла Церква 09108, Україна
e-mail: viraharagirlo@gmail.com

Хлобистов Євген Володимирович, д.е.н., професор, академік Академії економічних наук України, професор кафедри екології Національного університету «Києво-Могилянська академія», вул. Григорія Сковороди, 2, Київ 04655, Україна
e-mail: ievgen.khlobystov@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Горошкова Лидия Анатольевна, д.э.н., доцент, академик Академии экономических наук Украины, профессор кафедры педагогики, психологии и менеджмента Белоцерковского института непрерывного профессионального образования, ул. Леваневского, 52, Белая Церковь, 09108, Украина
e-mail: goroshkova69@gmail.com

Харагирло Вера Егоровна, и.о. заведующего кафедрой педагогики, психологии и менеджмента Белоцерковского института непрерывного профессионального образования, ул. Леваневского, 52, Белая Церковь, 09108, Украина
e-mail: viraharagirlo@gmail.com

Хлобистов Евгений Владимирович, д.э.н., профессор, академик Академии экономических наук Украины, профессор кафедры экологии Национального университета «Києво-Могилянська академія»
e-mail: ievgen.khlobystov@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Horoshkova Lidiia, D. Sc. in Economics, Professor of the Pedagogy, Psychology and Management Department of the Bila Tserkva Institute of Continuing Professional Education, Levanevskogo 52, Bila Tserkva, 09108, Ukraine

e-mail: goroshkova69@gmail.com

Kharahirlo Vira, The acting Chairperson of the Pedagogy, Psychology and Management Department of the Bila Tserkva Institute of Continuing Professional Education, Levanevskogo 52, Bila Tserkva, 09108, Ukraine

e-mail: viraharagirlo@gmail.com

Khlobystov Ievhen, D. Sc. in Economics, professor, Professor of the Department of Environmental Studies, National university of «Kyiv-Mohyla academy»,

2 Skovorody, Kyiv, 04070, Ukraine

e-mail: ievgen.khlobystov@ukr.net

УДК 339.13

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-50-58>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ СВІТОВОГО РИНКУ ПОСЛУГ: СПЕЦИФІКА І НАСЛІДКИ

Шкутько О. М.

Ключові слова: цифровізація, світовий ринок послуг, технологічна конкуренція, переваги, конкурентоспроможність, глобальний ринок.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ МИРОВОГО РЫНКА УСЛУГ: СПЕЦИФИКА И ПОСЛЕДСТВИЯ

Шкутько О. Н.

Актуальность темы исследования. Статья посвящена анализу специфики развития мирового рынка услуг в условиях цифровизации. Исследовано определяющее воздействие процессов цифровой трансформации и цифровизации рынка услуг на состояние международной торговли услугами. Выявлены противоречия и системные проблемы развития исследуемого рынка. Определены потенциальные возможности роста рынка услуг, а также направления его развития. Внимание акцентируется на сути происходящих изменений и последствиях функционирования новых бизнес-моделей (в частности, цифровых платформ).

Предмет исследования – цифровизация мирового рынка услуг.

Цель – на основе систематизации теоретических подходов цифровизации мирового рынка услуг, определения специфики и последствий данного процесса обосновать потенциальные возможности и условия развития мирового рынка услуг.

Методы исследования: эмпирический (сравнение, статистическая обработка данных), теоретический (изучение и обобщение, анализ).

Выводы в соответствии со статьей. Проведенный анализ позволил определить специфику цифровизации рынка услуг, а именно: а) появление цифровых услуг в условиях глобальности рынка и страновой концентрации; в) масштабное развитие цифровой торговли (внутренней и трансграничной), при сохранении географической концентрации (Китай, США, ЕС, Япония, Индия); г) появление выраженной многосторонности рынка услуг (вертикальная интеграция цифровых платформ); д) отсутствие большого круга посредников; б) оптимизацию влияния отдельных видов издержек под влиянием технологических преимуществ; е) дополнительные возможности стимулирования/ограничения конкуренции благодаря цифровому формату отношений; к) трансформацию традиционной инфраструктуры рынка услуг и появление технологических преимуществ. Таким образом, последствия цифровизации рынка услуг проявляются в следующем: - трансформации структуры и конфигурации рынка услуг и международной торговли услугами, включая уход торговли реальными товарами и услугами в цифровую среду и появлением цифровых услуг; - появлении новых возможностей для маневрирования бизнеса на рынке услуг благодаря цифровизации, повышение инклюзивности торговли услугами и стирание граней между внутренней и трансграничной торговлей и секторами в цифровой экономике; - усилении глобальной конкуренции и перемещением ее в нематериальную сферу, что может иметь радикальный характер для традиционных рынков.

Ключевые слова: цифровизация, мировой рынок услуг, технологическая конкуренция, преимущества, конкурентоспособность, глобальный рынок.

DIGITALIZATION OF THE WORLD SERVICE MARKET: SPECIFICS AND CONSEQUENCES

Shkutsko Aksana

Relevance of the research topic. The article is devoted to the analysis of the specifics of the development of the world market of services in the context of digitalization. The determining influence of the processes of digital transformation and digitalization of the services market on the state of international trade in services is studied. Contradictions and systemic problems of the development of the market under study are revealed. The potential growth opportunities of the service market, as well as the directions of its development, are identified. Attention is

focused on the essence of the ongoing changes and the consequences of the functioning of new business models (in particular, digital platforms).

The subject of the study is the digitalization of the global services market.

The aim is to substantiate the potential opportunities and conditions for the development of the world market of services on the basis of systematization of theoretical approaches to the digitalization of the world market of services, to determine the specifics and consequences of this process.

Research methods: empirical (comparison, statistical data processing), theoretical (study and generalization, analysis).

Conclusions in accordance with the article. The analysis made it possible to determine the specifics of the digitalization of the services market, namely: a) the emergence of digital services in the context of the globality of the market and country concentration; c) the large-scale development of digital trade (domestic and cross-border), while maintaining geographical concentration (China, USA, EU, Japan, India); d) the emergence of a pronounced versatility of the services market (vertical integration of digital platforms); e) the absence of a large number of intermediaries; b) optimization of the impact of certain types of costs under the influence of technological advantages; e) additional opportunities to stimulate / limit competition through the digital format of relations; k) transformation of the traditional infrastructure of the service market and the emergence of technological advantages. Thus, the consequences of the digitalization of the services market are manifested in the following: - transformation of the structure and configuration of the services market and international trade in services, including the withdrawal of trade in real goods and services to the digital environment and the emergence of digital services; - the emergence of new opportunities for businesses to maneuver in the services market through digitalization, increasing the inclusiveness of trade in services and blurring the lines between domestic and cross-border trade and sectors in the digital economy; - strengthening global competition and moving it to the intangible sphere, which can be radical for traditional markets.

Key words: digitalization, global services market, technological competition, advantages, competitiveness, global market.

JEL Classification: F14, L81

Значение цифровых технологий на современном этапе развития мирового, регионального и национального рынка услуг серьезно возрастает. Причиной чего являются не только глобальные дисбалансы, но и поиск принципиально новых источников наращивания конкурентоспособности экономик отдельных государств. Ключевой предпосылкой цифровой трансформации рынка услуг является тот факт, что между национальными рынками отдельных стран продолжает усиливаться технологическое неравенство. Это обусловлено как уровнями развития этих стран, так и разным восприятием и адаптацией ими цифровых технологий. Несмотря на то, что кризис в некоторой степени смягчил усиление технологического разрыва, развитие цифровизации рынка услуг нуждается в дальнейшем конкурентном регулировании и институциональном оформлении.

Систематизация теоретических подходов к определению цифровизации мирового рынка услуг позволяет утверждать, что рост рынка и торговли услугами рассматривается через возможности влияния цифровизации на экспорт, импорт страны, уровень производительности, прямые инвестиции, устойчивое развитие, конкурентоспособность (OECD, UNCTAD, WTO). Интерес теоретического характера для понимания исследуемых вопросов составили фундаментальные труды таких зарубежных авторов, как Э. Бриньольфссон, Р. Бухт, Р. Йенсен, М. Кастельс, Э. Тоффлер, Т. Хилл, Дж. Лопес-Гонсалес, М. Жуанжан и др. На основе их изучения сформировался авторский подход к исследованию поставленной проблемы.

Употребление термина «цифровая экономика» в научной литературе (Д. Тапскотт (1994), Н. Негропonte (1995)), дискуссиях (Всемирный экономический форум (2018, 2019)), публикациях (Всемирный банк (2016), Юнктад (2019)) и его содержание до сих пор остается неоднородным и концептуально различным. Чаще всего цифровизацию экономики характеризуют как ту часть экономических отношений в процессах производства, обмена и потребления, которая опосредуется информационно-коммуникативными технологиями, интернетом.

С другой стороны, это новая экономика, характерной особенностью которой является максимальное удовлетворение потребностей всех ее субъектов за счет использования цифровых информационно-коммуникационных и финансовых технологий, а также доступности инфраструктуры.

Крупнейшие технологические компании сектора услуг изменили мировой рынок. Если в 2009 году в число 10 крупнейших мировых компаний по рыночной капитализации входили 3 нефтегазовые, 6 компаний представляющих рынок услуг и только одна технологическая, то в 2018 году в этот список (состоящий только из компаний сектора услуг) вошли пять технологических компаний и две компании по обслуживанию потребителей, которые одновременно являются сетевыми торговыми площадками.

Таким образом, на смену информатизации и компьютеризации (использование вычислительной техники, компьютеров, информационных технологий для решения отдельных экономических задач) пришла цифровизация.

Digitalization (цифровизация) рынка – это изначально создание на рынке нового продукта в цифровой форме. Поэтому ключевое отличие digitalization (цифровизация) состоит в создании нового инновационного продукта, с новым функционалом и потребительскими свойствами. И если digitization (оцифровка) в первую

очередь направлена на совершенствование существующих бизнес-моделей и изменение бизнес-процессов, то digitalization (цифровизация) позволяет получить существенный рывок в бизнесе и новые конкурентные преимущества. Digitalization (цифровизация) – это уже элемент 4-й промышленной революции (Industry 4.0).

Таблица 1. Десять крупнейших глобальных компаний, март 2009 и 2018 г., млрд. долл.

Компания	Отрасль	Рыночная капитализация	Компания	Отрасль	Рыночная капитализация
2009			2018		
Exxon Mobil (США)	нефть и газ	337	Apple (США)	технологии	851
PetroChina (Китай)	нефть и газ	287	Alphabet (США)	технологии	719
Walmart (США)	потребительские услуги	204	Microsoft (США)	технологии	703
ICBC (Китай)	финансовый сектор	188	Amazon.com (США)	потребительские услуги	701
China Mobile (Китай)	телекоммуникации	175	Tencent Hltd (Китай)	технологии	496
Microsoft (США)	технологии	163	Berkshire Hathaway (США)	финансовый сектор	492
IT&T(США)	телекоммуникации	149	Alibaba (Китай)	потребительские услуги	470
Johnson&Johnson (США)	здравоохранение	145	Facebook (США)	технологии	464
Royal Dutch Shell (Европа)	нефть и газ	139	JP Morgan Chase (США)	финансовый сектор	375
Procter&Gamble (США)	потребительские товары	138	Johnson&Johnson (США)	здравоохранение	344

Примечание – Источник: собственная разработка автора на основе данных [1].

Если в одном случае (digitization (оцифровки)) на рынке происходит перевод услуг, информации с физических носителей на цифровые (например, электронное письмо вместо бумажного, электронные книги, оцифровка картины, видеолекции преподавателя), т.е. не происходит изменений структуры услуг, информации, просто меняется их форма (для обработки в цифровом формате). Это позволяет усовершенствовать существующие услуги, добавив в них информацию в цифровом формате (соотносится с периодом 3-й промышленной революции).

Большие возможности цифрового предоставления информации приводят к тому, что цифровизация формирует на мировых рынках целостные технологические среды и сегменты (экосистемы, платформы), в рамках которых возможно создание как технологической, инструментальной, методической, партнерской инфраструктуры, так и кооперационного партнерства для решения целых комплексов задач.

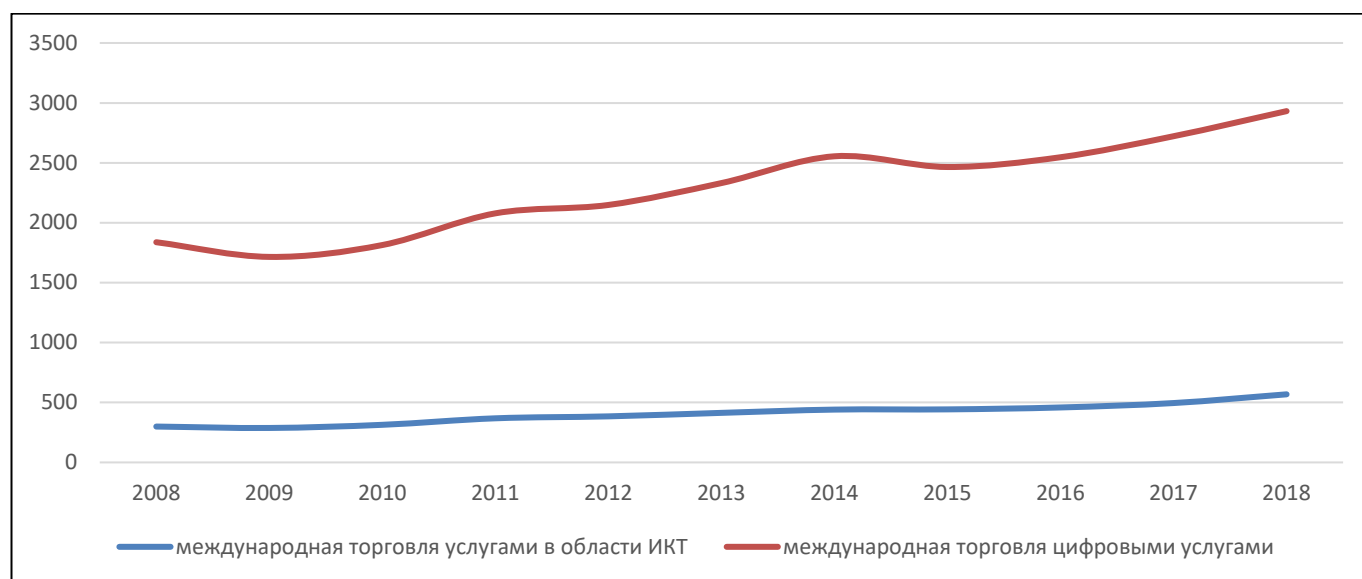

Рисунок 1. Международная торговля цифровыми услугами и услугами в области ИКТ в 2008-2018 гг., млрд долл. США

Примечание – Источник: [2].

Технології визначають вектор, по якому будуть розвиватися ринки товарів, послуг і інтелектуальної власності мікро-, мезо-, макро- рівней на довгострокову перспективу, що викликає необхідність дослідження і всебічного аналізу процесів цифрової трансформації і цифровізації ринку послуг.

Як показано на рисунку, спостігається стійкий ріст міжнародної торгівлі цифровими послугами. Так, міжнародна торгівля цифровими послугами становить 2931,4 млрд. доларів (2018 г.) і це 50,15% від загального обсягу торгівлі послугами. Міжнародна торгівля послугами в області ІКТ в світі становить 568,2 млрд. доларів і це 9,7% від загального обсягу послуг. Слід зазначити, що послуги в області ІКТ (створення програмного і апаратного забезпечення, консалтингові і телекомунікаційні послуги і др.) становлять основу цифровізації, забезпечуючи підтримку формування цифрових послуг. Саме ці послуги дають основу для розвитку нових бізнес-моделей, цифрових платформ, які дозволяють вести нові види діяльності.

Таблиця 2. Міжнародна торгівля послугами в області ІКТ і цифровими послугами, млрд. долл, % від загального обсягу торгівлі послугами

Показателі		2008	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Торгівля послугами в області ІКТ	млрддолл	299,3	368,1	384,3	413,5	440,8	442,6	458,6	495,4	568,2
	%	7,4	8,3	8,5	8,5	8,5	8,9	9,1	9,1	9,7
Торгівля цифровими послугами	млрддолл	1837,9	2078,4	2148,4	2331	2554,5	2465	2546,6	2722	2931,4
	%	45,66	47,12	47,32	48,17	49,17	49,67	50,62	50,14	50,15

Примітка – Джерело: власна розробка автора на основі даних [2].

В глобальному масштабі міжнародна торгівля послугами в 2019 році досягла максимуму 6,01 трлн. долл. США, підтвердив як позитивну динаміку зростання експорту послуг в цілому, так і експорту цифрових послуг і послуг в області ІКТ. Крім того, спостігається ріст експорту цифрових послуг і збільшення його частки від експорту послуг в цілому з 45,66% в 2008 році до 50,15% в 2018 році).

Оскільки, в разі з цифровізацією (digitalization), спочатку створюється нова послуга в цифровій формі (наприклад, динамічний цифровий навчальний курс з ефектом присутності, подорож в доповненій реальності, інтерактивна система коментування документа). Данна послуга не може бути вироблена в традиційній формі, її неможливо перенести на фізичні носії без втрати якості. Таким чином, цифровізація призводить до створення нової інноваційної послуги, з новим цифровим функціоналом і споживачими властивостями. В дійсності, більшість ініціатив цифрової трансформації на практиці (наприклад, лекції онлайн, запис вебінарів) є переносом послуги в цифрову форму, без трансформації бізнес-моделі послуги. А от, використання інтерактивного взаємодії в навчанні (гейміфікація, доповнена реальність) – це нові цифрові послуги освіти.

Ефект цифровізації ринку послуг ще заключається в подвійності – цифровізація може використовувати результати оцифровки традиційних послуг і створювати нові послуги цифрового ринку, принципово змінюючи взаємодії між суб'єктами ринку, застосовуючи механізми, яких до сих пор не існувало. Слід зауважити, слід розуміти, що на ринку послуг для вимірювання трансграничної торгівлі слід розрізняти торгівлю послугами, які мають цифрову підтримку, а також торгівлю послугами, які надаються в цифровій формі. Цифрова трансформація дозволила здійснювати торгівлю з допомогою цифрових засобів (технології великих даних, блокчейн, інтернет речей, нейросеті, послуги хмарних обчислень), а також для традиційної торгівлі – торгувати послугами за допомогою онлайн-платформ [4].

Аналізуючи міжнародну торгівлю цифровими послугами, можна констатувати той факт, що частка цифрових послуг в загальному обсязі торгівлі послугами становить більше 50%, при 6-8% ріст щорічно.

Як видно з таблиці 3, в період між 2008-2018 роками частка економік розвинутих країн в світовій торгівлі цифровими послугами зменшилася з 83,8% до 76,1%, при цьому цифрові послуги в розвинутих країнах становлять більше 56% від обсягу всього експорту послуг, при зростанні приблизно 6% від попереднього періоду (2017, 2018 гг.).

В цей же період спостігається помітний річний ріст експорту цифрових послуг розвиваючихся країн з 15% в 2008 році до 22,5% в 2018 році, при цьому цифрові послуги розвиваючихся країн становлять менше 38% від загального обсягу послуг, при зростанні з 6% до 11% від попереднього періоду (2017, 2018 гг.). Незважаючи на зберігаючіся відмінності, розрив між розвинутими і розвиваючими країнами на ринку послуг скоротився.

Що стосується країн з перехідною економікою, їх частка в міжнародній торгівлі послугами невелика, в досліджуваній період вона становить від 1% в 2008 році до 1,35% в 2018 році, при цьому частка цифрових послуг від загального обсягу торгівлі послугами збільшилася з 22% (2008 г.) до 28,7% (2018 г.).

Виявлено той факт, що цифровізація ринку послуг привела до появи певного тренду соціально-економічного розвитку і інституційної трансформації секторів ринку, який можна назвати «платформізацією» ринку послуг. Платформізація ринку послуг є процесом зміни організації/архітектури ринку послуг під впливом поширення модульних цифрових платформ і застосування платформених технологій, які дозволяють підключити до єдиного цифрового простору суб'єктів, пристроїв, систем по всій ланцюжці створення доданої вартості, а також пов'язана з цим процесом цифрова трансформація концепцій і бізнес-моделей. Саме на базі цього нового тренду

происходит цифровизация рынка услуг вкупе с цифровой трансформацией традиционных секторов рынка, которой сопутствует сетевой эффект. Однако, эта специфика означает трансформацию самого рынка за счет дальнейшего сжатия или даже исчезновения традиционных сегментов рынка услуг.

Таблица 3. Международная торговля цифровыми услугами, 2008-2018 г.

Экспорт	Год	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Мир	Темпы роста (за предыдущий период)	10,5	-6,7	5,7	14,6	3,4	8,5	9,5	-3,5	3,3	6,9	7,7
	% от общего объема торговли услугами	45,7	47,7	46,3	47,1	47,3	48,2	49,2	49,7	50,6	50,1	50,1
Развивающиеся страны	Темпы роста (за предыдущий период)	12,9	-7,5	22,1	17,5	9,0	7,6	10,4	0,8	2,5	6,8	11,2
	% всего мира	17,0	16,9	19,5	19,9	21,1	20,9	21,1	22,0	21,8	21,8	22,5
	% от общего объема торговли услугами	31,2	32,0	32,2	33,5	34,1	34,9	35,7	36,9	37,9	37,3	37,9
Страны с переходной экономикой	Темпы роста (за предыдущий период)	32,3	-12,5	11,5	15,6	11,9	14,1	-5,7	-15,8	-3,1	13,1	13,1
	% всего мира	1,5	1,4	1,5	1,5	1,6	1,7	1,5	1,3	1,2	1,3	1,3
	% от общего объема торговли услугами	26,3	27,5	27,7	27,1	28,0	29,2	29,7	29,7	28,7	28,6	28,7
Развитые страны	Темпы роста (за предыдущий период)	9,6	-6,4	2,3	13,8	1,7	8,7	9,6	-4,4	3,66	6,83	6,6
	% всего мира	81,5	81,7	79,0	78,5	77,3	77,4	77,5	76,7	76,9	76,9	76,1
	% от общего объема торговли услугами	51,3	53,7	52,6	53,4	53,8	54,5	55,5	55,9	56,7	56,3	56,2

Примечание – Источник: собственная разработка автора на основе данных [2].

Говоря о специфике цифровизации рынка услуг, следует отметить следующее:

1. Возникает новая категория «цифровая услуга». Цифровизация рынка услуг опровергает гипотезу о том, что если услуга производится бесплатно, то рынок не образуется. Создавая качественно новые возможности для развития цифрового рынка услуг (цифровая рука рынка), изменяя действие закона спроса и предложения (производители услуг начинают сами формировать спрос, планировать, стимулировать и определять логику потребления), используя возможности многосторонности рынка, компании формируют рынок нового формата.

Цифровая услуга, имея самостоятельную функциональную ценность для потребителей, может предоставляться «бесплатно». Примером может служить разбирательство с компанией Google в России. Цифровая услуга, на рынке которой устанавливалось доминирующее положение – приложение Google Play – предоставляется безвозмездно, но это не значит, что она не имеет ценности и не монетизируется на смежных или связанных сегментах рынка. Еще важно отметить, что услуга, обращающаяся на цифровом рынке, как правило является объектом интеллектуальной собственности, регулирование в таком контексте должно балансировать между защитой интеллектуальной собственности, защитой общеэкономических интересов и конкуренции.

На рынках услуг цифровые услуги нематериальны, имеют практически нулевую стоимость воспроизводства и копирования, а также транспортировки, что накладывает отпечаток на сферу их реализации.

2. Происходит оптимизация издержек. Прежде всего это касается затрат на поиск информации, идентификацию и измерение транзакционных издержек, расходов на передвижение товаров и услуг, затрат по ведению и заключению переговоров. По данным ВТО, в период 1996-2014 гг. под влиянием технологических преимуществ, происходит снижение издержек в международной торговле услугами на 15% (таб. 4).

Таблица 4. Влияние отдельных видов издержек на международную торговлю услугами

Вид издержек	Доля в структуре совокупных издержек трансграничной торговли услугами (%):
Транспортные	17
Логистические	11
Издержки пересечения границы	6
Информационные и транзакционные издержки	30
Затраты, связанные с преодолением торгово-политических барьеров	15
Прочие затраты	21

Примечание – Источник: собственная разработка автора на основе данных [3].

Как замечено, принципиально важным является воздействие параметров цифровизации на отдельные виды издержек. В частности: транспортные издержки уменьшаются за счет искусственного интеллекта,

автономного вождения, GPS-навигации; логистические издержки – за счет отслеживания отгрузок при помощи «интернета вещей», умных роботов; затраты на связь, ИКТ за счет передачи на внешний подряд.

3. Отсутствует большой круг международных посредников. Это дает производителям услуги возможность самим устраивать продажу своих услуг на цифровых платформах и находить там потенциальных потребителей, лучше их понимать и повышать качество предоставляемых услуг. Потребители же имеют возможность самостоятельного (или навязанного) выбора услуг на серверах транспортных компаний, отелей, платформах и т.д. При этом ускоряются все бизнес-процессы, в том числе за счет снижения времени коммуникаций. Это способствует и трансформации международной торговли услугами, при этом создавая новые возможности для более инклюзивной торговой системы.

4. Появляется многосторонность рынка услуг. Например, цифровая платформа выступает и местом встречи поставщиков услуг и потребителей, и площадкой для целевой рекламы (дополнительный процесс монетизации), и источником изучения поведенческой экономики. При этом сама услуга может иметь самостоятельную функциональную ценность и при этом предоставляться бесплатно. Потребители же платят своим временем, вниманием, поведенческими предпочтениями и данными.

Следовательно, возникают новые критерии оценки позиции компании в случае многосторонности рынка: доступ к данным, конкурентное давление, обусловленное инновациями, прямые и косвенные сетевые эффекты, экономия от масштаба в результате сетевых эффектов, параллельное использование услуг различных поставщиков и издержки переключения для пользователей.

Вертикальная интеграция цифровых платформ позволяет им получать большую долю рынка. Такие платформы как Amazon, Apple благодаря вертикальному расширению своих услуг, выходя на рынки, которые связаны с предыдущими или последующими звеньями своей цепочки создания стоимости, становятся конкурентами для торговых компаний или разработчиков приложений, которые используют их платформы. Вертикальное расширение позволяет им собирать больше данных, повышать свою конкурентоспособность, контролировать интернет-магазины и рынки приложений, на которых они одновременно являются и владельцами и пользователями. Доминирующее положение может привести к злоупотреблениям и вытеснению ими других компаний.

5. Географически рынок становится глобальным. При этом основная цифровая торговля услугами сконцентрирована на 10 странах (США, Великобритания, Германия, Ирландия, Франция, Индия, Китай, Япония, Люксембург, Сингапур), более 62,7 % оборота приходится на названные страны, к примеру, в Великобритании 70,9%, Люксембург 89,2%, а в Ирландии 90,7%.

Таблица 5. Международная торговля цифровыми услугами, страны лидеры

Страны	Показатели	2008	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Мир	Долл США по т ценам в млрд	1 838	2 148	2 332	2 554	2 465	2 547	2 722	2 931
	% от общ объема	45.66	47.32	48.17	49.17	49.67	50.62	50.14	50.15
США	Долл США по т ценам в млрд	288,7	364,9	390,9	412,8	411,8	419,2	448,0	466,7
	% от общ объема	54.19	55.65	55.81	55.71	54.52	55.24	56.17	56.34
Великобритания	Долл США по т ценам в млрд	226,2	234,4	252,4	267,9	251,8	248,3	252,7	266,5
	% от общ объема	72.32	72.26	72.37	71.66	70.78	71.32	70.88	70.85
Германия	Долл США по т ценам в млрд	126,6	143,7	155,4	171,5	161,4	170,8	182,6	192,1
	% от общ объема	52.47	56.92	56.91	57.19	58.34	59.77	59.39	58.04
Ирландия	Долл США по т ценам в млрд	78,0	90,9	101,6	116,6	115,9	132,5	160,1	186,4
	% от общ объема	86.00	87.24	87.46	87.99	86.89	88.67	88.97	90.65
Франция	Долл США по т ценам в млрд	103,7	115,2	132,2	144,0	133,0	142,1	142,1	150,3
	% от общ объема	44.89	49.10	52.04	52.79	52.06	54.65	51.66	51.59
Индия	Долл США по т ценам в млрд	79,4	104,1	109,9	111,9	113,3	116,6	122,3	132,6
	% от общ объема	4.95	71.55	73.70	71.24	72.49	72.06	66.00	64.65
Китай	Долл США по т ценам в млрд	31,4	73,6	82,4	98,9	92,8	93,2	102,1	131,4
	% от общ объема	21.66	36.50	39.83	45.15	42.49	44.51	44.78	49.26
Япония	Долл США по т ценам в млрд	66,5	64,0	67,3	87,2	86,2	97,0	101,3	105,9
	% от общ объема	47.17	46.77	49.82	53.25	53.00	55.19	54.38	55.18
Люксембург	Долл США по т ценам в млрд	58,0	66,3	77,4	88,9	86,8	87,6	91,5	100,8
	% от общ объема	85.12	85.86	86.36	86.51	88.27	89.57	89.09	89.15
Сингапур	Долл США по т ценам в млрд	35,4	57,1	66,8	76,2	83,9	88,1	97,3	103,8
	% от общ объема	39.51	43.95	46.58	48.94	53.87	56.12	56.42	56.44

Примечание – Источник: собственная разработка автора на основе данных [2].

Объем международной торговли цифровыми услугами практически удвоился – с 1838 млрд. долл. до 2931 млрд. долл. за период с 2008 по 2018 год и составил более половины всех услуг. Согласно данным Юнктад, лидером рынка являются США (рост 288,7 млрд. долл. в 2008 г. до 466,7 в 2018 г.). На долю США и Китая приходится 75% патентов, связанных с технологией блокчейн, 50% расходов на «интернет вещей», более 75%

рынка облачных вычислений, и 90% рыночной стоимости крупнейших 70 цифровых платформ. Причем две трети приходится на долю лишь семи «суперплатформ»: Microsoft, Apple, Amazon, Google, Facebook, Tencent и Alibaba.

Для Китая цифровизация представляет способ модернизации и повышения конкурентоспособности промышленности (доля торговли цифровыми услугами растет с 31,4 млрд. долл. в 2008 г. до 131,4 млрд. долл. в 2018 г.). Несмотря на появление ряда китайских компаний, занимающих высокие позиции на цифровом рынке (Tencent, Alibaba и другие), цифровизация экономики имеет здесь ограниченный характер из-за нехватки квалифицированных кадров, неразвитости инфраструктуры и неподготовленности организационной культуры на предприятиях.

Известно, что основным поставщиком услуг в области ИКТ в мире по состоянию на 2018 год является Ирландия более 101 млрд. долл. (49,1% от объема торговли услугами). Это обусловлено тем, что Ирландия в настоящее время крупнейший европейский IT центр. Здесь находятся европейские офисы крупнейших мировых IT-компаний. Экспорт цифровых услуг Ирландии также имеет тенденцию к росту с 78 млрд. долл. в 2008 г. до 186 млрд. долл. в 2018 г., что составляет более 90% от общего объема услуг.

Схожая тенденция роста экспорта цифровых услуг наблюдается у Люксембурга (с 58 млрд. долл. в 2008 г. до 100,8 млрд. долл. в 2018 г., что составляет более 89% от общего объема услуг) и Индии (с 79,6 млрд. долл. в 2008 г. до 132,6 млрд. долл. в 2018 г., что составляет более 64% от общего объема услуг). Перспективным для рынка является Сингапур (с 35,4 млрд. долл. в 2008 г. до 103,8 млрд. долл. в 2018 г., что составляет более 56% от общего объема услуг).

Уровень использования цифровых технологий в экономической деятельности значительно варьируется в разных странах, при этом страны, которые принято считать развитыми, могут значительно уступать в темпах цифровизации некоторым развивающимся государствам. Стратегия цифровизации Германии рассматривает цифровые технологии как инструмент сохранения ведущих позиций в мировой экономике. Так, несмотря на то, что экономика Германии является одной из сильнейших в Европе, уровень ее цифровизации относительно низок (58% от общего объема торговли услугами в 2018 г.). В то время как в Великобритании доля торговли цифровыми услугами достигает более 70% всех торговли услугами.

Следует отметить, что в международной торговле цифровыми услугами возрастает роль стран Юго-Восточной Азии Китай, Сингапур, Япония, Южная Корея).

6. Возникают технологические преимущества и происходит трансформация традиционной инфраструктуры. Появляется три основных компонента цифровой инфраструктуры: сети (ИКТ и широкополосная инфраструктура), программное обеспечение и большие данные. На начальном этапе большая часть работы по созданию сетевой инфраструктуры рынка осуществлялась государством (государственное финансирование) или различными формами ГЧП, а на последующих этапах - посредством частных поставщиков интернет-услуг (что послужило предпосылкой усиления цифрового неравенства). Вышесказанное указывает на необходимость расширения государственных инвестиций в большинстве развивающихся стран.

Второй компонент цифровой инфраструктуры это программное обеспечение. Однако, следует отметить тот факт, что данные технологии как правило сконцентрированы и принадлежат в виде патентов, прав интеллектуальной собственности крупнейшим ТНК. Страны при этом испытывают сложности с регулированием экспансии ТНК в рассматриваемый сегмент цифрового рынка.

Одним из важнейших компонентов цифровой инфраструктуры являются большие данные. Обработанные данные или информация могут привести в созданию огромной прибыли или дохода, способны изменить положение страны, компании на рынке, в глобальном производстве, международной торговле. Обладание большими данными повышает как ценность компании, так и степень ее влияния на рынке, они приобретают ценность после того, как преобразуются в «цифровой интеллект». В одном случае такие данные можно рассматривать в качестве услуги, в другом – как инструмент, который усиливает или создает доминирующее положение. По сути, большие данные могут дать монополистические и конкретные технологические преимущества их владельцам [5, с. 157].

К числу технологических преимуществ, обусловленных цифровизацией рынка услуг можно отнести:

- аккумуляцию больших объемов данных, осуществление их автоматической переработки и анализа;
- совместное или монопольное использование информации и отсутствие конкуренции в потреблении знаний и информации, так как использование базы данных одним потребителем не мешает одновременно использовать ее другими пользователями;
- не просто овладение новыми технологиями на прикладном уровне, а создание потенциала новых инноваций в сфере услуг, ориентированных на разработку технологического интеллекта (технологии управления данными);
- синхронизацию информации, возможность точечного распределения данных в рамках всего рынка и как следствие – возможность отслеживания большого количества цепочек между поставщиками и потребителями, а также проведения интеллектуальной и точечной аналитики.

7. Обнаруживаются дополнительные возможности стимулирования / ограничения конкуренции. За счет цифровизации можно получить дополнительные возможности ограничения, а можно наоборот развития конкуренции. Например, услуги связи. В международном роуминге у телефонной связи есть реальная конкуренция со стороны мессенджеров – эффект усиления конкуренции. С другой стороны, алгоритмические программы ценообразования могут облегчать поддержание сговора (транспортные, туристические услуги, цифровая торговля).

Существенное значение имеет и более широкий контекст цифровизации рынков услуг. Уместно обратиться к эффекту Ванека-Райнерта, согласно которому «искусственно введенная свободная торговля на рынке сразу уничтожает самые развитые секторы самых неразвитых торгующих стран».

В настоящее время крупнейшие цифровые компании базируются в развитых странах (в основном в США, исключение Индия, Китай). В условиях стирающихся границ рынков конкурентная политика, направленная на усиление конкуренции международных игроков и национальных компаний в цифровой сфере с помощью традиционных инструментов снижения барьеров доступа на рынки и выравнивания условий для пока еще не равных в своем развитии зарубежных и внутренних компаний может приводить к схожему эффекту. Крупные цифровые компании из развитых стран будут вытеснять национальные компании с рынков развивающихся стран и таким образом приводить к вымыванию целых секторов национального рынка услуг. Следствием подобной недальновидной конкурентной политики, согласно концепции Райнерта, может стать определенная примитивизация сектора услуг страны: неразвитие секторов с высокой добавленной стоимостью и возрастающей отдачей от масштабов и переключение на развитие более простых видов деятельности [6, с.78].

В целом, достаточно сложно идентифицировать быстро изменяющее воздействие на рынок и специфику международной торговли услугами со стороны цифровизации. Находясь в зачаточном состоянии с точки зрения регулирования, цифровизация рынка услуг, тем не менее, все в большей степени оказывает влияние на экономический рост всех стран.

В современной взаимосвязанной экономике выгоды от цифровизации для международной торговли зависят от ряда факторов и их комбинации. В то же время целесообразно выработать совместное видение стран к обеспечению открытости рынков услуг, поскольку многие инструменты цифровой инфраструктуры уже созданы как глобальные. Одновременно, они предлагают новые возможности, особенно для малых и средних компаний, и создают проблемы для внешней и внутренней экономической политики стран, где границы и регулирующие различия между странами остаются прежними.

Следует отметить, что влияние цифровизации на развитие рынка услуг имеет двойственный характер. С одной стороны, ее позитивные эффекты связаны с повышением эффективности предлагаемых услуг, появлением новых источников экономического роста, появлением новых сегментов рынка и т.д. С другой стороны, негативные эффекты могут приводить к асимметрии рынка услуг, его монополизации. В ряде секторов рынка услуг использование цифровой трансформации открывает возможности для роста участников благодаря снижению барьеров выхода на новые глобальные рынки и расширяет возможности спроса на предлагаемую услугу. В то же время существует риск, что цифровизация приведет к монопольной власти крупных компаний, которые не дадут возможности для роста малых и средних, либо появлением тенденций роста слияний и поглощений [8, с.156].

Таким образом, последствия цифровизации рынка услуг проявляются в следующем: - трансформации структуры и конфигурации рынка услуг и международной торговли услугами, включая уход торговли реальными товарами и услугами в цифровую среду и появлением цифровых услуг; - появлении новых возможностей для маневрирования бизнеса на рынке услуг благодаря цифровизации, повышение инклюзивности торговли услугами и стирание граней между внутренней и трансграничной торговлей и секторами в цифровой экономике; - усилении глобальной конкуренции и перемещением ее в нематериальную сферу [9, с.17]; - изменении системы и инструментов регулирования в связи с быстротой изменения цифрового рынка, появление нового объекта регулирования вне юрисдикций в надграницном виртуальном пространстве, что может иметь радикальный характер для традиционных рынков.

Проведенный анализ позволил определить специфику цифровизации рынка услуг, а именно: а) появление цифровых услуг в условиях глобальности рынка и страновой концентрации, что позволяет странам и компаниям приобретать новые конкурентные преимущества; б) оптимизацию влияния отдельных видов издержек под влиянием технологических преимуществ; в) масштабное развитие цифровой торговли (внутренней и трансграничной), при сохранении географической концентрации (Китай, США, ЕС, Япония, Индия); г) появление выраженной многосторонности рынка услуг (вертикальная интеграция цифровых платформ); д) отсутствие большого круга посредников, что ускоряет бизнес-процессы и способствует трансформации торговли услугами; е) дополнительные возможности стимулирования/ограничения конкуренции благодаря цифровому формату отношений; ж) трансформация традиционной инфраструктуры рынка услуг и появлением технологических преимуществ, а именно возможности аккумулирования больших объемов данных; совместное или монопольное использование информации и отсутствие конкуренции в потреблении знаний и информации; не просто овладение новыми технологиями на прикладном уровне, а создание потенциала новых инноваций в сфере услуг, ориентированных на разработку технологического интеллекта; синхронизацию информации, возможность точечного распределения данных в рамках всего рынка и как следствие – возможность отслеживания большого количества цепочек между поставщиками и потребителями, а также проведения интеллектуальной и точечной аналитики.

Список библиографических источников

1. *Вопросы конкуренции в цифровой экономике Записка секретариата ЮНКТАД. Женева, 10-12 июля 2019 г. 18 с.*

2. ЮНКТАД. Официальный сайт. URL: <https://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx>
3. World Trade Report 2018: The future of world trade: How digital technologies are transforming global commerce. Geneva: WTO, 2018. P. 65-66.
4. Lopez-Gonzalez J., Jouanjean M.-A. Digital trade: developing a framework for analysis. OECD: OECD Trade Policy Papers. 2017. No. 205. 24 p.
5. Петрушкевич Е. Н. К теории «умной» социальной инфраструктуры в основании пирамиды. Белорусский экономический журнал. 2020. № 2. С. 153-159.
6. Райнерт Э. С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / под ред. В. Автономова. Гос. ун-т; Высшая школа экономики. 2011. 384 с.
7. Смирнов, Е. Н. Цифровая трансформация мировой экономики: торговля, производство, рынки. Монография. М.: Мир науки, 2019. Сетевое издание. URL: <https://izd-mn.com/PDF/38MNNPM19.pdf>
8. Праневич А. А. Монополизация глобального цифрового пространства: растущие угрозы для развивающихся стран и возможности преодоления. Вестник Тверского государственного университета. Серия: Экономика и управление. 2020. № 4. С. 149-157.
9. Шкутько О. Н. Либерализация рынка услуг как условие формирования динамических преимуществ стран. Научный результат. Экономические исследования. 2017. №2. С. 12-20.

References

1. Voprosy konkurentсии v tsifrovoy ekonomike [Competition issues in the digital economy] Competition issues in the digital economy. Zapiska sekretariata UNCTAD. Zheneva, 10–12 iyulya 2019 g. 18 s.
2. UNCTAD. Ofitsial'nyy sayt. URL: <https://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx>
3. World Trade Report 2018: The future of world trade: How digital technologies are transforming global commerce. Geneva: WTO, 2018. P. 65-66.
4. Lopez-Gonzalez, J., Jouanjean, M.-A. (2017). Digital trade: developing a framework for analysis. OECD: OECD Trade Policy Papers, 205. 24 p.
5. Petrushkevich, E. N. (2020). K teorii «umnoy» sotsial'noy infrastruktury v osnovanii piramidy [On the theory of «smart» social infrastructure at the base of the pyramid]. Belorusskiy ekonomicheskiy zhurnal, 2. 153-159.
6. Raynert, E. S. (2011). Kak bogatye strany stali bogatymi, i pochemu, bednye strany ostayutsya bednymi [How rich countries became rich, and why, poor countries remain poor] / pod red. V. Avtonomova. Gos. un-t oy; Vysshaya shkola ekonomiki, 384 s.
7. Smirnov, E. N. (2019). Tsifrovaya transformatsiya mirovoy ekonomiki: trgovlya, proizvodstvo, rynki [Digital transformation of the world economy: trade, production, markets] Monografiya. M.: Mir nauki, Setevoe izdanie. URL: <https://izd-mn.com/PDF/38MNNPM19.pdf>
8. Pranevich, A. A. (2020). Monopolizatsiya global'nogo tsifrovogo prostranstva: rastushchie ugrozy dlya razvivayushchikhsya stran i vozmozhnosti preodoleniya [Global digital space monopolization: growing threats to the developing countries and the ways for its overcoming]. Vestnik Tverskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Ekonomika i upravlenie, 4. 149-157.
9. Shkut'ko, O. N. (2017). Liberalizatsiya rynka uslug kak uslovie formirovaniya dinamicheskikh preimushchestv stran [Liberalization of the market services as a condition for forming the dynamic advantages of countries]. Nauchnyy rezul'tat. Ekonomicheskie issledovaniya, 2. 12-20.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Шкутько Оксана Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету міжнародних економічних відносин
Білоруський державний економічний університет
220070 Республіка Білорусь, м.Мінськ, пр. Партизанський, 26, к. 1 каб. 401.
e-mail: oksana_shkutko@inbox.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Шкутько Оксана Николаевна, кандидат экономических наук, доцент, декан факультета международных экономических отношений
Белорусский государственный экономический университет
220070 Республика Беларусь, г. Минск, пр. Партизанский, 26, к. 1 каб. 401.
e-mail: oksana_shkutko@inbox.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Shkutsko Aksana, candidate of economic sciences (PhD), docent, Dean, the School of International Economic Relations in Belarus State Economic University,
220070 Republic of Belarus, Minsk, 26 Partizanski Ave, Bldg 1, room 401
e-mail: oksana_shkutko@inbox.ru

УДК 332.122:338.45

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-59-70>

ПРОМИСЛОВИЙ РОЗВИТОК У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНКЛЮЗІЇ

Дейнеко Л. В.,
Ципліцька О. О.

Актуальність теми дослідження. Індустріалізація регіонів виступає однією з найефективніших стратегій скорочення бідності та економічної відсталості. Забезпечення інклюзивності промислового розвитку, зокрема, в регіональному розрізі, дозволить створити умови, що найкраще відповідають потребам місцевих громад та наявному економічному потенціалу регіонів.

Постановка проблеми. Для забезпечення інклюзивного розвитку громад необхідний цілісний системний підхід, спроможний вибудувати комплекс скоординованих цілей і завдань для стимулювання промислового розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення регіональної інклюзії в останній час стали об'єктом вивчення багатьох міжнародних організацій та українських і зарубіжних вчених: Авдокушина Є.Ф., Аджемоглу Д., Робінсона Дж., Бобух І., Щегель С., Манцурова І.Г., Мельника М.І., Пікетті Т., Прогнімака О.Д., Райнерта Е., Раньєрі Р., Рамоса Р., Решетила В.П., Хоменка О.В. та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Існуючі дослідження переважно спрямовані на виявлення загальних питань інклюзивного розвитку, уточнення його сутності та репрезентуючих індикаторів, але недостатньо висвітлюють множину та роль тих чинників, за допомогою яких такий інклюзивний розвиток є досяжним, зокрема, на регіональному рівні.

Постановка завдання. Мета статті спрямована на визначення можливостей та обмежень розвитку промислового сектору для забезпечення регіональної інклюзії в умовах децентралізації та євроінтеграції регіонів.

Метод або методологія проведення дослідження. В дослідженні було застосовано як загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, порівняння), так і спеціальні (статистичне групування та ранжування, кореляційний аналіз, абстрактно-логічний метод, системний аналіз) методи.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Запропонована методика рейтингування регіонів України за рівнем інклюзивності, що базується на 15 соціально-економічних та екологічних індикаторах, яка дозволила на основі кореляційного аналізу встановити взаємозв'язок між ВРП на одну особу, промисловим розвитком та рівнем регіональної інклюзії. Проаналізовані причини низької інклюзивності регіонів. Виявлені перешкоди для промислового розвитку, що полягають у недостатності інвестицій у промисловість, технологічній відсталості промислового виробництва, відсутності узгоджених інтересів та дій стейкхолдерів. Відзначено розрив темпів економічного зростання регіонів і встановленими у Цілях Сталого Розвитку орієнтирами. Запропоновано напрями інституційної розбудови регіонів для сприяння промислового зростанню й інклюзивному розвитку.

Галузь застосування результатів: регіональна промислова політика.

Висновки відповідно до статті. Виявлений зв'язок між рівнем промислового розвитку регіону та його інклюзивністю дає підстави стверджувати, що шляхом піднесення промислового розвитку в низькорейтингових регіонах можна досягти вищого рівня інклюзивності. Для цього необхідне залучення інвестицій у нові робочі місця та гідну оплату праці, розробка нових інституційних технологій,

коопераційні форми розвитку та господарювання, спрямовані на широке застосування порівняльних переваг регіонів.

Ключові слова: промислова політика, регіональна інклюзія, Цілі Сталого Розвитку, соціальна інклюзивність, іноземні інвестиції.

ПРОМЫШЛЕННОЕ РАЗВИТИЕ В ОБЕСПЕЧЕНИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНКЛЮЗИИ

Дейнеко Л. В.,
Цыплицкая Е. А.

Актуальность темы исследования. Индустриализация регионов выступает одной из наиболее эффективных стратегий сокращения бедности и экономической отсталости. Обеспечение инклюзивности промышленного развития, в частности, в региональном разрезе, позволит создать условия, которые наилучшим образом соответствуют нуждам местных общин и имеющемуся экономическому потенциалу регионов.

Постановка проблемы. Для обеспечения инклюзивного развития общин необходим целостный системный подход, способный выстроить комплекс скоординированных целей и задач для стимулирования промышленного развития.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемы обеспечения региональной инклюзии в последнее время стали объектом изучения многих международных организаций и украинских и зарубежных ученых: Авдокушина Е. Ф., Аджемоглу Д., Робинсона Дж., Бобух И., Щегель С., Манцурова И. Г., Мельника М. И., Пикетти Т., Прогнимака О. Д., Райнерта Э., Раньеро Р., Рамоса Р., Решетило В. П., Хоменко О. В. и других.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Существующие исследования преимущественно направлены на выявление общих вопросов инклюзивного развития, уточнение его сущности и репрезентативных индикаторов, но недостаточно отображают множество и роль тех факторов, с помощью которых такое инклюзивное развитие является достижимым, в частности, на региональном уровне.

Постановка задачи, цели исследования. Цель статьи направлена на определение возможностей и ограничений развития промышленного сектора для обеспечения региональной инклюзии в условиях децентрализации и евроинтеграции регионов.

Метод или методология проведения исследования. В исследовании были использованы как общенаучные методы (анализ, синтез, индукция, сравнение), так и специальные (статистическая группировка и ранжирование, корреляционный анализ, абстрактно-логический метод, системный анализ) методы.

Изложение основного материала (результаты работы). Предложена методика рейтингования регионов Украины по уровню инклюзивности, которая базируется на 15 социально-экономических и экологических индикаторах и позволила на основе корреляционного анализа установить взаимосвязь между ВРП на душу населения, промышленным развитием и уровнем региональной инклюзии. Проанализированы причины низкой инклюзивности регионов. Выявлены преграды для промышленного развития, которые состоят в недостаточности инвестиций в промышленность, технологической отсталости промышленного производства, отсутствии согласованных интересов и действий стейкхолдеров. Отмечен разрыв темпов экономического роста регионов с установленными Целями Устойчивого Развития ориентирами. Предложены направления институционального развития регионов для содействия промышленному подъему и инклюзивному росту.

Область применения результатов: региональная промышленная политика.

Выводы в соответствии со статьей. Выявленная связь между уровнем промышленного развития региона и его инклюзивностью даёт основания утверждать, что путем подъема промышленного развития в низкорейтинговых регионах можно достичь более высокого уровня инклюзивности. Для этого необходимо привлечение инвестиций в новые рабочие места и достойную оплату труда, разработка новых институциональных технологий, кооперационные формы развития и хозяйствования, направленные на широкое использование сравнительных преимуществ регионов.

Ключевые слова: промышленная политика, региональная инклюзия, Цели Устойчивого Развития, социальная инклюзивность, иностранные инвестиции.

INDUSTRIAL DEVELOPMENT IN REGIONAL INCLUSION PROVISION

Deineko Liudmyla,
Tsyplitska Olena

Relevance of research topic. The regional industrialization is one of the most effective strategies of poverty reduction and economic backwardness. Ensuring the inclusiveness of industrial development, particularly from a regional perspective, will create the conditions that best meet the needs of local communities and the existing economic potential of the regions.

Formulation of the problem. Inclusive community development requires a holistic, systemic approach that can build a set of coordinated goals and objectives to foster industrial development.

Analysis of recent research and publications. The problems of ensuring regional inclusion have recently become the object of study of many international organizations and Ukrainian and foreign scientists: Avdokushin E.F., Acemoglu D., Robinson J., Bobukh I., Schegel S., Mantsurov I.G., Melnyk M.I., Piketti T., Prognimak O.D., Rainert E., Ragnieri R., Ramos R., Reshetilo V.P., Khomenko O.V., and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. Existing studies are mainly aimed at identifying general issues of inclusive development, clarifying its essence and performance indicators, but do not sufficiently reflect the variety and role of those factors through which such inclusive development is achievable, in particular, at the regional level.

Setting the task, the purpose of the study. The aim of the article is to identify the opportunities and limitations of the industrial sector to ensure regional inclusion in the context of regional decentralization and Eurointegration.

Method and methodology for conducting research. In the study both general scientific methods (analysis, synthesis, induction, comparison) and special methods (statistical grouping and ranking, correlation analysis, abstract-logical method, system analysis) are used.

Presentation of the main material (results of work). The method of rating the regions of Ukraine by the level of inclusiveness, which is based on 15 socio-economic and environmental indicators is proposed. It allowed to establish the relationship between the GRP per capita, industrial development and the level of regional inclusion on the base of correlation analysis. The reasons for low inclusiveness of the regions are analyzed. The barriers to industrial development consisting of insufficient investment in industry, technological backwardness of industrial production, lack of coordinated interests and actions of stakeholders, were revealed. The gap between the rates of economic growth of regions and the benchmarks set by the Sustainable Development Goals was designated. The directions of regional institutional development to promote industrial progress and inclusive growth are proposed.

The field of application of results: regional industrial policy.

Conclusions according to the article. The revealed relationship between the level of industrial development of the region and its inclusiveness allows to argue that a higher level of inclusiveness can be achieved by increasing industrial development in low-rated regions. For this purpose, it is necessary to attract investment in new jobs and decent wages, to develop new institutional technologies, cooperative forms of development and economic management, aimed at wide use of comparative advantages of the regions.

Key words: industrial policy, regional inclusion, Sustainable Development Goals, social inclusiveness, foreign investments

JEL Classification: L50, E24, O18

Актуальність теми дослідження. Індустріалізація регіонів виступає однією з найефективніших стратегій скорочення бідності та економічної відсталості. У своїй лекції про стару і нову промислову політику професор Гарвардського університету Д. Родрік відмітив, що сучасна промислова політика має бути орієнтована, в першу чергу, на створення якісних робочих місць у промисловості [1], що надає промисловій політиці соціальної спрямованості. Саме тому забезпечення інклюзивності промислового розвитку, зокрема, в регіональному розрізі, де заходи промислової політики будуть найкраще відповідати потребам місцевих громад та наявному економічному потенціалу, набуває актуальності для України.

Із реформою децентралізації індустріалізація та реіндустріалізація мають стати провідними напрямками інклюзивного розвитку регіонів для зміцнення їх фінансово-податкової бази, підвищення соціальних стандартів, створення комфортного бізнес-середовища, а також забезпечення високої конкурентоспроможності в національному та міжнародному економічному просторі.

Постановка проблеми. На сьогодні практика формування регіональної політики в Україні потребує цілісного системного підходу до забезпечення інклюзивного розвитку, який спрямований не лише на досягнення окремих показників соціально-економічного розвитку регіональних та місцевих програм, а спроможний вибудувати комплекс скоординованих цілей і завдань, які синергією здатні забезпечити поряд з економічними також і соціальні, екологічні, культурні вигоди для місцевих громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення регіональної інклюзії в останній час стали об'єктом вивчення багатьох міжнародних організацій, зокрема, Всесвітнього економічного форуму [2], Європейського Банку Реконструкції та Розвитку [3], Організації Об'єднаних Націй із Промислового Розвитку [4]. Різні аспекти інклюзивного розвитку знайшли відображення у роботах українських та зарубіжних вчених: Авдокушина Є. Ф. [5], Аджемоглу Д. та Робінсона Дж. [6], Бобух І. та Щегель С. [7], Манцурова І. Г. [8], Мельника М. І. [9], Пікетті Т. [10], Прогнімак О. Д. [11], Райнерта Е. [12], Раньєрі Р. та Рамоса Р. [13], Решетіла В. П. [14], Хоменка О. В. [15] та інших. Разом з тим, вказані дослідження переважно спрямовані на виявлення загальних питань інклюзивного розвитку, уточнення його сутності та репрезентуючих індикаторів, але недостатньо висвітлюють множину та роль тих чинників, за допомогою яких такий інклюзивний розвиток є досяжним, зокрема, на регіональному рівні.

Мета дослідження спрямована на визначення можливостей та обмежень розвитку промислового сектору для забезпечення регіональної інклюзії в умовах децентралізації та євроінтеграції регіонів.

Методологія проведення дослідження. Для оцінки потенціалу промисловості в індукуванні інклюзивного розвитку регіонів в дослідженні було застосовано як загальнонаукові (аналізу, синтезу, індукції, порівняння), так і спеціальні (статистичного групування та ранжування, кореляційний аналіз, абстрактно-логічний, системного аналізу) методи.

Викладення основного матеріалу. Регіональну інклюзію можна розглядати як процес залучення регіонів у загальнонаціональні господарські процеси в рамках регіонального поділу праці та участі у ланцюгах доданої вартості; забезпечення рівних можливостей для членів місцевих громад та високих соціальних стандартів життя; формування сталих міжгосподарських відносин у територіальному розрізі. Такий процес забезпечує рівномірний розподіл благ, створення умов для повного використання трудового потенціалу та соціальної залученості з метою подолання бідності, базуючись на принципах сталого розвитку [15, с. 70], і головне – сприяє скороченню регіональної нерівномірності.

Питання про економічне зростання, що супроводжується зменшенням диференціації доходів, скороченням бідності, покращенням якості людського капіталу, було підняте у роботах Т. Пікетті «Капітал у двадцять першому столітті» [10], пізніше – у книзі «Чому одні країни багаті, а інші бідні» Д. Аджемоглу та Дж. Робінсона [6] та інших виданнях другої декади XXI століття. Вони зосередили увагу на тому, що гірше економічне становище країн пов'язано, в першу чергу, із відмінностями у політико-інституційних механізмах розвитку.

В Україні диференціація регіонального розвитку обумовлена як економіко-географічними чинниками, зокрема: агломераційними ефектами, забезпеченістю корисними копалинами із значним попитом на світовому ринку, близькістю до стратегічних морських та суходільних шляхів тощо, так і історико-культурними й інституційними факторами. Регіонам, позбавленим «природних» абсолютних переваг, для зниження рівня диференціації слід використовувати потенціал факторів «другого ешелону» – людського капіталу, інститутів, сфер економічної діяльності, що на них ґрунтуються. Масштабні інвестиції у людський капітал, зміцнення інституційної підтримки соціально-економічних процесів у регіоні можуть стати вирішальними чинниками притоку інвестицій з точки зору сприятливого клімату на ринку праці та в управлінській сфері. Тригерами інвестиційних впливів для забезпечення інклюзивного розвитку та зростання регіону виступає покращення інфраструктури регіону та пожвавлення економічної активності, зокрема промислової, зв'язок якої із ВРП є значним [16, с. 67].

Всесвітній економічний форум із метою розширення розуміння якості економічного зростання підготував Доповідь про інклюзивне зростання та розвиток у 2017 р. [2], в якій запропонував альтернативний валовому внутрішньому продукту індекс інклюзивного розвитку (IDI – Inclusive Development Index). Для обчислення індексу до традиційних ВВП на одну особу, рівня зайнятості та продуктивності праці були додані показники, що характеризують розподіл доходів в економіках та міжгенераційну рівність і сталість. IDI дозволяє багатьом бідним країнам, які, проте, мають більш сталі соціально-економічні та екологічні параметри господарської системи піднятися вище у рейтингу держав, демонструючи більш якісні підходи до формування державної політики. За цим показником Україна знаходилася у 2018 р. на 49 місці серед трансформаційних економік із значенням 3,42 бали, що на 6,8% нижче, ніж показник 2013 р., внаслідок чого була віднесена до країн із «спадною» інклюзивністю. Такий низький показник інклюзивного розвитку свідчить про наявність інфраструктурних проблем, недоліків в диверсифікації економіки та загроз для інвестиційного розвитку. Сусідні країни Східної Європи – Угорщина та Польща перебувають відповідно на другому та п'ятому місцях у рейтингу групи із балами 4,74 та 4,61, і віднесені до прогресивних та повільно прогресивних країн.

Країни ЄС поставили завдання інклюзивного розвитку в центр програми «Європа-2020», в якій зазначається, що зростання має бути інтелектуальним, сталим та інклюзивним, базуватися на залученні до відповідних процесів усіх секторів економіки, усіх верств суспільства для досягнення високого рівня зайнятості, продуктивності та соціальної єдності. Для реалізації цих пріоритетів сформовано пакет з п'яти цілей у таких сферах як зайнятість, інновації, зміна клімату та енергетика, освіта, боротьба проти бідності та соціального відчуження [14, с. 8].

Ідея IDI дозволяє застосувати загальну методіку його побудови не лише для країн світу, але й для регіонів однієї країни. При оцінці рівня інклюзивності регіонів важливо враховувати стан розвитку тих ключових сфер економічної діяльності, які сприяють масштабуванню позитивних екстерналій для соціальної рівності та добробуту. Значну роль тут відіграє промисловий сектор, в якому традиційно створюються «точки зростання» регіональних економік [17]. Використовуючи значною мірою методологію Всесвітнього економічного форуму і водночас концентруючись на деяких аспектах розвитку промисловості у регіонах та її екологічному сліді, було здійснено рейтингову оцінку інклюзивності регіонів за такими етапами:

1. Обґрунтування вибору та формування системи соціально-економічних та екологічних показників регіонального розвитку. На цьому етапі ми керувалися Цілями Сталого Розвитку, які значною мірою передбачають рівні можливості для усіх верств населення та підвищення його добробуту [18], а також широким розумінням поняття інклюзивності: інклюзивний розвиток – це концепція, яка забезпечує справедливі можливості та рівноправність для економічних учасників, що супроводжується вигодами для кожного сектору економіки та різних верств суспільства. При цьому, поряд з традиційними моделями економічного зростання, увага акцентується на рівності людського капіталу, екологічного стану довкілля, соціального захисту та продовольчої безпеки як чинників світової безпеки в широкому розумінні [13]. По трьох складових – економічній, соціальній та екологічній, запропоновано по п'ять показників (табл.1).

2. Збір статистичної інформації. Джерелом виступили дані Державної служби статистики [19] та Головних управлінь статистики в областях та у м. Києві.

Таблиця 1. Система показників рівня інклюзивності розвитку регіону

Категорія	Обґрунтування	Показник
Економічні	Покращення доступу до технологій, інвестиції в інновації та модернізацію виробничих екосистем та екосистем життєдіяльності людини є цільовими орієнтирами сталого та інклюзивного розвитку, результатом якого повинно стати підвищення продуктивності праці та гідна її оплата	1. Валовий регіональний продукт (ВРП) на одну особу (грн)
		2. Капітальні інвестиції на одну особу (грн)
		3. Іноземні інвестиції в регіон на одну особу (дол. США)
		4. Питома вага відвантаженої інноваційної продукції промисловості (%)
		5. Співвідношення темпів зростання продуктивності та реальної заробітної плати (разів)
Соціальні	Подолання бідності одна з головних проблем, розв'язання якої передбачено Цілями Сталого Розвитку. Воно передбачає підвищення рівня зайнятості та доходів осіб, що відносяться, в першу чергу, до нижнього квінтіля доходів. Це буде сприяти покращенню загальної демографічної ситуації та якості людського капіталу.	6. Рівень зайнятості в працездатному віці (%)
		7. Питома вага населення з рівнем доходів нижче прожиткового мінімуму (%)
		8. Очікувана тривалість життя при народженні (років)
		9. Номінальна нарахована середньомісячна заробітна плата працівників (грн)
		10. Коефіцієнт демографічного навантаження (грн)
Екологічні	Енергетика з відновлювальних ресурсів, скорочення енергомісткості, «озеленення» промислового виробництва є невід'ємними атрибутами раціонального природокористування. Зняття навантаження з навколишнього середовища сприяє широкому доступу людей до якісного ресурсозабезпечення їх життєдіяльності	11. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря в розрахунку на одного мешканця (кг)
		12. Поточні витрати на охорону навколишнього середовища до ВРП (%)
		13. Частка електроенергії, що виробляється за рахунок відновлювальних джерел (%)
		14. Кінцеве споживання електроенергії на виробничі потреби (млн кВт-год)
		15. Капітальні інвестиції в охорону навколишнього середовища (% до ВРП)

Джерело: авторська розробка.

3. Розрахунок рейтингу інклюзивності регіонів окремо по кожному показнику. Серед вказаних показників є дестимулятори (п. 7, 10, 11), рейтинг по яких формується у зворотному порядку: найнижчому значенню приписується найменший ранг, найвищому – найбільший, та стимулятори (інші). Для складання рейтингу використовується метод порівняння по рангах. Для кожного регіону отримується кумулятивний ранг (формула 1):

$$R_i = \sum_{j=1}^m r_{ij}, \quad (1)$$

де R_i – кумулятивний ранг i -го регіону;
 r_{ij} – ранг i -го регіону по j -му показнику;
 m – кількість показників рівня інклюзивності.

4. Складання рейтингу регіонів на основі кумулятивного рангу. Кількість рангів дорівнює n – кількості регіонів. Регіону з найменшим значенням кумулятивного рангу присвоюється рейтинг 1, далі по зростанню – 2, 3 і т.д.

Результат застосування даної методики для України по показниках інклюзивності та рейтинг регіонів України за ВРП на одну особу у 2018 році подано в табл. 2.

Результати різних оцінок підтверджують найбільшу поляризацію м. Києва, який лідирує в усіх рейтингах. Слід зазначити, що зв'язок між рейтингом за ВРП на одну особу та рейтингом інклюзивності є значним і відображає дію «теорії економічного зростання в інтересах бідних» Н. Каквані та Е. М. Пернія, згідно з якою бідність скорочується за умови зростання всіх доходів з однаковою швидкістю [15]. Більший розмір ВРП на одну особу непрямо свідчить про відносно більший рівень доходів в даному регіоні, а значить – і кращий стан соціального розвитку. Разом з тим, до десятки лідерів рейтингу інклюзивності входять і Львівська (11-те місце за ВРП на одну особу), і Івано-Франківська (18-те місце за ВРП на одну особу) області, які мають високі значення соціальних характеристик розвитку.

На останньому, 25-му місці, у рейтингу перебуває Волинська область через її низькі позиції по інноваційній діяльності промислових підприємств (20-те місце), співвідношенню темпів зростання заробітної плати та продуктивності праці (18-те місце), рівню зайнятості у працездатному віці (25-те місце), рівню малозабезпеченості населення (24-те місце), номінальній нарахованій заробітній платі працівників (19-те місце), частці електроенергії, що виробляється з відновлювальних джерел (23-те місце), кінцевому споживанню електроенергії на виробничі потреби (21-е місце) та капітальним інвестиціям в охорону довкілля у відсотках до ВРП (19-те місце).

Таблиця 2. Результати рейтингової оцінки інклюзивного розвитку регіонів України за різними методиками, 2018 р.

Регіон	Рейтинг регіонів за ВВП на одну особу	Рейтинг регіонів за індексом інклюзивного розвитку із промисловою складовою	Частка зайнятих у промисловості регіону, %
м. Київ	1	1	7,2
Полтавська	2	9	16,8
Дніпропетровська	3	5	24,0
Київська	4	2	17,3
Харківська	5	4	18,4
Запорізька	6	6	22,4
Черкаська	7	11	14,1
Одеська	8	7	8,5
Вінницька	9	15	10,5
Миколаївська	10	8	13,1
Львівська	11	3	14,6
Чернігівська	12	17	12,4
Кіровоградська	13	16	12,9
Сумська	14	12	14,5
Житомирська	15	21	14,7
Хмельницька	16	22	12,3
Волинська	17	25	13,4
Івано-Франківська	18	10	12,0
Херсонська	19	19	8,9
Рівненська	20	23	13,2
Тернопільська	21	20	8,9
Донецька	22	14	25,9
Закарпатська	23	13	11,7
Чернівецька	24	18	10,3
Луганська	25	24	19,9

Джерело: авторська розробка.

Як засвідчив аналіз, кореляція між часткою зайнятих у промисловому секторі та рейтингом інклюзивності є значною (за винятком м. Київ, м. Одеса, Луганської та Донецької областей) і становить -0,63, враховуючи, що 1 – найкращий рейтинг, 25 – найгірший, тобто чим вище частка зайнятих у промисловості, тим краще рейтинг регіону. Відповідно найбільше потребують заходів із підвищення рівня інклюзивності, а відтак і його джерел – розбудови промислового й інших секторів регіони з рейтингом нижче 15, зокрема, Волинська, Луганська, Рівненська, Хмельницька, Житомирська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська та Кіровоградська області.

Індустріалізація регіонів з низьким рейтингом інклюзивності вимагає значних ресурсів. Так, створення одного робочого місця для України на початку 2000-х років оцінювалося у понад 40 тис. грн. Нині, у 2021 році, з урахуванням інфляції його вартість становить не менше 400 тис. грн., а за деякими даними, від 20 до 100 тис. дол. залежно від рівня технологічності [20]. Джерелом цих коштів можуть виступати державні видатки на підтримку розвитку малого та середнього бізнесу, програми розвитку регіонів тощо, власні і залучені кошти підприємств та іноземні інвестиції. Останні становлять значний ресурс в умовах бюджетних обмежень регіонів, стагнації промислового виробництва у країні та надмірної, не сумісної із рівнем операційної рентабельності промислових підприємств, вартості кредитних ресурсів.

Активізація інвестиційної діяльності у промисловому секторі регіонів України вже тривалий час залишається актуальною проблемою їх економічного розвитку. З кожним роком нестача інвестицій у розвиток та модернізацію промислового та інших секторів збільшує технологічний відрив вітчизняного виробництва від розвинених економік, а значить зменшує конкурентоздатність регіонів та шанси буди залученими до національних і глобальних ланцюгів доданої вартості. Наслідками виступає нераціональне природокористування та диспропорції соціального розвитку. Обсяг коштів, що вкладається у промисловість регіонів, не може забезпечити інноваційно-технологічного переозброєння виробничо-технічної бази, що викликає втрату конкурентних позицій вітчизняних підприємств на вітчизняному і світовому ринках та інші проблеми, пов'язані із екстенсивним економічним розвитком.

За період 2015-2019 рр. в Україні щорічний приріст іноземних інвестицій у регіони склав в середньому 4,2%, але їх розподіл між секторами економіки та по регіонах є вкрай нерівномірним (рис. 1).

З рис.1 можна побачити, що за 2015-2019 рр. відбувся суттєвий відтік інвестицій з переробної промисловості у 8 областях України: Закарпатській (на 30,5 млн. дол. США), Івано-Франківській (на 181,7 млн. дол. США), Кіровоградській (на 1 млн. дол. США), Луганській (на 147 млн. дол. США), Миколаївській (на 5,4

млн. дол. США), Херсонській (на 46,4 млн. дол. США), Черкаській (на 158,2 млн. дол. США) та м. Київ (на 111,7 млн. дол. США). Для областей з рейтингом інклюзивності нижче 10 – ці значення є критичними: це втрата майже 15 тисяч робочих місць у переробному секторі та за рахунок мультиплікативного ефекту в рамках ланцюгів постачань [21, с. 8] – понад 100 тисяч робочих місць у суміжних секторах економіки.

Приріст інвестиційних надходжень в інших регіонах потенційно дає змогу створити близько 60 тис. робочих місць. Разом з тим за період 2016-2019 рр. кількість робочих місць в промисловості регіонів скоротилася на 33,3 тис. Найбільше постраждали Донецька (-41,5 тис. од.) та Луганська (-24 тис. од.) області. Однак, якщо їх стан здебільшого обумовлюється нестабільною військово-політичною ситуацією, то втрата 8,6 тис. роб. місць у промисловості Дніпропетровської, 4,5 тис. роб. місць Сумської, 2,9 тис. роб. місць Чернігівської, 2 тис. роб. місць Миколаївської областей зумовлена деіндустріалізацією.

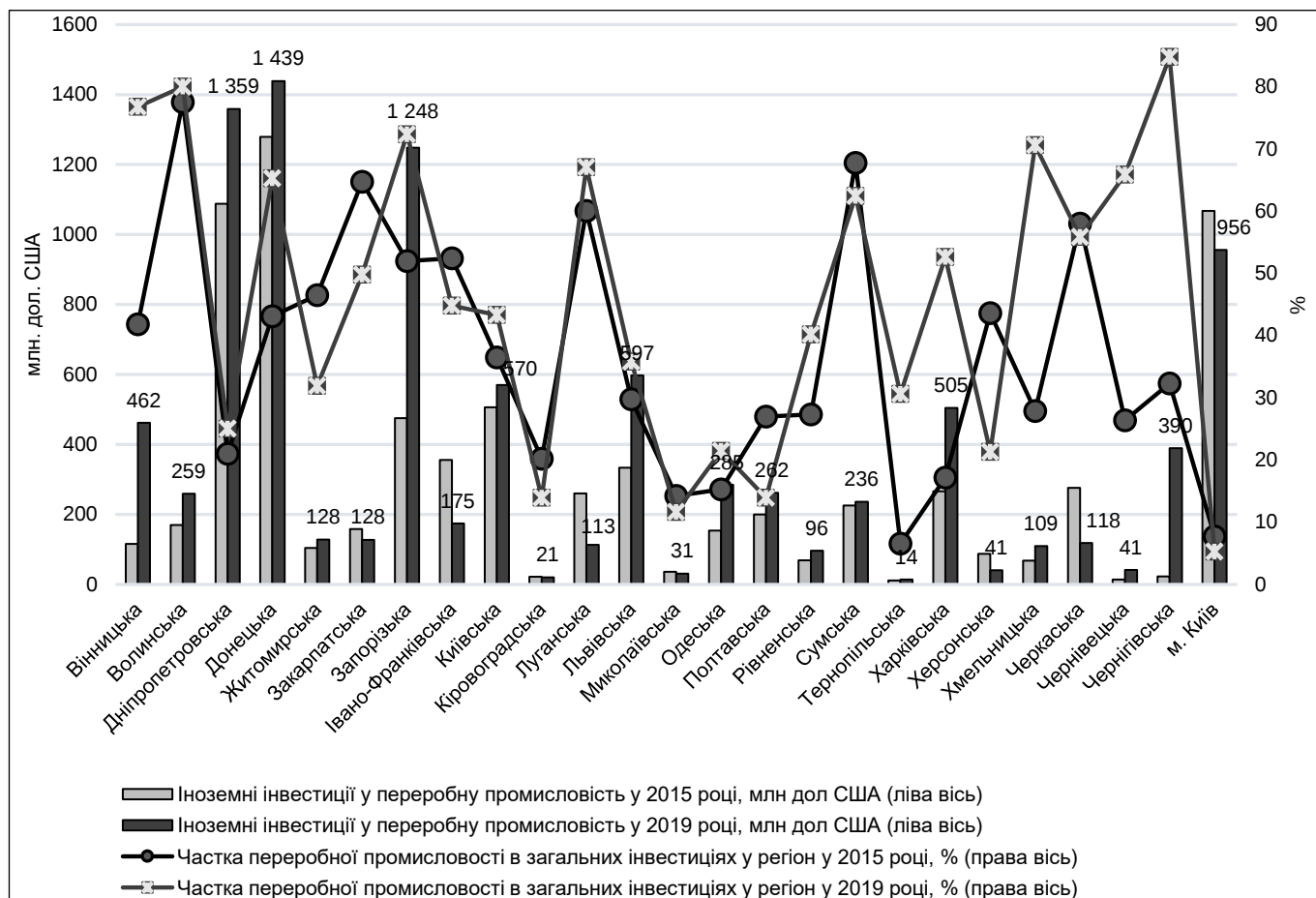

Рисунок 1. Обсяг іноземних інвестицій у переробну промисловість регіонів України та їх частка у загальних інвестиціях у регіон, 2015 та 2019 рр.

Джерело: авторська розробка на основі [19].

Причинно-наслідковий зв'язок між промисловим розвитком та інклюзивністю був проаналізований у Доповіді ЮНІДО «Звіт про промисловий розвиток – 2016. Роль технологій та інновацій у всеохоплюючому та сталому промисловому розвитку» [4] (рис. 2).

Розвиток промислового комплексу у регіонах та його модернізація буде впливати на соціальну інклюзивність в залежності від типу інновацій та технологій, які запроваджуються. Разом з тим, підвищення технологічного рівня виробництва веде до збільшення рівня доходів суспільства в цілому та нагромадженню добробуту, у тому числі й особистого. Технологічні зрушення створюють попит на висококваліфіковану робочу силу, яка стає стимулом для впровадження інновацій. Соціально всеохоплюючий промисловий розвиток може максимально рівномірно розподіляти плоди економічного зростання лише за наявності внутрішніх можливостей та технологій, підлаштованих під умови країни. Внаслідок цього, суспільство може приймати рішення на основі компромісів – між соціальною інклюзивністю та екобезпекою; екологічною сталістю та робочими місцями й розподілом доходів [4].

Забезпечення регіональної інклюзії в Україні передбачає повноцінну реалізацію Цілі Сталого Розвитку 8 «Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх». Напрями забезпечення поступального, всеохоплюючого та сталого економічного зростання й зайнятості визначені в 2-4-й підцілях Цілі 8. Вони включають: «підвищення продуктивності праці шляхом диверсифікації, технічної модернізації та інноваційної діяльності, у тому числі

шляхом приділення особливої уваги секторам з високою доданою вартістю і працемістким секторам»; «розвиток політики, яка сприяє продуктивній діяльності, створенню робочих місць, підприємництву, творчій та інноваційній діяльності, та заохочення офіційного визнання і розвиток мікро-, малих і середніх підприємств, у тому числі шляхом надання їм доступу до фінансових послуг»; «до кінця 2030 року поступове підвищення глобальної ефективності використання ресурсів у системах споживання і виробництва та прагнення, щоб економічне зростання не супроводжувалося погіршенням стану навколишнього середовища...» [22]. В ній також зазначено, що у найменш розвинених країнах необхідно підтримувати темп зростання ВВП на одну особу населення на рівні не менше 7% [22]. Разом з тим, для забезпечення регіональної інклюзії такі самі умови мають бути забезпечені і для зростання ВВП на одну особу у найбільш відсталих регіонах України.

Рисунок 2. Концептуальна схема: технологічні зміни, необхідні для стійких структурних змін, та соціальна інклюзивність

Джерело: [4].

Серед регіонів України за період 2004-2018 рр. жоден з регіонів не досяг середнього щорічного темпу зростання ВВП бодай у 5%, не кажучи вже по 7%. Лідерами прискорення економічного зростання стали Житомирська (4,7%), Вінницька (4,3%), Кіровоградська (4,2%) та Чернівецька (4,1%) області. Разом з тим, у 2018 р. декілька регіонів демонстрували темпи понад 7%: Кіровоградська (8,1%), Черкаська (9,8%) області. Ряд регіонів мали близько 6% – Вінницька, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Сумська, Чернігівська області. Це підтверджує наявність потенціалу регіонів нарощувати ВВП на одну особу відповідно до вказаного критерію.

Світовий та вітчизняний досвід свідчить, що для забезпечення інклюзії регіонів держава має приділяти увагу інтеграційним заходам: від публічно-приватного партнерства із представниками малого, середнього і великого бізнесу для реалізації спільних проєктів, спрямованих на створення нових «точок зростання» у відсталих регіонах, до розвитку транспортного міжрегіонального сполучення, підвищення доступу до освіти та медичного обслуговування, комунальних послуг тощо.

НІСД пропонує створити загальнонаціональний фонд сталого розвитку, що наповнюється коштами з диверсифікованих джерел, зокрема, за рахунок коштів міжнародної технічної допомоги, з метою активізації міжрегіонального та міжмуніципального співробітництва з метою досягнення ЦСР, підтримки потенційних центрів економічного зростання, які можуть мати територіальні та секторальні мультиплікативні ефекти [23, с. 2].

Особливого значення набувають «якірні» інклюзивні інституції, що забезпечують широку участь людей в економічній діяльності з метою повноцінної реалізації свого професіоналізму, навичок та талантів [7, с. 64]. Такими інституціями можуть виступати агенції регіонального розвитку, що володіють значним потенціалом у залученні інвестицій та реалізації інвестиційних проєктів. За умов налагодження відповідного кадрового забезпечення та фінансування вони можуть сприяти реалізації різноманітних програм територіального розвитку в регіоні – від інфраструктурних інвестицій до створення нових робочих місць, у тому числі за рахунок створення нових підприємств промислової діяльності.

Відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки [24] важливим напрямом є й удосконалення підходів до формування регіональних стратегій та забезпечити навчання й підвищення кваліфікації посадових осіб субнаціональних органів влади, залучених до процесів розробки цих стратегій як напрямом підвищення їх інституційної спроможності.

Заходами промислової політики, що сприяють регіональній інклюзії та подоланню диспропорційності регіонального розвитку, можуть бути:

- розвиток фізичної інфраструктури, зняття зайвих адміністративних перепон, посилення дерегулювання підприємницької діяльності та цифровізації державних сервісних послуг, що забезпечить трансакційні переваги і стимулюватиме приплив промислових інвестицій в регіони з низьким рейтингом інклюзивності;
- просування національними та субнаціональними органами влади промислової продукції вітчизняного виробництва, створення позитивного іміджу у міжнародному просторі та створенню спільних інтересів в інноваційному розвитку на принципах «спів-конкуренції» (*co-opetition*);
- сприяння розвитку мережевих інститутів – індустріальних парків, промислових та цифрових кластерів (регіональних та міжрегіональних) для забезпечення мережевих ефектів технологічного та інноваційного розвитку, що, за концепцією ЮНІДО, сприятимуть регіональній інклюзії;
- співпраця із закладами вищої освіти регіону та запровадження дуальної освіти для розвитку кадрового потенціалу для промисловості регіонів;

Висновки та перспективи подальших розвідок. Рейтингування регіонів за показниками інклюзивного розвитку продемонструвало відмінність позицій регіонів від рангів за ВРП на душу населення, але при цьому – наявність певної кореляції між ними. Було встановлено значну щільність зв'язку між рівнем промислового розвитку та рівнем інклюзивності регіонів. Це дає підстави стверджувати, що деіндустріалізація регіонів України впродовж останніх трьох десятиліть стала однією з причин поглиблення міжрегіональних диспропорцій. В свою чергу, шляхом стимулювання промислового розвитку в низькорейтингових регіонах можна досягти вищого рівня інклюзивності.

Розвиток промисловості сприяє регіональній інклюзії у постачанні робочих місць та гідної оплати праці. За рахунок інвестицій забезпечуються мультиплікативні ефекти у регіонах, які посилюються інтеграцією підприємницької діяльності (мережеві структури), публічно-приватним партнерством, взаємодією із освітніми та науковими закладами, партнерством із зарубіжними виробниками в рамках реалізації спільних інноваційних проєктів тощо. Для відтворення цих ефектів мають бути використані нові інституційні технології, перетворювальні інвестиції, коопераційні форми розвитку та господарювання, спрямовані на широке застосування порівняльних переваг регіонів.

Список використаних джерел

1. Rodrik D. *Normalizing Industrial Policy. Working Paper No. 3. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank, 2008. 36 p.*
2. *The Inclusive Growth and Development Report 2017 / Ed. by M. Singh, A. Wright. Geneva, World Economic Forum, 2017. 135 p.*
3. *Regional Inclusion / European Bank for Reconstruction and Development. URL: <https://www.ebrd.com/inclusion> (дата звернення 10.03.2021)*
4. *Отчет о промышленном развитии – 2016. Роль технологий и инноваций во всеохватывающем и устойчивом промышленном развитии. Основные положения отчета. Вена: Организация объединенных наций по промышленному развитию, 2015. 98 с.*
5. Авдокушин Е. Ф., Иванова В. Н. *Инклюзивное развитие: основные направления, базовые предпосылки и возможные ограничения. Вопросы новой экономики. 2014. №3 (31). С. 4-13*
6. Аджемоглу Д., Робинсон Дж. *Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. Москва : АСТ, 2015. 694 с.*
7. Бобух І. М., Щегель С. М. *Стратегічні орієнтири економічного зростання України: інклюзивність як ключовий пріоритет. Вісник Національної академії наук України. 2018. №7. С. 55-70*
8. Манцуров І. Г. *Інклюзивний розвиток як основа протидії глобальним викликам сьогодення. Економіка України. 2018. №10 (683). С. 71-87*
9. *Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи: наукова доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України»; наук. редактор М. І. Мельник. Львів, 2019. 55 с.*
10. Piketty T. *Capital in the Twenty-First Century. The Belknap Press of Harvard University Press, 2014. 685 p.*
11. Прогнімак О. Д. *Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. Економічний вісник Донбасу. 2018. №1 (51). С. 187-197*
12. Reinert E. S. *How Rich Countries Got Rich... and Why Poor Countries Stay Poor. NY: PublicAffairs, 2019. 387 p.*
13. Ranieri R., Ramos R. A. *Inclusive growth: building up a concept. Working Paper, No. 104. International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC-IG), 2013. 21 p. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/71821/1/736729240.pdf>*
14. Решетило В. П. *Концепція інклюзивного сталого розвитку та її реалізація в умовах децентралізації. Інклюзивний розвиток економіки в умовах глобальних викликів сьогодення: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Харків, 1–28 лютого 2020 р.). Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2020. С. 7-12*
15. Хоменко О. В. *Теоретичні та практичні аспекти інклюзивного розвитку економіки КНР. Китаєзнавчі дослідження. 2018. № 1. pp. 69–76. DOI: 10.15407/chinesest2018.01.069*

16. Дейнеко Л. В., Ципліцька О. О. Промисловий потенціал регіонів та завдання регіональної промислової політики в умовах деіндустріалізації. *Економічний аналіз*. 2020. Т. 30. № 1. С. 65–73. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2020.01.01.065>

17. Deineko L., Sychevskiy M., Kovalenko O., Tsyplitska O., Deineko O. The estimation of sectoral contribution to regional divergence in Poland and Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. No. 4. 2020. pp. 107-120 URL: <https://businessperspectives.org/journals/problems-and-perspectives-in-management/issue-365/the-estimation-of-sectoral-contribution-to-regional-divergence-in-poland-and-ukraine>

18. Как стимулировать инклюзивный и устойчивый рост субрегиона СПЕКА? (Справочно-аналитический документ) / Экономический форум СПЕКА 2019 года «Взаимосвязанность: Упрощение процедур торговли и транспорта и устойчивое развитие в субрегионе СПЕКА» (г. Ашгабат, Туркменистан, 20-21 ноября 2019 г.). ЕЭК ООН, ЭСКАТО, 2019. 60 с.

19. Статистичний збірник «Регіони України» 2019 / за ред. І.Є. Вернер. Київ: Державна служба статистики, 2019. 657 с.

20. Антіпова А. То скільки коштує робоче місце? Голос України. Газета Верховної Ради України. 17 жовтня 2012 р. URL: <http://www.golos.com.ua/article/68799>

21. Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки : науково-аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Дейнеко Л.В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». К., 2018. 158 с.

22. Цілі сталого розвитку в Україні. United Nations Ukraine. URL: <http://sdg.org.ua/ua/> (дата звернення 09.02.2021 р.)

23. Ковалівська С. В., Баранік В. О. Запровадження механізмів досягнення цілей сталого розвитку в Україні у міжрегіональному співробітництві. Київ, НІСД, 2021. 9 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/csr.pdf> (дата звернення 09.02.2021)

24. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2020 р. №695. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nras/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-20212027-t50820> (дата звернення 09.02.2021).

References

1. Rodrik, D. (2008). Normalizing Industrial Policy. Working Paper No. 3. The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank.

2. Singh, M. & Wright, A. (Eds.). (2017). The Inclusive Growth and Development Report 2017. World Economic Forum.

3. European Bank for Reconstruction and Development. Regional Inclusion. <https://www.ebrd.com/inclusion> (referred on 10.03.2021).

4. UNIDO (2015). Industrial Development Report 2016. The Role of Technology and Innovation in Inclusive and Sustainable Industrial Development. Overview. https://www.unido.org/sites/default/files/2015-12/EBOOK_IDR2016_OVERVIEW_ENGLISH_0.pdf

5. Avdokushin, E. F., & Ivanova, V. N. (2014). Inklyuzivnoe razvitie: osnovnye napravleniya, bazovye predposylki i vozmozhnye ogranicheniya [The Inclusive Development: Main Directions, Basic Prerequisites and Possible Restrictions]. *Voprosy novoy ekonomiki*, 3(31), 4–13.

6. Acemoglu, D., & Robinson, J. (2015). Pochemu odni strany bogatye, a drugie bednye. Proiskhozhdenie vlasti, protsvetaniya i nishchety [Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty]. Moscow : AST.

7. Bobukh, I. M., & Shchegel, S. M. (2018). Stratehichni oriientyry ekonomichnoho zrostannia Ukrainy: inkliuzyvni yak kliuchovi priorytet [Strategic environments of economic growth in ukraine: inclusiveness as a key priority]. *Visnik Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, 7, 55-70.

8. Mantsurov, I. (2018). Inkliuzyvnyi rozvytok yak osnova protydii hlobalnym vyklykam sohodennia [Inclusive growth as a basis for countering the global challenges of nowadays]. *Ekonomika Ukrainy*, 10 (683), 71-87.

9. Melnyk, M. I. (Ed.) (2019). Inkliuzyvnyi vymir rozvytku mist – tsentriv dilovoi aktyvnosti Ukrainy: tendentsii ta perspektyvy [Inclusive dimension of city development – the centers of business activity of Ukraine: trends and perspectives]: scientific report. NAN Ukrainy. DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy». Lviv.

10. Piketty, T. (2014). Capital in the Twenty-First Century. The Belknap Press of Harvard University Press.

11. Prognimak, O. D. (2018). Inkliuzyvnyi rozvytok Ukrainy: pereshkody vs perspektyvy [Inclusive development of Ukraine: obstacles vs prospects]. *Ekonomichni visnyk Donbasu*, 1 (51), 187-197.

12. Reinert, E. S. (2019). How Rich Countries Got Rich... and Why Poor Countries Stay Poor. NY: PublicAffairs.

13. Ranieri, R., & Ramos, R. A. (2013). Inclusive growth: building up a concept. Working Paper, No. 104. International Policy Centre for Inclusive Growth (IPC-IG). <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/71821/1/736729240.pdf>

14. Reshetylo, V. P. (2020). Kontseptsii inkliuzyvnoho staloho rozvytku ta yii realizatsiia v umovakh detsentralizatsii [Concept of inclusive sustainable development and its realization in terms of decentralization]. Inkliuzyvnyi rozvytok ekonomiky v umovakh hlobalnykh vyklykiv sohodennia: materialy mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (Kharkiv, 1–28 February 2020). Kharkiv: HNUMG im. O. M. Beketova, 7-12.

15. Khomenko, O. V. (2018). Teoretychni ta praktychni aspekty inkliuzyvnoho rozvytku ekonomiky KNR [Theoretical and practical aspects of inclusive development pf economy of CNR]. *Kytaiezhnavchi doslidzhennia*, 1, 69–76. <https://doi.org/10.15407/chinesest2018.01.069>

16. Deineko, L., & Tsyplitska, O. (2020). Regional industrial potential and the objectives of regional industrial policy in terms of deindustrialization. *Economic analysis*, 30 (1, Part 1), 65-73. <https://doi.org/10.35774/econa2020.01.01.065>
17. Deineko, L., Sychevskiy, M., Kovalenko, O., Tsyplitska, O., Deineko, O. (2020). The estimation of sectoral contribution to regional divergence in Poland and Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*, 4, 107-120. <https://businessperspectives.org/journals/problems-and-perspectives-in-management/issue-365/the-estimation-of-sectoral-contribution-to-regional-divergence-in-poland-and-ukraine>
18. YeEK OON, ESKATO (2019). *Kak stimulirovat' inklyuzivnyy i ustoychivyy rost subregiona SPEKA? (Spravochno-analiticheskiy dokument) [How to stimulate inclusive and sustainable growth of subregion SPEKA (Reference-analytical document)]*. Ekonomicheskii forum SPEKA 2019 goda «Vzaimosvyazannost': Uproshchenie protsedur trgovli i transporta i ustoychivoe razvitie v subregione SPEKA» (g. Ashgabat, Turkmenistan, 20-21 November 2019).
19. Verner, I. E. (Ed.) (2019). *Statystychnyi zbirnyk «Rehiony Ukrainy» 2019*. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky.
20. Antipova, A. (2012). *To skilky koshtuie roboche mistse? [So how much is a job?]*. Holos Ukrainy. Hazeta Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://www.golos.com.ua/article/68799>
21. Deineko, L. V. (Ed.) (2018). *Rozvytok promyslovosti dlia zabezpechennia zrostannia ta onovlennia ukraïnskoï ekonomiky : naukovo-analitychna dopovid. NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prognoz. NAN Ukrainy»*, Kyiv.
22. United Nations Ukraine. *Tsili stalogo rozvytku v Ukraini [Goals of sustainable development in Ukraine]*. <http://sdg.org.ua/ua/> (referred on 09.02.2021).
23. Kovalivska, S. V., & Baranik, V. O. (2021). *Zaprovdzhennia mekhanizmiv dosiahnennia tsilei staloho rozvytku v Ukraini u mizhrehionalnomu spivrobitnytstvi [Introduction of mechanisms for achieving the goals of sustainable development in Ukraine in interregional cooperation]*. Kyiv, NISD. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-01/csr.pdf> (referred on 09.02.2021).
24. *Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnogo rozvytku na 2021-2027 roky [On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027]: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 5 August 2020, No. 695*. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-strategiyi-regionalnogo-rozvitku-na-20212027-t50820> (referred on 09.02.2021).

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Дейнеко Людмила Вікторівна, доктор економічних наук, професор, завідувач відділу промислової політики Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
 вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна
 e-mail: deinekolv@gmail.com
 orcid.org: 0000-0003-0540-5413
 Researcher ID: K-3071-2017

Ципліцька Олена Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу промислової політики Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
 вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна
 e-mail: o.liakhovetz@gmail.com
 orcid.org: 0000-0003-3803-9421
 Researcher ID: T-7569-2017

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Дейнеко Людмила Викторовна, доктор экономических наук, профессор, заведующая отделом промышленной политики ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины»
 ул. Панаса Мирного, 26, м. Киев, 01011, Украина
 e-mail: deinekolv@gmail.com

Цыплицкая Елена Александровна, кандидат экономических наук, доцент, старший научный сотрудник отдела промышленной политики ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины»
 ул. Панаса Мирного, 26, м. Киев, 01011, Украина
 e-mail: o.liakhovetz@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Deineko Liudmyla, Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Department of Industrial Policy Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine
 26, Panasa Myrnoho, Kyiv, 01011, Ukraine
 e-mail: deinekolv@gmail.com

Tsyplitska Olena, PhD in Economics, Associate Professor, Senior Researcher of Department of Industrial Policy

УДК 37.025.7

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-70-80>

ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ СТУДЕНТІВ

Меньшиков В. В.,
 Ружа О. П.

Ключові слова: потенціал, підприємницький потенціал, університетська среда, фактори активізації підприємницької активності.

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СТУДЕНТОВ

Меньшиков В. В.,
 Ружа О. П.

Важным условием экономического роста и повышения качества жизни населения является рост предпринимательской активности. Особое место здесь занимает молодежь, особенно ее студенческая составляющая, которая уже в период своей учебы частично уже получает необходимые знания, навыки и опыт в области предпринимательства. Однако существуют и факторы, непосредственно находящиеся в академической среде, которые выступают барьерами роста предпринимательского потенциала студентов.

Предметом исследования является совокупность теоретических, методических и практических вопросов, направленных на дальнейшее формирование предпринимательского потенциала студентов и его активизацию в аспекте значимой роли в этом процессе академической среды.

Цель исследования – рассмотреть теоретические основы концепции предпринимательского потенциала, изучить зарубежный опыт исследования предпринимательского потенциала студентов, исследовать роль университетской среды высших учебных заведений Латвии в вопросах формирования и активизации предпринимательского потенциала студентов.

Среди используемых авторами **методов** – аксиоматический, анализ и синтез, монографический, социологический опрос, статистический анализ количественных данных анкетного опроса.

Результаты исследования. Были определены параметры реального и потенциального участия студенчества Латвии в предпринимательской деятельности, основные барьеры расширения масштабов предпринимательской деятельности студентов, предложены мероприятия, реализуемые в академической среде и стимулирующие интерес к предпринимательству и реальную включенность студентов в эту деятельность. Корреляционный анализ факторов активизации предпринимательского потенциала студенчества в университетской среде и степени готовности студентов основать свое предприятие на первое место выдвинул знания, которые соотносятся с конкретной предпринимательской деятельностью.

Область применения результатов работы. Материалы, результаты и выводы статьи могут быть использованы научно-исследовательскими организациями, органами государственного управления, учреждениями высшего образования, студенческими организациями.

Выводы. Наш анализ предпринимательского потенциала латвийских студентов чрезвычайно важен в деле изучения и развития предпринимательства как в национальном масштабе, так и на уровне отдельных учреждений высшего образования. Полученные результаты дают возможность оценить ситуацию и принять меры в направлении создания более благоприятной среды обучения для развития и реализации предпринимательских намерений студентов.

Ключевые слова: потенциал, предпринимательский потенциал, университетская среда, факторы активизации предпринимательской активности.

ENTREPRENEURIAL POTENTIAL OF STUDENTS

Menshikov Vladimir,
 Ruza Oksana

An important condition for economic growth and for improving the quality of life of the population is the growth of entrepreneurial activity, especially its student component. Students partly receive necessary knowledge, skills and experience in the field of entrepreneurship during their studies. However, there are also factors in the academic environment that act as barriers to the growth of students' entrepreneurial potential.

The subject of the research is a set of theoretical, methodological and practical issues aimed at further development of students' entrepreneurial potential and its activation in terms of the significant role in the academic environment.

The purpose of the research is to consider the theoretical basis of the concept of entrepreneurial potential, to study foreign experience in researching the students' entrepreneurial potential, to investigate the role of the university environment of higher educational institutions in Latvia in the formation and activation of students' entrepreneurial potential.

The methods used by the authors are axiomatic, analysis and synthesis, monographic, sociological survey, statistical analysis of quantitative data from a questionnaire survey.

The results of the research. The parameters of the real and potential participation of Latvian students in entrepreneurial activity and the main barriers of expanding the scale of students' entrepreneurial activities were determined. The activities realized in the academic environment, stimulating interest in entrepreneurship and the real involvement of students in this activity were proposed. Correlation analysis of the factors of activating the entrepreneurial students' potential in the university environment and the level of students' readiness to found their own enterprise put knowledge related to a specific entrepreneurial activity in the first place.

The field for applying the results of the work. The materials, results and conclusions of the article can be used by research organizations, government bodies, higher education institutions and student organizations.

Conclusions. Our analysis of the entrepreneurial potential of Latvian students is extremely important in the study and development of entrepreneurship both nationally and at the level of individual higher education institutions. The obtained results make it possible to assess the situation and take measures towards creating a more favorable learning environment for the development and implementation of students' entrepreneurial intentions.

Key words: potential, entrepreneurial potential, university environment, factors of activation of entrepreneurial activity.

JEL Classification: L26, J24, M13, I21

На современном этапе общественного развития предпринимательство позиционирует себя как эффективная форма реализации человеческого потенциала. Последние два десятилетия исследователи уделяют пристальное внимание потенциалу людей. В то же время в научной литературе нет однозначной системы интерпретации и понимания закономерностей, которые помогли бы описать и проанализировать человеческий потенциал. Чтобы трансформировать экономику и получить максимально возможный уровень занятости, Европе необходимо большое количество предпринимателей, включая высокий потенциал предпринимательской активности населения, особенно в молодежной сфере.

В период с 2017 г. по 2020 г. количество публикаций, отражающих проблематику предпринимательского потенциала студентов в научных изданиях, индексируемых в наукометрической базе SCOPUS увеличилось с 70 до 91. Наиболее активны в интересующей нас проблематике были исследователи Соединенного Королевства (55 публикаций), Испании (50) и Германии (27). К сожалению, Латвия в этом распределении научной активности по актуальной теме исследований предпринимательского потенциала студенчества оказалась с нулевым результатом [1].

Наш анализ публикаций по тематике предпринимательского потенциала студентов выявил тот факт, что наиболее часто исследователями этой проблематики цитируется работа «Tracking student entrepreneurial potential: personal attributes and the propensity for business start-ups after graduation in a Portuguese university» португальских ученых Герри К., Маргуес К., Ногейра Ф. [2, р.46-54]. Эта статья преследует двойную цель: во-первых оценить степень, в которой студенты португальского университета «The University of Trás-os-Montes and Alto Douro (UTAD)» в менее развитом внутреннем регионе страны, могут захотеть создать свои собственные компании по окончании учебы; и во-вторых оценить личные качества и способности студентов, которые могут повлиять на такие намерения.

В 2021 году было проведено исследование Латвийского регистра предприятий «Lursoft», которая проанализировала возраст людей, решивших зарегистрировать свою первую компанию в прошлом году, а также то, как изменился средний возраст предпринимателей, основавших свою первую компанию, по сравнению с десятью годами назад.

Из анализа данных Латвийского регистра предприятий «Lursoft» о всех зарегистрированных в Латвии владельцах предприятий видно, что их средний возраст за последние 10 лет вырос. В 2010 г. он был 46,1 год, а по итогам 2020 г. он достиг 49,2 года. Из рис. 1 видно, что за последние 10 лет существенно сократилось доля молодежи в возрасте до 30 лет (к которой относится и подавляющая часть студенчества) среди основавших свое предприятие – с 47,1% до 37,5 %. Однако исследователи «Lursoft» не анализируют причины, сдерживающие раскрытие предпринимательского потенциала молодежи.

Заслуживают внимания данные международного исследования Global Entrepreneurship Monitor (GEM), где среди важных показателей предпринимательской активности населения приводятся экспертные оценки НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНДЕКСОВ КОНТЕКСТА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА (NECI). Чтобы обеспечить общее представление о том, насколько благоприятна среда для предпринимательской деятельности в разных странах, национальные эксперты GEM ежегодно определяют Национальный индекс контекста предпринимательства (NECI), состоящий из 12 показателей.

Такой сравнительный анализ позволяет дать рекомендации по возможным направлениям улучшений для лучшей поддержки и стимулирования процветающей предпринимательской деятельности. Так, в 2019 году Великобритания с общим баллом 4,83 заняла 21-е место среди 54 стран. Оценка ниже 5 из 10 (нейтральный балл) указывает на то, что эксперты считают, что условия для предпринимательства

нуждаются в улучшении. Общий индекс предпринимательской среды Великобритании немного ниже, чем оценки NECI эталонных стран, Германии (5,04) и США (5,31), и намного ниже, чем оценки NECI стран-лидеров, включая Швейцарию (6,05) и Нидерланды (6,04).

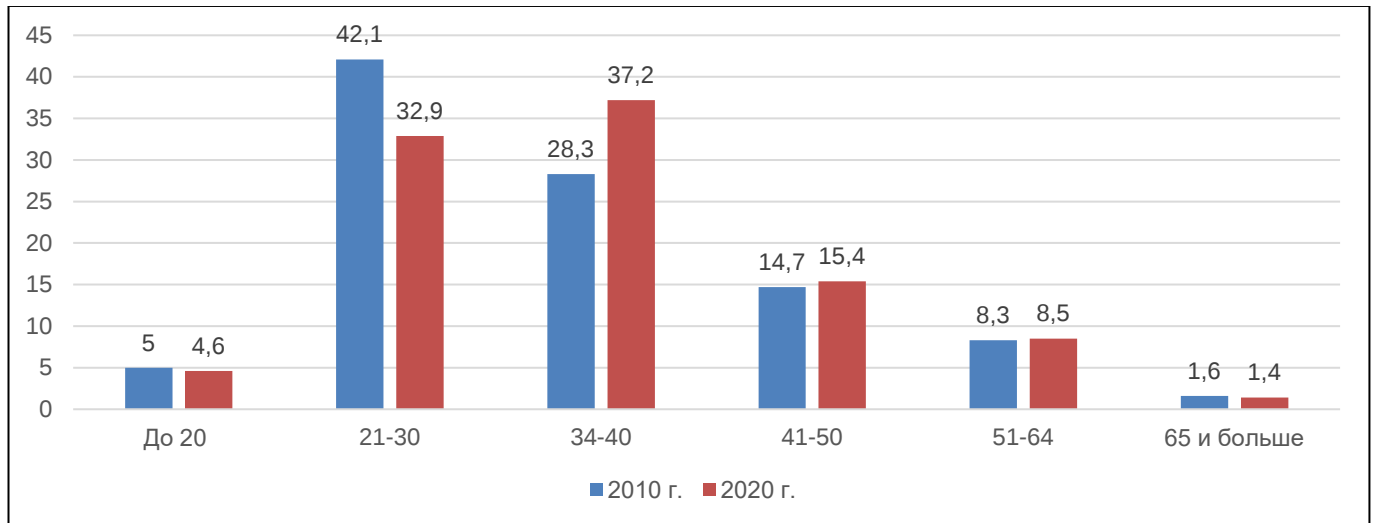

Рисунок 1. Доля предпринимателей, зарегистрировавших свое первое предприятие, по возрастным группам, %

Источник: составлено авторами используя [3].

Интересно, что в 2019 году национальные эксперты Латвии оценили ситуацию по развитию предпринимательства в Латвии даже выше чем в Великобритании (соответственно 4,91 и 4,83) и очень близко к ситуации в Швеции (4,92).

Согласно результатам исследования GEM в Латвии в 2019 году количество людей, вовлечённых в создание и управление новыми компаниями, составило 15,43% взрослого трудоспособного населения страны в возрасте от 18 до 64 лет, это на 6,1% выше чем в среднем по Европе и Центральной Азии [4].

Оценки экспертов: 1 = крайне недостаточный, 5 = весьма достаточный

Рисунок 2. Рамочные условия предпринимательства в Латвии и мире, 2019 г.

Источник: составлено авторами используя [5].

Как видно из данных рис. 2, предпринимательская среда в Латвии и по оценкам отдельных показателей NECI представляется достаточно благоприятной – из 12 показателей 9 имеют более высокую оценку по сравнению с мировыми. Наиболее заметно выделяются коммерческая и правовая инфраструктура (на 0,41 балла) и предпринимательское образование в школах (на 0,40 балла). Однако предпринимательское образование в университетах и других послешкольных учебных заведениях оценивается относительно низко, когда мировые показатели превышают латвийские на 0,10 балла, которые составляют 2,79 балла. Такое положение с предпринимательским образованием в высшей школе усиливает актуальность нашего исследования и требует тщательного изучения как отношения студенчества к возможностям их учебных заведений к раскрытию их предпринимательского потенциала, так и реальной заботы вузов по формированию предпринимательской активности у своих воспитанников.

Термин «потенциал» исследователи Центра социальных исследований Даугавпилсского университета используют в наборе понятий, отражающих социально-экономическую активность личности (ресурс, капитал, капитализация ресурсов). Так, ресурсный подход использовался нашими социологами и экономистами при изучении трудовой миграции [6, р.226-236], социальной стратификации [7, р.83-92], многомерной бедности [8, р.1211-1227]. Измерение капитализации ресурсов дает возможность определить барьеры приобретения респондентами совокупного капитала, найти доминирующие стратегии их поведения на рынке труда в зависимости от специфики имеющихся ресурсов и способности их капитализировать.

Что специфического и оригинального дает исследователям социально-экономических проблем термин «потенциал»? Что удастся осмыслить нового при использовании именно этого термина? На наш взгляд, термин «потенциал» характеризует реального и потенциального участника социально-экономической и иной деятельности при любых социально – экономических, политических и других условиях жизни, в то время как ресурсный подход сужает анализ ситуации до условий приобретения и капитализации ресурсов при рыночной экономике. Вот почему термин «потенциал» широко используется в сравнительных международных исследованиях.

Потенциал – прежде всего это способность к определенной деятельности. Способность же – это свойство некоторого субъекта либо объекта, которое ассоциировано с действием. Одновременно понятие способности тесно связано и с понятием возможности или тождественно ему. Таким образом, понятие «потенциал» относится к сфере возможного. Человеческий совокупный капитал является важной, но не единственной формой проявления человеческого потенциала в системе рыночных отношений. Количественная оценка человеческого потенциала свидетельствует о качестве социальной жизни и существующих экономических условий реализации человеческого потенциала в труде и других видах активности человека.

Важно при использовании понятия «потенциал» иметь в виду его системную природу. В частности, именно системно определяются ООН для большинства стран мира Индексы развития человеческого потенциала, когда учитываются национальный ВВП на душу населения, уровень образования и продолжительность жизни.

Предпринимательский потенциал индивида был исследован учеными-экономистами в контексте предпринимательства, понимаемого как деятельность по созданию хозяйственных инноваций, форма реализации ролевой функции, конечный продукт экономического творчества и т.д., начиная с XVIII века. Р. Кантильон [9, р.716] и его последователи Й. Тюнен, Г. Мангольдт и Ф. Найт [10, с.360] выделили в качестве одного из элементов предпринимательского потенциала способность к риску; Й. Шумпетер [11, с.34] рассматривал инновационность, креативность как ведущую способность предпринимателя; Л. Мизес, Ф. Хайек, И. Кирцнер [12] акцентировали внимание на таких индивидуально-психологических особенностях предпринимателя, как управленческие способности, самостоятельность в выборе и принятии решений, способность реагировать на изменения экономической и общественной ситуации.

В последние десятилетия большое внимание учеными разных направлений социальной науки уделяется предпринимательству как важнейшему фактору динамичного развития экономики. Принимая это во внимание, важно понять, что представляет собой предпринимательство и его потенциал. Предпринимательством является любая попытка создать новое предприятие или новый бизнес, например самозанятость, учреждение новой предпринимательской структуры или расширение уже существующего бизнеса, предпринимаемая физическим лицом, группой физических лиц или уже существующей бизнес-структурой.

Степень развития предпринимательства зависит от формирования и реализации предпринимательского потенциала. Предпринимательский потенциал является разновидностью трудового потенциала, однако, обладает специфическими особенностями, определяемыми как характером определенного вида предпринимательской деятельности, так и специфическими особенностями той или иной экономической системы.

Предпринимательский потенциал – весьма сложный феномен, основывающийся как на генетических, так и социальных факторах (врожденных и приобретенных). В научной литературе, в отчетах научных исследований встречаются достаточно много его отдельных элементов. На наш взгляд, к индивидуальным характеристикам потенциального предпринимателя необходимо отнести следующие:

- Предпринимательские возможности – уверенность, что существуют благоприятные условия для открытия бизнеса в месте проживания индивида.

- Предпринимательские способности – уверенность, что потенциальный предприниматель обладает необходимыми знаниями и навыками для того, чтобы открыть бизнес.
- Предпринимательские намерения – ориентированность на предпринимательскую активность трудоспособного человека, являющегося латентным предпринимателем и планирующего открыть бизнес в течение ближайших нескольких лет.
- Мобильность – характеристика образа жизни человека, демонстрирующего высокий уровень активности как в реальном, так и в виртуальном пространстве.

Здесь важно отметить, что исследователи предпринимательского потенциала до последнего времени не уделяли этой ее важнейшей составляющей в условиях глобализации и стремительного наступления цифровой экономики. Нельзя игнорировать важные изменения на современном рынке труда, где происходит мобилизация образа жизни, работы и трудоустройства. Традиционно трудовая мобильность понималась как изменение профессии, смена места работы, трудовая миграция. Сегодня мобилизация в труде включает любой способ перемещения в экономическом пространстве (все чаще - в виртуальном), несущий экономию рабочего времени и расширение партнерских отношений. Все большее внимание исследователи обращают на новые группы профессионалов, работа которых не возможна без высокой мобильности, наличия значимого объема сетевого капитала [13, 236-245]. Для предпринимателя новое понимание и измерение мобильности стало важнейшим условием успеха.

Опыт международных исследований предпринимательского потенциала студенчества.

Студенчество многих стран выступает объектом исследований, где выясняется степень готовности образованной части общества к предпринимательской деятельности, возможные меры институтов общества по ее расширению.

Глобальное исследование предпринимательского духа студентов Global University Entrepreneurial Spirit Students Survey (GUESSS) проводится раз в два года, начиная с 2003 г. [14, с.51]. Основная цель исследования – изучить, насколько современные студенты готовы к карьере предпринимателя, каковы их намерения относительно будущей карьеры, сильны ли предпринимательские настроения среди студентов, что дает университет для развития предпринимательского духа студентов. В опросе могут принимать участие студенты любых специальностей. Сбор данных происходит посредством онлайн-анкетирования разработанной глобальной командой GUESSS. Среди стран, участвующих в исследовании 2018 г. были и соседи Латвии: Россия – 2800 респондентов, Литва – 1059, Эстония – 1303. К сожалению, Латвия в проектах GUESSS участия пока не принимала [15].

Заслуживает внимания теоретическая модель исследования GUESSS – теория запланированного поведения. Авторы исследования изучают на материалах десятков стран влияние трех групп факторов на поведение и выбор карьеры: отношение к поведению, субъективные нормы, воспринимаемый контроль над поведением. Учитываются характеристики личности и среды ее жизнедеятельности: личные мотивы, университетская среда, семья, социально-культурный контекст. В результате становятся понятными доминанты и структура намерений студентов в отношении выбора карьеры.

Важно знать и учитывать, что по данным GUESSS в 54 странах только 9% студентов видят начало своей карьеры в качестве предпринимателей, 79% – в качестве наемных работников. Вот почему в рамках исследования особое внимание уделялось тем факторам, которые способны объяснить формирование карьерных намерений студентов. Университетская среда – один из ключевых элементов формирования предпринимательской экосистемы. Однако данные по 54 странам свидетельствуют, что степень внедрения предпринимательской составляющей в программу обучения очень низка: у порядка 45% студентов вовсе не было курсов по предпринимательству. Кроме того, роль среды обучения и соответствующих курсов в развитии предпринимательства среди студентов была оценена последними на довольно низком уровне, особенно среди студентов естественных наук.

Есть опыт изучения предпринимательского потенциала студентов и на *национальном уровне*. Так, в Малайзии более глубоко изучали внедрение предпринимательского образования в учебных заведениях разного уровня, его достаточность и специфику на каждом уровне образовательной системы страны. Некоторые из исследовательских вопросов: Каков потенциал, отношение и характер устремлений предприимчивых старшеклассников? Есть ли разница идей предпринимательского потенциала студентов в различных образовательных учреждениях? Есть ли разность потенциалов предпринимательства среди всей массы студентов и студентов, посещающих специальные факультативы? Есть ли разница потенциалов, отношений и характеров студенческого предпринимательства? Существуют ли различия в отношении студентов к предпринимательству в зависимости от того, имеет ли место обязательное обучение предпринимательству или это обучение факультативно? Есть ли разница в характере предпринимательства студентов различных национальностей?

В исследовании «Внедрение предпринимательского образования в Малайзии: Воздействие на стремление студентов к предпринимательству» (1330 респондентов) потенциал предпринимательства относится к таким характеристикам, как желание начать свой бизнес, знания предпринимательства и наличие предпринимательских навыков [16]. В общей сложности 1080 (81%) студентов считают, что они не имеют достаточного потенциала, чтобы стать предпринимателями. Они чувствуют, что пока много других забот – они должны закончить учебу, прежде чем смогут выбрать карьеру в качестве предпринимателя. Данные опроса также показали, что только 502

(38%) респондента чувствуют, что они имеют достаточно знаний о предпринимательстве. В общей сложности 59% респондентов теоретически выбирают предпринимательство как карьеру, но 41% респондентов даже гипотетически не выбрали предпринимательство в качестве карьеры для своего будущего. Из тех, кто хочет выбрать предпринимательство в качестве карьеры в общей сложности 438 (33% от всех респондентов) считают, что они начнут действовать, когда завершат учебу. Малайзийские исследователи подчеркивают в своих выводах, что начинать учить предпринимательству надо уже в школе, что работа по обучению предпринимательству должна иметь место со студентами разных образовательных учреждений.

Большой интерес представляют и сравнительные исследования предпринимательского потенциала студенчества двух стран, имеющих близкие характеристики получаемого высшего образования. Например, исследование по теме «Интеграция инженерного образования и бизнес-образования в технических университетах Украины и Беларуси как фактор развития национальных экономик».

На основе анализа данных социологического исследования, проведенного в рамках международного научно-исследовательского проекта БРФФИ-ГФФИУ по теме «Интеграция инженерного образования и бизнес-образования в технических университетах Украины и Беларуси как фактор развития национальных экономик», выявлены высокий уровень мотивации и готовность студентов инженерных специальностей Национального технического университета Украины «Киевский политехнический институт им. Игоря Сикорского» (Киев) и Белорусского национального технического университета (Минск) заниматься промышленным предпринимательством. В исследовании Кутуева П. В., Коржова Г. А., Пиголенько И. В., Якубина А. Л., Мельниченко А. А., Акимова Е. А., Ищенко А. Н., Костюкевича С. В., Андроса И. А., Кобяка О. [17, с.43-54]. обосновывается, что техническое студенчество стран бывшего Советского Союза может быть социальной базой перехода к рыночной инновационной экономике при условии осуществления интеграции инженерного образования и бизнес-образования в технических университетах для подготовки инженера-предпринимателя (подобная интеграция уже существует в западных странах). Аргументируется (с учетом соответствующего международного опыта), что существует высокая потребность в подготовке инженера-предпринимателя в бывших советских странах, поскольку данная социальная фигура является ключевой в коммерциализации технического творчества – глобального тренда, запущенного в западных странах в ходе развития промышленного капитализма.

Специфика предпринимательского потенциала студенчества Латвии и пути его повышения (опыт и проблемы).

Наш собственный опыт социологических исследований ориентировал нас использовать и в проблематике предпринимательского потенциала студентов выявленные теоретические, методические и практические наработки в социологическом опросе студентов вузов Латвии.

Цель исследования – оценить роль университетской среды по привлечению студентов к предпринимательству.

Задачи исследования:

1. выяснить масштабы участия студентов Латвии в предпринимательстве и долю протопредпринимателей (мечтающих открыть собственное дело);
2. установить основные барьеры включения студенчества в предпринимательство, имеющиеся как в целом по Латвии, так и особенно в университетской среде;
3. оценить некоторые катализаторы вовлечения студенчества в предпринимательскую деятельность, выступающие университетскими инициативами повышения предпринимательского потенциала своих студентов.

Гипотеза – для студенчества Латвии значимыми факторами активизирования их участия в предпринимательской деятельности выступают университетские инициативы в этом направлении, особенно целевые программы поддержки развитию бизнеса. При этом наибольшее значение имеют знания в области экономической теории и предпринимательства, которые пока в недостаточной степени доступны студентам не экономических специальностей.

В 2019/2020 учебном году высшее образование в Латвии осваивали 79,4 тыс. студентов [18].

Расчет численности выборки осуществлен по формуле 1 [19, p.111]:

$$n = \frac{t^2 * S^2 * N}{t^2 * S^2 + \Delta x^2 * N}, \quad (1)$$

где:

N – объем генеральной совокупности,

t – коэффициент вероятности = 1,96, при этом достоверность результатов будет 95%,

S² – дисперсия выборки = 0,25, так как часть изучаемого признака в генеральной совокупности неизвестна,

Δ – предельная ошибка выборки = 0,05.

В соответствии с формулой 1.1 выборка составила 383 студента.

Реально исследователями Кафедры экономики и Центра социальных исследований Даугавпилсского университета в феврале 2020 года было опрошено 402 студента в 16 учебных заведениях высшего образования (включая все 6 латвийских университетов). Социологическая анкета включала вопросы, позволившие установить параметры отношения студенчества к предпринимательству, их реальную вовлеченность в предпринимательскую деятельность, а также факторы как способствующие, так и выступающие барьерами накоплению уже в студенческие годы предпринимательского потенциала.

В целом студенчество Латвии заявляет о достаточно позитивном отношении к предпринимательству, когда: (1) уже имеют свой бизнес – 5,8%, (2) есть мечты открыть когда-то собственное дело – 65,2%, (3) сейчас и вряд ли в будущем будут такие желания – 29,0%.

На вопрос «В какой мере Вы уже готовы основать свое предприятие /начать свой бизнес?» – мы получили более сдержанные ответы, когда доминантой (у 40% опрошенных) выступил вариант ответа «как согласен, так и не согласен». 34% опрошенных студентов определенно еще не готовы основать свое предприятие, а 26% – уже имеют свой бизнес, либо практически готовы его создать.

На открытый вопрос анкеты «Какие на Ваш взгляд существуют наиболее значимые барьеры начать собственный бизнес?» – наши респонденты указали следующие обстоятельства: собственная неуверенность в успехе и угрозы – 51%, нехватка стартового капитала – 48%, высокая конкуренция – 42%. Как видно из этих ответов, студенты как барьеры своей предпринимательской активности усматривают прежде всего в недостаточных объемах собственного предпринимательского потенциала и стартового финансового ресурса, а также достаточно высокой конкуренцией в желательных сегментах студенческого предпринимательства. Обращает внимание на себя тот факт, что к высоким барьерам начать собственный бизнес студенты не относят налоговую систему и бюрократию (еще не успели столкнуться с этим обстоятельством, что как правило отмечают уже имеющие предпринимательский опыт), а также нехватку знаний.

В ходе собственного исследования в Латвии банк SEB [20] выяснил, что больше половины жителей страны хотели бы быть сами себе начальниками и почти у столько же есть как минимум одна или даже несколько нереализованных бизнес-идей. К тому же почти треть людей, которые мечтают о начале бизнеса, вынашивает свои идеи уже три года. Скорее всего, среди жителей, которые хотят быть сами себе начальниками (в том числе стать самозанятым лицом), довольно много тех, кто действительно может успешно таковыми стать. Почему же они все-таки бездействуют?

Семь причин, которые удерживают жителей Латвии от того, чтобы стать предпринимателями, о которых должны не только знать наши студенты, но и получить соответствующие знания и навыки по их решению еще будучи в университетской среде: дефицит стартового капитала, налоговая система и бюрократия, страх неудачи, нехватка знаний, страх нестабильности и нерегулярных доходов, недостаток уверенности в том, что идея стоящая, сомнения в своих силах.

Более подробно ответы студентов о роли факторов активизирования, влияющих на открытие ими своего бизнеса даны в таблице 1 в последовательности убывания их значимости.

Таблица 1. Факторы активизирования, влияющие на открытие студентами своего бизнеса

Факторы активизирования, влияющие на открытие студентами своего бизнеса	Средне арифметическая оценка фактора, где 1-полностью не согласен, 5-полностью согласен	Согласны с утверждением, в том числе полностью (%)
Начать бизнес – дело рискованное	4,26	83
Программы поддержки способствуют развитию бизнеса в Латвии	3,48	44
В университете мне достаточно подробно рассказали о видах бизнеса и их различиях (ИК, АО, ОАО, самозанятое лицо).	3,32	44
Начав собственное дело (будучи предпринимателем), вы можете заработать гораздо больше, чем работая наемным работником в Латвии.	3,30	38
Я знаю все налоги, которые плачу сейчас	3,27	45
В университете мне достаточно хорошо объяснили, что, получив любую профессию, я могу начать свой бизнес.	3,10	43
В университете мне достаточно подробно рассказали о типах налогов в Латвии.	2,99	38
В университете объясняли, где и как теоретические знания можно применить на практике.	2,89	25
У меня достаточно знаний, чтобы начать свой бизнес	2,68	29
Я знаю все налоги, которые мне придется заплатить, если я начну собственное дело	2,65	27

Источник: составлено авторами

Среди 10 факторов, имеющих место в университетской среде и влияющих на открытие бизнеса, студенты Латвии наиболее часто указывали на риск, вероятные потери и угрозы при реализации такого намерения (83%

согласны с таким утверждением). Как видно из ответов студентов, риск они однозначно относят к барьеру на пути открытия собственного бизнеса, когда высшая школа не формирует более широкий и позитивно окрашенный взгляд на феномен риска. Видимо, не в учебных делах, не в исследовательской работе, не на встречах с успешными предпринимателями наши студенты не получают знаний и убеждений о позитивной роли риска, о таких его функциях как защитная, аналитическая, инновационная, регулятивная [21].

При открытии любого нового бизнеса необходимо оценивать не только риски, но и шансы. Лекции, беседы и дискуссии со студентами должны быть посвящены и рискам, и шансам – обеим формам актуализации результатов принятых решений и совершенных действий в неопределенном и непредсказуемом будущем. При этом рисками являются неблагоприятные для субъекта события, а шансами – благоприятные для него. При этом молодежи важно показать, что для принятия рационально обоснованных решений необходимо осуществлять прогнозирование и оценивание как рисков, так и шансов, поскольку, ставя цели и принимая решения, человек рассчитывает прежде всего на достижение успеха, то есть шансы, чем на неудачу, то есть риски.

Социологический опрос показал, что студенты Латвии достаточно высоко оценивают университетские инициативы по формированию у студентов предпринимательского потенциала. 44% опрошенных студентов согласились с утверждением, что реализуемые программы поддержки предпринимательства способствуют развитию бизнеса в Латвии (см. табл.1). Важными в этом плане названы сведения о видах бизнеса и их различиях (44% согласных), о налогообложении физических лиц (45%), о взаимосвязи получаемой профессии и бизнеса (43%), о налоговой системе в Латвии (38%), о взаимосвязи получаемых теоретических знаний с практическим их применением (25%), о предпринимательских налогах (27%). Важным является и тот факт, что 38% опрошенных студентов согласны, что начав собственное дело, они смогут заработать гораздо больше, чем работая наемным работником в Латвии, однако только 29% респондентов находят у себя достаточно знаний, чтобы начать свой бизнес.

Корреляционный анализ факторов активизации предпринимательского потенциала студенчества в университетской среде и степени их готовности основать свое предприятие вновь свидетельствует о важности знаний, которые соотносятся с конкретной предпринимательской средой ($r=0,524^{**}$), передачи уверенности, что осваивая любую профессию можно основать свое предприятие ($r=0,331^{**}$), а также о важности демонстрации студентам при осваивании любой профессии трансформации теоретических знаний в практические результаты ($r=0,355^{*}$)(см.табл.2).

Таблица 2. Коэффициенты корреляции между факторами активизирования предпринимательского потенциала в университетской среде и степенью готовности студентов основать свое предприятие

Факторы активизирования предпринимательского потенциала в университетской среде	Степень готовности основать свое предприятие
Открытие предприятия – рискованное мероприятие	,071
Программы поддержки помогают начать предпринимательство в Латвии	,087
У меня достаточно много знаний ,чтобы открыть свое предприятие	,524**
Мне достаточно хорошо объяснили о видах предпринимательства и их различиях	,022
Мне достаточно хорошо объяснили о видах налогов в Латвии	,020
Мне достаточно хорошо объяснили ,что осваивая любую профессию я смогу основать свое предприятие	,331**
Мне объяснили, где и как теоретические знания могут быть использованы практически	,355*
Я знаю все налоги, которые я сейчас уплачиваю	,029
Я знаю все налоги, которые мне придется уплачивать, если открою свое предприятие	,232
Открыв свой бизнес(став предпринимателем) можно зарабатывать значительно больше, чем работая по найму	,278**

Примечания:** Корреляция является статистически значимой на уровне 0,01 (2-сторонняя), *корреляция является статистически значимой на уровне 0,05 (2-сторонняя)

Источник: составлено авторами.

Эмпирически установлено, что для повышения предпринимательского потенциала студентов особую роль играют знания в области экономической теории и предпринимательства. Так, на вопрос анкеты «В какой мере Вы готовы основать свое предприятие / начать свой бизнес ?» положительно ответили 30% студентов экономических факультетов и специальностей и только 23% студентов других специализаций.

Среди факторов, активизирования, влияющих на открытие студентами своего бизнеса, второе место на ранговой шкале заняли программы поддержки развитию бизнеса в Латвии (см.табл.). 44% наших респондентов отметили важную значимость этой поддержки, не согласились с этим только 13% опрошенных студентов, которые в основном не были информированы о существовании таких программ, о видах помощи и поддержки, оказываемыми такими программами.

Самыми популярными программами поддержки, упомянутыми студентами, были программы Латвийской агентства инвестиций и развития (LIAA), прежде всего бизнес-инкубаторы и программы мотивации инвестиций, а также программы помощи начинающим предпринимателям, реализуемые финансовой институцией Altum. Некоторые студенты также упомянули местные (муниципальные) программы поддержки. Среди видов поддержки, которую можно получить в рамках программ, студенты отметили следующие: помощь при запуске бизнеса (как материальная, так и нематериальная), возможное финансирование – частично или полностью, оценка и управление рисками, офисные или производственные помещения и оборудование, необходимое для бизнеса, встречи с действующими опытными предпринимателями – помощь в экспорте конкурентоспособных продуктов или услуг, подготовка необходимых документов, заполнение деклараций и помощь бухгалтера.

Совсем недавно Латвийская Торгово-промышленная палата (ЛТПП) создала и запустила проект «Предприниматель завтрашнего дня» для студентов университетов, в рамках которого члены ЛТПП – предприниматели и профессионалы различных отраслей стали читать лекции студентам латвийских университетов, предоставляя практические знания о предпринимательстве, тем самым продвигая интерес молодых людей к предпринимательству и готовя их к ведению бизнеса как на латвийском, так и на международном рынках [22].

В заключении хотелось бы отметить, что в Латвии в настоящее время сохраняется благоприятная среда для развития предпринимательства среди молодежи, характеризующаяся постепенным восстановлением экономического роста не смотря на потери, вызванные пандемией коронавируса. Так, дистанционное обучение расширяет возможности и экономической мобильности в виртуальном пространстве.

Например, во время Всемирной недели предпринимательской деятельности с 16 до 20 ноября 2020 г. в Латвии уже третий раз состоялись Дни опыта предпринимателей [23]. Эта инициатива способствовала обмену опытом среди предпринимателей и организаций для более успешного развития предпринимательской деятельности в Латвии. Swedbank вместе с деловыми партнерами Латвийской торгово-промышленной палаты и ALTUM обеспечил участникам обмен опытом, отправляясь в гости друг к другу виртуально и используя платформы дигитальных инструментов. Кроме того, во время этой недели в формате онлайн был организован ряд дискуссий с экспертами и предпринимателями о том, как лучше приспособиться к новым обстоятельствам, как сотрудничать и разговаривать дистанционно, как, несмотря на ситуацию в мире, расти и развиваться, завоевывая международные рынки.

Выводы и рекомендации

Наш анализ предпринимательского потенциала латвийских студентов чрезвычайно важен в деле изучения и развития предпринимательства как в национальном масштабе, так и на уровне отдельных учреждений высшего образования. Полученные результаты дают возможность оценить ситуацию и принять меры в направлении создания более благоприятной среды обучения для развития и реализации предпринимательских намерений студентов.

Развитие университетской предпринимательской инфраструктуры может служить важным фактором, способным повлиять на возникновение предпринимательских намерений у студентов и их дальнейшую реализацию в рамках запуска и развития нового предприятия. Так внедрение в учебные программы курсов по предпринимательству, либо развитие отдельных образовательных программ в этой области позволяют обеспечить студентам доступ к такому предпринимательскому ресурсу как человеческий капитал, а именно набору знаний, умений и навыков, необходимых в процессе создания и развития бизнеса, а также усилить веру в собственные силы и возможности для преодоления страха перед созданием своего дела, поддержки предпринимательства.

В настоящее время латвийские исследователи совместно с коллегами из Грузии и Украины на базе общего научного проекта изучают вопросы предпринимательского потенциала наших студентов в условиях затянувшейся пандемии коронавируса, вместе ищут новые пути, средства и методы еще более высокой мобильности студенчества, ее предпринимательской активности.

Список использованной литературы

1. SCOPUS. Научная активность по актуальной теме исследований предпринимательского потенциала студенчества в странах ЕС. URL: [https://www.scopus.com/results/results.uri?src=s&sot=b&sdt=b&origin=searchbasic&rr=&sl=41&s=TITLE-ABS-KEY\(entrepreneurship%20potential\)&searchterm1=entrepreneurship%20potential&searchTerms=&connectors=&field1=TITLE_ABS_KEY&fields=](https://www.scopus.com/results/results.uri?src=s&sot=b&sdt=b&origin=searchbasic&rr=&sl=41&s=TITLE-ABS-KEY(entrepreneurship%20potential)&searchterm1=entrepreneurship%20potential&searchTerms=&connectors=&field1=TITLE_ABS_KEY&fields=)
2. Gerry C., Marques S., Nogueira F. (2008). Tracking student entrepreneurial potential: personal attributes and the propensity for business start-ups after graduation in a Portuguese university. In *Problems and Perspectives in Management*, 6/4. 46-54. URL: https://businessperspectives.org/pdfproxy.php?item_id:2389
3. Delfi Bizness. (2021). Pētījums: noskaidrots, kurā vecumā Latvijas iedzīvotāji visaktīvāk dibina jaunus uzņēmumus. URL: https://www.delfi.lv/bizness/biznesa_vidē/petijums-noskaidrots-kura-vecuma-latvijas-iedzivotaji-visaktivak-dibina-jaunus-uznemumus.d?id=52974143&fbclid=IwAR3Vtq4Lrytm2nJxmPOkDddg6-79G0KfmR4Zh6f9uS-jLLR-8cYWQANDTtc
4. Bosma N., Hill S., Ionescu-Somers A., Kelley D., Levie J., Tarnawa A. and the Global Entrepreneurship Research Association (GERA). (2020). *Global Entrepreneurship Monitor (GEM). 2019/2020 Global Report*. URL: <file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/gem-2019-2020-global-report-rev-280520-1590656414-1.pdf>
5. GEM. Entrepreneurial Behaviour and Attitudes. URL: <https://www.gemconsortium.org/economy-profiles/latvia>

6. Menshikov V., Vanags E., Volkova O. (2013). Sociological interpretations of data on the aggregate capital of regional population (work experience abroad, relation to labour migration, factors of life success). *Filosofija, Sociologija. Lithuania: Lietuvos mokslų akademijos leidykla*, 4. 226-236
7. Menshikov V. (2016). Experience of research of social classes in Latvia. *Philosophy. Sociology. Lithuania: Lithuanian Academy of Sciences*, 27/2. 83-92.
8. Menshikov V., Kokina I., Komarova V., Ruza O., Danilevica A. (2020). Measuring multidimensional poverty within the resource-based approach: a case study of Latgale region, Latvia. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(2). 1211-1227. URL: [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2\(72\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2(72))
9. Cantillon R. (2015). *Essay on the Nature of Trade in General*. Translated, Edited, and with an Introduction by Antoin E. Murphy.
10. Knight F. H. *Risk, Uncertainty and Profit*. New York, 1965. URL: <http://www.econlib.org/library/Knight/knRUP.html>; Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль / пер. с англ. М.: Дело, 2003. 360 с.
11. Шумпетер Й. *Теория экономического развития*. М.: Прогресс, 1982. стр. 34.
12. Kirzner I. *Competition and Entrepreneurship* [1973]. URL: <https://sotsium.ru/ekonomicheskaya-teoriya/konkurenciya-i-predprinimatelstvo.html>
13. Menshikov V., Lavrinenko O., Vankevich E. (2017). Mobile Lifestyle of Latvian and Belarusian Youth in the Aspect of Employment. *Philosophy. Sociology. Lithuanian Academy of Sciences*, 28/4. 236-245.
14. Широкова Г., Богатырева К., Беляева Т., Ласковая А., Карпинская Э. (2019). Глобальное исследование предпринимательского духа студентов. *Национальный отчет Россия 2018*. Россия: Санкт-Петербург. URL: https://gsom.spbu.ru/files/folder_11/GUESS_report_2019_RUS.pdf
15. Sieger P. (2021). GUESS. URL: <https://www.guesssurvey.org/>
16. Усова М. Внедрение предпринимательского образования в Малайзии: Воздействие на стремление студентов к предпринимательству. *Academia*. URL: https://www.academia.edu/25148385/_3_%
17. Кутуев П. В., Коржов Г. А., Пиголенко И. В., Якубин А. Л., Мельниченко А. А., Акимов Е. А., Ищенко А. Н., Костюкевич С. В., Андрос И. А., Кобяк О. В. (2018). Интеграция инженерного образования и бизнес-образования как драйвер развития национальных экономик постсоветских стран. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 1 (37). 43-54.
18. CSB. *Studejošo skaits Latvijā*. (2020). URL: <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/socialie-procesi/izglitiba/meklet-tema/2663-aktualais-augstakaja-izglitiba-2019-2020-m-g>
19. Orlovskaya A. (2007). *Statistika, mācību līdzeklis*. Rīga: RTU.
20. SEB. 7 препятствий, мешающих стать предпринимателем. URL: <https://www.seb.lv/ru/info/nachinayushchim-predprinimateliam/7-prepyatstviy-meshayushchih-stat-predprinimatelem>
21. Экономика и финансы. Учебные материалы. URL: <http://finans-study.ru/ponyatie-i-funkcii-riska.html>
22. Ernstsons E. (2021). *Uzņēmēji lasīs lekcijas Latvijas augstskolās*. [Entrepreneurs will give lectures at Latvian universities 2021]. URL: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/324935-ltrk-uznemeji-lasis-lekcijas-latvijas-augstskolas-2021>
23. Кропс Я. Дни опыта предпринимателей 2020 – в этом году в цифровом формате. 2020. URL: <https://biznesam.swedbank.lv/vvod/rost/vispasaules-uznemejdarbibas-nedela-53064>

References

1. SCOPUS. *Nauchnaya aktivnosto po aktualnoy teme issledovaniy predprinimatelskogo potentcials studentchestva v stranah ES*. [Scientific activity on a topical topic of research on the entrepreneurial potential of students in the EU countries]. URL: [https://www.scopus.com/results/results.uri?src=s&sot=b&sdt=b&origin=searchbasic&rr=&sl=41&s=TITLE-ABS-KEY\(entrepreneurship%20potential\)&searchterm1=entrepreneurship%20potential&searchTerms=&connectors=&field1=TITLE_ABS_KEY&fields=](https://www.scopus.com/results/results.uri?src=s&sot=b&sdt=b&origin=searchbasic&rr=&sl=41&s=TITLE-ABS-KEY(entrepreneurship%20potential)&searchterm1=entrepreneurship%20potential&searchTerms=&connectors=&field1=TITLE_ABS_KEY&fields=)
2. Gerry C., Marques S., Nogueira F. (2008). Tracking student entrepreneurial potential: personal attributes and the propensity for business start-ups after graduation in a Portuguese university. In *Problems and Perspectives in Management*, 6/4. 46-54. URL: https://businessperspectives.org/pdfproxy.php?item_id:2389
3. Delfi Bizness. (2021). *Petījums: noskaidrots, kura vecuma Latvijas iedzīvotāji visaktīvāk dibina jaunus uzņēmumus* [Research: it has been found out at what age Latvians most actively start new companies]. URL: https://www.delfi.lv/bizness/biznesa_vide/petijums-noskaidrots-kura-vecuma-latvijas-iedzivotaji-visaktivak-dibina-jaunus-uznemumus.d?id=52974143&fbclid=IwAR3Vtq4Lrytm2nJxmPOkDddg6-79G0KfmR4Zh6f9uS-jLLR-8cYWQANDTtc
4. Bosma N., Hill S., Ionescu-Somers A., Kelley D., Levie J., Tarnawa A. and the Global Entrepreneurship Research Association (GERA). 2020. *Global Entrepreneurship Monitor (GEM). 2019/2020 Global Report*. URL: <file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/gem-2019-2020-global-report-rev-280520-1590656414-1.pdf>
5. GEM. *Entrepreneurial Behaviour and Attitudes*. URL: <https://www.gemconsortium.org/economy-profiles/latvia>
6. Menshikov V., Vanags E., Volkova O. (2013). Sociological interpretations of data on the aggregate capital of regional population (work experience abroad, relation to labour migration, factors of life success). *Filosofija, Sociologija. Lithuania: Lietuvos mokslų akademijos leidykla*, 4. 226-236
7. Menshikov V. (2016). Experience of research of social classes in Latvia. *Philosophy. Sociology. Lithuania: Lithuanian Academy of Sciences*, 27/2. 83-92.
8. Menshikov V., Kokina I., Komarova V., Ruza O., Danilevica A. (2020). Measuring multidimensional poverty within the resource-based approach: a case study of Latgale region, Latvia. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8(2). 1211-1227. URL: [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2\(72\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2(72))

9. Cantillon R. (2015). *Essay on the Nature of Trade in General*. Translated, Edited, and with an Introduction by Antoin E. Murphy.
10. Knight F. H. (1965). *Risk, Uncertainty and Profit*. New York. URL: <http://www.econlib.org/library/Knight/knRUP.html>; Knight F. H. (2003). *Risk, neopredelljonnostj i pribilj* [Risk, Uncertainty and Profit]/ per. s angl. Moscow: Delo.
11. Shumpeter, J. (1982). *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya*. [Economic development theory]. M.: Progress.
12. Kirzner I. *Competition and Entrepreneurship* [1973]. URL: <https://sotsium.ru/ekonomicheskaya-teoriya/konkurenciya-i-predprinimatelstvo.html>
13. Menshikov V., Lavrinenko O., Vankevich E. (2017). *Mobile Lifestyle of Latvian and Belarusian Youth in the Aspect of Employment*. *Philosophy. Sociology. Lithuanian Academy of Sciences*, 28/4. 236-245.
14. Shirokova G., Bogatyreva K., Belyaeva T., Laskovaya A., Karpinskaya E. (2019). *Global'noe issledovanie predprinimatel'skogo dukha studentov*. [A global survey of student entrepreneurial spirit.] *Natsional'nyy otchet Rossiya 2018*. Russia: St-Petersburg. URL: https://gsom.spbu.ru/files/folder_11/GUESSS_report_2019_RUS.pdf
15. Sieger P. (2021). GUESS. URL: <https://www.guesssurvey.org/>
16. Usova M. *Vnedrenie predprinimatel'skogo obrazovaniya v Malayzii: Vozdeystvie na stremlenie studentov k predprinimatel'stvu*. [Introducing Entrepreneurial Education in Malaysia: Impacting Students' Entrepreneurship]. *Academia*. URL: https://www.academia.edu/25148385/_3_%
17. Kutuev P. V., Korzhov G. A., Pigolenko I. V., Yakubin A. L., Mel'nichenko A. A., Akimova E. A., Ishchenko A. N., Kostyukevich S. V., Andros I. A., Kobayak O. V. (2018). *Integratsiya inzhenerenogo obrazovaniya i biznes-obrazovaniya kak drayver razvitiya natsional'nykh ekonomik postsovet'skikh stran*. [Integration of engineering education and business education as a driver of development of the national economies of post-Soviet countries.] *Visnik NTUU «KPI». Politologija. Sociologija. Pravo*, 1 (37). 43-54.
18. CSB. *Studejoso skaits Latvija* [Number of students in Latvia]. 2020. URL: <https://www.csb.gov.lv/lv/statistika/statistikas-temas/socialie-procesi/izglitiba/meklet-tema/2663-aktualais-augstakaja-izglitiba-2019-2020-m-g>
19. Orlovskaya A. (2007). *Statistika, macibu lidzeklis*. [Statistics, teaching aid.] Riga: RTU.
20. SEB. *7 prepyatstviy, meshayushchikh stat' predprinimatelem*. [7 obstacles to becoming an entrepreneur] URL: <https://www.seb.lv/ru/info/nachinayushchim-predprinimatelem/7-prepyatstviy-meshayushchih-stat-predprinimatelem>
21. *Ekonomika i finansy*. *Uchebnye materialy*. [Economics and finance. Educational materials] URL: <http://finans-study.ru/ponyatie-i-funkcii-riska.html>
22. Ernstsons E. (2021). *Uzņēmēji lasīs lekcijas Latvijas augstskolās*. [Entrepreneurs will give lectures at Latvian universities 2021]. URL: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/324935-lrk-uznemeji-lasis-lekcijas-latvijas-augstskolas-2021>
23. Krops Ya. (2020). *Dni opyta predprinimateley 2020 – v etom godu v digital'nom formate*. [Entrepreneurial Experience Days]. URL: <https://biznesam.swedbank.lv/vvod/rost/vispasaules-uznemejdarbibas-nedela-53064>

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Меньшиков Владимир Васильевич – профессор Даугавпилсского университета, доктор социологических наук, эксперт Латвийского совета науки в области экономики и социологии, руководитель Центра социальных наук Даугавпилсского университета, Латвия.

Парадес 1-421, Даугавпилс, Латвия,
e-mail: vladimirs.mensikovs@du.lv.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9988-8588>

Ружа Оксана Павловна – доцент кафедры экономики, исследователь в Институте гуманитарных и социальных наук Даугавпилсского университета, Латвия, доктор экономических наук, эксперт Латвийского совета науки в области экономики.

Парадес 1-421, Даугавпилс, Латвия,
e-mail: oksana.ruza@du.lv.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6194-3841>

DATA ABOUT THE AUTHORS

Menshikov Vladimir is Professor at Daugavpils University, Dr.sc.soc. Has status of experts of the Latvian Council of Science in the fields of economics and sociology. Is a head of the Centre of Social Research in Daugavpils University, Latvia.

Parades street 1-421, Daugavpils, Latvia,
e-mail: vladimirs.mensikovs@du.lv

Ruza Oksana is Docent of Economic Department, Researcher at the Institute of Humanities and Social Sciences of Daugavpils University (Latvia), Dr.oec. Has status of experts of the Latvian Council of Science in the fields of economics.

Parades street 1-421, Daugavpils, Latvia,
e-mail: oksana.ruza@du.lv.

УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВИМ РОЗВИТКОМ КРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Шестакова К. В.,
Карпенко О. М.

Актуальність теми дослідження обґрунтовується відродженням інтересу світової спільноти до промисловості як до драйверу економічного розвитку.

Проблема полягає в тому, що промисловий розвиток має ряд обмежень в результаті дисбалансів між ресурсним потенціалом економічної системи, її інституціональною структурою і домінуючою техніко-економічною парадигмою, які вимагають розробки спеціального інструментарію управління.

Аналіз останніх публікацій показує наявність наукового інтересу до питань пошуку взаємозв'язку між змістом промислової політики, яка виступає в якості інструменту управління промисловим розвитком країни, і рівнем промислового і економічного розвитку з точки зору створення певних економічних умов її формування та реалізації.

Однак недостатньо дослідженими є питання наукового обґрунтування використання конкретних інструментів економічної політики країни для економічних систем різного рівня промислового розвитку.

Мета дослідження полягає у визначенні та обґрунтуванні факторів науково-технічної, зовнішньоекономічної, фінансової та грошово-кредитної сфери, впливаючи на які можна керувати промисловим розвитком країни за рахунок формування сприятливого середовища реалізації промислової політики.

Методами дослідження, використаними в роботі є порівняння, угруповання, кореляційно-регресійний аналіз, економетричне моделювання, системний підхід.

Результати роботи. В рамках цього дослідження на основі побудованих економетричних моделей були визначені фактори зовнішньоекономічної, науково-технічної та грошово-кредитної політики, що формують сприятливі умови для реалізації промислової політики. Фактори були диференційовані для країн з різним рівнем промислового розвитку. Областю застосування результатів дослідження є політика держави, спрямована на стимулювання промислового розвитку.

Висновки. В роботі встановлено пріоритетний вплив факторів грошово-кредитної політики при ступеня індустріалізації від 0 до 1; грошово-кредитної і науково-технічної політики при ступеня індустріалізації від 1 до 15; важливі фактори всіх видів при ступеня індустріалізації вище 15. Облік перерахованих вище факторів при розробці змісту національної промислової політики сприятиме: досягнення поставлених цілей в області промислового розвитку, зниження ризиків появи негативних ефектів від державного втручання в сферу промислового виробництва, прогнозування наслідків прийняття тих чи інших економічних рішень.

Ключові слова: індустріалізація, промислове розвиток, промислова політика, ступінь індустріалізації.

УПРАВЛЕНИЕ ПРОМЫШЛЕННЫМ РАЗВИТИЕМ СТРАНЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И ИНСТРУМЕНТАРИЙ

Шестакова К. В.,
Карпенко Е. М.

Актуальность темы исследования обосновывается возрождением интереса мирового сообщества к промышленности как к драйверу экономического развития.

Проблема заключается в том, что промышленное развитие имеет ряд ограничений в результате дисбалансов между ресурсным потенциалом экономической системы, ее институциональной структурой и доминирующей технико-экономической парадигмой, которые требуют разработки специального инструментария управления.

Анализ последних публикаций показывает наличие научного интереса к вопросам поиска взаимосвязи между содержанием промышленной политики, выступающей в качестве инструмента управления промышленным развитием страны, и уровнем промышленного и экономического развития с точки зрения создания определенных экономических условий ее формирования и реализации.

Однако недостаточно исследованными являются вопросы научного обоснования использования конкретных инструментов экономической политики страны для экономических систем различного уровня промышленного развития.

Цель исследования заключается в определении и обосновании факторов научно-технической, внешнеэкономической, финансовой и денежно-кредитной сферы, воздействуя на которые можно управлять промышленным развитием страны за счет формирования благоприятной среды реализации промышленной политики.

Методами исследования, использованными в работе, являются сравнение, группировка, корреляционно-регрессионный анализ, эконометрическое моделирование, системный подход.

Результаты работы. В рамках настоящего исследования на основе построенных эконометрических моделей были определены факторы внешнеэкономической, научно-технической и денежно-кредитной политики, формирующие благоприятные условия для реализации промышленной политики. Факторы были дифференцированы для стран с различным уровнем промышленного развития.

Областью применения результатов исследования является политика государства, направленная на стимулирование промышленного развития.

Выводы. В работе установлено приоритетное влияние факторов денежно-кредитной политики при степени индустриализации от 0 до 1; денежно-кредитной и научно-технической политики при степени индустриализации от 1 до 15; важны факторы всех видов при степени индустриализации выше 15. Учет вышеперечисленных факторов при разработке содержания национальной промышленной политики будет способствовать: достижению поставленных целей в области промышленного развития, снижению рисков появления отрицательных эффектов от государственного вмешательства в сферу промышленного производства, прогнозированию последствий принятия тех или иных экономических решений.

Ключевые слова: индустриализация, промышленное развитие, промышленная политика, степень индустриализации.

MANAGEMENT OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF THE COUNTRY: THEORETICAL ASPECTS AND TOOLS

Karpenko Elena,
Shestakova Kristina

The relevance of the research topic is substantiated by the revival of the world community's interest in industry as a driver of economic development.

The problem is that industrial development has a number of limitations as a result of imbalances between the resource potential of the economic system, its institutional structure and the dominant technical and economic paradigm, which require the development of special management tools.

An analysis of recent publications shows the presence of scientific interest in the search for the relationship between the content of industrial policy, which serves as a tool for managing the country's industrial development, and the level of industrial and economic development in terms of creating certain economic conditions for its formation and implementation. However, the issues of scientific substantiation of the use of specific instruments of the country's economic policy for economic systems of various levels of industrial development are insufficiently studied.

The purpose of the study is to determine and substantiate the factors of scientific and technical, foreign economic, financial and monetary spheres, influencing which it is possible to manage the industrial development of the country through the formation of a favorable environment for the implementation of industrial policy.

The research methods used in the work are comparison, grouping, correlation-regression analysis, econometric modeling, systematic approach.

Results of work. Within the framework of this study, on the basis of the constructed econometric models, the factors of foreign economic, scientific, technical and monetary policy were identified, which form favorable conditions for the implementation of industrial policy. The factors were differentiated for countries with different levels of industrial development. The field of application of the research results is the state policy aimed at stimulating industrial development.

Conclusions. The work establishes the priority influence of monetary policy factors at a degree of industrialization from 0 to 1; monetary and scientific and technical policy with a degree of industrialization from 1 to 15; factors of all types are important if the degree of industrialization is higher than 15. Taking into account the above factors when developing the content of the national industrial policy will contribute to: achieving the goals in the field of industrial development, reducing the risks of negative effects from government intervention in industrial production, predicting the consequences of adopting certain economic solutions.

Key words: industrialization, industrial development, industrial policy, degree of industrialization.

JEL Classification: O14, L50, L52.

Актуальность темы. В последнее десятилетие в научных и правительственных кругах актуализировалась дискуссия об индустриализации и ее роли в стимулировании экономического развития мировой экономической системы в ближайшие десятилетия. Четвертая промышленная революция, медленное восстановление развитых стран после кризиса 2008–2009 гг. ввиду ограниченности экономического роста через сектор услуг продемонстрировали, что промышленный сектор как движущая сила экономического развития страны имеет значительный потенциал. Как следствие на «повестке дня» как для развитых, так и развивающихся стран появились вопросы разработки политики промышленного развития, направленной на их реиндустриализацию и неоиндустриализацию. В частности, министр экономики и энергетики Германии П. Альтмайер в феврале 2019 г. указал на «необходимость эффективной государственной поддержки промышленного сектора, без которой невозможно обеспечение долгосрочной конкурентоспособности немецких и европейских промышленных компаний на мировых рынках» [1].

Постановка проблемы. Феномен промышленного развития страны или индустриализации многогранен. В широком смысле под индустриализацией принято понимать процесс ускоренного социально-экономического перехода от традиционного этапа развития к индустриальному, с преобладанием промышленного производства в экономике [2]. В узком понимании индустриализация определяется экспансией вторичного сектора, который начинает доминировать над первичным. В связи с этим важность

приобретает научное осознание сущности и механизма промышленного развития страны, что, в свою очередь требует решения ряда теоретических, методологических и методических проблем управления данным процессом. Анализ теорий, исследующих сущность и движущие силы промышленного развития страны, позволил разделить их на две группы (Таблица 1): контекстуальные (описывающие механизм промышленного развития) и процессуальные (определяющие стадии промышленного развития).

Таблица 1. Определение сущности и движущих сил промышленного развития в разрезе теорий промышленного развития

Теория	Сущность промышленного развития
	<i>Контекстуальные теории</i>
Теория догоняющего развития (Г. Зингер, Р. Пребиш и др.)	Повторение развивающимися странами пути развитых стран. Государство с помощью соответствующих финансовых институтов должно развивать первичную промышленную инфраструктуру, направлять ресурсы в приоритетные отрасли, развитие науки и человеческого капитала
Теория модернизации (Р. Бендикс, П. Бауэр, и др.)	Ускоренное индустриальное развитие всех отраслей промышленности путем использования новых технологий, новых источников энергии, углубления разделения труда, развитие товарных и денежных рынков
Теория «преимущества отсталости» (У. Баумоль, А. Гершенкрон,)	Возможность более быстрого развития отсталых экономик в результате большого рывка, следствием которого станет относительно высокий темп роста промышленности за счет создания крупных предприятий; опережения производства средств производства над предметами потребления; импорта технологий и финансовой помощи
Теория «экономической базы» (Т. Манн, П. де Ла Курт, В. Зомбарт, и др.)	Структура промышленности представлена базовыми (ориентированными на внешний рынок) и небазовыми (ориентированными на внутренний рынок) отраслями. Увеличение объема выпуска в базовых секторах приводит к росту занятости и доходов населения, что положительно влияет на рост небазовых отраслей
Сырьевая теория (Х.Иннис)	Промышленное развитие территорий осуществляется за счет промышленного потенциала, ориентированного на добычу природных ресурсов. В результате экспорта сырьевого товара поступает значительный приток финансовых средств и создаются благоприятные условия для производства
Теория гибкой специализации (А. Цейтлин и др.)	Развитие заключается в качественном изменении структуры промышленности и конкурентных преимуществ. Отход от массового производства, внедрение гибких производственных технологий, выстраивание гибких отношений с поставщиками, использования межфирменных сетей для обмена информацией
Кластерная теория (М. Портер)	В основе промышленного развития лежат кластеры - группа географически соседствующих взаимосвязанных компаний (поставщики, производители и др.) и связанных с ними организаций (образовательные заведения, органы гос. управления, инфраструктурные компании), действующих в определенной сфере и взаимодополняющих друг друга
Концепция «большого толчка» (П. Розенштейн-Родан, Р. Нурксе и др.)	Рынок не в состоянии обеспечить промышленное развитие в слаборазвитых странах, необходимо государственное вмешательство в экономику для обеспечения стабильных инвестиционных потоков. Минимальный размер инвестиций, который обеспечивает экономический и промышленный рост – 12-15% от национального дохода.
<i>Процессуальные теории</i>	
Теория стадий экономического роста (У. Ростоу)	Пять стадий промышленного развития исходя из уровня развития техники, отраслевой структуры промышленности, доли производственного накопления в национальном доходе, структура потребления: традиционное общество, переходный период, подъем, движение к зрелости, массовое потребление.
Теория циклов (С. Кузнец)	Развитие - долговременное увеличение способности хозяйства обеспечить более разнообразные потребности населения с помощью более эффективных технологий и соответствующих им институциональных и идеологических изменений.
Теория товарного цикла (Р.Вернон)	Развитие состоит в непрерывном процессе создания новых видов продукции. В результате страны и стадии промышленного развития могут быть дифференцированы исходя из доминирующей категорий товаров в промышленном производстве (новые товары, зрелые и стандартизированные)
Предпринимательская теория (Й. Шумпетер)	Циклический процесс, обусловленный появлением новых товаров, новых методов производства и организации промышленного производства

Как следует из Таблицы 1 промышленное развитие имеет ряд ограничений в результате несоответствия между институциональной структурой общества и новой технико-экономической парадигмой промышленного развития; отсутствия завершения структурной трансформации промышленности в рамках единых технологических, отраслевых и институциональных преобразований. Поэтому научной задачей экономической теории выступает выявление необходимых изменений в содержании промышленной политики в процессе промышленного развития как инструмента управления им.

Анализ последних исследований и публикаций. Тезис о наличии взаимосвязи между содержанием промышленной политики и уровнем промышленного и экономического развития с точки зрения создания определенных экономических условий ее формирования и реализации высказывается в работах А. Шаститко, С. Авдашева [3], Г.И. Идрисова [4], О.С. Сухарева [5], Д. Родрика [6], Т. Алтенбурга [7] и др.

В. Полтеров и В. Попов в работе [8] констатируют, что «промышленная политики не может быть универсальной, поскольку должна соответствовать уровню экономического и промышленного развития страны. По мере перехода от одной стадии промышленного развития к другой меняется содержание «правильной» промышленной политики».

Выделение неисследованных частей проблемы. В связи с этим возникает вопрос определения факторов и условий среды реализации промышленной политики, соблюдение которых необходимо для получения положительного эффекта от ее реализации и обеспечения промышленного развития страны.

Постановка задачи, цели исследования. Предполагается, что на конечный результат реализации промышленной политики будут оказывать влияние качество содержания промышленной политики, ее гибкость и адаптивность к текущей ситуации, наличие ресурсов для ее осуществления, способность объекта реализации промышленной политики воспринимать управленческие воздействия. Важную роль в управлении промышленным развитием играет понимание того, какие именно макроэкономические факторы оказывают существенное влияние на формирование условий эффективности реализации промышленной политики. Цель исследования заключается в определении и обосновании факторов научно-технической, внешнеэкономической, финансовой и денежно-кредитной сферы, воздействуя на которые можно управлять промышленным развитием страны за счет формирования благоприятной среды реализации промышленной политики.

Метод и методология проведения исследования. Методология исследования строится на установлении связей между большим количеством переменных и учете их взаимного влияния, а также определения наличия влияния множества переменных на некоторое состояние объекта исследования путем применения стохастического факторного анализа.

Теоретическая база исследования базируется на методах анализа, синтеза, сравнения и обобщения результатов.

Выбор объекта. Объектом исследования являются страны, характеризующиеся разным уровнем промышленного развития, оцененного через показатель степени индустриализации. В исследовании были использованы панельные данные за 1960–2017 гг., включающие 64 страны.

Выбор переменных. Ретроспективный анализ зарубежного опыта формирования и реализации промышленной политики стран, позволяет выделить детерминанты, необходимых для успеха и эффективности мер промышленной политики [9]:

- формирование конкурентоспособной промышленной структуры, на основании имеющихся страновых долгосрочных сравнительных преимуществ либо созданных динамических сравнительных преимуществ в отраслях с высокой добавленной стоимостью;
- политика протекционизма на этапах зарождения и становления отраслей;
- государственная политика, направленная на формирование промышленного экспорта, путем создания налоговых, кредитных, таможенных и прочих преференций отраслям и предприятиям, нацеленным на внешние рынки;
- развитие промышленности на базе передовых технологических принципов, в т.ч. путем привлечения ПИИ;
- устойчивая финансовая система и обеспеченность национальной экономики денежной массой;
- формирование и развитие человеческого капитала;
- улучшения институциональной среды и инфраструктуры реализации промышленной политики.

Данные детерминанты определили выбор экзогенных переменных для эконометрического моделирования (Таблица 2).

В качестве результирующего показателя предлагается использовать авторский показатель степени индустриализации (DI), рассчитываемый как отношение добавленной стоимости промышленности к добавленной стоимости сельского хозяйства, что отражает понимание индустриализации в узком смысле. Индикативными (пороговыми) значениями степени индустриализации следует принимать 1 – ситуация переход от аграрной экономики к индустриальной, 15 – ситуация приоритетности промышленности в экономическом развитии страны и ее рассмотрении как «локомотива» экономического роста [10].

Построение модели. Исходные объекты для анализа были разделены на три группы. В качестве критерия деления было принято значение степени индустриализации в соответствии с пороговыми значениями, определенными выше. Следует также отметить, что некоторые страны в разные годы перемещались между выделенными группами. В рамках выделенных групп на основе проведенного корреляционного анализа для будущих моделей были отобраны переменные из перечисленных в Таблице 2:

Таблица 2. Система показателей оценки состояния макросреды, влияющих на эффективность промышленной политики

Группа факторов	Показатели оценки
Научно-техническая политика	X1 – валовое накопление основного капитала, % от ВВП; X2 – совокупные расходы на НИОКР, % от ВВП; X3 – количество патентов, шт.; X4 – численность научно-исследовательских работников, человек на 1 млн населения; X5 – численность технических работников; человек на 1 млн. населения; X6 – государственные расходы на образование, % от ВВП
Внешнеэкономическая политика	X7 – средний уровень импортного тарифа для продукции обрабатывающей промышленности, %; X8 – чистые притоки ПИИ, % от ВВП
Денежно-кредитная политика	X9 – широкая денежная масса, % от ВВП; X10 – валовые внутренние сбережения, % от ВВП; X11 – золотовалютные резервы, мес. импорта; X12 – средняя процентная ставка по новым внешним заимствованиям, %; X13 – внутренние кредиты финансового сектора, % от ВВП; X14 – реальная процентная ставка, %; X15 – реальный эффективный обменный курс, %

С помощью программных возможностей пакета Excel были построены эконометрические модели для каждой группы данных, итоговый вид которых и характеристики следующие:

для $DI \in [0;1]$ $R^2=0,7155$

$$Y = 0,03X1 + 0,08X8 + 0,009X9 + 0,003X10 - 0,045X12 + 0,009X13 - 0,0097X14 \\ (6,53) (4,83) (3,798) (1,99) (7,343) (4,84) (-4,49)$$

для $DI \in (1;15]$ $R^2=0,7546$

$$Y = 5,63 + 0,0016X1 + 0,00024X2 + 0,0395X6 + 0,0143X10 - 0,45X12 + 0,0168X13 - \\ (12,56) (5,58) (1,97) (9,22) (4,94) (14,54) (7,97) \\ - 0,45X14 + 0,00072X15 \\ (-4,46) (2,07)$$

для $DI \in (15;\infty)$ $R^2=0,7928$

$$Y = 3,84X1 + 0,036X2 + 0,014X4 + 4,57X6 - 3,73X7 + 1,16X9 + 6,73X10 + 0,9X13 . \\ (2,26) (3,77) (4,64) (2,24) (-7,0) (9,22) (8,52) (8,32)$$

Интерпретация модели. С помощью моделей выбираются те инструменты научно-технической, внешнеэкономической, денежно-кредитной политики, которые могут наиболее эффективно повлиять на промышленное развитие стран исходя из его текущего уровня.

Для группы стран с $DI \in [0,1]$ факторами, влияющими на его рост, выступают:

- положительное влияние – валовое накопление основного капитала, отношение чистых притоков ПИИ к ВВП, отношение широкой денежной массы к ВВП, отношение валовых внутренних сбережений к ВВП;
- отрицательное влияние – средняя процентная ставка по внешним заимствованиям, удельный вес внутренних кредитов финансового сектора в ВВП, реальная процентная ставка.

Наиболее существенное влияние на изменение степени индустриализации имеют: чистые притоки инвестиций, % от ВВП (1% изменения приводит к росту степени индустриализации на 0,08 ед.), валовое накопление основного капитала, % от ВВП (изменение на 1% приводит к росту степени индустриализации на 0,03 ед.), средняя процентная ставка по новым внешним заимствованиям (увеличение на 1% приводит к снижению степени индустриализации на 0,045 ед.). В целом, согласно полученной эконометрической модели, основными факторами роста степени индустриализации являются факторы денежно-кредитной политики.

Положительное влияние на уровень степени индустриализации для группы стран с $DI \in (1,15]$ оказывают: валовое накопление основного капитала, % от ВВП; расходы на НИОКР, % от ВВП, государственные расходы на образование, % от ВВП; внутренние кредиты финансового сектора, % ВВП, реальный эффективный обменный курс. Отрицательно влияют на рост степени индустриализации средняя процентная ставка по новым внешним заимствованиям, реальная процентная ставка, которые являются наиболее значимыми факторами (1% изменения данных показателей ведет к изменению степени индустриализации на 0,45 ед.).

Для группы стран DI $\in (15; \infty)$ положительное влияние на показатель степени индустриализации оказывают следующие параметры макросреды: валовое накопление основного капитала от ВВП, удельный вес расходов на НИОКР в ВВП, численность научно-исследовательских работников, отношение государственных расходов на образование к ВВП, отношение широкой денежной массы к ВВП, отношение валовых внутренних сбережений к ВВП, отношение внутренних кредитов финансового сектора к ВВП. Отрицательное влияние оказывают: средний уровень импортного тарифа на продукцию обрабатывающей промышленности. Наибольшее положительное влияние оказывает фактор валовых внутренних сбережений, расходов на образование, валового накопления основного капитала. Изменение на 1% данных показателей приводит к изменению степени индустриализации на 6,73 ед., 4,57 ед., 3,73 ед. соответственно. При этом увеличение среднего уровня импортного тарифа на 1% приводит к снижению значения степени индустриализации на 3,73 ед.

Выводы. В рамках настоящего исследования на основе построенных эконометрических моделей были определены факторы внешнеэкономической, научно-технической и денежно-кредитной политики, формирующие благоприятные условия для реализации промышленной политики. Факторы были дифференцированы для стран с различным уровнем промышленного развития, что позволило установить приоритетное влияние факторов денежно-кредитной политики при степени индустриализации от 0 до 1; денежно-кредитной и научно-технической политики при степени индустриализации от 1 до 15; важны факторы всех видов при степени индустриализации выше 15. Учет вышеперечисленных факторов при разработке содержания национальной промышленной политики будет способствовать: достижению поставленных целей в области промышленного развития, снижению рисков появления отрицательных эффектов от государственного вмешательства в сферу промышленного производства, прогнозированию последствий принятия тех или иных экономических решений.

Перспективы дальнейших исследований. Полученные модели могут служить базой для определения необходимых значений факторов макросреды, формирующих благоприятную среду реализации промышленной политики для каждого уровня промышленного развития и их практическое использование при разработке государственной экономической политики.

Список использованных источников

1. Белов, В. Германия – сложный поиск новой промышленной стратегии. *Современная Европа*. 2019. №2. С.27–36.
2. Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; Под ред. А. П. Евгеньевой. 4-е изд., стер. М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999.
3. Авдашева, С., Шаститко А. Промышленная и конкурентная политика: проблемы взаимодействия и уроки для России. *Вопросы экономики*. 2003. №(9). С.18–32. URL: <https://doi.org/10.32609/0042-8736-2003-9-18-32>.
4. Идрисов, Г. И. Промышленная политика России в современных условиях. М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2016. 160 с.
5. Сухарев, О. С. Экономическая теория индустриализации. *Вестник Пермского университета. Сер. «Экономика» – Perm University Herald. Economy*. 2015. № 2(25). С. 6–14.
6. Rodrik, D. Industrial Policy: don't ask why, ask how. *Middle East Development Journal*. 2009. No. 1(01). P. 1–29.
7. Altenburg, T. *Industrial Policy in Developing Countries*. Bonn, 2011. 101 p.
8. Полтерович, В., Попов В. Эволюция теории экономической политики: Ч.1: Опыт быстрого развития. *Вопросы экономики*. 2006. № 7. С. 4–23.
9. Шестакова, К. В. Детерминанты эффективности промышленной политики: эмпирический анализ. *Журн. Белорус. гос. ун-та. Экономика*. 2018. № 1. С. 85–92.
10. Шестакова, К. В. Развитие методов оценки состояния промышленности страны. *Вестн. Беларус. дзярж. экан. ун-та*. 2019. № 1 (132). С. 64–72.

References

1. Belov, V. (2019). Germany – a challenging search for a new industrial strategy. *Contemporary Europe*, 2. 27–36.
2. Russian Language Dictionary in 4 Parts / RAS, Institution of ling. research; Under editing of A.P. Evgen'eva. 4th ed, M.: Rus.Lang.; Poligraphresource, 1999.
3. Avdasheva, S., Shastitko, A. (2003). Industrial and competitive policies: problems of interactions and lessons for Russia. *Questions of Economics*, 9. 18–32.
4. Idrisov, G. I. (2016). Industrial policy of Russia in modern conditions. M. Inst. Gaidar Publishing.
5. Suharev, O. S. (2015). Economic Theory of Industrialisation. *Perm University Herald. Economy*, 2(25). 6–14.
6. Rodrik, D. (2009). Industrial Policy: don't ask why, ask how. *Middle East Development Journal*, 1(01). 1–29.
7. Altenburg, T. (2011). *Industrial Policy in Developing Countries*. Bonn.
8. Polterovich, V., Popov, V. (2006). Evolution of economic policy theory: Part 1: Experience of fast development. *Questions of Economics*, 7. 4–23.
9. Shestakova, K. (2018). Determinates of Industrial Policy Effectiveness. *Journal of the Belarusian State University. Economics*, 1. 85–92.
10. Shestakova, K. (2019). Development of Methods of Industry State Evaluation. *Vestnik of Belarusian State Economic University*, 1(132). 64–72.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Карпенко Олена Михайлівна, доктор економічних наук, професор, завідувача кафедрою міжнародного менеджменту економічного факультету
Білоруський державний університет
пр. Незалежності 4, м. Мінськ, 220050, Білорусь
e-mail: emkarpenko@mail.ru

Шестакова Христина Владиславівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного менеджменту економічного факультету
Білоруський державний університет
пр. Незалежності 4, м. Мінськ, 220050, Білорусь
e-mail: shestakova.ch@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Карпенко Елена Михайловна, доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой международного менеджмента экономического факультета
Белорусский государственный университет
пр. Независимости 4, г. Минск, 220050, Беларусь
e-mail: emkarpenko@mail.ru

Шестакова Кристина Владиславовна, кандидат экономических наук, доцент кафедры международного менеджмента экономического факультета
Белорусский государственный университет
пр. Независимости 4, г. Минск, 220050, Беларусь
e-mail: shestakova.ch@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Karpenko Elena, Doctor in Economics, Professor, Head of the International Management Department, Belarusian State University
pr. Nezavisimosti 4, Minsk, 220050, Belarus
e-mail: emkarpenko@mail.ru

Shestakova Kristina, PhD in Economics. Associated Professor in International Management Department Belarusian State University
pr. Nezavisimosti 4, Minsk, 220050, Belarus
e-mail: shestakova.ch@gmail.com

УДК 658.26: 621.311

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-87-96>

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИНСТРУМЕНТЫ ИНТЕГРАЦИИ АЛЬТЕРНАТИВНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ В ЭНЕРГОСИСТЕМУ КИТАЯ

**Карпенко В. М.,
Юань Хунхао**

***Актуальность темы исследования** определяется особым вниманием к вопросам развития «зеленой» энергетики в государственной политике Китайской Народной Республики.*

***Проблема** развития китайской энергетики заключается в перемещении приоритетов на поиск альтернативных, чистых источников энергии, которые придут на смену нефти и газу.*

***Анализ последних публикаций** позволяет убедиться в незатухающем интересе к проблемам альтернативной энергетики в большинстве стран, осуществляющих стабильные темпы экономического роста. По мнению авторов, до конца **неисследованными** остаются процессы интеграции альтернативной энергетики в энергосистему Китая, страны с высокими темпами экономического роста.*

***Цель исследования** – заключается в обосновании выбора экономических инструментов интеграции альтернативной энергетики в энергосистему Китая.*

***Методами исследования, использованными в работе**, являются сравнение, группировка, системный подход, формализация, аксиоматический метод, аналогии, абстрагирование и моделирование.*

***Результаты работы.** В рамках настоящего исследования изучена динамика изменений в структуре энергопотребления Китая, с точки зрения источников получения энергии. Проблемы энергетической политики Китая идут рука об руку с целями его экономической политики. Стране необходимо поддерживать быстрое развитие и экономический рост, но гораздо менее энергоемким способом. Это широко признано китайским правительством, но значительные изменения в*

потреблении энергии по сравнению с объемом производства могут означать серьезные изменения в его экономической структуре.

Областью применения результатов исследования является энергетическая политика государства, направленная на экологизацию жизнедеятельности.

Выводы. Переход на возобновляемые источники энергии неизбежен, поэтому вопрос заключается в том, как лучше всего управлять этим процессом, минимизируя общую стоимость энергетических услуг и стоимость ущерба, вызванного использованием энергии. Сочетание энергосберегающих и возобновляемых источников энергии в конечном итоге заменит существующую традиционную энергетическую систему, в которой преобладает ископаемое топливо. Важнейшим фактором для такого скорейшего перехода является необходимость решения проблемы катастрофического изменения климата.

Ключевые слова: энергопотребление, альтернативная энергетика, ядерная энергетика, энергия ветра, энергия приливов, солнечная энергия, энергозатраты.

ЕКОНОМІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ІНТЕГРАЦІЇ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В ЕНЕРГОСИСТЕМУ КИТАЮ

Карпенко В. М.,
Юань Хунхао

Ключові слова: енергоспоживання, альтернативна енергетика, ядерна енергетика, енергія вітру, енергія припливів, сонячна енергія, енерговитрати.

ECONOMIC TOOLS FOR INTEGRATION OF ALTERNATIVE ENERGY INTO THE ENERGY SYSTEM OF CHINA

Karpenko Valery,
Yuan Honghao

The relevance of the research topic is determined by special attention to the development of «green» energy in the state policy of the People's Republic of China.

The problem of the development of the Chinese energy sector is the shift of priorities to the search for alternative, clean energy sources that will replace oil and gas.

Analysis of recent publications ensures in a persistent interest in the problems of alternative energy in the majority of countries implementing stable economic growth. According to the authors, the processes of integration of alternative energy into the energy system of China, a country with high rates of economic growth, remain unexplored.

The purpose of the study is to substantiate the choice of economic instruments for the integration of alternative energy into the energy system of China.

The research methods used in the work are comparison, grouping, systems approach, formalization, axiomatic method, analogies, abstraction and modeling.

Results of work. Within the framework of this study, the dynamics of changes in the structure of energy consumption in China has been studied, from the point of view of energy sources. China's energy policy issues go hand in hand with its economic policy goals. The country needs to support rapid development and economic growth, but in a much less energy-intensive way. This is widely recognized by the Chinese government, but significant changes in energy consumption versus production could mean major changes in its economic structure.

The field of application of the research results is the energy policy of the state, aimed at the greening of life.

Findings. The transition to renewable energy is inevitable, so the question is how best to manage this process while minimizing the total cost of energy services and the cost of damage caused by energy use. The combination of energy efficient and renewable energy sources will eventually replace the existing traditional energy system, which is dominated by fossil fuels. The most important factor for such an early transition is the need to address the problem of catastrophic climate change.

Key words: energy consumption, alternative energy, nuclear energy, wind energy, tidal energy, solar energy, energy consumption.

JEL Classification: L94, Q42, Q48.

Актуальность темы. Мировая энергетика и в наши дни сталкивается с новыми задачами, решение которых требует скорейших действий. Численность населения планеты увеличивается, а значит, растет и объем необходимой энергии. При этом запасы ископаемых источников топлива, которое используется в традиционной энергетике, иссякают с каждым днем. При этом повсеместное использование углеводородов наносит колоссальный вред окружающей среде, что ухудшает качество жизни населения и приводит, с экономической точки зрения, к увеличению стоимости ископаемого топлива. Но поскольку потребности в энергии будут только расти, необходимо найти и разработать новые способы ее получения. Поэтому в настоящее время поиск альтернативных, чистых источников энергии, которые придут на смену нефти и газу, находится в приоритете.

При изучении проблемы обеспечения населения Земли энергией специалисты выделяют несколько факторов, которые указывают на преимущества и необходимость перехода на альтернативные источники энергии.

Екологічний фактор: доказано руйнівне вплив навколишнє середовище від використання традиційних технологій виробництва енергії. Екологи по всьому світу закликають до переосмислення форм видобути і використання викопних джерел енергії і вказують на численні факти, підтверджують катастрофічні зміни клімату. Вилив нафтопродуктів, аварії на атомних електростанціях, необхідність утилізації відходів, в тому числі і ядерних, вичерпання запасів вугілля – все це суттєво впливає на екологічну обстановку на земній кулі.

Політичний фактор: країна, яка першою в повній мірі освоєть ринок альтернативних джерел енергії, і, відповідно, зможе диктувати ціни на паливні ресурси, безсумнісно, буде мати значимий вага на світовій політичній арені і буде здатна відстоювати свої інтереси з позиції лідера.

Економічний фактор: у світі спостерігається зниження цін на енергію з альтернативних джерел, в той час як ціни на традиційну енергію зростають. Терміни окупуемости станцій виробництва відновлюваної енергії скоротяться, при цьому і вартість альтернативної енергії нижче, ніж для енергії з викопних ресурсів. Також, при переході на альтернативні енергетичні технології буде можливість більш широкого використання викопних ресурсів в інших галузях промисловості.

Соціальний фактор: будівництво АЕС і ГРЭС викликає зростання соціальної напруги, оскільки люди не відчувають безпеки для свого здоров'я, своїх життів і навколишнього середовища.

Історичний фактор: як відзначається, кліматичні зміни і обмеженість викопних ресурсів можуть привести до екологічної катастрофи. Якщо не прийняти рішучі кроки, населення Землі опиниться в загрози, з якої важко вийти. Для початку нового історичного етапу необхідно почати негайний перехід на альтернативні джерела енергії.

Розвиток альтернативної енергетики в світі. Найважливішою і постійною задачею, що стоїть перед урядами країн в ХХІ ст. є забезпечення кращого якості життя населення і економічного зростання, при цьому необхідно скоротити масштаби впливу енергетичного сектору на навколишнє середовище. Стабільна енергосистема надасть можливості для підвищення ефективності на всьому шляху від джерела енергії до його використання, зведення до мінімуму впливу на навколишнє середовище, зниження енерго- і вуглеводородності, а також корекції недочетів енергоринку. Для створення таких можливостей потрібен скоординований перегляд стратегій і проведення реформ в багатьох секторах.

Для держав перехід на альтернативні джерела енергії надасть наступні перспективні переваги: це дозволить зберегти традиційні джерела енергії і тримати їх як резерв або займатися експортом традиційних джерел в розвиваються країни. Розвиток науки в цій області зробить можливим підвищення наукового потенціалу країни і її значимість на світовій арені. З урахуванням того, що невигідно забезпечувати постачання електричеств в труднодоступні райони з невеликим населенням, можна сказати, що забезпечення громадян можливістю купити легковозбудоване і мобільне пристрій, генеруюче альтернативну електроенергію, буде економічно цілорозумним. Ветрові установки і сонячні панелі, завдяки їх мобільності, можна розміщувати в труднодоступних місцях, тим самим задовольняючи потреби населення в енергоресурсах.

На сьогоднішній день, порівняно з ситуацією десятилітньої давності, розвиток промислових технологій дозволяє помітно скоротити будівельні витрати для об'єктів альтернативних джерел енергії. Згідно даним Bloomberg New Energy Finance (BNEF), якщо в початку 2009 г. середня ціна промислових ветрогенераторів становила 1,94 млн долл. США за МВт, то вже в 2018 г. ціна знизилася до 1,03 млн. При правильному обслуговуванні термін безперебійної роботи таких установок складе 15-25 років. Разом з тим, згідно дослідженню Міжнародного енергетичного агентства, традиційні об'єкти енергетики изнашиваются, і до 2045 г. майже у третини генеруючих потужностей по всьому світу закінчиться термін експлуатації – тоді ці потужності потрібно буде компенсувати іншими об'єктами.

Також при використанні традиційних енергетичних установок стоїть питання економічності їх модернізації. Так, в Європейському Союзі до 2030 г. дозволення на викиди CO₂ будуть коштувати €31 за тону, що приблизно в три рази дорожче, ніж зараз. Тому буде більш вигідно закрити вугільні електростанції, ніж проводити їх модернізацію і переобладнання відповідно до нових екологічних стандартів. Таким чином, в найближчі десять років всі вугільні електростанції Євросоюзу стануть збитковими. Держави будуть їх субсидувати, залишаючи їх як страховий варіант на випадок, якщо потужностей сонячних і вітрових станцій не буде хватати в періоди підвищеного попиту на електроенергію.

Сектор альтернативної енергетики забезпечує отримання багатьох прямих і опосередкованих економічних вигод як на мікро-, так і на макроуровні.

Одним з найважливіших економічних факторів є створення робочих місць і, як наслідок, позитивний вплив на зростання ВВП. Як підраховували аналітики Міжнародного агентства по альтернативним джерелам енергії, удвоєння їх частки в глобальній енергетичній системі до 2030 г. збільшить світовий ВВП на 0,6-1,1%, а також забезпечить появу 24 млн робочих місць в даній галузі, що можна пояснити збільшенням інвестицій таких країн, як Бразилія, Австралія, Німеччина і Південна Африка. При цьому розвиток альтернативних енергетичних технологій матиме безпосередній вплив на виробництво необхідного енергетичного обладнання, а також надання послуг, таким чином забезпечуючи «хвильовий» ефект по всій глобальній економіці. В той же час торгівля традиційними видами палива буде поступово йти на спад. За останні роки деякі розвиваються країни вже

существенно увеличили экспорт оборудования для возобновляемых источников энергии; например, в 2016 г. Китай осуществил поставки солнечных панелей на общую сумму более 10 млрд долл. США.

В секторе возобновляемых источников энергии во всем мире работают более 10 млн чел., и в 2017 г. было добавлено более 500 тыс. новых рабочих мест. В данной области создаются рабочие места во всех сферах, включая работы на производстве, установке, проектировании, продажах, маркетинге и т. д.

Ожидается, что в будущем количество рабочих мест в секторе альтернативной энергетики будет только расти. Бюро статистики труда США (BLS) прогнозирует, что занятость установщиков солнечных фотоэлектрических установок вырастет на 105% в период с 2016 по 2026 гг., а спрос на специалистов по обслуживанию ветряных турбин вырастет за тот же период на 96% [1].

Также создаются предпосылки для роста налогов там, где все это необходимо – в сельских и удаленных от инфраструктуры территориях. Например, в 2010 г. в Германии в биоэнергетическом секторе работало около 128 тыс. чел., при этом оборот отрасли составил € 12 млрд, а инвестиции в отрасль – € 2,7 млрд. (рисунок 1).

Возобновляемые источники энергии также являются дополнительным источником дохода для сельских землевладельцев и фермеров. Согласно данным Американской ассоциации ветроэнергетики (AWEA), ветряные фермы в США ежегодно приносят около 222 млн. долл. сельским землевладельцам, которые размещают ветряные электростанции на своей территории. Фермеры также могут зарабатывать деньги на выращивании сельскохозяйственных культур, которые будут использоваться в качестве биотоплива. Кукурузный этанол в настоящее время является основным источником дохода фермеров в энергетическом секторе, но другие виды биотоплива начинают привлекать все больше внимания [2].

Рисунок 1. Источники электроэнергии в Германии в 2019 г.

Источник: собственная разработка на основании данных [2].

Переход на альтернативные источники энергии также является отличным способом снизить затраты на энергоносители для бытовых, коммерческих и промышленных потребителей энергии. Установка солнечных панелей на собственной территории позволяет вырабатывать собственное электричество, теоретически давая возможность снизить счет за электроэнергию до нуля. Точная сумма экономии зависит от многих факторов, в том числе и от места проживания. По приблизительным подсчетам, средняя экономия составляет от 15 тыс. долл. США.

Установка оборудования для генерирования альтернативной энергии на участке может значительно повысить его стоимость. Таким образом, при продаже домов домовладельцы могут окупить значительную часть затрат на установку солнечных модулей.

Использование большого количества разных альтернативных источников энергии может помочь государствам достичь энергетической независимости – способности удовлетворять потребности в энергии внутри страны, тем самым снижая зависимость от иностранных государств и уязвимость к изменению зарубежных цен на энергию. Увеличение количества возобновляемых источников энергии в структуре экономики может снизить зависимость от иностранной нефти для стран, где она не добывается. Кроме того, возобновляемые источники энергии не иссякают, поэтому страны могут планировать эту независимость в долгосрочной перспективе.

Установка объектов альтернативных источников энергии требует значительных первоначальных инвестиций, но затраты на саму их эксплуатацию невысоки, поскольку для них не требуется закупки топливных материалов. Устранение затрат на топливо снижает стоимость производимой электроэнергии. Это также означает, что цена на электроэнергию не зависит от изменений цен на топливо, как это происходит с природным газом или углем. В долгосрочной перспективе это может привести к более стабильным ценам на энергоносители.

За последние 10 лет во всех странах существенно выросли затраты на устранения последствий изменения климата. Эти экономические потери являются результатом экстремальных погодных явлений, ухудшения качества воздуха, повышения уровня моря и других последствий. Переход с ископаемого топлива на возобновляемые источники энергии может помочь замедлить изменение климата и избежать некоторых из потенциальных экономических потерь.

Основные источники энергии в Китае. Растущие потребности Китая в энергии все чаще удовлетворяются за счет возобновляемых источников энергии, природного газа и электроэнергии. Масштабы будущего спроса на электроэнергию в Китае и проблема снижения выброса углекислого газа в системе энергоснабжения (декарбонизации) помогают объяснить, почему глобальные инвестиции в электроэнергию впервые превысили инвестиции в нефть и газ в 2016 г., и почему энергетическая безопасность прочно занимает важное место в политической повестке дня. Тем не менее, снижения затрат на возобновляемые источники энергии самого по себе недостаточно для обеспечения эффективной декарбонизации или надежного энергоснабжения.

В период 2019-2024 гг. на долю Китая будет приходиться 40% глобального расширения мощностей возобновляемых источников энергии, что будет обусловлено улучшенной системной интеграцией, заниженными темпами сокращения мощности и повышением конкурентоспособности как солнечных фотоэлектрических систем, так и наземных ветряных электростанций. Прогнозируется, что в течение того же периода на Китай будет приходиться почти половина глобального роста распределенной солнечной энергии, и обогнав ЕС, к 2021 г. он станет мировым лидером по установленной мощности. Китай также будет лидировать в производстве биотоплива, учитывая развертывание производства и потребления этанола и увеличение инвестиций в производственные мощности [3].

Однако спрос на уголь в Китае остается высоким. В настоящее время каждая четвертая тонна угля, используемого в мире, сжигается для производства электроэнергии в Китае. Правительство настаивает на сокращении выбросов и улучшении качества воздуха за счет перехода на газ в промышленном и жилом секторах, но угольный сектор Китая является молодым и высокоэффективным, и его мощность в десять раз больше, чем газового сектора. При преобладающих ценах на газ новые береговые ветряные и солнечные фотоэлектрические (фотогальванические) способы производства электроэнергии являются более дешевыми, чем использование новых газовых турбин с комбинированным циклом. В этих условиях основной вклад добычи газа в вытеснение угля, вероятно, будет опосредованным, поскольку он способствует интеграции возобновляемых источников энергии.

Задача политики состоит в том, чтобы обеспечить достаточные инвестиции в электрические сети и сочетание технологий производства, которые лучше всего подходят для нужд энергосистемы. Последнее может обеспечить гибкость, которая становится все более важной по мере увеличения доли солнечных и ветровых фотоэлектрических модулей (укрепляя связи между обеспечением электричеством и газом).

Уголь. Уголь составляет около 65% от общего потребления энергии из основных источников в стране, хотя источники угля в Китае являются низкосортными, опасными для добычи, высокосернистыми и чрезвычайно загрязняющими окружающую среду. Запасы угля в Китае эквивалентны примерно 12,5% мировых запасов, и при нынешних уровнях добычи их должно хватить до середины XXI в. Поскольку уголь является богатым и дешевым природным ресурсом, Китай зависит от него как от основного источника энергии. Однако эта зависимость является основной причиной загрязнения окружающей среды в Китае, связанной с энергетикой, и считается основным фактором высоких выбросов CO₂. В настоящее время Китай инвестирует большие средства в технологии, позволяющие использовать уголь более чистым способом.

По оценкам Национального статистического бюро Китая (NBS), после нескольких лет спада потребление угля в Китае ежегодно росло на 1% в 2018 и 2019 гг., исходя из физического объема (более 4,3 млрд. т в 2019 г.) (рисунок 2).

Вырос спрос на электроэнергию и промышленные потребности, особенно со стороны сталелитейного производства. Кроме того, правительства некоторых провинций ослабили меры по обеспечению качества воздуха, начиная с зимы 2018-2019 гг., в результате нехватки природного газа и высоких цен на природный газ в период пикового спроса на энергию в 2017 г. На энергетический сектор приходилось почти 60% потребления угля в Китае в 2018 г., а остальная часть потребления угля в Китае приходится на промышленность, такую как производство стали и цемента, а также отопление жилых домов.

Спрос на уголь в Китае в ближайшие несколько лет, вероятно, будет определяться масштабами пандемии COVID-19 в Китае и ее влиянием на рост спроса на электроэнергию и промышленное производство, а также продолжающейся политикой правительства в отношении вопросов качества воздуха и замены видов топлива. В конечном итоге уголь будет выведен из жилищного сектора, где он используется для отопления, поскольку правительство ежегодно ставит перед собой цель переводить все больше домохозяйств с угольных котлов на газовые или электрические. Конкуренция с более экологически чистыми

видами топлива, переход Китая к менее энергоемкой экономике и торговый конфликт с США создадут риски снижения спроса на уголь в следующие несколько лет. Однако уголь, скорее всего, останется основным элементом в спросе на электроэнергию и теплоэнергию из-за обильных ресурсов страны и намерения правительства расширить использование чистых угольных технологий.

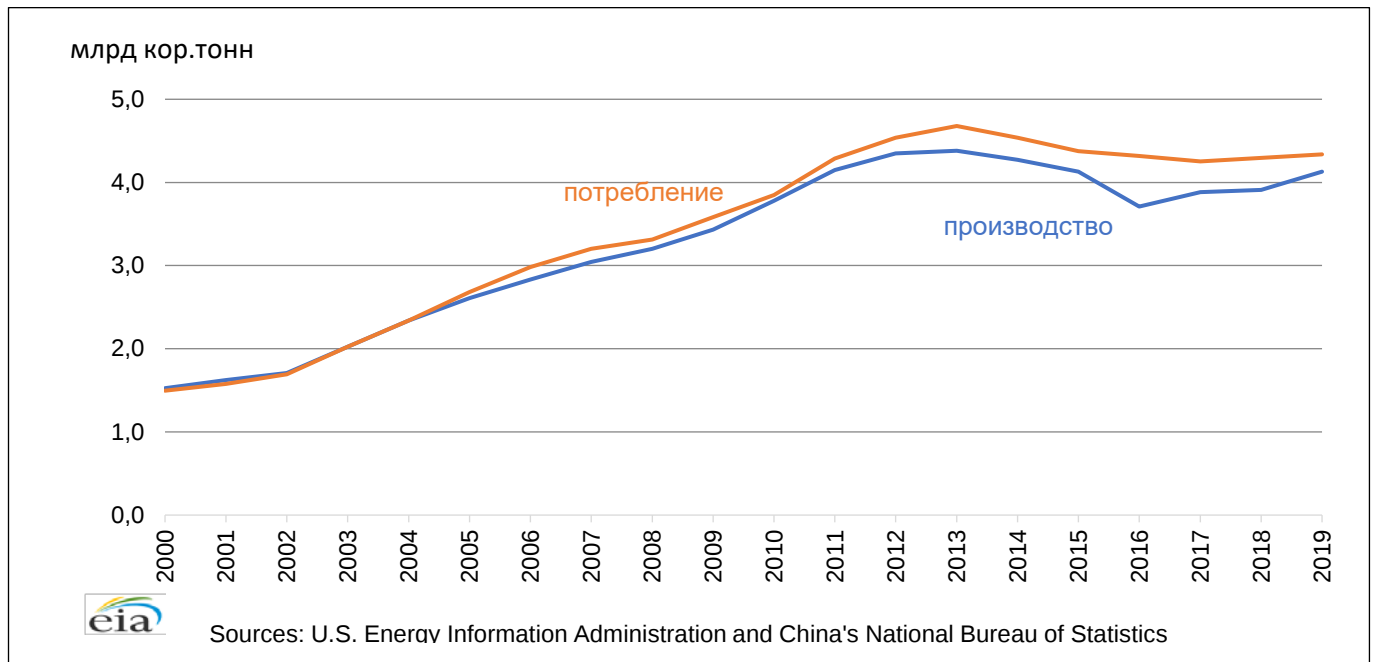

Рисунок 2. Добыча и потребление угля в Китае в 2000-2019 гг.

Источник: собственная разработка на основании данных [4].

Нефть и другие топливные жидкости. На сырую нефть приходится менее четверти общего потребления энергии в стране, несмотря на ее растущую зависимость от импортируемой нефти, что делает обеспечение нефтью одним из основных вопросов ее политической повестки дня. Ключевым фактором этого является быстрое расширение автопарка Китая. Между тем, по оценкам, запасы страны иссякнут менее чем через 15 лет добычи. Китай является пятым по величине производителем нефти в мире, но в 2011 г. объем импорта составлял примерно 54% спроса страны на нефть. Более половины импорта нефти приходится на Ближний Восток.

На рост потребления нефти в Китае, по оценкам, пришлось две трети прироста мирового потребления нефти в 2019 г. Китай потреблял примерно 14,5 млн баррелей нефти и других жидкостей в сутки в 2019 г., что на 500 тыс. баррелей в день, или почти на 4%, больше по сравнению с 2018 г. (рисунок 3).

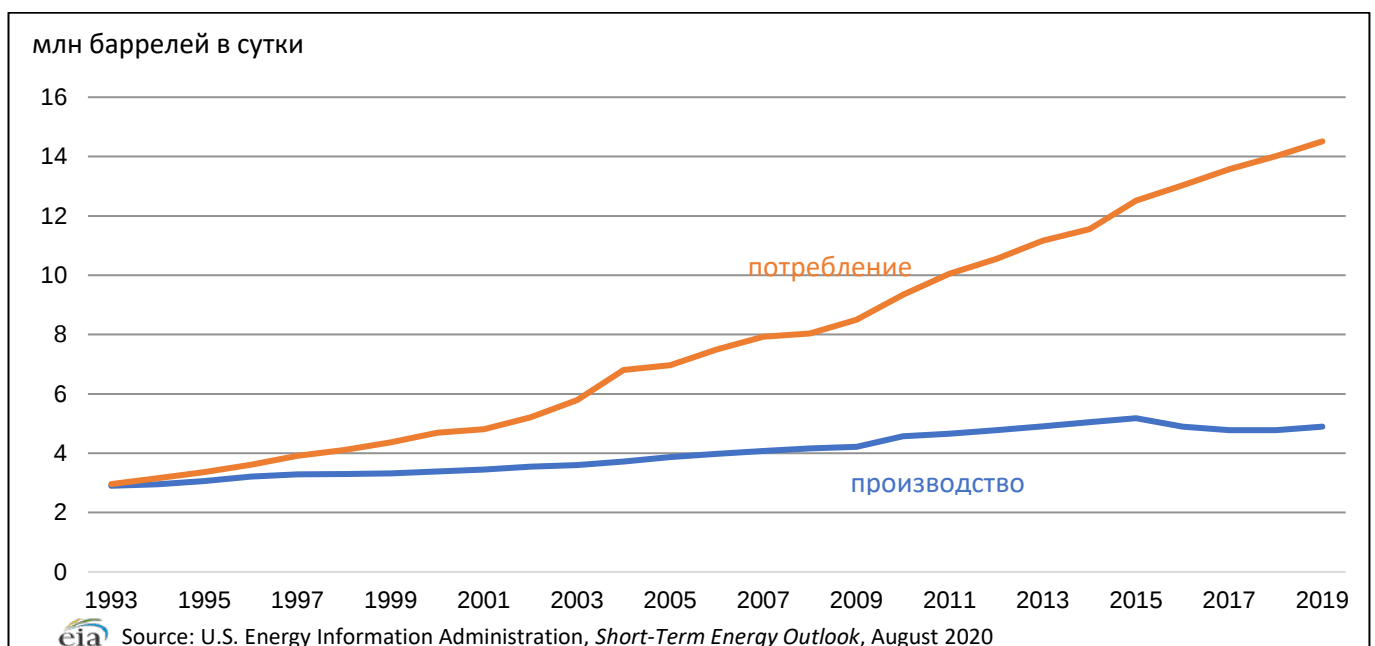

Рисунок 3. Добыча и потребление нефти и топливных жидкостей в Китае в 2000-2019 гг.

Источник: собственная разработка на основании данных [4]

Ожидается, что более теплая, чем обычно, зима 2019-2020 гг. в северном полушарии и продолжающиеся усилия по предотвращению распространения коронавируса COVID-19 покажут резкое замедление роста объемов производства нефтепродуктов в Китае, в первую очередь реактивного топлива, бензина и дизельного топлива, с наиболее заметным снижением спроса в первом квартале 2020 г.

На дизельное топливо и бензин приходились наибольшие доли (27% и 24% соответственно в 2018 г.) в потребленных нефтепродуктах за последние несколько лет. Однако темпы роста спроса на нефть в транспортном секторе снизились в последние несколько лет из-за замедления экономического роста в Китае, ужесточения экологических мер, приводящих к более высоким стандартам топливной эффективности и ограничениям на использование транспортных средств в городских условиях, а также более широкого распространения транспортных средств, работающих на альтернативном топливе (электромобили, автомобили, работающие на сжатом природном газе, а также грузовые автомобили и поезда, работающие на сжиженном природном газе). Число автомобилей, работающих на альтернативном топливе, росло в Китае в геометрической прогрессии и с каждым годом вытесняло растущее количество транспортных средств, работающих на бензине и дизельном топливе. Однако продажа автомобилей, работающих на альтернативном топливе, несколько снизилась в 2019 г. по сравнению с 2018 г. после сокращения правительственных субсидий на производство таких автомобилей в июле 2019 г. Китай, с уже существующими одними из самых строгих мировых стандартов на топливо, с 2020 г. ввел новые национальные стандарты на топливо, эквивалентные Евро VI, для снижения показателей содержания серы в бензине и дизельном топливе.

Быстро развивающийся нефтехимический сектор Китая поддерживает спрос на сжиженный нефтяной газ (СНГ) и нефть. Планируется, что несколько установок дегидрирования пропана будут введены в эксплуатацию до 2022 г. и повысят спрос на СНГ.

Несмотря на то, что Китай публикует ограниченную информацию о своих запасах сырой нефти и прогрессе в создании запасов, отраслевые аналитики оценивают, что Пекин быстро восполняет свои стратегические запасы нефти (СЗН) с 2016 г. По оценкам отраслевой прессы, в Китае хранится более 300 млн. баррелей сырой нефти, не менее чем на 12 объектах СЗН. Кроме того, в Китае имеется значительный объем коммерческих складских мощностей, в которых находятся некоторые из стратегических запасов страны, которые, по оценкам отраслевых аналитиков, в 2019 г. составили 600 млн. баррелей.

В сентябре 2019 г. Китай объявил, что у страны есть 80-дневные запасы сырой нефти для покрытия своего импорта, что близко к цели Китая по программе СЗН, заключающейся в 90-дневном покрытии импорта. Несмотря на сокращение разрыва в своих целевых запасах, Китай планирует начать строительство объектов третьей фазы своей программы СЗН в ближайшие несколько лет. Отраслевые аналитики предполагают, что Китай продолжил наращивать свои запасы нефти в первой половине 2020 г., воспользовавшись низкими международными ценами на нефть. Импорт сырой нефти остался выше уровня предыдущего года, в то время как спрос на нефть значительно снизился [5].

Природный газ. Китай является нетто-импортером природного газа, то есть, хотя страна является производителем и экспортером газа, ее общий импорт превышает объем экспортируемого газа. На этот источник энергии приходилось всего 4% от общего потребления энергии в Китае в 2011 г. (по данным Управления энергетической информации США). Страна также изучает возможности добычи сланцевого газа.

В течение последних нескольких лет добыча природного газа в Китае неуклонно росла, поскольку страна пытается удовлетворить растущую потребность в данном виде топлива. Китайские компании добыли примерно 6,3 трлн фут³ природного газа в 2019 г., что на 8% больше, чем в 2018 г. (рисунок 4).

Хотя добыча сланцевого газа в Китае все еще находится на ранней стадии развития, ее объемы в Китае существенно выросли на 14% по сравнению с 2017 г. Уровень добычи в 2018 г. составил около 365 млрд. фут³.

Потребление природного газа в Китае выросло на 9% в 2019 г. до 10,8 трлн фут³ с 9,9 трлн фут³ в 2018 г. В течение последнего десятилетия спрос на природный газ в Китае быстро увеличивался примерно на 13% в год, что сделало его третьим по величине потребителем природного газа в мире после США и России (рисунок 3). Хотя большая часть потребления природного газа приходится на долю промышленных предприятий, включая горнодобывающую промышленность и добычу нефти и природного газа (на долю которых приходилось более 40% в 2018 г.), доли потребления природного газа в электроэнергетическом и транспортном секторах существенно выросли за последнее десятилетие [6].

Несколько факторов способствовали устойчивому росту потребления природного газа в течение последних нескольких лет. Плохое качество воздуха, особенно в городских районах на северо-востоке Китая, где чрезмерное использование угля зимой вызывает смог и опасные уровни загрязнения, побудило правительство принудительно перейти с угля на природный газ для промышленного использования, производства электроэнергии, а также для обогрева жилых и коммерческих помещений. Строгие экологические меры, предпринятые центральным правительством в 2017 г., вызвали резкий рост спроса на природный газ северными городами во время пикового потребления в зимние месяцы 2017 и 2018 гг. Другими факторами спроса были низкие цены на природный газ, использование природного газа в транспортном секторе и расширение инфраструктуры транспортировки природного газа к объектам спроса.

Чтобы заполнить увеличивающуюся разницу между объемами внутренней добычи природного газа в Китае и спроса на него, в отрасли сделали ставку на растущий объем импорта газа по трубопроводам и торговлю сжиженным природным газом (СПГ). В 2019 г. Китай, крупнейший импортер природного газа в

мире, импортировал 4,6 трлн. фут3 сжиженного природного газа, что на 7% выше уровня 2018 г. Импорт СПГ составляет 62% от общего объема, а импорт газа по трубопроводам, в основном из Туркменистана, составляет 38%.

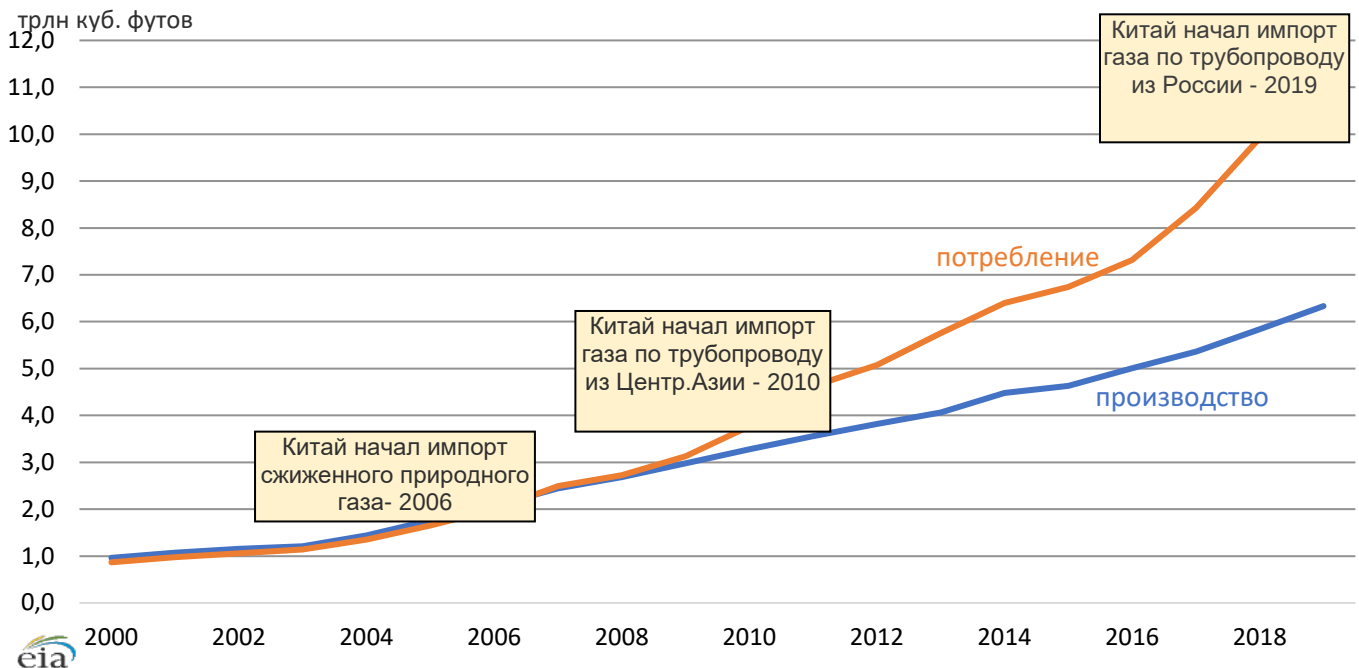

Рисунок 4. Производство и потребление природного газа в Китае в 2000-2018 гг.

Источник: собственная разработка на основании данных [4].

По состоянию на конец 2019 г. в Китае имелся 21 терминал регазификации СПГ общей мощностью 3,5 трлн фут3. Китай быстро строит различные терминалы по всей своей береговой линии, при этом терминалы на 1,9 трлн фут3 еще находятся в стадии строительства и планируются к вводу в эксплуатацию в 2023 г. [7].

Альтернативные источники энергии. Источники гидро-, ветровой, солнечной и ядерной энергии составляют небольшую долю в энергетической матрице Китая и получают дальнейшего развития, но пока этого недостаточно для уменьшения зависимости Китая от ископаемого топлива. Однако, обладая естественными запасами возобновляемых ресурсов, Китай может удовлетворить все свои внутренние потребности в энергии.

Правительство Китая ставит цель с 2020 г. производить не менее 15% от общего объема потребления энергии из источников неископаемого топлива (по сравнению с 12,7% в 2018 г.). Китай поощряет инвестиции в возобновляемые источники энергии и сопутствующую передающую инфраструктуру с помощью финансовых и экономических стимулов. В целом в 2018 г. в рамках проектов в сфере гидроэнергетики и других возобновляемых источников производилось более 1800 ТВт/ч чистой электроэнергии, что на 11% больше, чем в 2017 г. [8].

В 2018 г. Китай занял лидирующее место в мире по производству энергии ветрогенератором с производительностью около 366 ТВт/ч, что на 20% выше уровня 2017 г. Правительство поощряет инвестиции в развитие сети и меры по повышению гибкости системы электропередачи, особенно в часы пик.

Солнечная энергия — это самый быстроразвивающийся источник электроэнергии. Чистая выработка электроэнергии в 2018 г. составила 178 ТВт/ч, что на 51% выше, чем в 2017 г. Недостаточная пропускная способность не позволила части солнечной генерации достичь энергосистемы. Китай сокращает субсидии на инвестиции в солнечную энергетику с 2016 г., особенно в проектах в масштабе коммунальных предприятий, чтобы частично снизить текущие избыточные мощности [9].

Хотя ядерная генерация составляет небольшую долю от общего производства электроэнергии в стране, Китай активно продвигает ядерную энергетику как чистый, эффективный и надежный источник электроэнергии. В 2018 г. Китай произвел около 272 ТВт/ч чистой ядерной энергии, что составляет 4% от общей чистой выработки.

Однако страна быстро нарастила свои ядерные мощности после 2015 г., что, вероятно, приведет к увеличению производства электроэнергии на атомных электростанциях в следующие несколько лет. Компании в Китае строят дополнительные объекты на 11 ГВт мощности, что составляет около 18% ядерной мощности от мощности всех объектов, которые строятся в мире в настоящее время. Эти заводы планируется ввести в эксплуатацию к 2025 г., а еще несколько объектов находятся на различных стадиях планирования [10].

Выводы. Будучи мировой державой и крупнейшим потребителем энергии в мире, Китай находится на пути к потенциальному изменению глобального энергетического ландшафта, особенно в областях сохранения ископаемых видов топлива, более эффективного использования энергии и последующего

глобального внедрения в энергетическую систему возобновляемых источников энергии. Это может быть возможным благодаря собственному технологическому прогрессу Китая и заимствованию другими странами его методов производства чистой энергии. По мере экономического роста Китай будет играть все более важную роль в определении общих технических стандартов и в продвижении энергетической конвергенции. Его растущий вес в мировой экономике может помочь произвести революцию в мировой энергетической системе. Энергетические проблемы Китая ничем не отличаются от аналогичных проблем других стран с, но масштабы и скорость, с которой происходят изменения, уникальны.

Китай создал ряд высококлассных платформ для применения технологических инноваций в области энергетики, которые сосредоточены на разработке технологий для безопасной, экологически чистой добычи угля и высокоэффективного использования источников возобновляемой энергии, исследовании способов накопления энергии и децентрализации энергетических систем.

В Китае также построено множество национальных центров энергетических исследований и разработок и ключевых национальных энергетических лабораторий для тестирования различных технологий в области использования угля, нефти, природного газа, ядерной энергетики, возобновляемых источников энергии и энергетического оборудования. Все центры и лаборатории используют передовые инновационные методы в энергетической сфере.

Как и в других странах, проблемы энергетической политики Китая идут рука об руку с целями его экономической политики. Стране необходимо поддерживать быстрое развитие и экономический рост, но гораздо менее энергоемким способом. Это широко признано китайским правительством, но значительные изменения в потреблении энергии по сравнению с объемом производства могут означать серьезные изменения в его экономической структуре.

Список использованных источников

1. *World energy outlook 2020*. URL: <https://www.iea.org/reports/>. Дата доступа: 12.02.2021.
2. *Wind power pays \$222 million a year to rural land*. URL: <https://www.awea.org/resources/news/>. Дата доступа: 12.02.2021.
3. *Renewables 2020*. URL: <https://www.iea.org/countries/china/>. Дата доступа: 12.02.2021.
4. *Statistical Communiqué of the People's Republic of China on the 2018 National Economic and Social Development*. URL: <http://www.stats.gov.cn/>. Дата доступа: 12.02.2021.
5. *Analysis china puts Iranian crude into strategic petroleum reserves in June*. URL: <https://www.spglobal.com/platts/en/market-insights/latest-news/oil/>. Дата доступа: 12.02.2021.
6. *Annual Energy Outlook 2021*. URL: <https://www.eia.gov/pressroom/>. Дата доступа: 12.02.2021.
7. *BP Statistical Review of World Energy 2019*. URL: <https://www.bp.com/en/global/corporate/>. Дата доступа: 12.02.2021.
8. *China to cap coal consumption at 4.1 billion tons by 2020*. URL: <http://www.chinadaily.com.cn/business/>. Дата доступа: 12.02.2021.
9. *China sets lower solar FIT rates for 2018*. URL: <https://www.pv-magazine.com/>. Дата доступа: 12.02.2021.
10. *Nuclear Power in China*. URL: <https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/>. Дата доступа: 12.02.2021.

References

1. *World energy outlook 2020*. URL: <https://www.iea.org/reports/>.
2. *Wind power pays \$222 million a year to rural land*. URL: <https://www.awea.org/resources/news/>.
3. *Renewables 2020*. URL: <https://www.iea.org/countries/china/>.
4. *Statistical Communiqué of the People's Republic of China on the 2018 National Economic and Social Development*. URL: <http://www.stats.gov.cn/>.
5. *Analysis china puts Iranian crude into strategic petroleum reserves in June*. URL: <https://www.spglobal.com/platts/en/market-insights/latest-news/oil/>.
6. *Annual Energy Outlook 2021*. URL: <https://www.eia.gov/pressroom/>.
7. *BP Statistical Review of World Energy 2019*. URL: <https://www.bp.com/en/global/corporate/>.
8. *China to cap coal consumption at 4.1 billion tons by 2020*. URL: <http://www.chinadaily.com.cn/business/>.
9. *China sets lower solar FIT rates for 2018*. URL: <https://www.pv-magazine.com/>.
10. *Nuclear Power in China*. URL: <https://www.world-nuclear.org/information-library/country-profiles/>.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Карпенко Валерій Михайлович, кандидат технічних наук, доцент кафедри інноватики та підприємницької діяльності

Білоруський державний університет
пр. Незалежності 4, м. Мінськ, 220050, Білорусь
e-mail: emkarpenko@mail.ru

Юань Хунхао, аспірант міжнародного менеджменту економічного факультету

Білоруський державний університет
пр. Незалежності 4, м. Мінськ, 220050, Білорусь

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Карпенко Валерий Михайлович, кандидат технических наук, доцент кафедры инноватики и предпринимательской деятельности

Белорусский государственный университет

пр. Независимости 4, г. Минск, 220050, Беларусь

e-mail: emkarpenko@mail.ru

Юань Хунхао, аспирант кафедры международного менеджмента экономического факультета

Белорусский государственный университет

пр. Независимости 4, г. Минск, 220050, Беларусь

DATA ABOUT THE AUTHORS

Karpenko Valery, PhD, assistant professor Department of Innovation and Entrepreneurship

Belarusian State University

pr. Nezavisimosti 4, Minsk, 220050, Belarus

e-mail: emkarpenko@mail.ru

Yuan Honghao, graduate student Department of International Management

Belarusian State University

pr. Nezavisimosti 4, Minsk, 220050, Belarus

УДК 339.9:338.46

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-96-107>

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СФЕРИ ПОСЛУГ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Кучеренко С. Ю.,

Левасва Л. Ю.,

Припуга Н. В.

***Предметом дослідження** є теоретичні, методичні та практичні аспекти розвитку сфери послуг в національній економіці.*

***Метою статті** є виявлення особливостей та суперечностей розвитку сфери послуг в економіці України.*

***Методологічною основою дослідження** є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, концептуальні положення сучасної економічної теорії, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем функціонування та розвитку сфери послуг. У роботі використано методи індукції і дедукції, єдності історичного та логічного, порівняльного аналізу – при розкритті основних тенденцій та суперечностей розвитку сфери послуг, обґрунтуванні сутності послуги, її специфічних ознак та класифікаційних характеристик.*

***Результати роботи.** Визначені тенденції розвитку сфери послуг в економіці України. Інтенсивний розвиток сфери послуг України, розпочався лише з початком формування ринкових відносин. В економіці України існує стійка тенденція до перевищення загального внеску сфери послуг у національний ВВП проти внеску сфери промислового виробництва та сільського господарства, а динаміка структури зайнятості населення України за видами економічної діяльності свідчить, що частка економічно активного населення, працюючого у сфері послуг, значно перевищує показники первинного та вторинного секторів із стійкою тенденцією до зростання. Обсяги капітальних інвестицій у сферу послуг переважають показники обох сфер матеріального виробництва. Постійне зростання проміжного споживання послуг як необхідних виробничих ресурсів. Основними галузями залучення інвестиційних ресурсів є капіталомісткі галузі, в свою чергу рівень інвестиційної активності в галузях знаньєвмістих послуг є загрозливо низьким. Обсяги витрат на споживання послуг у загальній структурі витрат домогосподарств є незначними. Українська економічна система є експортноорієнтованою у сфері послуг та має позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу ними.*

***Галузь застосування результатів.** Отримані у статті висновки й результати доцільно використовувати в навчально-науковому процесі економічних факультетів університетів, у роботі підприємств сфери обслуговування.*

***Висновки.** Індустріальна спеціалізація національної сфери послуг, орієнтація її на низько- та середньотехнологічні капіталомісткі галузі, низька частка витрат населення в галузях сфери послуг, тенденція до нехтування інтелектуальним розвитком індивіда, недостатня увага до інноваційного розвитку господарства дають можливість визначити сучасний стан та тенденції розвитку сфери послуг в Україні як квазіпостіндустріальний, за якого абсолютні числові індикатори вже досягнуті, а якісні показники розвитку залишаються на індустріальному рівні.*

***Ключові слова:** послуга, сфера послуг, потреба, якість, ефективність.*

АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ УСЛУГ В ЭКОНОМИКЕ УКРАИНЫ

Кучеренко С. Ю.,
Леваева Л. Ю.,
Припуга Н. В.

Предметом исследования являются теоретические, методические и практические аспекты развития сферы услуг в национальной экономике.

Целью статьи является выявление особенностей и противоречия развития сферы услуг в экономике Украины.

Методологической основой исследования являются общенаучные и специальные методы научного познания, концептуальные положения современной экономической теории, научные труды отечественных и зарубежных ученых по проблемам функционирования и развития сферы услуг. В работе использованы методы индукции и дедукции, единства исторического и логического, сравнительного анализа – при раскрытии основных тенденций и противоречий развития сферы услуг, обосновании сущности услуги, ее специфических признаков и классификационных характеристик.

Результаты работы. Определены тенденции развития сферы услуг в экономике Украины. Интенсивное развитие сферы услуг Украины, началось лишь с началом формирования рыночных отношений. В экономике Украины существует устойчивая тенденция к превышению общего вклада сферы услуг в национальный ВВП против вклада сферы промышленного производства и сельского хозяйства, а динамика структуры занятости населения Украины по видам экономической деятельности свидетельствует, что доля экономически активного населения, работающего в сфере услуг, значительно превышает показатели первичного и вторичного секторов с устойчивой тенденцией к росту. Объемы капитальных инвестиций в сферу услуг преобладают показатели обеих сфер материального производства. Постоянный рост промежуточного потребления услуг как необходимых производственных ресурсов. Основными отраслями привлечения инвестиционных ресурсов являются капиталоемкие отрасли, в свою очередь уровень инвестиционной активности в отраслях знаниевместительных услуг является угрожающе низким. Объемы расходов на потребление услуг в общей структуре расходов домохозяйств незначительны. Украинская экономическая система является экспортноориентированной в сфере услуг и имеет положительное сальдо внешнеторгового баланса.

Область применения результатов. Полученные в статье выводы и результаты целесообразно использовать в учебно-научном процессе экономических факультетов университетов, в работе предприятий сферы обслуживания.

Выводы. Индустриальная специализация национальной сферы услуг, ориентация ее на низко- и среднетехнологичные капиталоемкие отрасли, низкая доля расходов населения в отраслях сферы услуг, тенденция к пренебрежению интеллектуальным развитием индивида, недостаточное внимание к инновационному развитию хозяйства дают возможность определить современное состояние и тенденции развития сферы услуг в Украине как квазипостиндустриальный, при котором абсолютные числовые индикаторы уже достигнуты, а качественные показатели развития остаются на индустриальном уровне.

Ключевые слова: услуга, сфера услуг, потребность, качество, эффективность.

ANALYSIS OF TRENDS IN SERVICES SECTOR DEVELOPMENT IN THE ECONOMY OF UKRAINE

Kucherenko Svitlana,
Levaieva Liudmyla,
Prypuga Nataliia

The subject of research is the theoretical, methodological, and practical aspects of services sector development in the national economy.

The purpose of the article is to identify the features and contradictions of services sector development in the economy of Ukraine.

The methodological basis of the study is general scientific and special methods of scientific knowledge, conceptual terms of modern economics, and scientific works of domestic and foreign scientists on the functioning and development of the services sector. The methods of induction and deduction, unity of historical and logical, comparative analysis are used in the work - at revealing the basic tendencies and contradictions of services sector development, substantiation of the essence of service, its specific signs, and classification characteristics.

Results of work. The tendencies of services sector development in the economy of Ukraine are determined. The intensive development of the Ukrainian services sector started only with the beginning of the market relations formation. In the economy of Ukraine, there is a strong tendency to exceed the total contribution of the services sector to national GDP against the contribution of industrial production and agriculture. Besides, the dynamics of the employment structure of Ukraine by economic activity types shows that the share of the economically active population working in the services sector is much higher than in primary and secondary sectors with a steady upward trend. The volume of capital investment in the services sector exceeds these indicators for both spheres of material production. There is a constant growth of intermediate consumption of services as necessary production resources. The main areas for attracting investment resources are capital-intensive industries, at the same time the level of

investment activity in the areas of knowledge-intensive services is threateningly low. The expenditures on services consumption in the general structure of household expenditures are insignificant. The Ukrainian economic system is export-oriented in the sphere of services and has a positive foreign trade balance in services.

Field of application of results. *The conclusions and results obtained in the article should be used in the educational and scientific process of economic faculties of universities, in the activities of service enterprises as well.*

Conclusions. *The industrial specialization of the national service sector, its focus on low- and medium-tech capital-intensive industries, low share of household expenditures in the service sector, the tendency to neglect the intellectual development of the individual, and insufficient attention to innovative economic development make it possible to determine the current state of and trends of services sector development as a quasi-post-industrial, where the absolute numerical indicators have already been achieved, and qualitative indicators of development are remaining at the industrial level.*

Key words: service, services sector, need, quality, efficiency.

JEL Classification: I31, L80

Однією з актуальних проблем сучасної економічної теорії є необхідність визначення спрямованості процесів модернізації структури економіки з метою досягнення стандартів постіндустріалізму. У процесі реформування зростає роль послуг у модернізації структури економіки, розширення сфери послуг перетворює її на найбільш привабливе місце застосування для фінансових, матеріальних ресурсів та наявного людського капіталу, а виникнення принципово нових видів послуг та розширення їх асортиментного переліку змінює принципову схему функціонування третинного сектору економіки. У економіці постіндустріалізму сфера послуг забезпечує безперервність процесів ефективного використання обмеженої кількості економічних ресурсів з метою максимального задоволення людських потреб, а особливо їх нематеріальної частини. Визначення особливостей, динаміки та напрямків розвитку ринкових відносин у сфері послуг залежить від різних факторів: динаміки операційної діяльності в первинному і вторинному секторах; доходів і витрат домашніх господарств, підприємств і уряду; спрямованості державної економічної політики; демографічної динаміки; поведінки фізичних осіб і багатьох інших чинників. Процеси трансформації в сфері послуг не є односпрямованими і однозначними, що викликає необхідність дослідження особливостей і тенденцій її розвитку в економіці України.

Питанням розвитку та реформування сфери послуг в економіці України присвячували праці Л. Агафонов, В. Андрієнко, О. Антонюк, Н. Ведмідь, А. Вітренко, М. Головатий, М. Дорош, О. Моргулець, Я. Остафійчук, А. Ребенок, Є. Сахно, В. Сладкевич, В. Федорченко, Г. Щокін та ін. Сладкевич, В. Федорченко, Г. Щокін та ін. Однак, незважаючи на значний науковий доробок у цій сфері, в сучасній науковій літературі відсутній комплексний системний аналіз тенденцій розвитку сфери послуг та зміни її сутнісних ознак за умов постіндустріальних трансформацій.

Структурні зміни у провідних економіках світу на користь сфери послуг супроводжувалися зростанням частки сфери послуг у структурі ВВП та одночасним зростанням частки населення, зайнятого у сфері послуг. Ретроспективний аналіз динаміки розвитку сфери послуг в Україні свідчить, що *I етап* – з 1960 по 1990 рр. – можна охарактеризувати як період квазірозвитку, коли Україна входила до складу СРСР, а її економічна система була командно-адміністративною. Планове господарство СРСР у цей період приділяло недостатньо уваги розвитку сфери послуг. Головною метою її розвитку було виробництво матеріальних товарів та засобів виробництва, індустріальний розвиток та військова могутність держави. Економіка СРСР в період 1960-1990 рр. орієнтувалася на розвиток сфери матеріального виробництва як провідної рушійної сили всієї економічної системи та критичний рівень накопичення соціальних та побутових проблем населення, які неможливо було розв'язати в умовах функціонування відсталої сфери послуг.

Водночас зростання нематеріального виробництва свідчить про поступове наближення до активного споживання тих видів послуг, що були властиві індустріальному суспільству. Усі послуги можна розподілити на три великі групи:

- платні послуги – в основному дрібні побутові послуги, що споживалися кінцевими споживачами періодично, та задовольняли первинні потреби;
- пільгові послуги – до них можна зарахувати послуги пільгового споживання, тобто ті, які оплачувалися населенням частково: путівки до санаторіїв, піонерських таборів, профілакторіїв тощо;
- безкоштовні послуги – у фінансуванні яких сімейний бюджет громадян в основному прямої участі не брав, такі послуги фінансувалися з громадських фондів, які створювалися шляхом перерозподілу державою матеріальних ресурсів і доходів. Цей вид споживчих послуг передбачав безкоштовне медичне обслуговування (догляд, харчування, лікування у лікарнях, обслуговування у поліклініках та ін.), освіту, безкоштовні послуги культурних установ тощо. У містах громадянам безкоштовно надавалося житло.

Розвиток сфери послуг на той час в був регламентований двома основними критеріями:

- чисельність населення – відповідно до нього визначалася кількість місць у школах і дитячих садах, лікарнях та поліклініках, клубах і кінозалах, магазинах та готелях, інших установах сфери послуг, за нормами на 1000 осіб населення;
- ранг населеного пункту – відповідно цього критерію, кожен населений пункт мав право розташовувати на своїй території певні організації сфери послуг. Село повинно було мати школу, лікарню, клуб, а районний центр мав право на ресторан, кінотеатр, технікум, готель, краєзнавчий музей тощо. Місто – обласний центр

мало дозвіл від центральних органів влади побудувати готель, багатoproфiльну лікарню, театр, художній музей, мати громадський транспорт, інститут, наприклад, педагогічний, сільськогосподарський. Столичні міста – центри республік і великі регіональні центри отримували дозволи на ширший набір об'єктів – наприклад, оперний театр, картинну галерею, спеціалізовані навчальні та дослідні інститути, пов'язані з економічним профілем районів тощо.

На початку 1970 рр. у країні починає формуватися прошарок середньо забезпеченого населення. За своїми характеристиками його не можна зарахувати до середнього класу, що був сформований у економіках розвинутих країн. Проте, потрібно відзначити факти зростання рівня життя та зміни структури споживання представників цього прошарку населення СРСР. З'являються тенденції до більш рівномірного розподілу матеріальних благ: житла, заробітної плати, споживчих послуг, в тому числі й тих, що стосуються розвитку особистості (освіта, підвищення кваліфікації, доступ до туристських, спортивно-оздоровчих і розважальних послуг тощо). У країні існувала доволі ефективна система освіти і медичного обслуговування населення. Всім верствам населення були доступні інформаційні ресурси і культурно-мистецькі цінності, які відповідали світовим стандартам культурного і здорового розвитку. Проте, надалі до самого розпаду СРСР поліпшення у радянській сфері послуг статистика не відзначає [1].

На початку 1990-х рр. після розпаду СРСР та переходу економіки України на принципи ринкового господарювання починається *II етап – становлення та розвитку сфери послуг України*.

Трансформаційні процеси переходу національної економіки України до нового господарського порядку мали складний та нелінійний характер. Суперечливість реального процесу реформування, накопичення негативних ефектів в економічній і соціальній сферах життя суспільства, посилення політичної турбулентності, вимагали координації процесів ринкових перетворень зі збереженням цілісності господарського комплексу країни та суспільної злагоди. Потрібно зауважити, що процеси становлення та розвитку сфери послуг цього періоду недостатньо розглянуті та досліджені в економічній теорії, не відображають загальної картини перетворень та функціонування третинного сектору. Вразливість сфери послуг для оцінок структурних, інституційних перетворень і їх соціальних наслідків, визначення перспектив розвитку на основі вже сформованих тенденцій ускладнює її дослідження, обумовлює проведення аналізу за принципом фактографії (період з 1990 р. по сьогоднішній день).

Однією з найважливіших макроекономічних характеристик є пропорції виробництва, розподілу та перерозподілу ВВП, які демонструють основні елементи існуючої моделі розвитку України [2]. Як свідчать дані, наведені на рис. 1, з 1992 р. в економіці України починають відбуватися структурні зміни, зумовлені переходом до ринкової системи.

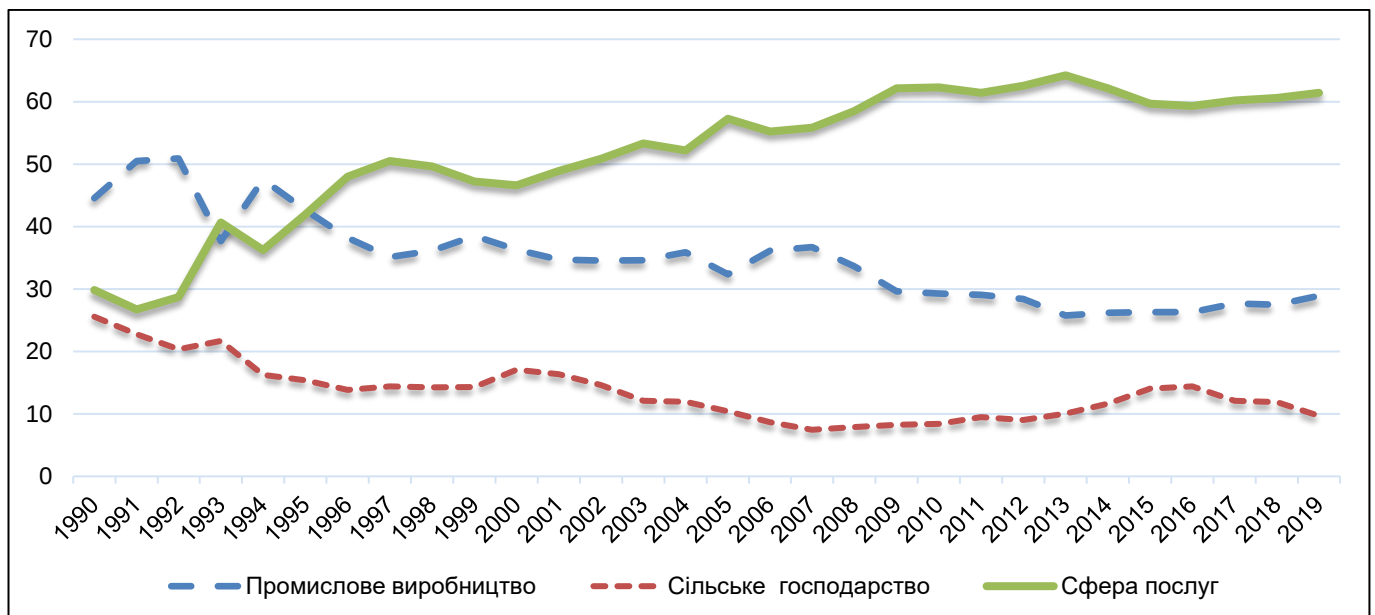

Рисунок 1. Динаміка частки сфери послуг, сільського господарства та промислового виробництва у ВВП України в 1990-2019 рр., %

Джерело: побудовано на основі даних Світового Банку [3] та Державної служби статистики України [4].

У 1993 р. вперше внесок сфери послуг до ВВП України перевищує внесок сфери промислового виробництва, це дає нам право стверджувати, що процеси тертиаризації розпочалися в національній економіці саме з цього року.

Зміни в економічній структурі характеризуються постійним зростанням частки виробництва послуг на противагу скороченню виробництва товарів та внеску сільськогосподарського виробництва. Спостерігається стійка та постійна тенденція до істотного скорочення виробництва товарів у загальному обсязі виробництва в країні.

Тенденція до сталого зростання частки сфери послуг у ВВП розпочалася у 2000 р. та довела важливість цієї сфери для економіки України та її переорієнтацію на показники постіндустріального розвитку.

У вітчизняній економіці процеси сервісизації, що виявили себе в процесі трансформаційного переходу та реформування у низці галузей і секторів виробництва, мають дуже неоднозначні причини. Внесок сфери послуг у загальне виробництво за аналізований період часу зріс у 1,9 раза.

Вагоме зростання було досягнуто у професійній діяльності (у 2,8 рази), мистецтві (2,2 рази), адміністративному обслуговуванні (2,1 рази), в операціях з нерухомим майном і фінансовій діяльності (у 2 рази), а також у торгівлі (1,5 раза). Помірнішим було зростання внеску галузі освіти (1,3 раза), а внесок охорони здоров'я, державного управління і транспорту залишився практично незмінним [2]. Це також свідчить про значний вплив факторів попиту та пропозиції на сферу послуг в економіці України, її частку у структурі народного господарства, що зростає. Сучасна структура зайнятості в Україні, показники якої наведені на рис. 2, аналогічно до показників динаміки ВВП свідчить про перехід народного господарства України до сервісного типу організації економічної системи.

Аналіз свідчить, що відповідно до структурних змін в економіці України економічно активне населення, що втрачає робоче місце в первинному та вторинному секторах економіки, збільшує пропозицію на ринку праці третинного сектору.

Динаміка змін рівня зайнятості у вітчизняній сфері обслуговування може розглядатися як показник постіндустріальних тенденцій економічних перетворень.

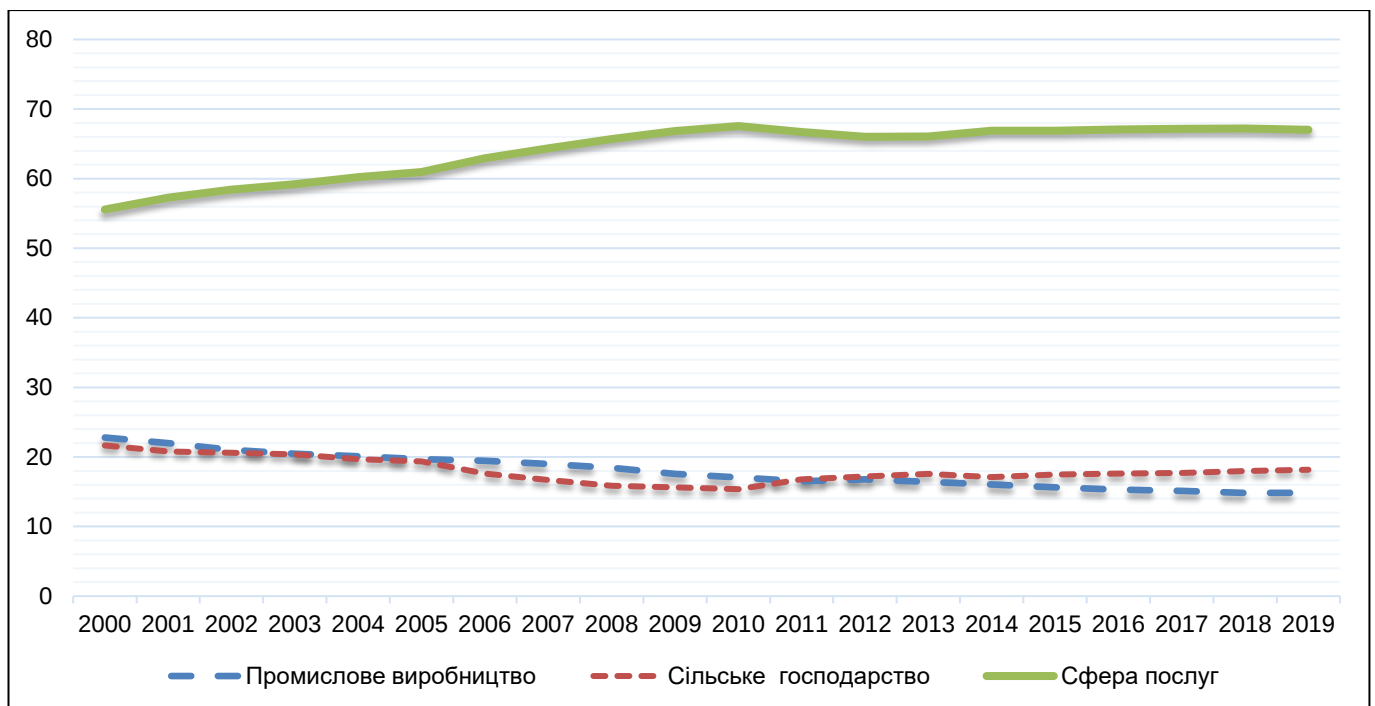

Рисунок 2. Динаміка зайнятості у первинному, вторинному та третинному секторах економіки України протягом 2000-2019 рр., %

Джерело: побудовано на основі даних Світового Банку [3].

Основними галузями сфери послуг, які були реципієнтами робочої сили та наросили обсяги зайнятості, ставали:

- послуги фінансової діяльності;
- послуги операційної діяльності з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям;
- послуги торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, послуги діяльності готелів та ресторанів.

Така ситуація відповідає світовим тенденціям розвитку сфери послуг. Зростання зайнятості у перших двох групах галузей сфери послуг викликане процесами економічного зростання, зростанням частки, значення та виникнення нових видів знанневомістких послуг, особливо у сфері професійних послуг, які надаються підприємцям, та є основним видом послуг, що використовуються у галузях промислового виробництва як необхідні економічні ресурси. Відповідно, третя група галузей сфери послуг абсорбувала у себе та забезпечувала зростання рівня зайнятості за допомогою низько- та середньокваліфікованих найманих робітників, громадян, що були учасниками процесів міграції населення України із сіл до міста, з менш економічно розвинутих до більш економічно розвинутих регіонів країни. Помірний внесок до показників зайнятості у сфері послуг зробили галузі освіти, транспорту та зв'язку, а в галузях охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, державного управління взагалі спостерігалось падіння показників зайнятості.

Третинний сектор, який виявив високі темпи динаміки на початку процесів трансформаційних перетворень, у частині інституційних змін продемонстрував можливості стрімкого розвитку ініціатив підприємницької діяльності в ряді галузей обслуговування, на сьогодні виявляє досить суперечливі тенденції. Переломним моментом стала світова фінансова криза 2008 року. У цей період почалися процеси значного скорочення зайнятості не лише в галузях промислового виробництва, а й послуг. Найвищі темпи падіння зайнятості продемонстрували галузі фінансової та страхової діяльності (середні темпи падіння зайнятості 6,13%), сектор професійної наукової діяльності (середні темпи падіння зайнятості 5,65%), тимчасового розміщення та організації харчування (середні темпи падіння зайнятості 5,21%). Одночасно з цим відбуваються процеси очевидного скорочення обсягів зайнятості окремих видів обслуговування, зокрема освіти (середні темпи падіння зайнятості 1,46%), послуг рекреаційного та екологічного призначення (середні темпи падіння зайнятості 1,85%).

Скорочення бюджетного фінансування медичної галузі та надання соціальної допомоги (середні темпи падіння зайнятості 2,36 %), інших галузей культури (середні темпи падіння зайнятості 2,65 %), відчутно негативно впливають на процеси господарської та соціальної життєдіяльності. На основі проведеного дослідження статистичних даних ми маємо констатувати факт, що загальною тенденцією динаміки структури економіки України у розрізі ринку праці є зростання частки зайнятих у сфері послуг.

Суттєвий вплив на динаміку розвитку сфери послуг чинить інвестиційна діяльність. Поточну структуру національної економіки, основні тренди її найближчого руху та перспективи розвитку визначає показник капітальних інвестицій за видами економічної діяльності, який відображає інвестиції у придбання нових і тих, які були у використанні, або виготовлення власними силами для власного використання матеріальних і нематеріальних активів, витрати на капітальний ремонт і модернізацію. Фактичний обсяг капітальних інвестицій за видами економічної діяльності та їх структура відображені на рис. 3.

Тренд залучення капітальних інвестицій в економіку України є нерівним, періоди зростання їх обсягів змінюються падінням, темпи залучення капітальних інвестицій недостатні та не можуть забезпечити позитивні темпи зростання національного доходу і суспільного багатства. Метод групування обсягів капітальних інвестицій за групами галузей дає змогу зробити висновки, що обсяги капітальних інвестицій у сферу послуг переважають обсяги капітальних інвестицій у сферу матеріального виробництва. Проте, протягом останніх років існує тенденція до зростання обсягів капітальних інвестицій у сферу сільського господарства, що зумовлено природними та географічними факторами, наявністю значних площ родючих земель, зростанням світового попиту на продукти харчування та державною політикою щодо міжнародної торговельної спеціалізації України як виробника сільськогосподарської продукції.

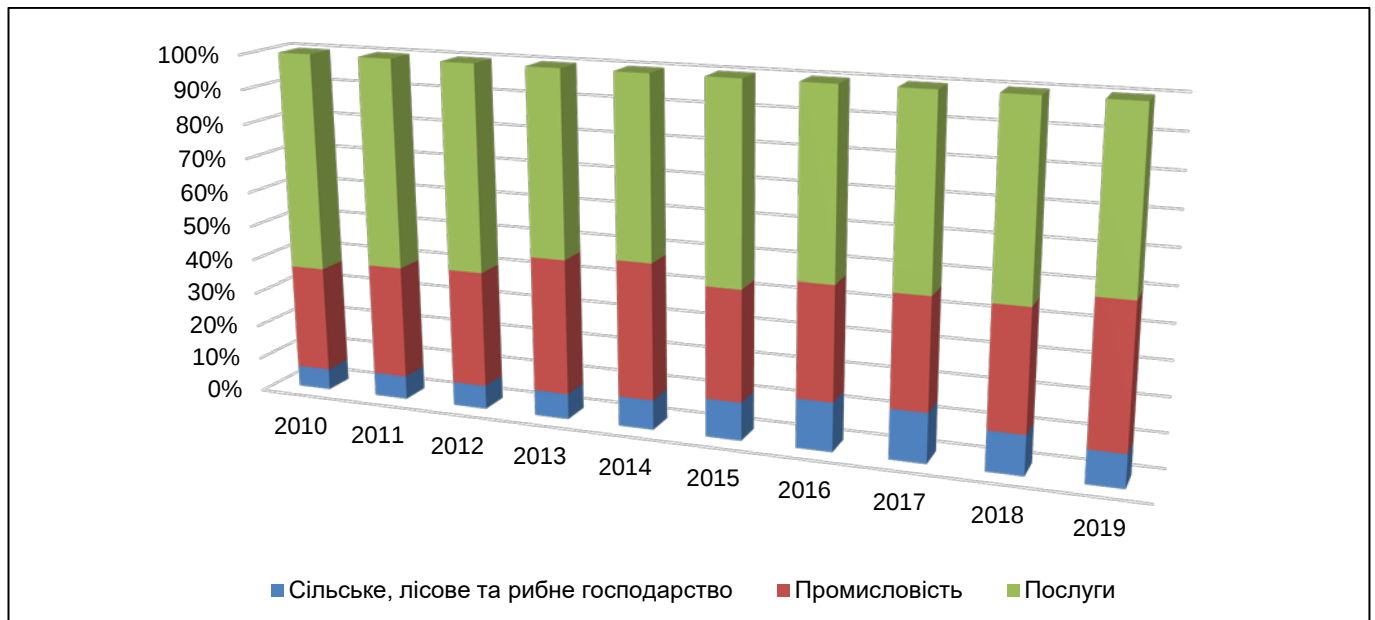

Рисунок 3. Структура капітальних інвестицій в економіці України за видами економічної діяльності, %
Джерело: побудовано на основі даних Державної служби статистики України [4].

Зростання обсягів капітальних інвестицій у сферу промислового виробництва припинилося у 2015 р., як свідчать дані, ці інвестиційні ресурси були перерозподілені на користь сфери послуг, але в наступні роки, ця тенденція не прослідковується. Пріоритетний напрямок інвестування у сферу послуг ілюструє непідготовленість сфери матеріального виробництва до залучення інвестиційних ресурсів, що призводить до погіршення матеріально-технічної бази цих галузей економіки України (промисловості та сільського господарства), надалі це може призвести до занепаду сфери матеріального виробництва та втрати виробничого потенціалу.

У структурі сфери послуг переважають інвестиції у капіталомісткі галузі будівництва, гуртової та роздрібною торгівлі, транспорту та зв'язку, операцій з нерухомим майном, інформаційних та телекомунікаційних послуг. Останніми роками також започаткована тенденція до зростання капітальних інвестицій у галузі державного управління та оборони. Викликає занепокоєння незначний рівень капітальних інвестицій у галузях освіти та охорони здоров'я, що не відповідає тенденціям постіндустріального розвитку та призводить до неможливості українського суспільства отримувати якісні послуги, заперечує постіндустріальний вектор розвитку вітчизняної економіки.

Розвиток сфери послуг можна безпосередньо пов'язати з показниками якості життя населення України, адже після задоволення базових матеріальних потреб індивід отримує можливість споживати послуги. В економіці України існує великий розрив та диспропорції між двома показниками – темпи зростання доходів домогосподарств та частка витрат на послуги. У національній економіці спостерігається постійне зростання рівня доходів домогосподарств, протягом останніх 10 років середньомісячні доходи домогосподарств зросли майже у 4,7 рази. Витрати на споживання послуг у структурі загального споживання домогосподарств зросли за 10 років лише на 30%. Витрачаючи на послуги близько 31,6% сукупного доходу домогосподарств, населенню України дуже важко досягти показників високої якості життя, властивих для постіндустріального суспільства.

Аналізуючи витрати домогосподарств у сфері послуг 2019 року, слід зазначити, що основною статтею витрат домогосподарств в Україні залишається оплата послуг житлово-комунального господарства, а частка їх зростає та досягає 14,6 % від загальних витрат. Значні витрати населення спостерігаються також у галузях ресторанного та готельного обслуговування (2,6%), транспорту та зв'язку (7,6%). Високими темпами зростають витрати на охорону здоров'я (темпи приросту становили 37 % за останні 10 років). Витрати домогосподарств у галузях освіти, культури та відпочинку характеризуються падінням – темпи падіння витрат становили 15 % та 11 %. Така ситуація разом із об'єктивними демографічними процесами скорочення економічно активного населення може призвести до неможливості якісного відтворення робочої сили в економіці України та подальшим процесам економічного занепаду, пов'язаного з недостатньою кваліфікацією, трудовими навичками та неякісним відтворенням здатності до праці населення.

Постійно зростає частка витрат на оплату послуг у споживчих витратах домашніх господарств у досліджуваній період. Найвагомими витратами населення України у сфері послуг є витрати на житлово-комунальне обслуговування. З огляду на соціальну значимість житлово-комунальних послуг та відносно низький рівень доходів домогосподарств в економіці, а також того, що підвищення цін на ці послуги призводить до здорожчання у практично всіх інших галузях народного господарства, державі необхідно вживати ефективних заходів щодо захисту населення від монополю високих цін на даний вид послуг. Замість цього державні органи влади проводять політику реформування взаємовідносин у цій сфері, яка спрямована в основному на досягнення 100 % оплати населенням вартості житлово-комунальних послуг, що не сприяє розвитку ефективних економічних відносин у галузі.

Галузі транспорту та зв'язку отримують значну частку грошових надходжень від домогосподарств, а темпи витрат на них є одними з найбільших, оскільки вони є невід'ємними від потреб сучасного суспільства.

Зростання витрат населення України на медичне забезпечення та охорону здоров'я має пояснення демографічного, соціального та економічного характеру.

До демографічних ми можемо зарахувати такі: загальне старіння населення України, висока смертність та низька народжуваність. Соціальні – падіння якості життя населення, зростання кількості хворих на туберкульоз, СНІД, серцево-судинні захворювання, рак, високий рівень споживання алкоголю та тютюну. Економічні – відносно зростання рівня доходу, що призводить до піклування за індивідом, падіння рівня державних видатків у сфері охорони здоров'я, зростання вартості ліків тощо. Крім того, зростання частки медичних послуг у загальному обсязі платних послуг є закономірним за умови високих темпів зростання цін і розширення асортиментного переліку послуг платної медицини.

Аналіз витрат домогосподарств України на освітні послуги, культуру та відпочинок засвідчать про тенденцію до їх зниження. Така тенденція суперечить принципам постіндустріального розвитку економіки України. Адже властивість освіти реалізуватися в майбутньому зростанні доходу, як індивідуального так і суспільного, дає підстави характеризувати витрати на освіту як інвестиції. Механізм отримання інвестиційного ефекту освіти пояснюється особливим, соціальним характером цієї сфери. Результати інвестування в освіту можуть проявитися не тільки у зростанні економічних показників: зростанні продуктивності праці працівників, доходів підприємств і країни. Не менш важливими виступають соціальні наслідки зростання витрат на освіту [5]. Подальший суспільний та економічний розвиток світу перебуватиме у площині високоінтелектуальних винаходів, знанневомісткого виробництва, що вимагає не зниження, а зростання витрат на освіту.

Важливий фактор впливу на обсяги попиту платних послуг – їх ціна та зміна цін на окремі їх види, обсяги споживання яких безпосередньо залежать від цінових коливань. У галузях сфери послуг, споживання яких не може бути скорочено або можливість скорочення яких обмежена, спостерігається прямий взаємозв'язок між високими темпами зростання цін і збільшенням споживчих витрат. До таких послуг в економіці України належать послуги транспорту, зв'язку, житлово-комунального господарства та медицини. Зростання цін на такі послуги не знизить частку витрат домогосподарств через неможливість відмови від них.

Аналізуючи рисунки, можна зробити висновок про тенденцію до постійного та випереджувального зростання цін на окремі види послуг, які входять до обов'язкових витрат домогосподарств в економіці України. На нашу думку,

тенденція зниження попиту населення на придбання послуг споживчого, побутового характеру загострює проблеми суспільного розвитку, заперечує тенденціям постіндустріального розвитку, нівелює зростання доходів населення, податкових надходжень до бюджету країни, вимагає реформування економіки України.

Важливим фактором, що визначає національні особливості розвитку сфери послуг у сучасному глобалізованому світі, є торговельна спеціалізація країни у структурі міжнародних економічних відносин. З метою економічного аналізу розглянемо статистичні дані щодо динаміки експорту та імпорту послуг протягом 2000-2019 рр. (рис. 4). Аналіз свідчить, що українська економіка має позитивний зовнішньоторговельний баланс у сфері послуг та орієнтована на їх експорт, адже показники експорту значно перевищують показники імпорту починаючи з 2008 р. і по даний час. Крім того, починаючи з 2013 р. спостерігалася тенденція до скорочення зовнішньоекономічної діяльності України у сфері послуг, в 2019 році обсяги експорту та імпорту досягли показників 2013 року.

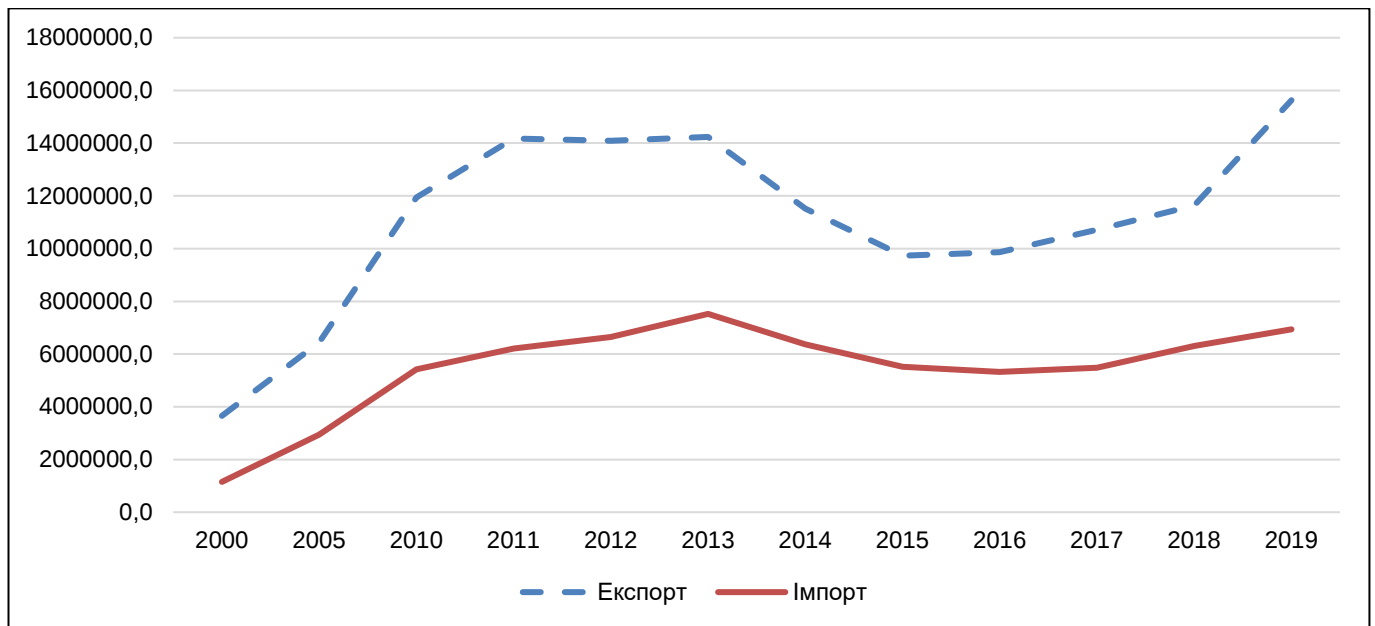

Рисунок 4. Динаміка експорту та імпорту послуг в економіці України 2000-2019 рр., тис. дол. США

Джерело: побудовано на основі даних Державної служби статистики України [4].

Щодо структури зовнішньої торгівлі у сфері послуг, Україна найбільше експортує послуг у сфері транспорту (59,3 % від загальної кількості у 2019 р.), телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг (16,0 % від загальної кількості у 2019 р.), послуг з переробки матеріальних ресурсів (10,7 % від загальної кількості у 2019 р.), тобто послуг переважно з низьким та середньотехнологічним ступенем переробки. Міжнародною спеціалізацією у сфері послуг для економіки України є надання технологічних професійних послуг, особливістю яких є їх капіталомісткість, значна матеріальна складова, орієнтація на індустріальні показники ефективності. Тобто можна стверджувати, що українська економіка використовує індустріальний потенціал і виробничу інфраструктуру, які у неї залишилися після переходу до ринкових взаємовідносин у господарстві, та вигідне географічне становище як перетин торговельних шляхів між Європою та Азією. Отримані висновки можна підтвердити такими фактами:

- 98 % послуг з переробки матеріальних ресурсів спрямовані на задоволення потреб зовнішнього ринку;
- 42 % від загального обсягу транспортних послуг становлять послуги трубопроводів;
- 28 % від загального обсягу транспортних послуг становлять послуги морського та залізничного транспорту.

Проте необхідно наголосити на невітшних тенденціях розвитку основних експортних галузей сфери послуг – відносне падіння частки та скорочення обсягів надання транспортних послуг та послуг з переробки матеріальних ресурсів, що є наслідком зростання міжнародної конкуренції в цій галузі, зниженням якості та зношенням української транспортної інфраструктури, значною енерговитратністю національного виробничого сектору. Єдиною експортноорієнтованою галуззю, що показує позитивну динаміку розвитку, є телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні послуги, та особливо сегмент комп'ютерних послуг, обсяги надання яких та частка у структурі зовнішньої торгівлі зростають.

До галузей сфери послуг, які мають найменший експортний потенціал та стійку тенденцію до падіння їх частки й скорочення обсягів виробництва у національній економіці, можна зарахувати:

- послуги страхування;
- роялті та інші послуги, пов'язані з відносинами інтелектуальної власності;
- ділові послуги;
- культурні та рекреаційні послуги;
- державні та урядові послуги.

Така ситуація викликає занепокоєння: адже всі ці послуги можна вважати знаннєвомісткими професійними послугами, які мають тенденцію до зростання обсягів виробництва цих галузей, розширення асортиментного переліку послуг в усіх провідних постіндустріальних країнах. Вони задовольняють людські потреби вищого порядку у саморозвитку та самореалізації, забезпечують безперервність процесів суспільного відтворення та впливають на якість життя населення, а це є основними орієнтирами постіндустріального розвитку людського суспільства.

Розглядаючи структуру імпорту послуг за їх видами у національній економіці України відзначимо, що він є більш диверсифікованим за експорт, а чільне місце, як і у випадку експорту, належить транспортним послугам (23,1 % від загальної кількості у 2019 р.), що підтверджує наші висновки про міжнародну спеціалізацію України як транзитної держави. Основу імпорту транспортних послуг становлять послуги повітряного транспорту (49,5 %) та залізниці (16,5 %) від загальної кількості транспортних послуг. Це пов'язано зі зростанням ролі українських міст в якості хабів міжконтинентального сполучення Європа – Азія.

Значну частку українського імпорту в сфері послуг займають знаннєвомісткі, високотехнологічні професійні послуги, обсяги імпорту та частка у загальній структурі імпорту яких мають тенденцію до зростання:

- державні та урядові послуги;
- послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю;
- ділові послуги;
- роялті та інші послуги, пов'язані з відносинами інтелектуальної власності;
- послуги, пов'язані з подорожами.

Сукупна частка такого імпорту в загальній структурі сягає 66 %. Така тенденція свідчить про факт невідповідності національної сфери послуг вимогам та викликам постіндустріального розвитку. Зростання їх імпорту відображає народження в національній економічній системі особливих потреб в оптимізації та збільшенні ефективності економічної діяльності шляхом залучення провідних досягнень світового НТП, сучасних методів та засобів ведення операційної діяльності організацій, необхідності активізації процесів включення національних господарюючих суб'єктів до світового економічного простору, спрощення доступу до світових ринків капіталу з більш ліберальними умовами фінансування. Звернемо особливу увагу на високу частку імпорту послуг з державного управління та високі темпи її зростання (починаючи з 2013 р. обсяг імпортованих послуг виріс більше ніж у 3 рази), така динаміка свідчить про активізацію міжнародної допомоги у процесах реформування українського суспільства на шляху до його постіндустріального розвитку.

Підтвердженням наших висновків може стати рисунок 5, який показує географічну структуру експорту та імпорту послуг у 2019 р.

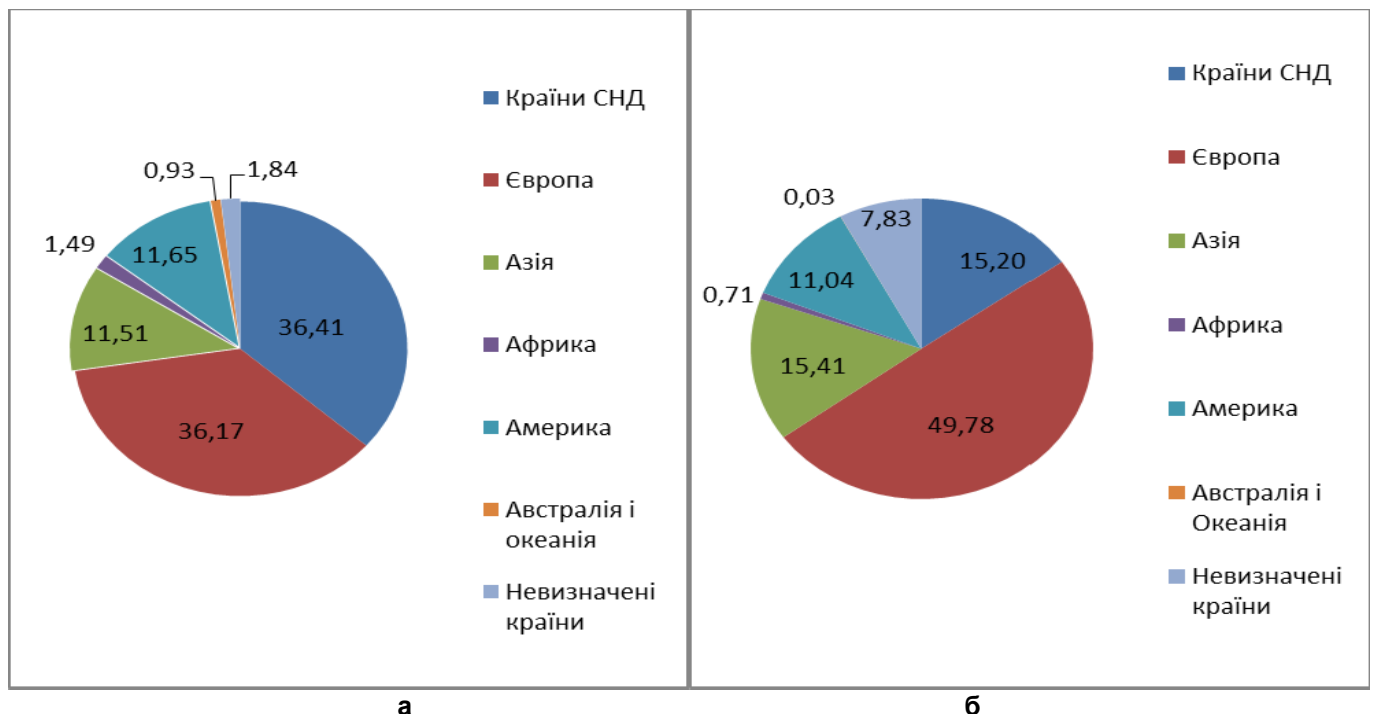

Рисунок 5. Географічна структура експорту-імпорту послуг в економіці України у 2019 р. у % : а – експорт, б – імпорт.

Джерело: побудовано на основі даних Державної служби статистики України [4].

Аналіз цього рисунку доводить, що основна частина імпорту послуг в економіку України припадає на країни (49,78 % країни Європи та 11,04 % США), які за міжнародною класифікацією можна зарахувати до розвинутих постіндустріальних країн, що експортують знаннєвомісткі, інноваційні, високотехнологічні послуги.

А основними експортними партнерами України у сфері послуг є країни СНД, господарські системи яких у більшості споживають традиційні послуги, властиві індустріальному етапу розвитку суспільства – низько- та середньотехнологічні. Високу частку експорту послуг до країн Європи можна пояснити географічним положенням України та операційною діяльністю національних суб'єктів з транзиту газових ресурсів.

На основі проведеного нами дослідження обсягів, динаміки, місця та значення сфери послуг в економіці України можна визначити такі особливості:

- бурхливий розвиток сфери послуг України, на відміну від провідних країн світу, розпочався лише на початку 90-х рр. XX ст. До цього періоду економіка України характеризувалася командно-адміністративною структурою, в якій панували індустріальні тенденції розвитку, а третинному сектору не приділялося достатньої уваги;

- починаючи з 1993 р. в економіці України встановилася стала тенденція до перевищення загального внеску сфери послуг у національний ВВП, внеску сфери промислового виробництва та сільського господарства. Окрім цього, динаміка структури зайнятості населення України за видами економічної діяльності свідчить, що частка економічно активного населення, працюючого у сфері послуг, дуже перевищує показники первинного та вторинного секторів зі стійкою тенденцією до зростання;

- у національному господарстві України існує додатний кореляційний взаємозв'язок між показниками обсягу ВВП на одну особу та приросту доданої вартості, виробленої у сфері послуг, що свідчить про значний її вплив та важливість для економіки нашої країни в цілому.

- Відповідно до абсолютних кількісних показників структури національної економіки України, наша держава обрала для себе загальноцивілізаційний вектор постіндустріального розвитку та досягла прийнятних розмірів основних економічних індикаторів ваги сфери послуг у постіндустріальній економіці. Тенденції структурних змін економіки України відповідають тенденціям розвитку провідних економік світу;

- у економіці України обсяги капітальних інвестицій у сферу послуг переважають показники обох сфер матеріального виробництва. У середині сфери послуг основними галузями залучення інвестиційних ресурсів є капіталомісткі галузі, в свою чергу рівень інвестиційної активності у галузях знаннєвомістких послуг є загрозливо низьким;

- статистичні дані доводять наявність процесів постійного зростання проміжного споживання послуг як необхідних виробничих ресурсів. Такі процеси пов'язані зі структурними трансформаціями економіки України, необхідністю забезпечення безперервності суспільного відтворення, виникненням та зростанням обсягів споживання нових знаннєвомістких послуг, що спрямовані на досягнення конкурентних переваг на національному та світовому ринках;

- обсяги витрат на споживання послуг у загальній структурі витрат домогосподарств є незначними порівняно з лідерами постіндустріального розвитку. Спостерігається значна диспропорція показників зростання рівня доходу та витрат домогосподарств у галузях сфери послуг. Основні витрати домогосподарств України припадають на послуги, характерні для індустріального етапу розвитку економіки, та задовольняють первинні людські потреби – житлово-комунальні послуги, транспорт, зв'язок, ресторанне обслуговування. Спостерігаються значні темпи приросту обсягів цих витрат. На противагу, витрати у галузях сфери послуг, які забезпечують особистий та соціальний розвиток індивіда, мають незначний обсяг та тенденцію до скорочення. Така ситуація має високий рівень загрози поточній та майбутній конкурентоспроможності економіки України, може призвести до різкого зниження якості національних трудових ресурсів, інноваційної спроможності населення, занепаду вітчизняного наукового потенціалу. Важливим фактором, що знижує обсяг попиту домогосподарств на послуги, є постійне та випереджувальне зростання їх цін;

- українська економіка є експортноорієнтованою у сфері послуг та має позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу. Міжнародна спеціалізація зумовлена вдалим географічним положенням, розвинутою транспортною інфраструктурою та значним індустріальним потенціалом. До найбільших статей експорту послуг належать транспортні послуги та послуги з переробки матеріальних ресурсів. Проте, останнім часом намітилася тенденція до скорочення обсягів експорту цих послуг, вона зумовлена занепадом та погіршенням якості транспортної інфраструктури, високим рівнем енерговитрат матеріального виробництва, зростаючою інтенсивністю міжнародної конкурентної боротьби в цих галузях. Імпорт послуг в економіку України більш диверсифікований аніж експорт. Основну його частку становлять знаннєвомісткі, професійні, фінансові, державні та урядові послуги, а основними країнами їх походження є високорозвинуті економіки Європи та США. Отже, зважаючи на незначний експортний потенціал України в галузях послуг, пов'язаних із відносинами інтелектуальної власності, така ситуація відображає невідповідність сучасної сфери послуг України вимогам постіндустріального розвитку, загрожує залишити національне господарство на узбіччі світових трансформаційних процесів.

Спостерігається невідповідність основних тенденцій розвитку сфери послуг у межах економіки України світовим напрямкам та динаміці провідних розвинутих економік. Індустріальна спеціалізація національної сфери послуг, орієнтація її на низько- та середньотехнологічні капіталомісткі галузі, низька частка витрат населення у галузях сфери послуг, тенденція до нехтування інтелектуальним розвитком індивіда, недостатня увага до інноваційного розвитку господарства дає можливість визначити сучасний стан та тенденції розвитку сфери послуг в Україні як квазіпостіндустріальний, за якого абсолютні числові індикатори вже досягнуті, а якісні показники розвитку залишаються на індустріальному рівні.

Враховуючи отримані нами висновки та на основі результатів попередніх досліджень розвитку сфери послуг у структурі провідних економік світу, зміни ролі та значення сфери послуг в умовах постіндустріалізму,

виникає можливість окреслити та сформулювати, на нашу думку, пріоритетні напрямки розвитку національного третинного сектору:

- *максимізація рівня задоволення індивідуальних потреб споживача у сфері послуг* – галузі житлово-комунальних послуг, побутові послуги, торгівля, транспорт, зв'язок, професійна освіта, охорона здоров'я, професійні, фінансові, страхові послуги;

- *максимізація задоволення потреб споживача як особистості у сфері послуг* – вища освіта, додаткова освіта, послуги культури та естетичного виховання, рекреація, наукові послуги, послуги, спрямовані на подовження життя людини;

- *максимізація рівня конкурентоспроможності національної сфери послуг* – професійні послуги, інноваційні, наукові дослідження та розробки, знаннєвомісткі послуги.

На нашу думку, можливий поетапний розвиток сфери послуг з переходом від першого до третього напрямку розвитку відповідно до зростання економіки України. З метою реалізації такого сценарію потрібно створити комплекс заходів, який буде оптимізувати дію ринкових механізмів:

Стимулювання зростання обсягів сукупного попиту на послуги:

- забезпечення зростання доходів населення темпами, які випереджають збільшення індексу споживчих цін;

- забезпечення загальної доступності та якості базових суспільних послуг, до яких в першу чергу зарахуємо освіту та охорону здоров'я;

- створення економічних умов, які дадуть можливість економічно активному населенню за рахунок власних доходів забезпечити задоволення первинних потреб у послугах;

- формування суспільних інститутів стимулювання потреб індивіда вищого рівня у саморозвитку та самореалізації.

Стимулювання зростання обсягів сукупної пропозиції послуг:

- забезпечення зростання середнього рівня якості послуг, який відповідає вимогам постіндустріального розвитку економіки;

- поліпшення національної транспортної та інформаційно-комунікаційної інфраструктури;

- забезпечення інвестування в розвиток національної галузі освітніх послуг, розвиток системи додаткової освіти;

- формування високоефективної системи охорони здоров'я;

- стимулювання інноваційного та наукового розвитку економіки та суспільства;

- побудова ефективної системи охорони та захисту права інтелектуальної власності, інституціоналізація у вітчизняному суспільстві категорії «інтелектуальна власність».

Реалізація цих заходів зможе забезпечити суттєве зростання обсягів виробництва та споживання послуг, забезпечить сталий розвиток сфери послуг, підвищить якість життя населення України відповідно до стандартів постіндустріального розвитку.

За оцінками Кабінету Міністрів України, послуги, що надаються населенню, займають важливе місце в економіці, адже не лише забезпечують нормальну діяльність домогосподарств, а й створюють близько 23% ВВП, 33% зайнятості та 17% податкових надходжень.

«Внаслідок пандемії COVID-19 та вимушеного введення обмежувальних заходів суб'єкти в секторі були змушені обмежити чи призупинити свою діяльність, що може призвести до значного падіння сфери послуг. Ключовим викликом для сектору є пристосування до нових соціальних стандартів в умовах пандемії, які дозволять їм, з одного боку, надавати послуги населенню та отримувати прибуток, а з іншого – убезпечити своїх клієнтів від ризику бути інфікованими та мінімізувати поширення COVID-19».

Список використаних джерел

1. Юбилейный статистический ежегодник «Народное хозяйство СССР за 70 лет». М. : Гос. ком. СССР по статистике, 1986. С. 9. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=ffz9AgAAQBAJ&pg=PA498&lpg=PA498&dq> (дата звернення: 21.12.2020)

2. Структурні зміни та економічний розвиток України : монографія / В. М. Геєць, Л. В. Шинкарук, Т. І. Артьомова та ін.; за ред. д-ра екон. наук Л. В. Шинкарук ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. Київ : Ін-т економіки та прогнозув., 2011.

3. Світовий банк : сайт. URL: <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx> (дата звернення: 26.12.2020)

4. Державна служба статистики України : сайт. URL: ukrstat.gov.ua (дата звернення: 22.12.2020)

5. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / Національний ін-т стратегічних досліджень ; заг. ред. А. С. Гальчинського та ін.. Київ, 2004. 261 с.

6. Вітренко А. О. Сервісна економіка: теорія, сучасні виклики та глобальні тренди : монографія. Київ : Знання, 2016. 413 с.

References

1. Yubileyny statisticheskiy yezhegodnik «Narodnoye khozyaystvo SSSR za 70 let» [Anniversary statistical yearbook «The national economy of the USSR for 70 years»]. M. : Gos. kom. SSSR po statistike, 1986. S. 9. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=ffz9AgAAQBAJ&pg=PA498&lpg=PA498&dq> [in Ukr.]

2. Heyets' V. M., Shynkaruk L. V., Art'omova T. I. ta in. (2011). *Strukturni zminy ta ekonomichnyy rozvytok Ukrainy [Structural changes and economic development of Ukraine] : monohrafiya ; za red. d-ra ekon. nauk Shynkaruk L. V.; NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv. Kyiv : In-t ekonomiky ta prohnozuv. [in Ukr.]*
3. Svitovyy bank [World Bank] : sayt. URL: <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx> [in Ukr.]
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine] : sayt. URL: ukrstat.gov.ua [in Ukr.]
5. *Ekonomika znan': vyklyky hlobalizatsiyi ta Ukrainy [Knowledge economy: challenges of globalization and Ukraine] Natsional'nyy in-t stratehichnykh doslidzhen' ; zah. red. A. S. Hal'chyns'koho ta in.. Kyiv, 2004. 261 s. [in Ukr.]*
6. Vitrenko A. O. (2016). *Servisna ekonomika: teoriya, suchasni vyklyky ta hlobal'ni trendy [Service economics: theory, current challenges and global trends] : monohrafiya. Kyiv : Znannya, 413 s. [in Ukr.]*

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Кучеренко Світлана Юріївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», м. Переяслав.
e-mail: ksvetau@i.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7560-1212>
Researcher ID: S-1892-2018

Леваєва Людмила Юріївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», м. Переяслав.
<https://orcid.org/0000-0003-0697-2700>
Researcher ID: Y-7228-2018
e-mail: lluda85@i.ua

Припутя Наталія Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки,
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, м. Київ.
e-mail: pryputa@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Кучеренко Светлана Юрьевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики
ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», г. Переяслав.
e-mail: ksvetau@i.ua

Леваева Людмила Юрьевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики
ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», г. Переяслав.
e-mail: lluda85@i.ua

Припутя Наталья Владимировна, кандидат экономических наук, доцент кафедры теоретической и прикладной экономики,
Институт подготовки кадров государственной службы занятости Украины, г. Киев.
e-mail: pryputa@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Kucherenko Svitlana, PhD, Assistant Professor of Economics Department
Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, Pereyaslav.
e-mail: ksvetau@i.ua

Levaieva Liudmyla, Ph.D., Assistant Professor of Economics Department
Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, Pereyaslav.
e-mail: lluda85@i.ua

Pryputa Nataliia, PhD, Assistant Professor Theoretical and Applied Economics Department
Training Institute State Employment Service of Ukraine, Kiev.
e-mail: pryputa@ukr.net

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОБЛІКУ АМОРТИЗАЦІЇ НЕОБОРОТНИХ АКТИВІВ**Мармуль Л. О.,
Кучеренко М. А.**

***Предметом дослідження** є теоретичні засади й практичні пропозиції щодо удосконалення й розвитку методів та обліку амортизації, амортизаційних нарахувань з урахуванням вимог податкового обліку й національних облікових стандартів.*

***Метою статті** є виявлення проблем обліку, обґрунтування пропозицій щодо методів групування, визначення амортизації (зносу) основних засобів й амортизаційних нарахувань на засадах гармонізації податкового обліку й національних облікових стандартів.*

***Методологічною основою статті** є загальнонаукові (діалектичний, історичний, монографічний, системно-структурний), загальноекономічні (статистико-економічні, групувань), спеціальні облікові (подвійного запису, бухгалтерських рахунків, балансовий) методи наукових досліджень.*

***Результати статті.** Узагальнено, що основні засоби з метою обліку й нарахування амортизації поділяються на певні групи за обґрунтованими методами. Проблеми обліку пов'язані з протиріччями у нормативно-методологічному забезпеченні й можуть бути вирішені на засадах гармонізації податкового обліку й національних облікових стандартів.*

***Галузь застосування результатів.** Результати можуть бути використані в управлінні підприємствами та в навчальному процесі закладів середньої спеціальної і вищої освіти при підготовці фахівців з економіки й обліку.*

***Висновки.** Отже, при відсутності чітких критеріїв, на яких має ґрунтуватися вибір варіантів методу амортизації для відповідної групи основних засобів є ймовірність, що підприємство може надати нечітку інформацію щодо основних засобів та інших необоротних активів. Тож для цього повинен бути впроваджений централізований порядок визначення ліквідаційної вартості основних засобів та інших необоротних активів, а також розроблені на законодавчому рівні чіткі Положення щодо вибору методу амортизації.*

***Ключові слова:** підприємства, основні засоби, амортизація, амортизаційні нарахування, національні стандарти, податковий облік, гармонізація, методи, удосконалення, управління, капітальні вкладення.*

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ УЧЕТА АМОРТИЗАЦИИ НЕОБОРОТНЫХ АКТИВОВ**Мармуль Л. А.,
Кучеренко Н. А.**

***Предметом исследования** являются теоретические основы и практические предложения по совершенствованию и развитию методов и учета амортизации, амортизационных начислений с учетом требований налогового учета и национальных учетных стандартов.*

***Целью статьи** является выявление проблем учета, обоснование предложений по методам группировки, определения амортизации (износа) основных средств и амортизационных начислений на основе гармонизации налогового учета и национальных учетных стандартов.*

***Методологической основой статьи** являются общенаучные (диалектический, исторический, монографический, системно-структурный), общезакономические (статистико-экономические, группировки), специальные учетные (двойной записи, бухгалтерских счетов, балансовый) методы научных исследований.*

***Результаты статьи.** Обобщено, что основные средства с целью учета и начисления амортизации делятся на определенные группы по обоснованным методам. Проблемы учета, связанные с противоречиями в нормативно-методологическом обеспечении, и могут быть решены на основе гармонизации налогового учета и национальных учетных стандартов.*

***Область применения результатов.** Результаты могут быть использованы в управлении предприятиями и в учебном процессе учреждений среднего специального и высшего образования при подготовке специалистов по экономике и учету.*

***Выводы.** Следовательно, при отсутствии четких критериев, на которых должен основываться выбор вариантов метода амортизации для соответствующей группы основных средств есть вероятность, что предприятие может предоставить нечеткую информацию об основных средствах и других необоротных активов. Поэтому для этого должен быть внедрен централизованный порядок определения ликвидационной стоимости основных средств и других необоротных активов, а также разработанные на законодательном уровне четкие Положения по выбору метода амортизации.*

***Ключевые слова:** предприятия, основные средства, амортизация, амортизационные начисления, национальные стандарты, налоговый учет, гармонизация, методы, совершенствование, управление, капитальные вложения.*

CURRENT ISSUES OF ACCOUNTING OF NON-CURRENT ASSETS DEPRECIATION**Marmul Larisa,
Kucherenko Mykola**

***The subject of the research** is theoretical principles and practical proposals for the improvement and development of methods and accounting of depreciation and depreciation charge based on the requirements of tax accounting and national accounting standards.*

The purpose of the article is to identify the problems of accounting for the justification of proposals concerning grouping methods, determination of fixed assets depreciation and depreciation charge based on tax accounting, and national accounting standards harmonization.

The methodological bases of the article are general scientific (dialectical, historical, monographic, system-structural), general economic (statistical and economic, groupings), special accounting (double entry, accounting, balance) research methods.

The results of the article. It is generalized that fixed assets for accounting and depreciation are divided into certain groups according to the substantiated methods. Accounting problems are related to inconsistencies in regulatory and methodological support and can be resolved based on the harmonization of tax accounting and national accounting standards.

Field of application of results. The results can be used in the management of enterprises and in the educational process of secondary special and higher education institutions in training the specialists in economics and accounting.

Conclusions. Therefore, in the absence of clear criteria on which the choice of depreciation method for the relevant group of fixed assets should be based, it is likely that the enterprise may provide inaccurate information about its fixed assets and other non-current assets. Therefore, for this purpose, a centralized procedure for determining the liquidation value of fixed assets and other non-current assets should be introduced, as well as clear Regulations on the choice of depreciation method should be developed at the legislative level.

Key words: enterprises, fixed assets, depreciation, depreciation charge, national standards, tax accounting, harmonization, methods, improvement, management, capital investments.

JEL Classification: M11, M41, O16

Постановка проблеми. В умовах динамічного розвитку науково-технічного прогресу й впровадження інновацій актуальним залишається питання пошуку нових ресурсів та/або резервів підвищення ефективності й конкурентоспроможності діяльності підприємств. Для того, щоб відбувалися процеси виробництва й надання послуг, необхідні певні необоротні активи. Основні засоби як важлива їх частина саме й складає підґрунтя матеріального виробництва у галузях національного господарства.

У широкому розумінні основні засоби являють собою нагромаджене суспільне багатство. Вони знаходяться в безперервному русі, постійно змінюються й удосконалюються. Тому їх підтримка у належному функціональному стані, раціональне використання й відтворення значною мірою визначають обсяги, можливість росту і підвищення ефективності господарювання. Також вони характеризують і технічне оснащення, безпосередньо пов'язані з продуктивністю праці, механізацією, автоматизацією виробництва, собівартістю продукції, прибутком і рівнем рентабельності. Для розподілу вартості довгострокових активів протягом терміну експлуатації або використання здійснюють їх амортизацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії і практиці бухгалтерського обліку амортизація означає джерело коштів для відтворення (придбання) нових об'єктів основних засобів, для заміни вибулих. Як економічна категорія та складова фінансово-економічної діяльності підприємств, вона завжди була й залишається однією з провідних них тем, що вивчаються науковцями.

Питаннями стандартів обліку й інструментів аналізу амортизації та амортизаційних нарахувань, їх оцінки й діагностики у відповідності до національних та міжнародних облікових стандартів займалися провідні вітчизняні вчені Ф. Ф. Бутинець, В. М. Жук, М. М. Ігнатенко, Є. В. Калюга, М. М. Коцупатрий, М. В. Кужельний, Т. Г. Маренич, Л. О. Мармоль, В. Я. Плаксієнко, К. А. Пилипенко, М. І. Савлук, інші науковці. Проте проблема групування основних засобів, визначення амортизації та амортизаційних нарахувань у відповідності до вимог податкового обліку й національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку (П(С)БО), особливо в умовах цифровізації та автоматизації організації й управління, вимагає подальших розробок.

Мета статті. Метою дослідження є виявлення проблем обліку обґрунтування пропозицій щодо методів групування, визначення амортизації (знос) основних засобів й амортизаційних нарахувань на засадах гармонізації податкового обліку й національних облікових стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах постійної необхідності оновлення основних засобів через постійні інновації та все нові наукові винаходи особливого значення в забезпеченні фінансово-економічної стійкості й конкурентоспроможності суб'єктів господарювання особливої ваги набуває політика їх амортизації та відтворення. Амортизаційні відрахування суттєво впливають на ефективність функціонування підприємств, собівартість та ціну виробленої продукції й надаваних послуг, прибутки та, особливо, на капітальні вкладення й інвестиційні процеси. Тому обґрунтування їх нормативно-законодавчого забезпечення, методів і порядку здійснення та організації, виявлення проблем та пошук можливостей підвищення достовірності обліку руху амортизаційних коштів є досить актуальними питаннями у теорії бухгалтерського обліку та практично значимими для практики функціонування бізнесу за ринкової конкуренції.

Сучасні умови господарювання потребують суттєвих змін у діяльності господарюючих суб'єктів з метою гармонізації інтересів усіх зацікавлених сторін, зокрема, щодо ефективного використання основних засобів, які є визначальною складовою їх виробничо-господарської діяльності. Практичний досвід свідчить, що для підприємств, особливо малих та середніх, характерні такі проблеми й недоліки, як постійний або перманентний дефіцит власних обігових коштів, низька ліквідність активів, застаріла матеріально-технічна база, недосконалі нормативно-законодавчі положення та інші інститути.

Як відомо, амортизація представляє собою процес поступового перенесення вартості основних засобів на продукт, що виготовляється з їх допомогою. Для заміщення зношеної частини основних засобів виробництва підприємства роблять амортизаційні відрахування, тобто відрахування певних грошових сум відповідно до розмірів фізичного і морального зносу засобів виробництва. Амортизаційні відрахування використовуються для повного відтворення зношених основних фондів (на реновацію), а також для їх часткового відшкодування (на капітальний ремонт і модернізацію) [1].

Нормативними документами, які регламентують облік основних засобів підприємств в Україні, є Положення (стандарт) бухгалтерського обліку (П(С)БО) 7 «Основні засоби» [2]. Також це Податковий кодекс України (ПКУ) [3] та Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів [4]. У цих документах визначено методологічні засади формування в обліку інформації щодо основних засобів, інші необоротні матеріальні активи та незавершені капітальні інвестиції в необоротні матеріальні активи, а також порядок розкриття інформації про них у фінансовій звітності.

Отже, відповідно до вищезазначених нормативних документів, основні засоби визначаються як матеріальні активи, які підприємство утримує з метою їх використання. Воно здійснюється у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання майна в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій. При цьому очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких буде більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік) [4].

Економічна сутність основних засобів полягає в тому, що вони беруть участь у декількох виробничих циклах, зберігають свою форму до кінця експлуатації і переносять свою вартість на готовий продукт частинами, протягом періоду зносу у вигляді амортизації. У зв'язку з цим виникає проблема, пов'язана з нарахуванням амортизації, а саме визначенням строку їх корисного використання. Адже для однакового об'єкта на різних підприємствах з різними умовами діяльності, її специфіки тощо строк може суттєво відрізнятися.

Тому доцільно при нарахуванні амортизації керуватися Податковим кодексом України [3], де передбачено мінімально допустимі строки корисного використання у розрізі 16 груп основних засобів. Для відшкодування вартості зношеної частини основних засобів кожне підприємство здійснює амортизаційні відрахування. Вони включаються в собівартість виробленої продукції як витрати виробництва і реалізуються під час продажу товарів. В обліковому відношенні їх суми накопичуються на спеціальному амортизаційному фонді, що є джерелом відтворення спрацьованих основних засобів.

Таким чином, амортизація забезпечує відшкодування в грошовому виразі вартості основних засобів виробництва в міру їхнього фізичного зносу в процесі виробництва. Розрізняють фізичне і моральне зношування основних засобів. Фізичне зношування або спрацювання означає поступову втрату ними своїх первісних техніко-експлуатаційних якостей, тобто корисної вартості, що призводить до зменшення їх реальної вартості. Моральне зношування розуміється як процес знецінення діючих основних засобів до настання їхнього повного фізичного спрацювання під впливом науково-технічного прогресу та інновацій.

Запровадження у діяльність бізнесу в якості регуляторного інструменту ПКУ в останнє десятиріччя, в основному, узгодило розбіжності у понятійному апараті засобів праці і виробництва, визнало категорію «основні засоби», а гармонізація бухгалтерської та податкової концепцій амортизації сприяла інноваційному розвитку підприємницької діяльності. ПКУ наблизив правила визначення амортизаційних відрахувань у податковому обліку до національних П(С)БО, які полягають у наступному: розширена класифікація основних засобів у податковому обліку, яка передбачає 16 груп основних засобів замість 4-х.

Здійснюється пооб'єктний облік балансової вартості основних засобів, що входить до складу кожної окремої групи. Це відбувається шляхом включення вартості поліпшення основних засобів, отриманих безоплатно або в оперативний лізинг (оренду) та в цілому по групі. Вона визначається як сума балансових вартостей окремих об'єктів такої групи за критерієм визнання належності об'єкта до основних засобів, який збільшився до 6000 грн. Таким чином, сучасна податкова концепція передбачає ведення обліку основних засобів з метою нарахування амортизації за кожним окремим їх об'єктом.

Нарахування амортизації відрізняється від більшості інших витрат тим, що не впливає на активи і зобов'язання у момент, коли їх записують. Вона не потребує відтоку готівки і називається статтею витрат, яка не пов'язана з рухом готівки. Відтік готівки виникає раніше, у момент придбання довгострокового активу. Використання цього активу у підприємницькій діяльності постійно перетворює певну частину його вартості в елемент витрат. Для нарахування амортизації основних засобів необхідно знати первісну вартість, оціночну ліквідаційну вартість та оціночний термін корисної експлуатації їх об'єкта.

Метод амортизації об'єкта основних засобів обирається підприємством самостійно, з урахуванням очікуваного способу одержання економічних вигід від його використання, і обов'язково має бути зафіксованим в Наказі про облікову політику. При розподілі вартості активів, тобто при нарахуванні амортизації, застосовують такі методи амортизації основних засобів: прямолінійний; зменшення залишкової вартості; прискореного зменшення залишкової вартості (подвійного залишку, що зменшується); кумулятивний та виробничий.

Крім перерахованих вище методів нарахування амортизації, підприємства відповідно до П(С)БО 7 можуть застосовувати норми і методи, передбачені податковим законодавством. Але в цьому випадку необхідно розуміти, що суми амортизації, нараховані відповідно до вимог податкового обліку та отримані у фінансовому обліку, будуть або можуть відрізнятися [2].

Висновки. Отже, при відсутності чітких критеріїв, на яких має ґрунтуватися вибір варіантів методу амортизації для відповідної групи основних засобів є ймовірність, що підприємство може надати нечітку інформацію щодо основних засобів та інших необоротних активів. Тож для цього повинен бути впроваджений централізований порядок визначення ліквідаційної вартості основних засобів та інших необоротних активів, а також розроблені на законодавчому рівні чіткі Положення щодо вибору методу амортизації.

Список використаних джерел

1. Соколов Я. В. *Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: учебн. пособие для вузов*. М. : Аудит, 1996. 638 с.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» (документ з0288-00, поточна редакція від 29.10.2019, підстава - з1065-19). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text>
3. Податковий кодекс України (документ 2755-VI, чинний, редакція від 25.02.2021, підстава - 1115-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
4. Про затвердження Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку для суб'єктів державного сектору (документ v0011201-15, поточна редакція від 28.12.2020, підстава - v0816201-20). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-15#Text>
5. Ігнатенко М. М., Сарапіна О. А. Вплив автоматизації обліку та фінансової звітності на безпеку підприємств. *Економічний вісник університету*. 2018. Вип. 38. С. 47-53.
6. Пласієнко В. Я. *Бухгалтерський облік у виробничих та агросервісних кооперативах*. К.: ЦУЛ, 2014. 464 с.
7. Ігнатенко М. М. Формування інформаційної безпеки підприємств і організацій в умовах автоматизації обліку та фінансової звітності. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 4 (40). С. 84-88.
8. Мармуль Л. О., Коваль С. В., Круковська О. В. Перспективи розвитку національних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 4 (40). С. 89-92.

References

1. Sokolov, Ya. V. (1996). *Bukhgalterskij uchet: ot istokov do nashikh dnei* [Accounting: from the beginnings to the present day] *uchebn. posobie dlya vuzov*. M. : Audit.
2. Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 7 «Osnovni zasoby» (dokument z0288-00, potochna redaktsiia vid 29.10.2019, pidstava - z1065-19) [Regulation (standard) of accounting 7 «Fixed assets» (document z0288-00, current version of 29.10.2019, basis - z1065-19)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text>
3. Podatkovyi kodeks Ukrainy (dokument 2755-VI, chynnyi, redaktsiia vid 25.02.2021, pidstava - 1115-IX) [Tax Code of Ukraine (document 2755-VI, current, version of 25.02.2021, basis - 1115-IX)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
4. Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii z bukhhalterskoho obliku dlia subiektiv derzhavnogo sektoru (dokument v0011201-15, potochna redaktsiia vid 28.12.2020, pidstava - v0816201-20) [On approval of Methodical recommendations on accounting for public sector entities (document v0011201-15, current version dated 28.12.2020, basis - v0816201-20)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-15#Text>
5. Ihnatenko, M. M., Sarapina, O. A. (2018). Vplyv avtomatyzatsii obliku ta finansovoi zvitnosti na bezpeku pidpriemstv [The impact of accounting automation and financial reporting on the security of enterprises]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu*, 38. 47-53.
6. Plaksienko, V. Ya. (2014). *Bukhhalterskyi oblik u vyrobnychkykh ta ahroservisnykh kooperatyvakh* [Accounting in production and agricultural cooperatives]. K.: TsUL
7. Ihnatenko, M. M. (2017). Formuvannia informatsiinoi bezpeky pidpriemstv i orhanizatsii v umovakh avtomatyzatsii obliku ta finansovoi zvitnosti [Formation of information security of enterprises and organizations in terms of automation of accounting and financial reporting]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 4(40). 84-88.
8. Marmul, L. O., Koval, S. V., Krukovska, O. V. (2017). Perspektyvy rozvytku natsionalnykh standartiv bukhhalterskoho obliku ta finansovoi zvitnosti [Prospects for the development of national standards of accounting and financial reporting]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 4 (40). 89-92.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Мармуль Лариса Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5589-9338>
Researcher ID: F-4924-2019
e-mail: marmul61@ukr.net

Кучеренко Микола Анатолійович, старший викладач кафедри фінансів, обліку та оподаткування, ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7840-0755>
e-mail: mak24.75@meta.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Мармуль Лариса Александровна, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономики ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: marmul61@ukr.net

Кучеренко Николай Анатольевич, старший преподаватель кафедры финансов, учета и налогообложения, ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: mak24.75@meta.ua

DATA ABOUT THE AUTHORS

Marmul Larisa, Doctor of Economics, Professor, Professor of the department of economics Pereiaslav-Khmelnytsky Hrygorii Skovoroda State Pedagogical University
Str. Sukhomlinsky 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine
e-mail: marmul61@ukr.net

Kucherenko Mykola, Senior Lecturer of the Department of Finance, Accounting and Taxation, Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University,
str. Sukhomlinsky 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine
e-mail: mak24.75@meta.ua

УДК 164.01

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-112-120>

СУЧАСНИЙ СТАН ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Заклекта О. І.,
Мочук О. Б.

Постановка проблеми. Позаяк наприкінці ХХ ст. перед світовою спільнотою постали виклики, пов'язані з загостренням глобальних екологічних проблем (впливом забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення, стан екосистеми та зміну клімату), це стало поштовхом до наукових пошуків найбільш ефективних важелів та інструментів зниження навантаження на довкілля. Враховуючи складну ситуацію, що склалася сьогодні в Україні щодо поводження з побутовими відходами необхідно змінити концептуальні підходи, тобто здійснити перехід від їх захоронення до запобігання, зменшення утворення відходів та запровадження сортування, переробку та використання. Доцільно використати найкращі європейські і світові практики управління відходами, щоб якомога швидше впровадити оптимальну модель у сфері поводження з відходами. З огляду на це, охорона навколишнього середовища та перехід до сталого розвитку економіки і екологічно збалансованої системи природокористування є одним із пріоритетних напрямів у сфері державного управління [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування стратегії поводження з відходами в країнах Європейського Союзу присвячені праці таких вітчизняних науковців, як Н. І. Романюк, Н. М. Корнійчук, В. Ю. Колесник, В. Л. Качурінер, Н. А. Громадської, В. В. Дерези, в яких вони досліджували основні принципи та засади її реалізації, а також здійснювали аналіз законодавчої бази ЄС у даній сфері.

Метою статті є оцінка сучасного стану поводження із побутовими відходами в розвинених країнах світу та формування даної стратегії в Україні.

Завданнями дослідження є: розглянути європейську модель управління відходами; проаналізувати заходи із запобігання утворенню відходів в Європі; оцінити сучасний стан поводження із побутовими відходами в Україні; оцінка Національної стратегії управління відходами в Україні.

Матеріали і методи дослідження. Теоретичною основою наукового дослідження є праці провідних вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів з проблем поводження із побутовими відходами. Інформаційну базу дослідження становлять законодавчо-нормативні акти України, статистичні дані країн Євросоюзу та матеріали Державної служби статистики України. Для досягнення визначеної мети застосовано комплекс загальнонаукових методів: теоретичного узагальнення, статистичного аналізу, порівняння, ретроспективного аналізу, системного підходу, абстрактно-логічний.

Результати дослідження. Розглянуто європейську модель управління відходами; проаналізовано заходи із запобігання утворенню відходів в Європі; здійснено оцінку сучасного стану поводження із побутовими відходами в Україні; розглянуто Національну стратегію управління відходами в Україні.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані місцевими органами влади з метою запобігання утворенню побутових відходів.

Висновки. Запобігання утворенню відходів займає першу сходинку у поводженні з ними. Згідно з Директивою ЄС про відходи це може відбуватися шляхом: зменшення кількості відходів; зменшення несприятливого впливу відходів на довкілля та здоров'я людини; або ж через зменшення вмісту шкідливих речовин у матеріалах та продуктах.

Ключові слова: тверді побутові відходи, рециклінг, управління відходами.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ОБРАЩЕНИЯ С БЫТОВЫМИ ОТХОДАМИ: МИРОВОЙ ОПЫТ И УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ

Заклекта О. И.,
Мочук О. Б.

Постановка проблемы. Так в конце XX в. перед мировым сообществом стоят вызовы, связанные с обострением глобальных экологических проблем (влияние загрязнения окружающей среды на здоровье населения, состояние экосистемы и изменение климата), это стало толчком к научным поискам наиболее эффективных рычагов и инструментов снижения нагрузки на окружающую среду. Учитывая сложную ситуацию, сложившуюся сегодня в Украине по обращению с бытовыми отходами необходимо изменить концептуальные подходы, то есть осуществить переход от их захоронения к предотвращению, уменьшению образования отходов и внедрению сортировки, переработку и использование. Целесообразно использовать лучшие европейские и мировые практики управления отходами, чтобы как можно быстрее внедрить оптимальную модель в сфере обращения с отходами. Учитывая это, охрана окружающей среды и переход к устойчивому развитию экономики и экологически сбалансированной системы природопользования является одним из приоритетных направлений в сфере государственного управления [9].

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам формирования стратегии обращения с отходами в странах Европейского Союза посвящены труды таких отечественных ученых, как Н. И. Романюк, Н. М. Корнийчук, В. Ю. Колесник, В. Л. Качуринер, Н. А. Общественной, В. В. Дерези, в которых они исследовали основные принципы и основы ее реализации, а также осуществляли анализ законодательной базы ЕС в данной сфере.

Целью статьи является оценка современного состояния обращения с бытовыми отходами в развитых странах мира и формирования данной стратегии в Украине.

Задачами исследования являются: рассмотреть европейскую модель управления отходами; проанализировать меры по предотвращению образования отходов в Европе; оценить современное состояние обращения с бытовыми отходами в Украине; оценка Национальной стратегии управления отходами в Украине.

Материалы и методы исследования. Теоретической основой научного исследования являются труды ведущих отечественных и зарубежных ученых-экономистов по проблемам обращения с бытовыми отходами. Информационную базу исследования составляют законодательно-нормативные акты Украины, статистические данные стран Евросоюза и материалы Государственной службы статистики Украины. Для достижения определенной цели применен комплекс общенаучных методов: теоретического обобщения, статистического анализа, сравнения, ретроспективного анализа, системного подхода, абстрактно-логический.

Результаты исследования. Рассмотрены европейскую модель управления отходами; проанализированы меры по предотвращению образования отходов в Европе; осуществлена оценка современного состояния обращения с бытовыми отходами в Украине; рассмотрено Национальную стратегию управления отходами в Украине.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы местными органами власти с целью предотвращения образования бытовых отходов

Выводы. Предотвращение образования отходов занимает первую строчку в обращении с ними. Согласно Директиве ЕС об отходах это может происходить путем уменьшения количества отходов; уменьшение неблагоприятного воздействия отходов на окружающую среду и здоровье человека; или из-за уменьшения содержания вредных веществ в материалах и продуктах.

Ключевые слова: твердые бытовые отходы, рециклінг, управление отходами.

CURRENT STATE OF HOUSEHOLD WASTE MANAGEMENT: WORLD EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES

Zakleka Olga,
Mochuk Oksana

Formulation of the problem. Since the late twentieth century. The world community faces challenges related to the exacerbation of global environmental problems (the impact of environmental pollution on human health, the state of the ecosystem and climate change), which has given impetus to scientific research on the most effective levers and tools to reduce the burden on the environment. Given the difficult situation in Ukraine today regarding the management of household waste, it is necessary to change the conceptual approaches, ie to make the transition from their disposal to prevention, reduction of waste generation and the introduction of sorting, recycling

and use. It is advisable to use the best European and world waste management practices in order to implement the optimal model in the field of waste management as soon as possible. Given this, environmental protection and the transition to sustainable economic development and ecologically balanced system of nature management is one of the priority areas in public administration [9].

Analysis of recent research and publications. The issues of forming a waste management strategy in the countries of the European Union are devoted to the works of such domestic scientists as N. I. Romanyuk, N. M. Korniychuk, V. Yu. Колесник, V. L. Kachuriner, N. A. Public, V. V. Deregs, in which they explored the basic principles and principles of its implementation, as well as analyzed the EU legal framework in this area.

The purpose of the article is to assess the current state of household waste management in developed countries and the formation of this strategy in Ukraine.

The objectives of the study are: to consider the European model of waste management; to analyze measures to prevent waste generation in Europe; assess the current state of household waste management in Ukraine; assessment of the National Waste Management Strategy in Ukraine.

Materials and methods of research. The theoretical basis of scientific research is the work of leading domestic and foreign economists on the problems of household waste management. The information base of the study consists of legislative and regulatory acts of Ukraine, statistical data of the European Union and materials of the State Statistics Service of Ukraine. To achieve this goal, a set of general scientific methods was used: theoretical generalization, statistical analysis, comparison, retrospective analysis, systematic approach, abstract-logical.

Results of the research. The European model of waste management is considered; measures to prevent waste generation in Europe are analyzed; an assessment of the current state of household waste management in Ukraine; the National Waste Management Strategy in Ukraine is considered.

Field of application of results. The results of the study can be used by local authorities to prevent the generation of household waste

Conclusions. Waste prevention is the first step in dealing with waste. According to the EU Waste Directive, this can be done by: reducing the amount of waste; reducing the adverse effects of waste on the environment and human health; or by reducing the content of harmful substances in materials and products.

Key words: solid household waste, recycling, waste management.

JEL Classification: M11, D23

Актуальність теми дослідження. Розвиток цивілізації через інтенсивне споживання природних ресурсів спричинює техногенні зміни довкілля, наслідком яких є незадовільний рівень екологічної безпеки, погіршення умов життєдіяльності людини, відносно коротка тривалість життя населення та загроза існуванню людської цивілізації. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» передбачає за вектором розвитку «забезпечення сталого зростання економіки екологічно невиснажливим способом», а за вектором безпеки – забезпечення «безпечного стану навколишнього природного середовища» [6].

В даний час проблема забруднення є екологічною катастрофою глобального характеру, яку необхідно терміново вирішувати. Частина країн вже зробили певні кроки після усвідомлення всієї небезпеки забруднення побутовими відходами, але в більшості, на жаль, ситуація не змінюється. В сучасних умовах економічні програми повинні стимулювати розвиток новітніх технологій, які не забруднюють довкілля, аби не вживати заходів з ліквідації такого забруднення. Отже, витрати, які здійснюються сьогодні, через деякий проміжок часу дозволять отримати подвійні дивіденди, а саме: відсутність грошових витрат на очищення навколишнього середовища та незабруднене довкілля. Тобто, йдеться про підвищення ефективності механізмів та інструментів державної екологічної політики, визначених відповідним Законом України [5].

Завдання та мета даного дослідження: оцінка стратегій поводження із побутовими відходами в розвинених країнах світу та в Україні.

Ступінь вивчення проблеми. У кінці XX століття почала формуватись концепція нових інструментів екологічної політики, запропонована К. Сегерсоном, Т. Міселі, Р. Ставінсом, згідно з якою поряд із традиційними регуляторами охорони довкілля повинні братися до уваги також інформаційні інструменти (відкритість і доступність інформації), добровільні екологічні угоди, програми з вирішення складних екологічних проблем, утилізація відходів) [11; 12].

Виклад основного матеріалу. Як відомо, в Україні 94% відходів потрапляють на сміттєзвалища і забруднюючи воду, ґрунти та повітря, наносять шкоду нашому здоров'ю. Тому, одним з головних завдань, яке стоїть перед свідомими громадянами та бізнесом, – зменшити кількість відходів, що потрапляють на сміттєзвалища.

Ми переконані в тому, що в Україні під переробленням (обробленням) відходів розуміють здійснення будь-яких технологічних операцій, пов'язаних із зміною фізичних, хімічних чи біологічних властивостей відходів, з метою підготовки їх до екологічно безпечного зберігання, перевезення, утилізації чи видалення. Тобто, переробка це підготовчий етап до здійснення подальших операцій, зокрема утилізації (використання відходів як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів, спалення з метою вироблення теплової чи електричної енергії) чи видалення (здійснення операцій з відходами, що не призводять до їхнього використання як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів, зокрема захоронення, спалення без вироблення теплової чи електричної енергії тощо). Як бачимо законодавче розуміння поняття переробки в Україні і в країнах ЄС дещо різниться.

На відміну від країн Європи, де значна частина відходів підлягає вторинній переробці, в Україні ефективність застосування методики рециклінгу знаходиться на стадії вивчення. Власне кажучи, у нас не існує галузі з переробки та утилізації відходів. Якісна переробка відходів передбачає їх сортування на фракції у місці їхнього утворення, тобто роздільний збір. Разом з тим, в Україні практично відсутня культура роздільного збору побутових відходів серед населення. Подібні системи впроваджені настільки епізодично, що практична користь від них наближена до нуля. Послуга з роздільного збору побутових відходів запроваджена за різними даними від 800 до 1200 населених пунктів з-поміж майже 30 000, а чверть населення взагалі не охоплена послугами з централізованого вивезення побутових відходів.

Варто зазначити, що з 1 січня 2018 року в Україні заборонено захоронення не перероблених відходів (стаття 32 Закону України «Про відходи»). Однак цей закон неможливо реалізувати через відсутність інфраструктури для збирання, первинного та вторинного сортування, для перероблення і безпечного захоронення цих відходів.

За даними Мінрегіону сортування ТПВ в Україні забезпечують 25 сміттесортувальних ліній, які функціонують у Вінниці, смт. Муровані Курилівці (Вінницька область), селі Брище (Волинська область), Дніпрі, Краматорську (Донецька область), Запоріжжі, Кропивницькому, м. Червонограді і селі Єлиховичі (Львівська область), селах Абрикосове та Доброжанове (Одеська область), селі Плебанівка (Тернопільська область), Сумах, Чернівцях. Також сміттесортувальні лінії є у Білій Церкві, Обухові, Бучі, Ірпені, Володарці Київської області і у Києві (6 сортувальних ліній). При цьому загальна частка відсортованих відходів дуже низька. Так, у 2018 році лише 4,2% побутових відходів потрапило на заготівельні пункти вторинної сировини та сміттєпереробні заводи.

Перешкоджає належному переробленню відходів не лише відсутність технологій, а й законодавча неврегульованість. Згідно Ліцензійним реєстром НКРЕКП, ліцензії на перероблення відходів станом на початок 2019 року мають ще 3 підприємства: Рівненський сміттєпереробний завод, КП «Київтеплоенерго» та КП «Зелений Львів».

Так, у 2016 в Україні було зроблено значний крок щодо збереження довкілля - відкриттям заводу з перероблення відпрацьованих люмінесцентних ламп та здійсненням господарської діяльності з перероблення небезпечних відходів. Львів'яни можуть безкоштовно здавати відпрацьовані люмінесцентні лампи у визначених місцях та годинах. Завод працює згідно технології «zero waste» із замкнутим циклом (абсолютно безвідходна) – що робить його першим та єдиним у своєму роді заводом, що функціонує в Україні. Потужності лінії складають двісті кілограм на годину (500 трубчастих або ж 800 компактних люмінесцентних ламп). Цього цілком достатньо для забезпечення ефективної переробки такого типу відходів в масштабах заходу країни. Значну загрозу для навколишнього природного середовища та здоров'я людини становлять і інші небезпечні відходи, які утворюються в побуті, зокрема, медичні відходи, що містять небезпечні патогенні мікроорганізми. Загалом в Україні щорічно утворюється приблизно 350 тис. тонн медичних відходів, що становлять потенційний ризик поширення інфекцій. В Україні ж підприємства, які мають ліцензії на перероблення клінічних та подібних їм відходів, розташовані лише у семи областях: Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Миколаївській, Одеській, Харківській.

Водночас важливим питанням є також відпрацьована електрична та електронна техніка, що складає близько 5% від усіх ТПВ, які є дуже небезпечними, оскільки містять до 70% небезпечних для довкілля та здоров'я людини речовин (свинець, ртуть, кадмій, хром та берилій, а також бромовані антипірени, флуорохлоровуглеводні, поліхлоровані біфеніли, полівінілхлорид). Не меншу загрозу складають і відпрацьовані батарейки, позаяк в Україні немає жодного підприємства, яке належним чином може їх переробляти, хоча ліцензії на перероблення батарейок має 21 підприємство. Батарейки збирають з метою направлення на переробку в Європу.

Сміттєпереробна галузь в Україні знаходиться на етапі становлення. На сьогоднішній день, ця сфера вважається перспективною з точки зору інвестування. Відсутність системи перероблення (у тому числі системи роздільного збирання) побутових відходів призводить до втрати Україною щороку мільйонів тонн ресурсоцінних матеріалів, що містяться у відходах, які потенційно можуть бути введені у господарський обіг.

Надмірна залежність від захоронення побутових відходів не може далі бути основою управління побутовими відходами в Україні. Крім того, підписана у 2014 році Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, вимагає від України негайних і рішучих кроків для впровадження європейських принципів у даній сфері.

Значущим для України є те, що в 2017 р. Уряд схвалив Національну стратегію управління відходами до 2030 року, основний принцип якої передбачає дії стосовно поводження з відходами у такій послідовності: запобігання утворенню відходів, підготовку до повторного використання без попередньої обробки, перероблення відходів, інші види утилізації у тому числі використання відходів як вторинних енергетичних ресурсів, видалення (захоронення) лише у разі відсутності можливості виконати попередні ступені ієрархії. Задля подальшої її реалізації 20 лютого 2019 року Кабінет Міністрів України затвердив національний план управління відходами до 2030 року, який передбачає запровадження економічного стимулювання, впровадження екологічно чистих технологій виробництва та розширення можливостей перероблення (рециклінгу), забезпечення функціонування централізованих потужностей для перероблення (рециклінгу) різних видів відходів.

Отож, Україні необхідно продовжувати інтегрувати та адаптувати законодавство ЄС щодо управління відходами відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС, а також прийняти та впровадити низку законодавчих норм, що дозволять запровадити комплексне перероблення відходів.

Підписавши у 2014 році Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Україна, зробила європейський вибір, зокрема у сфері управління відходами. Показники, які задає Європа у сфері управління відходами, доволі високі. Зокрема, Польща захоронює на сміттєзвалищах близько 44% побутових відходів, Швеція – лише 0,8%, у той час як Україна на сьогодні близько 94% усіх побутових відходів відправляє на сміттєзвалища, які займають площу понад 9 тис. га [2]. Перший пріоритет, який Європейський Союз застосовує у законодавстві та на практиці – це запобігання утворенню відходів, на останньому місці – захоронення відходів.

На нашу думку, запобігання утворенню відходів, підготовка до повторного використання відходів – це дві найперші та найбажаніші дії в управлінні відходами, які закріплені на рівні Директиви Європейського Союзу про відходи. Основні кроки у порядку їхньої пріоритетності та безпечності для довкілля відображені в ієрархії управління відходами, що містяться в Директиві ЄС про відходи від 19 листопада 2008 року.

Європа стала на шлях запровадження «концепції економіки замкнутого циклу», яка передбачає, що ресурси утримуються в економіці навіть тоді, коли продукт досягнув кінця свого життєвого циклу, так щоб ресурси могли бути використані знову, що створить їх подальшу додаткову цінність. Перехід до економіки замкнутого циклу вимагає змін у шкалі цінностей, від дизайну продукту до нових бізнес та ринкових моделей. План дій ЄС у площині до економіки замкнутого циклу передбачає конкретні та амбітні цілі, починаючи від рівня виробництва та споживання, до поводження з відходами та ринку вторинної сировини, зміни законодавства у сфері управління відходами.

Запобігання утворенню відходів означає заходи, які вживаються до того, як речовина, продукт чи матеріал стане відходом, для зменшення кількості відходів (кількісне запобігання), зменшення негативного впливу відходів на довкілля та здоров'я, зменшення вмісту небезпечних речовин в матеріалах чи продукції (якісне запобігання). Оскільки запобігання утворенню відходів не є операцією поводження з відходами, тому для діяльності щодо запобігання утворенню відходів слід розробляти окремі норми [4].

Таким чином, ієрархія поводження з відходами на другій сходинці містить таку дію як підготовка до повторного використання відходів. Вона також має на меті запобігти утворенню відходів, мінімізувати їхню кількість. Підготовка до повторного використання відходів полягає в перевірці, очищенні, ремонті продукції. У результаті таких дій продукти чи їхні компоненти, що стали Члени асоціації також вирішили трохи доповнити ієрархію поводження з відходами, і додали ще один етап, який передує запобіганню утворенню відходів – це «перезавантаження» та зміна дизайну (rethink, redesign) (рис.1).

Основними елементами ініціативи «Нуль відходів» є: збір відходів за системою «двері в двері», включаючи органічні відходи; запровадження системи оплати за послуги з управління вашими відходами за принципом «плати стільки – скільки викидаєш»; вжиття заходів щодо запобігання утворенню відходів; належне поводження із органічними відходами; аналіз складу відходів, в першу чергу змішаних відходів; комунікація між усіма зацікавленими сторонами (жители, бізнес, муніципалітети, комунальне підприємство, що займається поводженням з відходами). Крім системи збору відходів «двері в двері», яка діє в рамках приватного сектора та індивідуальних будинків, в Європі ще функціонує система збору відходів в контейнери, призначені для відходів із багатоквартирних будинків. Проте, якість відходів, отриманих із застосуванням такої системи збору, нижча, ніж від збору відходів за системою «двері в двері».

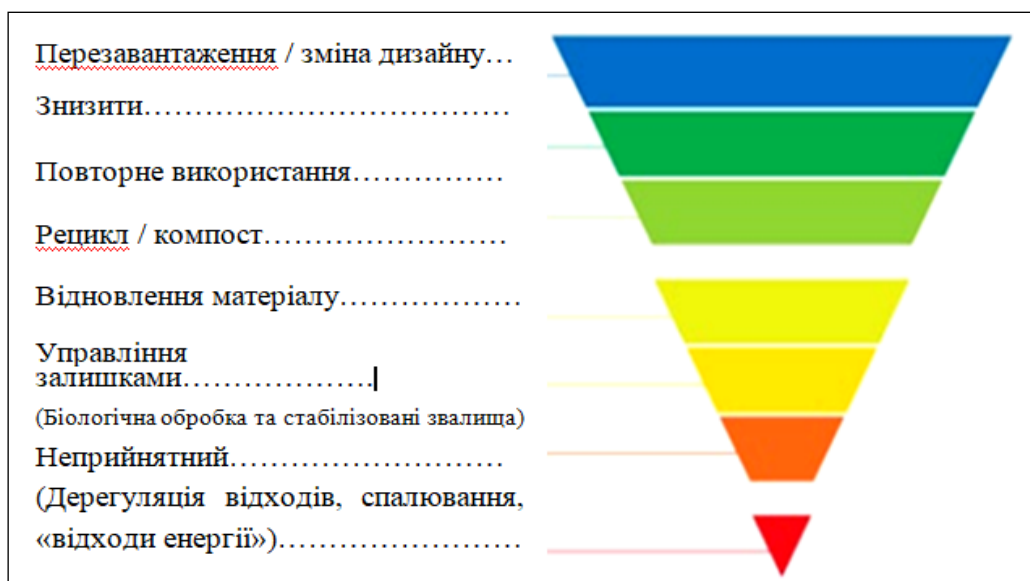

Рисунок 1. Нульова ієрархія поводження з відходами*

*Примітка. Складено автором за [9]

Плата за послуги управління відходами за принципом «плати стільки – скільки викидаєш» – базується на запровадженні плати за послуги залежно від того, скільки відходів продукується людиною та викидається в контейнери. Даний підхід виник на противагу класичному підходу до оплати (стала ставка), який базується на сталій сумі платежу за вивезення відходів чи сталій сумі «сміттевого» податку, що не залежить від обсягу утворених жителем відходів. За такої системи не має економічних стимулів зменшувати обсяги утворених відходів, правильно їх сортувати та збільшувати обсяги перероблених відходів. За умови запровадження принципу «плати стільки – скільки викидаєш» є можливість акумуляції та цільового спрямування коштів, що сплачуються жителями за поводження з відходами. Також цей принцип є справедливим по відношенню до різних верств населення з різним рівнем доходу і відповідно із різним обсягом утворення відходів.

Належне поводження із органічними відходами полягає в їх компостуванні для отримання добрива – компосту. Окремий збір таких відходів є важливим, оскільки такі відходи можуть складати від 40 до 50% від загального обсягу. Такі відходи, якщо вони потрапляють до змішаних, можуть забруднювати інші відходи, вторсировину, а при потраплянні на сміттєзвалища вони сприяють утворенню фільтратів, що забруднюють ґрунтові води, ґрунти та водні об'єкти. В результаті компостування такої окремо зібраної органічної частини відходів буде утворюватися чистий компост, який можна і реалізовувати населенню, і удобрювати комунальні парки, сади, теплиці та клумби.

Директива про відходи ставить за ціль перед країнами ЄС до 2020 року збільшити щонайменше до 50% за вагою підготовку до повторного використання та переробки відходів, хоча б таких як папір, метал, пластик та скло, з домогосподарств та, за можливості, з інших джерел, якщо їх потоки відходів подібні до відходів з домогосподарств [7].

Сортування та подальшу переробку відходів в Європі почали практикувати ще у 1990 році. За цей час, країни ЄС виробили налагоджену схему збору відходів, яка стала не тільки добровільним рішенням окремих приватних компаній або людей, а й була впроваджена на муніципальному рівні. Запущені у дію сучасні процеси переробки вторинної сировини, дають всі шанси зберегти навколишнє середовище, отримати матеріальну вигоду та забезпечити економію у державі.

Відходи можна класифікувати як за походженням: побутові, промислові, сільськогосподарські, так і за властивостями – це поділ на «небезпечні» (тобто токсичні, їдкі, легкозаймисті та ін.) і «безпечні» відходи. Тверді побутові відходи (ТПВ) на Заході прийнято називати «твердими муніципальними відходами», захороненням яких займалася міська влада. Проте в даний час у розвинутих країнах побутові відходи збирається і переробляється приватними підприємствами, які також мають справу з промисловими відходами.

Обсяг ринку муніципальних відходів у країнах, що розвиваються у вартісному вираженні оцінюється приблизно в 120 млрд. дол. Найбільше значення мають ринки США (46,5 млрд дол.), Європи (країни Євросоюзу разом з Норвегією і Швейцарією, близько 36 млрд дол.) і Японії (близько 30,5 млрд дол.) [4]. У більшості країн світу переважну кількість ТПВ все ще продовжують вивозити на звалища (полігони): у СНД на звалища вивозять 97% утворюються ТПВ, у США – 73%, у Великобританії – 90%, у Німеччині – 70%, у Швейцарії – 25%, в Японії – близько 30% [4]. Вивезення ТПВ на звалища (полігони), як вимушене, тимчасове рішення проблеми, яке в принципі суперечить екологічним і ресурсним вимогам – для всіх країн актуальна проблема промислової переробки ТПВ, яка, враховує вимоги екології, ресурсозбереження та економіки, являє собою кардинальний шлях вирішення проблеми ТПВ. Такі технології широко застосовуються для переробки ТПВ:

- термічна обробка (в основному спалювання),
- біотермічне аеробне компостування (з отриманням біопалива);
- анаеробна ферментація (з отриманням біогазу);
- сортування (з вилученням тих чи інших цінних компонентів для вторинного використання видаленням шкідливих компонентів, виділенням окремих фракцій, найбільш придатних технічно, екологічно і економічно для переробки тим чи іншим методом).

В європейських країнах спалюванням переробляють 20-25% обсягу міських відходів, в Японії – близько 65% , в США – близько 15% (у США сміттєспалювання розглядають як один з основних способів продовження терміну служби звалищ). Міркуючи про те, що відбувається за кордоном, технологія прямого спалювання ТПВ становить екологічну небезпеку внаслідок токсичних викидів, у зв'язку з цим переходять на комплексну переробку ТПВ. Прикладом може служити сміттєпереробний завод продуктивністю 200 тис. т на рік в японському місті Осака [4].

В США, за даними Агентства охорони навколишнього середовища (ЕРА), щорічно генерується 1,6 млн. тонн небезпечних відходів у домашніх господарствах. Управління небезпечними відходами на рівні міст здійснюється в комплексі, де задіяні і муніципальні влади, і приватний бізнес і громадськість/населення у відповідності з програмами [4].

Одним зі світових лідерів, що використовують технологію «енергія-зі-сміття» (waste-to-energy) є Швеція. Близько 2,5 мільйонів тонн сміття щороку спалюється для вироблення електрики або тепла [9]. У цій країні – десятки сміттєпереробних заводів та «сміттєвих» електростанцій. Вони забезпечують енергією близько мільйона сімей – чимало як для 10-мільйонної країни. Таке місто як Мальме 60% своєї енергії отримує з відходів. 99% сміття в країні використовується або як паливо для електростанцій, або як сировина для виробництва. Швеція настільки успішна в переробці власного сміття, що їй його не вистачає і вона почала його завозити із-за кордону. Країна імпортує сміття з Норвегії, Британії, Німеччини та інших країн.

Британія є одним із світових лідерів в іншій технології: перетворенні харчових відходів на енергію. Для цього застосовується так зване «анаеробне розщеплення». Просто кажучи – використання бактерій для переробки харчових відходів і отримання біогазу та біодобрива. На спеціальному заводі перекривається доступ кисню, в результаті чого розмножуються бактерії, що розщепляють залишки їжі. За оцінками британського уряду, в середньому подібний завод може виробляти енергії розміром у 200 кВт-год. з однієї тонни сміття. У Британії цю технологію застосовують кілька сотень заводів, які здатні забезпечувати енергією понад півмільйону будинків [9].

Сингапур є одним із прикладів країн, які перетворили свої проблеми на свої переваги (немає землі – немає сміття). Сьогодні вони спалюють понад 8 тисяч тонн сміття на день, що дозволяє зменшити його обсяги на 90%, а те, що не спалюється (наприклад, метали) – продається. Завдяки «сміттеенергії» Сингапур виробляє 2500 МВт-годин електрики на день.

Південна Корея, місто Сонґдо (60 кілометрів від Сеула) – один із найяскравіших прикладів «смарт-міста» – чи навіть «міста майбутнього». Створене фактично «з нуля», біля найбільшого в країні аеропорту, місто запроваджує небачені раніше нові технології. Замість сміттєзбиральних машин, за відходи відповідає підземна система – спеціальна пневматична каналізація забирає сміття безпосередньо з квартир. Через підземні труби воно транспортується до сортувальних механізмів, а далі на завод, що виробляє з цього сміття газ.

Індія відома своєю складною ситуацією з відходами, особливо пластиком (дороги з пластиком). Майже половина сміття просто не збирається, а ще менше сортується та перероблюється. Індійський професор хімії винайшов новий спосіб використання пластику: поліетиленові пакети, обгортки шоколадок, упаковки від печива – все це тепер використовується для будівництва доріг. Так, пластик стає частковою заміною бітуму – вуглеводною, який використовується для виробництва асфальту. За індійською технологією, з пластикових відходів в конструкції дороги можна замінити близько 15% бітуму. Це мало свої результати: вже побудовані тисячі кілометрів доріг, а пластик поволі стає товаром. Уряд його купує в громадян для будівництва доріг, що може допомогти розв'язати проблему сміття.

Ще одна цікава інновація народилася в Бельгії: калькулятор забруднення. Країна утилізує 75% свого сміття. Бельгійці перетворюють його на енергію, добрива чи сировину для виробництва. Але особлива бельгійська інновація має назву Ecolizer, яка дозволяє оцінювати виробничі чи споживчі ідеї на самому початку. Ви можете визначити, скільки відходів вони можуть спричинити, чи будуть вони забруднювати атмосферу чи ґрунт, скільки ресурсів піде на транспортування, енергетичне забезпечення, утилізацію сміття тощо. Наприклад, купуючи собі електроплиту ви можете поррахувати її вплив на екологію – і порівняти з іншими товарами.

Один з варіантів вирішення сміттевої проблеми, яким охоче користуються західні країни, – експорт побутового сміття в країни третього світу. Сьогодні гігантської світовим звалищем став Китай. За неофіційними даними, 80% експорту сміття з розвинених країн припадає на країни Азії, 90% з нього осідає в Китаї. Більша частина цього сміття (а вона містить більше 300 небезпечних для здоров'я речовин та матеріалів) сортується і переробляється на малих підприємствах, які взагалі не мають жодних очисних споруд. У Китаї загальний річний обсяг небезпечних відходів становить близько 11 млн тонн, з яких на частку промислового виробництва припадає понад 10 млн. тонн, медичних відходів – 650 тис. тонн, радіоактивних – 115.300 тонн [1].

В Японії проблема поводження з відходами особливо актуальна ще і тому, що там просто немає місця для поховання відходів. Виокремлюють, дві великі групи відходів – промислові, за утилізацію яких відповідають компанії, що їх виробляють, і побутові, відповідальність за поводження з якими покладено на муніципалітети. Щорічно в Японії утворюється близько 400 млн т промислових і 50 млн т побутових відходів. У перерахунку на одну особу це 3,75 т всіх видів відходів на рік. Таким чином, середній японець щодня «виробляє» більше 10 кг відходів, у тому числі понад 1 кг побутового сміття. У структурі побутових відходів (сміття) 80% припадає на три види відходів: харчові відходи (30%), пакувальні матеріали і тару (25%) і макулатуру (25%) [1].

Ще по 10% становлять автомобілі та інші види відходів (побутові електроприлади, одяг та ганчір'я, меблі, комп'ютери та інше). В Японії 2/3 сміття спалюється, частка рециклінгованих відходів потроху зростає (зараз – близько 17%), а закопуваних знижується (близько 18%, це в два з гаком рази менше, ніж 25 років тому). Що ж до утилізації, то в Японії збір макулатури в країні (65%) наближається до теоретично максимально можливого (73%), (загальна ступінь утилізації склопосуду доходить до 83%, а от ступінь повторної переробки пластикових пляшок становить лише 40%, що недостатньо, особливо беручи до уваги величезну загальну масу пластикових пляшок [1].

Висновки. Підсумовуючи, варто наголосити на тому, що попередження утворення відходів є найпростішим та найбажанішим способом управління відходами в ЄС. Саме запобігання утворенню відходів займає першу сходинку у поводженні з відходами. Аналізуючи вітчизняний та зарубіжний досвід, розуміємо, що згідно з Директивою ЄС про відходи, запобігання утворенню відходів може відбуватися шляхом: зменшення кількості відходів; зменшення несприятливого впливу відходів на довкілля та здоров'я людини; або ж через зменшення вмісту шкідливих речовин у матеріалах та продуктах.

Згадана Директива (Директива 2008/98/ЄС про відходи) вимагає від держав розробки та прийняття Національних програм запобігання утворенню відходів, яка має містити цілі із запобігання утворенню відходів, заходи із запобігання, їхні кількісні та якісні критерії.

В нашій державі діє Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року, якою передбачені окремі заходи із запобігання утворення відходів. Зокрема, заплановано створення мережі центрів запровадження більш чистих виробництв (технологій) для мінімізації обсягів утворення відходів, прийняття

нормативно-правових актів щодо запровадження екодизайну товарів для споживання, які довше функціонуватимуть та будуть більш пристосованими до повторного використання чи утилізації, засобами перероблення, зменшення обсягів використання первинної сировини. Наша країна повинна запровадити і економічні механізми, що стимулюватимуть зменшення кількості утворюваних відходів. До прикладу, податок чи заборону на виробництво поліетиленових пакетиків, пластикових одноразових місткостей та посуду, надавати преференції для виробників екологічно чистого упакування для споживчих товарів, або – фінансову підтримку інноваційним розробкам в сфері дизайну продукції, упакування тощо. Проте, не чекаючи рішучих дій з боку держави, громадяни та бізнес-управлінці можуть власноручно вибудовувати алгоритм дій, тобто вживати заходів з метою економії ресурсів, повторного використання речей, зменшення обсягів споживання тощо. Розуміємо, що будь-який вид роботи, окреслений шлях переробки та утилізації різних вимагає певних інвестицій та мудрого, фахового керівництва, що водночас формує екологічну свідомість та культуру громадян тощо. Зокрема, вони можуть віддавати перевагу продуктам у скляній та іншій тарі, яка підлягає переробці чи повторному використанню, не брати одноразові поліетиленові пакети на будь-які товари, а використовувати паперові пакети, екосумки, купувати батарейки, які можна перезарядити, у разі оновлення техніки віддавати свою людям, які того потребують, тощо.

Отож, про успішне запобігання утворенню відходів варто дбати усім громадянам нашої країни, оскільки екологічна культура безпосередньо впливає на психологічне здоров'я кожної особистості та майбутньої нації, зокрема.

Список використаних джерел

1. Без сміття: хто у світі навчився жити без відходів. URL: <https://hromadske.ua/posts/pererobka-smittya-u-sviti>.
2. Кращі європейські практики управління відходами. Посібник. / А. Войціховська, О. Кравченко, О. Мелень-Забрамна, М. Панькевич; за заг. ред. О. Кравченко. Видавництво «Компанія «Манускрипт»», Львів, 2019. 64 с.
3. Набув чинності закон про засади державної екологічної політики. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-novosti-zakonodatelstva-1-vstupil-v-silu-zakon-o-principax-gosudarstvennoj-ekologicheskoy-politiki>
4. Вадим Менаєв. Переробка відходів в розвинених країнах світу. URL: <http://www.biowatt.com.ua/analitika/pererobka-vidhodiv-v-rozvinenih-krayinah-svitu/>
5. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010р. № 2818-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.
6. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
7. Скільки сміття залишає Україна та що з ним відбувається. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/05/29/infografika/suspilstvo/skilky-smittya-zalyshaye-ukrayina-ta-nym-vidbuvayetsya>.
8. Царенко О., Несветов О., Кадацький М. Основи екології та економіка природокористування: навч. посібн. для студ. вузів. 2-е вид., стереотипне. Суми: Університетська книга, 2004. 399 с.
9. Що робити зі сміттям? RE:ФОРМА. URL: <https://hromadske.ua/posts/dityachij-ombudsmen-zvernuvsya-do-ofisu-genprokurora-cherez-roman-8-modeli-iz-13-richnim-bloggerom>
10. European Commission. Tax Reforms in EU Member States 2013 of European Commission [interactive]. Brussels, 2013 [accessed on 2014-02-14]. URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_papers/taxation_paper_38.pdf.
11. Segerson K., Miceli T.J. Voluntary Environmental Agreements: Good or Bad News for Environmental Protection? *Journal of Environmental Economics and Management*. 1998, Vol. 36. P. 109-130.
12. Stavins R. *Environmental Economics and Public Policy*. Selected Papers of R. Stavins, 1998-1999, 2003. P. 109-124.

References

1. Bez smittia: khto u sviti navchyvsia zhyty bez vidkhodiv [No garbage: who in the world has learned to live without waste]. URL: <https://hromadske.ua/posts/pererobka-smittya-u-sviti>.
2. Voitsikhovska A., Kravchenko O., Melen-Zabramna O., Pankevych M. (2019). *Krashchi yevropeiski praktyky upravlinnia vidkhodamy* [Best European waste management practices]. Posibnyk.; za zah. red. O. Kravchenko. Vydavnytstvo «Kompaniia «Manuskrypt»», Lviv.
3. Nabuv chynnosti zakon pro zasady derzhavnoi ekolohichnoi polityky [The law on the principles of state environmental policy has entered into force]. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-novosti-zakonodatelstva-1-vstupil-v-silu-zakon-o-principax-gosudarstvennoj-ekologicheskoy-politiki>
4. Vadym Menaiev. *Pererobka vidkhodiv v rozvynenykh krainakh svitu* [Waste recycling in developed countries]. URL: <http://www.biowatt.com.ua/analitika/pererobka-vidhodiv-v-rozvinenih-krayinah-svitu/>
5. Pro Osnovni zasady (strategiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2020 roku: Zakon Ukrainy vid 21.12.2010r. № 2818-VI [On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the period up to 2020: Law of Ukraine of 21.12.2010. № 2818-VI]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.
6. Pro Stratehiiu staloho rozvytku «Ukraina-2020» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 12.01.2015 r. № 5/2015 [On the Strategy of Sustainable Development «Ukraine-2020»: Decree of the President of Ukraine of 12.01.2015 № 5/2015]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

7. Skilky smittia zalyshaie Ukraina ta shcho z nym vidbuvaietsia [How much garbage does Ukraine leave and what happens to it]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/05/29/infografika/suspilstvo/skilky-smittia-zalyshaye-ukrayina-ta-nym-vidbuvayetsia>.

8. Tsarenko O., Niesvietov O., Kadatskyi M. (2004). *Osnovy ekolohii ta ekonomika pryrodokorystuvannia* [Fundamentals of ecology and economics of nature] : navch. posibn. dlia stud. vuziv. Sumy: Universytetska knyha.

9. Shcho robyty zi smittiam? RE:FORMA [What to do with garbage? RE: FORM]. URL: <https://hromadske.ua/posts/dityachij-ombudsmen-zvernuvsya-do-ofisu-genprokurora-cherez-roman-8-modeli-iz-13-richnim-blogerom>

10. European Commission. Tax Reforms in EU Member States 2013 of European Commission [interactive]. Brussels, 2013 [accessed on 2014-02-14]. URL: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_papers/taxation_paper_38.pdf.

11. Segerson K., Miceli T.J. Voluntary Environmental Agreements: Good or Bad News for Environmental Protection? *Journal of Environmental Economics and Management*. 1998, Vol. 36. P. 109-130.

12. Stavins R. *Environmental Economics and Public Policy. Selected Papers of R. Stavins, 1998-1999, 2003*. P. 109-124.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Заклекта Ольга Іванівна, доцент кафедри економіки та економічної теорії, кандидат економічних наук, доцент, Західноукраїнського національного університету;

Мочук Оксана Богданівна, здобувач ступеня магістра, Західноукраїнський національний університет.
e-mail: o.mochuk@ippo.edu.te.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Заклекта Ольга Ивановна, доцент кафедры экономики и экономической теории, кандидат экономических наук, доцент, Западноукраинского национального университета;

Мочук Оксана Богдановна, соискатель степени магистра, Западноукраинский национальный университет.
e-mail: o.mochuk@ippo.edu.te.ua

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Zakleka Olga, Associate Professor of Economics and Economic Theory, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Western Ukrainian National University;

Mochuk Oksana, Master's Degree, Western Ukrainian National University.
e-mail: o.mochuk@ippo.edu.te.ua

УДК:305+331.1

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-120-126>

«Ніде в світі у жінок немає рівних з чоловіками можливостей на ринку праці»
Дебора Грінфілд

ПРОФЕСІЙНА НЕРІВНІСТЬ ТА ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ НА РИНКУ ПРАЦІ

Тірбах Л. В.,
Чабан Г. В.

Предметом дослідження є гендерні особливості світового та Українського ринку праці.

Метою роботи є дослідити гендерні проблеми на ринку праці, описати причини безробіття жінок та професійну нерівність, врахувати гендерні особливості, провести структуровану оцінку існуючого стану українського ринку праці, врахувати досвід сегрегації жінок у світі, визначити напрямки та способи вирішення цієї проблеми в Україні.

Методологічною основою статті стали як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання. У статті використовувалися наукові методи дослідження: абстрактно-логічний – для оцінки світового та українського ринку праці; системно-структурного аналізу і синтезу – для виявлення причин існування гендерної нерівності; аналітично-розрахунковий; статистико-економічний; розрахунково-конструктивний.

Результати роботи. У статті проаналізовано гендерні проблеми на ринку праці. Описано причини безробіття жінок та професійної нерівності. Враховуючи гендерні особливості, було оцінено поточний стан українського ринку праці, визначено напрямки вирішення проблеми гендерної нерівності в Україні.

Галузь застосування. Результати даного дослідження можуть застосовуватись в регулюванні безробіття на ринку праці України, начальному процесі при викладанні дисципліни «Економіка праці і соціально-економічні відносини».

Висновки. Гендерна дискримінація – велика проблема в усьому світі. І це одна з головних причин нерівності в цілому. Ніде в світі у жінок немає рівних з чоловіками можливостей на ринку праці.

Ключові слова: зайнятість, безробіття, економічна активність населення, гендерна нерівність, гендерна політика.

«Нигде в мире у женщин нет равных с мужчинами возможностей на рынке труда»
Дебора Гринфилд

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ НЕРАВЕНСТВО И ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НА РЫНКЕ ТРУДА

Тирбах Л. В.,
Чабан Г. В.

Предметом исследования являются гендерные особенности мирового и украинского рынка труда.

Целью работы является исследовать гендерные проблемы на рынке труда, описать причины безработицы женщин и профессиональной неравенства, учесть гендерные особенности, провести структурированную оценку существующего состояния украинского рынка труда, учесть опыт сегрегации женщин в мире, определить направление и способ решения этой проблема в Украине.

Методологической основой статьи стали как общенаучные, так и специальные методы научного познания. В статье использовались научные методы исследования: абстрактно-логический – для оценки мирового и украинского рынка труда; системно-структурного анализа и синтеза – для выявления причин существования гендерного неравенства; аналитически-расчетный; статистико-экономические; расчетно-конструктивный.

Результаты работы. В статье проанализированы гендерные проблемы на рынке труда. Описаны причины безработицы женщин и профессиональной неравенства. Учитывая гендерные особенности, было оценено текущее состояние украинского рынка труда, определено направление решения проблемы гендерного неравенства в Украине.

Область применения. Результаты данного исследования могут применяться в регулировании безработицы на рынке труда Украины, учебном процессе при преподавании дисциплины «Экономика труда и социально-экономические отношения».

Выводы. Гендерная дискриминация – большая проблема во всем мире. И это одна из главных причин неравенства в целом. Нигде в мире у женщин нет равных с мужчинами возможностей на рынке труда.

Ключевые слова: занятость, безработица, экономическая активность населения, гендерное неравенство, гендерная политика.

«Nowhere in the world do women have equals men opportunities in the labor market»
Deborah Greenfield

OCCUPATIONAL INEQUALITY AND GENDER FEATURES IN THE LABOR MARKET

Tirbakh Lesya,
Chaban Galina

The subject of the research is the gender characteristics of the world and Ukrainian labor markets.

The purpose of the work is to study gender problems in the labor market, describe the causes of women's unemployment and occupational inequality, take into account gender, conduct a structured assessment of the current state of the Ukrainian labor market, take into account the experience of women's segregation in the world.

The methodological basis of the article was both general scientific and special methods of scientific knowledge. The article used scientific research methods: abstract-logical - to assess the world and Ukrainian labor market; system-structural analysis and synthesis - to identify the causes of gender inequality; analytical and computational; statistical and economic; settlement and constructive.

Results of work. The article analyzes gender issues in the labor market. The causes of women's unemployment and occupational inequality are described. Taking into account gender features, the current state of the Ukrainian labor market was assessed, and the direction of solving the problem of gender inequality in Ukraine was determined.

The field of application of results. The results of this study can be used in the regulation of unemployment in the labor market of Ukraine, the educational process in the teaching of the discipline «Labor Economics and socio-economic relations».

Conclusions. Gender discrimination is a big problem all over the world. And this is one of the main causes of inequality in general. Nowhere in the world do women have equal opportunities in the labor market with men.

Key words: employment, unemployment, economic activity of the population, gender inequality, gender policy.

JEL Classification: J16, J31, J60, E24

Предметом дослідження є гендерні особливості світового та Українського ринку праці. **Метою роботи** є дослідити гендерні проблеми на ринку праці, описати причини безробіття жінок та професійну нерівність, врахувати гендерні особливості, провести структуровану оцінку існуючого стану українського ринку праці, врахувати досвід сегрегації жінок у світі, визначити напрямок та спосіб вирішення цієї проблема в Україні. **Методологічною основою статті** стали як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання. У статті використовувалися наукові методи дослідження: абстрактно-логічний – для оцінки світового та

українського ринку праці; системно-структурного аналізу і синтезу – для виявлення причин існування гендерної нерівності; аналітично-розрахунковий; статистико-економічний; розрахунково-конструктивний.

Результати дослідження. Протягом трудового життя жінки все ще стикаються з серйозними перешкодами на шляху до гідної праці. За час, що минув після проведення в Пекіні в 1995 році четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок, відбулися лише незначні зміни в кращу сторону і збереглися серйозні прогалини, які треба буде подолати в ході виконання Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року, прийнятої Організацією Об'єднаних Націй в 2015 році [12].

На світовому ринку праці все ще існує нерівність у можливостях, працювати та результатах між чоловіками та жінками. За останні два десятиліття основні досягнення жінок у галузі освіти ще не призвели до відносного поліпшення їхнього економічного статусу на ринку праці. У багатьох частинах світу жінки частіше, ніж чоловіки, втрачають роботу, знаходять роботу і рідше приєднуються до робочої сили, а ті, хто досягає успіху, як правило, частіше приймають пропозицію на менш якісну роботу.

Ці перешкоди повільно долаються в обмежених районах світу. Навіть у багатьох країнах розрив між участю жінок у робочій силі та ринком праці зменшився, і жінки, зайняті неоплачуваною домашньою роботою, потрапляють у сектор послуг, а якість їх робочих місць залишається тривожною.

Нерівномірність розподілу неоплачуваної роботи, пов'язаної з доглядом за сім'єю та будинком, між чоловіками та жінками, а також між сім'єю та суспільством є одним з основних факторів, що визначають гендерну нерівність на ринку праці

Гендерний розрив у рівнях участі в складі робочої сили і зайнятості звузився лише незначно. У період з 1995 по 2019 рік рівень участі жінок у складі робочої сили в світі знизився з 52,4% до 49,6% (з 79,9% до 76,1% серед чоловіків). У всьому світі шанси жінок стати учасниками ринку праці залишаються майже на 27 % нижче, ніж серед чоловіків [4].

У регіонах з великими гендерними розривами в участі ця ситуація не змінилася. У Південній та Східній Азії він набув більшого поширення. Низька участь жінок на ринку праці звузила можливості їх працевлаштування і з часом не зазнала особливих змін. Це негативно позначається на їх здатності заробляти на життя та забезпечувати економічну стабільність. У 2018 році гендерний розрив в рівнях зайнятості склав 25,5 % не на користь жінок - лише на 0,6 % менше, ніж в 1995 році.

У Північній Європі, Південній Європі та Західній Європі ця частка лише незначно зменшилася, і в цих регіонах кількість жінок, які виходять на ринок праці, все ще вища, ніж в інших регіонах. Однак це також результат зменшення кількості чоловіків, зайнятих у період спаду виробництва. Через глобальну фінансову кризу в Північній Америці гендерний розрив у рівні зайнятості тимчасово зменшився. Однак загалом нічого не змінилося. Найбільша різниця між безробітними чоловіками та жінками є в Північній Африці та арабських країнах. У Північній Європі, Південній Європі, Західній Європі та Північній Америці внаслідок фінансової кризи гендерний розрив у кількості безробітних зменшився, головним чином через економічний спад у галузях, де переважають чоловіки, та компенсації за зростання зайнятості заміжніх жінок зайняті в деяких випадках втрата сімейних доходів після втрати чоловіками роботи [13].

Серед неоплачуваних працівників сімейних підприємств частка жінок залишається високою. Однак певний прогрес був досягнутий у подоланні цього гендерного розриву. У всьому світі частка членів сім'ї, яким надається допомога, значно впала серед жінок (17,0% за останні 20 років), і серед чоловіків вона незначно знизилася (за той самий період зменшилася на 8,1%), що призвело до гендерної різниці зменшено з 19 до 10,6% з 5% у 1995 році [4].

Молоді жінки мають найбільший ризик безробіття, рівень безробіття серед жінок вищий, ніж серед чоловіків: рівень безробіття у світі сягає 5,5% серед чоловіків та 6,2% серед жінок. У всіх регіонах світу, крім Східної Азії, Східної Європи та Північної Америки, рівень безробіття серед чоловіків нижчий, ніж серед жінок, а різниця між безробітними чоловіками та жінками є найбільшою у Північній Африці та арабських країнах. У Північній Європі, Південній Європі, Західній Європі та Північній Америці внаслідок фінансової кризи гендерний розрив у кількості безробітних зменшився, головним чином, внаслідок економічного спаду у галузях, де переважають чоловіки, та компенсації за зростання зайнятості заміжніх жінок зайняті в деяких випадках втрати сімейних доходів після втрати чоловіками роботи.

Безробіття молоді досі турбує весь світ. Майже у всіх регіонах світу молоді жінки частіше страждають від безробіття, ніж молоді чоловіки. У Північній Африці та арабському світі рівень безробіття серед молоді серед жінок майже вдвічі перевищує показник серед чоловіків - 44,3% та 44,1% відповідно. Навпаки, у Північній Америці, Східній Азії та Північній Європі, Південній Європі та Західній Європі рівень безробіття серед молоді серед чоловіків вищий, ніж серед жінок. Завдяки фінансовій кризі гендерний розрив у безробітті серед молоді збільшився в Північній, Південній та Західній Європі та Північній Америці; проте останніми роками в Північній Америці спостерігаються ознаки зменшення цього розриву [8].

Гендерна дискримінація, є основною проблемою у всьому світі. І це одна з основних причин нерівності в цілому. Нідє в світі жінка немає рівних з чоловіком можливостей на ринку праці: їм важче знайти роботу. Немає рівного режиму робочого часу для чоловіків і жінок. В багатьох країнах жінкам платять менше, ніж чоловікам, за працю рівної значимості і цінності.

У 2018 році Міжнародна організація праці підготувала глобальну доповідь по зайнятості та соціальних питань. Аналіз показав, що серед жінок тільки 48 відсотків присутні на ринку праці. Серед чоловіків – 75

відсотків. Є галузі, де працюють переважно жінки, і там оплата нижче в порівнянні з галузями, де переважають чоловіки. При цьому, коли жінки опиняються в умовно «чоловічих» галузях, оплата їх праці нижче, ніж у працюючих там же чоловіків. І навпаки, коли чоловіки приходять на «жіночу територію», оплата їх праці зростає в порівнянні з жінками. Плюс, на жаль, існує насильство і утиски на робочих місцях. І страждають від цього в основному жінки.

Є країни де рівень освіти жінок вище, але платять їм все одно менше. І це не можна пояснити інакше як дискримінацією. У країнах, де процвітає нерегламентована зайнятість, до числа яких належить і Україна, жінки частіше стикаються з заниженою оплатою праці, тому що вони частіше працюють неформально і менш захищені, ніж чоловіки.

У країнах з високим і низьким рівнем доходу жінки як і раніше зайняті менше кількості часу на оплачуваній роботі і при цьому в набагато більшому ступені обтяжені неоплачуваними хатніми роботами. У країнах, про які є відповідні дані, жінки в середньому виконують як мінімум в два з половиною рази більше неоплачуваних робіт до яких входить догляд за будинком і членами сім'ї, ніж чоловіки.

Незважаючи на те що цей гендерний розрив залишається істотним, він з часом звужується в основному за рахунок деякого скорочення часу, який жінки присвячують хатній роботі, хоча не відбувається ніякого істотного скорочення часу, яке вони віддають догляду за дітьми. При цьому жінки продовжують присвячувати більше годин в день оплачуваної і неоплачуваної роботи, ніж чоловіки. Зокрема, середня тривалість робочого дня серед жінок (Самозайнятих або найманих працівників) більше, ніж серед чоловіків, і цей розрив становить 73 і 33 хвилини в день, відповідно, що розвиваються і в розвинених країнах. Навіть коли жінки працюють за наймом, вони як і раніше виконують більшу частину неоплачуваної роботи по догляду за будинком і сім'єю, що обмежує їх можливості проводити більше часу на оплачуваній формальній праці за наймом. Як наслідок, жінки, швидше за все, працюють менше часу, ніж чоловіки, будь то подорожній волі або всупереч їй (тим самим, потрапляючи в категорію «неповна зайнятість з точки зору тривалості робочого часу»). У всьому світі жінки складають менше 40% від загального числа зайнятих і при цьому 57% серед тих, хто зайнятий на умовах неповного робочого часу. Оцінки, засновані на даних про 100 країнах, показують, що більш третини працюючих жінок (34,2%) зайняті менше 35 годин на тиждень у порівнянні з 23,4% працюючих чоловіків [5].

Але країни Північної Європи домоглися найбільшого прогресу в боротьбі з нею, оскільки займалися цією проблемою кілька десятиліть. У них вироблена соціальна і державна політика, спрямована на скорочення гендерних розривів і подолання стереотипів. Там пильно відстежується ситуація з оплатою праці чоловіків і жінок. Створюються умови, щоб вони могли спільно виконувати домашні і батьківські обов'язки. Наприклад, батькам надаються батьківські відпустки.

У 2019 році проводили опитування громадської думки в різних країнах. І в усьому світі чоловіки і жінки погоджуються з тим, що жінки повинні мати право працювати не в домашньому господарстві, а на ринку праці. 88 відсотків чоловіків і 91 відсоток жінок вважають прийнятним, щоб жінка в їхній родині мала оплачувану роботу на ринку праці. Серйозні дослідження показують, що в країнах з рівними можливостями менше бідності, більше економічного зростання і більш високий рівень життя. Якби розрив в рівні зайнятості чоловіків і жінок скоротився на 25 відсотків, це дало б додатково 5,8 трильйона доларів в плані світового економічного зростання [7].

На ринку праці України виявлено суттєві відмінності між чоловічою та жіночою зайнятістю, специфічною особливістю яких є дискримінація жінок. Найбільш високооплачувані галузі зайняті чоловічою робочою силою, отже, рівень доходів чоловіків вище за рівень доходів жінок. Основною причиною гендерної нерівності оплати праці є гендерна сегрегація, відмінними рисами якої на ринку праці є: поділ галузей регіону на «чоловічі» і «жіночі» з явною перевагою перших; збільшення розриву в рівнях доходів чоловіків і жінок. Отже, можна говорити про те, що однією з причин обмеження жінок на ринку праці є неефективна система керівництва в основних галузях економічної діяльності країни [2].

Нещодавно було оприлюднено рейтинг гендерованості суспільства за країнами світу («The Global Gender Gap Report» (GGGR) Всесвітнього економічного форуму), в якому Україна посіла 59-те місце зі 153. Порівняно з попереднім роком показник суттєво покращився, адже в 2018 році ми були на 65-му місці. Рейтинг враховує показники залученості у політичне життя (обіймання жінками найвищих посад у державі), рівень освіти та доступу до неї, доступу до надання медичної допомоги, а також щодо економічних можливостей. З цих показників найбільш успішним для України є показник доступності освіти (26-те місце в рейтингу). Важливо розуміти, що цей рейтинг – не про якість освіти, а саме про те, що жінки та чоловіки в Україні мають рівний доступ до отримання світи. Найгіршим показником виявився саме показник залученості до політичного життя (83-те місце в рейтингу) [4].

Зменшення гендерної нерівності на українському ринку праці зі стратегічної точки зору вирішить проблему гендерної нерівності в доходах, допоможе збалансувати сімейний статус та покращить рівень життя в цілому. На державному рівні батьківство - це переважно материнство. Роботодавці частіше відмовляються від працевлаштування жінок, оскільки жінки найчастіше подають документи, наприклад, на батьківську відпустку. Крім того, в інтерв'ю жінки все ще запитують про особисті питання, такі як пологи, шлюб та плани пологів, тобто питання, які не мають нічого спільного з їхньою професійною кваліфікацією чи практичними навичками. Зі стратегічної точки зору зменшення гендерної нерівності на українському ринку праці вирішить проблему нерівності доходів чоловіків. Звичайно, материнство несе багато обов'язків перед жінками, але законодавчий орган ще не досяг балансу між наданням пільг працюючим жінкам та сприянням рівності між

чоловіками та жінками. Включення гендерних питань в українське законодавство є питанням соціальної справедливості, яку необхідно вирішити, щоб забезпечити рівний та стійкий розвиток людського потенціалу.

З огляду на високий рівень професійної сегрегації за статтю в Україні, необхідно приділити цьому питанню особливу увагу, і слід сформулювати відповідні заходи для зменшення цієї ситуації. Особливе занепокоєння викликає те, що коли жінки з високою академічною кваліфікацією зосереджені на посадах нижчого рівня, мають менше обов'язків, нижчу заробітну плату та обмежені можливості прийняття рішень, існує жорстка «вертикальна» ізоляція. Погляди на місце жінки в суспільстві та стандарти обмежують просування жінок на керівні посади та на більш відповідальні посади, з цієї причини використовується термін «скляна стеля» [12, с. 1]. На тому самому професійному рівні, що і чоловіки, жінки, як правило, досягають рівня «виконавця» або, щонайбільше, «заступника менеджера» у своїй професії. Ці перепони зумовлені традиційними гендерними стереотипами щодо другорядних ролей жінок у суспільному житті та їх обмеженими можливостями, включаючи лідерські якості. «Подвійний» робочий день, спричинений змушеним жінками поєднувати професійну діяльність із домашніми роботами, призводить до браку часу, що також серйозно впливає на нерівні можливості жінок отримати владні посади.

На жаль, мало досліджень вивчали фактори участі українських жінок у робочій силі. Дослідження показали, що в Україні існує проблема низької зайнятості жінок та розрив у зайнятості чоловіків та жінок. Причини, як правило, подібні до тих, що існують у світі: відсутність належних закладів догляду за дітьми, відсутність гнучких умов праці, розбіжність у оплаті праці між чоловіками та жінками, законодавчі обмеження щодо жінок, особливо вагітних жінок та жінок з дітьми [6].

Як і в західних країнах, в Україні освіченіші жінки більше залучені до робочої сили. Українські жінки та чоловіки також схильні працювати у різних секторах економіки (жінки здебільшого працюють у бюджетній сфері та у сфері легкої промисловості, а чоловіки – у добувній промисловості, у сфері транспорту та зв'язку). В Україні поширені гендерні стереотипи щодо ролі жінок в суспільстві. Згідно з даними опитування, проведеного у 2008 році, від 62% до 83% респондентів погоджуються з різними твердженнями, які зазначають, що для жінки краще бути домогосподаркою або що це той самий спосіб реалізувати себе, як і робота [8]. Новіші опитування також вказують, що гендерні стереотипи досі наявні. Зокрема, опитування, проведене GfK Ukraine у лютому 2018 року, показує, що 70% чоловіків та 65% жінок вважають, що «кожна жінка має бути передусім дружиною та матір'ю» [5]. Опитування чоловіків, проведене у червні 2018 року, показало: 82% опитаних чоловіків вважають, що бувають різні чоловічі та жіночі професії, 69% погоджуються з тим, що найважливіша роль жінки – піклуватися про власний дім та готувати їжу для родини, а 63% чоловіків зазначили, що зміна підгузків, купання та годування немовлят – це обов'язки матері [5]. Водночас, опитування жінок показують, що жінки відчувають на собі дискримінацію з боку роботодавців при пошуку роботи, особливо це стосується жінок з малолітніми дітьми та жінок перед пенсійного віку [1]. Дослідження Світового банку, проведене у 2006 році, показує, що дискримінація та нав'язування певних гендерних стереотипів, починаючи з шкільної освіти, сприяє сегрегації чоловіків та жінок за професійними групами: під впливом таких стереотипів жінки схильніші обирати менш оплачувані роботи [12]. Дослідження також вказують на великий розрив в доходах між чоловіками і жінками в Україні [11], який особливо виражений для матерів [13]. Спираючись на економічну теорію, можна припустити, що такий розрив в доходах може стимулювати українських жінок залишатися поза робочою силою.

Населення України, особливо працездатного віку щорічно скорочується. Це відбувається як через міграцію, так і через природне скорочення населення. У 2018 р. природне скорочення населення становило 252 тис. осіб. [7]. Дослідження Центру економічної стратегії, проведене у 2018 році показує, що близько 4 млн українців залучені до міграційних процесів, при чому 2,6 - 2,7 млн перебувають за кордоном одночасно [9]. Відбувається також старіння населення. У 2019 році частка дітей (0-14 років) дорівнювала 15%, особи працездатного віку (15-64 років) складали 68%, а пенсіонери (65 років і старше) - 17% від всього населення [10]. Для порівняння, у 1991 році вікова структура населення виглядала так: 22% дітей, 66% осіб працездатного віку і 12% пенсіонерів [3]. Таким чином, з огляду на постійне скорочення та старіння населення, додаткова робоча сила стає все більш необхідною, тому ми спостерігаємо збільшення робочого віку щоб забезпечити економічне зростання.

Отже, щоб Україна ефективно перетворилася на правову, демократичну та соціальну державу, громадяни повинні бути рівними. Через стійкі гендерні стереотипи, відсутність справжніх рівних можливостей, а жінки надзвичайно вразливі до різних форм дискримінації, що спостерігаються, головним чином з точки зору доступу до можливостей працевлаштування, професійного розвитку та заробітної плати, гендерної нерівності у зайнятості. Явище все ще існує. З іншого боку, надання жінкам занадто багато (а іноді і нерозумних) благ має протилежний вплив на них.

Висновки і пропозиції. Для суспільства жіноча праця є важливим резервом, необхідним для ефективного розвитку виробництва у період структурних та економічних перебудов економіки.

Отож, для подолання соціально-економічно негативу, зумовленого гендерною асиметрією на ринку праці, необхідно:

- законодавчо обґрунтувати проблему гендерної нерівності та здійснювати постійну гендерну експертизу законодавства (на сьогодні спостерігається повна відсутність антидискримінаційного блоку у законодавчому регулюванні зайнятості);

- згенерувати якісно нову ментальну культуру суспільства, яка передбачає не декларативну, а реальну рівність обох соціальних статей загалом і на ринку праці зокрема;
- налагодити мережну систему постійного гендерного моніторингу проблем нерівноправності на ринку праці через центри зайнятості;
- забезпечити у роботі центрів зайнятості реалізацію принципу адресності підтримки жінок на ринку праці шляхом розробки та втілення спеціальних програм працевлаштування, професійної орієнтації, професійного навчання, запровадження нових соціально сфокусованих технологій роботи з людьми.

Список використаних джерел

1. Аналітичний звіт «Бар'єри до зайнятості вразливих до ринку праці категорій жінок». ПРООН. 2017. URL: <https://issuu.com/undpsssr/docs/>
2. Блага В. В., Благой В. В., Тухомірова А. О. Гендерна дискримінація як перешкода на шляху до розвитку нації. URL: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/26.pdf>.
3. Державна служба статистики населення (1990-2019 рр.) URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html
4. Дослідження зайнятості та добробуту чоловіків та жінок, проведене Info Sapiens у співпраці з Ring Ukraine. URL: <https://docs.google.com/presentation/d/1X7E-5D46Ot3VhWqoUrK1mKa6n-BDVHA>
5. Звіт «Сучасне розуміння маскулінності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок». 2018. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pubpdf/Сучасне%20розуміння%20маскулінності_Звіт%20дослідження.pdf.
6. Купець О. Комплексний гендерний підхід на ринку праці України та роль Державної служби зайнятості. Міжнародна організація праці. 2010. URL: http://www.oit.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_168913.pdf
7. Експрес-випуск Державної служби статистики «Демографічна ситуація» від 20.02.2019. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2019/02/23.doc>
8. Шестаковський О. Гендерна нерівність на ринку праці України: структурні передумови і тривкі стереотипи. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. 2013(1) : 49-53. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/VKNU_soc_2013_1_9.pdf
9. Центр економічної стратегії. Аналітична записка «Скільки українців поїхало за кордон і що державі з цим робити», 2018. URL: <https://ces.org.ua/migration/>
10. Експрес-випуск Державної служби статистики «Розподіл постійного населення України за статтю та віком» від 21.06.2019. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2019/06/84.doc>
11. Labour underutilization. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/statistics-overview-and-topics/WCMS_470306/lang--en/index.htm
12. The World Bank. Country Gender Assessment for Ukraine. 2016. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/128891470822320083/pdf/107673-PUB-P156988-ADD-ISBN-PUBLIC-SoltisBookENweb.pdf>
13. Nizalova O., Sliusarenko T., Shpak S. The motherhood wage penalty in times of transition. Journal of Comparative Economics. 2016 Feb 1; 44(1) : 56-75. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/89801/1/dp7810.pdf>

References

1. Analychnyi zvit «Bariery do zainiatosti vrazlyvykh do rynku pratsi katehorii zhinok» [Analytical report «Barriers to employment of vulnerable categories of women in the labor market»]. PROON. 2017. URL: <https://issuu.com/undpsssr/docs/>
2. Blaha, V. V., Blahoi, V. V., Tykhomyrova, A. O. (2018). Henderna dyskryminatsiia yak pereshkoda na shliakhu do rozvytku natsii [Gender discrimination as an obstacle to the development of the nation]. URL: <http://global-national.in.ua/archive/21-2018/26.pdf>.
3. Derzhavna sluzhba statystyky naseleння (1990-2019 rr.) [Derzhstat Population (1990-2019)]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html
4. Doslidzhennia zainiatosti ta dobrobutu cholovikiv ta zhinok, provedene Info Sapiens u spivpratsi z Ring Ukraine [Employment and well-being study of men and women conducted by Info Sapiens in collaboration with Ring Ukraine]. URL: <https://docs.google.com/presentation/d/1X7E-5D46Ot3VhWqoUrK1mKa6n-BDVHA>
5. Zvit «Suchasne rozuminnia maskulinnosti: stavlennia cholovikiv do hendernykh stereotypiv i nasylstva shchodo zhinok» [Report «Modern understanding of masculinity: men's attitudes towards gender stereotypes and violence against women»]. 2018. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pubpdf/Contemporary%20understanding%20masculinity_Report%20Report.p20.
6. Kupets, O. (2010). Kompleksnyi hendernyi pidkhid na rynku pratsi Ukrainy ta rol Derzhavnoi sluzhby zainiatosti [Integrated gender approach in the labor market of Ukraine and the role of the State Employment Service]. Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi. 2010. URL: http://www.oit.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_168913.pdf
7. Ekspres-vypusk Derzhavnoi sluzhby statystyky «Demohrafichna sytuatsiia» vid 20.02.2019 [Express issue of the State Statistics Committee «Demographic situation» dated 20.02.2019]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2019/02/23.doc>

8. Shestakovsky, O. (2013). *Henderna nerivnist na rynku pratsi Ukrainy: strukturni peredumovy i tryvki stereotypy* [Gender inequality in the labor market of Ukraine: structural preconditions and persistent stereotypes]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Sotsiologhiia – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Sociology*, 1. 49-53. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_File_

9. Tsentri ekonomichnoi stratehii. *Analitichna zapyska «Skilky ukrainsiv poikhalo za kordon i shcho derzhavi z tsym robyty»* [Center for Economic Strategy. Analytical note «How many Ukrainians went abroad and what should the state do with it»]. 2018. URL: <https://ces.org.ua/migration/>

10. *Ekspres-vypusk Derzhavnoi sluzhby statystyky «Rozpodil postiinoho naselennia Ukrainy za stattiu ta vikom» vid 21.06.2019.* [Express issue of the State Statistics Committee «Distribution of the permanent population of Ukraine by sex and age» dated 21.06.2019]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2019/06/84.doc>

11. Labour underutilization. International Labour Organization. https://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/statistics-overview-and-topics/WCMS_470306/lang-en/index.htm

12. The World Bank. *Country Gender Assessment for Ukraine*. 2016. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/128891470822320083/pdf/107673-PUB-P156988-ADD-ISBN-PUBLIC-SoltisBookENweb.pdf>

13. Nizalova, O., Sliusarenko, T., Shpak, S. (2016). *The motherhood wage penalty in times of transition*. *Journal of Comparative Economics*, 44(1). 56-75. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/89801/1/dp7810.pdf>

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Тирбах Леся Віталіївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

e-mail: tirbakh.lesia@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4720-0846>

Researcher ID: Y-5529-2018

Чабан Галина Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

e-mail: halynachaban2@gmail.com

<https://orcid.org/0000-001-5359-316X>

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Тирбах Леся Витальевна кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

e-mail: tirbakh.lesia@gmail.com

Чабан Галина Викторовна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, учета и налогообложения ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

e-mail: halynachaban2@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Tirbakh Lesya, PhD in Economics, Assistant Professor of Economics Department, Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, e-mail: tirbakh.lesia@gmail.com

Chaban Galina, PhD in Economics, Assistant Professor of Finances, Accounting and Taxation Department, Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University, e-mail: halynachaban2@gmail.com

УДК 338.27: 338.22.021.2

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-127-139>

ІНСТРУМЕНТИ І МЕТОДИ ПРОВЕДЕННЯ ДОФОРСАЙТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Шелудько Е. І.,
Завгородня М. Ю.

Актуальність теми дослідження. Підвищення стабільності економічного розвитку української економіки вимагає удосконалення системи управління ним із застосуванням сучасних інструментів, одним із яких в останні роки стає методологія Форсайту. Форсайт-прогнозування як інноваційний інструмент найбільш ефективний у царині формування національної конкурентоздатності в умовах швидких змін. Форсайт – це особлива технологія проектування майбутнього на підставі консолідації різноманітних бачень, що торують дороговказ для прийняття рішень у середньо- та довгостроковій перспективі.

Постановка проблеми. Організація форсайт-досліджень в Україні передбачає необхідність застосування новітніх інструментів та експертних методів дослідження, які широко використовуються в світі для проектування майбутнього. Актуальність даного дослідження полягає у більш конкретизованому та аргументованому обґрунтуванні необхідності адаптації методологічного інструментарію Форсайту до українських реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну і методологічну основу дослідження склали праці вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, фокусування уваги на інструментарії і методах, які застосовуються на дофорсайтній стадії дослідження, стало об'єктом уваги таких зарубіжних учених, як: Е. Ансельмо де Кастро, Н. Я. Калюжнова, М. Кінен, Г. П. Коршунов, С. В. Крюков, І. Майлз, Е. Дж. Маус, С. Мендонья, Р. Поппер, Р. Роухбекс, Дж. Таймен, Б. Сапіо, В. П. Третьяк, Н. Хрисулакис, Ф. Швейтцер, а також вітчизняних науковців: В. М. Гейця, С. І. Дорогунцова, Л. В. Дейнеко, М. З. Згуровського, Т. К. Кваши, М. О. Кизима, І. О. Кірнос, Е. М. Лібанової, О. І. Решетняк, О. Ф. Паладченко, В. Є. Хаустової, С. С. Шумської.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. У вітчизняній науковій літературі бракує матеріалів з поясненням підготовки до форсайт-досліджень, обґрунтуванням поєднання та вибору тих чи інших методів для тематичних досліджень. Також дотепер в Україні не існує перманентної практики проведення Форсайту, яка втілювалась би у політичні рішення. Методологічний інструментарій здійснення процедур Форсайту поки що не адаптований до українського досвіду, чим обумовлений значний практичний інтерес до теми дослідження та визначена її теоретико-методологічна цінність.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданням даного дослідження є: враховуючи міжнародний досвід, послідовно дослідити комплекс інструментів та методів, що застосовуються у вітчизняній практиці планування та організації форсайт-досліджень, що дозволить забезпечити впровадження технології наукового передбачення на регулярній основі та її удосконалення на всіх рівнях

державного управління, місцевого самоврядування, із залученням провідних наукових установ та громадських організацій. Мета статті – обґрунтувати необхідність розробки комплексного підходу щодо підготовки проведення Форсайту з використанням кращих світових практик та адаптувати їх до умов розробки середньо- і довгострокового прогнозування національної економіки.

Метод або методологія проведення дослідження. У процесі вирішення завдання застосовувались, зокрема, такі загальнонаукові та спеціальні методи: методи системного аналізу, аналізу та синтезу, групування; емпіричні методи порівняння та узагальнення; діалектичний метод пізнання та сходження від конкретного до абстрактного.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Основою статті з питань проведення дофорсайтних досліджень української економіки стало вивчення міжнародного досвіду та сучасних підходів до організації дофорсайтних досліджень, зокрема, щодо практичних аспектів організації розроблення Форсайту в частині визначення інструментарію і методів, які застосовуються при його проведенні. Проаналізовано багаторічний досвід України в здійсненні форсайтів за різними тематиками досліджень та визначено відмінності у застосуванні набору методів при здійсненні форсайт-досліджень. Вказано на те, що Україна потребує більш послідовного та комплексного підходу у плануванні та організації форсайт-досліджень різного рівня та різноманітної тематики.

Галузь застосування результатів. Узагальнення методології щодо регламентації та уточнення механізмів (інструментів, методів, практичних організаційних прийомів) є важливим для оцінювання стану економіки на етапі дофорсайтного дослідження задля усвідомленого використання в державній інноваційній політиці України при визначенні пріоритетів соціально-економічного та науково-технічного розвитку.

Висновки відповідно до статті. Зважаючи на те, що Форсайт зарекомендував себе як найбільш ефективний інструмент вибору довгострокових пріоритетів соціально-економічного та науково-технічного розвитку, слід поглибити дослідження з прогнозування як ключового інструменту для розробки та впровадження політики держави.

Ключові слова: форсайт, дофорсайтні дослідження, інструменти прогнозування, методи прогнозування.

ИНСТРУМЕНТЫ И МЕТОДЫ ПРОВЕДЕНИЯ ПРЕДФОРСАЙТНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Шелудько Э. И.,
Завгородняя М. Ю.

Актуальность темы исследования. Повышение стабильности экономического развития украинской экономики требует совершенствования системы управления этим развитием с применением современных инструментов, одним из которых в последние годы становится методология Форсайта. Форсайт-прогнозирование как инновационный инструмент наиболее эффективен в области формирования национальной конкурентоспособности в условиях быстрых изменений. Форсайт – это особая технология проектирования будущего на основании консолидации разнородных видений, отражающих последствия принятых решений в средне- и долгосрочной перспективе.

Постановка проблемы. Организация форсайт-исследований в Украине предусматривает необходимость применения новейших инструментов и экспертных методов исследования, которые широко используются в мире для проектирования будущего. Актуальность данного исследования заключается в более конкретизированном и аргументированном обосновании необходимости адаптации методологического инструментария Форсайта к украинским реалиям.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретическую и методологическую основу исследования составили труды отечественных и зарубежных ученых. В частности, фокусирование внимания на инструментарии и методах, которые применяются на предфорсайтной стадии исследования, стало объектом внимания таких зарубежных ученых, как Э. Ансельмо де Кастро, Н. Я. Калужнова, М. Кинен, Г. П. Коршунов, С. В. Крюков, И. Майлз, Э. Дж. Маус, С. Мендонья, Р. Поппер, Р. Роухбекс, Дж. Таймен, Б. Сапио, В. П. Третьяк, Н. Хрисулакис, Ф. Швейтцер, а также отечественных ученых: В. М. Гейца, С. И. Дорогунцова, Л. В. Дейнеко, М. З. Згуровского, Т. К. Кваши, М. О. Кизима, И. О. Кирнос, Е. М. Либановой, О. И. Решетняк, О. Ф. Паладченко, В. Е. Хаустовой, С. С. Шумской.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. В отечественной научной литературе не хватает материалов с объяснением подготовки к форсайт-исследованиям, обоснованием объединения и выбора тех или иных методов для тематических исследований. Также до сих пор в Украине не существует перманентной практики проведения Форсайта, которая воплотилась бы в политические решения. Методологический инструментарий осуществления процедур Форсайта пока не адаптирован к украинскому опыту, чем обусловлен значительный практический интерес к теме данного исследования и определена ее теоретико-методологическая ценность.

Постановка задачи, цели исследования. Задачей данного исследования является: учитывая международный опыт, последовательно исследовать комплекс инструментов и методов, применяемых в отечественной практике планирования и организации форсайт-исследований, что позволит обеспечить внедрение технологии научного предвидения на регулярной основе и ее совершенствования на всех уровнях государственного управления, местного самоуправления, с

привлечением ведущих научных учреждений и общественных организаций. Цель статьи – обосновать необходимость разработки комплексного подхода к подготовке проведения Форсайта с использованием лучших мировых практик и адаптировать их к условиям разработки средне- и долгосрочного прогнозирования национальной экономики.

Метод или методология проведения исследования. В процессе решения задачи применялись, в частности, такие общенаучные и специальные методы: методы системного анализа, анализа и синтеза, группировки; эмпирические методы сравнения и обобщения; диалектический метод познания и восхождения от конкретного к абстрактному.

Изложение основного материала (результаты работы). Основой статьи по вопросам проведения предфорсайтних исследований украинской экономики стало изучение международного опыта и современных подходов к организации предфорсайтних исследований, в частности, практических аспектов организации разработки Форсайта в части определения инструментария и методов, применяемых при его проведении. Проанализирован многолетний опыт Украины в осуществлении Форсайта по разным тематикам исследований и выявлены различия в применении наборов методов при осуществлении форсайт-исследований. В статье указано, что Украина нуждается в более последовательном и комплексном подходе к планированию и организации форсайт-исследований разного уровня и разнообразной тематики.

Сфера применения результатов. Обобщение методологии касательно регламентации и уточнения механизмов (инструментов, методов, практических организационных приемов) является важным для оценки состояния экономики на этапе предфорсайтного исследования для осознанного использования в государственной инновационной политике Украины при определении приоритетов социально-экономического и научно-технического развития.

Выводы в соответствии со статьей. Несмотря на то, что Форсайт зарекомендовал себя как наиболее эффективный инструмент выбора долгосрочных приоритетов социально-экономического и научно-технического развития, следует углубить исследования по прогнозированию как ключевому инструменту для разработки и внедрения политики государства.

Ключевые слова: форсайт, предфорсайтные исследования, инструменты прогнозирования, методы прогнозирования.

TOOLS AND METHODS OF CONDUCTING PRE-FORESIGHT RESEARCH OF THE ECONOMY OF UKRAINE

Sheludko Ella,
Zavgorodnia Maria

Relevance of research topic. Increasing the stability of economic development of the Ukrainian economy requires improving the management system with the use of modern tools, one of which in recent years has become the Foresight methodology. Foresight forecasting as an innovative tool is the most effective in the field of national competitiveness in the face of rapid change. Foresight is a special technology for designing the future based on the consolidation of disparate visions that guide the roadmap for decision-making in the medium and long term perspective.

Formulation of the problem. The organization of Foresight research in Ukraine requires the use of the latest tools and expert research methods that are widely used in the world to design the future. The relevance of this study lies in a more specific and reasoned justification of the need to adapt the methodological tools of the foresight to Ukrainian realities.

Analysis of recent research and publications. The theoretical and methodological basis of the study were the works of domestic and foreign scientists. In particular, focusing on the tools and methods used in the pre-Foresight stage of the study has been the focus of such foreign specialists as: E. Anselmo de Castro, N. Ya. Kalyuzhnova, M. Kinen, G. P. Korshunov, S. V. Kryukov, I. Miles, E. J. Mouse, S. Mendonya, R. Popper, R. Rohrbex, J. Tymen, B. Sapio, V. P. Tretyak, N. Chrysulakis, F. Schweizer, as well as domestic scientists: V. M. Geyts, S. I. Doroguntsov, L. V. Deineko, M. Z. Zgurovsky, T. K. Kvasha, M. O. Kizim, I. O. Kirnos, E. M. Libanova, O. I. Reshetnyak, O. F. Paladchenko, V. E. Khaustova, S. S. Shumska.

Description of unexplored parts of the general problem. There is a lack of materials in the domestic scientific literature explaining the preparation for Foresight research, justification of the combination and choice of certain methods for case studies. Also, there is still no permanent practice of Foresight in Ukraine, which would be embodied in political decisions. The methodological tools for the implementation of Foresight procedures have not yet been adapted to the Ukrainian experience, which is due to the significant practical interest in the research topic and determined its theoretical and methodological value.

Problem statement, the purpose of the study. Foresight research is an extremely promising tool for strategic management, the basis for the formation of the state strategy for the development of the country, region, and any field of activity. Given this fact, the task of this study is: taking into account international experience, to consistently explore a set of tools and methods used in domestic practice of planning and organizing Foresight research, which will ensure the introduction of scientific prediction technology on a regular basis and its improvement at all levels of public administration, local self-government, with the involvement of leading scientific institutions and public organizations. The purpose of the article is to substantiate the need to develop a comprehensive approach

to the preparation of Foresight using world's best practices and adapt them to the conditions of medium and long-term forecasting of the national economy.

Method or methodology for conducting research. In the process of solving the problem, in particular, the following general and special methods were used: methods of system analysis, analysis and synthesis, grouping; empirical methods of comparison and generalization; dialectical method of cognition and ascent from the concrete terms to the abstract terms.

Presentation of the main material (results of research). The basis of the article on pre-Foresight research of the Ukrainian economy was the study of international experience and modern approaches to the organization of pre-Foresight research, in particular, on the practical aspects of organizing the development of Foresight in terms of determining tools and methods used in its conduct. The long-term experience of Ukraine in the implementation of Foresight on various research topics is analyzed and the differences in the application of a set of methods in the implementation of Foresight research are identified. It is pointed out that Ukraine needs a more consistent and comprehensive approach in planning and organizing Foresight research of various levels and different topics.

Field of application of results. Generalization of the methodology for regulation and refinement of mechanisms (tools, methods, practical organizational techniques) is important for assessing the state of the economy at the stage of pre-Foresight research for conscious use in the state innovation policy of Ukraine in determining priorities of socio-economic and scientific-technical development.

Conclusions. Given that Foresight has proven to be the most effective tool for choosing long-term priorities of socio-economic, scientific and technological development, it is necessary to deepen the research on forecasting as a key tool for the development and implementation of public policy.

Keywords: foresight, pre-Foresight research, forecasting tools, forecasting methods.

JEL Classification: C13, C42, C53, O33.

Актуальність теми дослідження. Форсайт-прогнозування як інноваційний інструмент найбільш ефективний у царині формування національної конкурентоздатності в умовах швидких змін. Дедалі більшою мірою поширюється нове бачення проблем сталого розвитку (Sustainable Development) як таких, що не можуть бути вирішеними у межах існуючих підходів до їх розв'язання. Форсайт – це особлива технологія проектування майбутнього на підставі консолідації різнорідних бачень, що відображають наслідки прийнятих рішень у середньо- та довгостроковій перспективі. Під час здійснення Форсайту відбувається розробка активного багатовимірного прогнозу та консолідація суспільства навколо визначених цілей. Результати Форсайту виявляються у довгостроковому майбутньому як реалізація визначеного майбутнього та у короткостроковому періоді як консолідація суспільства навколо суспільно-значущої проблеми.

Постановка проблеми. Організація форсайт-досліджень в Україні передбачає необхідність застосування новітніх інструментів та експертних методів дослідження, які широко використовуються в світі для проектування майбутнього. Актуальність даного дослідження полягає у науково-методологічному обґрунтуванні адаптації методологічного інструментарію Форсайту до українських реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною і методологічною основою дослідження послужили наукові концепції вітчизняних і зарубіжних вчених, фундаментальні праці і публікації з досліджуваної проблеми в наукових виданнях, публікаціях, матеріалах міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій. Виокремлення в процесі організації форсайт-прогнозування важливих стадій щодо проектування майбутнього засобами Форсайту, а саме приділення уваги інструментарію і методам, які формуються на дофорсайтній стадії дослідження, є об'єктом уваги таких зарубіжних учених, як: Е. Ансельмо де Кастро, Н. Я. Калюжнова, М. Кінен, Г. П. Коршунов, С. В. Крюков, І. Майлз, Е. Дж. Маус, С. Мендонья, Р. Поппер, Р. Рохрбекс, Дж. Таймен, Б. Сапіо, В. П. Третьяк, Н. Хрисулакис, Ф. Швейтцер. Особливе значення мають публікації, апробовані під час формування державної стратегії проєктів розвитку. А значить містять поетапну характеристику методології передбачуваних досліджень та практику застосування результатів національного передбачення при формуванні державної політики, обґрунтування і опис поєднання сучасних методів дослідження, включаючи експертні оцінки, інші інструменти прогнозування. До таких досліджень слід віднести публікації вітчизняних науковців: В. М. Гейця, С. І. Дорогунцова, Л. В. Дейнеко, М. З. Згуровського, Т. К. Кваши, М. О. Кизима, І. О. Кірнос, Е. М. Лібанової, О. І. Решетняк, О. Ф. Паладченко, В. Є. Хаустової, С. С. Шумської.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. У вітчизняній науковій літературі бракує матеріалів з поясненням підготовки до форсайт-досліджень, обґрунтуванням поєднання та вибору тих чи інших методів для тематичних досліджень. Також дотепер в Україні не існує нормативно закріпленої практики застосування Форсайту. Основу для підготовки дофорсайтних досліджень становлять успішні зарубіжні практики щодо досліджень на національному, регіональному, галузевому рівні. Отже, методологічний інструментарій здійснення процедур Форсайту поки що не адаптований до українського досвіду, чим обумовлений значний практичний інтерес до теми дослідження та визначена її теоретико-методологічна цінність.

Постановка завдання, мети дослідження. Форсайт-дослідження є надзвичайно перспективним інструментом стратегічного управління, основою для формування державної стратегії розвитку країни, регіону, будь-якої сфери діяльності. З огляду на цю обставину, завданням даного дослідження є: враховуючи міжнародний досвід проведення форсайт-досліджень, послідовно дослідити комплекс інструментів та методів, що застосовуються у вітчизняній практиці планування та організації форсайт-досліджень. Це

дозволить забезпечити впровадження технології наукового передбачення на регулярній основі та її удосконалення на всіх рівнях державного управління, місцевого самоврядування, із залученням провідних наукових установ та громадських організацій. *Мета статті* – обґрунтувати необхідність розробки комплексного підходу щодо підготовки проведення Форсайту з використанням кращих світових практик та адаптувати їх до умов розробки середньо- і довгострокового технологічного прогнозування національної економіки з метою отримання основної переваги дослідження – можливості зосередити найбільш передові і перспективні методики й інструменти наукового передбачення, які консолідують основних стейкхолдерів в процесі прийняття управлінських рішень.

Метод або методологія проведення дослідження. Методологічну основу дослідження сформували фундаментальні праці зарубіжних та вітчизняних вчених з питань планування, організації та практичної реалізації довгострокових прогнозних досліджень. У процесі вирішення завдання застосовувались, зокрема, такі загальнонаукові та спеціальні методи: *методи системного аналізу, аналізу та синтезу, групування* – при доборі відповідного інструментарію для виконання форсайт-досліджень та його зв'язку із сукупністю специфічних методів, що дозволили отримати об'єктивне знання про організацію процесу форсайт-прогнозування на дофорсайтній стадії дослідження; *емпіричні методи порівняння та узагальнення* – при виборі підходів та встановленні послідовності застосування методів або інструментів до проведення форсайт-дослідження, що відповідає конкретному контексту тематики дослідження та дозволило забезпечити злагоджену роботу експертів; *діалектичний метод пізнання та сходження від конкретного до абстрактного* – при розгляді зарубіжної практики комбінування основних методів Форсайту та обґрунтуванні можливостей щодо їх використання на національному ґрунті.

Викладення основного матеріалу. Форсайт орієнтований на визначення можливих варіантів майбутнього на різних часових горизонтах, а основою для оцінки сценаріїв майбутнього стають експертні оцінки та комп'ютерне прогнозування.

Найбільш прогресивним та передовим у багатьох країнах є поєднання стратегічного прогнозування і програмно-цільового методу планування, що є одним із способів вирішення складних загально державних проблем, оскільки дозволяє за рахунок програмних заходів, орієнтованих на досягнення цілей, отримувати кращі результативні показники. Ця практика протягом багатьох років використовується в Австрії, Німеччині, Франції, Фінляндії, США, Канаді, Японії, Південній Кореї, Росії та деяких інших країнах, хоча механізми і форми програмно-цільових інструментів у країнах суттєво відрізняються один від одного і залежать у багатьох випадках від соціально-економічних умов, які склались історично.

Існує актуальна практика спрощення складного глобального завдання стратегічних прогнозів:

- спрощення аналізу і розрахунків за рахунок зменшення рівня точності і повноти розв'язання завдання;
- зниження розмірності завдання шляхом агрегування інформації;
- розбиття глобального завдання на сукупність підзавдань.

Предметна область методології довгострокового прогнозування якісно відрізняється від предметної області середньострокового прогнозування. Наприклад, у рамках довгострокового прогнозу через більшу невизначеність прогнозних тенденцій відсутнє таке базове для середньострокового прогнозування поняття, як «інерційна динаміка» економічних процесів. Ряд результатів сценарного довгострокового прогнозування фактично є граничними умовами (елементами прогнозного фону) для середньострокового прогнозування. Довгострокове прогнозування, що характеризується високою кількісною невизначеністю одержуваних результатів, передбачає виконання, як мінімум, двох методологічних настанов: розбиття періоду попередження прогнозу на два або три етапи з більш стійкими тенденціями; використання принципу варіантності прогнозування, що вимагає обов'язковості розробки сценаріїв, виходячи з різних варіантів сценарних умов (прогнозного фону).

При довго- і середньострокових горизонтах прогнозування широко застосовується:

- функціонально-ієрархічне моделювання – це узгодження віддаленої цілі з діями (функціями), які необхідно здійснити для її досягнення в теперішньому і майбутньому періоді. Дерева цілей із кількісними показниками використовуються як допоміжний засіб під час прийняття рішень, у цьому випадку їх називають деревами рішень;

- мережеве моделювання, яке широко використовують у нормативному технологічному прогнозуванні (як інструмент будують дерево цілей).

Найсучаснішими інструментами стратегічного прогнозування виступають програмні продукти, що мають функції розрахунку прогнозів [1]. Програмні продукти запропоновані розділяють на дві великі групи: рішення, орієнтовані на програмування: R, MATLAB, Python, SciPy та рішення, орієнтовані на аналіз даних: MS Excel, SAS, SPSS, Stata, RapidMiner, KNIME, Weka.

Таких рішень досить багато, вони всі підлаштовані під конкретного замовника і намагаються вирішити задачу прогнозування саме в його постановці. Розробка і адаптація таких систем вже значно дорожче Excel. Крім того, розробники таких рішень часто вузькоспеціалізовані і замінити їх складно. Однак у зв'язку з тим, що їх математизованість таких розробок значно вище, так що і якість прогнозу переходить на новий більш високий рівень. Та застосування серйозних математичних пакетів, призначених для розробки складних математичних алгоритмів, потребує фахівців відповідної кваліфікації. Такі пакети: MATLAB, MathCAD, Scilab, SAS, SPSS, Stata і ін. вимагають від математика твердих навичок програмування, і їх ліцензії потребують значних коштів. Звичайно,

якість виконання завдання прогнозування, зручність використання і точність прогнозу з такими системами значно збільшується. Подібні бар'єри в застосуванні мають величезні інтегровані рішення: iOPT, SAP, Oracle.

В Сінгапурі при прогнозуванні набув поширення Фреймворк (рамка) CYNEFIN – інструмент класифікації проблем та прийняття рішень, який допомагає тим, хто приймає рішення, аналізувати та оцінювати проблеми, визначати їх значення та проводити відповідні подальші дії. Структура класифікує проблеми на чотири типи – прості, складні, комплексні та хаотичні – кожен тип вимагає чітких реакцій.

Подібний інструмент Accelerator – комплексний набір професійних інструментів для практиків з передбачення розвитку систем. Заснований на архітектурі методу VISIS з відкритим вихідним кодом, через бачення, індикатори, системи, інновації, стратегію Accelerator допомагає керувати і оптимізувати складні завдання в галузі сталого розвитку. Інструменти Accelerator застосовуються протягом усього шляху сталого розвитку, від початкового підвищення обізнаності до навчання, планування та впровадження. Також інструменти Accelerator інтегрують з іншими інструментами для покращення організації процесів, соціальної відповідальності бізнесу до освітніх установ і зусиль щодо поліпшення спільноти [2].

Окремо слід зазначити про засоби інформаційного забезпечення дофору сайтною стадії та власне Форсайт-дослідження. На Європейській Форсайт платформі розміщено ForLearn – це онлайн-посібник з Форсайту, призначений для надання структурованої і всеосяжної бази даних по Форсайту, орієнтованої на різні категорії користувачів. Це дає практикам, політикам навички і ресурси для розуміння, участі в практиках передбачення і підтримки. Крім того, він надає спільноті дуже конкретну інформацію і постійно розширює базу знань, пов'язаних з передбаченням, яка показує вплив передбачення і способи його досягнення на реальних випадках.

Датське агенство науки та вищої освіти в 2017 р. започаткувало каталог RESERCH 2025 з метою представлення огляду важливих майбутніх областей дослідження та забезпечення основи для стратегічних інвестицій датського парламенту в дослідження. А у Сінгапурі випустили Глосарій Форсайту – це посібник із концепцій, інструментів та методології, які зазвичай використовуються у Сінгапурі для проведення урядових досліджень. Кожен запис містить визначення та огляд поняття чи терміну, поряд з переліком ресурсів для отримання додаткової інформації.

Серйозна увага приділяється інтеграції методів чисельного прогнозування і експертних методів. Важливим фактором такої інтеграції є швидкий прогрес Інтернету, при якому стають загальнодоступними потужні інструменти «розумного» пошуку, кількісного і якісного аналізу експертних даних. Водночас використання експертного знання дозволяє істотно підвищити точність традиційних прогнозних моделей, що швидко застарівають в умовах прискорення науки і технологій, за рахунок розширення кола розглянутих змінних і введення якісних параметрів, що дозволяють істотно наблизити моделі до реальності. При цьому також враховують істотне розширення за останні роки кола суб'єктів політики і спектра використовуваних інструментів Форсайту, а також зворотного інструменту – Хіндсайту (hindsight).

Методологія Форсайт дуже різноманітна і включає в себе як традиційні, так і нові експертні методи. Серед більш сучасних методів актуальними є бібліометричний аналіз, патентний аналіз, метод технологічної дорожньої карти, сканування горизонту. Вибір відповідної методології є ключовим рішенням. Метод повинен відповідати конкретному контексту країни та меті, масштабу та тематиці дослідження. В середньому, в форсайт-проектах використовують п'ять-шість методів, що надають можливість різними шляхами збирати й обробляти інформацію на основі принципів доказовості, експертизи, взаємодії та креативності. Поєднання та послідовність методів або інструментів також потребує ретельного розгляду, оскільки часто-густо виходить (результати застосування) одного методу забезпечують вхідні дані для наступного.

При проведенні Форсайту використовують різні поєднання методів, однак, як показує практика, найбільш популярними є якісні методи. Водночас, при проведенні форсайт-дослідження на національному рівні доцільно зупинити вибір на підходах, які можливо перевірити, маючи відповідну доказову базу, зокрема, шляхом аналізу тенденцій та драйверів у поєднанні із використанням методу сценаріїв успіху, а також інструментів візуалізації та дорожнього планування [3]. В цілому набір методів, що застосовується при проведенні Форсайту, може формуватися з урахуванням безлічі факторів, однак для успішного проведення Форсайту необхідно підібрати такий набір методів, який забезпечить ефективну роботу експертів (табл. 1).

За твердженням М. Кінена [7], найбільш помітний ефект мають форсайт-дослідження, які націлені на надання інформаційної підтримки нових політичних ініціатив або програмами фінансування. Водночас, автор зауважує, що організація нових регіональних та галузевих програм бачення майбутнього стає пріоритетом для країн Центральної та Східної Європи, і, зокрема, для України.

Світовий досвід свідчить, що ідеального набору методів для проведення Форсайту немає, у кожній країні застосовується відповідне до конкретного проекту та можливостей їх поєднання. Зокрема, японські національні Форсайти засновані на максимально формалізованому завданні за методикою Дельфі. Основною особливістю використання цього методу є згладжування відмінностей в приватних експертних думках до «середнього компромісного» рівня, що не дозволяє зробити будь-які висновки, які не відповідають концептуальному баченню більшості учасників. В Японії цю методику застосовують на всіх рівнях Форсайту, вона широко вона використовується у відношенні як до експертів, так і до числа обговорюваних проблем [8]. У Південній Кореї використовуються такі інструменти як технологічний Форсайт, побудова технологічних дорожніх карт, бенчмаркінг, оцінка впливу технологій тощо. У Німеччині на національному рівні проводяться дослідження по методу Дельфі для оцінки перспектив розвитку науки і технологій в країні.

Таблиця 1. Основні методи форсайт-досліджень*

Метод	Характеристика
Традиційні методи	
Метод Дельфі	Опитування великої кількості експертів та організація зворотнього зв'язку (через проведення другого туру опитування). Експерти оцінюють актуальність кожної теми для розвитку економіки, суспільства, наявність ресурсів і потенційних бар'єрів для практичної реалізації. Результати дослідження включають зведені оцінки по кожній темі, а також аналітичні огляди по найважливіших напрямках.
Експертні панелі	Даний метод вважається базовим і використовується практично у всіх Форсайт-проектах. Групам експертів з 12-20 осіб пропонується протягом декількох місяців обдумати можливі варіанти майбутнього по заданій тематиці, використовуючи аналітичні та інформаційні матеріали.
SWOT-аналіз	Виявляються основні фактори, що впливають на розвиток певної сфери діяльності за чотирма основними групами: сильні сторони, слабкі сторони, можливості, загрози.
Критичні технології («Ключові» технології)	Мета методу критичних технологій – виявлення пріоритетів науково-технічного розвитку на середньострокову перспективу. Результатом стають, як правило, переліки технологій або напрямів досліджень і розробок, які вимагають першочергової уваги. Для кожної критичної технології готується «паспорт», де стисло описуються її склад та можливі строки практичної реалізації, а також пропонуються заходи щодо її підтримки з боку органів влади. Ідентифікація критичних технологій базується на системі опитувань, інтерв'ю і модерованих обговорень в рамках тематичних груп експертів (до 200 осіб), що володіють найвищою кваліфікацією у відповідних галузях.
Метод розробки сценаріїв	Метод є ефективним як додаток до досліджень, виконаних з використанням інших методів. Найбільш розповсюджена практика створення сценаріїв за принципом «зверху вниз», що базується на аналізі майбутніх можливостей і альтернативних траєкторій розвитку їх досягнення. Сценарії можуть включати опис факторів, які вплинули на розвиток даної ситуації в минулому.
Екстраполяція трендів	Одна з найбільш давніх і широко використовуваних технологій прогнозування. Головне завдання – виявити тренд. Це може бути практично будь-який феномен, виражений у кількісних показниках з видимою структурою зміни в часі. Тренд відсилає до історичних даних, які можуть бути спроектовані (екстрапольовані) в майбутнє.
Нові методи	
«Еталонний аналіз» (benchmarking)	Порівняння з іншими країнами/регіонами, що дозволяє не тільки визначити рівень розвитку об'єкта дослідження в країні, регіоні або галузі, але й співвідносити його з рівнем світових лідерів, виявити ступінь відставання і розробити стратегію з прискорення розвитку в секторах з високим потенціалом.
Технологічні «дорожні карти»	«Дорожні карти» в основному є результатом діяльності форсайта. Дорожня карта являє собою офіційний документ, в якому відображені можливі шляхи розвитку країни в майбутньому, на підставі яких формуються довгострокові пріоритети в різних галузях і сферах, в політиці, в суспільстві (фактично, дорожня карта передбачає вже задане майбутнє і надає основу для її реалізації). Дорожні карти формуються для кожного з ключових напрямків розвитку, описаних в наукових прогнозах і, як правило, носять продуктивний характер. Результатом їхньої реалізації має стати конкурентоспроможна продукція.
Ігрове імітаційне моделювання	Полягає в проведенні рольової імітаційної гри, яка віддзеркалює певну ситуацію, що дозволяє на підставі поведінки гравців і аналізу підсумків гри зробити висновки про можливі варіанти розвитку ситуації і діях суб'єктів в ній.
Кількісне опитування за допомогою формалізованих анкет	Експертам пропонуються списки питань для оцінки ситуації. Після проведеного опитування та аналізу результатів кількісного дослідження проводяться групові обговорення підсумків.

*Складено за джерелами: [4; 5; 6].

В даний час прийнято рішення перейти до постійного проведення структурованого технологічного Форсайту, в основному спираючись на професійних експертів, в тому числі й зарубіжних. При цьому передбачається його регулярна реалізація у вигляді комплексу досліджень глобальних трендів, високотехнологічних ринків, перспективних продуктів (Market pull) і одночасного виявлення можливостей відповіді науки і технологій на що формуються потреби економіки і суспільства (Technology push) [9]. *Шведська* програма відрізняється тим, що в ній відмовилися від використання методу Дельфі і пішли по шляху створення «секцій» (метод експертних панелей). Були виділені наступні 8 «секцій»: медицина і охорона здоров'я, біоресурси, соціальна інфраструктура, виробничі системи, інформація та телекомунікації, виробництво матеріалів, індустрія послуг, освіту і навчання [10]. У *Франції* накопичено значний досвід використання методу критичних технологій, наприклад, для проєктів, які були покликані сформулювати більш загальне бачення перспектив науково-технологічного та інноваційного розвитку країни. Зокрема, проєкт «FUTURIS» був присвячений аналізу перспектив розвитку французької національної інноваційної системи,

«AGORA 2020» – розробці стратегії і пріоритетів наукових досліджень в таких областях, як транспорт, житловий сектор, міське господарство, навколишнє середовище тощо, проєкт «Франція 2025» – формуванню стратегічних напрямків розвитку країни. Матеріали зазначених прогнозів використовувалися учасниками системи управління наукою, технологіями та інноваціями при розробці національної стратегії Франції [11]. Приклад комбінування методів Форсайту представлений нами в огляді досліджень щодо їх використання на національному рівні в різних країнах світу (табл.2).

Таблиця 2. Підходи та методи Форсайту та їх використання при виконанні досліджень у різних країнах світу*

Методи	Класифікація форсайт-методів	Поширення використання методів при форсайт-дослідженнях в країнах світу							
		Японія (Японський форсайт науки і технологій 2035 (Japanese S&T Foresight 2035))	Південна Корея (Програма «Корея 2030» (Korea 2030))	Велика Британія (Міжурядова програма «Horizon Scanning Programme (HSP)»)	Німеччина (Програма Futur «Німецький дослідницький діалог»)	Швеція (Програма «Шведська технологічна перспектива 2004» (Swedish Technology Foresight 2004))	Туреччина (Програма «Бачення Туреччини 2023: стратегії науки і технологій» (Turkish S&T Vision 2023))	Україна	
								Форсайт нано-технологій (ЦКП «Фундаментальні проблеми нано-структурних систем, наноматеріалів, нанотехнологій» за 2010–2013 рр.)	Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 рр.) і довгостроковий (2020–2030 рр.) часові горизонти НТУУ «КПІ»
Огляд літератури	якісні								
Метод Делфі (опитування)	змішані	+	+	+	+	+	+	+	+
Метод «снігової кулі»	змішані							+	
Фокус-групи	якісні				+				
Аналіз факторів взаємного впливу, трендів, драйверів розвитку	кількісні				+				
Морфологічний аналіз	кількісні								
Опитування топ-менеджерів компаній	якісні								
Методи опитування он-лайн	якісні		+						
Експертні панелі	якісні	+				+	+	+	
Критичні технології	якісні								+
Екстраполяція тренду	кількісні								+
«Еталонний аналіз» (benchmarking)	якісні								
Бібліометричний аналіз	кількісні	+				+		+	
Патентний аналіз	кількісні					+		+	
Інтерв'ю	якісні					+			
Майстерні майбутнього	змішані					+			
Форсайт-конференція	якісні				+				
Тематичні (робочі) семінари	якісні	+							
«Мозковий штурм»	якісні						+		
Технологічна дорожня карта	змішані	+							
Метод розробки альтернативних майбутніх сценаріїв	змішані	+	+	+	+	+			+
SWOT-аналіз	якісні						+		+
PEST-аналіз	якісні								
Сканування горизонту (HS)	якісні			+					
Крос-імпакт аналіз	змішані								
Індикатори	якісні								
Дерева відповідності	якісні								
Рольові ігри	якісні								
Комплексний підхід		+			+	+	+	+	+

*Складено авторами за джерелами: [6; 7; 12; 13].

Як свідчать дані табл. 2, переважаюче використання знаходять зо два десятки методів Форсайту, з яких три базових: метод Дельфі; метод розробки сценаріїв; метод експертних панелей. При цьому ідеального набору методів немає, у кожному форсайт-проєкті застосовується їх комбінація (як базових, так і нових), що заснована на цілеспрямованому використанні знань експертів, з урахуванням цілей і завдань проєкту, бюджету, наявності кваліфікованих експертів, необхідної інфраструктури, політичної підтримки та часу. Зокрема, нині часто можна зустріти в дослідженнях спрощений комплексний підхід, який не потребує значних людських, фінансових ресурсів (бібліометричний та патентний аналізи) та часу (експертні панелі та критичні технології). Якщо є кошти для постійного процесу прогнозування, ефективним та надійним є метод горизонтального сканування у поєднанні з іншими методами [14].

Нині в європейських країнах у контексті екологічних аспектів регіональної політики та ідеї сталого екологічного розвитку широко застосовується метод ландшафтного планування [15], який базується на європейських екологічних стандартах. «Процес ландшафтного планування не закінчується виконанням намічених заходів. У рамках ЄС посилюється тенденція до здійснення передпроєктної та післяпроєктної оцінки результативності планування. Так, наприклад, правові лінії охорони флори і фауни передбачають обов'язкову звітність про результати проєктів. Гідними уваги зразками залежності ландшафтного планування від результатів його оцінки є голландська та французька системи. У Франції численні програми фінансової підтримки, на які спирається планування, спонукають планувальників до контролю ефективності та до просування своїх результатів на ринок».

Серед інструментів – як широко відомі методи Форсайту (дорожні карти, вибір пріоритетів, побудова образів майбутнього), так і досить нові підходи (слабкі сигнали, «джокери» (wild cards) [16]. Це аналітичний підхід до управління несподіваними та потенційно шкідливими подіями. Для цього ми пропонуємо систему управління Wild Card. Уайлд-карти стосуються раптових та унікальних випадків, які можуть стати поворотними моментами в еволюції певної тенденції.

Організація національних програм технологічного Форсайту в Україні здійснювалась з 2004 р. і не один раз, хоча перші спроби їх реалізації були невдалими.

Зокрема, для формування пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки за ініціатииви Кабінету Міністрів України із залученням НАН України, галузевих академій наук, центральних органів виконавчої влади розроблялась та реалізовувалась цільова програма прогнозування науково-технологічного та інноваційного розвитку України. Були затверджені пріоритетні напрями розвитку науки і техніки, реалізація яких здійснювалась через низку науково-технічних програм, державних замовлень на науково-технічну продукцію, підготовку наукових кадрів, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення наукових досліджень і науково-технічних розробок.

На основі результатів виконання Державної програми прогнозування науково-технологічного та інноваційного розвитку України на 2004–2006 рр. було обґрунтовано та представлено систему науково-технологічних та інноваційних пріоритетів держави. Понад 700 експертів опитано у три тури за методом Дельфі, що дозволило сформувати ієрархію науково-технічних та інноваційних пріоритетів на довго-, середньо- та короткострокову перспективу [17;18].

Разом з тим, пропозиції щодо постійно діючої системи науково-технологічного прогнозування одразу не знайшли підтримки на найвищому рівні [19]. Тільки 1 червня 2010 р. Верховна Рада України прийняла нову редакцію Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» [20], що дозволило констатувати пріоритети науково-технологічного розвитку з урахуванням отриманих прогнозних оцінок в результаті проведеного дослідження.

Наступна Державна програма прогнозування науково-технологічного та інноваційного розвитку була затверджена на період 2008–2012 рр., результатом якої планувалось сформувати нормативну, організаційну, матеріальну, кадрову бази для проведення прогнозування. Однак і її реалізацію також було припинено [18]. Водночас, термін дії пріоритетних напрямів розвитку науки та техніки України закінчується з початку 2021 р., але в липні 2020 р. ще не був розроблений та оприлюднений документ, на підставі якого буде здійснюватися формування пріоритетів на наступні 10 років [21]. Відсутнє також узгодження пріоритетних напрямів розвитку науки та техніки з пріоритетними напрямами інноваційної діяльності на 2011–2021 рр. (згідно Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.2011 № 3715-VI [22], який було оновлено за результатами форсайт-дослідження в рамках Державної програми прогнозування науково-технологічного та інноваційного розвитку на період 2008–2012 рр.).

Методологічне забезпечення форсайт-досліджень, що були проведені в Україні у 2015 та 2016 рр. (Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти (1) та Форсайт 2016: сценарії соціально-економічного розвитку України до 2020 і 2030 років (2)), базувались на використанні методології сценарного планування, Дельфі-опитування та SWOT-аналізі соціально-економічної системи України. За допомогою методології сценарного планування та SWOT-аналізу здійснено уточнення восьми сценаріїв соціально-економічного розвитку України включно до 2030 року, а з використанням Дельфі- і SWOT-методів аналізу проведено експертне дослідження соціально-економічного сегмента суспільства, виконано оцінку людського капіталу в країні, спроможного здійснити бажані перетворення, та вибудовано п'ятдесят головних дій влади у формі стратегії соціально-економічного розвитку в середньостроковій і довгостроковій перспективі [23].

При проведенні форсайт-дослідження «Людський капітал України 2025» у 2012 році були використані такі методи: встановлення основних інваріантних трендів трансформації людського капіталу України та характеру їх впливу; моделювання різних найбільш ймовірних сценаріїв розвитку та виявлення можливостей для розвитку бізнесу в усіх визначених сценаріях; метод «Wild Card» («джокер»), яким визначається непередбачуваність подій, що можуть змінити межі можливого і неможливого. Проведення цього дослідження в Україні мало на меті узгодити довгострокові інтереси та «правила гри» між вітчизняним великим, середнім і малим бізнесом, для побудови системи партнерських відносин між бізнесом і науково-освітньою сферою та громадськістю, і спрямовано на пошук системи спільного впливу на рішення державної влади, місцевого самоврядування та різних суб'єктів, які безпосередньо визначають якість людського капіталу в Україні [24]. Водночас, дане дослідження не мало комплексного бачення реформ у сфері підготовки та відтворення людського капіталу.

Соціально-економічні зміни, обумовлені розвитком цифрових технологій, надають нам можливість втілити ідею Національної форсайтної мережі із залученням широкого кола зацікавлених осіб та їх просвітництва на Платформі знань з Форсайту, підтримкою комунікації для координації зусиль, пошуком взаємодій і формуванням консолідованої позиції.

Висновки і пропозиції. Отже, Україна потребує більш послідовного та комплексного підходу у плануванні та організації форсайт-досліджень різного рівня. В Україні цей досвід не є поширеним, водночас, протягом останніх 15 років і у нас формуються нові системи стратегічних інструментів науково-технічної та інноваційної політики, які дозволяють забезпечити послідовне та регулярне впровадження технології передбачення та її удосконалення на всіх рівнях державного управління, місцевого самоврядування, на рівні громадськості. Це може змінити систему організації досліджень та культуру управління.

З-поміж основних стадій формування Форсайту – дофорсайтне дослідження (Pre-foresight Stage), власне Форсайт (Foresight Stage), післяфорсайтний моніторинг (Post-foresight Stage) – стаття присвячена етапу визначення інструментів і методів дослідження щодо збирання інформації, інтерпретації даних і викладів різних версій майбутнього, розробки стратегічних варіантів для дії. Цей етап залежить від визначення сфери застосування форсайт-дослідження, основних гравців і стейкхолдерів і характеру очікуваних результатів; доступних ресурсів для організації дослідження. І хоча він передбачає кабінетну/камеральну локальну діяльність, важливою частиною може бути представлення на громадське обговорення методики Форсайту.

Наукова аргументація щодо успішності здійснення Форсайту та вибору його методів зводиться до необхідності акумулювати відповідні знання, мати політичну волю та відповідальність для виконання дослідження. Для проведення форсайтних досліджень в Україні з метою формування пріоритетних напрямів технологічного, інноваційного, соціально-економічного розвитку, тощо пропонується [25]:

- саме Форсайт може стати тим інструментом, який дозволить виявити пріоритети, що є «наскрізними» для всієї системи прийняття рішень і реалізації державної політики; забезпечить реалізацію проєкту, спрямованого на формування науково-технологічних пріоритетів, тісно пов'язаних із соціально-економічними та громадськими пріоритетами;

- на дофорсайтній стадії дослідження необхідно обґрунтувати комплекс методів, які будуть використані при проведенні конкретного форсайт-дослідження, з метою отримання найбільш релевантних поставленим завданням результатів та задля забезпечення найбільш повного оприлюднення результатів форсайт-досліджень для урядовців, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, з метою збагачення їх бачення та аналізу впливу на майбутні вектори розвитку;

- світовий досвід свідчить, що існує безліч областей, де доцільно використовувати метод Дельфі, застосовуючи його для з'ясування поглядів респондентів практично з будь-якого питання. Проте, українською практикою доведено, що центром Форсайту залишається сценарне планування – побудова поліваріантних сценаріїв подій з одночасною розробкою стратегій і практичних заходів. Доцільним при виконанні форсайт-дослідження також вважається поєднання методів бібліометричного аналізу, патентного аналізу, експертних панелей і критичних технологій, яке дасть можливість оптимізувати процес прогнозно-аналітичного обґрунтування пропозицій щодо пріоритетних напрямів і раціонально використовувати бюджетні кошти;

- найефективнішим інструментом для зміцнення позицій тих чи інших спільнот є комунікативна складова Форсайту. Саме комунікація дозволяє організовувати залучених осіб, ставити їм певні цілі з завданнями, здійснити відбір тих методів дослідження, які з великою часткою ймовірності забезпечать отримання потрібного результату. З допомогою Форсайту вдається зібрати найбільш передові і перспективні методики, які призведуть в майбутньому до успіху і консолідують людей;

- зважаючи на те, що Форсайт зарекомендував себе як найбільш ефективний інструмент вибору пріоритетів в сфері науки і технологій (а в подальшому і більш широкого кола проблем соціально-економічного розвитку), слід поглибити дослідження з прогнозування технологічного розвитку як ключового інструменту для розробки та впровадження дослідницької та інноваційної політики держави. На національному рівні основна увага має приділятися форсайтам, де Уряд на їх основі визначатиме пріоритети, сприятиме зміцненню зв'язків між наукою та промисловістю, може змінити систему організації досліджень та культуру управління;

- необхідною є розробка методології та проведення на основі власного і світового досвіду дослідження з прогнозування технологічного розвитку країни для визначення потенційних можливостей та пріоритетів, з наступним використанням його результатів як базисних для подальшого стратегування соціально-економічного розвитку.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є розробка науково-методичного супроводження щодо розроблення регламентації проведення дофору сайтних досліджень, зокрема, в частині визначення методів та інструментів.

Список використаних джерел

1. Шумська С. С. Макроекономічне прогнозування : навч. посібник : у двох ч. К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2015. Ч. 1. 176 с.;
2. Introduction to VISIS. An open-source methodology for doing sustainable development. URL: <http://atkinson.com/visis/> (дата звернення 15.12.2020);
3. Frame: skills for the future. Foresight. European Training Foundation, 2014. URL: <https://www.voced.edu.au/content/ngv%3A63470> (дата звернення 12.01.2021);
4. Квітка С. А. Форсайт як технологія проектування майбутнього: новітні механізми взаємодії публічної влади, бізнесу та громадянського суспільства. Аспекти публічного управління. 2016. №8 (34). С. 5-15;
5. Квітка С. А. Форсайт в публічному управлінні: методи і перспективи реалізації в Україні. Аспекти публічного управління. Том 6. 2018. № 8. С.56-70;
6. О. Ф. Паладченко, І. В. Молчанова, Сучасні підходи і методи проведення прогнозних досліджень: світовий досвід і можливість його використання в Україні. Наука, технології, інновації. 2018. № 2. С. 23-32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/STI_2018_2_6 (дата звернення 02.02.2021);
7. Кінен Майкл. Технологічний форсайт: міжнародний досвід. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologicheskii-forsayt-mezhdunarodnyy-opyt> (дата звернення 06.02.2021);
8. С. Н. Исаченко, С. Н. Баюкова. Форсайт: зарубежный и российский опыт. Модели, системы, сети в экономике, технике, природе и обществе. 2014. № 1 (9). С. 30–34; Technology Foresight 2030. Japan. URL: <http://www.foresight-russia.ru/portal/faces/public/info/view?global:metald=iqm:695558>. (дата звернення 14.01.2021);
9. Boikova M. V., Salazkin M. G. Foresight in Germany. Master class. Forsythe. 2008. № 1 (5). P. 12–15;
10. Ланских А. Н. Опыт применения технологии форсайт. Оценка зарубежного опыта применения методологии форсайт. Бизнес в законе. 2011. № 5. С. 231–233;
11. А. В. Соколов, А. А. Чулок, В. Р. Месропян, С. А. Шашнов. Формирование национальной системы технологического прогнозирования: проблемы и перспективы. Инновации. 2013, декабрь. С. 34-43;
12. Д. Р. Белоусов, О. Г. Солнцев, М. Ю. Хромов. Построение долгосрочного научно-технологического прогноза для России методом «Форсайт». Studies on Russian Economic Development. 2008. Т. 19. № 1. С. 10-19. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=9611896> (дата звернення 14.01.2021);
13. Форсайт економіки України: середньостроковий (2015–2020 роки) і довгостроковий (2020–2030 роки) часові горизонти. Міжнародна рада з науки (ICSU); Комітет із системного аналізу при Президії НАН України; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»; Інститут прикладного системного аналізу НАН України і МОН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. Київ : НТУУ «КПІ», 2015. 136 с.;
14. О. И. Карасев, А. Е. Китаев, И. И. Миронова, Т. В. Шинкаренко. Экспертные процедуры в форсайте: особенности взаимодействия с экспертами в проектах по долгосрочному прогнозированию. Вестник СПбГУ. Социология. 2017. Т. 10. Вып. 2. С.169-184;
15. Ландшафтное планирование в европейском контексте. URL: <http://www.irigs.irk.ru/docs/Indscpln/2.html> (дата звернення 11.02.2021);
16. Sandro Mendonça, Miguel Pina e Cunha, Jari Kaivoja, Frank Ruff Wild cards, weak signals and organisational improvisation, Futures, Volume 36, Issue 2, 2004, P. 201-218, [https://doi.org/10.1016/S0016-3287\(03\)00148-4](https://doi.org/10.1016/S0016-3287(03)00148-4); Popper R. (2011) Wild Cards and Weak Signals Informing and Shaping Research and Innovation Policy. Paper presented at the Fourth International Seville Conference on Future-Oriented Technology Analysis (FTA): FTA and Grand Societal Challenges — Shaping and Driving Structural and Systemic Transformations. Seville, 12–13 May.
17. Матюшенко І. Ю. Співвідношення глобальних проблем людства, пріоритетів науково-технічної діяльності та національних проектів в Україні. Бізнес Інформ. 2011. №4. С.7–1;
18. Кваша Т. К. Інноваційні пріоритети: теоретичні аспекти визначення та практична методологія їх уточнення для України. Університетські наукові записки. 2017. №61. С.267–278;
19. Рибінцев В. О., Клопов І. О. Форсайт як технологія реалізації стратегії розвитку економіки. Інтелект ХХІ. 2017. № 3. С. 87–94;
20. Закон України «Про внесення змін до закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 01 червня 2010 року № 2296-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2519-17#Text> (дата звернення 10.02.2021);
21. Кизим М. О., Хаустова В. Є., Решетняк О. І. Проблеми вибору пріоритетних напрямів розвитку науки та техніки в Україні. Бізнес Інформ. 2020. №7. С. 50-58;
22. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.2011 р. № 3715-VI. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text> (дата звернення 10.02.2021);
23. Форсайт 2016: сценарії соціально-економічного розвитку України до 2020 і 2030 років : анотація. Міжнародна рада з науки; Комітет із системного аналізу при Президії НАН України; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; Інститут прикладного

- системного аналізу МОН України і НАН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку; Фундація «Аграрна наддержава». Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», Вид-во «Політехніка», 2016. 20 с.;
24. Валерій Пекар, Євген Пестерніков. Людський капітал України 2025. Підсумки Форсайту. 2012. URL: <http://wikicitynomica.org/future/lyudskiy-kapital-ukraini-2025-pidsumki-forsaytu.html> (дата звернення 20.01.2021);
25. Крюков С. В. Форсайт: от прогноза к формированию будущего. TERRA ECONOMICUS. 2010 Том 8. № 3. Часть 2. С. 7-17.

References

1. Shums'ka S. S. (2015). *Makroekonomichne prognozuvannya [Macroeconomic forecasting] : navch. posibnyk : u dvoh ch.. K. : Vydavnychyj dim «Kyjevo-Mogylyans'ka akademija», Part 1.* 176 p.
2. Introduction to VISIS. An open-source methodology for doing sustainable development. URL: <http://atkinson.com/visis/>.
3. Frame: skills for the future. Foresight. European Training Foundation, 2014. URL: <https://www.voced.edu.au/content/ngv%3A63470>.
4. Kvitka S. A. (2016). *Forsajt jak tehnologija proektuvannya majbutn'ogo: novitni mehanizmy vzajemodii' publichnoi' vlady, biznesu ta gromadjans'kogo suspil'stva [Foresight as a technology for designing the future: the latest mechanisms of interaction between public authorities, business and civil society]. Aspekty publichnogo upravlinnja, 8 (34).* 5-15.
5. Kvitka S. A. (2018). *Forsajt v publichnomu upravlinni: metody i perspektivy realizacii' v Ukraini [Foresight in public administration: methods and prospects for implementation in Ukraine]. Aspekty publichnogo pravlinnja, 6/8.* 56-70.
6. O. F. Paladchenko, I. V. Molchanova (2018). *Suchasni pidhody i metody provedennja prognoznych doslidzen': svitovyj dosvid i mozhlyvist' jogo vykorystannja v Ukraini [Modern approaches and methods of forecasting research: world experience and the possibility of its use in Ukraine]. Nauka, tehnologii', innovacii', 2.* 23-32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/STI_2018_2_6.
7. Kinen Majkl. *Tehnologichnyj forsajt: mizhnarodnyj dosvid [Technological foresight: international experience]. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologicheskij-forsajt-mezhdunarodnyy-opyt.*
8. S. N. Ysachenko, S. N. Bajukova. (2014). *Forsajt: zarubezhnyj y rossijskij opyt. [Foresight: foreign and Russian experience]. Modely, systemy, sety v ekonomyke, tehnyke, pryrode y obshchestve, 1 (9).* 30–34; *Technology Foresight 2030. Japan.* URL: <http://www.foresight-russia.ru/portal/faces/public/info/view?global:metalId=iqm:695558>.
9. Boikova M. V., Salazkin M. G. (2008). *Foresight in Germany. Master class. Forsythe, 1 (5).* 12–15.
10. Lanskyh A. N. (2011). *Opyt prymerenija tehnologyy forsajt. Ocenka zarubezhnogo opyta prymerenija metodologyy forsajt [Experience in using foresight technology. Assessment of foreign experience in the application of the foresight methodology]. Byznys v zakone, 5.* 231–233.
11. A. V. Sokolov, A. A. Chulok, V. R. Mesropjan, S. A. Shashnov. (2013). *Formirovanye nacyonal'noj systemy tehnologicheskogo prognozyrovanya: problemy y perspektivy [Formation of a national system of technological forecasting: problems and prospects]. Ynnovacyy, December.* 34-43.
12. D. R. Belousov, O. G. Solncev, M. Ju. Hromov. (2008). *Postroenye dolgosrochnogo nauchno-tehnologicheskogo prognoza dlja Rossyy metodom «Forsajt» [Construction of a long-term scientific and technological forecast for Russia using the «Foresight» method]. Studies on Russian Economic Development, 19/1.* 10-19. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=9611896>.
13. *Forsajt ekonomiky Ukrainy: seredn'ostrokovyj (2015–2020 roky) i dovgestrokovyj (2020–2030 roky) chasovi goryzonty [Foresight of Ukraine's economy: medium-term (2015-2020) and long-term (2020-2030) time horizons]. Mizhnarodna rada z nauky (ICSU); Komitet iz systemnogo analizu pry Prezydii' NAN Ukrainy; Nacional'nyj tehnicnij universytet Ukrainy «Kyiv's'kyj politehnicnij instytut»; Instytut prykladnogo systemnogo analizu NAN Ukrainy i MON Ukrainy; Svitovyj centr danyh z geoinformatyky ta stalogo rozvytku. Kyiv : NTUU «KPI», 2015.* 136 p.;
14. O. Y. Karasev, A. E. Kytaev, Y. Y. Myronova, T. B. Shynkarenko. (2017). *Ekspertnye procedury v forsajte: osobennosti vzaymodejstvija s ekspertamy v proektah po dolgosrochnomu prognozyrovanyju [Expert procedures in foresight: peculiarities of interaction with experts in projects on long-term forecasting]. Vestnyk SPbGU. Socyologija, 10/2.* 169-184.
15. *Landshaftnoe planirovanye v evropejskom kontekste [Landscape planning in a European context]. URL: http://www.irigs.irk.ru/docs/Indscpln/2.html.*
16. Sandro Mendonça, Miguel Pina e Cunha, Jari Kaivoja, Frank Ruff (2004). *Wild cards, weak signals and organisational improvisation, Futures, 36/2.* 201-218, [https://doi.org/10.1016/S0016-3287\(03\)00148-4](https://doi.org/10.1016/S0016-3287(03)00148-4); Popper R. (2011). *Wild Cards and Weak Signals Informing and Shaping Research and Innovation Policy. Paper presented at the Fourth International Seville Conference on Future-Oriented Technology Analysis (FTA): FTA and Grand Societal Challenges – Shaping and Driving Structural and Systemic Transformations. Seville, 12-13 May.*
17. Matjushenko I. Ju. (2011). *Spivvidnoshennja global'nyh problem ljudstva, priorytetiv naukovu-tehnicnoi' dijal'nosti ta nacional'nyh proektiv v Ukraini [Correlation of global problems of mankind, priorities of scientific and technical activity and national projects in Ukraine]. Biznes Inform, 4.* 7–1.
18. Kvasha T. K. (2017). *Innovacijni priorytety: teoretychni aspekty vyznachennja ta praktychna metodologija i'h utochnennja dlja Ukrainy [Innovative priorities: theoretical aspects of definition and practical methodology of their specification for Ukraine]. Universytets'ki naukovy zapysky, 61.* 267–278.
19. Rybincev V. O., Klopov I. O. (2017). *Forsajt jak tehnologija realizacii' strategii' rozvytku ekonomiky [Foresight as a technology for implementing the strategy of economic development]. Intelekt XXI, 3.* 87–94.

20. Zakon Ukraïny «Pro vnesennja zmin do zakonu Ukraïny «Pro priorytetni naprjamy rozvytku nauky i tehniky» vid 01 chervnja 2010 roku № 2296-VI [Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine» On Priority Areas of Development of Science and Technology» of June 1, 2010. № 2296-VI]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2519-17#Text>.

21. Kyzym M. O., Haustova V. Je., Reshetnjak O. I. (2020). Problemy vyboru priorytetnyh naprjamiv rozvytku nauky ta tehniky v Ukraïni [Problems of choosing priority areas of science and technology development in Ukraine]. *Biznes Inform*, 7. 50-58.

22. Zakon Ukraïny «Pro priorytetni naprjamy innovacijnoi' dijal'nosti v Ukraïni» vid 08.09.2011 r. № 3715-VI [Law of Ukraine «On priority areas of innovation in Ukraine» of 08.09.2011 № 3715-VI]. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text>.

23. Forsajt 2016: scenarii' social'no-ekonomichnogo rozvytku Ukraïny do 2020 i 2030 rokiv : anotacija [Foresight 2016: scenarios of socio-economic development of Ukraine until 2020 and 2030: annotation]. Mizhnarodna rada z nauky; Komitet iz systemnogo analizu pry Prezydii' NAN Ukraïny; Nacional'nyj tehničnyj universytet Ukraïny «Kyïvs'kyj politehničnyj instytut imeni Igorja Sikors'kogo»; Instytut prykladnogo systemnogo analizu MON Ukraïny i NAN Ukraïny; Svitovyj centr danyh z geo informatyky ta stalogo rozvytku; Fundacija «Agrarna nadderzhava». Kyïv : NTUU «KPI imeni Igorja Sikors'kogo», Vyd-vo «Politehnika», 2016. 20 p.

24. Valerij Pekar, Jevgen Pjestjernikov. (2012). Ljuds'kyj kapital Ukraïny 2025. Pidsumky Forsajtu. [Human capital of Ukraine 2025. Results of Forsyth]. URL: <http://wikicitynomica.org/future/lyudskiy-kapital-ukraini-2025-pidsumki-forsaytu.html>.

25. Krjukov S. V. (2010). Forsajt: ot prognoza k formirovaniju budushhego [Foresight: from forecast to future formation]. *TERRA ECONOMICUS*, 8/3. Part 2. 7-17.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Шелудько Елла Ігорівна, к.е.н., с.н.с., с.н.с. відділу промислової політики ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного 26, Київ, 01011, Україна

e-mail: sheludkoella@gmail.com

Завгородня Марія Юріївна, к.е.н., н.с. відділу промислової політики ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного 26, Київ, 01011, Україна

e-mail: mzavgorodnia@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Шелудько Элла Игоревна, к.э.н., с.н.с., с.н.с. отдела промышленной политики ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины»

Украина, 01011, Киев, ул. Панаса Мирного, 26

e-mail: sheludkoella@gmail.com

Завгородняя Мария Юрьевна, к.э.н., н.с. отдела промышленной политики ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины»

Украина, 01011, Киев, ул. Панаса Мирного, 26

e-mail: mzavgorodnia@gmail.com

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Sheludko Ella, PhD. in Economics, Senior Researcher, Senior research officer of Department of Industrial Policy «Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine»

26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine

e-mail: sheludkoella@gmail.com

Zavgorodnia Maria, PhD. in Economics, research officer, of Department of Industrial Policy «Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine»

26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine

e-mail: mzavgorodnia@gmail.com

СОЦІАЛЬНА ПІДСИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКОЛОГІЇ

Варналій З. С.

Предметом дослідження статті є теоретико-методологічні та методичні аспекти економічної безпекології та її соціальна підсистема.

Метою роботи є розкриття сутності та обґрунтування теоретичних засад економічної безпекології, визначення основних підсистем економічної безпекології та розгляд її соціальної складової.

Методологічною основою статті стали як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання. У статті використовувалися наукові методи дослідження: діалектичний – для обґрунтування дефініційного апарату та змісту теоретичних положень; абстрактно-логічний – для визначення сутності економічної безпекології; гіпотетично-дедуктивний – для побудови основних робочих гіпотез; системно-структурний аналізу і синтезу – для виявлення складу основних підсистем та розкриття соціальної підсистеми економічної безпекології.

Результати роботи. У статті розглянуто теоретичні засади та сутність економічної безпекології. Визначено та розкрито десять основних елементів структури категорії «економічна безпека». Виділено основні чотири підсистеми економічної безпекології: методологічно-інструментальну, емпірично-теоретичну, інформаційно-комунікативну та соціальну підсистеми. Проаналізовано соціальну підсистему економічної безпекології, яка характеризується соціальним потенціалом науки, часткою науковців у професійній структурі суспільства.

Галузь застосування результатів. Отримані у статті висновки й результати доцільно використовувати в науковій діяльності та у подальшому дослідженні актуальних проблем економічної безпекології, в навчально-науковому процесі закладів вищої освіти при підготовці фахівців за спеціальністю 8.18010014 «Управління фінансово-економічною безпекою», в сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, регіону, суб'єктів господарської діяльності різних форм власності.

Висновки. Безпека є загальноісторичною та суспільною категорією, що охоплює всю історію і все майбутнє людства, має вирішальне значення для існування як окремої особи, так і суспільства будь-якого рівня. Економічна безпекологія як наука вивчає закономірності ефективного забезпечення безпеки економічних систем всіх рівнів, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз економічним інтересам відповідних суб'єктів. Економічна безпекологія як полісистемне явище має: методологічно-інструментальну, емпірично-теоретичну, інформаційно-комунікативну та соціальну підсистеми. Важливе значення має соціальний потенціал науки.

Ключові слова: безпека, національна безпека, економічна безпека, економічні інтереси, загрози, економічна безпекологія, підсистеми економічної безпекології, соціальна підсистема.

СОЦИАЛЬНАЯ ПОДСИСТЕМА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗПЕКОЛОГИИ

Варналий З. С.

Предметом исследования статьи является теоретико-методологические и методические аспекты экономической безпекологии и ее социальная подсистема.

Целью работы является раскрытие сущности и обоснование теоретических основ экономической безпекологии, определение основных подсистем экономической безпекологии и рассмотрение ее социальной составляющей.

Методологической основой статьи стали как общенаучные, так и специальные методы научного познания. В статье использовались научные методы исследования: диалектический – для обоснования дефиницийного аппарата и содержания теоретических положений; абстрактно-логический – для определения сущности экономической безпекологии; гипотетически-дедуктивный – для построения основных рабочих гипотез; системно-структурный анализ и синтеза – для выявления состава основных подсистем и раскрытия социальной подсистемы экономической безпекологии.

Результаты работы. В статье рассмотрены теоретические основы и сущность экономической безпекологии. Определены и раскрыты десять основных элементов структуры категории «экономическая безопасность». Выделены основные четыре подсистемы экономической безпекологии: методологически-инструментальную, эмпирически-теоретическую, информационно-коммуникативную и социальную подсистемы. Проанализированы социальную подсистему экономической безпекологии, которая характеризуется социальным потенциалом науки, долей ученых в профессиональной структуре общества.

Область применения результатов. Полученные в статье выводы и результаты целесообразно использовать в научной деятельности и в дальнейшем исследованы актуальных проблем экономической безпекологии, в учебно-научном процессе высших учебных заведений при подготовке специалистов по специальности 8.18010014 «Управление финансово-экономической безопасностью», в сфере обеспечения финансово-экономической безопасности государства, региона, субъектов хозяйственной деятельности различных форм собственности.

Выводы. Безопасность является общесторической и общественной категорией, охватывающей всю историю и все будущее человечества, имеет решающее значение для существования как

отдельного лица, так и общества любого уровня. Экономическая безпекология как наука изучает закономерности эффективного обеспечения безопасности экономических систем всех уровней, своевременного выявления, предупреждения и нейтрализации реальных и потенциальных внутренних и внешних угроз экономическим интересам соответствующих субъектов. Экономическая безпекология как полисистемное явление имеет: методологически-инструментальную, эмпирически-теоретическую, информационно-коммуникативную и социальную подсистемы. Важное значение имеет социальный потенциал науки.

Ключевые слова: безопасность, национальная безопасность, экономическая безопасность, экономические интересы, угрозы, экономическая безпекология, подсистемы экономической безпекологии, социальная подсистема.

SOCIAL SUBSYSTEM OF THE SCIENCE OF ECONOMIC SECURITY

Varnalii Zakharii

The subject of the article is theoretical-methodological and methodical aspects of the science of economic security and its social subsystem.

The aim of the article is to reveal the essence and substantiation of the theoretical foundations of the science of economic security, to determine the main subsystems of the science of economic security and to consider its social component.

The methodological basis of the article were both general and special methods of scientific knowledge. The article used scientific research methods: dialectical – to substantiate the definition apparatus and the content of theoretical positions; abstract-logical – to determine the essence of the science of economic security; hypothetical-deductive – to build basic working hypotheses; system-structural analysis and synthesis – to identify the composition of the main subsystems and the disclosure of the social subsystem of the science of economic security.

Results of work. The article considers the theoretical foundations and essence of the science of economic security. Ten basic elements of the structure of the category «economic security» are identified and disclosed. There are four main subsystems of economic security: methodological and instrumental, empirical and theoretical, information and communication and social subsystems. The social subsystem of the science of economic security, which is characterized by the social potential of science, the share of scientists in the professional structure of society, is analyzed.

Field of application of results. The conclusions and results obtained in the article should be used in scientific activities and further research of topical issues of the science of economic security, in the educational and scientific process of higher education institutions in training specialists in the specialty 8.18010014 «Management of financial and economic security» in the field of financial and economic security of the state, region, economic entities of various forms of ownership.

Conclusions. Security is a general historical and social category that encompasses the entire history and future of mankind, is crucial for the existence of both the individual and society at any level. Economic security studies the patterns of effective security of economic systems at all levels, timely detection, prevention and neutralization of real and potential, internal and external threats to economic interests of relevant actors. Economic security as a polysystem phenomenon has: methodological-instrumental, empirical-theoretical, information-communicative and social subsystems. The social potential of science is important part of the science.

Key words: security, national security, economic security, economic interests, threats, the science of economic security, subsystems of economic security, social subsystem.

JEL Classification: H12, H55, I38

В умовах глобалізації провідне значення має система забезпечення національної безпеки, у тому числі економічної безпеки. Останнім часом в Україні сутність категорії «безпека» набула нового системного та глибинного сенсу захищеності життєво важливих інтересів від ризиків, загроз та небезпек. Згідно з Конституцією України [1] декларується, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ст. 3).

Безпека має багато політичних, соціальних, економічних, військових, ідеологічних, інформаційних та інших вимірів. Особливе значення серед них, справедливо зазначає член-кореспондент НАН України А.А. Гриценко, посідає економічна безпека, бо вона пов'язана з базовими процесами відродження життєдіяльності людей [2].

Слід зазначити, що базові концептуальні засади визначення сутності, ролі, складових економічної безпеки наведені в наукових працях А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Мальтуса, Д.-С. Мілля, Ф. Ліста, Дж.М. Кейнса, А. Бернса, Дж. Лючіані, В. Кабле, М. Кахлера, Е. де Сото, В. Паретто та інших. Значний внесок у дослідження сутності економічної безпеки та шляхів її забезпечення зробили такі вітчизняні науковці, як Д. Антонюк, І. Бабець, О. Барановський, Р. Білик, І. Бінько, Д. Буркальцева, Т. Васильців, О. Власюк, В. Геєць, А. Гриценко, М. Єрмошенко, Т. Єфіменко, Я. Жаліло, З. Живко, О. Іляш, В. Кириленко, Т. Ковальчук, Г. Козаченко, А. Мокій, В. Мунтіян, Д. Нікитенко, О. Новікова, В. Онищенко, С. Онищенко, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Пирожков, О. Підхомний, В. Предборський, О. Саєнко, А. Сухоруков, М. Флейчук, Ю. Харазішвілі, Н. Юрків, Л. Яремко та багатьох інших.

Цілком очевидно, що на сьогодні немає галузі знань, де б дослідження питання безпеки не посідали досить значне місце в системі наукових положень [3]. Стосовно виділення в окремий сегмент наукового

дослідження економічної безпеки доцільно зауважити, що воно розпочалося з досліджень у сфері національної безпеки.

На теперішньому етапі розвитку людства, незважаючи на начебто зрозумілу змістовну наповненість поняття безпеки, у зарубіжній та вітчизняній літературі застосовується кілька десятків тлумачень, що свідчить про неоднозначність його змісту, а також відсутність єдиного наукового підходу до визначення цієї дефініції. Семантичний аналіз визначення поняття безпеки свідчить, що принципових суперечностей щодо цього питання між різними науками, які досліджують проблему, немає. Наявність розбіжностей наукових поглядів свідчить про різні підходи до цієї проблеми, які можна пояснити насамперед суб'єктивним чинником, тобто позицією конкретного автора, а не методологічними особливостями, притаманними тій чи іншій науці.

Важко не погодитися з Л. М. Шипіловою, котра зазначає, що здебільшого дефініції визначаються природою об'єкта дослідження й залежать лише від суб'єктивних уявлень. З погляду повноти визначення поняття «безпека» є імперативне, тому логічним є академічний підхід, який визначає поняття безпеки в тісному взаємозв'язку з поняттям «система», а у свою чергу, поняття «система забезпечення національної безпеки» охоплює сукупність державних і недержавних органів, що в межах своєї компетенції забезпечують безпеку особи, суспільства і держави на різних рівнях [4].

Доцільно навести генезис наукових поглядів сутності категорії «безпека» як стану захищеності від ризиків і загроз життєво важливих інтересів й цінностей та опосередкованої відсутності для людини небезпеки. Зокрема, О. І. Барановський, з урахуванням онтологічного підходу до категорії «безпека», доводить внутрішню суперечливу єдність із категорією «небезпека». Безпека становить єдність наявності й відсутності небезпеки. Суперечливість єдності небезпеки і безпеки виявляється і в тому, що небезпечно для одного є водночас безпечним для іншого. Небезпека і безпека – «два боки однієї медалі», єдність протилежностей, що забезпечує розвиток системи, її гармонію. Провідну роль у цій гармонії відіграє безпека, яка постає гарантом збереження системи. Науковець розкриває генезис безпеки з позицій філософського, соціологічного й релігійного сприйняття [5].

Загалом виокремлюють три рівні безпеки: безпека особи, суспільства і держави. Домінантна роль однієї чи іншої складової визначається ендегенними та екзогенними умовами розвитку держави у певний період, характером суспільних відносин, політичним устроєм, рівнем економічного розвитку та ступенем поширення небезпеки.

Економічна безпека держави, на думку Н. В. Архирейської, повинна включати сукупність економічних відносин, за яких зберігається спроможність країни ефективно захищати свої економічні інтереси, задовольняти потреби суспільства і держави, протистояти зовнішнім і внутрішнім економічним загрозам, якнайповніше реалізовувати свої національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці [6].

На нашу думку, сутність визначення «безпека особи» полягає у формуванні комплексу правових і моральних норм, суспільних інститутів та установ, які давали б їй змогу розвиватися та реалізовувати соціальні визначені здібності й потреби, не відчуваячи протидії з боку держави та суспільства. Безпека суспільства передбачає наявність суспільних інститутів, норм, розвинутих форм суспільної свідомості, що дають змогу реалізувати права і свободи всіх груп населення та протидіяти розколу суспільства [7].

Безпека є загальноісторичною та суспільною категорією, що охоплює всю історію і все майбутнє людства, має вирішальне значення для існування як окремої особи, так і суспільства будь-якого рівня. З погляду нового міждисциплінарного напрямку наукових досліджень у сфері безпеки В. А. Ліпкан запропонував виокремлення нового вчення – безпекознавства. Узагальнивши категоріально-понятійний інструментарій, у якому надаються розуміння та пояснення безпеки (будь-якого суб'єкта – держави, регіону, підприємства, людини) в її минулому, сьогоденні і майбутньому, достовірно узагальнюються факти, за випадковим можна визначити необхідне, закономірне, за одиничним – загальне, і на цій основі здійснюється її забезпечення. За В. А. Ліпканом, безпекознавство є своєрідною матрицею наук і наукових напрямів про безпеку, суспільною міждисциплінарною наукою, якою досліджуються загальні та специфічні об'єктивні закономірності організації та функціонування систем безпеки різного класу й розробляються, на підставі їхнього пізнання, загальні теоретичні положення, спрямовані на підвищення ефективності їх функціонування.

На думку В. А. Ліпкана, безпекологія – це галузь знань, яка інтегрує прикладні аспекти політичних, соціальних, воєнних, економічних, технічних, гуманітарних та інших наук і орієнтована на дослідження сутності, змісту, методів, форм, органів, сил та засобів забезпечення безпеки об'єкта за умови впливу чинників внутрішнього та зовнішнього характеру [8].

Г. В. Козаченко зауважує, що сучасне безпекознавство є багатовекторним науковим напрямом, у якому останнім часом у науці України з'явився та зміцнився вектор економічної безпеки (знову-таки будь-якого суб'єкта – держави, регіону, підприємства, людини), що пов'язано зі значним ускладненням їхньої діяльності. З накопиченням знань безпекознавство, як й кожний науковий напрям (але істинний), перетворюється на науку – безпекологію, в якій нині формується комплекс поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення і пояснення явищ безпеки, творче переосмислюються концептуальні й теоретичні основи управління, права, соціології, антропології та ін., виявляються та досліджуються загальні й специфічні об'єктивні закономірності організації та функціонування систем безпеки різного класу, що надає цілісне уявлення про закономірності та наявні зв'язки в забезпеченні безпеки [9].

Економічна безпекологія є новою галуззю науки, яка проходить відповідні етапи становлення. Тому важко погодитися з твердженням Вахлакової В. В., яка аналізуючи онтологічні протиріччя становлення

економічної безпекології стверджує, що «економічна безпекологія вже відбулася як наука, коріння якої закладено у безпекознавстві» [10, с.291].

Як будь-яка наука, безпекологія потребує чітких теоретико-методологічних (наукових) підходів, а саме конкретизації об'єкта і предмету дослідження, структури та чіткішого визначення понятійно-категоріального апарату, пріоритетності забезпечення тощо.

За побудовою безпекологія є вченням, комплексом взаємопов'язаних ідей, внутрішньо диференційованою, але цілісною системою знань, у якій одні елементи залежать від інших, а початковий базис становить сукупність тверджень, понять і категорій, визначених за певними методологічними принципами та правилами. Безпекологія постає формою синтетичного знання, у межах якої окремі поняття, гіпотези та закони безпекознавства втрачають колишню автономність і стають елементами цілісної системи [11].

Отже, безпекологія – це наука, яка вивчає закономірності ефективного забезпечення безпеки у соціальних, біологічних, технічних та інших системах, котрі реалізуються за допомогою відповідних відносин у сфері безпеки. В залежності від сфери безпеки, безпекологія як наука має теж свої види (різновиди). Мова йде про безпекологію в політичній, військовій, екологічній, інформаційній, економічній та інших сферах. Тобто, необхідно в безпекології виділяти окремо: політичну безпекологію, військову безпекологію, екологічну безпекологію, економічну безпекологію тощо.

На нашу думку, **економічна безпекологія** – це наука, яка вивчає закономірності ефективного забезпечення безпеки економічних систем, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз економічним інтересам відповідних суб'єктів.

На сьогодні очевидна актуальність проблематики безпеки, яка перетворюється на науку – безпекологію і є порівняно новою галуззю знань [7]. Теорія економічної безпекології як і будь-якої науки ґрунтується на її категоріях. Основними категоріями економічної безпекології є: небезпека, безпека, загроза, виклик, ризик. Так, небезпека – це об'єктивна можливість негативного впливу на певне явище, систему, механізм, соціальний організм, внаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, що призведе до занепаду, кризового стану тощо. Безпека – це ступінь (рівень) захищеності від негативного впливу внутрішніх та (або) зовнішніх чинників. Під загрозою слід розуміти конкретну та безпосередню форму небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов. Виклик – це вимога, спонукання до будь-яких дій, відносин (вчинення вимушених дій), а ризик – це усвідомлена можливість небезпеки, можливість збитків або неуспіху в якійсь справі.

Фундаментальною категорією економічної безпекології є категорія «економічна безпека», що розглядається стосовно будь-якого суб'єкта – держави, регіону, підприємства, особи чи процесу тощо. Водночас, слід зазначити, що на сучасному етапі ситуація ускладнюється передусім відсутністю єдиного методологічного підходу до проблематики економічної безпекології. Все це вимагає від науковців додаткових досліджень цієї проблематики, особливо щодо визначення понять (категорій) та структурування національної безпеки, яка є складним, полісистемним явищем. Зокрема, йдеться про те, що національна безпека має складові (структуру), які, у свою чергу, теж містять свої складові, а ті – теж тощо. Саме це і свідчить про полісистемність національної безпеки, коли є системи вищого і нижчого рівнів (рангів). Водночас слід зазначити, що підсистема національної безпеки, до якої належить і економічна безпека, є «надсистемою» для наступного рівня складових безпеки, а підсистеми третього рівня виступають «надсистемою» для четвертого рівня складових тощо.

Важливим аспектом, з точки зору методології, є визначення основних елементів структури категорії та визначити їх сутнісні характеристики.

Нами виділено десять основних елементів структури категорії «економічна безпека» (таблиця 1). Першим, головним елементом є ціль (мета) економічної безпеки, яка полягає, на нашу думку, у захисті економічних інтересів конкретного об'єкта. Другим елементом є об'єкт. Об'єктом економічної безпеки може бути світ, країна, сектор (сфера) економіки, галузь, кластери, регіон, вид економічної діяльності, суб'єкт господарювання, особа тощо. Третій елемент – ступінь безпеки (достатній, недостатній, критичний, катастрофічний тощо). Четвертий елемент – загроза, яка може бути: внутрішня, зовнішня; реальна, потенційна; постійна, тимчасова; пряма, непряма; об'єктивна, суб'єктивна; керована, некерована; періодична, систематична тощо. П'ятий елемент – сфера економічної безпеки (макроекономічна, фінансова, виробнича, енергетична, інвестиційно-інноваційна, продовольча, соціальна, трудовресурсна, зовнішньоекономічна тощо). Шостим елементом є рівень економічної безпеки – мега-, макро-, мезо-, мікро-, нанорівень тощо. Не менш важливим елементом є визначення суб'єкта. Суб'єктами забезпечення економічної безпеки є: центральні та регіональні органи державної влади, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, громадські організації, особи тощо. Також необхідно виділяти і такі елементи: внутрішні структурні характеристики (незалежність, самодостатність і ресурсна забезпеченість; ефективність, стійкість та стабільність; здатність до саморозвитку і прогресу); засоби системи забезпечення безпеки (доктрина, концепція, стратегія, політика, програма, план, механізми, інструменти тощо); показники (критерії) забезпечення безпеки (індикатори; стимулятори/дестимулятори; критичні, граничні та порогові значення; верхня, нижня межі, інтервали тощо).

Не менш важливе значення в контексті економічної безпекології має розробка та реалізація тактики й стратегії забезпечення економічної безпеки. Під тактикою забезпечення економічної безпеки необхідно розуміти розробку та застосування конкретних процедур й виконання конкретних (реальних) дій для гарантування економічної безпеки держави (або інших об'єктів безпеки). Стратегія забезпечення економічної

безпеки – це перспективне планування економічних, фінансових, організаційних та інших заходів з метою досягнення відповідного рівня (ступеня) економічної безпеки держави.

У цьому контексті, безпекологія як наука, особливу увагу приділяє питанням механізму реалізації безпеки, як системному застосуванню функцій, заходів, способів та принципів безпеки. Все це у сукупності є не лише складовими економічної безпекології, а й безпосередньо вирішує проблему забезпечення економічної безпеки на відповідних рівнях.

Таблиця 1. Сутнісні характеристики елементів структури категорії «економічна безпека»

№	Структурний елемент	Характеристика
1.	Ціль (мета)	Захист економічних інтересів конкретного об'єкта
2.	Об'єкт	Світ, країна, сектор (сфера) економіки, галузь, кластери, регіон, вид економічної діяльності, суб'єкт господарювання, особа тощо
3.	Ступінь	Достатній, недостатній, критичний, катастрофічний тощо
4.	Загроза	Внутрішня, зовнішня; реальна, потенційна; постійна, тимчасова; пряма, непряма; об'єктивна, суб'єктивна; керована, некерована; періодична, систематична тощо
5.	Сфера	Макроекономічна, фінансова, виробнича, енергетична, інвестиційно-інноваційна, продовольча, соціальна, трудовресурсна, зовнішньоекономічна тощо
6.	Рівень	Мега-, макро-, мезо-, мікро-, нанорівень тощо
7.	Суб'єкт	Центральні та регіональні органи державної влади, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, громадські організації, особи тощо
8.	Внутрішні структурні характеристики	Незалежність, самодостатність і ресурсна забезпеченість; ефективність, стійкість та стабільність; здатність до саморозвитку і прогресу
9.	Засоби системи забезпечення безпеки	Об'єкти, суб'єкти, доктрина, концепція, стратегія, політика, програма, план, механізми, інструменти тощо
10.	Показники (критерії) забезпечення безпеки	Індикатори; стимулятори/дестимулятори; критичні, граничні та порогові значення; верхня, нижня межі, інтервали тощо

Джерело: Авторська розробка

Таким чином, економічну безпекологію, як найважливішу складову (галузь, розділ) безпекології, можна розглядати як поліструктурне та полісистемне утворення. Це свідчить про можливість виділення в економічній безпекології кількох структур та систем, які перетинаються, взаємозалежні та взаємодіють одна з одною. Полісистемність економічної безпекології інтегрує в собі певні підсистеми. Зокрема, ми можна виділити основні чотири підсистеми економічної безпекології: методологічно-інструментальну, емпірично-теоретичну, інформаційно-комунікативну та соціальну підсистеми (таблиця 2).

Як зазначено в таблиці 2, методологічно-інструментальна підсистема економічної безпекології об'єднує в собі методологічні принципи (вихідні засади), парадигми безпекології, визначає розвиток методів науки, інструментального забезпечення тощо, а емпірично-теоретична підсистема економічної безпекології інтегрує головний продукт безпекології – наукові знання, тобто емпіричні бази науки безпекології, напрацьовані у ній теорії, а також ідеї, гіпотези, які потребують наукових розвідок тощо.

Інформаційно-комунікативна підсистема економічної безпекології – це наукова інформація та комунікація людей. Ця підсистема економічної безпекології вирізняється проблемами формування, зберігання, передавання та використання наукової інформації, організації наукових публікацій, реалізацією різноманітних науково-комунікативних заходів.

Таблиця 2. Основні підсистеми економічної безпекології

№	Підсистема	Характеристика підсистеми
1	Методологічно-інструментальна	Об'єднує в собі методологічні принципи (вихідні засади), парадигми економічної безпекології, визначає розвиток методів науки, інструментального забезпечення тощо.
2	Емпірично-теоретична	Інтегрує наукові знання, тобто емпіричні бази науки економічної безпекології, напрацьовані у ній теорії, а також ідеї, гіпотези, які потребують наукових розвідок тощо.
3	Інформаційно-комунікативна	Вирізняється проблемами формування, зберігання, передавання та використання наукової інформації, організації наукових публікацій, реалізацією різноманітних науково-комунікативних заходів.
4	Соціальна	Характеризується соціальним потенціалом науки, часткою науковців у професійній структурі суспільства

Джерело: Авторська розробка з використанням [12]

Соціальна підсистема економічної безпекології, в свою чергу, характеризується соціальним потенціалом науки, часткою науковців у професійній структурі суспільства. Більш детально зупинимося саме на цій підсистемі економічної безпекології.

Соціальна підсистема науки про економічну безпеку є специфічним соціальним інститутом, який займається безпосередньо проблемами безпекології, добуванням знань та їх практичним застосуванням. У цьому контексті однією з складових інституту науки є освіта. Саме освіта перетворює наукові знання у знання професійні, уміння та навички фахівців, що створюють наукові продукти, котрі задовольняють потреби забезпечення економічної безпеки будь-якої сфери та на будь-якому рівні.

Соціальна підсистема економічної безпекології також характеризується різноманітними видами діяльності щодо організації, планування та функціонування наукових досліджень. Це в свою чергу передбачає професійну підготовку та науково-кадрове забезпечення функціонування науки. Окрім безпосередньо спеціалістів в галузі безпекології, проблемами цієї науки та практики займаються (можуть займатися) також політики, підприємці тощо.

Об'єктивна необхідність активізації наукових досліджень проблем економічної безпеки, обумовлена внутрішніми та зовнішніми загрозами, не оминула і Україну. В Україні розпочався процес формування системи підготовки наукових кадрів та фахівців з економічної безпеки держави та суб'єктів господарювання.

Так, наприкінці 2004 року було розпочато підготовку докторів та кандидатів економічних наук за спеціальністю 21.04.01 – економічна безпека держави (економічні науки). Зокрема, Постановою президії ВАК України 15 грудня 2004 року (протокол № 11-10/11т) було затверджено паспорт цієї спеціальності та визначено, що формулою цієї спеціальності є галузь науки, яка досліджує національні економічні інтереси та загрози економічній безпеці України, здатність держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, а також здатності національної економіки зберігати та поновлювати процес суспільного відтворення і достатній оборонний потенціал у кризових ситуаціях [13]. Також визначено напрямки досліджень: методологія дослідження проблем економічної безпеки, ідентифікація об'єктів економічної безпеки, національні економічні інтереси, внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці, критерії економічної безпеки, індикатори економічної безпеки та їх порогові рівні, шляхи та напрями забезпечення економічної безпеки, крім сфери й аспекти економічної безпеки (фінансова, соціальна, енергетична, продовольча, екологічна, трудовресурсна, технологічна, зовнішньоекономічна тощо).

У 2008 році президія ВАК України Постановою (№ 66-08/6 від 02.07.2008) затвердила паспорт спеціальності 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (економічні науки). Було визначено, що науковою спеціальністю є сферою науки, яка досліджує: національну систему забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, діяльність яких впливає на стан економічної безпеки держави; теоретико-методологічні, науково-методичні та практичні засади організації, функціонування та розвитку систем економічної безпеки транснаціональних компаній, корпорацій, банків і підприємств; цілі, завдання, форми, методи, технології, механізми управління та взаємодії служб безпеки суб'єктів господарювання в системі економічної безпеки відповідно до вимог національних і міжнародних стандартів [14].

Основними напрямками дослідження є: теорія та методологія досліджень систем економічної безпеки суб'єктів господарювання, критерії, показники та індикатори, моделювання, проектування, управління, контролювання, моніторинг і діагностика стану, фінансово-економічне, кадрове та інше забезпечення системи економічної безпеки суб'єктів господарювання.

У багатьох наукових установах та закладах вищої освіти були відкриті спеціалізовані вчені ради за цими спеціальностями. Зокрема, в Національному інституті стратегічних досліджень, Національному університеті «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Львівському державному університеті внутрішніх справ, університеті «КРОК» та багатьох інших.

Як приклад, за останні десять років (2010-2020 рр.) в спеціалізованій вченій раді 26.718.01 у Національному інституті стратегічних досліджень було захищено 13 докторів економічних наук та 24 кандидатів економічних наук за спеціальністю 21.04.01 – економічна безпека держави (економічні науки) та один доктор економічних наук за спеціальністю 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (економічні науки).

Велике значення в процесі становлення та розвитку економічної безпекології є освітянська складова, зокрема, підготовка фахівців з економічної безпеки. Так, у 2007 році в Україні у галузі знань 1801 «Специфічні категорії» була відкрита спеціальність 8.18010014 «Управління фінансово-економічною безпекою», освітньо-кваліфікаційний рівень «магістр», а у 2011 році затверджений галузевий стандарт за цією спеціальністю з присвоєнням кваліфікації 2414.2 «Професіонал з фінансово-економічної безпеки» або 2414.2 «Аналітик з питань фінансово-економічної безпеки». Вітчизняна безпекологія є формуючою галуззю прикладних знань, предметом якої є процеси забезпечення безпеки на макро-, мезо- та мікро рівнях. У Галузевому стандарті вищої освіти з спеціальності «Управління фінансово-економічною безпекою» (затверджений наказом МОНМолодьспорту №1423 від 13.12.2011р.) визначено перелік базових дисциплін та їх змістовних модулів, які обов'язково вивчаються за спеціальністю «УФЕБ» і дають можливість присвоєння кваліфікації 2414.2 «Професіонал з фінансово-економічної безпеки» [15].

Спеціальність 8.18010014 є ідеальною для підготовки універсальних фахівців з безпеки. Підтвердженням цього є сучасні ліцензійні вимоги до здійснення надання послуг з охорони. У цих ліцензійних умовах передбачена посада фахівця з майнової та особистої безпеки – відповідального на охоронному підприємстві за здійснення охоронної діяльності. Однією з умов призначення на цю посаду є наявність у фахівця повної вищої освіти за спеціальністю 8.18010014 «Управління фінансово-економічною безпекою» [16].

Вже понад 10 років заклади вищої освіти України започаткували магістерську програму «Управління фінансово-економічною безпекою». Сьогодні фахівців з безпекології готували та готують: Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львівський торговельно-економічний університет, Миколаївський національний аграрний університет, Національний університет харчових технологій, Національний університет «Львівська політехніка», Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Одеська національна академія харчових технологій, Одеський національний політехнічний університет, Сумський державний університет, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Університет банківської справи, Університет державної фіскальної служби України, Університет КРОК, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харківський національному економічному університеті імені Семена Кузнеця, Харківський національний університет радіоелектроніки, Харківський національний університет городского хозяйства имени А. Н. Бекетова та багато інших.

Так, зокрема на фінансово-економічному факультеті Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана започаткована магістерська програма «Управління фінансово-економічною безпекою». Суттєві особливості магістерської програми полягають у тому, що вона має міждисциплінарний характер і знаходиться на межі спеціальностей «фінанси і кредит», «право», «менеджмент», «психологія управління» та «бізнес адміністрування», «безпекознавство». Програма спрямована на підготовку фахівців, які могли б забезпечувати: розробку та реалізацію стратегії фінансової безпеки компанії та держави; фінансову аналітику з економічного напрямку національної безпеки; управління ризиками та внутрішній контроль в компанії; фінансову комунікацію та конкурентну розвідку підприємств; фінансову діагностику та моніторинг загроз діяльності компанії; управління поведінкою персоналу та нейтралізацію корпоративних конфліктів; оцінку та управління вартістю компанії; попередження правопорушень у фінансово-економічній сфері; захист комерційної таємниці та управління професійними ризиками; ефективну протидію економічній злочинності та рейдерству; антикризове управління компанією [17].

Вже багато років фахівців з безпекології готує Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка». Освітня програма «Управління фінансово-економічною безпекою» орієнтована на підготовку висококваліфікованих фахівців із забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, регіону, суб'єктів господарської діяльності різних форм власності. Студенти отримують ґрунтовні знання з основ фінансово-економічної безпеки різноманітних об'єктів (держави, підприємства, установи, організації), методів боротьби з тіньовою економікою та корупцією, корпоративних конфліктів і методів їх подолання, вітчизняного і світового досвіду організації попередження правопорушень в економічній сфері. Майбутні фахівці з фінансово-економічної безпеки оволодівають практичними навиками проектування й управління системою економічної безпеки, моніторингу та мінімізації зовнішніх і внутрішніх загроз діяльності суб'єктів господарської діяльності, оцінювання фінансово-економічної безпеки (держави, підприємства, установи, організації), управління захистом комерційної таємниці в банківських і фінансових установах, організації кадрової безпеки на підприємстві тощо.

Переваги програми: програма розроблена відповідно до європейських стандартів; унікальна можливість навчання за англійськими програмами подвійного диплому й міжнародної академічної мобільності за кордоном (Великобританія, Польща, Німеччина, Бельгія, Китай та інші країни). Зокрема, навчаючись за освітньою програмою «Фінанси, банківська справа та страхування» у Полтавській політехніці можна отримати диплом Університету Гринвічу по трьом спеціальностям: BSc «Economics with Banking», BSc «Finance and Investment Banking», BA «Business Studies»; використання сучасних інформаційних технологій, програмного забезпечення та інноваційних методик навчання; престижність отриманого фаху, що забезпечує конкурентні переваги випускника на ринку праці; у навчальному процесі беруть участь іноземні фахівці з Німеччини, Бельгії, Польщі, Китаю та інших країн. Можливість навчання та стажування за кордоном: студенти мають унікальну можливість брати участь у програмах отримання «подвійного диплому» в Університет Гринвіча (м. Лондон, Великобританія), Опольському університеті (Польща), Шандунському технологічному університеті (Китай), Ренмінському університеті (Китай), літніх економічних школах на базі Білостоцького технологічного університету (Польща); проходити навчальну, мовну та виробничу практики у Бранденбурзькому університеті прикладних наук (Німеччина), Білостоцькій Політехніці. Специальність відповідає міжнародній спеціальності: «Security Management» [18].

Висновки. Безпека є загальноісторичною та суспільною категорією, що охоплює всю історію і все майбутнє людства, має вирішальне значення для існування як окремої особи, так і суспільства будь-якого рівня. Особливе значення посідає економічна безпека, що пов'язана з базовими процесами відродження життєдіяльності людей. Економічна безпека – це ступінь (рівень) захисту економічних інтересів відповідного рівня від внутрішніх та зовнішніх, потенційних та реальних загроз. У цьому контексті непереврене значення має економічна безпекологія як наука, що вивчає закономірності ефективного забезпечення безпеки економічних систем, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз економічним інтересам відповідних суб'єктів. Економічна безпекологія як полісистемне явище має відповідно: методологічно-інструментальну, емпірично-теоретичну, інформаційно-комунікативну та соціальну підсистеми. Соціальна підсистема економічної безпекології характеризується соціальним потенціалом науки, часткою науковців у професійній структурі суспільства. Більш детально зупинимося

саме на цій підсистемі економічної безпекології. Соціальна підсистема науки про економічну безпеку є специфічним соціальним інститутом, який займається безпосередньо проблемами безпекології, добуванням знань та їх практичним застосуванням. У цьому контексті однією з складових інституту науки є освіта. Саме освіта перетворює наукові знання у знання професійні, уміння та навички фахівців, що створюють наукові продукти, котрі задовольняють потреби забезпечення економічної безпеки будь-якої сфери та на будь-якому рівні. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі полягають у подальшому дослідженні сутності економічної безпекології та її основних підсистем, а саме: методологічно-інструментальної, емпірично-теоретичної та інформаційно-комунікативної.

Список використаних джерел

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Гриценко А. А. Архітектоніка економічної безпеки : монографія; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», К., 2017. С. 5.
3. Варналій З. С., Онищенко С. В., Маслій О. А. Механізм попередження загроз економічній безпеці України. Економічний часопис – XXI. 2016. № 159 (5–6). С. 20–24.
4. Шипілова Л. М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України: дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01; Рада національної безпеки і оборони України, Ін-т проблем національної безпеки. Київ, 2007.
5. Барановський О. І. Філософія безпеки: монографія: у 2 т. Київ: УБС НБУ, 2014. Т. 1. С. 11–81.
6. Архирейська Н. В. Дослідження системних підходів щодо оцінки категорії «економічна безпека». Ефективна економіка. 2013. № 8.
7. Варналій З. С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації. Київ : Знання України, 2020. 423 с.
8. Ліпкан В. А. Безпекознавство: навч. посіб. Київ: Вид-во Європейського ун-та, 2003. 208 с.
9. Козаченко Г. В., Кузьменко О. М. Експлейнарний базис екосесента: принципів підхід до змісту. Економіка. Менеджмент. Підприємництво: зб. наук. пр. Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Луганськ: СХУ ім. В. Даля, 2013. Вип. 25, ч. I. С. 209–217.
10. Вахлакова В. В. 2017. Економічна безпекологія: становлення науки. Проблеми економіки. № 1. С. 290–296. С. 291.
11. Козаченко Г. В. Економічна безпека як фундаментальна категорія безпекології. URL: http://thesis.at.ua/publ/bezpekoznavstvo_teoriya_ta_praktika/kozachenko_g_v_ekonomichna_bezpeka_jak_fundamentalna_kategorija_bezpekologiji/4-1-0-169.
12. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. URL: <https://sites.google.com/site/osnaukdos/>.
13. Паспорт спеціальності 21.04.01 – економічна безпека держави (економічні науки). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va11-330-04#Text>.
14. Паспорт спеціальності 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (економічні науки). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v66-0330-08#Text>.
15. Галузевий стандарт вищої освіти України; вид. офіц. / П. Пригунов, О. Захаров, Є. Суліма та ін.; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. К.: Таксон, 2012. 268 с.
16. Пригунов П. Я., Литвиненко В. І., Карпова К. В. Сучасні підходи до підготовки професіоналів за спеціальністю 8.18010014 «управління фінансово-економічною безпекою»: міфи та реалії. Ефективна економіка. 2013. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_9_35.
17. Магістерська програма «Управління фінансово-економічною безпекою» (спеціалізація «Аналітик з питань фінансово-економічної безпеки»). URL: https://kneu.edu.ua/ua/plicants/missions/edine_vikno_vstupnika/new_sp/upr_feb/
18. Освітня програма «Управління фінансово-економічною безпекою». URL: <https://nupp.edu.ua/page/napryami-pidgotovki-fakhivtsiv-kafedri-finsiv-i-bankivskoi-spravi.html>

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny [The Constitution of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Hrytsenko, A. A. (2017). Arkhitektonika ekonomichnoyi bezpeky [Architectonics of economic security]. Kyiv, SI Institute of Economics and prediction. NAS of Ukraine, P. 5.
3. Varnaliy, Z. S., Onishchenko S. V. and Masliy, O. A. (2016). Mechanism for preventing threats to the economic security of Ukraine. Economic Annals – XXI, 159 (5-6). 20–24.
4. Shipilova, L. M. (2007). Porivnyal'nyy analiz klyuchovykh ponyat' i katehoriy osnov natsional'noyi bezpeky Ukrayiny [Comparative analysis of key concepts and categories of foundations of national security of Ukraine]: dis. ... cand. polit. science: 21.01.01; National Security and Defense Council of Ukraine, Institute of National Security Problems. Kyiv.
5. Baranovskyi, O. I. (2014). Filosofiya bezpeky [Philosophy of security]. Kyiv: UBS NBU, 1. 11–81.
6. Arkhireyska, N. V. (2013). Doslidzhennya systemnykh pidkhodiv shchodo otsinky katehoriyi «ekonomichna bezpeka» [Research of systemic approaches to the assessment of the category «economic security»]. Efektyvna ekonomika – Effective Economics, 8.

7. Varnaliy, Z. S. (2020). *Ekonomichna ta finansova bezpeka Ukrayiny v umovakh hlobalizatsiyi* [Economic and financial security of Ukraine in the context of globalization]. Kyiv: Knowledge of Ukraine, 423 p.
8. Lipkan, V. A. (2003). *Bezpekoznavstvo* [Science of Security]. Kyiv: European University Press, 208 p.
9. Kozachenko, G. V. and Kuzmenko, O. M. (2013). *Ekspleynarnyy bazys ekosesenta: pryntsyypovy pidkhid do zmistu* [Expleinary basis of ecosesent: a principled approach to content]. Economics. Management. Entrepreneurship: Coll. Science. Volodymyr Dahl East Ukrainian National University. Luhansk: SNO named after V. Dalia, 25/l. 209–217.
10. Vakhlakova, V. V. (2017). *Ekonomichna bezpekolohiya: stanovlennya nauky* [Economic security: the formation of science]. *Problemy ekonomiky – Problems of Economics*, 1. 291.
11. Kozachenko, G. V. (2013). *Ekonomichna bezpeka yak fundamental'na katehoriya bezpekolohiyi* [Economic security as a fundamental category of security]. URL: http://thesis.at.ua/publ/bezpekoznavstvo_teorija_ta_praktika/kozachenko_g_v_ekonomichna_bezpeka_jak_fundamentalna_kategorija_bezpekolohiji/4-1-0-169.
12. *Osnovy naukovykh doslidzhen'* [Fundamentals of scientific research]. URL: <https://sites.google.com/site/osnaukdos/>
13. *Pasport spetsial'nosti 21.04.01 – ekonomichna bezpeka derzhavy* [Passport of specialty 21.04.01 – economic security of the state]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va11-330-04#Text>
14. *Pasport spetsial'nosti 21.04.02 – ekonomichna bezpeka sub'yektiv hospodars'koyi diyal'nosti (ekonomichni nauky)* [Passport of specialty 21.04.01 – economic security of the state]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v66-0330-08#Text>.
15. Prigunov, P., Zakharov, O., Sulima, E. and al. (2012). *Haluzevyi standart vyshchoyi osvity Ukrayiny* [Industry standard of higher education of Ukraine]. Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine. Kyiv: Tucsion, 268 p.
16. Prigunov, P. Ya., Lytvynenko, V. I., Karpova, K. V. (2013). *Suchasni pidkhody do pidhotovky profesionaliv za spetsial'nisty 8.18010014» upravlinnya finansovo-ekonomichnoyu bezpekoyu»: mify ta realiyi* [Modern approaches to the training of professionals in the specialty 8.18010014 «Management of financial and economic security»: myths and realities]. *Efektivna ekonomika – Effective Economics*, 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_9_35.
17. *Mahisters'ka prohrama «Upravlinnya finansovo-ekonomichnoyu bezpekoyu» (spetsializatsiya «Analitik z pytan' finansovo-ekonomichnoyi bezpeky»)* [Master's program «Management of financial and economic security» (specialization «Analyst on financial and economic security»)]. URL: https://kneu.edu.ua/ua/plicants/missions/edine_vikno_vstupnika/new_sp/upr_feb/
18. *Osvitnya prohrama «Upravlinnya finansovo-ekonomichnoyu bezpekoyu»* [Educational program «Management of financial and economic security»]. URL: <https://nupp.edu.ua/page/napryami-pidgotovki-fakhivtsiv-kafedri-finsiv-i-bankivskoi-spravi.html>

ДАНІ ПРО АВТОРА

Варналії Захарій Степанович, доктор економічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри фінансів.
вул. Сержа Лифаря, 8а, кв. 89, м. Київ, 02222, Україна.
e-mail: vzs1955@gmail.com
ORCID iD 0000-0002-6654-8760
Researcher iD AAA-7256-2019

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Варналий Захарий Степанович, доктор экономических наук, профессор, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, профессор кафедры финансов.
ул. Сержа Лифаря, 8а, кв. 89, г. Киев, 02222, Украина.
e-mail: vzs1955@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Varnalii Zakharii, Doctor of Economics Sciences, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Professor of the Department of Finance.
Serzh Lifarya Street, 8a, ap. 89, Kyiv, 02222, Ukraine.
e-mail: vzs1955@gmail.com

ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ**Макогон В. Д.**

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах фінансова політика є вагомим інструментом регулювання економічних процесів, стимулювання темпів економічного зростання. Вагомими факторами, які впливають на вектори фінансової політики є фінансово-економічні ендогенні та екзогенні ризики зумовлені трендами національного економічного розвитку та посиленням глобалізаційних процесів. Відповідно оцінка економічних процесів, фінансово-економічних ризиків є важливою умовою формування та реалізації ефективної фінансової політики.

Постановка проблеми. В умовах погіршення трендів національного економічного розвитку та посилення глобалізаційних процесів вагомими завданнями є: обґрунтування пріоритетних напрямів фінансової політики, зокрема щодо формування надходжень та витрат бюджету, забезпечення економічно обґрунтованого рівня підвищення соціальних стандартів та державних капітальних вкладень. При цьому основою якісного рівня реалізації фінансової політики є її взаємоузгодженість з стратегічними пріоритетами соціально-економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування та реалізації фінансової політики доволі поширена в наукових дослідженнях. Це роботи відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, В. Танзі, С. Кучеренко, Л. Лисяк, Л. Леваєвої, І. Лук'яненко, М. Пасічного, І. Чугунова та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Зазначені вище питання актуалізуються у зв'язку з погіршенням тренду економічного розвитку, порушенням бюджетної стійкості та збалансованості, що вимагає розв'язання низки конкретних завдань, пов'язаних з формуванням та реалізацією ефективної фінансової політики.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданнями дослідження є: розкрити роль фінансової політики у регулюванні соціально-економічних процесів; обґрунтувати особливості формування та реалізації фінансової політики в сучасних умовах; здійснити аналіз та оцінку основних податкових надходжень зведеного бюджету України. Метою дослідження є розкриття напрямів фінансової політики як складової економічного розвитку.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів наукового дослідження: системного підходу, статистичного аналізу, структурування, синтезу та ін.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Розкрито роль фінансової політики у регулюванні соціально-економічних процесів. Обґрунтовано особливості формування та реалізації фінансової політики в сучасних умовах. Здійснено аналіз та оцінку основних податкових надходжень зведеного бюджету України. Визначено напрями фінансової політики як складової економічного розвитку.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі формування та реалізації фінансової політики.

Висновки відповідно до статті. Обґрунтованість реалізації фінансової політики є ваговою умовою досягнення національних соціально-економічних інтересів. З метою підвищення дієвості фінансової політики як складової економічного розвитку, на даному етапі, доцільним є: забезпечення фінансової стабільності держави та здійснення заходів із зменшення рівня ризиків порушення бюджетної збалансованості, що передбачає модернізацію інфраструктури та базових секторів економіки, ефективний захист внутрішнього ринку та підтримку експорту, стимулювання інвестиційних процесів в економіці.

Ключові слова: фінансова політика, бюджет, бюджетна система, бюджетне регулювання, доходи бюджету, видатки бюджету, податки.

ФИСКАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ**Макогон В. Д.**

Актуальность темы исследования. В современных условиях финансовая политика является важным инструментом регулирования экономических процессов, стимулирования темпов экономического роста. Весомыми факторами, которые влияют на векторы финансовой политики являются финансово-экономические эндогенные и экзогенные риски обусловлены трендами национального экономического развития и усилением глобализационных процессов. Согласно, оценка экономических процессов, финансово-экономических рисков является важным условием формирования и реализации эффективной финансовой политики.

Постановка проблемы. В условиях ухудшения трендов национального экономического развития и усиления глобализационных процессов весомыми задачами являются: обоснование приоритетных направлений финансовой политики, в частности по формированию доходов и расходов бюджета, обеспечение экономически обоснованного уровня повышения социальных стандартов и государственных капитальных вложений. При этом основой качественного уровня реализации финансовой политики является ее взаимосогласованность со стратегическими приоритетами социально-экономического развития страны.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблематика формирования и реализации фискальной политики довольно распространена в научных исследованиях. Это работы известных отечественных и зарубежных ученых: Дж. Кейнса, П. Самуэльсона, Дж. Стиглица, В. Танзи, С. Кучеренко, Л. Лысяк, Л. Леваева, И. Лукьяненко, М. Пасечного, И. Чугунова и других.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Указанные выше вопросы актуализируются в связи с ухудшением тренда экономического развития, нарушением бюджетной устойчивости и сбалансированности, что требует решения ряда конкретных задач, связанных с формированием и реализации эффективной фискальной политики.

Постановка задачи, цели исследования. Задачами исследования являются: раскрыть роль фискальной политики в регулировании социально-экономических процессов; обосновать особенности формирования и реализации фискальной политики в современных условиях; осуществить анализ и оценку основных налоговых поступлений сводного бюджета Украины. Целью исследования является раскрытие направлений фискальной политики как составляющей экономического развития.

Метод или методология проведения исследования. В статье применена совокупность методов научного исследования: системного подхода, статистического анализа, структурирования, синтеза и др.

Изложение основного материала (результаты работы). Раскрыта роль фискальной политики в регулировании социально-экономических процессов. Обоснованы особенности формирования и реализации фискальной политики в современных условиях. Осуществлен анализ и оценка основных налоговых поступлений сводного бюджета Украины. Определены направления фискальной политики как составляющей экономического развития.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в процессе формирования и реализации фискальной политики.

Выводы соответствия со статьей. Обоснованность реализации фискальной политики является важным условием достижения национальных социально-экономических интересов. С целью повышения действенности фискальной политики как составляющей экономического развития, на данном этапе, целесообразно: обеспечение финансовой стабильности государства и осуществления мероприятий по уменьшению уровня рисков нарушения бюджетной сбалансированности, что предполагает модернизацию инфраструктуры и базовых секторов экономики, эффективная защита внутреннего рынка и поддержка экспорта, стимулирования инвестиционных процессов в экономике.

Ключевые слова: фискальная политика, бюджет, бюджетная система, бюджетное регулирование, доходы бюджета, расходы бюджета, налоги.

FISCAL POLICY AS A COMPONENT OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Makohon Valentyna

Relevance of the research topic. In modern conditions, fiscal policy is an important tool for regulating economic processes, stimulating economic growth. Important factors influencing the vectors of fiscal policy are financial and economic endogenous and exogenous risks due to trends in national economic development and the intensification of globalization. Accordingly, the assessment of economic processes, financial and economic risks is an important condition for the formation and implementation of effective fiscal policy.

Formulation of the problem. In the context of deteriorating trends in national economic development and intensification of globalization processes, important tasks are: substantiation of priority areas of fiscal policy, in particular on the formation of budget revenues and expenditures, ensuring economically justified level of raising social standards and public capital investment. At the same time, the basis of the quality level of fiscal policy implementation is its coherence with the strategic priorities of the country's socio-economic development.

Analysis of recent research and publications. The issue of formation and implementation of fiscal policy is quite common in research. These are the works of famous domestic and foreign scientists: J. Keynes, P. Samuelson, J. Stiglitz, V. Tanzi, S. Kucherenko, L. Lysyak, L. Levaeva, I. Lukyanenko, M. Pasichny, I. Chugunov and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. The above issues are relevant in connection with the deteriorating trend of economic development, the violation of fiscal stability and balance, which requires a number of specific tasks related to the formation and implementation of effective fiscal policy.

Problem statement, research goals. The objectives of the study are: to reveal the role of fiscal policy in regulating socio-economic processes; substantiate the peculiarities of the formation and implementation of fiscal policy in modern conditions; to analyze and evaluate the main tax revenues of the consolidated budget of Ukraine. The purpose of the study is to reveal the directions of fiscal policy as a component of economic development.

Method or methodology of the study. The article uses a set of research methods: a systematic approach, statistical analysis, structuring, synthesis, etc.

Presentation of the main material (results of work). The role of fiscal policy in the regulation of socio-economic processes is revealed. The peculiarities of the formation and implementation of fiscal policy in modern conditions are substantiated. The analysis and estimation of the basic tax receipts of the consolidated budget of Ukraine is carried out. The directions of fiscal policy as a component of economic development are determined.

Field of application of results. The results of the study can be used in the formation and implementation of fiscal policy.

Conclusions in accordance with the article. *The validity of the implementation of fiscal policy is an important condition for achieving national socio-economic interests. In order to increase the effectiveness of fiscal policy as a component of economic development, at this stage, it is advisable to: ensure financial stability and implement measures to reduce the risk of imbalances, including modernization of infrastructure and basic sectors of the economy, effective protection of the domestic market and export support; stimulating investment processes in the economy.*

Key words: *fiscal policy, budget, budget system, budget regulation, budget revenues, budget expenditures, taxes.*

JEL Classification: *E62, H60, H70.*

Актуальність теми дослідження. В умовах трансформаційних перетворень фінансова політика є вагомим інструментом регулювання економічних процесів, забезпечення макроекономічної стабільності. Обґрунтованість фінансової політики і послідовність реалізації рішень органів державного управління сприяють підвищенню довіри до державних інститутів та поліпшенню інвестиційного клімату.

Вагомим завданням фінансової політики як складової економічного розвитку є підвищення якості інвестицій в основний капітал та збільшення їх частки у ВВП. Реалізація даного завдання передбачає формування стабільних фінансових умов на основі введення «фінансових правил», закладених в основу довгострокового бюджетного планування, зафіксованих ключових параметрів розвитку механізму податкового адміністрування. З метою усунення несправедливих конкурентних переваг тінюового сектора економіки та відповідно створення умов для збільшення рівня наповнюваності дохідної частини бюджету доцільним є реалізація комплексу заходів щодо поліпшення адміністрування податкових надходжень бюджету, у тому числі за рахунок цифровізації системи податкового адміністрування, інтеграції всіх джерел інформації в єдиний інформаційний простір. Розвиток системи податкового моніторингу, дозволить організувати розширену інформаційну взаємодію учасників бюджетного процесу із забезпечення доступу до даних в режимі реального часу, оперативно узгоджувати підходи фінансової політики як щодо формування дохідної так і видаткової частини бюджету, застосувати ризикоорієнтований підхід на транзакційному рівні.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Серед вагомих досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених щодо формування фінансової політики слід назвати праці: Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, В. Танзі [4, 10-12]; С. Кучеренко [5], Л. Лисяк [6], Л. Леваєвої [5], І. Лук'яненко [7], М. Пасічного [13], І. Чугунова [1, 13] та інших. Разом з тим, в сучасних умовах важливим є подальший розвиток підходів щодо формування і реалізації фінансової політики, підвищення якісного рівня інституційного забезпечення стійкості та збалансованості бюджетної системи.

Метою дослідження є розкриття напрямів фінансової політики як складової економічного розвитку.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: розкрити роль фінансової політики у регулюванні соціально-економічних процесів; обґрунтувати особливості формування та реалізації фінансової політики в сучасних умовах; здійснити аналіз та оцінку основних податкових надходжень зведеного бюджету України.

Методи дослідження. У даному дослідженні використано системний метод: при розкритті ролі фінансової політики як складової економічного розвитку. Метод структурування застосовано з метою узагальнення та систематизації особливостей реалізації фінансової політики економічного розвитку. Методи статистичного аналізу, синтезу застосовано при оцінці надходжень від податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток підприємств, податку на додану вартість до зведеного бюджету. Метод наукового абстрагування використано при розкритті напрямів фінансової політики як складової економічного розвитку.

Результати дослідження. Вагомою метою фінансової політики на даному етапі є забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку країни із збереженням якісних макроекономічних пропорцій. Разом з цим, складна економічна ситуація в країні та високий рівень боргового навантаження потребують реалізації жорсткої фінансової політики.

Забезпечення темпів економічного зростання вимагає підвищення залученості країни в глобальну економіку і забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світових ринках. Доцільним є створення гнучкої лінійки фінансово-бюджетних інструментів підтримки експорту, включаючи передекспортне і експортне фінансування; створення єдиної системи інститутів просування експорту, яка передбачає модернізацію торгових представництв. Додатковим стимулом є проведення роботи щодо лібералізації законодавства в сфері валютного контролю. Заходи в області митно-тарифної політики в умовах уповільнення зростання світової економіки повинні бути спрямовані на підтримку раціонального співвідношення ввезення та вивезення товарів, підвищення конкурентоспроможності виробників, поліпшення товарної структури зовнішньої торгівлі, стимулювання інвестиційних процесів в економіці, в тому числі залучення прямих іноземних інвестицій.

З метою реалізації фінансової політики спрямованої на підвищення рівня та якості життя населення, своєчасного та повного виконання соціальних та довготривалих зобов'язань держави при збереженні стійкості бюджетної системи доцільним є: забезпечення збалансованості державного та місцевих бюджетів у межах визначених доходів та джерел фінансування бюджетного дефіциту; концентрація бюджетних коштів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку країни; посилення соціальної орієнтованості видатків бюджету, реалізація заходів спрямованих на підвищення рівня та якості життя населення; мінімізацію фінансових ризиків шляхом їх системної оцінки; удосконалення методології бюджетного планування; підвищення відкритості бюджету та формування загальнодоступних інформаційних ресурсів для громадян.

Вагомим завданням фінансової політики як складової економічного розвитку є удосконалення механізму податкового адміністрування, зокрема в частині податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість. Поширення пандемії коронавірусу та обмеження, введені для боротьби з нею, визначають ситуацію на світових ринках та розвиток національної економіки і суттєво впливають на розмір і стабільність даних податкових надходжень (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка основних податків зведеного бюджету України у 2010–2020 роках

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Податок на додану вартість											
частка у доходах зведеного бюджету, %	27,44	32,64	31,16	28,98	30,49	27,37	30,08	31,03	31,60	29,36	25,33
частка у ВВП, %	7,97	9,99	9,84	8,82	8,87	9,02	9,88	10,93	10,52	9,53	-
Податок на доходи фізичних осіб											
частка у доходах зведеного бюджету, %	16,22	15,10	15,29	16,31	16,49	15,33	17,73	18,26	19,41	21,36	19,06
частка у ВВП, %	4,71	4,62	4,83	4,96	4,80	5,05	5,82	6,43	6,46	6,93	-
Податок на прибуток підприємств											
частка у доходах зведеного бюджету, %	12,85	13,80	12,53	12,42	8,82	5,99	7,69	7,22	8,97	9,10	7,66
частка у ВВП, %	3,73	4,22	3,95	3,78	2,57	2,00	2,53	2,54	2,98	2,95	-

Джерело: складено та розраховано за даними <https://www.minfin.gov.ua/> [9]

У 2020 році податкові надходження зведеного бюджету України зросли на 6,2%. Проте, збільшення податкових надходжень передусім обумовлено прийняттям Закону України від 17.11.2020 № 1006-IX «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» [3] (взаємозаліки між підприємствами ПЕК та сплата податкового боргу), відповідно до якого до спеціального фонду державного бюджету надійшло: рентної плати за користування надрами для видобування вуглеводнів у сумі 20,9 млрд грн; податку на прибуток підприємств – 12,9 млрд грн; податку на додану вартість – 8,8 млрд гривень.

Сума надходжень від податку на доходи фізичних осіб до зведеного бюджету склала – 19,6 млрд грн. (на 7,1% більше порівняно з попереднім роком). Зростання було сформоване у I кварталі 2020 року (+8,8 млрд грн, або 14,7%), у II кварталі 2020 року надходження зменшились на 1,98 млрд грн, або на 2,9%, а починаючи з серпня 2020 року відбулось зростання за III квартал на 3,9 млрд грн, або на 5,6%, а у IV кварталі на 8,9 млрд грн, або на 11,6%, порівняно з попереднім роком. За підсумками I кварталу 2020 року податок на доходи фізичних осіб зростає відповідними темпами, як і середньомісячна заробітна плата, на 14,7% та 14,3%. Через карантинні обмеження, частина підприємств зупинила/обмежила свою діяльність, відповідно зменшилася зайнятість та розміри заробітних плат, що в свою чергу вплинуло на збільшення кількості податкових соціальних пільг та зменшення надходжень податку. Слід зазначити, що на зростання надходжень податку на доходи фізичних осіб мали вплив також виплати доплат до заробітної плати медичним працівникам.

Таким чином, за підсумками 2020 року надходження ПДФО зросли лише на 7,1% при зростанні середньомісячної заробітної плати на 9,9%, із них у промисловості на 8,1%. При цьому, середньооблікова кількість штатних працівників за січень-листопад 2020 року знизилась на 1,4% порівняно з січнем-листопадом попереднього року. Фактичні надходження податку на доходи фізичних осіб без врахування податку на доходи фізичних осіб, що справляється з відсотків за депозитами, та військового збору зросли на 7,4 % (+18,2 млрд грн) до попереднього року. Зростання військового збору становило 6,7% (+1,5 млрд грн), а податку на доходи фізичних осіб, що справляється з відсотків за депозитами, знизилось на 1,3% (-0,1 млрд грн) порівняно з попереднім роком.

Надходження від податку на прибуток підприємств до зведеного бюджету зросли на 1,2 млрд грн, або на 1% порівняно з попереднім роком. Ріст відбувся за рахунок разових надходжень до спеціального фонду в сумі 12,9 млрд. Надходження до загально фонду державного бюджету зменшились на 11,7 млрд гривень. Впровадження країнами світу різних обмежень у зв'язку з проведенням санітарно-епідеміологічних заходів через виникнення та поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) спричинило зниження промислового виробництва та зменшення фінансового результату підприємств та, як наслідок, необхідність перегляду показників державного бюджету. Зокрема, прогнозна сума надходжень податку на прибуток підприємств на 2020 рік, яка врахована в зведеному бюджеті (з внесеними у квітні 2020 року змінами), становила 107,6 млрд грн, що менше фактичних надходжень 2019 року на 8,3%.

За 2020 рік фактична сума надходжень від податку на прибуток зросла на 1% і становила 118,5 млрд гривень. Основним фактором більших обсягів сплати податку у 2020 році проти 2019 це разові платежі до спеціального фонду в сумі 12,9 млрд гривень. НАК «Нафтогаз України» сплатив податку на прибуток до спеціального фонду в сумі 8,8 млрд грн, у 2019 – 3,0 млрд грн, по взаємозаліку з ПАТ «Укрнафта» у 2020 році сплачено 6,4 млрд грн,. Надходження податку на прибуток підприємств, без урахування зазначених платежів від НАК «Нафтогаз України», зменшились порівняно з попереднім роком на 11,0 млрд гривень. Відповідно по операціях взаємозаліку ПАТ «Укрнафта» у 2020 році сплачено до спеціального фонду держбюджету податок на прибуток в сумі 5,7 млрд гривень. Станом на 1 січня 2020 року сума переоплати з податку на прибуток підприємств становила 16,1 млрд гривень. Це на 13,2 млрд грн менше ніж на 1 квітня 2016 року (після подачі платниками річних декларацій за 2015 рік, протягом якого вони сплачували щомісячні авансові платежі). За

результатами декларування за I-II квартал 2020 року, станом на 1 січня, переплата зменшилася на 4,0 млрд грн – з 20,1 млрд грн на початок року до 16,1 млрд гривень.

Обсяг надходжень від податку на додану вартість з урахуванням бюджетного відшкодування збільшився на 3,5% порівняно з попереднім роком до 391,8 млрд гривень. Збільшення надходжень обумовлено: збільшенням фізичного обсягу роздрібного товарообороту підприємств роздрібною торгівлі у порівнянних цінах за 11 місяців 2020 року: на 7,4%; скороченням обсягів міжнародної торгівлі через пандемію коронавірусу у світі. Приріст надходжень від ПДВ з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) у 2020 році до 2019 року склав 8,3 %, надходження податку на додану вартість з ввезених на територію України товарів порівняно з минулим роком зменшились на 5,4%, бюджетне відшкодування податку на додану вартість зменшилось на 5,8%.

Доцільно відмітити, що у II півріччі 2020 року відбулось поступове відновлення економічної активності після послаблення карантинних обмежень, що діяли протягом березня – червня через пандемію коронавірусу. Стрімко зросла оптова торгівля на тлі поліпшення показників експорту. Зростання доходів населення, поліпшення споживчих настроїв та переорієнтація на внутрішній туризм на тлі збереження обмежень на закордонні подорожі підтримували роздрібну торгівлю. Якщо у січні-червні при збільшенні обсягів роздрібного товарообороту у порівнянних цінах на 3,7%, приріст надходжень податку становив 4,2%, то у 2020 році приріст надходжень податку склав 8,3% при збільшенні на 7,4% обсягів роздрібного товарообороту за січень-листопад 2020 року. Доходи державного бюджету від ПДВ з ввезених на територію України товарів зменшились за 2020 рік на 5,4%, при зменшенні обсягів імпорту товарів в гривневому еквіваленті. Обсяг сум ПДВ, заявлених до відшкодування з бюджету за 2020 року порівняно з 2019 роком зменшився на 10,8% при зменшенні обсягів експорту товарів та послуг за 11 місяців 2020 року порівняно з відповідним періодом 2019 року на 6,2%. Доходи державного бюджету від ПДВ з ввезених на територію України товарів у 2020 році при зниженні обсягів імпорту товарів у гривневому еквіваленті за 11 місяців до аналогічного періоду попереднього року на 16,4% та рості середнього обмінного курсу гривні до долара США за 2020 рік на 4,3%, зменшились на 5,4%. Питома вага надходжень податку на додану вартість з ввезених на територію України товарів у обсягах імпорту товарів за 11 місяців 2020 року склала 19,8%, що на 1,5 в.п. більше порівняно з часткою аналогічного періоду у попередньому році. На зниження імпорту вплинуло тимчасове, з 17 березня 2020 року, запровадження звільнення від оподаткування ПДВ операцій з ввезення на митну територію України та/або операції з постачання на митній території України товарів (в тому числі лікарських засобів, медичних виробів та/або медичного обладнання), необхідних для виконання заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню, локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій коронавірусної хвороби (COVID-19), спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 [2-3].

Також, враховуючи обмеженість бюджетних ресурсів в сучасних умовах соціально-економічного розвитку країни вагомим завданням є оптимізація архітектури бюджетних витрат, що передбачає: підтримку оптимального обсягу і структури витрат на реалізацію функцій і зобов'язань постійного характеру з урахуванням актуальних соціальних реалій та необхідності нарощення темпів економічного зростання; стимулювання головних розпорядників бюджетних коштів до пошуку внутрішніх резервів оптимізації бюджетних витрат з метою забезпечення фінансування пріоритетних напрямків фіскальної політики як складової економічного розвитку; забезпечення впровадження постійної оцінки доцільності та актуальності відповідних заходів фіскальної політики, механізмів її реалізації, наявності альтернативних інструментів по досягненню цілей фіскальної політики. Необхідне формування єдиної системи оцінки ефективності будь-яких заходів фіскальної політики як складової економічного розвитку.

Висновки. Обґрунтованість реалізації фіскальної політики є ваговою умовою досягнення національних соціально-економічних інтересів. З метою підвищення дієвості фіскальної політики як складової економічного розвитку, на даному етапі, доцільним є: забезпечення фінансової стабільності держави та здійснення заходів із зменшення рівня ризиків порушення бюджетної збалансованості, що передбачає модернізацію інфраструктури та базових секторів економіки, ефективний захист внутрішнього ринку та підтримку експорту, стимулювання інвестиційних процесів в економіці. Стабілізація державних фінансів в сучасних умовах передбачає удосконалення системи формування фіскальної політики в частині надходжень і витрат. Ваговою умовою формування ефективної фіскальної політики економічного розвитку щодо надходжень є удосконалення взаємодії органів державного управління у частині поліпшення механізму податкового адміністрування, зокрема щодо податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість, а також уникнення необґрунтованих витрат доходів бюджету. Підвищення якості фіскальної політики економічного розвитку в частині витрат передбачає збільшення рівня спрямування їх частки на реалізацію пріоритетних інвестиційно-інноваційних програм з урахуванням оцінки їх економічної ефективності. Вирішення даних завдань сприятиме створенню умов для сталого суспільного розвитку, впровадження сучасного управлінського інструментарію у бюджетній сфері, стимулюванню інноваційно-інвестиційної діяльності.

Список використаних джерел

1. *Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки : монографія / за заг. ред. І. Я. Чугунова. Київ : Глобус-Пресс, 2018. 350 с.*
2. Закон України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 14.11.2019 № 294-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20/ed20200403#Text>.

3. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 17.11.2020 № 1006-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1006-20#Text>
4. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег; пер. с англ. М.: Либроком, 2017. 352 с.
5. Кучеренко С. Ю., Леваєва Л. Ю. Аналіз доходів та видатків державного бюджету України. *Економічний вісник університету*. 2016. № 31/1. С. 252–262.
6. Лисяк Л. Бюджетна політика як інструмент забезпечення фінансової безпеки України. *Modern Economics*. 2018. №9. С. 53–59.
7. Лук'яненко І. Г. Моделювання впливу змін фіскальної політики на економіку України. *Бізнес Інформ*. 2012. № 4. С.201–204.
8. Markuts Y. I., Adamenko I. P., Husarevych N. V. Consolidated budget as a tool for social development. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2018. V. 3. No. 26. P. 493-500.
9. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.minfin.gov.ua>
10. Самуэльсон П. Э., Нордхаус В. Д. Экономика. 19-е изд.; пер. с англ. М.: Вильямс, 2015. 1360 с.
11. Стиглиц Дж. Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему; пер. с англ. М.: Эксмо, 2016. 512 с.
12. Танзи Вито. Правительство и рынки: меняющаяся экономическая роль государства; пер. с англ. М.: Изд-во Института Гайдара, 2018. 584 с.
13. Chugunov I. Y., Pasichnyi M. D. Fiscal policy for economic development. *Scientific bulletin of Polissia*. 2018. № 1(13). P. 1. pp. 54–61.

References

1. Chuhunov, I. Ya. Kanieva, T. V. and Pasichnyi, M. D. (2018). *Biudzhethno-podatкова polityka u systemi rehulivannia ekonomiky* [Fiscal policy in the system of regulation of the economy], Hlobus-Press, Kyiv, 350 p. [in Ukr.]
2. Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2020 rik» vid 14.11.2019 № 294-IX [Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2020» dated 14.11.2019 № 294-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20/ed20200403#Text> [in Ukr.]
3. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2020 rik» vid 17.11.2020 № 1006-IX [Law of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine» On the State Budget of Ukraine for 2020 «of 17.11.2020 № 1006-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1006-20#Text> [in Ukr.]
4. Kejns, Dzh. M. (2017). *Obshchaya teoriya zanyatosti, procenta y' deneg* [The general theory of employment, interest and money]. (Trans.). Moscow: Ly'brokom. 352 p. [in Rus].
5. Kucherenko, S. Yu., Levaieva, L. Yu. (2016). *Analiz dokhodiv ta vydatkiv derzhavnogo biudzhetu Ukrainy* [Analysis of receipts and expenditures of the state budget of Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu – University Economic Bulletin*, 31/1. 252-262. [in Ukr].
6. Lysyak, L. V. (2018). *Biudzhethna polityka yak instrument zabezpechennia finansovoi bezpeky Ukrainy* [Budget policy as a tool to ensure financial security of Ukraine]. *Modern Economics*, 9, S. 53–59. [in Ukr].
7. Lukianenko, I. H. (2012). *Modeliuvannia vplyvu zmin fiskalnoi polityky na ekonomiku Ukrainy* [Modeling the impact of changes in fiscal policy on the economy of Ukraine]. *Bizness Inform – Business Inform*, 4. 201–204. [in Ukr].
8. Markuts, Y. I., Adamenko, I. P., Husarevych, N. V. (2018). Consolidated budget as a tool for social development. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, 3/26. 493-500. [in Engl.].
9. Ofitsiyniy sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Official site of the Ministry of Finance of Ukraine]. URL: <https://www.minfin.gov.ua/>
10. Samuel'son, P. E., Nordkhaus, V. D. (2015). *Ekonomyka* [Economics]. 19nd ed. (Trans.). Moscow: Vyl'yams. 1360 p. [in Rus].
11. Sty'gly'cz, Dzh. (2016). *Cena neravenstva. Chem rassloeny'e obshhestva grozyt' nashemu budushhemu* [The price of inequality. How does the stratification of society threaten our future]. (Trans.). Moscow: Éksmo. 512 p [in Rus.].
12. Tancy, Vy'to. (2018). *Pravy'tel'stvo y' rynky': menyayushhayasya ekonomycheskaya rol' gosudarstva* [Government and markets: the changing economic role of the state]. (Trans.). Moscow: Y'zd-vo Y'nsty'tuta Gajdara. 584 p. [in Rus].
13. Chugunov, I. Y. & Pasichnyi, M. D. (2018). Fiscal policy for economic development, *Naukovyj visnyk Polissia – Scientific bulletin Polesie*, 1 (13), 54–61. [in Eng.]

ДАНІ ПРО АВТОРА

Макогон Валентина Дмитрівна, доктор економічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
e-mail: makvkn-teu@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2331-8455
Researcher ID: P-3053-2017

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Макогон Валентина Дмитриевна, доктор экономических наук, старший научный сотрудник, профессор кафедры финансов Киевского национального торгового-экономического университета
e-mail: makvkn-teu@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Makohon Valentyna, Doctor of Economics, Senior Researcher, Professor, Department of Finance, Kyiv National University of Trade and Economics
e-mail: makvknuteu@gmail.com

УДК 519.865:33

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-155-162>

ВПЛИВ ФАКТОРІВ АНОНІМНОСТІ, МОЖЛИВОСТІ ПОКАРАННЯ ТА ВЕЛИЧИНИ ВІНАГОРОДИ НА ЕКОНОМІЧНУ ПОВЕДІНКУ ГРАВЦІВ У ГРІ УЛЬТИМАТУМ

Спис Б. О.

Актуальність теми дослідження. Дослідження поведінки гравців може дати відповідь на велику кількість запитань щодо мотивації та рушійних сил учасників переговорів. Особливо гостро стоїть проблема розуміння мінімальних очікувань суб'єктів переговорів, готовності прийняти гірші умови порівняно з контрагентом. Важливу роль відіграє розуміння «справедливості» у поведінці гравців. Осягнення цих механізмів дасть змогу підвищити рівень суспільного розвитку через зростання результативності переговорів та взаємозгодженості дій учасників.

Постановка проблеми. Результати досліджень впливу різних факторів на поведінку гравців та, як результат, на перебіг гри нами узагальнені та систематизовані. Зокрема, досліджено вплив таких факторів: величина винагороди, яка буде розподілена між гравцями; анонімність і можливість покарання контрагента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує велика кількість публікацій щодо поведінки гравців в грі Ультиматум, які досліджують роль зміни факторів та їх вплив на результати гри. Великим внеском у дослідження гри Ультиматум стали роботи Гюта та ін. (1982), Г. Болтона і Р. Цвіка (1995), С. Андерсена та ін. (2011) та Р. Слоніма і Е. Рота (1998).

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування, узагальнення, а також, порівняння з теоретичними результатами згідно класичної економічної теорії, результатів гри Ультиматум, які були виявлені в результаті емпіричних досліджень. Завданнями статті стало дослідження впливу факторів анонімності, можливості покарання і величини винагороди для розподілу на поведінку гравців.

Методологія дослідження. Методологічною базою для даного дослідження виступають класична економічна теорія і поведінкова економіка. Використано методи порівняння, аналізу і синтезу, індукції та дедукції.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Досліджена гра Ультиматум, її можливі результати відповідно до класичної економічної теорії, емпіричні результати, виявлені за допомогою експериментів Гюта та ін. (1982). Також досліджено вплив таких факторів: величина суми винагороди, яка має бути розподілена між гравцями; анонімність і можливість покарання контрагента.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути застосованими у сфері менеджменту, державного управління, економіки, ринків капіталу.

Висновки відповідно до статті. Фактори величини винагороди, яка належить розподілу, анонімності та можливості покарання мають вирішальний вплив на поведінку гравців в грі Ультиматум. Дослідження демонструє, значний вплив відносної величини порівняно з абсолютною запропонованою винагородою учасникам гри. Анонімність має хоч і значимий, але менш помітний вплив на результат гри, порівняно з можливістю другого гравця покарати першого за, на його думку, несправедливу пропозицію. При повній відсутності можливості покарання поведінка гравців наближується до теоретичної, прогнозованої економічної теорії.

Ключові слова: Ультиматум гра, раціональність, теорія ігор, поведінкова економіка, класична економічна теорія.

INFLUENCE OF ANONYMITY, PUNISHMENT, AND HIGH STAKES ON PLAYERS' ECONOMIC BEHAVIOR IN THE ULTIMATUM GAME

Spys Bohdan

Relevance of the research topic. A study of player behavior can answer a large number of questions related to motivation and driving forces of negotiators. Particularly acute is the problem of understanding the minimum expectations of the negotiating parties, the willingness to accept worse conditions compared to the counterparty. An important role has the perception of «fairness» in the behavior of players. Understanding these mechanisms will increase the level of social development by increasing the effectiveness of negotiations and coherence of the participant's behavior.

Formulation of the problem. We have summarized and systematized the results of previous research on the influence of various factors on the behavior of players and, as a consequence, on the results of the Ultimatum game. In particular, the influence of the following factors was studied: the amount of money that will be distributed among the players; anonymity and the possibility of punishing the counterparty.

Analysis of recent research and publications. There are a large number of publications on the behavior of players in the Ultimatum game, which explore the role of changing factors and their impact on the results of the game. A great contribution to the study of the Ultimatum game have made the works of Güth et al. (1982), G. Bolton and R. Zwick (1995), S. Andersen et al. (2011) and R. Slonim and E. Roth (1998).

The purpose and the objectives of the study. The purpose of the study is to substantiate, to generalize, as well as to compare the empirical results of the Ultimatum game to the theoretical results according to classical economic theory. The objectives of the article are to study the influence of factors of anonymity, punishment, and stake size on the behavior of the players.

Research methodology. Classical economic theory and behavioral economics constitute the methodological basis for this study. Methods of comparison, analysis and synthesis, induction and deduction are used.

Presentation of the main material (results of work). The Ultimatum game, its possible results according to the classical economic theory, its empirical results, revealed by Güth et al. (1982) are studied. Also, the influence of the following factors is surveyed: the amount of money that should be distributed among the players, anonymity and the possibility of punishing the counterparty.

Field of application of results. The results of the study can be applied in management, public administration, economics, capital markets.

Conclusions according to the article. The stake size, anonymity, and punishment have a decisive influence on the behavior of players in the Ultimatum game. The study demonstrates a significant effect of the relative size of the stake compared to the absolute size offered to game participants. Anonymity has a significant but less noticeable effect on the outcome of the game, compared to the possibility of the second player punishing the first for, in his opinion, an unfair offer. In the complete absence of the possibility of punishment, the behavior of players approaches the theoretical economic theory.

Key words: Ultimatum game, rationality, game theory, behavioral economics, players. classical economic theory.

JEL Classification: C70, D63, D52

ВЛИЯНИЕ ФАКТОРОВ АНОНИМНОСТИ, ВОЗМОЖНОСТИ НАКАЗАНИЯ И ВЕЛИЧИНЫ ВОЗНАГРАЖДЕНИЯ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ ИГРОКОВ В ИГРЕ УЛЬТИМАТУМ

Спис Б. А.

Ключевые слова: Ультиматум игра, рациональность, теория игр, поведенческая экономика, классическая экономическая теория.

Einleitung: Das Ziel des menschlichen Handelns hat seit dem Anfang der Zeiten die aufgeklärtesten Denker fasziniert und sie zur Suche nach einem Verständnis animiert, was Menschen zu ihrer Verhaltensweise antreibt. Es wurde ein Model gesucht, das die Logik von menschlichem Verhalten erklären könnte. Ein solches Model wurde von John Stuart Mill (1836) entwickelt. Es führte einen neuen Begriff ein, und zwar den Homo oeconomicus. Laut Mill ist der Mensch immer darauf gezielt, nur rationale Entscheidungen zu treffen und damit seinen eigenen Nutzen zu maximieren. Diese Vorstellung diente lange als Grundlage für die Entwicklung der politischen Ökonomie, der Wirtschaftswissenschaften und der Politologie. Die zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts wurde zu einem Wendepunkt für die Annahme der menschlichen Rationalität und Egoismus als fundamentale Motivation. Nämlich wurde diese Vorstellung von Daniel Kahneman und Amos Tversky (1979) in Frage gestellt. Seitdem wurde eine Vielzahl von Experimenten und vor allem gesellschaftlichen Spielen entwickelt und durchgeführt, welche die Mängel in das John Mill Model darstellten. Es entstand folglich eine vollkommen legitime Frage: Ist der Mensch ein völlig irrationales Wesen?

Das Ultimatum Spiel wird oft als klassisches Beispiel für Irrationalität angesehen und somit als Beweis der Unvollständigkeit der menschlichen Rationalität und Egoismus. Es wurde von Güth et al. (1982) experimentell umgesetzt. Es gibt einen Geldbetrag, welcher Spieler 1 zwischen sich und Spieler 2 aufteilen soll. Nachdem Spieler 1 seine Entscheidung trifft und die Differenz zwischen dem Gesamtbetrag und dem Teil, den er für sich behält, an den zweiten Spieler anbietet, muss Spieler 2 entscheiden, ob er das Angebot akzeptiert. So hat Spieler 2 zwei Möglichkeiten, und zwar: das Angebot anzunehmen oder abzulehnen. Im ersten Fall behalten beide Spieler die von Spieler 1 zugeordneten Beträge. Falls Spieler 2 das Angebot vom ersten Spieler ablehnt, bekommen beide Spieler gar keine Auszahlung.

Wie bereits in der Einleitung erwähnt wurde, besagt die ökonomische Standardtheorie, dass beide Spieler jeweils ihren eigenen Nutzen maximieren. Spieler 1 entscheidet über die Verteilung des aufzuteilenden Geldbetrags und muss mögliche Handlungsmöglichkeiten der zweiten Spieler antizipieren. Wenn Spieler 1 von streng rationalem Verhalten des zweiten Spielers ausgeht, wählt er einen solchen Betrag, welchen Spieler 2 gerade annehmen wird. Es wird also den kleinstmöglichen positive Betrag angeboten. Spieler 2 muss jetzt die Entscheidung treffen, das Angebot anzunehmen oder abzulehnen. Weil der zweite Spieler so wie der Erste seinen Nutzen maximiert, wird er das Angebot annehmen. Spieler 2 akzeptiert jeden Betrag, der größer als 0 ist. Diese Strategie dominiert die Strategie, das Angebot abzulehnen und 0 zu erhalten.

Allerdings stellt die Studie von Güth et al. (1982) andere Ergebnisse dar. Güth et al. (1982) führte zwei Experimente durch. Der einzige Unterschied zwischen den Experimenten war die Erfahrung der Spieler: die Teilnehmer des ersten Experiments hatten keinerlei Erfahrung, wobei die Teilnehmer des zweiten Experiments mit dem Spiel vertraut waren. Schon aus dem ersten Experiment lässt sich erkennen, dass Spieler 1 nicht rational handelten, indem sie höhere Beträge an Spieler 2 anboten, als die Standardtheorie besagt. Auch nicht alle Spieler 2 zeigten das rationale Verhalten, und zwar lehnten 2 von 21 Spielern 2 positive Angebote ab. Im zweiten Experiment

näherten sich Spieler 1 an das Verhalten, das mit der Standardtheorie übereinstimmt: die erfahrenen Spieler boten deutlich weniger Geld an, als die Unerfahrenen. Als Resultat kam es zu mehreren Konflikten. 6 von 21 Spielern 2 verweigerten das Geld von ersten Spielern.

Es wird also klar, dass Menschen sich nicht immer rational benehmen und ihren eignen Nutzen maximieren. Uns interessiert die Frage, welchen Einfluss Betragshöhe, Anonymität und die Bestrafungsmöglichkeit auf das Verhalten von Spielern haben.

Einfluss von Betragshöhe auf das Verhalten von Spielern

Es ist offensichtlich, dass die Verwerfung von positiven Angeboten mit monetären Kosten einhergeht, da der zweite Spieler seinen Anteil an dem gesamten Betrag opfert, um den ersten Spieler zu bestrafen. Was passiert aber, wenn die Kosten eines Konflikts zunehmen? Es ist intuitiv, dass mit steigenden Kosten der Anreiz, ein aus Sicht des zweiten Spielers ungerechtes Angebot abzulehnen, schwächer wird. Der zweite Spieler ist nur dann bereit, den ersten Spieler für ein «unfares» Angebot zu bestrafen, wenn ihm die Kosten dieser Bestrafung nicht zu hoch sind (Andersen, Ertac et al., 2011).

Es wurden mehrere Experimente durchgeführt, die Abweichungen im Verhalten der Spieler untersuchen, die unter dem Einfluss der Betragshöhe zustande kommen. Ein Problem an diesen Experimenten war, dass es einen Mangel an Informationen gab, wie die zweiten Spieler auf sehr niedrige Angebote in Spielen mit hohen Beträgen reagieren. Dieses Problem entsteht, weil die Anbieter der Standardtheorie nicht folgen und keine niedrigen Beträge anbieten (Andersen, Ertac et al., 2011). So liefern Andersen, Ertac, Gneezy, Hoffman und List (2011) folgende Statistik: Nur vier von insgesamt 250 Angeboten waren weniger als 20% des gesamten zu verteilenden Betrags im Experiment von Slonim und Roth (1998); zum gleichen Ergebnis kommt Cameron (1999), bei deren Experiment nur zwei von 29 Angeboten weniger als 20% der Gesamtsumme waren.

Diese Schwierigkeiten können jedoch mit der Verwendung spezieller Sprache in der Anleitung des Spiels, sowie mit großer Betragsvariation, überwunden werden (Andersen, Ertac et al., 2011). Die Anleitung muss so gestaltet sein, dass die Spieler sowohl das Ziel des Spiels, und zwar möglichst viel Geld vom Experiment zu bekommen, als auch die für sie optimale Strategie, laut der Standardtheorie, richtig verstehen (Andersen, Ertac et al., 2011). Genau ein solches Experiment wurde in Dörfern im Norden Indiens von Andersen, Ertac, Gneezy, Hoffman und List (2011) durchgeführt. Das relativ niedrige Wohlstandsniveau ermöglichte es, eine hohe Variation der Betragshöhe zu erreichen. Es wurden Beträge im Wert von 20, 200, 2000 und 20.000 Rupien ausgewählt, die zur Zeit des Experiments zu \$0.41, \$4.1, \$41, und \$410 entsprachen, wobei 100 Rupien eine Arbeitstagesentlohnung und 17.000 ein durchschnittliches Jahreseinkommen repräsentierte. Um die Auswirkung einer Vermögensänderung auf das Verhalten der Spieler zu bemessen, fing ein Teil von 458 Teilnehmern mit keinem Vermögen an. Inzwischen besaß der andere Teil vor dem Start des Spiels, ein Vermögen größer 0, indem er eine Entlohnung für vorher geleistete Arbeit bekommen hatte.

Im Rahmen dieses Experimentes zeigten sich folgende Ergebnisse: der Angebotsmedian betrug 20% von der ganzen Summe, wobei Angebote von 2,5-50% des Gesamtbetrages im 95-prozentiger Konfidenzintervall lagen (Andersen et al., 2011). Abbildung 1 stellt die durchschnittlichen Anteile an dem gesamten Betrag dar, die bei unterschiedlichen Betragshöhen von Spielern 1 angeboten wurden.

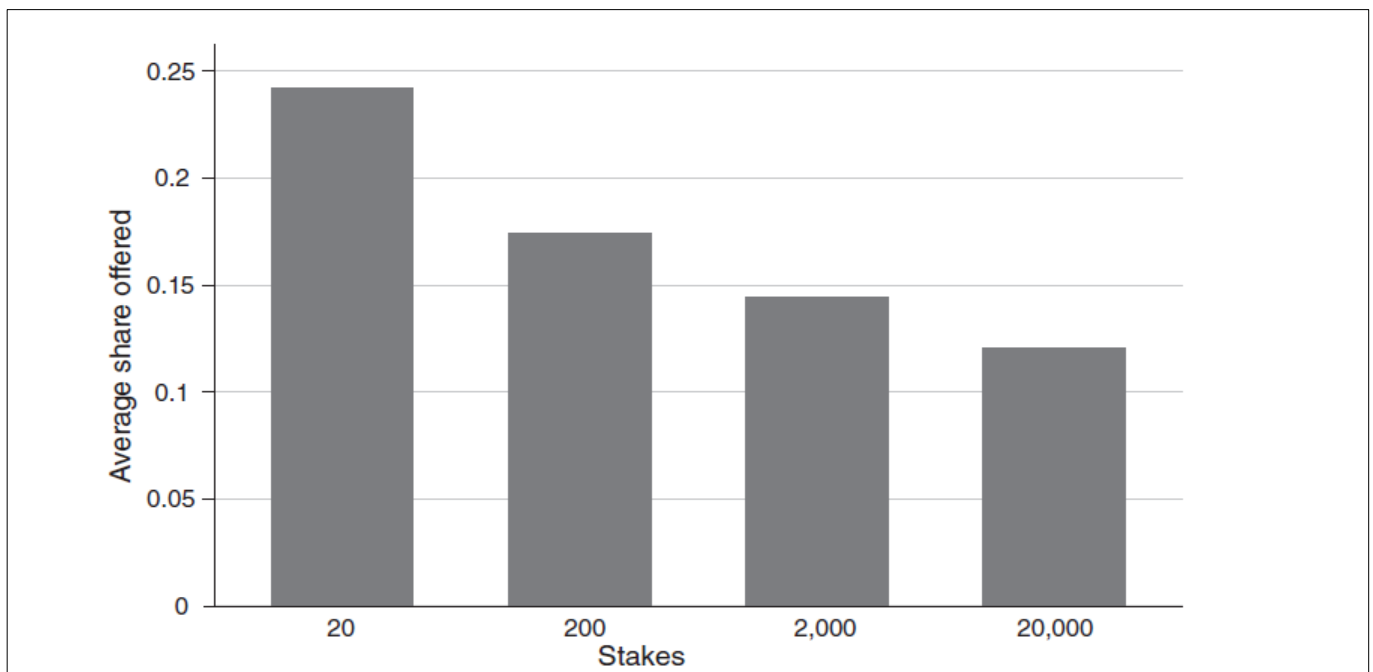

Abbildung 1. Der angebotene Betragsanteil bei unterschiedlichen Betragshöhen

Vermerk: Diese Abbildung wurde dem Artikel von Andersen, Ertac, Gneezy, Hoffman und List (2011) S. 3431 entnommen.

Verhalten von Spieler 1

Es besteht Einigkeit zwischen Autoren, dass die Betragshöhe das Verhalten des ersten Spielers beeinflusst (Cameron, 1999; Oosterbeek, Sloof, und Van de Kuilen, 2004; Slonim and Roth, 1998). Obwohl die meisten Forschungsarbeiten zeigen, dass die Betragshöhe nur einen signifikant kleinen Effekt auf den angebotenen Anteil hat, und zwar melden Oosterbeek, Sloof, und Van de Kuilen (2004) nur eine 6-prozentige Abnahme des angebotenen Betrags, weist das Experiment im Norden von Indien einen stärkeren Einfluss der Betragshöhe auf das Verhalten von Spieler 1 aus. Die Resultate machen deutlich, dass die angebotenen Anteile sowie bei der ersten als auch bei der zweiten Verzehnfachung der Betragshöhe drastisch fallen, wobei die dritte Verzehnfachung nur einen marginalen und insignifikanten Effekt auf die Angebotshöhe hat. Außerdem ist es zu erwähnen, dass der absolute Angebotsbetrag mit zunehmender Betragshöhe auch zunimmt. So steigt der Median von 5 Rupien bei der Betragshöhe von 20, auf 30 bei 200, von 30 auf 200, bei 2000 und von 200 auf 1.500 bei 20.000 Rupien.

Es ist also zu erkennen, dass obwohl die absoluten Beträge immer steigen, sinken die angebotenen Anteile mit der Zunahme der Betragshöhe. Interessanterweise hat das Vermögensniveau des Anbieters keinen signifikanten Effekt auf den angebotenen Anteil, unabhängig von der Betragshöhe.

Verhalten von Spieler 2

Die Änderungen der Betragshöhen haben einen eindeutigen Einfluss auf das Verhalten von Spieler 2. Nach einer Reihe von empirischen Untersuchungen stellte sich heraus, dass sowohl die Betragshöhe als auch der angebotene Anteil, einen signifikant negativen Effekt auf die durchschnittliche Ablehnrate hat. Dies bedeutet, dass es den zweiten Spielern schwieriger fällt, ein Angebot abzulehnen, wenn mehr Geld auf dem Spiel steht (Oosterbeek, Sloof, und Van de Kuilen, 2004).

Laut Andersen, Ertac, Gneezy, Hoffman und List (2011) sind die Ablehnraten zwischen 20 und 200 Rupien oder zwischen 20 und 2.000 Rupien nur insignifikant unterschiedlich, aber die Frequenz der Abweisungen ist signifikant niedriger bei 20.000 als bei 20 Rupien. Das gleiche Ergebnis gilt auch für die Differenzen zwischen 200 und 2.000 Rupien, 200 und 20.000 Rupien, und für die Differenz zwischen 2.000 und 20.000. All das resultiert in folgende durchschnittliche Ablehnraten für die jeweiligen Betragshöhen. Die Ablehnrate beträgt bei 20 Rupien 36,32%, bei 200 – 42,74%, bei 2.000 – 27,52%, und schließlich wurden bei 20.000 Rupien nur 4,17% abgelehnt.

Abbildung 2 veranschaulicht die oben genannten Daten und stellt die voraussichtlichen Abweisungsraten dar, die von den Angeboten, skaliert in Tagesentlohnungen, in Abhängigkeit stehen. Es wird klar, dass bei der Zunahme der angebotenen Beträge die Ablehnraten auf null fallen. Dies bedeutet also, dass der Anteil der abgelehnten Angebote, mit steigenden Kosten für die Bestrafung, abnimmt. Die Abbildung lässt, ein aus Sicht der zweiten Spieler, faires Angebot ablesen, das der Entlohnung für 30-40 Arbeitstage entspricht. Wenn die ersten Spieler solche Summen anbieten, werden sie kaum abgelehnt (Andersen et al., 2011).

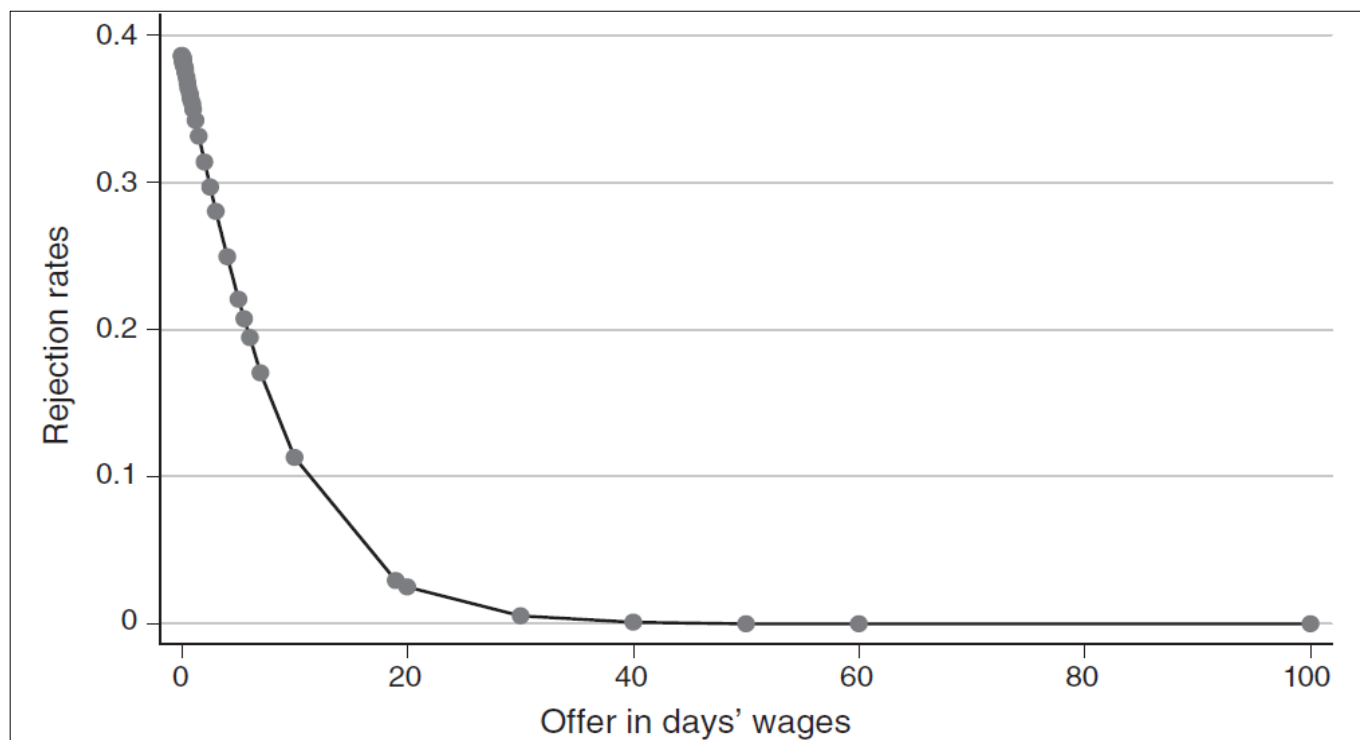

Abbildung 2. Voraussichtliche Ablehnraten

Vermerk: Diese Abbildung wurde dem Artikel von Andersen, Ertac, Gneezy, Hoffman und List (2011) S. 3434 entnommen.

Zudem lässt sich noch eine weitere interessante Beobachtung machen: Oosterbeek, Sloof, und Van de Kuilen (2004) machten auf den Zusammenhang zwischen der Betragshöhe und dem angebotenen Anteil aufmerksam. Sie

stellten fest, dass eine 48-prozentige Zunahme der Betragshöhe den gleichen Effekt hat, wie eine 1-prozentige Erhöhung des angebotenen Anteils. Die Geldmenge, die dem zweiten Spieler angeboten wurde, ist im ersten Fall viel höher als in dem zweiten, obwohl diese beiden Änderungen den gleichen Effekt auf die Ablehnrate haben. Dies beweist, dass die zweiten Spieler sich stärker für den relativen Anteil des gesamten Betrags, und nicht für den Betrag selbst, interessieren.

Es können also folgende Schlussfolgerungen aus den betrachteten Forschungen hergeleitet werden: Erstens hat die Betragshöhe einen negativen Effekt auf den angebotenen Anteil. Der erste Spieler neigt dazu, mit der steigenden Betragshöhe, immer weniger den zweiten Spielern anzubieten. Zweitens nehmen interessanterweise die absoluten Werte des angebotenen Anteils bei höheren Beträgen auf dem Spiel zu, inzwischen die relativen Anteile sinken. Drittens übt sowohl die Betragshöhe als auch der angebotene Anteil einen negativen Einfluss auf die Ablehnrate aus. Bei der steigenden Betragshöhe fällt die Anzahl der Angebotsverweisungen. Überdies führen ausreichend hohe Beträge nah zu einer perfekten Annahmerate auch bei niedrigen Angeboten. Daraus kann man schließen, dass der zweite Spieler nur dann bereit ist, den ersten Spieler zu bestrafen, wenn er die Kosten dieser Bestrafung als ausreichend niedrig findet. Viertens wurde es deutlich, dass das Verhältnis vom angebotenen Anteil zum gesamten Betrag einen stärkeren Einfluss auf das Verhalten des zweiten Spielers hat. Fünftens spielt das Anfangsvermögen keine Rolle bei den Entscheidungen beider Spieler.

Einfluss der Anonymität und Bestrafung

Ein besonderes Interesse weckt ein möglicher Einfluss der Anonymität und Bestrafung auf das Verhalten von Spielern. Es ist die Frage, ob diese zwei Faktoren das Resultat des Spieles dermaßen beeinflussen können, dass es sich vom spieltheoretischen Gleichgewicht entfernt und zu einer ausgeglichenen, «fairen» Aufteilung des Betrages bewegt.

Anonymität

Die Anonymitätshypothese kommt darin zum Ausdruck, dass gerade der Prozess der experimentalen Beobachtung, das Handeln der Beobachteten beeinflusst (Bolton & Zwick, 1995). Wie Orne (1962) in seiner Forschung zeigt, kann der Beobachtete ein bestimmtes Interesse an das Resultat des Experimentes haben, um sich als «weiser» Mensch gegenüber dem Experimentator zu zeigen. Hoffman et al. (1994) grenzt zwei mögliche Gründe für eine Abweichung vom regulären Verhalten aus. Zum einen, glaubt der Beobachtete, dass sein Verhalten potenzielle künftige Geschäftsbeziehungen mit dem Experimentator beeinflussen kann (dieses Argument ist einer strategischen, sprich spieltheoretischer Natur und gilt für beide Spieler). Zum anderen, will der Beobachtete im Auge des Experimentators nicht als gierig wahrgenommen werden (eher psychologische Seite der Motivation). Ihrerseits können die zweiten Spieler vor dem Experimentator in Verlegenheit gebracht werden, indem sie einen «so erniedrigenden und ungerechten» Anteil an den Gesamtbetrag annehmen (Bolton & Zwick, 1995).

Als Beispiel für möglichen Einfluss der Anonymität auf das Spielergebnis verwendet Hoffman et al. (1994) das Diktatorspiel. Im Diktatorspiel muss der erste Spieler, ähnlich wie im Ultimatum Spiel, den Geldbetrag zwischen sich selbst und dem zweiten Spieler aufteilen, wobei der zweite Spieler keine Vetomacht hat, d. h. er kann den ersten Spieler für ein aus seiner Sicht unfaires Angebot nicht bestrafen (Kahneman et al., 1986). Die, aus mehrmaligen Durchführungen unter der Voraussetzung der Sicherung der Anonymität der Spieler vor dem Experimentator, erhaltene Ergebnisse zeigen, dass die Anonymität eine große Rolle für das Verhalten, zumindest des ersten Spielers spielt (Hoffman et al., 1994). Die Anteile, die in diesen Spielrunden den zweiten Spieler angeboten wurden, waren viel kleiner. Dieser Fakt stellt die Frage, ob die Anonymität eine genau solche Auswirkung auf die Ergebnisse im Ultimatum Spiel haben kann.

Es ist unbestritten, dass das durch Nicht-Anonymität verursachte Verhalten, die Daten der Forschung verzerren und die Glaubwürdigkeit der Ergebnisse infrage stellen.

Bestrafung

Die Bestrafungshypothese führt auf den Willen des Spielers zurück, denjenigen zu bestrafen, der ihn seiner Meinung nach ungerecht behandelt hat. Dieser Wille drückt sich in einer Erweiterung der Spielerpräferenzen um Uneinigkeit wegen des relativen Verhältnisses des Betrags von Spieler 2 zu dem von Spieler 1 aus (Bolton und Zwick, 1995).

Der zweite Spieler würde es vorziehen, das Angebot abzulehnen und beide nichts erhalten zu lassen anstatt der Alternative, den aus Sicht des zweiten Spielers erniedrigenden und unproportionalen Anteil, im Verhältnis zum Anteil des ersten Spielers, anzunehmen (Bolton und Zwick, 1995). Dieses Verhalten ist mit Kosten verbunden, nämlich mit der Aufgabe eines Anteils am Gesamtbetrag. Es ist aber so zu verstehen, dass diese Kosten niedriger sind als die Kosten, das Angebot des ersten Spielers anzunehmen. Solche Kosten können psychologischer (zum Beispiel Neid) und sozialer (Gerechtigkeit und Gleichberechtigung) Natur sein.

Die Bereitschaft des zweiten Spielers den eigenen Anteil zu opfern, um das «unfaire» Verhalten zu bestrafen, schreckt den ersten Spieler davon ab, sehr niedrige Anteile anzubieten. Weil der erste Spieler seinen erwarteten Nutzen maximieren will und mögliche Handlungsalternativen von dem zweiten Spieler antizipiert, macht er ein solches Angebot, welches der zweite Spieler mindestens für nicht erniedrigend halten würde. Somit bietet der erste Spieler mehr an, als wenn es keine Bestrafungsmöglichkeit gäbe. Folglich kann die Bestrafungsmöglichkeit sowohl das Verhalten des ersten als auch zweiten Spieler beeinflussen und damit die Spielergebnisse verzerren.

Die Ergebnisse aus vorherigen Untersuchungen des einfachen Ultimatum Spiels können in zwei Kategorien aufgeteilt werden: (1) Der erste Spieler bietet eine nahezu gerechte Aufteilung an und der zweite Spieler nimmt das Angebot mit großer Wahrscheinlichkeit an; oder (2) der erste Spieler macht ein Angebot, das nah zum spieltheoretischen Gleichgewicht ist, wobei der zweite Spieler dieses höchstwahrscheinlich ablehnt (Bolton und Zwick, 1995). Es ist also notwendig, ein neues experimentales Konstrukt zu finden, welches die Erforschung des Einflusses der Anonymität und der Bestrafung auf das Verhalten der Spieler ermöglicht.

Bolton und Zwick (1995) sind im Rahmen ihrer Forschung auf drei Experimentformen gekommen, die die Rolle der Anonymität und der Bestrafungsmöglichkeit feststellen können.

Die einfachste Experimentform, «Cardinal Ultimatum Game» unterscheidet sich fast nicht von anderen einfachen Formen des Ultimatum Spiels und dient damit zur Kontrolle der Ergebnisse. «Zero Knowledge Cell» wurde zur Untersuchung des möglichen Einflusses der Anonymität auf das Spielresultat eingeführt. Die Spielform wurde so gestaltet, dass einerseits die Teilnehmer von dem Experimentator nicht beobachtet werden und damit ihre Anonymität behalten konnten, und andererseits die Forschenden genug Informationen hatten, ob die Spielregeln verletzt wurden. Die letzte Experimentform, «Impunity Cell», wurde für die Prüfung der Bestrafungshypothese verwendet. Im Rahmen dieses Spiels wurde den zweiten Spielern die Bestrafungsmöglichkeit entzogen, d. h. die zweiten Spieler konnten das Angebot der ersten Spieler nicht ablehnen.

Die möglichen Angebote der ersten Spieler wurden vor dem Experiment wie folgt definiert: \$1.80, \$1.40, \$1.00, \$0.60, \$0.20, die sich zu einem Gesamtbetrag von \$4 aufaddierten. Diese Aufteilung ermöglichte es, das Verhalten der Spieler bei den wichtigsten Anteilsgrößen besser zu analysieren. Die Untersuchung wurde mit jeder Anteilsvariante zweimal durchgeführt, um den Erfahrungseffekt zu messen. Die Ergebnisse von der ersten und der zweiten Untersuchungen unterscheiden sich nicht wesentlich, deswegen wird nur auf die erste Untersuchung eingegangen (Bolton & Zwick, 1995).

Abbildung 3 zeigt die Anzahl an perfekten spieltheoretischen Gleichgewichten für jede der Experimentformen für zwei Untersuchungen. In «Cardinal Ultimatum Game» landeten nur 30% der Spiele im Gleichgewicht. Laut Abbildung 3b wurden 56% der Angebote im Einklang mit der Standardtheorie gemacht, wobei 20% aller Angebote wurden von den zweiten Spielern abgelehnt. Die Ablehnraten steigen drastisch, wenn die Angebote extremer werden (siehe Tabelle 1). Generell stimmen die beobachteten Resultate in «Cardinal Ultimatum Game» qualitativ mit den anderen Untersuchungen des einfachen Ultimatum Spiels (Güth et al., 1982) überein.

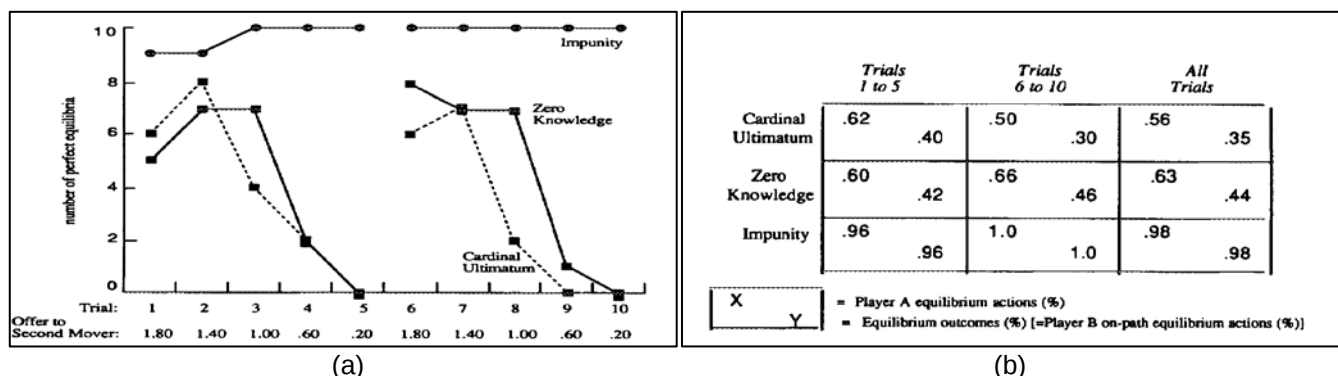

Abbildung 3. Vergleich von Spielen mit Gleichgewicht: in Bezug auf (a) die Experimentform, (b) aggregierte Verhältnisse zwischen den Untersuchungen

Vermerk: Diese Abbildungen wurden dem Artikel von Bolton & Zwick (1995) S. 110 entnommen.

Abbildung 3 stellt dar, dass die Bestrafungshypothese mehr von der Abweichung vom spieltheoretischen Gleichgewicht erklärt, als die Anonymitätshypothese. Es ist an «Impunity Cell» zu sehen, dass während der zweiten Untersuchung 100% aller Spiele im Gleichgewicht landeten, wobei «Zero Knowledge Cell» nur eine Gleichgewichtsrate von 46% hat.

Darüber hinaus dokumentieren Bolton und Zwick (1995) einen signifikanten Anstieg in gleichgewichtigen Spielen, nämlich von 30% in «Cardinal Ultimatum Game» auf 46% in «Zero Knowledge Cell». Obwohl, der Effekt der Anonymität auf das Verhalten der Spieler signifikant ist, erklärt er nur 23% von nicht-gleichgewichtigen Ergebnissen. Es ist Tabelle 1 zu entnehmen, dass die zweiten Spieler eher unwahrscheinlicher die Angebote in «Zero Knowledge Cell» ablehnen als in «Cardinal Ultimatum Game». Besonders extrem ist die Diskrepanz bei einem Angebot von \$1, nämlich bei einer Ablehnraten von 57.1% in «Cardinal Ultimatum Game» wurden nur 6.7% der Angebote in «Zero Knowledge Cell» abgelehnt.

Tabelle 1. Ablehnraten abhängig von der Angebotsgröße in zwei Experimentformen

Offer to Second Mover (\$)					
	1.80	1.40	1.00	.60	.20
Cardinal Ultimatum	7.7	11.8	57.1	77.8	100.0
Zero Knowledge	13.3	7.1	6.7	70.0	100.0

Vermerk: Diese Tabelle wurde dem Artikel von Bolton & Zwick (1995) S. 111 entnommen.

Aus den Daten wird klar, dass ausgerechnet die zweiten Spieler von der Standardtheorie abweichen und das Spielergebnis von dem spieltheoretischen Gleichgewicht entfernen. «Impunity Cell» macht deutlich, dass die ersten Spieler nach der Standardtheorie spielen, indem sie den zweiten Spielern einen möglichst kleinen Anteil anbieten. Wie oben erläutert, gibt es zwei mögliche Gründe, warum die zweiten Spieler positive Angebote unter der Annahme der Nicht-Anonymität ablehnen können. Zum einen wollen sie einen guten Eindruck bei dem Experimentator hinterlassen, damit sie zu künftigen Experimenten eingeladen werden (Bolton & Zwick, 1995). Das Verhalten der ersten Spieler in «Impunity Cell» zeigt allerdings, dass dieser Grund, der auch für sie relevant sein sollte, nicht nur unbestätigt, sondern auch als unwahr bewiesen wird. Es wird also unklar, warum dieser für die zweiten Spieler gelten soll, wenn er für die ersten Spieler nicht gilt (Bolton & Zwick, 1995). Zum anderen können die zweiten Spieler es vermeiden wollen, sich unangenehm vor dem Experimentator zu fühlen, indem sie ein «erniedrigendes» Angebot annehmen (Bolton & Zwick, 1995). Diese Behauptung wird jedoch durch «Impunity Cell» widerlegt, wo die zweiten Spieler gar kein Angebot, nicht mal von \$0.20, abgelehnt haben. Folglich kann man behaupten, dass die Anonymitätshypothese keinen bedeutsamen Einfluss auf das Verhalten der Spieler hat.

Es wurde der Einfluss der Anonymität und der Möglichkeit unfaires Handeln zu bestrafen untersucht. Im Laufe der Forschung wurden sehr interessante und viel erläuternde Folgerungen herauskristallisiert. Erstens wurde es durch die Daten anschaulich, dass die Bestrafungshypothese mehr vom Verhalten der Spieler, und zwar ihrer Abweichung von der Standardtheorie, erklärt als die Anonymitätshypothese. Der Anonymitätseffekt ist zwar vorhanden und signifikant, hat aber relativ schwache Begründungskraft. Zweitens hat die Bestrafungsmöglichkeit einen enormen Effekt auf das Verhalten beider Spieler, somit der Prozentsatz der Gleichgewichte drastisch gestiegen ist. Drittens wurde es festgestellt, dass das Verhalten des ersten Spielers im Einklang mit der Standardtheorie ist und deswegen die Abweichung vom spieltheoretischen Gleichgewicht nicht erklären kann. Der Vergleich zwischen «Cardinal Ultimatum Game» und «Impunity cell» zeigt, dass die zweiten Spieler bereit sind, größere Anteile abzulehnen, als die ersten Spieler anzubieten wünschen.

Schluss

In dieser Forschung wurden wissenschaftliche Publikationen analysiert, welche den Einfluss der Faktoren Betragshöhe, Anonymität und Bestrafung auf das Verhalten von Spielern und das Resultat des Ultimatum Spieles untersuchen. Es wurde herausgefunden, dass alle drei Faktoren einen signifikanten und bemerkenswerten Einfluss auf das Handeln der Spieler ausüben. Überdies wurde es klar, dass die Möglichkeit der Bestrafung eine zentrale Rolle spielt. Ohne sie nähern sich empirische Ergebnisse dem theoretischen Gleichgewicht und somit der klassischen ökonomischen Theorie.

References

1. Andersen, Steffen, Seda Ertac, Uri Gneezy, Moshe Hoffman, and John A. List. 2011. «Stakes Matter in Ultimatum Games: Dataset.» *American Economic Review*, 101(7), 3427-39.
2. Bolton, Gary and Rami Zwick. 1995. «Anonymity versus punishment in ultimatum bargaining.» *Games and Economic behavior*, 10(1): 95-121.
3. Cameron, Lisa A. 1999. «Raising the Stakes in the Ultimatum Game: Experimental Evidence from Indonesia.» *Economic Inquiry*, 37(1): 47-59.
4. Güth, Werner, Rolf Schmittberger, and Bernd Schwarze. 1982. «An Experimental Analysis of Ultimatum Bargaining.» *Journal of Economic Behavior and Organization*, 3(4): 367-88.
5. Hoffman, Elizabeth, McCabe, K., Shachat, K., & Smith, V. 1994. «Preferences, property rights, and anonymity in bargaining games.» *Games and Economic behavior*, 7(3), 346-380.
6. Kahneman, Daniel & Tversky, Amos. (1980). *Prospect theory*. *Econometrica*, 12.
7. Kahneman, Daniel, Knetsch, J. L., & Thaler, R. H. 1986. «Fairness and the assumptions of economics.» *Journal of business*, S285-S300.
8. Mill, J. S. 1836. «On the definition of political economy; and on the method of investigation proper to it.» *London and Westminster Review*, 4(October), 120-164.
9. Oosterbeek, Hessel, Randolph Sloof, and Gijs van de Kuilen. 2004. «Cultural Differences in Ultimatum Game Experiments: Evidence from a Meta-Analysis.» *Experimental Economics*, 7(2): 171-88.
10. Orne, Martin. 1962. «On the social psychology of the psychological experiment: With particular reference to demand characteristics and their implications.» *American psychologist*, 17(11), 776.
11. Slonim, Robert, and Alvin E. Roth. 1998. «Learning in High Stakes Ultimatum Games: An Experiment in the Slovak Republic.» *Econometrica*, 66(3): 569-96.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Спис Богдан Олександрович, студент факультету Економіки та Бізнесу
 Франкфуртський університет ім. Гете
 60629 Франкфурт-на-Майні, Німеччина
 e-mail: bohdan.spys@stud.uni-frankfurt.de

ДАННЫЕ О АВТОРЕ

Спис Богдан Александрович, студент факультета Экономики и Бизнеса
 Франкфуртский университет им. Гёте

60629 Франкфурт-на-Майне, Германия
e-mail: bohdan.spys@stud.uni-frankfurt.de

DATA ABOUT THE AUTHOR

Spys Bohdan, student of the Faculty of Economics and Business
Goethe University Frankfurt
60629 Frankfurt am Main, Germany
e-mail: bohdan.spys@stud.uni-frankfurt.de

УДК 339.91

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-162-173>

ТЕНДЕНЦИИ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНОГО ДЕФЛЯЦИОННОГО КРИЗИСА МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ ПОСЛЕ 2007 ГОДА

Хитов М. М.

В данной статье рассматриваются теоретические вопросы нынешнего глобального кризиса модели развития, который начался в 2007 г. Анализируются разные теоретические концепции возникновения и протекания кризисных процессов с точки зрения предпосылки у мейнстрима о существующем равновесии в экономических системах, которое поддерживается сложившимся представлением о товарном характере денег.

Излагается наше представление о роли финансового сектора в развитии реальной экономики, как и о природе и механизмах протекания кризиса модели развития. Мы не считаем, что равновесие является естественным состоянием реальных экономических систем, в которых деньги служат единственно как средство обмена. Соответственно, мы рассматриваем деньги как внешний фактор в отношении реальной экономики, а финансовый сектор как самостоятельный, действующий в соответствии со своими собственными закономерностями и в большой степени определяющий процессы, которые протекают в реальной экономике.

В исследовании утверждается, что современной экономической системе, в течение всей ее истории, свойственна тенденция постоянного роста дисбалансов, которой противостоит более интенсивная тенденция формирования более эффективных экономических структур.

Делается анализ актуальной экономической ситуации, исходя из некоторых важных обстоятельств, которые привели к сокращению масштабов финансового сектора экономики и к спаду его эффективности.

Рассматриваются альтернативные направления существующих потенциалов для созидания в мировой экономике. Делаются соответствующие выводы о том, что глобальная цивилизация стоит на пороге эпохальных перемен и важно, в какую сторону повернут общественные процессы в отдельных регионах мира для обеспечения благополучия всех народов, построенном на более высоком уровне общественного разделения труда.

Ключевые слова: глобальный дефляционный кризис, модель развития, разрушение и созидания, равновесие и дисбалансы в экономике, роли денег, уровень разделения труда

ТЕНДЕНЦІЇ В СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ ДЕФЛЯЦІЙНОЇ КРИЗИ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ПІСЛЯ 2007 РОКУ

Хітов М. М.

В даній статті розглядаються теоретичні питання нинішньої глобальної кризи моделі розвитку, який почався в 2007 р. Аналізуються різні теоретичні концепції виникнення і протікання кризових процесів з точки зору передумови у мейнстрімі про існуючі рівноваги в економічних системах, які підтримуються сформованою уявою про товарний характер грошей.

Викладається наше бачення про роль фінансового сектора в розвитку реальної економіки, як і про природу і механізми протікання кризи моделі розвитку. Ми не вважаємо, що рівновага є природним станом реальних економічних систем, в яких гроші служать тільки як засіб обміну. Відповідно, ми розглядаємо гроші як зовнішній фактор щодо реальної економіки, а фінансовий сектор як самостійний, який діє відповідно до своїх власних закономірностей і у великій мірі визначає процеси, які протікають в реальній економіці.

У дослідженні стверджується, що сучасній економічній системі, протягом всієї її історії, властива тенденція постійного зростання дисбалансів, якій протистойть більш інтенсивна тенденція формування більш ефективних економічних структур.

Аналізується актуальна економічна ситуація, виходячи з деяких важливих обставин, які привели до скорочення масштабів фінансового сектора економіки і до спаду його ефективності.

Розглядаються альтернативні напрямки існуючих потенціалів для розбудови в світовій економіці. Робляться відповідні висновки про те, що глобальна цивілізація стоїть на порозі епохальних змін і важливо, в який бік повернуть суспільні процеси в окремих регіонах світу для забезпечення благополуччя всіх народів, побудованому на більш високому рівні суспільного поділу праці.

Ключові слова: глобальна дефляційна криза, модель розвитку, руйнування і розбудова, рівновага і дисбаланс в економіці, роль грошей, рівень поділу праці.

TRENDS IN THE WORLD ECONOMY IN THE CONTEXT OF THE GLOBAL DEFLATION CRISIS DEVELOPMENT MODEL AFTER 2007

Hitov Mitko

This article examines the theoretical issues of the current global crisis of the development model, which began in 2007. Different theoretical concepts of the emergence and course of crisis processes are analyzed from the point of view of the mainstream premise of the existing equilibrium in economic systems, which is supported by the prevailing concept of the commodity nature of money.

Our understanding of the role of the financial sector in the development of the real economy, as well as the nature and mechanisms of the crisis in the development model, is presented. We do not believe that equilibrium is a natural state of real economic systems in which money serves only as a medium of exchange. Accordingly, we consider money as an external factor in relation to the real economy, and the financial sector as an independent one, acting in accordance with its own laws and to a large extent determining the processes that take place in the real economy.

The study argues that the modern economic system, throughout its history, is characterized by a tendency of constant growth of imbalances, which is opposed by a more intense tendency to form more efficient economic structures.

An analysis of the current economic situation is made, based on some important circumstances that led to a reduction in the scale of the financial sector of the economy and to a decline in its efficiency.

Alternative directions of existing potentials for creation in the world economy are considered. Appropriate conclusions are drawn that global civilization is on the verge of epoch-making changes and it is important in which direction social processes in certain regions of the world will turn to ensure the well-being of all peoples, built on a higher level of social division of labor.

Key words: global deflationary crisis, development model, destruction and creation, equilibrium and imbalances in the economy, the role of money, the level of division of labor

JEL Classification: A11, F20, E44.

Когда впервые в 2007 году начало разгораться пламя нынешнего глобального кризиса модели развития, многие экономисты утверждали, что все возникшие проблемы – лишь естественная часть развития капитализма и что все скоро вернется на круги своя, что устойчивый экономический рост снова станет частью нашей повседневной жизни, продолжится научно-технический прогресс, на чьей основе народы на Земле будут только увеличивать свое благосостояние. Наша исследовательская группа была чуть ли не единственная, которая более десяти лет тому назад активно предупреждала, что наблюдаемые провалы в экономиках ведущих стран мира не являются обычным циклическим кризисом, что они только начало одной длинной цепочки распада некогда глобальной системы разделения труда в отдельных региональных центрах и в случае не имеет никакого значения, под каким «соусом» (предлогом) все эти процессы будут предложены широкой народным массам! Сегодня мы уже четко наблюдаем, что всего за одно десятилетие резко снизились глобальная торговля и экономическое сотрудничество между странами, все более возобладают протекционистические меры и откровенное закрытие внутренних рынков для конкурентов с других регионов мира, а поводы всегда находятся в изобилии. Важен тренд и он идет в однозначном направлении.

Откуда сложилось такое мышление, как выстраивалось оно у экспертного сообщества в течение развития экономической науки в последний двадцатый век?

Огромная часть экономистов продолжает считать, что естественным состоянием каждой системы является равновесие. Это убеждение поддерживается сложившимся представлением о товарном характере денег: считается, что они лишь один из многих товаров, торгуемых рядом с другими. По этой причине их наличие не играет принципиальную роль в экономике, кроме обеспечения экономии транзакционных издержек (сравнивая с бартерным обменом, например). Предпосылка нейтральности денег позволяет рассматривать экономические процессы как равновесные, без значения, как их описывать – в денежных или натуральных единицах. Соответственно, оценка реальных экономических процессов и разработка прогнозов исходят от этой предпосылки. Любой экономический кризис рассматривается как отклонение от равновесия, которое связано с внешними, по отношению к экономике, воздействиями. Обычно имеются в виду «человеческие» (сознательные или несознательные) ошибки в сфере денежной или бюджетной политики, или в другой сфере, что особенно актуально в последний год «внешних» для экономической системы воздействий.

При этом считается, что в кризисный период должна произойти коррекция допущенных ошибок, после чего экономика вернется к равновесию под действием ее имманентных закономерностей. Такая логика очень ясно прослеживалась, например, по отношению к европейскому бюджетному кризису или к экономическим спадам в последний год, вследствие карантинных мероприятий в разных точках мира. Не редко услышать рассуждения вроде: «в нулевых годах XXI века правительства периферийных стран Европы проявляли неосторожностью, накапливая бюджетные расходы выше допустимых уровней, но сейчас, благодаря строгим

мерам економії, господарства встановлять порушений баланс, після чого економіки повернуться на траєкторію росту». Незважаючи на те, що економісти схожі в своїх методологічних підходах, вони відрізняються в оцінці того, які саме помилки і на який часовий період призводять до окремих спостережуваних кризисів.

Коли кризові процеси по всьому світу тільки починалися в кінці 00-х років, вважалося, що справа йде тільки об помилках в регулюванні фінансового сектора внаслідок неправильної оцінки значущих по своїм обсягам вироблених цінних паперів. Однак, з'ясувалося, що глибина, масштаби, і, що ще важливіше – тривалість кризи не можуть бути пояснені цим обставиною. Список допущених помилок почав рости: додалася і неправильна політика Федеральної резерви США, опоздавши з жорсткістю грошової політики в середині нулевих років, після її послаблення як реакція доткомовського кризи. Включилася і неправильна політика американського уряду, з його спеціалізованими агентствами, сформованими ціновими бульбарами на ринку нерухомості, з однієї сторони, а з іншої – необґрунтовано роздуваний контингент отримувачів іпотечних кредитів. Бюджетний європейський криза змусив експертів говорити об помилках, допущених в сфері бюджетної політики, і в цілому – в стратегії переходу до євро. Проблеми, пов'язані з підвищенням ліміту американського державного боргу і фінансова пропасть, дали поштовх обговорювати і помилки американського уряду в бюджетній політиці і т.д., і т.п.

Є і більш радикальні підходи, в межах яких шукають джерело нинішніх проблем в більш віддаленому минулому: в реформі грошової системи і перегляді грошової політики в кінці 70-х і початку 80-х років минулого століття, в відмові від фіксованого курсу долара до золота і т.д. Адепти таких підходів вважають, що приймаємі в наше час заходи не стосуються фундаментальних причин кризи і тому неефективні. По цій причині вони, як правило, виходять з радикально песимістичними прогнозами стосовно майбутнього світової економіки. Однак, при всіх своїх відмінностях, і помірні, і радикальні економісти мислять в категорії рівноваги, яке ніби може бути відновлено за рахунок одних або інших адміністративних рішень, після чого економіка повернеться до попереднього зросту.

Умеренні економісти, які складають величезну більшість експертного суспільства, вважають, що до нинішнього дня основні помилки вже відомі; заходи, направлені на їх подолання, вже розроблені і реалізуються, і поступово їх вплив почне відчуватися, а економіка – відновлюватися. Все ще є слабкі місця, в першу чергу – нерешена проблема з фінансовою пропастю і політикою в стосунку державних боргів розвинених країн, в особливості – США (на цьому місці економісти дружно звинувачують політиків, які по їх думці не бажають вирішити цю проблему).

Крім цього, допускається, що з часом з'являться ще якісь-то проблеми, пов'язані з непоміченими помилками, які виникли в минулому. Все-таки, вважається, що ймовірність цього невелика, а і масштаб можливих проблем неспівимий з тими, які вже в полі зору експертів. Багато знаходяться в постійному стані очікування якихось-то переломних подій в даний час. Інші, покладаючись на масштаб існуючих проблем, відкладають цей момент на більш пізній етап. В цілому, економічне суспільство схильне демонструвати стриманість в оцінці, маючи на увазі попередній не дуже успішний досвід передбачення. Радикальні економісти теж дивляться на поточну ситуацію більш стримано, так як вони теж набули досвід невиконаними апокаліптичними прогнозами.

Наша точка зору на економічні процеси суттєво відрізняється від підходів як помірних, так і радикальних економістів. Замість того, щоб розглядати рівновагу як природне стан справ реальних економічних систем, в яких гроші служать засобом обміну. Ми вважаємо, що гроші є зовнішнім фактором в стосунку т.н. «реальної економіки». В цій зв'язі, ми розглядаємо фінансовий сектор як самостійний, діючий в відповідності до своїх власних закономірностей і в великій ступені визначає процеси, які відбуваються в реальному секторі. Взаємозв'язок між реальним і фінансовим секторами можна описати за допомогою належної Шумпетеру метафори про «созидателіне руйнування». Імпульси, що походять з фінансового сектора, постійно руйнують побудовані зв'язки між суб'єктами реальної економіки і в той же час сприяють для формування нових, більш ефективних, з його точки зору, взаємних зв'язків. В періоди, коли з'являються умови для углублення технологічного розподілу праці в суспільстві в цілому, така модель взаємодії сприяє бурному розвитку науково-технічного прогресу і зросту світової економіки. При цьому, треба мати на увазі, що між процесами створення і руйнування існує складна взаємна зв'язок. В довгостроковому аспекті темпи руйнування завжди вищі, ніж темпи створення, незважаючи на те, що в короткостроковому плані можна спостерігати і протилежне співвідношення. Більш того, і одні і інші визначаються різними наборами умов, тому розрив між темпами може сильно змінюватися з часом. В будь-якому випадку можна стверджувати, що сучасній економічній системі, в процесі всієї її історії, властива тенденція постійного зростання дисбалансів, на яку протистоїть більш інтенсивна тенденція формування більш ефективних економічних структур.

Важко мати на увазі, що локалізація процесів руйнування і створення різна. Увага економістів, істориків, ЗМІ і широкій публіці звичайно привертано до тих точок, в яких активні созидателіне процеси. Що стосується руйнівних процесів, вони навіть якщо потрапляють в поле зору, звичайно страждають невідомістю своїх масштабів і в більшості випадків сприймаються як тимчасове явище, чий наслідок швидко буде подоланий за рахунок процесів створення. Крім цього, багато руйнівних процесів, наприклад розпад соціальних структур, забезпечують стабільність і безпеку місцевих суспільств і їх членів, не мають і не можуть отримати грошову оцінку, з-за чого

находятся вне экономических анализов. В этом контексте следует отметить, что нужно более внимательно изучать опыт Болгарии и Украины в последние три десятилетия после распада советской системы разделения труда в результате капитуляции СССР в Холодной войне (Третьей мировой войне¹).

Следует отметить, что в ходе взаимодействия между реальным и финансовым секторами могут возникнуть ситуации «ложного» созидания. В случае речь идет о финансовых пузырях, в ходе развития которых происходит сверхпроизводство, лежащих в их основе активов сверх того количество, которое допустимо условиями для пропорционального развития реального сектора. Таким образом наша оценка экономических событий и их прогнозирование основываются на понимании наличия сложных и неоднозначных взаимосвязей между финансовым и реальным секторами, между процессами созидания и разрушения.

Анализ экономической ситуации включает следующие принципиальные моменты:

- оценка масштаба и направления деятельности финансового сектора;
- определения локализации и оценки интенсивности инициированных ими процессов разрушения;
- оценка потенциала созидательных процессов и их возможной локализации с разграничением их реальных и ложных созиданий (финансовые пузыри);
- в случае обнаружения потенциальных или реальных финансовых пузырей – оценка потенциала их роста и возможные последствия их лопания.

При анализе нынешнего кризиса мы исходим из следующих основных положений:

- в период после Второй мировой войны инициированные финансовой системой разрушительные процессы в основном локализируются на периферии глобальной экономики, тогда как созидательные процессы реализуются главное в ее ядре – в США и других западных странах, включая Японию и некоторые другие малые азиатские страны из ближней периферии;
- потенциал созидательных процессов в модели научно-технического прогресса в странах-ядрах, основанный на постоянном углублении технологического разделения труда, был исчерпан к началу 70-х годов прошлого века;
- в тот период разрушительные процессы, которые раньше локализовались на периферии глобальной экономики, начинают затрагивать территорию ее ядра;
- принятые в конце 70-х и начало 80-х годах меры по либерализации финансового сектора, в том числе и в международном масштабе (свободное движение капиталов), способствуют активизации «ложного» созидания², которое позволило компенсировать в большой степени последствия процессов разрушения в странах ядрах;
- в то же время разрушительные процессы в мировой экономике продолжают, однако их последствия затрагивают преимущественно страны периферии (черед локальных кризисов, включая азиатский) и ближняя периферия (Япония). Следует отметить, что распад мировой экономической системы разделения труда ведет к резкому расширению потенциальной зоны действия разрушительных процессов;
- начиная с 2001 г. процесс лопания финансовых пузырей достиг до ядра глобальной экономики (кризис «доткома»), который однако локализован за счет резкого послабления денежной политики и быстрого нарастания бюджетных расходов США;
- в результате ускорилось образование пузыря в секторе недвижимости, который лопнул в 2007 г. и послужил началом глобального экономического кризиса.

Кризис привел к сокращению масштабов финансового сектора экономики и к спаду его эффективности. Начался процесс сокращения кредитных мультипликаторов, многие финансовые институты либо обанкротились, либо оказались на грани банкротства. Несостоятельность Lehman Brothers к осени 2008 г. ускорила процессы падения кредитного мультипликатора и поставила американскую и мировую экономику перед риском неспособности финансовой системы справиться с осуществлением присущих ей кредитно-кассовых операций.

С целью предотвращения дальнейшего сокращения кредитных мультипликаторов в разных странах начали реализовываться программы предоставления ликвидностей банкам на короткие или длинные сроки – фактически протекало замещение кредитных денег свеженапечатанными центральными банками, а многие финансовые институты были полностью или частично национализированы. Государства были вынуждены принять на себя часть функций финансовой системы по обеспечению нормального функционирования реального сектора экономики, то есть, наступило замещение кредитов поступлениями бюджетных средств, в результате чего произтек резкий скачок государственного долга, что скоро после этого привело к бюджетным кризисам в ряде стран и нарастание опасностей таковых в других.

Исходя из представленных положений, можно оценить экономическую ситуацию именно такой, какой ее наблюдаем на настоящем этапе:

Актуальное состояние финансового сектора

1. Падение кредитного мультипликатора и замещение кредитных денег деньгами центральных банков продолжается высокими темпами весь период после острой фазы кризиса 2008 г. (рис. 1). За это время балансы

1 Более подробно: Дуранков Боян, «Начало и конец Третьей мировой войны», <https://chitanka.info/text/8190-nachaloto-i-krajat-na-tretata-svetovna-v>

2 О факте, что речь идет именно о ложном созидании указывает быстрое нарастание доли финансового сектора в совокупных доходах. В тех случаях, в которых речь идет о процессах реального созидания, соотношение между финансовым и реальным секторами тоже может меняться, но в намного более узких пределах.

центральных банков ведущих государств мира (США, Еврозоны, Великобритании, Японии, Китая, Канады, Австралии, Швейцарии, Бразилии, Индии) были расширены больше, чем на 20 трлн. доллара США или более, чем в пять раз (за семь лет до начала кризиса рост был не более 50%). Большие центральные банки мира продолжают поддерживать эту политику количественных денежных послаблений, используя тот или иной инфо повод. В результате такой политики реальная ставка центробанков разных стран мира уже стабильно находится на отрицательной территории, что превышает инфляцию по местам (смотри пятую колонну в таблице 1):

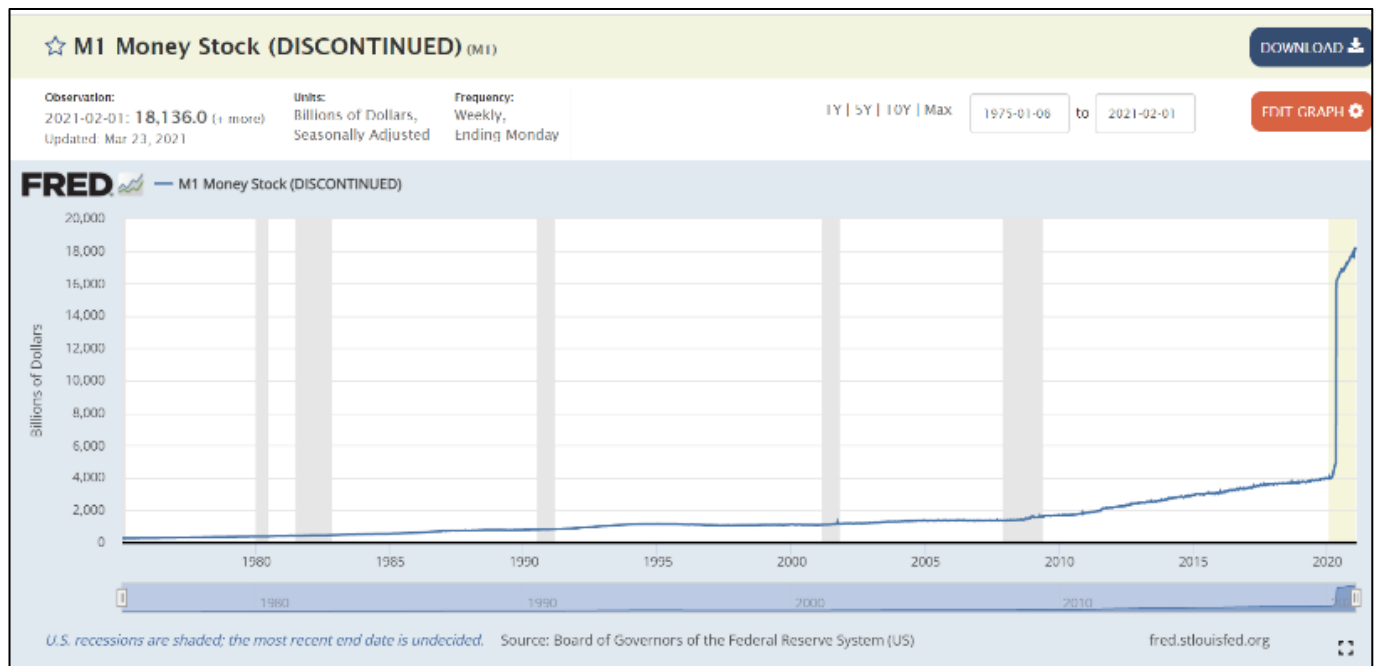

Рисунок 1.

Источник: <https://fred.stlouisfed.org/series/M1?fbclid=IwAR2iLzwcL2Jj7x0C7kx7AU2iOwB7rc-TSfEqQMhExdRko8hsxXrQWa7dHs>

Таблица 1.

Global Central Bank Policy Rates						
Country	Rate	Central Bank Rate (Today)	CPI YoY	Real Central Bank Rate	Last Move	Last Move Date
Switzerland	Target Rate	-0.75%	-0.5%	-0.3%	Cut	Jan-15
Denmark	Deposit Rate	-0.60%	0.6%	-1.2%	Hike	Mar-20
Eurozone	Deposit Rate	-0.50%	0.9%	-1.4%	Cut	Sep-19
Japan	Policy Rate Bal	-0.10%	-0.4%	0.3%	Cut	Jan-16
Sweden	Repo Rate	0.00%	1.4%	-1.4%	Hike	Dec-19
Norway	Deposit Rate	0.00%	3.3%	-3.3%	Cut	May-20
UK	Bank Rate	0.10%	0.7%	-0.6%	Cut	Mar-20
Poland	Repo Rate	0.10%	2.4%	-2.3%	Cut	May-20
Australia	Cash Rate	0.10%	0.9%	-0.8%	Cut	Nov-20
US	Fed Funds	0.13%	1.7%	-1.6%	Cut	Mar-20
New Zealand	Cash Rate	0.25%	1.4%	-1.2%	Cut	Mar-20
Canada	Overnight	0.25%	1.1%	-0.9%	Cut	Mar-20
Peru	Policy Rate	0.25%	2.4%	-2.2%	Cut	Apr-20
Czech Republic	Repo Rate	0.25%	2.1%	-1.9%	Cut	May-20
Chile	Base Rate	0.50%	2.8%	-2.3%	Cut	Mar-20
Thailand	Policy Rate	0.50%	-1.2%	1.7%	Cut	May-20
South Korea	Repo Rate	0.50%	1.1%	-0.6%	Cut	May-20
Hong Kong	Base Rate	0.86%	1.9%	-1.0%	Cut	Mar-20
Saudi Arabia	Reverse Repo	1.00%	5.2%	-4.2%	Cut	Mar-20
Taiwan	Discount Rate	1.13%	1.4%	-0.2%	Cut	Mar-20
Malaysia	Policy Rate	1.75%	-0.2%	2.0%	Cut	Jul-20
Colombia	Repo Rate	1.75%	1.6%	0.2%	Cut	Sep-20
Philippines	Key Policy Rate	2.00%	4.7%	-2.7%	Cut	Nov-20
Brazil	Target Rate	2.75%	5.2%	-2.5%	Hike	Mar-21
South Africa	Repo Rate	3.50%	3.2%	0.3%	Cut	Jul-20
Indonesia	Repo Rate	3.50%	1.4%	2.1%	Cut	Feb-21
China	Loan Prime Rate	3.85%	-0.2%	4.1%	Cut	Apr-20
India	Repo Rate	4.00%	5.0%	-1.0%	Cut	May-20
Mexico	Overnight Rate	4.00%	3.8%	0.2%	Cut	Feb-21
Russia	Key Policy Rate	4.50%	5.7%	-1.2%	Hike	Mar-21
Turkey	Repo Rate	19.00%	15.6%	3.4%	Hike	Mar-21

Скоординированные меры в денежной политике ведущих центробанков способствуют сравнительно низкой волатильности финансовых рынков и отдельных валют. Вместе с общим снижением активности финансового сектора, связанного с продолжающимся падением кредитного мультипликатора и низкая волатильность объясняется кроме того и структурными изменениями в секторе.

Во-первых, значительная часть денежных средств направлялась на покупку государственных ценных бумаг. По существу, большая часть растущей государственной задолженности финансируется, прямо или косвенно, за счет средств, предоставленных центральными банками. Здесь стоит отметить и такой фактор как открытый безлимитный суоп линий между ведущими мировыми банками, который действует все кризисные годы.

Результаты этой совместной работы следующие:

- отсутствие существенной девальвации между отдельными резервными валютами;
- сокращение волатильности между резервными валютами и золотом;
- потеря привлекательности рынка кери трейд.

Следует, однако, понимать, что сами по себе эти меры не являются стимулирующими для мировой экономики. Они позволяют демпфировать колебания и нивелировать действия возможных спекулянтов, чтобы лишний раз не «раскачивать лодку». Если сделать аналогию с автомобилями, то это смазка двигателя, но не замена его изношенных деталей (отстранения диспропорции) и тем более – не наполнение резервуара (увеличение потребительского спроса).

На втором месте, резко увеличился объем средств, направленных к рынкам безрисковых, или с низкой ставкой, активов. К подобному роду активов относятся, на первом месте, государственные облигации. Облигации самых надежных, с точки зрения инвесторов государств, таких как США и Германия пользуются особым спросом, что обуславливает их низкую и даже отрицательную доходность (отчитывая инфляцию, а в некоторых случаях без ее отчитывания).

Кроме этого, все более широким спросом пользуются корпоративные облигации, которые несмотря на непрерывно расширяющийся объем предложения демонстрируют снижающуюся доходность (в определенных моментах некоторые корпоративные облигации показывают доходность ниже государственных). Многие признаки показывают, что на рынке облигаций сформировался новый финансовый пузырь (скорее, речь идет о нескольких пузырях). Действительно, понижение доходности по облигациям позволило многим эмитентам заместить ранее выданные дорогие эмиссии более дешевыми и таким образом продемонстрировать улучшение своих финансовых показателей, без какой-либо связи с состоянием их реального бизнеса. Таким образом привлекательность новых эмиссий растет, что ведет к росту спроса и дальнейшему падению доходности. Повышение цен на облигации позволяет инвесторам показывать в своих отчетах рост доходов!

Третье, резко выросли объемы наличных денежных средств на счетах экономических агентов. Объем средств на счетах финансовых и нефинансовых корпораций США превысил 3 трлн. долларов, а только в финансовом секторе накопились наличные на более 2 трлн. долларов (в 2007 г. они были всего 20 млрд.). Все более отчетливо наблюдается тенденция, известная как «бегство от денег». В частности, ряд швейцарских банков начали собирать таксы на сохранение с их стороны средств на банковских счетах, вместо того, чтобы платить проценты, что за всю историю банковского дела считалось практикой.

Корпорации в массовом порядке начали менять свою дивидендную политику, увеличивая долю доходов, оплачиваемых собственниками. Операции по обратным выкупам акций стали частой практикой. Такая политика успешных компании вынуждает менее успешные увеличивать объем взаимствований (в основном, в форме облигаций) для увеличения платежей акционерами. В результате наблюдаем рост в курсах акций, который никоим образом не обусловлены ситуацией в реальной экономике, которая, наоборот, находится в депрессивном состоянии.

Актуальное состояние реального сектора

В настоящее время темпы роста во всех регионах мира продолжают снижаться, в некоторых частях света неоднократно регистрировалась рецессия. Это относится к Еврозоне, Великобритании (где уже наблюдали феномен тройной рецессии, что еще не было знакомо для ортодоксальной экономической науки), к Японии, которая несмотря на свою агрессивную денежную политику, испытывает серьезные проблемы в своем индустриальном секторе. Китайская экономика уже замедлила темпы роста ВВП, тоже самое относится к Индии и Бразилии.

Отдельно стоит отметить состояние американской экономики, которая вопреки усилиям статистических служб показывает смешанную динамику. Неслучайно Федрезерв уже несколько лет самостоятельно собирает данные о рынке труда, т.к. недовольны «усилиями» властей не отражать в полной мере в официальной статистике реальные процессы, которые протекают в экономике. Даже если согласимся, что в американской экономике наблюдается первые индикаторы экономического роста, не стоит забывать, что в большей степени они связаны с продолжающейся все более дорогой государственной программой для стимулирования экономики, поддерживаемой быстро растущими государственными долгами, что стало особенно очевидно в последний год, когда появилась и «объективная» причина для столь эскалирующих новых обязательств. В тоже время очевидно, что денежные вливания в экономику не задействуют эффект мультипликатора, так как получаемые американскими корпорациями средства в конечном итоге утекают на их счета и не используются для инвестиций в реальную экономику. Если ситуация рассматривается не с точки зрения такого синтетического показателя как ВВП, а с точки зрения реальной экономики, то следует обратить внимание на такой показатель как Baltic Dry Index

– индекс для фрахта плавательных судов. Например, в 2012, 2016, 2019 и 2020 годах он продолжал резко сокращаться, категорически показывая устойчивую тенденцию спада в логистическом секторе, в международной торговле и в конечном потребительском спросе, начиная с 2008 году.

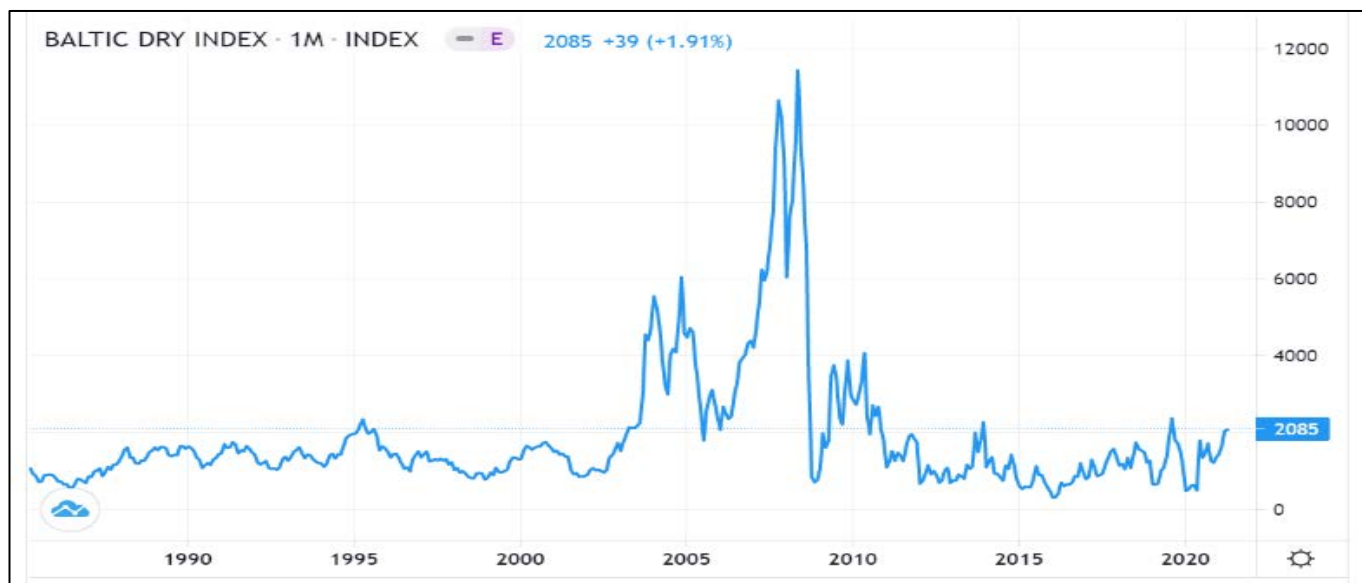

Рисунок 2.

Источник: <https://tradingeconomics.com/commodity/baltic>

В последние годы значение индекса колеблется от 5 до 25 раза ниже, чем пиковые значения достигнутые в мае 2008 года.

Для полноты картины по мировой экономике добавим данные по потребительскому спросу и безработице. Падение потребительского спроса является ключевым моментом нынешнего глобального экономического кризиса (о причине этого процесса – дальше в изложении). Например в Еврозоне потребление домохозяйств все время падает в последние годы с темпами около 1,5% в год. Хорошим показателем, свидетельствующим о подобных тенденциях, является сокращающееся число зарегистрированных новых машин. Симптоматично, что в последние годы все члены Еврозоны регистрируют спады – для некоторых стран-членов падения иногда поистине катастрофические, в пределах от 20 до 50% в год.

Безработица тоже является проблемой, с которой ни одно правительство не смогло до конца справиться. Для ЕС «лидерами» по этому показателю являются южные страны, такие как Греция и Испания, где она остается выше 15% трудоспособного населения.

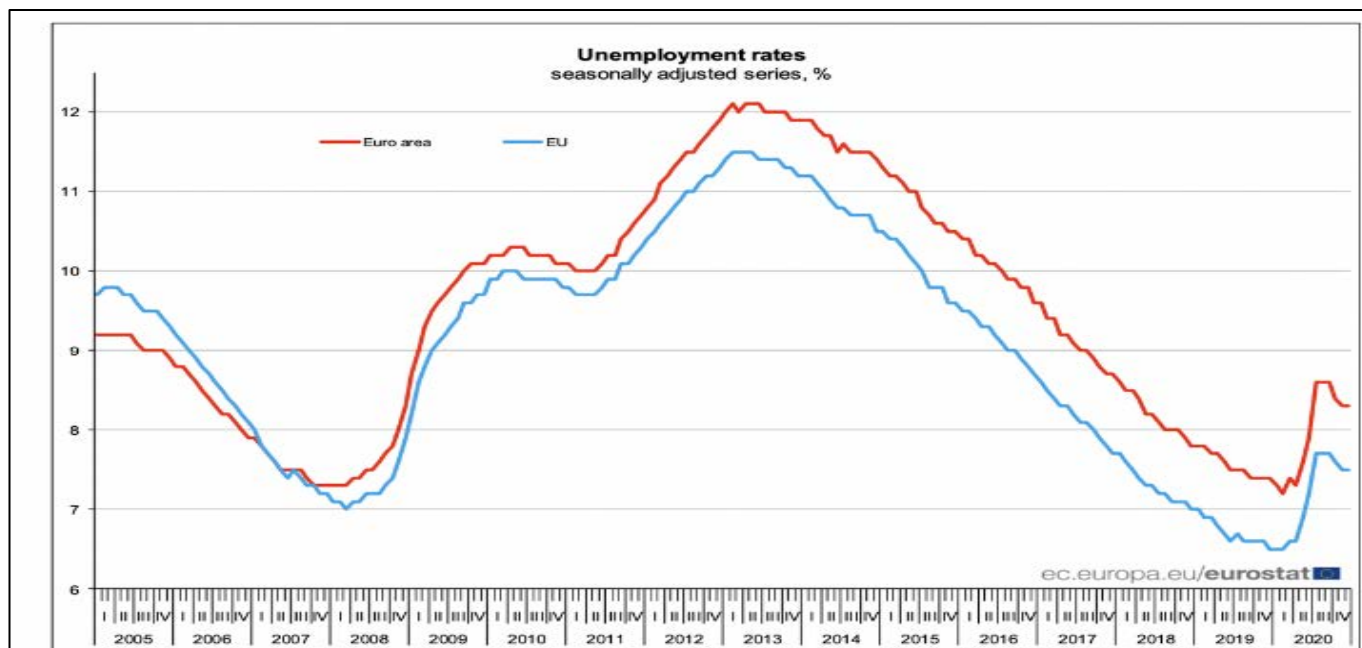

Рисунок 3.

Источник: <https://www.investor.bg/novini/130/a/bezroboticata-v-evrozonata-ostava-bez-promiana-na-nivo-ot-83-321071/>

Неоднозначная картина безработных и в США. По формальным показателям до начало 2020 года она опустилась под 10%, но в случае роль играют некоторые статистические хитрости, без которых данные были бы куда более удручающими:

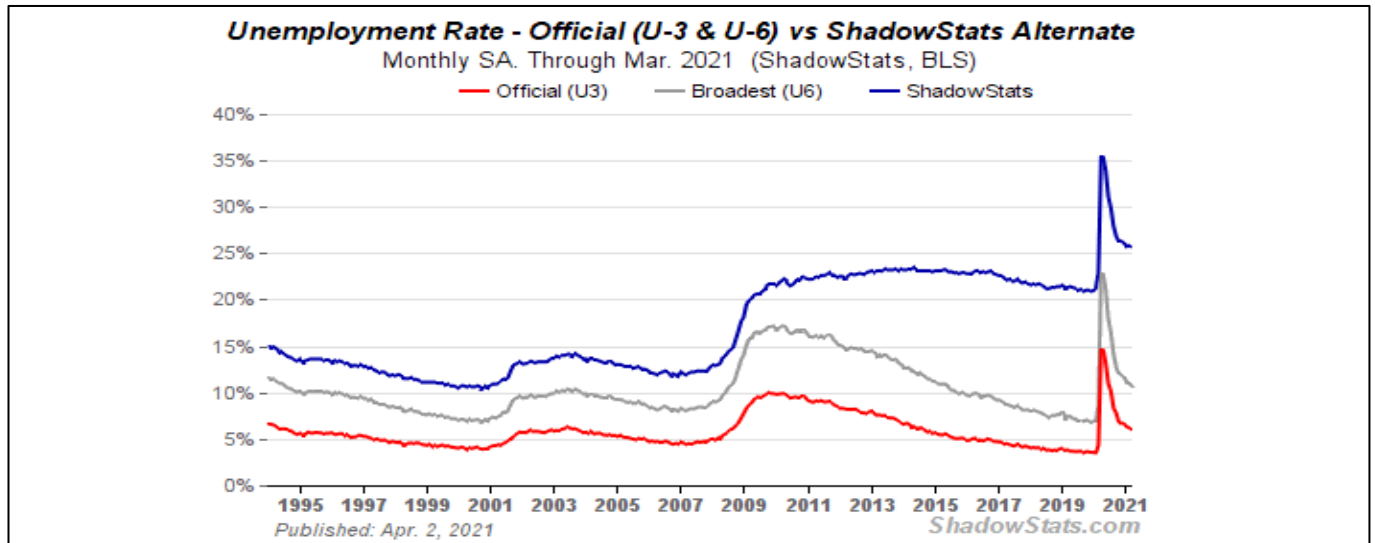

Рисунок 4.

Источник: http://www.shadowstats.com/alternate_data/unemployment-charts

В случае тревогу вызывает тот факт, что несмотря на уже многотриллионные денежные вливания, они в состоянии лишь поддерживать видимость стабильности, которая расшатывается сразу после окончания соответствующих программ вливания. Проблема в том, что после попадания на глобальный рынок, эти колоссальные денежные средства начинают давить на потребительскую инфляцию по всему миру, что дает о себе знать через процессы резкого падения уровня реальных доходов граждан в странах Третьего мира.

Кроме этого, соотношение работающих граждан США ко всему населению страны так и не восстановилось после провала этого показателя в 2008-2009 г. И если сравнить показатель официальной безработицы со соотношением количества экономически активного населения к занятым, можно установить, что с начала 90-х до 2008 г. между этими двумя показателями наблюдается значительная корреляция, которая сегодня уже не существует. Для достижения корреляции текущий уровень безработицы должен достигать числовые стоимости порядка 9-9,5% - именно такой был уровень показателей на пике первой фазы глобального дефляционного экономического кризиса. Нет никакого ощутимого прогресса по застойной безработице и данные последнего ковидного года только затверждают и усиливают эту тенденцию.

В последние годы ВТО активно ставит под сомнение концепцию декаплинга, на чьей основе многие экономисты считали, что нынешние экономические проблемы будут преодолены за счет роста развивающихся стран, которые таким образом смогут самостоятельно обеспечить экономическое развитие в долгосрочной перспективе для всего мира, независимо от того, что случается с экономиками развитых стран. Самым ярким проявлением декаплинга считалось сохранения высоких темпов роста Китая в первые годы наблюдаемого глобального дефляционного кризиса модели развития. На самом деле ситуация в развивающихся странах в огромной степени зависит от спроса в развитых государствах, поэтому замедление роста в последних рано или поздно приводит к замедлению и в первой группе. Этот вывод полностью совпадает с нашими представлениями о механизме взаимодействия между развитыми и развивающимися странами³, на чьих основаниях во все последние годы мы прогнозировали ход развития мировой экономики, расходясь в своих оценках с большей частью остальных экономистов.

Однако, наш подход требует анализировать не только разрушительных процессов, но и потенциал для созидания в мировой экономике. В этой связи нужно отметить четыре важных направления.

Роботизация

Одна из «новых» идей сводится к широкому использованию роботов в индустриальном производстве. Слово «новая» ставим в кавычки, так как сама идея циркулирует уже несколько десятилетий, а и около нее уже

³ В продолжение темы развивающихся стран следует отметить еще одно обстоятельство: в докризисном периоде перенос производств в страны с дешевой рабочей силой (в последние годы до кризиса это был Китай) был самой прибыльной операцией с точки зрения финансового сектора. Он стал и самым разрушительным фактором для сложившейся структуры мировой экономики, так как способствовал сокращению спроса производимой продукции в такие же или даже в нарастающие масштабы. Следует отметить, что эта тенденция сохраняется, хотя и в более ограниченных относительно докризисного периода, масштабах. При этом Китай, ранее наиболее выигрывающий от этого процесса, постепенно превращается в одну из его жертв. Ограничение масштабов связано с ослаблением финансового сектора и с изменением его структуры, как и с фактом, что такие удобные крупные страны как Китай уже отсутствуют.

накоплен немалый негативный опыт. В настоящее время о таком процессе говорят с энтузиазмом вместе с лозунгом о возвращении производств из Китая обратно в развитые страны. Однако, популярность подобной идеи не делает ее более осмысленной – роботы не могут решить проблему падающего спроса, даже скорее его усугубят. Конечно, можно рассчитывать, что роботы будут производиться в развитых странах, что позволит создать множество новых высокооплачиваемых рабочих мест. Но это было бы возможно до тех пор, пока роботы будут производиться отдельными частями. В этом случае эффективность их приложения будет низкой, даже при условии, что стоимость рабочей силы в Китае будет нарастать. Если производство роботов будет поставлено на конвейер, быстро станет ясно, что оно намного выгоднее именно в Китае или в других азиатских странах.

Вот что говорит по вопросу в 1987 г. патриарх болгарской экономической науки, академик Евгений Матеев: «... Ввод гибких технологий, в т.ч. роботизация, скорее всего усложнят проблему специализации и темпоральных графиков, чем снимут его с повестки дня... Специализированные виды продукции и концентрация производств каждого такого специализированного вида требуют по необходимости широкого рынка для сбыта⁴.» Напомним, что в 80-х годы XX века мировым лидером в робототехнике была Япония. Впрочем, пока робототехника является лишь общей идеей, хотя не исключено, что для ее осуществления могут быть выделены некоторые ресурсы.

Сланцевая революция

Другая актуальная тема для обсуждения среди экспертного сообщества продолжает быть феномен добычи сланцевого газа и его последующего сбыта. Действительно, добыча нетрадиционных (unconventional) углеводородов из сланцевых пород (и не только от них) является уже сложившейся реальностью и это вряд ли кто-то может опровергнуть. Практика показывает, что добыча в промышленных масштабах возможна, что уже существуют хорошо работающие технологии в этом направлении и что они продолжают развиваться, как и что запасов таких углеводородов на планете достаточно.

До недавнего времени «ахилесовой пятой» сланцевой добычи являлось потребление воды – в среднем на один барель нефти нужно было использовать семь барелей воды, которая предварительно смешивается с химикатами и под давлением подается в земные пласты. До недавнего времени коэффициент повторного использования воды был незначительный, сейчас он достигает больше 10% и в этом направлении проводятся активные исследования. Уже работают проекты для технологий «пропанового разрыва», в которых вместо воды используют пропан или сжиженный газ. Растворяясь в жидких углеводородах, потом они полностью извлекаются из пласта, не оказывая воздействия на окружающую среду. Эта технология снимет многие опасения (в т.ч. и экологические), связанные с гидравлическим разрывом пластов.

Если говорить о конкретике, нельзя не отметить, что цена отсечения (breakeven price) для сланцевой нефти при внутрипластовом методе – цена, при которой проект становится экономически рентабельным, после включения всех налогов, операционных и капитальных расходов, как и 15% рентабельности – сократилась с 88 долларов за барель в 2006 году, до около 40 долларов в 2016 году и продолжает сокращаться. И предел развития технологии не достигнут. Результаты сланцевой революции уже перед нашими глазами. В начале 2013 года США достигли ежедневный объем в 7 млн. барелей нефти, а в 2021 году уже почти 11 млн. барелей в день, что делает страну самым большим производителем мира.

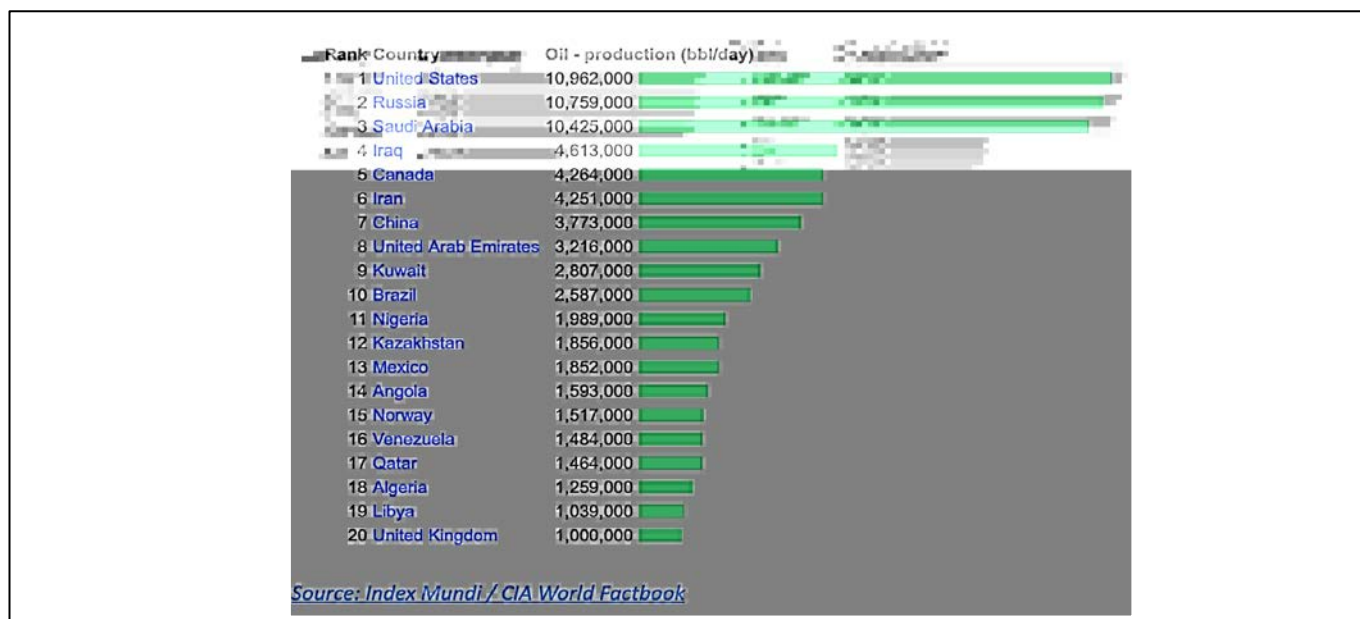

Рисунок 5.

Источник: <https://www.investor.bg/surovini/365/a/grafika-na-denia-koi-sa-nai-golemite-proizvoditeli-na-petrol-v-sveta-za-2019-g-300902/>

⁴ Матеев Евгений, «Структура и управление экономической системой», ДИ «Наука и искусство», София 1987, стр. 346.

Устойчиво низкие цены на нефть и газ инициировали переустройство американского энергетического сектора, как и стимулировали возврат некоторых энерго и сырьевых (органическая химия) производств с Азии обратно в США. Долгосрочные перспективы развития технологии и ее приложения однако не очевидны, особенно после прихода демократической администрации в Белом доме. Все таки, этот фактор работает в поддержку американской экономики, несмотря на то, что бюджетные стимулы играли существенную роль в ее первоначальном развитии. Мы не находим достаточного потенциала в этой технологии, которая инициировала бы волну экономического роста в глобальном масштабе.

Информационные технологии

Последние годы превратились в разочарование, в связи со старой и выглядевшей достаточно перспективной идеей о революционной роли информационных технологии, которые должны были дать новый импульс для экономического развития в глобальном масштабе. Несмотря на последний год, который проходит под знаком дистанционности (отдаленности), то что происходит в секторе постоянно увеличивает сомнения в дальнейших перспективах. В этом контексте можно прибавить и публичную торговлю facebook-а и резкие флуктуации «Apple», и другие подобные события, которые определяли в последнее десятилетие, облик настроения в секторе. Не стоит забывать и о событиях, связанных с патентными спорами и ссорами между конкурентами, которые вынуждены, несмотря на чрезвычайные условия, часто работать в условиях сокращающегося спроса, как и о недавно озвученных сомнительных сделках, которые совершались в прошлом.

В целом, всем ясно, что IT сектор такая экономическая отрасль, как например легкая промышленность (в которой фактор моды тоже играет значительную роль) и с приблизительно таким же не очень высоким потенциалом для развития. В момент, в котором сектор перестал баловать потребителей принципиальными новостями, в нем конкуренция усилилась, что резко снизило его рентабельность. Конечно, в условиях повсеместных карантинных мероприятий по всему миру, сектор все еще демонстрирует некоторые признаки развития (в частности, объемы онлайн торговли, усиления значения социальных платформ), но связанные с ним глобальные ожидания снижаются с каждым следующим днем.

Идея о глобальной валюте и об экономическом росте

Во все десятилетия нарастающих кризисных процессов дискуссия о выходе из него не только не угасает, но постоянно переходит на новые стадии и постоянно обостряется. При этом сами официальные институции тоже часто эволюируют в своем мнении о стратегиях выхода из экономических проблем, которые они, напомним, все еще четко обозначают как циклические. Например, в 2012 г. тогдашний директор распорядитель МВФ Кристин Лагард впервые объявила, что нарастание долговой нагрузки, особенно для развитых стран, оправдано и оно является лишь долгосрочным фактором опасности, тогда как ужесточение финансовой дисциплины ведет к усугублению экономических проблем. Европейские страны были предупреждены не увлекаться слишком активным сокращением расходов и повышением налогов, чтобы выполнить цели по удержанию бюджетных дефицитов. Тогда такие новые предупреждения впервые прозвучали из уст официальных лиц!

Напомним, что трансформация восточноевропейских стран к рыночной экономике проистекало при полном приоритете бюджетной консолидации и строгого соблюдения режима государственной экономии. Именно об этом всегда настаивал и МВФ в случае проблем экономики в той или иной стране – сокращение государственных расходов, в т.ч. и для социальных нужд. Даже больше: фонд всегда связывал свои программы помощи и кредиты именно с выполнением этих своих рекомендаций. Мейнстримовская наука тоже дала свои новые аргументы в виде критики одного студента на старые теории известнейших профессоров Гарварда Кеннета Рогоффа и Кармена Райнхарта (<https://www.rbc.ru/newspaper/2013/04/18/56c1aabd9a7947406ea09cd6>)!

Студент «опроверг» выводы своих учителей, сводящихся к тому, что высокий уровень задолженности сильно замедляет рост экономики. И весь мейнстрим сделал соответствующие выводы. Конечно, считается, что риски существуют, но они уже не выглядят такими сильными, если, как в примере с США, финансирования бюджетного дефицита происходят при низких ставках. Однако, пока неизвестно, как нужно реагировать в случае, если глобальные инвесторы начнут терять доверие в правительствах, а спекулянты начнут играть против государственных ценных бумаг в ожидании дополнительной прибыли от повышения их доходности, так как уже случалось со странами европейской периферии. Считается, что выход очевиден: продолжающее монетизирование государственных долгов центральными банками, которые все более активно напрямую покупают правительственные ценные бумаги. Япония этим занимается уже несколько десятилетий, США последовали их примеру с 2010 года, через год после этого ЕЦБ постепенно тоже усвоила подобную политику и все активнее прибегает к ней, когда необходимо.

Понятно, что такая политика несет реальные риски высокой инфляции в долгосрочном аспекте и потере доверия к валюте в отдельных государствах, что ставит на повестку дня вопрос о глобальной валюте и все более активного ввода электронных денег.

Идея о городах мегаполисах

Другая идея, которая набирает все больше оборотов, связана с развитием крупных городских агломераций, которые могли бы, хотя бы на локальном уровне конкретных государств, таких как Болгария или Украина, превратиться в своеобразные драйвера развития для всей окружающей территории. Из истории известно, что хозяйственное развитие проистекало вокруг крупных населенных пунктов, которые являлись центрами приложения более высокого уровня разделения труда, чем средняя для соответствующей

территории, а это всегда влекло за собой более ускоренное развитие производственных цепочек. Если в нынешних условиях можно сконцентрировать разрозненное население в несколько крупных городских агломерациях, привлекая при этом и внешних иммигрантов, это может дать некоторый ограниченный импульс для развития, путем увеличения уровня разделения труда, в локальных точках роста в условиях стагнирующей глобальной экономики.

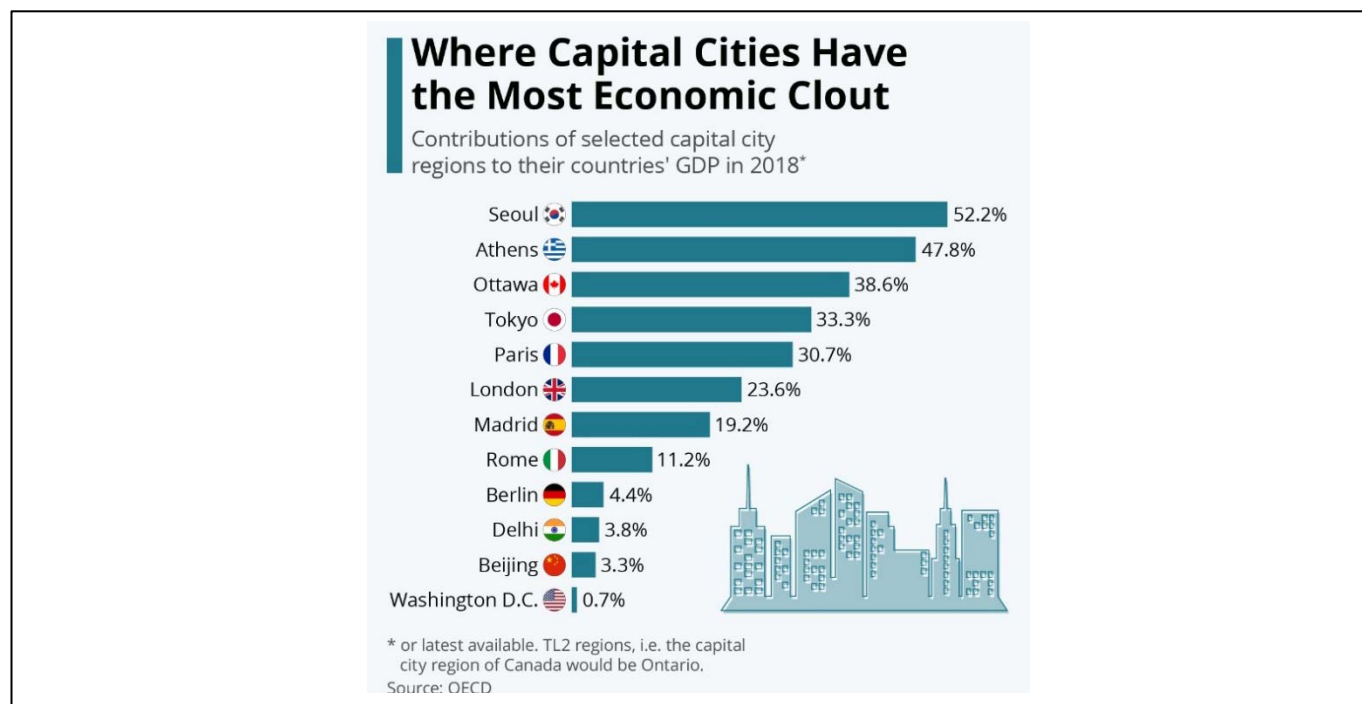

Рисунок 6.

Источник: <https://www.statista.com/chartoftheday/>

Глобальная человеческая цивилизация стоит на пороге эпохальных перемен и от всех нас – экономических экспертов с разными точками зрения на происходящие события, зависит в какую сторону повернут общественные процессы в отдельных регионах мира – путем совместного поиска нового глобального экономического порядка для блага всех народов, построенном на более высоком уровне общественного разделения труда, либо разрозненной борьбы каждого против каждого для контроля остатков того экономического благосостояния, которое наследили мы со вчерашнего дня! Выбор за нами!

Список использованных источников

1. Матеев, Е. (1987). *Структура и управление экономической системе*, София, Университетское издательство УНСС, 2015.
2. Дуранкев, Б. (1999). *Начало и конец Третьей мировой войне*, интернет издательство «Читанка».
3. Григорьев, О. (2014). *Эпоха роста. Лекции по неоконимике*. Издательство «Восток-Запад», 2016.
4. Хитов, М. (2018). *Феномен международное прогнозирование и планирование*, Университетское издательство УНСС.

References

1. Mateev, E., 1987. *Struktura i upravlenie ekonomicheskoy sisteme* [The structure and management of the economic system], Sofiya, Universitetskoe izdatel'stvo UNSS, 2015.
2. Durankev, B., *Nachalo i konets Tret'yey mirovoy voyny* [The Beginning and End of the Third World War], internet izdatel'stvo «Chitanka», 1999, URL: <https://chitanka.info/text/8190-nachaloto-i-krajat-na-tretata-svetovna-v>.
3. Grigor'yev, O., 2014. *Epokha rosta. Lektsii po neokonimike* [The Age of Growth. Lectures on neoconomy]. Izdatel'stvo «Vostok-Zapad», 2016.
4. Khitov, M., 2018. *Fenomen mezhdunarodnoe prognozirovanie i planirovanie* [The phenomenon of international forecasting and planning], Universitetskoe izdatel'stvo UNSS.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Хітов Митко Михайлов, доктор економіки, професор
Університет національної та світової економіки, Софія, Болгарія
e-mail: mhitov@dir.bg
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7589-6687>
Researcher ID: C-1951-2019

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Хитов Митко Михайлов, доктор экономики, профессор
Университет национальной и мировой экономики, София, Болгария
e-mail: mhitov@dir.bg

DATA ABOUT THE AUTHOR

Mitko Hitov, Doctor of Economics, Professor
University of National and World Economy, Sofia, Bulgaria
e-mail: mhitov@dir.bg

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

УДК 336.78

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-174-181>

БУКМЕКЕРСЬКИЙ ТА ЛОТЕРЕЙНИЙ БІЗНЕС – ПОЛІТИКА, ПОДАТКИ ТА ПЕРЕВАГИ

Крістіан Іванов

Актуальність теми дослідження. Болгарський туризм робить значний внесок у економіку країни. У зв'язку з цим азартні ігри як потреба сучасної людини мають власне важливе місце в регіональному секторі туризму та розваг, як і в інших розвинених країнах. Справляння податків і зборів є для країн основним шляхом поповнення державного бюджету, і болгарський сектор азартних ігор не є винятком.

Постановка проблеми. Лотерея займає ключовий сегмент грального бізнесу. Створення та розвиток Національної лотереї було фінансово мотивованим. Уряд побачив шанс зібрати значні кошти до державної скарбниці та інвестувати їх у нові проекти. Однак державні гроші, що надходять із грального бізнесу, повинні спрямовуватися також і на благодійні потреби.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Більшість матеріалів та досліджень, що стосуються сектору лотерей та азартних ігор, було опубліковано в останні десятиліття науковцями з провідних країн. Дослідженню підлягали такі питання, як певні категорії, що стосуються інтересів соціальних структур, задіяних в секторі азартних ігор; деякі визначення, пов'язані з азартними іграми, їхніми елементами та мотивами. Деякі проблеми, ідеї та рішення обговорювались у низці доповідей та на наукових конференціях, що проводились різними установами та організаціями.

Постановка завдання, мети дослідження. Це дослідження має на меті коротко висвітлити та представити наукову перспективу щодо елементарної логіки, принципів та важливих фінансових причин генезису лотерейного бізнесу та розвитку букмекерського бізнесу.

Метод або методологія проведення дослідження. У цьому дослідженні використовуються дані та джерела, відібрані на основі різних методів та підходів, таких як спостереження, аналіз, синтез, систематизація та узагальнення інформації; професійні дослідження; вивчення об'єктів і цілей; аналіз тенденцій; статистичний аналіз різних баз даних; статистика та джерела даних.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). В дослідженні послідовно порівнюється досвід та практика провідних європейських ринків лотерейного бізнесу із умовами, що склалися в Болгарії. Крім того, предметом аналізу є деякі економічні та фінансові проблеми, що постають перед сектором. У 2019 році валовий дохід загального європейського ринку азартних ігор (лише для країн ЄС-27 та Великобританії) склав 98,6 млрд. євро, у т.ч. від онлайн-ігор – 24,5 млрд. євро. Частка ринку азартних ігор в Інтернеті стабільно зростає і, як очікується, до 2025 року в Європі вона досягне 33,6% валового доходу від азартних ігор. Державна компанія «Болгарська державна лотерея» («BSL») може стати набагато вигіднішим джерелом стійкого надходження фінансів. Компанія «BSL» підпадає під сферу компетенції «Міністерства молоді та спорту» («MYS»), тому має затверджений певний річний бюджет, а також значні витрати, включаючи державні податки та прямі внески до «MYS» на підтримку освіти та спорту. Дослідження показало, що щорічні трансфертні платежі «BSL» на потреби спорту

та освіти «MYS» знизилися на 11,66% за період 2015-2019 рр. Протягом досліджуваного періоду оператор «BSL» пережив дуже важку ситуацію, конкуруючи з солідними гравцями на ринку, на якому деякі неоднозначні законодавчі обмеження створили умови для зниження ефективності та результативності державної лотереї, що призвело до появи певних ринкових переваг для приватних конкурентів. На підставі деяких додаткових розрахунків, зростання доходів приватних лотерейних компаній досягло найвищого рівня за останні роки.

Висновки відповідно до статті. Дохід від податку на азартні ігри та букмекерську діяльність разом із доходом від Національної лотереї, широко відомим як «безболісний податок» (через його добровільність), є величезним фінансовим ресурсом, що надходить до державних бюджетів від цих ефективно регульованих ринків. Відповідно до керівних принципів ОЕСР, регулювання конкурентного середовища не повинно надмірно дискримінувати державні підприємства порівняно з їхніми ринковими конкурентами. Проте в результаті «доопрацювання» законодавства у лютому 2020 р. ситуація в болгарському лотерейному бізнесі зазнала певних змін, що відбулося на монопольному становищі компанії «BSL» на ринку лотерейних та миттєвих лотерейних ігор.

Ключові слова: лотерея, азартні ігри, лотерейні податки, шанс, ставка, фінансовий аналіз азартних ігор, Комісія з азартних ігор Великобританії.

BETTING AND LOTTERY BUSINESS – POLICES, TAXES AND BENEFITS

Kristiyan Ivanov

Relevance of research topic. Bulgarian tourism is a significant contributor to the country's economy. In this regard, the gambling as need of the modern man has its important place in the regional tourism and entertainment sector similar to other developed countries. Collecting taxes and fees is a fundamental way for countries to generate public revenues and Bulgarian gambling sector is not an exception.

Formulation of the problem. The lottery takes a key segment of the gambling sector. The National Lottery establishment and evolution has been financially motivated. The Government had seen the chance of collecting significant funds to the state treasury and investing them into new projects. However, government money comes from the gambling sector should be directed to good causes.

Analysis of recent research and publications. Most of the materials, publications and researches related to the lottery and gambling sector have been written and published last decades by the leading countries scientific authors. Such issues as certain categories related to the interests of social entities involved in gambling; some definitions related to the gambling, its elements and motives are investigated. Some problems, ideas and solutions were discussed in few reports and scientific conferences handling by different institutions and organizations.

Setting the task, the purpose of the study. This study has its purpose to briefly highlight and present a scientific perspective of some basic logics, principles and significant financial reasons of the lottery business genesis and betting business evolution.

Method or methodology for conducting research. This study uses data and sources selected on the basis of various methods and approaches such as observation, analysis, synthesis, systematization and summarization of information; professional research; study of objects and goals; trend analysis; statistical analysis of various databases; statistics and data sources.

Presentation of the main material (results of work). This study will successively compare few leading European markets experience and practice to the Bulgarian market conditions. Furthermore, some economic and financial challenges facing the sector will be open-to-ponder subject. In 2019, the total European gambling market (EU-27 and UK markets only) was worth €98.6bn, with online gambling accounting for €24.5bn in gross gaming revenue. The market share of online gambling is growing steadily and is expected to reach 33.6% of Europe's gross gaming revenue by 2025. The state-owned company «Bulgarian State lottery» («BSL») could be much profitable wellspring of sustainable fresh finances. «BSL» company falls under the purview of the «Ministry of Youth and Sport» («MYS») therefore has an approved certain annual budget, but also much expenditures including state taxes and direct contribution to the «MYS» for support of education and sports. The research has shown that «BSL» sports and education annual transfer payments to the «MYS» are dropped with 11.66 % for the period of 2015-2019. During the researched period «BSL» operator has been survived on a very difficult situation competing with solid players on the market where some ambiguous legal restrictions created an opportunity to limit the efficiency and effectiveness of the state-owned lottery which led to certain market advantages for its private competitors. Based on some additional calculations, the private lottery companies' revenue growth reached its highest level in the last years.

Conclusions according to the article. The Gambling and betting tax revenue plus National Lottery revenue widely called a «painless tax» (because of its voluntary nature) flowing a tremendous financial resource to the state budgets of those well-regulated markets. According to the guidelines of the OECD, the regulations of a competitive environment must not unduly discriminate against state-owned enterprises compared to their market competitors. However, as a result of the February 2020 legislation «fine-tuning» the Bulgarian lottery industry picture got some changes with reflecting into monopoly market position of «BSL» company over lottery games and instant lottery games as well.

Key words: lottery, gambling, lottery taxes, chance, bet, gambling financial reflections, UK Gambling Commission

JEL Code: G15, O16, O17, G23, K21, K24, I31, G41, L83

БУКМЕКЕРСКИЙ И ЛОТЕРЕЙНЫЙ БИЗНЕС – ПОЛИТИКА, НАЛОГИ И ПРЕИМУЩЕСТВА

Кристиан Иванов

Актуальность темы исследования. Болгарский туризм вносит значительный вклад в экономику страны. В связи с этим азартные игры как потребность современного человека имеют свое место в региональном секторе туризма и развлечений, как и в других развитых странах. Взимание налогов и сборов является для стран основным путем пополнения государственного бюджета, и болгарский сектор азартных игр не является исключением.

Постановка проблемы. Лотерея занимает ключевой сегмент игорного бизнеса. Создание и развитие Национальной лотереи было финансово мотивированным. Правительство увидело шанс собрать значительные средства в государственную казну и инвестировать их в новые проекты. Однако государственные деньги, поступающие из игорного бизнеса, должны направляться также и на благотворительные цели.

Анализ последних исследований и публикаций. Большинство материалов и исследований, касающихся сектора лотерей и азартных игр, было опубликовано в последние десятилетия учеными из ведущих стран. Исследованию подлежали такие вопросы, как определенные категории, касающиеся интересов социальных структур, задействованных в секторе азартных игр; некоторые определения, связанные с азартными играми, их элементами и мотивами. Некоторые проблемы, идеи и решения обсуждались в ряде докладов и на научных конференциях, проводимых различными учреждениями и организациями.

Постановка задачи, цели исследования. Данное исследование имеет целью кратко осветить и представить научную перспективу по вопросам элементарной логики, принципов и важных финансовых причин генезиса лотерейного бизнеса и развития букмекерского бизнеса.

Метод или методология проведения исследования. В исследовании используются данные и источники, отобранные на основе различных методов и подходов, таких как наблюдение, анализ, синтез, систематизация и обобщение информации; профессиональные исследования; изучение объектов и целей; анализ тенденций; статистический анализ различных баз данных; статистика и источники данных.

Изложение основного материала (результаты работы). В исследовании последовательно сравнивается опыт и практика ведущих европейских рынков лотерейного бизнеса с условиями, сложившимися в Болгарии. Кроме того, предметом анализа являются некоторые экономические и финансовые проблемы, стоящие перед сектором. В 2019 году валовый доход общего европейского рынка азартных игр (только для стран ЕС-27 и Великобритании) составил 98,6 млрд. евро, в т.ч. от онлайн-игр – 24,5 млрд. евро. Доля рынка азартных игр в Интернете стабильно растет и, как ожидается, к 2025 году в Европе она достигнет 33,6% валового дохода от азартных игр. Государственная компания «Болгарская государственная лотерея» («BSL») может стать гораздо более выгодным источником устойчивого поступления финансов. Компания «BSL» подпадает под сферу компетенции «Министерства молодежи и спорта» («MYS»), поэтому имеет утвержденный определенный годовой бюджет, а также значительные расходы, включая государственные налоги и прямые взносы в «MYS» на поддержку образования и спорта. Исследование показало, что ежегодные трансфертные платежи «BSL» на нужды спорта и образования «MYS» снизились на 11,66% за период 2015-2019 гг. В течение исследуемого периода оператор «BSL» пережил очень тяжелую ситуацию, конкурируя с солидными игроками на рынке, на котором некоторые неоднозначные законодательные ограничения создали условия для снижения эффективности и результативности государственной лотереи, что привело к появлению определенных рыночных преимуществ для частных конкурентов. На основании некоторых дополнительных расчетов, рост доходов частных лотерейных компаний достигло самого высокого уровня за последние годы.

Выводы в соответствии со статьей. Доход от налога на азартные игры и букмекерскую деятельность вместе с доходом от Национальной лотереи, широко известным как «безболезненный налог» (через его добровольность), является огромным финансовым ресурсом, поступающим в государственные бюджеты от этих эффективно регулируемых рынков. В соответствии с руководящими принципами ОЭСР, регулирования конкурентной среды не должно чрезмерно дискриминировать государственные предприятия по сравнению с их рыночными конкурентами. Однако в результате «доработки» законодательства в феврале 2020 г. ситуация в болгарском лотерейном бизнесе претерпела определенные изменения, что отразилось на монопольном положении компании «BSL» на рынке лотерейных и мгновенных лотерейных игр.

Ключевые слова: лотерея, азартные игры, лотерейные налоги, шанс, ставка, финансовый анализ азартных игр, Комиссия по азартным играм Великобритании.

Introduction

The lottery («lottery games» or «soft gambling») takes a key segment of the gambling sector. The engine of first phenomenon creation had been a natural human urge for profit, games and entertainment, but the reason totally different. The National Lottery establishment and evolution has been financially motivated. The Government had seen the chance of collecting significant funds to the state treasury and investing them into new projects. It is not a novelty that kind of less harmful (having low addiction rate) to the players and population gambling has given the opportunities to implement many remarkable projects as: «The Great Wall» of the Han Dynasty; Rome restoration

during the reign of Emperor Augustine; the construction of «Ecole Militaire» (French Military Academy) in the middle of 18th century; funding of many political and military projects (the first Italy lottery in the year 1449). Despite of the ancient practices, we must definitely remember that government money comes from the gambling sector should be directed to good causes as health, education, environment, charity, arts, culture, heritage, sport etc.

Analysis of the recent researches and publications

Most of the materials, publications and researches related to the lottery and gambling sector have been written and published last decades by the leading countries scientific authors. Over the years they have understand and well measured the risk versus benefits to the society of gambling further developing.

Normally, the public and scientific interest in this sector was not very high, except for the discussions and studies provoked after the latest changes to the «Gambling Act» («GA») dating from the beginning of 2020.

Some problems, ideas and solutions were discussed in few reports and scientific conferences handling by different institutions and organizations including: «State Commission of Gambling» («SCG»); «Economic Research Institute» («ERI»); «Bulgarian Association for Entertainment and Gambling»; «Bulgarian Trade Association of Manufacturers and Operators in the Gaming Industry» (2007); «Institute for Market Economics» (2008). Prof. Velikov (2007) considers, analyzes and imposes certain categories related to the interests of social entities involved in gambling; some definitions related to the gambling (Shaffer, H., 2000/2002); (Borna, Sh., and Lowry, J., 1987); (Liebman, B., 2009), as to its elements (Clark, T., 1988), motives (Williams, R., 2017).

Methodology of the report

Bulgarian tourism is a significant contributor to the country's economy. In this regard, the gambling as need of the modern man has its important place in the regional tourism and entertainment sector similar to other developed countries.

The state benefits could come from several directions, but they are not limited to the indirect revenues accumulated on behalf of gambling as a subsidiary effect as a part of tourism.

The Government has its opportunity to collect the direct tax revenues to the treasury, but being part of the gambling sector as a shareholder or even a gambling operator is another much profitable option. All these opportunities are function predominantly of following some crucial rules and conditions like: gambling sector state strategy; clear and transparent regulations and laws; transparency and efficiency in the revenue collection from the various gambling sectors; hard accessibility to some people and territories; accurate and competitive overall tax burden; clearly described working policies and practices etc.

This study report uses data and sources selected on the basis of various methods and approaches such as observation, analysis, synthesis, systematization and summarization of information; professional research; study of objects and goals; trend analysis; statistical analysis of various databases; statistics and data sources of «National Statistical Institute», «Bulgarian National Audit Office» («BNAO»), Eurostat; data and official reports of some European Union countries including United Kingdom, but all sources are open and available to the general public and scientific community as well.

Material, data and sources

The Gambling and betting tax revenue plus National Lottery revenue widely called a «painless tax» (because of its voluntary nature) flowing a tremendous financial resource to the state budgets of those well-regulated markets. These way of financing could be used to support and speed up some state projects and government investments in the «caching up regions and countries» giving an additional force to the process of economic development effectively reflecting to their nations.

For the purpose of this study, I would like to share some public available figures. In 2019, the total European gambling market (EU-27 and UK markets only) was worth €98.6bn, with online gambling accounting for €24.5bn and land-based gambling accounting for €74.1bn in gross gaming revenue. In 2020, total gross gaming revenue is expected to drop by 23% to €75.9bn because of the impact of COVID-related closures on land-based gambling, while online gambling revenue is expected to increase by 7% to €26.3bn gross gaming revenue and grow steadily to reach €37.3bn.

The market share of online gambling is growing steadily and is expected to reach 33.6% of Europe's gross gaming revenue by 2025. Despite of the different betting market opportunities and platforms the gambling and lottery tax revenue is under the spotlight of this study as an important source of the total state revenue.

Usually, the lottery business (Traditional Lottery, Toto, Lotto and Instant tickets games etc.) covers a significant part of the overall gambling market. The lottery share depends on the particular state market structure; on the internal gambling sector profile; on the official state position and participation to the business; depends on the gambling sector competitiveness and conducive market environment.

The Gross Gambling Yield of the well regulated and high developed gambling industry market in Great Britain generated in total £14.3bn form Oct. 2018 to Sept. 2019.

The betting and gaming taxes amount of £3.019bn went to the UK treasury for the financial year 2000-2021. The lottery sector participated with 55% market shares hit the Gross Gambling Yield of £7.905 and contributed the UK budget with £948.6 mill. as a lottery duties in the end of March 2020.

On the order hand Italian Government collected an amount of €11.4bn from the lottery sector, but the Federal Ministry of Finance stand at €1.87bn during the period Oct. 2017 to sept 2018.

The different jurisdictions apply the individual method of taxation depending of the particular laws and regulations; taxation philosophy; volume, penetration, value and importance of the gambling sector. Considered and well settled tax implications fare applied to all sectors, subsectors, games and key players part of the gambling industry demonstrate a willingness of creating a calm and windless market environment in the sector.

I will overview and emphasize on the UK National Lottery still operated by the «Camelot UK Lotteries Limited» («Camelot»). The «UK Gambling Commission»; «UK National Lottery» and the lottery operator reports are published and available already. As I mentioned above, the Gross Gambling Yield (total ticket sales) was £7.905bn in the year ending 31 March 2020, but the result exceeding the prior financial period with 9.7%. The current National Lottery operator «Camelot» officially retain just 1% of revenue in profit, while around 95% of total revenue goes back to winners and society, but only 4-5% of total revenue spent on operating costs in the financial year 2019-2020. The rest of the revenue around 94 % the lottery operator pay back to the public and good causes in described manners:

- 55% paid to players in prizes = £4.505bn
- 23% raised for National Lottery projects = £1.853bn
- 12% Government Lottery Duty = £948.6 mill
- 4% earned by retailers in commission = £307.1 mill

Decisions on how and where funding is invested are made by 12 specialist chosen for their knowledge and expertise to help ensure the money goes exactly where it's needed.

In the year ending 31 March 2020, the funds were shared as follows:

- 40% Health, education, environment and charitable causes
- 20% Sport
- 20% Arts
- 20% Heritage

Results and discussions

Collecting taxes and fees is a fundamental way for countries to generate public revenues and Bulgarian gambling sector is not an exception. On the one hand financial benefits comes as taxes, duties and fees on other the state-owned company «Bulgarian State lottery» («BSL») could be much profitable wellspring of sustainable fresh finances. «BSL» company falls under the purview of the «Ministry of Youth and Sport» («MYS») therefore has an approved certain annual budget, but also much expenditures including state taxes and direct contribution to the «MYS» for support of education and sports. Last three decades we have seen a wide variety of tax models and practice impose to the gambling sector starting with a regular license fee, proceed with an excise tax, than a corporate tax and comes to a two-component taxation. On top of all 2014 was a «tax-gift» financial year having a direct tax free implications to the private lottery games only. For the time being, «Government «Revenue Authority» taxed with administrative and service fees under the «Tariff for fees» some documents submission, official requests, certificates issuing etc..., pursuant to the last amendments of the «Bulgarian Gaming Act» («BGA») referred to in Article 30(1-3)).

In the course of this scientific research some financial discrepancies appeared when the «BSL» annual financial statements and the correspondent «MYS» reports were putted together. These «suspicious» financial discrepancies were published in the audit report of «BNAO» in 2020. But even we ignore that fact and take into account the «MYS» inflated report figures the final results undoubtedly indicate that «BST» sports and education annual transfer payments to the «MYS» (pursuant to the «BGA» referred to in Article 14(3)) are dropped with 11.66 % for the period of 2015-2019.

Table 1. Annual transfer payment under the «Bulgarian Gaming Act» as per Article 14(3)

Financial report up to:	Description	Total:
31.12.2015	«BSL» to «MYS» Annual Contributions	30 370 309
31.12.2016	«BSL» to «MYS» Annual Contributions	29 156 260
31.12.2017	«BSL» to «MYS» Annual Contributions	26 467 640
31.12.2018	«BSL» to «MYS» Annual Contributions	26 000 000
31.12.2019	«BSL» to «MYS» Annual Contributions	26 828 362

* source: «Ministry of Youth and Sport» - Annual Reports

Despite of the disclosed financial, moral and legal issues the basic logic of this paper remains the same. Although that uncompetitive market position of the «BSL» last years the state lottery could always be a solid government tool providing an extra financing.

The already mentioned «BNAO» report covering a financial year period (01.01.2017 – 31.12.2018) clearly defines that: «The «Bulgarian State Lottery» annually reports a negative financial results (losses) from 2014 to 2018 inclusive and there is a constant trend of company equity capital reduction continuing after the time of auditing».

The annual financial reports published by «BSL» and «Bulgarian State Commission of Gambling» («BSCG») show a constant decrease of EBIT financial indicator from 2014 to 2017 inclusive. During 2018 EBIT index increases with 8.98%, but it still remains under the rates of 2014, 2015 and 2016 financial years.

The deficiency of accurate information on the private lottery companies' annual revenue makes really hard the market structure analyze and the detailed assess of market competition. Nevertheless, based on some additional calculations, the private lottery companies' revenue growth reached its highest level in the last years.

We should not ignore the fact that during the researched period «BSL» operator has been survived on a very difficult market situation competing with solid market players. A market where some ambiguous legal restrictions created an opportunity to limit the efficiency and effectiveness of the state-owned lottery which led to certain market advantages for its private competitors. These questionable articles and paragraphs of the «Gaming Law» are still a significant subject of much public and political discussions.

Table 2. Financial highlights for the «Bulgarian State Lottery» 2014 – 2018 Inc.

Items	31.12.2014 г.	31.12.2015 г.	31.12.2016 г.	31.12.2017 г.	31.12.2018 г.
	BGN (ths.)	BGN (ths.)	BGN (ths.)	BGN (ths.)	BGN (ths.)
1	2	3	4	5	6
Gross Revenue	178 401	167 516	151 181	152 859	161 729
Total Expenditures	128 637	118 377	112 123	117 289	122 965
Income/loss from continuing operations before expenses and taxes	49 764	49 139	39 058	35 570	38 764
Tax expenditures from continuing operations	24 023	24 634	22 340	22 338	23 576
Annual contributions to the «MYS»	29 365	27 293	24 512	23 910	25 398
Profit/loss for the period	- 3 624	-2 788	-7 794	-10 678	-10 210
Other Comprehensive Income (OCI) after taxes	-133	-70	-76	4 244	-46
Comprehensive Income	-3 757	-2 858	-7 870	- 6 434	-10 256

* source: «Annual Finance reports of Bulgarian State Lottery» 2014 – 2018 Inc.

Table 3. The volume of bets, taxes and duties as per «Bulgarian Gaming Act», Article 30(3-4) for the period of 2016 – 2018 Inc.

Amount (BNG)	2016 г.	2017 г.	2018 г.
The lottery and instant lottery bets, taxes and duties volume as per «BGA», Article 30(3)	367 526 268,35	380 448 729,80	402 558 918,27
The lottery and instant lottery overall bets volume received by «BSL» operator only as per «BGA», Article 30(3)	146 876 774,85	146 934 493,30	154 515 152,80
Total amount of bets size as per «BGA», Article 30(4)	1 426 454 723	3 029 571 332	4 868 058 399
The amount of bets size received by «BSL» operator only as per «BGA», Article 30(4)	1 555 149,55	1 864 676,70	2 666 015,45

* source: «Bulgarian State Commission of Gambling»

Conclusions

According to the guidelines of the «Organization for Economic Co-operation and Development» («OECD») the regulations of a competitive environment must not unduly discriminate against state-owned enterprises compared to their market competitors.

However, as a result of the February 2020 legislation «fine-tuning» the Bulgarian lottery industry picture got some changes with reflecting into monopoly market position of «BNL» company over lottery games and instant lottery games as well. These changes resulting to a significant expansion in «BSL» sales revenue thereafter, but it will be a subject of detailed future analysis.

References

1. Borna. Sh., Lowry. J., «Gambling and Speculation», «Journal of Business Ethics», 1987.
2. Clark L. Thomas, «The Dictionary of Gambling and Gaming», Lexik House Pub., 1988.
3. Liebman. B., «Chance v. Skill in New York's Law of Gambling: Has the Game Changed?» «Gaming Law Review and Economics», Mary Ann Liebert Inc., 2009.
4. Velikov, N., Razvitiye na hazarda v Bulgaria: v tyrsene na visokoeftivni reshenia, «Hazardniti igri i interesite na socialnite subekti», 2007. (Великов, Н. Развитие на хазарта в България: в търсене на високоефективни решения, «Хазартните игри и интересите на социалните субекти», 2007.)
5. Manov, V., «From hazardous to intelligent economy», Asi Print, 2011. (Манов, В., «От хазартна към интелигентна икономика», Аси Принт, 2011.)
6. Bulgarian State Commission of Gambling, Reports and Analyses. URL: <https://dkh.minfin.bg/bg/page/33>, seen 03.03.2021 г.
7. Bulgarian Ministry of Youth and Sport, The annual financial reports. URL: http://mpes.government.bg/Pages/Ministry/Budget/default.aspx?ctl00_PlaceHolderContent_EventControl_RadGrid1ChangePage=2, seen 04.03.2021 г.
8. Bulgarian National Lottery, «Online «TOTO 2 - 6/42» Game Rules, Terms and Conditions». URL: <http://www.toto.bg/content/files/2020/08/05/e6f669e8aac435b2ef9b8f0a47dfc639.pdf>, seen: 08.03.2021 г.
9. Bulgarian National Lottery, «TOTO 2 - 6/42» Game Rules, Terms and Conditions». URL: <http://www.toto.bg/content/files/2019/11/20/38fc13ed45f78178a9da0697f9fd7e0f.pdf>, seen: 08.03.2021 г.
10. Bulgarian National Audit Office, Audit Report of «Bulgarian National Lottery» covers the period of 01.01.2017 – 31.12.2018». URL: www.bulnao.government.bg/en, seen 01.03.2021 г.
11. Camelot, Camelot UK Lotteries Limited: 2019/20 Financial Results. URL: <http://www.camelotgroup.co.uk/news/camelot-uk-lotteries-19-20-financial-results>, seen: 06.03.2021 г.
12. Destatis/Statistische Bundesamt, Tax Revenue – Cash tax revenue by type of tax before tax redistribution. URL: <https://www.destatis.de/EN/Themes/Government/Taxes/Tax-Revenue/Tables/cash-tax-revenue-million-euros.html>, seen: 02.03.2021 г.

13. European Commission, Detailed list of taxes and social contributions according to national classification (pdf. BG-national-tax). URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/data_on_taxation/bg-national-tax.xlsx, seen 6.03.2021 а.
14. European Gaming and Betting Association, Europe's Gambling Revenues To Drop 23% In 2020 But Online Maintains Growth – New Data. URL: <https://www.egba.eu/news-post/europes-gambling-revenues-to-drop-23-in-2020-but-online-maintains-growth-new-data/>, seen 06.03.2021 а.
15. European Lotteries and Toto Association, Annual Report. URL: https://www.european-lotteries.org/sites/default/files/2020-06/EuropeanLotteries-AnnualReport2019_Final.pdf, seen: 06.03.2021 а.
16. Economix.bg, A brief review of Bulgarian betting and lottery taxation. URL: <https://economix.bg/%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BA%D0%B0-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F-%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%8A%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B5>, seen 07.03.2021 а.
17. Federal Ministry of Finance, Trends in general government tax revenue. URL: <https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/EN/Standardartikel/Topics/Taxation/Articles/2017-23-11-tax-revenue-november-2017.html>, seen 6.03.2021 а.
18. HM Revenue & Customs, UK Betting and Gaming Statistics. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/881843/2020_Mar_Bet_and_Gam_Com.pdf, seen: 04.03.2021 а.
19. H2 Gambling Capital. URL: <https://h2gc.com/about>, seen: 06.03.2021 а.
20. National Lottery, Where the money goes. URL: <https://www.national-lottery.co.uk/life-changing/where-the-money-goes>, seen: 06.03.2021 а.
21. Howard J. Shaffer, «What is Addiction». URL: «Harvard Health Publishing/Harvard Medical School», <https://www.health.harvard.edu/blog/what-is-addiction-2017061911870>, seen: 04.12.2020 а.
22. Lottoland, History of Lottery Games Through the Ages. URL: <https://www.lottoland.com/nz/magazine/history-of-the-lottery.html>, seen: 07.03.2021 а.
23. Prize Provision Service, How Much Lottery Money Goes to Charity? URL: <https://prizeprovision.com/how-much-lottery-money-goes-to-charity/>, seen: 07.03.2021 а.
24. Statista, Annual sales of National Lottery in Great Britain 2008-2019. URL: <https://www.statista.com/statistics/470076/sales-national-lottery-great-britain/>, seen 05.03.2021 а.
25. Statista, Gambling industry in Europe – Statistics & Facts. URL: <https://www.statista.com/topics/3660/gambling-industry-in-europe/>, seen: 06.03.2021 а.
26. Statista, Tax revenue from gambling activities in Italy from 2010 to 2018. URL: <https://www.statista.com/statistics/683721/tax-revenues-from-gambling-activity-italy/>, seen 02.03.2021 а.
27. Segabg, The Court wonder why Minister Goranov misses over BNG 200 mill taxes from Eurofootball Ltd.» URL: https://segabg.com/hot/category-bulgaria/sudut-se-chudi-zashto-goranov-e-prospal-nad-200-mln-lv-evrofutbol?fbclid=IwAR3cydYq7IHNUG_ZqnicAN2aERD29T8CqJeN49PtXg_9Ndb8sb2mT61saa4, seen: 09.03.2021 а.
28. 24 Hours Plovdiv, Minister Goranov: Substantial violation of the «Bulgarian State Commission of Gambling» which treated some gambling and lottery operators favorably». URL: <https://www.24plovdiv.bg/novini/article/8636928>, seen: 07.03.2021 а.
29. The Capital, Bojkov»s Lotteries unpaid BNG 30 mill. on taxes. URL: https://www.capital.bg/politika_i_ekonomika/bulgaria/2016/02/22/2710041_lotariite_na_bojkov_sa_spestili_30_mln_lv_danuci/, seen: 09.03.2021 а.
30. UK Gambling Commission, Industry Statistic. URL: <https://www.gamblingcommission.gov.uk/news-action-and-statistics/Statistics-and-research/Statistics/Industry-statistics.aspx>, seen 09.03.2021 а.
31. UK Gambling Commission, About the National Lottery. URL: <https://www.gamblingcommission.gov.uk/for-the-public/National-Lottery/About-the-National-Lottery.aspx>, seen 6.03.2021 а.
32. UK Gambling Commission, Latest gambling industry statistics published. URL: <https://www.gamblingcommission.gov.uk/news-action-and-statistics/news/2020/Latest-gambling-industry-statistics-published.aspx>, seen: 06.03.2021 а.
33. UK E-mail: kristiyankrasimirovivanov@gmail.com
34. Gambling Commission, Annual Report and Accounts 2019-20. URL: <https://www.gamblingcommission.gov.uk/PDF/Annual-Report1920.pdf>, seen: 06.03.2021 а.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Крістіян Іванов, аспірант «Вищої школи страхування та фінансів», ВНЗФ, Софія, Болгарія.
e-mail: kristiyankrasimirovivanov@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kristiyan Ivanov, PhD Student «Higher School of Insurance and Finance», VUZF, Sofia, Bulgaria.
e-mail: kristiyankrasimirovivanov@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Кристиан Иванов, аспирант «Высшая школа страхования и финансов», ВУЗФ, София, Болгария.

ПОДАТКИ У ФОРМУВАННІ ФІНАНСОВОГО РЕСУРСУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: УКРАЇНА ТА ЄС

Тропіна В. Б.,
Клименко А. М.

Питання фінансової децентралізації та пошук напрямів підвищення рівня фінансової спроможності територіальних громад мають надзвичайно важливе значення для соціально-економічного розвитку України.

Бюджет є основним інструментом, використання якого забезпечує виконання територіальними громадами своїх функцій. Саме тому питанням та проблемам, пов'язаним з формуванням дохідної частини бюджету місцевого самоврядування, розширенням бази оподаткування приділяється велика увага в наукових працях учених як зарубіжних, так і вітчизняних наукових шкіл. Водночас новизна проблем, пов'язаних з фінансовою децентралізацією, потребує подальших досліджень, зокрема, щодо обґрунтування напрямів підвищення ролі податків у формуванні фінансових ресурсів територіальних громад

Завданням дослідження є аналіз формування доходів місцевих бюджетів в Україні за рахунок податкових надходжень та порівняльний аналіз податкових джерел формування фінансових ресурсів територіальних громад в Україні та в окремих країнах ЄС. Метою статті є обґрунтування напрямів підвищення ролі податків у забезпеченні фінансової спроможності територіальних громад.

У процесі дослідження використовувались загальнонаукові та спеціальні методи: аналізу і синтезу, метод порівняння, узагальнення, статистичні тощо.

У статті здійснено аналіз формування доходів місцевих бюджетів в Україні за рахунок податкових надходжень. Доведено, що фінансова децентралізація та податкова і бюджетна реформа мають досить позитивні тенденції та сприяють зростанню доходів місцевих бюджетів і нарощенню їх фінансового потенціалу. Однак місцеві податки не стали регулюючим інструментом, а є другорядними відносно державного оподаткування. Тому система місцевого оподаткування в Україні потребує подальшого реформування. Діюча на сьогодні в країні система місцевих податків і зборів потребує подальшого розвитку оскільки вона має забезпечити достатні обсяги власних доходів місцевих бюджетів, а також бути інструментом місцевої соціально-економічної політики. Шляхами збільшення обсягу місцевих податків і зборів повинно бути встановлення таких податків, які б забезпечували достатній обсяг надходжень, що в свою чергу дасть можливість створити надійне джерело дохідної частини місцевих бюджетів. Розширення самостійності органів місцевої влади має надати їм можливість відігравати важливу роль у соціально-економічному розвитку громади та країни в цілому. Оскільки місцеві податки і збори повинні складати основу доходів місцевих бюджетів, необхідно розширити права місцевих територіальних громад щодо їх встановлення і затвердження ставок та надання пільг, а також, враховуючи позитивний досвід країн ЄС, щодо диверсифікації податкових надходжень зокрема, за рахунок оподаткування нерухомості.

Результати цього дослідження можуть бути застосовані в процесі реформування системи місцевого оподаткування з метою підвищення рівня фінансової спроможності територіальних громад.

Ключові слова: податки, місцеві бюджети, доходи місцевого бюджету, фінансова спроможність, територіальні громади

НАЛОГИ В ФОРМИРОВАНИИ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩЕСТВ: УКРАИНА И ЕС

Тропина В. Б.,
Клименко А. М.

Вопросы фискальной децентрализации и поиск направлений повышения уровня финансовой самостоятельности территориальных общин имеют чрезвычайно важное значение для социально-экономического развития Украины. Основным инструментом, с помощью которого территориальные общины осуществляют свои функции, является бюджет. Поэтому вопросам и проблемам, которые касаются формирования доходной части бюджетов местного самоуправления, поиску и реализации резервов их наполнения, расширению базы налогообложения уделяется достаточно большое внимание в научных трудах ученых как зарубежных, так и отечественных научных школ. В то же время новизна проблем, связанных с фискальной децентрализацией, требует дальнейших исследований, в частности, обоснование направлений повышения роли налогов в формировании финансовых ресурсов территориальных общин.

Задачей исследования является анализ формирования доходов местных бюджетов в Украине за счет налоговых поступлений и сравнительный анализ налоговых источников формирования финансовых ресурсов территориальных общин в Украине и в отдельных странах ЕС. Целью статьи является обоснование направлений повышения роли налогов в обеспечении финансовой автономии территориальных общин.

В процессе исследования использовались общенаучные и специальные методы: анализа и синтеза, метод сравнения, обобщения, статистические и др.

В статті проведено аналіз формування доходів місцевих бюджетів в Україні за счет налогових поступлений. Доказано, что финансовая децентрализация, налоговая и бюджетная реформы имеют положительные тенденции и способствуют росту доходов местных бюджетов и наращиванию их фискального потенциала. Однако местные налоги не стали регулирующим инструментом, а являются второстепенными относительно государственного налогообложения. Поэтому система местного налогообложения в Украине требует дальнейшего реформирования. Действующая на сегодня в стране система местных налогов и сборов требует дальнейшего развития поскольку она должна обеспечить достаточные объемы собственных доходов местных бюджетов, а также быть инструментом местной социально-экономической политики. Пути увеличения объема местных налогов и сборов должно быть установление налогов, обеспечивающих достаточный объем поступлений, что в свою очередь позволит создать надежный источник доходной части местных бюджетов. Расширение самостоятельности органов местной власти даст им возможность играть важную роль в социально-экономическом развитии общин и страны в целом. Поскольку местные налоги и сборы должны составлять основу доходов местных бюджетов, необходимо расширить права местных территориальных общин по вопросам утверждения ставок налогов и сборов, предоставления налоговых льгот, а также, учитывая положительный опыт стран ЕС, по вопросам диверсификации налоговых поступлений, в частности, за счет налогообложения недвижимости.

Результаты этого исследования могут быть применены в процессе реформирования системы местного налогообложения с целью обеспечения финансовой самостоятельности территориальных общин.

Ключевые слова: налоги, местные бюджеты, доходы местного бюджета, финансовая автономия, территориальные общины

TAXES IN THE FORMATION OF FINANCIAL RESOURCES TERRITORIAL COMMUNITIES: UKRAINE AND THE EU

Valentyna Tropina,
Andrii Klymenko

The issues of fiscal decentralization and the search for ways to increase the level of financial independence of territorial communities are extremely important for the socio-economic development of Ukraine. The main instrument by which territorial communities carry out their functions is the budget. Therefore, issues and problems that relate to the formation of the revenue side of local government budgets, the search and implementation of reserves for their filling, the expansion of the tax base is given a lot of attention in the scientific works of scientists from both foreign and domestic scientific schools. At the same time, the novelty of the problems associated with fiscal decentralization requires further research, in particular, substantiation of directions for increasing the role of taxes in the formation of financial resources of territorial communities.

The objective of the study is to analyze the formation of local budget revenues in Ukraine at the expense of tax revenues and a comparative analysis of tax sources for the formation of financial resources of territorial communities in Ukraine and in individual EU countries. The purpose of the article is to substantiate the directions for increasing the role of taxes in ensuring the financial autonomy of territorial communities.

During the research, general scientific and special methods were used: analysis and synthesis, the method of comparison, generalization, statistical, etc.

The article analyzes the formation of incomes of local budgets in Ukraine at the expense of tax revenues. It has been proven that financial decentralization, tax and budget reforms have positive trends and contribute to the growth of revenues of local budgets and increasing their fiscal potential. However, local taxes have not become a regulatory instrument, but are secondary to government taxation. Therefore, the local taxation system in Ukraine requires further reform. The current system of local taxes and fees in the country requires further development, since it must provide sufficient volumes of own revenues of local budgets, as well as be an instrument of local socio-economic policy. The way to increase the volume of local taxes and fees should be the establishment of taxes that provide a sufficient volume of revenues, which in turn will create a reliable source of revenue for local budgets. Expanding the autonomy of local authorities will enable them to play an important role in the socio-economic development of communities and the country as a whole. Since local taxes and fees should form the basis of local budget revenues, it is necessary to expand the rights of local territorial communities to approve tax rates and fees, grant tax benefits, and also, taking into account the positive experience of EU countries, on diversifying tax revenues, in particular, through taxation of real estate.

The results of this study can be applied in the process of reforming the local taxation system in order to ensure the financial independence of territorial communities.

Key words: taxes, local budgets, local budget revenues, financial autonomy, territorial communities.

JEL Classification: H20, H72, R51

Актуальність теми дослідження. Децентралізація бюджетної системи України на сьогодні є одним з найважливіших напрямів суспільної трансформації країни. Проведені зміни в податковому та бюджетному законодавстві в частині збільшення обсягів як власних доходів місцевих бюджетів, так і місцевих податків та зборів, а також зміни в системі місцевого самоврядування – утворення об'єднаних територіальних громад (ОТГ), сприяли підвищенню рівня їхньої фінансової спроможності, але не забезпечили у повній мірі фінансової самостійності органів місцевої влади. З огляду на зазначене, тема дослідження є актуальною.

Постановка проблеми. Зміни в податковому та бюджетному законодавстві в частині збільшення обсягів власних доходів місцевих бюджетів, ліквідація неефективних податків та видатків на їх адміністрування, що були більшими, ніж надходження від таких податків і зборів; введення нових економічно ефективних податків; зміна податкових ставок; розширення кола платників податків; розширення переліку типів об'єктів оподаткування; віднесення окремих загальнодержавних податків до місцевих податків тощо – все це сприяло формуванню значних фінансових ресурсів, які отримали в своє розпорядження територіальні громади. Однак, на відміну від переважної більшості європейських країн, формуються вони здебільшого не за рахунок зусиль органів місцевого самоврядування, а тією частиною яка надається з державного бюджету. Отже, залишається проблема забезпечення фінансової самостійності територіальних громад, зокрема, шляхом підвищення ролі податків у формуванні дохідної частини місцевих бюджетів.

Аналіз останніх публікацій. Дослідження проблем, пов'язаних з податковими джерелами формування дохідної частини бюджетів територіальних громад висвітлюються в працях багатьох дослідників. Серед останніх публікацій із зазначеної тематики слід назвати наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених [1-6]: А. Бойко та А. Миронова (2016) здійснили детальний аналіз стану і структури місцевих податків та зборів на прикладі окремого міста. Авторами було доведено їх особливу роль у формуванні місцевого бюджету та виявлено основні проблеми місцевого оподаткування, що зменшують рівень надходжень до місцевого; Ф. Гейнман, М.-Д. Моссінджер та М. Естер (2018) впровадили мета-регресійний аналіз впливу численних фіскальних правил для бюджетного процесу на основі 30 досліджень, опублікованих за останнє десятиліття; Ф. Біанчі та К. Ілут (2017) дослідили модель економіки США зі змінами в структурі фіскальної політики; О. Кириленко та Я. Баранець (2020) на основі аналізу бюджетів об'єднаних територіальних громад визначили основні проблеми у забезпеченні їхньої фінансової спроможності та запропонували напрями її підвищення; У статті Мартиненко В. (2019) досліджено основні шляхи покриття видатків місцевих бюджетів власними доходами в умовах модернізації фіскальної політики, які здатні забезпечити розширення фінансової автономії адміністративно-територіальних одиниць в Україні. Водночас, попри вагомий науковий доробок, проблема формування бюджетів місцевого самоврядування в умовах фіскальної децентралізації та необхідність забезпечення належної фінансової бази територіальних громад залишається невирішеною, що обумовлює актуальність теми та необхідність подальшого дослідження.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданням дослідження є порівняльний аналіз податкових джерел формування фінансових ресурсів територіальних громад в Україні та в окремих країнах ЄС. Метою статті є обґрунтування напрямів підвищення ролі податків у забезпеченні фінансової спроможності територіальних громад.

Метод проведення дослідження. У процесі дослідження використовувались загальнонаукові та спеціальні методи: аналізу і синтезу, метод порівняння, узагальнення, статистичні тощо.

Виклад основного матеріалу. Ефективна система місцевого самоврядування є необхідним елементом функціонування демократичної держави. Для виконання своїх функцій, створення належних умов життєдіяльності на території громади органи місцевої влади повинні мати достатні фінансові ресурси на основі відповідних бюджетних коштів.

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено, що місцеві бюджети мають бути достатніми для здійснення органами місцевого самоврядування наданих їм законом повноважень і забезпечення мешканців відповідних громад якісними публічними послугами.

Бюджет є основним інструментом, використання якого забезпечує виконання територіальними громадами своїх функцій. Саме тому питанням та проблемам, пов'язаним з формуванням дохідної частини бюджету місцевого самоврядування, розширенням бази оподаткування приділяється велика увага.

Основним джерелом надходжень місцевих бюджетів мають стати власні доходи, у тому числі місцеві податки і збори. Тому підвищення ролі саме місцевих податків та зборів і збільшення їх частки у складі доходів є головним напрямом зміцнення місцевих бюджетів та розширення фінансової автономії відповідних територій. З огляду на це, органи місцевого самоврядування мають забезпечити підвищення ефективності бюджетно-податкового планування та сприяти виявленню резервів зростання податкового потенціалу. Реалізація цих завдань можлива насамперед через обґрунтоване і зважене встановлення місцевих податків і зборів на території відповідної територіальної громади.

Податковими надходженнями визнаються встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори та місцеві податки і збори.

Відповідно до нових умов перерозподілу бюджетних коштів ресурси об'єднаних територіальних громад формуються за рахунок:

загальнодержавних податків і зборів:

- податок та збір на доходи фізичних осіб 60%;
- податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності 100%;
- рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування 37%;
- рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів (крім рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування) 100%;
- рентна плата за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення 100%;

- рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення 5%;
- рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого значення 100%;
- рентна плата за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату 3%;
- акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів 100%;
- частина акцизного податку з виробленого в Україні та ввезеного на митну територію України пального 13,44% місцевих податків і зборів:
- податок на майно (податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, плата за землю, транспортний податок) 100%;
- збір за місця для паркування транспортних засобів 100%;
- туристичний збір 100%;
- єдиний податок 100% [7].

Надходження від місцевих податків і зборів зараховуються безпосередньо до доходів бюджетів місцевого самоврядування.

Значна частка загальнодержавних податків і зборів зараховується до місцевих бюджетів у визначених пропорціях. Очевидно, що доходи місцевих бюджетів у частині загальнодержавних податків і зборів є величиною, на яку безпосереднього впливу місцева влада немає. Мається на увазі, що елементи податків і зборів (ставка, податкові пільги тощо) та пропорції розподілу надходжень закріплені централізовано. Лише в частині місцевих податків і зборів місцева влада має певну самостійність, тому, що установлення місцевих податків та зборів, непередбачених Податковим кодексом, забороняється.

Таким чином можна сказати що у забезпеченні виконання державної функції щодо регулювання економічних процесів головну роль відіграють податки які зараховуються до місцевих бюджетів. Але це недостатньо для забезпечення незалежності органів місцевого самоврядування.

Беручи до уваги те, що впровадження місцевих податків і зборів та встановлення розміру їх ставок (у межах, встановлених Податковим кодексом) віднесено до повноважень органів місцевого самоврядування, вони мають можливість впливати на обсяги обов'язкових платежів до місцевих бюджетів. А отже, формування значної частини власних доходів безпосередньо залежить від того, наскільки ефективно місцева влада зможе організувати процеси щодо запровадження та мобілізації місцевих податків і зборів.

Враховуючи бюджетну децентралізацію, варто звернути увагу на фінансову самостійність місцевих бюджетів. Тому аналіз доходів місцевих бюджетів у різних проекціях, а також визначення відсотку виконання річних планових показників є актуальним та затребуваним.

Таблиця 1. Динаміка податкових надходжень до місцевих бюджетів у 2016–2020 рр., млн грн

Види платежів	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Зміна у 2016-2020 рр. %
Податок на доходи фізичних осіб	78971	110653	135647	165504	184469	+133,59
Акцизний податок	11627	13156	13623	13718	14245	+22,51
Податок на прибуток підприємств	5879	6485	8782	10230	10028	+70,57
Місцеві податки і збори	42261	52587	58902	73576	74918	+77,27
Плата за користування надрами	1082	1103	2878	3680	3122	+188,53
Інше	7080	17021	9982	3836	3686	-
Всього	146902	201005	229815	270546	290468	+97,73

Джерело: складено авторами за даними Державної казначейської служби України [8].

За 2016-2020 рр. приріст податкових надходжень склав 97,73% або 143566,0 млн грн. Найбільш значимим показником серед податкових надходжень місцевих бюджетів є податок на доходи фізичних осіб (далі ПДФО). Темп приросту ПДФО у 2016-2020 рр. склав 133,59% або 105498 млн грн. Загалом обсяг надходжень ПДФО за 2020 р. становить 184469 млн грн. що складає 63,50% від усіх податкових надходжень.

Другу групу серед податкових надходжень займають місцеві податки і збори, які протягом досліджуваного періоду також зростають: у 2020 р. у порівнянні з 2016 р. зросли на 77,27% або 32657 млн грн. За 2020 р. надходження становлять 74918 млн грн. або 25,79% загальних податкових надходжень.

Акцизний податок, надходження від якого становили 14245 млн грн або 5% від загальних надходжень, є третім. Він показує приріст протягом 2016-2020 рр. 22,51% або 2618 млн грн.

Високі темпи приросту показує податок на прибуток підприємств 70,57% або 4149 млн грн.

Найбільше у відсотковому еквіваленті приріст показала плата за користування надрами 188,53% або 2 040 млн. грн. Проте частка питомої ваги в загальних надходженнях податкових становить всього 1,1% (3 122 млн. грн)

Отже, виходячи з попередніх розрахунків, динаміка надходжень податків і платежів у порівнянні з попередніми роками має позитивний результат.

Провівши аналіз формування доходів місцевих бюджетів за рахунок податкових надходжень варто зазначити, що фінансова децентралізація та податкова і бюджетна реформа мали досить позитивні тенденції, що сприяло зростанню доходів місцевих бюджетів та нарощенню їх фіскального потенціалу.

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

Для оцінки рівня фінансової автономії місцевих бюджетів проаналізуємо рівень покриття видатків місцевих бюджетів власними доходами (рис. 1).

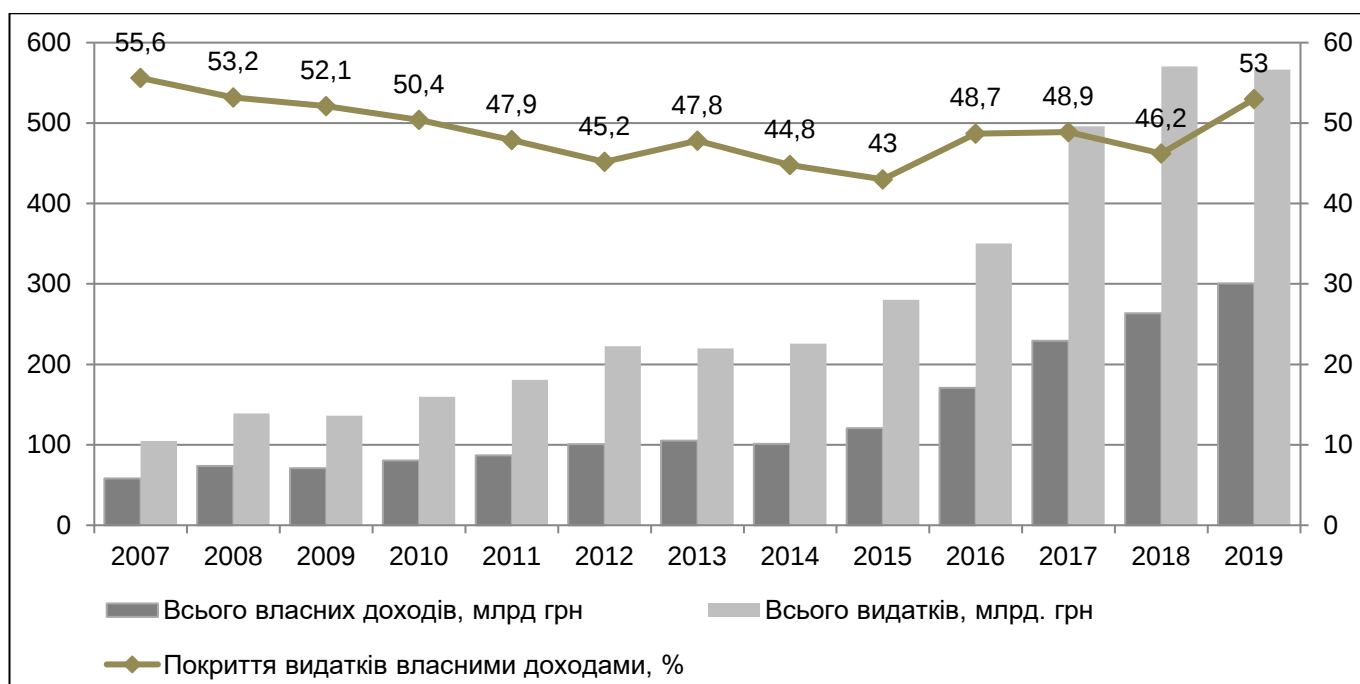

Рисунок 1. Динаміка рівня покриття видатків місцевих бюджетів України власними доходами у 2007-2019 рр.

Джерело: розраховано та побудовано за даними Державної казначейської служби України [8].

Як свідчать дані, наведені на рис. 1., упродовж 2007–2019 рр. рівень покриття видатків місцевих бюджетів України власними доходами суттєво змінювався, сягнувши свого максимального рівня 55,6 % у 2007 р., найменшого – 43,0 % – у 2015 р. Середній рівень покриття видатків місцевих бюджетів власними доходами за аналізований період становить 48,9%.

У 2014 р. було проанонсовано початок реформи децентралізації в Україні з метою надання місцевим органам влади більшої фінансової автономії та послаблення залежності від Уряду щодо отримання трансфертів. Так, вже в 2016 р. власні доходи місцевих бюджетів становили 48,7 % обсягу сумарних видатків, у 2017 р. – 48,9 %, у 2018 р. – 46,2 %, у 2019 р. – 53,0 %.. Тобто, в період реалізації реформи фінансової децентралізації відносна фінансова автономія місцевих бюджетів зросла на 10 %. Проте цього недостатньо для забезпечення фінансової самостійності територіальних громад.

Через місцеві бюджети в Україні перерозподіляють обсяг податків і зборів, еквівалентний 6,5% ВВП (рис. 2.). Це навіть більше, ніж у розвинутих країнах Європи.

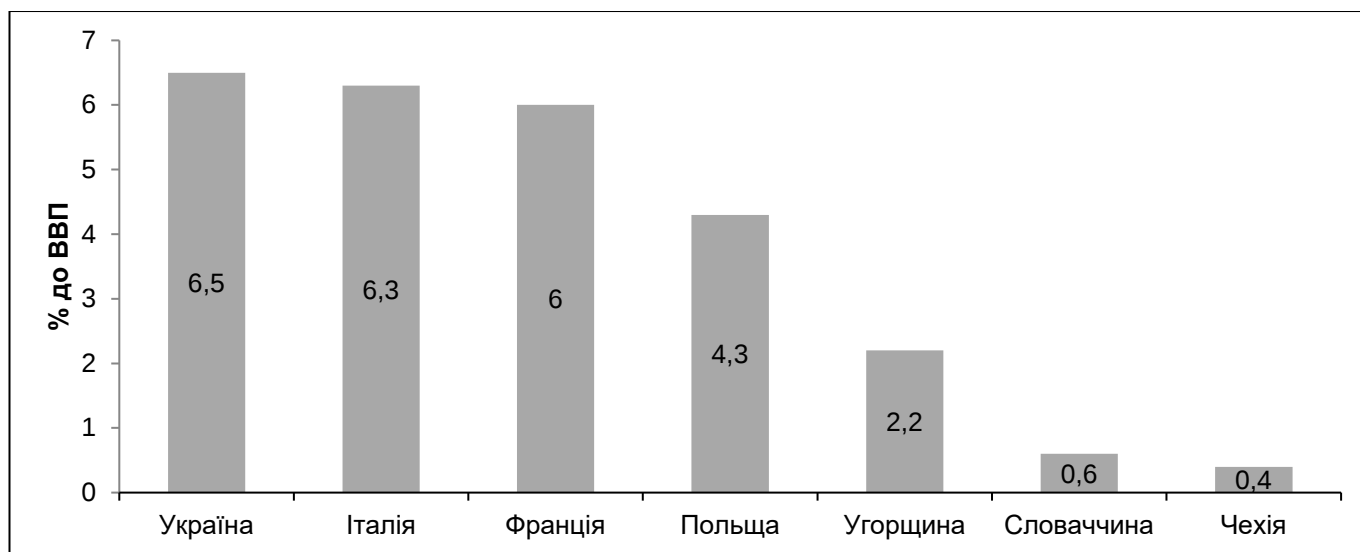

Рисунок 2. Податкові надходження місцевих бюджетів у % до ВВП

Джерело: побудовано на основі даних [10].

Місцеві бюджет в країнах Європи здебільшого наповнюються надходженнями від оподаткування нерухомого майна (в т. ч., землі), частка яких сягає третини, а то й перевищує половину усіх податкових надходжень місцевих бюджетів. В Україні ж вона порівняно невисока – 13% (в т. ч., майже 10% – від оподаткування землі).

Європейський досвід показує що формування доходів місцевих бюджетів має свої особливості. Так, у структурі доходів місцевих бюджетів у Швеції переважають податки (більше 60%), у Швейцарії – більше, ніж 45%, у Франції, Фінляндії та Норвегії – від 35% до 40%. До місцевих податків у зарубіжних країнах, як правило, відносять майнові, місцеві прибуткові, промислові, податки на професію, а також податки, які відображають політику місцевих органів влади (екологічні, на полювання, на собак тощо). В Україні у структурі доходів місцевих бюджетів також переважають податки (більше 85%).

Першим кроком реформування бюджетних систем у більшості східноєвропейських країн стало виділення з державного бюджету місцевих бюджетів і надання їм автономного характеру. Автономність місцевих бюджетів має два аспекти:

- політичний – згідно із законодавчими нормами кожна адміністративно-територіально одиниця має свій бюджет;

- економічний – ґрунтується на принципі самофінансування кожної бюджетної одиниці.

Принцип самофінансування у чистому і буквальному значенні в кожній країні світу не реалізується, оскільки географічне положення, економічні умови і можливості регіонів є різними. У зв'язку з цим відносини центрального бюджету з місцевими будуються на нормативній основі, виходячи з об'єктивних критеріїв [10].

Здійснено порівняльний аналіз структури податкових надходжень місцевих бюджетів в Україні та в окремих країнах ЄС (рис. 3).

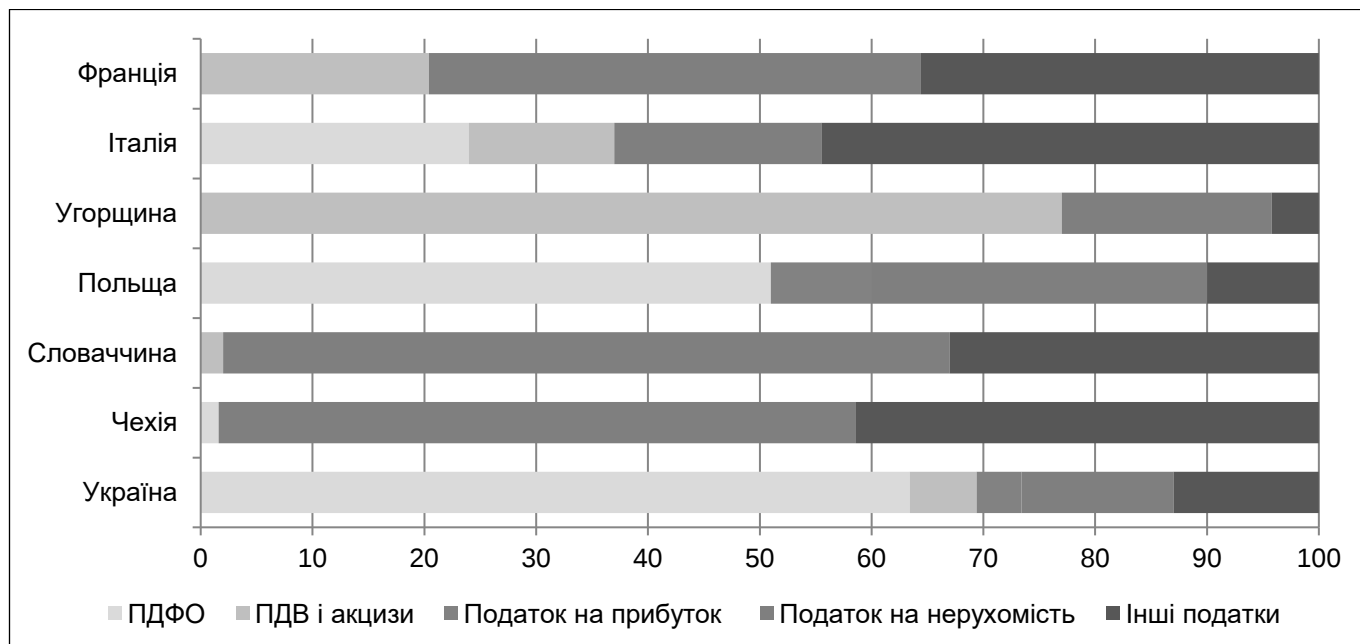

Рисунок 3. Структура податкових надходжень місцевих бюджетів, %

Джерело: побудовано за даними [9].

За структурою податкових надходжень місцеві бюджети України найбільше подібні до польських. Однак, в Україні, на відміну від Польщі, вага ПДФО перевищує три чверті усіх зібраних до місцевих бюджетів через податки і збори коштів. Така висока питома вага цього податку пояснюється тим, що єдиний податок в країнах Європи не існує. Натомість доходи самозайнятих осіб там оподатковують на загальних підставах із застосуванням за підсумками року податкового відшкодування. Тому, надходження від єдиного податку – віднесені нами до групи інші податки – можна прирівняти до ПДФО. А зважаючи, що в структурі загальних податкових надходжень єдиний податок становить майже 13%, отримуємо чи не єдине насправді значуще джерело наповнення місцевих бюджетів в Україні – ПДФО. За умови зменшення заборгованості з оплати праці, частка ПДФО в структурі може сягнути ще вище.

Серед інших джерел, які в окремих країнах є вагомими в наповненні місцевих бюджетів, варто вказати на оподаткування транспортних засобів (Італія, Чехія, Польща) та оподаткуванні фінансових і капітальних трансакцій (Франція). ПДФО як основа наповнення місцевих бюджетів України – джерело доволі стабільне, якщо дивитись загалом по країні. Однак його висока частка в окремо взятій громаді вказує на сильну залежність її бюджетних надходжень від наявності бізнесових структур та офіційної зайнятості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз формування доходів місцевих бюджетів в Україні за рахунок податкових надходжень дозволяє зробити висновок, що фінансова децентралізація та податкова і бюджетна реформа мають досить позитивні тенденції та сприяють зростанню доходів місцевих

бюджетів і нарощенню їх фінансового потенціалу. Однак місцеві податки не стали регулюючим інструментом, а є другорядними відносно державного оподаткування. Тому система місцевого оподаткування в Україні потребує подальшого реформування. Діюча на сьогодні в країні система місцевих податків і зборів, потребує подальшого руху в напрямку розвитку оскільки вона має, забезпечити достатні обсяги власних доходів місцевих бюджетів, а також бути інструментом місцевої соціально-економічної політики. Шляхами збільшення обсягу місцевих податків і зборів мають бути встановлення таких податків, які б забезпечували достатній обсяг надходжень, що в свою чергу дасть можливість створити надійне джерело дохідної частини місцевих бюджетів. Розширення самостійності органів місцевої влади має надати їм можливість відігравати важливу роль у соціально-економічному розвитку громади та країни в цілому. Оскільки місцеві податки і збори повинні складати основу доходів місцевих бюджетів, необхідно розширити права місцевих територіальних громад щодо їх встановлення, затвердження ставок та надання пільг, а також, враховуючи позитивний досвід країн ЄС, щодо диверсифікації податкових надходжень зокрема, за рахунок оподаткування нерухомості. Пошук шляхів вирішення означених проблем визначають напрями подальших наукових досліджень

Список використаних джерел

1. Бойко А. О., Миронова А. М. Роль місцевих податків і зборів у формуванні місцевого бюджету. Молодий вчений. 2016. № 4. С. 19-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_4_7
2. Heinemann F., Moessinger M.-D., Yeter M. Do fiscal rules constrain fiscal policy? A meta-regression-analysis. European Journal of Political Economy. 2018. Volume 51. P.69–92. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2017.03.008>
3. Bianchi F., Ilut C. Monetary/Fiscal policy mix and agents' beliefs. Review of Economic Dynamics. 2017. Volume 26. P. 113–139. URL: <https://doi.org/10.1016/j.red.2017.02.011>
4. Кириленко О., Баранець Я. Досвід забезпечення фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2020. № 3. С. 54-68.
5. Мартиненко В. В. Шляхи покриття видатків місцевих бюджетів власними доходами при модернізації фінансової політики. Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Економіка», 2019. № 14(42), С. 90-96. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Economy/article/view/2529/2303>
6. Возняк Г., Жеребило І. Формування фінансово спроможних територіальних громад: ризики децентралізації. Фінанси України. 2020. № 1. С. 73-82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2020_1_8
7. Джерела доходів місцевих бюджетів URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/369/2019.pdf>
8. Державна казначейська служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>
9. На чому заробляють місцеві бюджети в країнах Європи та в Україні? URL: <https://cost.ua/744-na-chomu-zaroblyayut-mistsevi-byudzhety-v-krayinakh-evropy-ta-v-ukrayini/>
10. Чуркіна І. Є. Реформи бюджетної системи ЄС: результати та перспективи. Економіка та держава. 2015. № 10. С. 66-69. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/10_2015/18.pdf

Referens

1. Bojko A. O., Myronova A. M. (2016). Rol' mistsevykh podatkov i zboriv u formuvanni mistsevoho biudzhetu [Role of local taxes and fees in the formation of the local budget]. Molodyj vchenyj, 4. 19-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_4_7
2. Heinemann F., Moessinger M.-D., Yeter M. (2018). Do fiscal rules constrain fiscal policy? A meta-regression-analysis. European Journal of Political Economy, 51. 69–92. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2017.03.008>
3. Bianchi F., Ilut C. (2017). Monetary/Fiscal policy mix and agents' beliefs. Review of Economic Dynamics, 26. 113–139. URL: <https://doi.org/10.1016/j.red.2017.02.011>
4. Kyrylenko O., Baranets' Ya. (2020). Dosvid zabezpechennia finansovoi spromozhnosti ob'iednanykh terytorial'nykh hromad [Experience in ensuring the financial capacity of united territorial communities]. Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu, 3. 54-68.
5. Martynenko V. V. (2019). Shliakhy pokryttia vydatkiv mistsevykh biudzhetyv vlasnyimi dokhodamy pry modernizatsii fiskal'noi polityky [Ways to cover local budget expenditures with own revenues during the modernization of fiscal policy]. Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia», seriia «Ekononika», 14(42). 90-96. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Economy/article/view/2529/2303>
6. Vozniak H., Zherybylo I. (2020). Formuvannia finansovo spromozhnykh terytorial'nykh hromad: ryzyky detsentralizatsii [Formation of financially viable territorial communities: risks of decentralization]. Finansy Ukrainy, 1. 73-82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2020_1_8
7. Dzherela dokhodiv mistsevykh biudzhetyv [Sources of local budget revenues]. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/369/2019.pdf>
8. Derzhavna kaznachejs'ka sluzhba Ukrainy [State Treasury Service of Ukraine]. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>
9. Na chomu zarobliaiut' mistsevi biudzhety v krainakh Yevropy ta v Ukraini? [What do local budgets in Europe and Ukraine earn?]. URL: <https://cost.ua/744-na-chomu-zaroblyayut-mistsevi-byudzhety-v-krayinakh-evropy-ta-v-ukrayini/>
10. Churkina I. Ye (2015). Reformy biudzhethnoi systemy YeS: rezul'taty ta perspektvy [Reforms of the EU budget system: results and prospects]. Ekonomika ta derzhava, 10. 66-69. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/10_2015/18.pf

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Тропіна Валентина Борисівна, доктор економічних наук, професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: tropina@ukr.net
orcid.org/0000-0003-4148-3873

Клименко Андрій Михайлович, аспірант кафедри фінансів, обліку і оподаткування ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна
e-mail: andriyfromukraine@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Тропина Валентина Борисовна, доктор экономических наук, профессор кафедры финансов, учета и налогообложения

ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
ул. Сухомлинского 30, г. Переяслав, 08401, Украина
e-mail: tropina@ukr.net

Клименко Андрей Михайлович, аспирант кафедры финансов, учета и налогообложения ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
ул. Сухомлинского 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08401, Украина
e-mail: andriyfromukraine@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Valentyna Tropina, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance, Accounting and Taxation SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University after Grygoriy Skovoroda»
Sukhomlynskogo Str., 30, Pereyaslav, 08401, Ukraine
e-mail: tropina@ukr.net

Andrii Klymenko, postgraduate Department of Finance, Accounting and Taxation SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University after Grygoriy Skovoroda»
Sukhomlynskogo Str., 30, Pereyaslav-Khmelnytsiy, 08401, Ukraine
e-mail: andriyfromukraine@gmail.com

УДК 336.14

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-188-200>**АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ**

**Малишко В. В.,
Макарчук І. М.,
Дем'яненко Л. О.**

Предметом дослідження є місцеві бюджети.

Метою дослідження є аналіз формування і використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів.

Методи, що були використані в процесі дослідження: узагальнення, метод порівняльного аналізу, метод системно-структурного аналізу й синтезу, статистичний, загальнонаукові, спеціальні методи наукового пізнання та інші методи дослідження.

***Результати роботи.** Охарактеризовано роль доходів місцевих бюджетів у фінансовому забезпеченні органів місцевого самоврядування. Вказано два основних чинники, від яких залежить потенційна дієздатність фінансових ресурсів. Зазначено фактори, які негативно впливають на процес виконання місцевих бюджетів; що є пріоритетним напрямом розмежування доходних джерел між місцевими бюджетами. Проаналізовано фінансові ресурси за різними кваліфікаційними ознаками; виконання доходів місцевих бюджетів за 2020 рік.*

***Галузь застосування результатів:** Міністерство фінансів України, Верховна Рада України, органи місцевого самоврядування, міські та районні ради, об'єднані територіальні громадами для формування фінансових ресурсів.*

***Висновки.** Потенційні можливості економічного розвитку кожного міста залежать від його ресурсного забезпечення. Управління процесами формування, розміщення та використання фінансових ресурсів потребує насамперед чіткої визначеності як самого поняття «фінансові ресурси», так і джерел їх формування, місця концентрації та напрямів використання.*

В умовах сьогодення, місцеві бюджети не в достатній мірі забезпечені фінансовими ресурсами. Це перешкоджає органам місцевої влади виконувати в повній мірі покладені на них функції, а також не створює сприятливого життєвого середовища мешканцям територіальних громад.

Ключові слова: місцевий бюджет, фінансові ресурси, місцеві органи влади, фінансові важелі, соціально-економічний розвиток.

АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ

Малышко В. В.,
Макарчук И. Н.,
Демьяненко Л. А.

Предметом исследования являются местные бюджеты.

Целью исследования является анализ формирования и использования финансовых ресурсов местных бюджетов.

Методы, использованные в процессе исследования: обобщения, метод сравнительного анализа, статистический и другие методы исследования.

Результаты работы. Охарактеризована роль доходов местных бюджетов в финансовом обеспечении органов местного самоуправления. Указаны два основных фактора, от которых зависит потенциальная дееспособность финансовых ресурсов. Указано факторы, которые негативно влияют на процесс выполнения местных бюджетов; что является приоритетным направлением разграничения доходных источников между местными бюджетами. Проанализировано финансовые ресурсы по разным квалификационным признакам; выполнения доходов местных бюджетов 2020 года.

Область применения результатов: Министерство финансов Украины, Верховная Рада Украины, органы местного самоуправления, городские и районные советы, объединенные территориальные общины для формирования финансовых ресурсов.

Выводы. Потенциальные возможности экономического развития каждого города зависят от его ресурсного обеспечения. Управление процессами формирования, размещения и использования финансовых ресурсов требует прежде всего четкой определенности как самого понятия «финансовые ресурсы», так и источников их формирования, места концентрации и направлений использования.

В условиях, местные бюджеты не в достаточной мере обеспечены финансовыми ресурсами. Это препятствует органам местной власти выполнять в полной мере возложенные на них функции, а также не создает благоприятной жизненной среды жителям территориальных общин.

Ключевые слова: местный бюджет, финансовые ресурсы, местные органы власти, финансовые рычаги, социально-экономическое развитие.

ANALYSIS OF FORMATION AND USE OF FINANCIAL RESOURCES OF LOCAL BUDGETS

Malysenko Vitalina,
Makarchuk Inna,
Demianenko Leonid

Subject of research are local budgets.

The aim of the study is to analyze the formation and use of financial resources of local budgets.

The methods used during the study: generalization, comparative analysis, statistical and other research methods.

The results of the work. The role of local budget revenues in the financial support of local governments is described. There are two main factors on which the potential capacity of financial resources depends. The factors that negatively affect the process of execution of local budgets are indicated; which is a priority for delimitation of revenue sources between local budgets. Financial resources are analyzed according to various qualifications; execution of local budget revenues for 2020.

The scope of the results: Ministry of Finance of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, local authorities, city and district councils, united by territorial communities for the formation of financial resources.

Conclusions. Potential opportunities for economic development of each city depend on its resources. Management of the processes of formation, allocation and use of financial resources requires, first of all, a clear definition of the concept of «financial resources» and the sources of their formation, place of concentration and directions of use.

In today's conditions, local budgets are not sufficiently provided with financial resources. This prevents local authorities from fully performing their functions and does not create a favorable living environment for residents of local communities.

Keywords: local budget, financial resources, local authorities, financial levers, socio-economic development.

JEL Classification: R51, H72, O23

Постановка проблеми. Основним завданням у формуванні місцевих бюджетів є впорядкування умов запровадження програмно-цільового методу складання й виконання місцевих бюджетів.

Реформування адміністративно-територіального устрою в Україні передбачає підвищення ефективності фіскальної децентралізації.

Необхідно оцінити ефективність розподілу видаткових повноважень між рівнями державного управління, упорядкувати склад видатків місцевих бюджетів для оптимізації міжбюджетних трансфертів.

Подальший перегляд складу доходів місцевих бюджетів повинен відбуватися після змін адміністративно-територіального устрою країни, перерозподілу видаткових повноважень між рівнями державного управління, визначення функцій новоутворених територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування і використання місцевих бюджетів присвячені праці сучасних українських вчених: Є. Балацького, П. Бечко, Т. Боголіб, О. Кириленко, В. Малишко, С. Слюсар та ін. Належне місце в аналізі цих проблем займають роботи таких зарубіжних вчених: А. Айвазова, М. Аптона, А. Белова, Б. Кима, Є. Пелінеску, Г. Поляка, Н. Шоймена та ін.

Виклад основного матеріалу. Місцеві бюджети за допомогою фінансових ресурсів активно впливають на економічні та соціальні процеси адміністративно-територіальних одиниць і створюють можливості для розв'язання загальнодержавних проблем на регіональному рівні та підвищення якості життя громадян. Для цього формування та використання фінансових ресурсів місцевими органами державної влади має визначатися на основі пріоритетів і стратегічних цілей розвитку держави. Проблема недостатності фінансових ресурсів в органах місцевого самоврядування та нестабільність їхніх дохідних джерел сьогодні набула загальнодержавної ваги.

Потенційна дієздатність фінансових ресурсів залежить від двох основних чинників. По-перше, від їх загального обсягу. Тому першочерговим завданням провідних фінансових органів та інституцій – Міністерства фінансів та центрального банку завжди є створення передумов і всебічне сприяння зростанню обсягів фінансових ресурсів. По-друге, від їх раціонального розміщення, що забезпечує досить вільний доступ до ресурсів та ефективність їх використання. Це дуже важливе і в теоретичному, і в практичному аспектах питання досі, на нашу думку, не вирішене. Існуючі підходи до визначення сутності й складу фінансових ресурсів ґрунтуються на розширеному їх трактуванні. Це, можливо, і не було б так важливо, якби не створювалась ілюзія наявності досить значного, начебто, фінансового потенціалу. За таких умов першочерговим, безперечно, буде забезпечення ефективності їх використання, на що і спрямовується дія фінансового механізму. Однак реальна ситуація може характеризуватись вкрай обмеженою забезпеченістю фінансовими ресурсами. Крім того, проблема визначення сутності та ознак фінансових ресурсів не є суто теоретичною, як може здаватися на перший погляд.

Кількісна визначеність фінансових можливостей характеризується такими фінансовими поняттями, як доходи, грошові кошти, грошові фонди (або фонди грошових коштів), фінансові ресурси. Чіткого розмежування між цими поняттями у фінансовій літературі досі немає, що й зумовлює плутанину як у теорії, так і на практиці.

На це звертав увагу ще О. М. Бірман, зазначаючи, «що характеризувати фінансові ресурси як «грошові кошти, що перебувають у розпорядженні держави, підприємств, господарських організацій та установ не можна». Але разом з тим і він трактував фінансові ресурси досить широко як «виражену у грошах частину національного доходу, сконцентровану безпосередньо в державі чи в соціалістичних підприємств для використання на цілі розширеного відтворення та на загальні державні видатки». Тобто, з одного боку, Бірман обмежив ці ресурси потребами тільки розширеного відтворення, а з іншого – включив до них кошти, необхідні для загальнодержавних видатків (управлінських, оборонних, соціальних) [1].

Як зазначає у своїй роботі Кропачов О.: «В умовах утвердження в Україні економіки ринкового типу місцеві бюджети виступають одним із найбільш дієвих інструментів реалізації як загальнодержавної, так і регіональної бюджетної політики та вирішення важливих економічних завдань. Ефективне функціонування місцевих бюджетів тісно пов'язане із здійсненням бюджетного процесу як на локальному рівні, так і в розрізі окремих його стадій. Однією зі стадій бюджетного процесу на локальному рівні є виконання місцевих бюджетів. На забезпечення ефективного виконання місцевих бюджетів спрямована діяльність, яка зосереджується на усіх інших стадіях бюджетного процесу, зокрема складання, розгляду і затвердження місцевих бюджетів та складання і затвердження бюджетної звітності про виконання бюджетів.

Серед факторів, які негативно впливають на процес виконання місцевих бюджетів, основними є такі: неефективне та нецільове використання бюджетних коштів, відсутність чіткого розмежування повноважень щодо контролю за виконанням місцевих бюджетів, часткова невідповідність між показниками виконання місцевих бюджетів і показниками соціально-економічного розвитку території.

Ефективність структурних перетворень та загальний стан розвитку на місцях багато залежать від того, які бюджетні ресурси отримують у своє розпорядження місцеві органи влади та через які фінансові важелі це здійснюватиметься. У зв'язку з цим, пошук форм і методів зміцнення фінансів місцевих органів влади в Україні є актуальним завданням. Потребує розв'язання проблема створення соціально-економічних умов і правових основ для того, щоб місцеві органи влади мали достатні кошти для виконання своїх функцій і повноважень» [2].

Враховуючи сучасні тенденції в реформуванні бюджетної системи країни, роль доходів місцевих бюджетів у фінансовому забезпеченні органів місцевого самоврядування певною мірою визначається величиною ВВП, що безпосередньо перерозподіляється через них та часткою місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України [3].

За здатністю органів місцевого самоврядування впливати на надходження з дохідних джерел фінансові ресурси можуть бути класифіковані як власні або передані. До власних належать ті фінансові ресурси, надходження яких можуть змінюватися в рамках заданого діапазону відповідно до рішень органів місцевого самоврядування. Такі ресурси можуть бути фіскальними чи нефіскальними. Передані органам місцевого

самоврядування фінансові ресурси – це такі, надходження яких не можуть бути врегульовані цими органами. Такі ресурси можуть бути фіскальними або нефіскальними, ексклюзивними чи додатковими, пропорційними або непропорційними (трансферти).

За цільовим призначенням фінансові ресурси органів місцевого самоврядування можуть бути класифіковані як цільові й нецільові. До цільових належать ресурси, котрі повинні бути використані для реалізації конкретних цілей, у т. ч. бюджетних програм, що визначені відповідно до рішення іншого органу державної влади чи регіонального органу самоврядування. До нецільових – ресурси, цілі використання яких вільно визначаються органами місцевого самоврядування з урахуванням положень законодавства щодо використання бюджетних коштів.

За співвідношенням обсягу доходів бюджетів місцевого самоврядування й загального обсягу фінансових ресурсів, зібраних на відповідній території у вигляді податкових і неподаткових надходжень, фінансові ресурси можуть бути пропорційними чи непропорційними. До пропорційних належать ті ресурси, котрі безпосередньо залежать від обсягу зібраних на відповідній території фінансових ресурсів. Відповідно до непропорційних – ресурси, що не залежать безпосередньо від обсягу зібраних на певній території фінансових ресурсів. Власні фінансові ресурси, як правило, пропорційні, а трансферти місцевим бюджетам розраховуються на непропорційній основі.

За формуванням фінансових ресурсів, їх розподілом, фінансові ресурси органів місцевого самоврядування можуть бути виключними або загальними. До виключних слід віднести ресурси, надходження яких у повному обсязі зараховуються до доходів місцевих бюджетів. До загальних – ресурси, надходження котрих додатково встановлені до базового обсягу доходів місцевих бюджетів, сформованого за рахунок виключних фінансових ресурсів. Додаткові ресурси визначені як загальні власні ресурси, цільові непропорційні фінансові трансферти – як цільові гранти, а блокові гранти – як нецільові, непропорційні фінансові трансферти.

Фінансова спроможність бюджету – це максимально можливий обсяг надходжень до нього в стандартних умовах, які встановлюються на національному рівні. Як правило, фінансова спроможність значною мірою залежить від податкового (фіскального) потенціалу. Однак органи місцевого самоврядування можуть істотно підвищити фінансову спроможність своїх бюджетів за рахунок нефіскальних джерел надходжень: доходів від власності, зокрема земельних ділянок і будівель, економічної діяльності або фінансових інвестицій.

Фіскальна спроможність органу місцевого самоврядування визначена як здатність підвищувати обсяги податкових надходжень до бюджету в стандартних умовах, що встановлюються на національному рівні. Фіскальна спроможність, як правило, пропорційна розмірам податкової бази, тому відмінності в податковій базі зумовлюють різну фіскальну спроможність.

Видаткові потреби місцевого бюджету – це визначений обсяг фінансових ресурсів, необхідних органу місцевого самоврядування для забезпечення виробництва та/або надання суспільних товарів чи послуг. Відмінності між розмірами видаткових потреб спричинені різницею в собівартості суспільних товарів і послуг, вироблених або наданих відповідними органами з метою задоволення потреб кінцевих споживачів на базовому рівні (кількісному та якісному), кількості послуг, необхідних для досягнення базового рівня (економія від масштабу), різницею в чисельності громадян, що проживають на відповідних територіях та мають право на отримання суспільних товарів і послуг.

Делегованими повноваженнями виступають ті компетенції й функції, відповідальність за реалізацію яких встановлена на вищому рівні державного управління, а сама реалізація була передана органам місцевого самоврядування.

В рамках національної економічної політики органи місцевого самоврядування повинні бути забезпечені власними ресурсами, що мають бути адекватними обсягам власних видаткових повноважень та якими ці органи можуть вільно розпоряджатися в межах законодавчо визначеної фінансової автономії.

Якщо справляння податків, зборів спричинює значні горизонтальні зовнішні ефекти, дисбаланс у структурі доходів місцевих бюджетів одного рівня бюджетної системи або між рівнями місцевих бюджетів унаслідок фіскальної конкуренції органів місцевого самоврядування, повноваження адміністрування таких податків і зборів закріплюється на вищому рівні державного управління (принцип субсидіарності). У протилежному випадку повноваження на встановлення податкових платежів, зборів, зміну податкових ставок, пільг тощо слід закріплювати за органами місцевого самоврядування.

Надане органам місцевого самоврядування право встановлення податкових платежів має також передбачати закріплення повноважень щодо їх адміністрування з метою підвищення ефективності їх справляння (принцип фіскальної автономії). Фіскальна автономія передбачає закріплення за органами місцевого самоврядування деяких елементів податкової політики, особливо в частині встановлення ставок податків і зборів.

Пріоритетним напрямом розмежування дохідних джерел між місцевими бюджетами є забезпечення максимального покриття витрат на фінансування власних повноважень органів місцевого самоврядування за рахунок власних фінансових ресурсів (принцип фінансової еквівалентності базового рівня державного управління).

Місцеві органи влади повинні забезпечити збалансоване фінансування суспільних послуг на основі оподаткування і зборів та водночас максимально врахувати державні й суспільні інтереси та вигоди. В разі прийняття урядом рішення про надання визначеній категорії громадян доступу до суспільних послуг необхідно виключити можливість застосування субсидій, надавати цільову фінансову допомогу для споживачів таких послуг причому, за можливості, в персоналізований спосіб.

Із метою стимулювання соціально-економічного розвитку території органи місцевого самоврядування повинні мати повноваження стягувати плату (в т. ч. за надання дозволів для суб'єктів господарювання), збори, штрафи тощо.

У разі закріплення податків, зборів між рівнями місцевих бюджетів або між державним і місцевими бюджетами (податкові розщеплення) встановлена частка має бути еквівалентна встановленому на місцевому рівні податковому навантаженню з метою стимулювання органів місцевого самоврядування до зміцнення й розширення місцевої податкової бази (принцип походження).

Загальні ресурси органів місцевого самоврядування повинні формуватися в першу чергу з нецільових додаткових ресурсів та/або нецільових загальних ресурсів, що визначається відповідно до закону.

Тому необхідно встановити адекватний ступінь податкової децентралізації, для чого можуть бути використані такі показники:

- частка податкових надходжень до місцевих бюджетів у загальному обсязі податкових надходжень зведеного бюджету;
- частка податкових надходжень у загальному обсязі надходжень місцевих бюджетів;
- співвідношення податкових надходжень до місцевих бюджетів та обсягу трансфертів, отриманих від центральних органів влади;
- відношення власних податкових надходжень місцевих бюджетів до ВВП;
- співвідношення максимального й мінімального обсягу фінансових ресурсів, що надійдуть до місцевих бюджетів при зміні ставок оподаткування місцевими податками і зборами в межах законодавчо визначеного діапазону.

Якщо за результатами обрахунку вищезазначених показників ступінь фіскальної децентралізації вважається низьким, уряд спільно з органами місцевого самоврядування повинен розглянути шляхи збільшення частки власних податкових надходжень відповідних бюджетів (у т. ч. шляхом закріплення податкових джерел) без необхідності підвищення загального податкового тиску.

Трансферти з центрального бюджету місцевим бюджетам надаються з різною метою, а тому можуть набирати різних форм. Загалом умови надання міжбюджетних трансфертів мають ґрунтуватися на чітких соціально-економічних і фінансових критеріях, а власне порядок надання трансфертів – бути законодавчо визначеним. Максимальне уникнення впливу суб'єктивних факторів на методику обчислення обсягу трансфертів забезпечить її об'єктивність та розв'язання проблеми надання фінансової допомоги місцевим бюджетам [4].

Як зазначається у «Місцеві бюджети: дані за I квартал 2020 року»: «За даними офіційної звітності Державної казначейської служби України, протягом січня-березня 2020 року до місцевих бюджетів України у сукупності надійшло 114,6 млрд грн (на 22,9 млрд грн або на 16,6% менше, ніж за I квартал 2019 року) (рис. 1), у тому числі:

- доходи загального фонду склали 104,9 млрд грн (на 23,4 млрд грн або на 18,2% менше аналогічного періоду 2019 року);
- спеціального – 9,7 млрд грн (на 0,5 млрд грн або на 5,8% більше аналогічного періоду 2019 року).

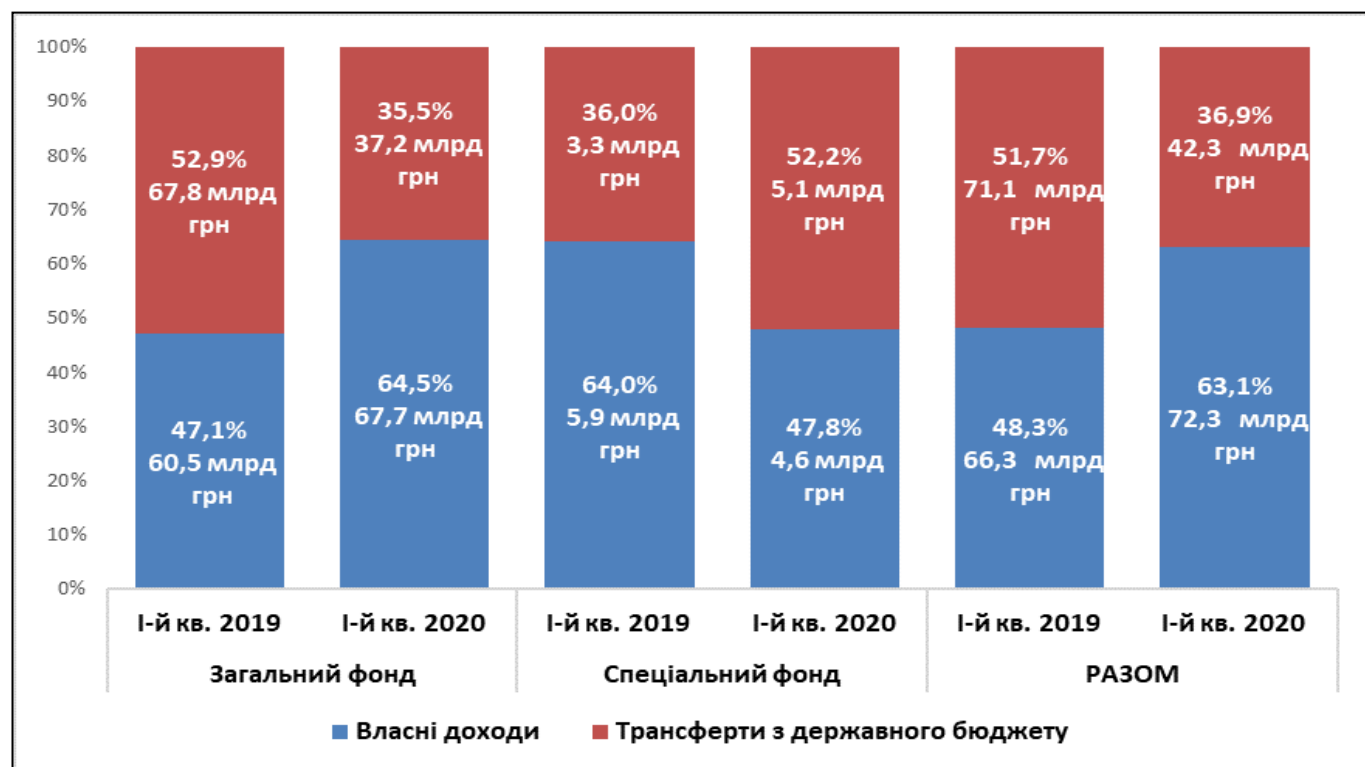

Рисунок 1. Доходи місцевих бюджетів України за I квартал 2019 та 2020 рр.

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

За підсумками I кварталу 2020 року, частка доходів місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України склала 40,8%, хоча аналогічний показник за підсумками I кварталу 2019 року становив 50%.

За станом на 01.04.2020 року затверджений на 2020 рік плановий показник доходів місцевих бюджетів (з урахуванням змін) становить 471,3 млрд грн. За підсумками I кварталу 2020 року рівень виконання річного планового показника в цілому становить 24,3%, у тому числі:

- по загальному фонду – 24,6%,
- по спеціальному – 21,5%.

У порівнянні з січнем-березнем 2019 року, надходження до місцевих бюджетів за I квартал 2020 року зменшилися на 22,9 млрд грн або на 16,6%. Основною причиною змін є зменшення надходжень трансфертів до загального фонду місцевих бюджетів. Так, у 2020 році з місцевих бюджетів не здійснюються окремі видатки, пов'язані з реалізацією державних програм соціального захисту. Тому у січні-березні 2019, минулого року, місцеві бюджети отримали з державного бюджету субвенції:

- на виплату допомог сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям та іншим категоріям громадян в обсязі 13,1 млрд грн;
- на надання пільг та субсидій населенню на оплату житлово-комунальних послуг та енергоносіїв – 16,5 млрд грн;
- на надання пільг та житлових субсидій населенню на придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу – 0,145 млрд грн.

Таким чином, протягом I кварталу 2019 року за названими напрямками місцеві бюджети отримали субвенцій на загальну суму 29,7 млрд грн, які в поточному, 2020 році, уже не надходять до місцевих бюджетів, а фінансуються безпосередньо з державного бюджету. Крім цього, у I кварталі 2019 року місцеві бюджети отримували з державного бюджету субвенцію на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій в обсязі 1 млрд грн, тоді як у поточному році

дана субвенція в I кварталі до місцевих бюджетів не надходила.

В цілому, видатки місцевих бюджетів становлять 33,2% від загального обсягу видатків зведеного бюджету України у I кварталі 2020 року.

Загальний обсяг видатків місцевих бюджетів за I квартал 2020 року склав 99,2 млрд грн. (рис. 2). Із зазначеної суми видатки загального фонду склали 87,9 млрд грн, спеціального – 11,3 млрд грн.

Із загального фонду бюджетів ОТГ проведено видатків на суму 16,7 млрд грн, у тому числі:

- на зарплату з нарахуваннями спрямовано 11,3 млрд грн (67,9% від всієї суми видатків),
- на оплату комунальних послуг та енергоносіїв – 1,1 млрд грн (6,4%).

За рахунок спеціального фонду з бюджетів ОТГ проведено капітальних видатків на 1,4 млрд грн.

У розрізі функціональної класифікації видатків найбільший обсяг коштів протягом I кварталу 2020 року було спрямовано на фінансування освіти – 43,2 млрд грн, що становить 43,5% від загальної суми видатків, проведених з місцевих бюджетів» [5].

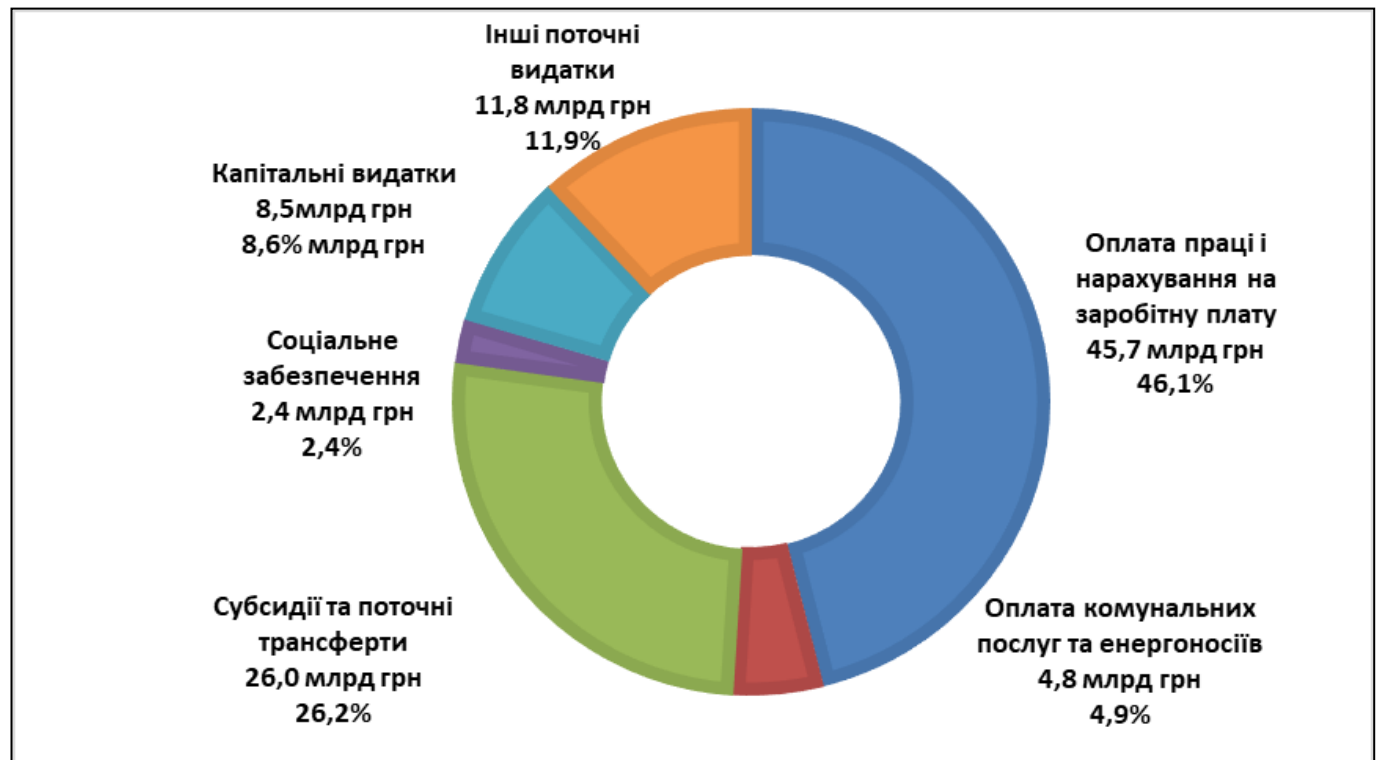

Рисунок 2. Структура видатків місцевих бюджетів (загальний та спеціальний фонди) у I кварталі 2020 року

Згідно довідки, щодо стану виконання місцевих бюджетів (виконання доходів місцевих бюджетів за 2020 рік): «За 2020 рік до загального фонду місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) надійшло 289 986,0 млн гривень.

Приріст надходжень до загального фонду проти 2019 року (у співставних умовах та без урахування територій, що не підконтрольні українській владі) склав 5,4% або +14 968,6 млн гривень (рис. 3).

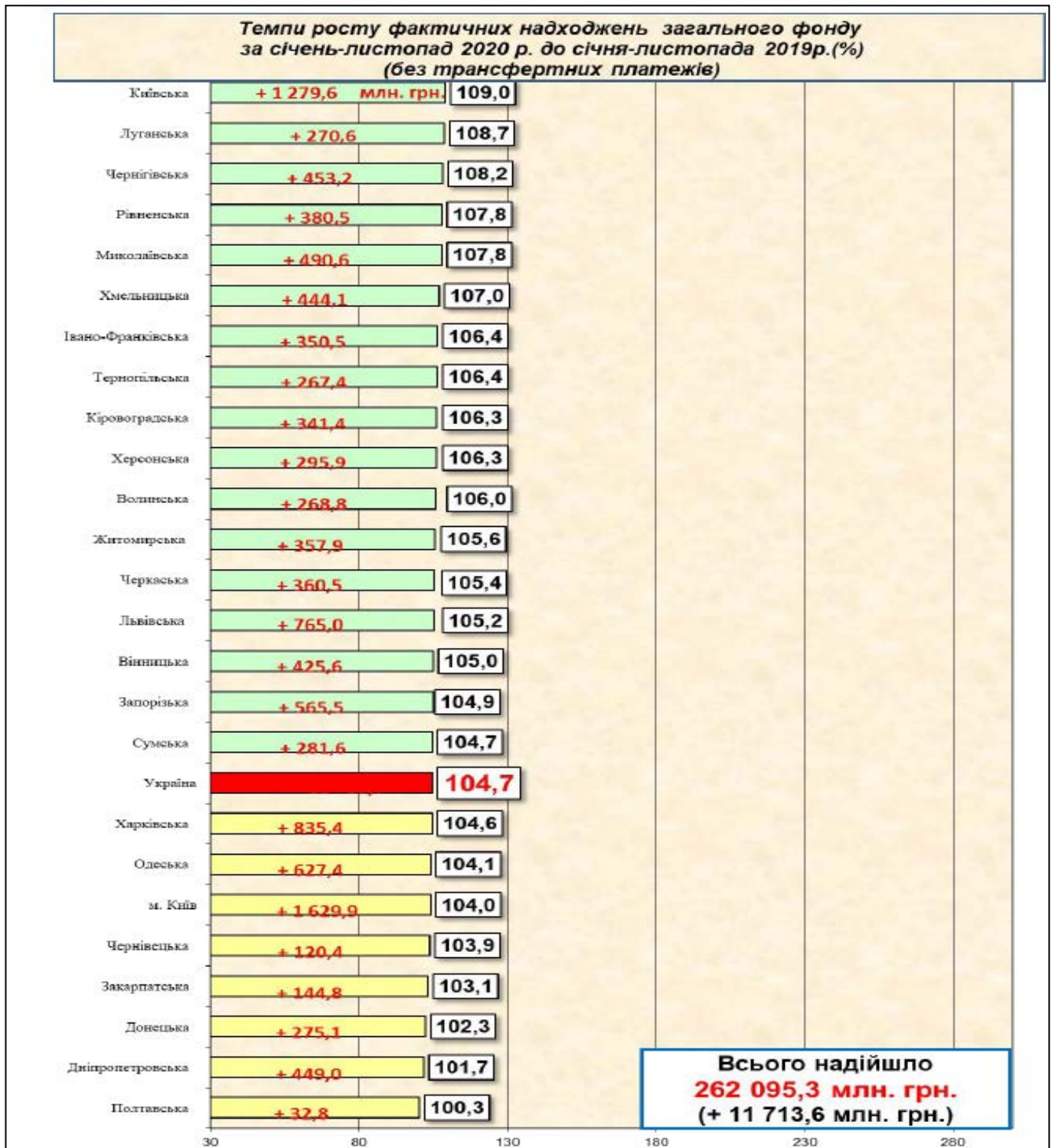

Рисунок 3. Темпи росту фактичних надходжень загального фонду за січень-листопад 2020 р. до січня-листопада 2019 р. (%) (без трансфертних платежів).

Темп приросту фактичних надходжень податку на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО) за 2020 рік до 2019 року становить 7,5 відсотка. Із 13 регіонів, що мають темпи приросту ПДФО вищі за середній показник по Україні, 11 регіонів забезпечили приріст понад 8%. Найнижчий приріст мають Полтавська, Донецька, Вінницька та Харківська області (рис. 4).

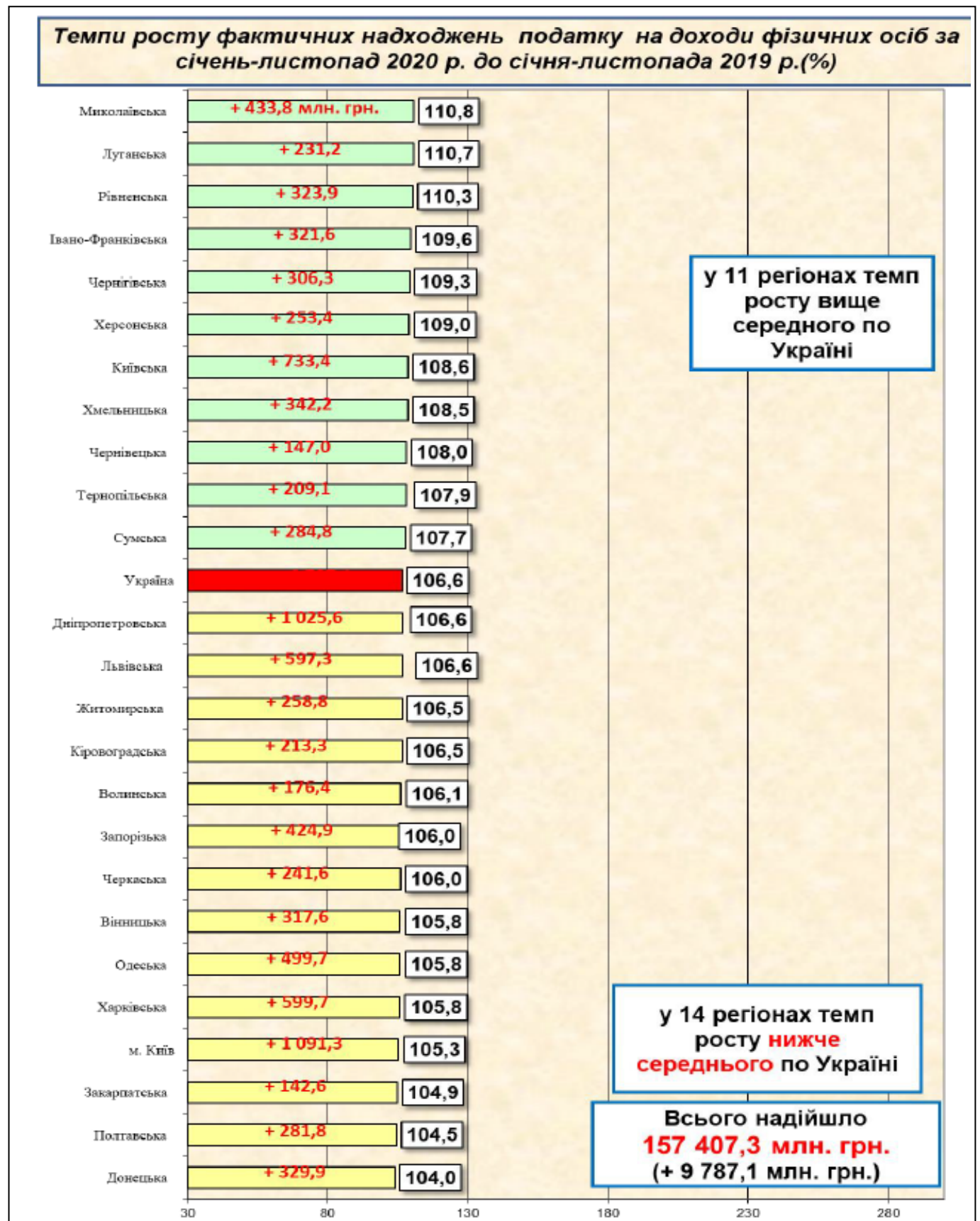

Рисунок 4. Темпи росту фактичних надходжень податку на доходи фізичних осіб за січень-листопад 2020 р. до січня-листопада 2019 р. (%)

Загалом обсяг надходжень ПДФО за 2020 рік склав 177768,5 млн грн, приріст надходжень проти 2019 року становить 7,5%, або на 12 337,6 млн грн більше. Надходження плати за землю склали 31477,8 млн грн, зменшення надходжень проти 2019 року становить -4,1%, або -1357,3 млн гривень (рис. 5).

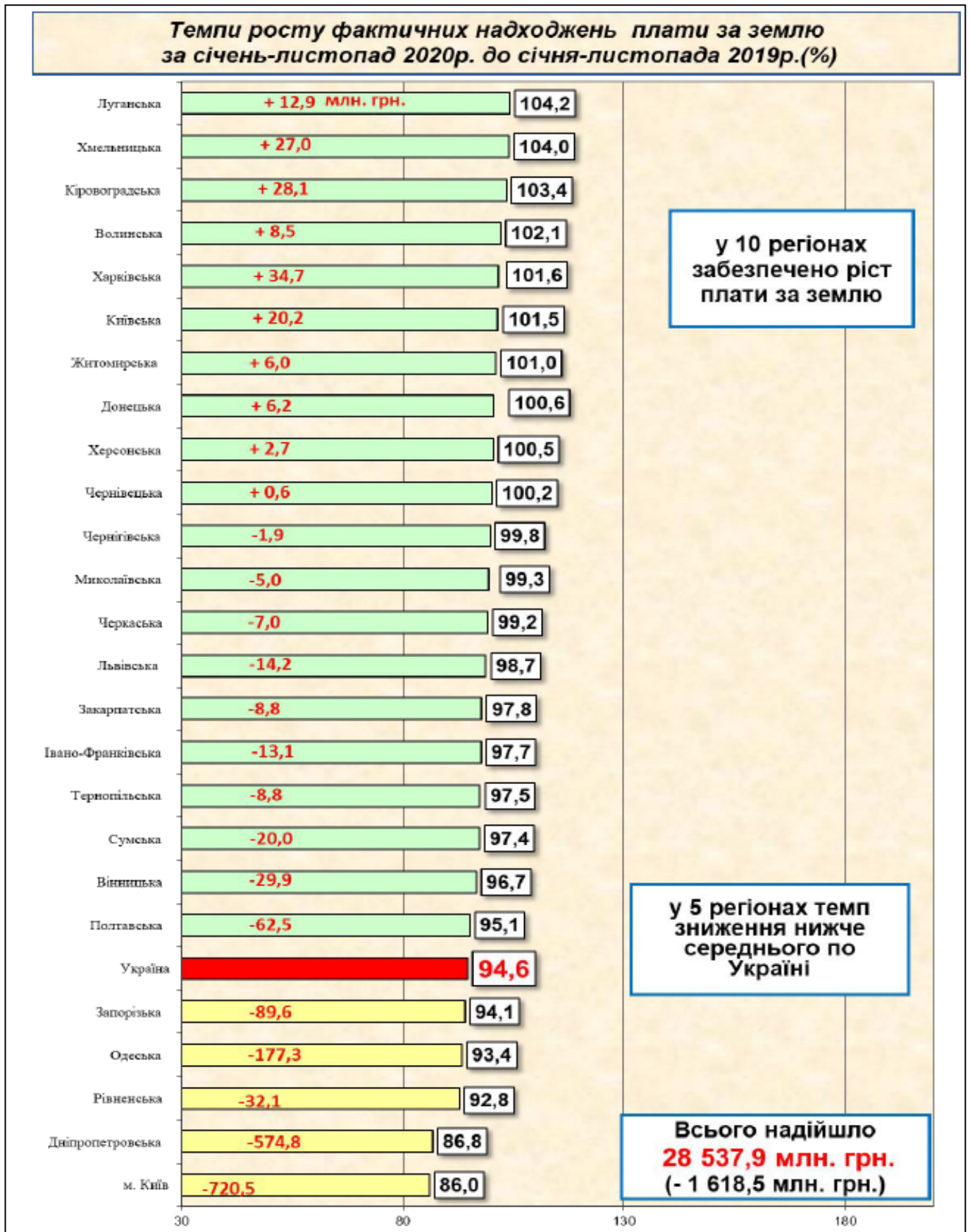

Рисунок 5. Темпи росту фактичних надходжень плати за землю, січень-листопад 2020 р. до січня-листопада 2019 р. (%)

Фактичні надходження податку на нерухоме майно за 2020 рік склали 5 758,9 млн грн, приріст надходжень проти 2019 року становить 17,9%, або на 876,3 млн грн більше (рис. 6).

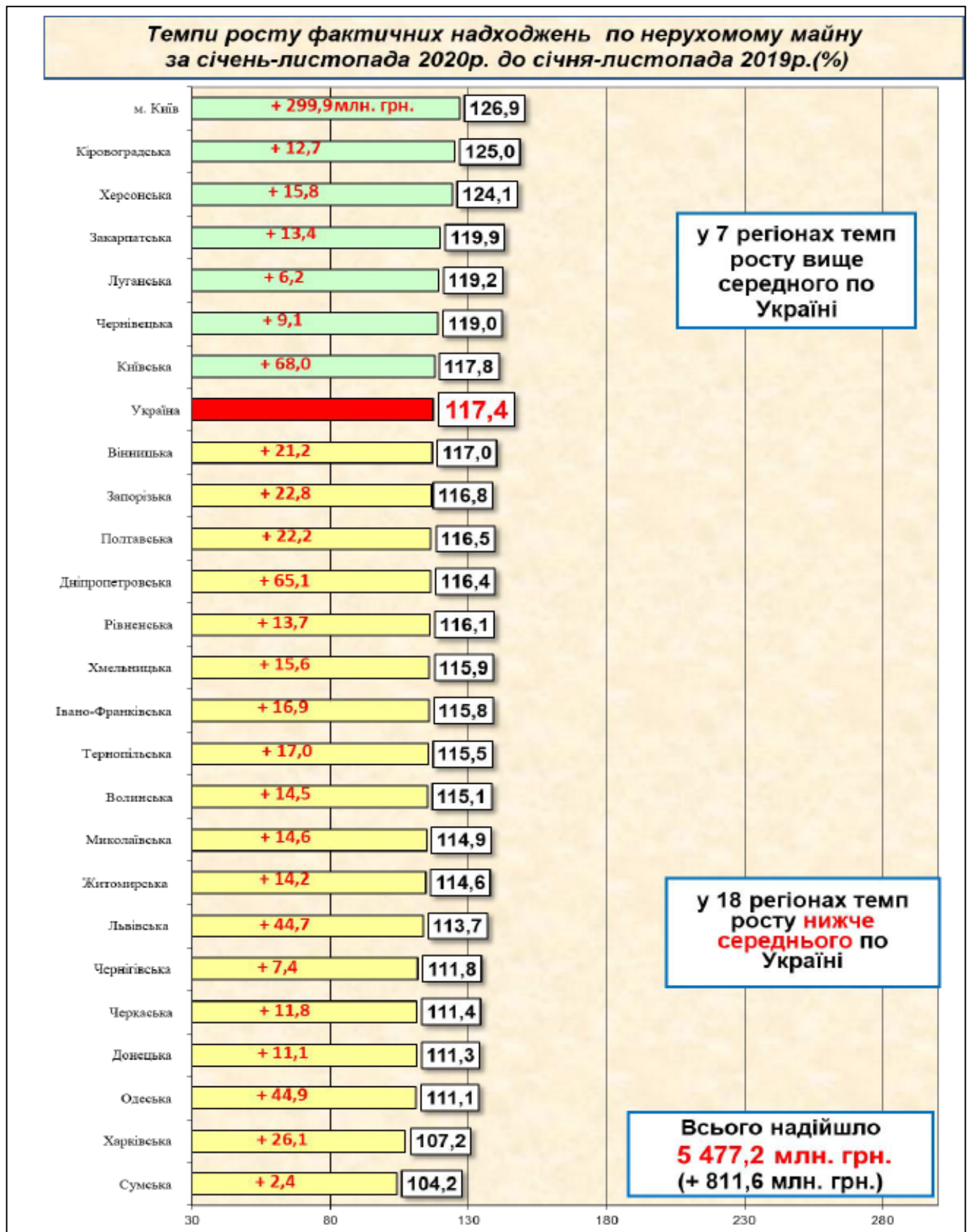

Рисунок 6. Темпи росту фактичних надходжень по нерухомому майну за січень-листопад 2020 р. до січня-листопада 2019 р. (%)

Надходження єдиного податку за 2020 рік склали 37954,3 млн грн, приріст надходжень проти 2019 року становить 7,8%, або на 2762,3 млн грн більше (рис. 7) [5].

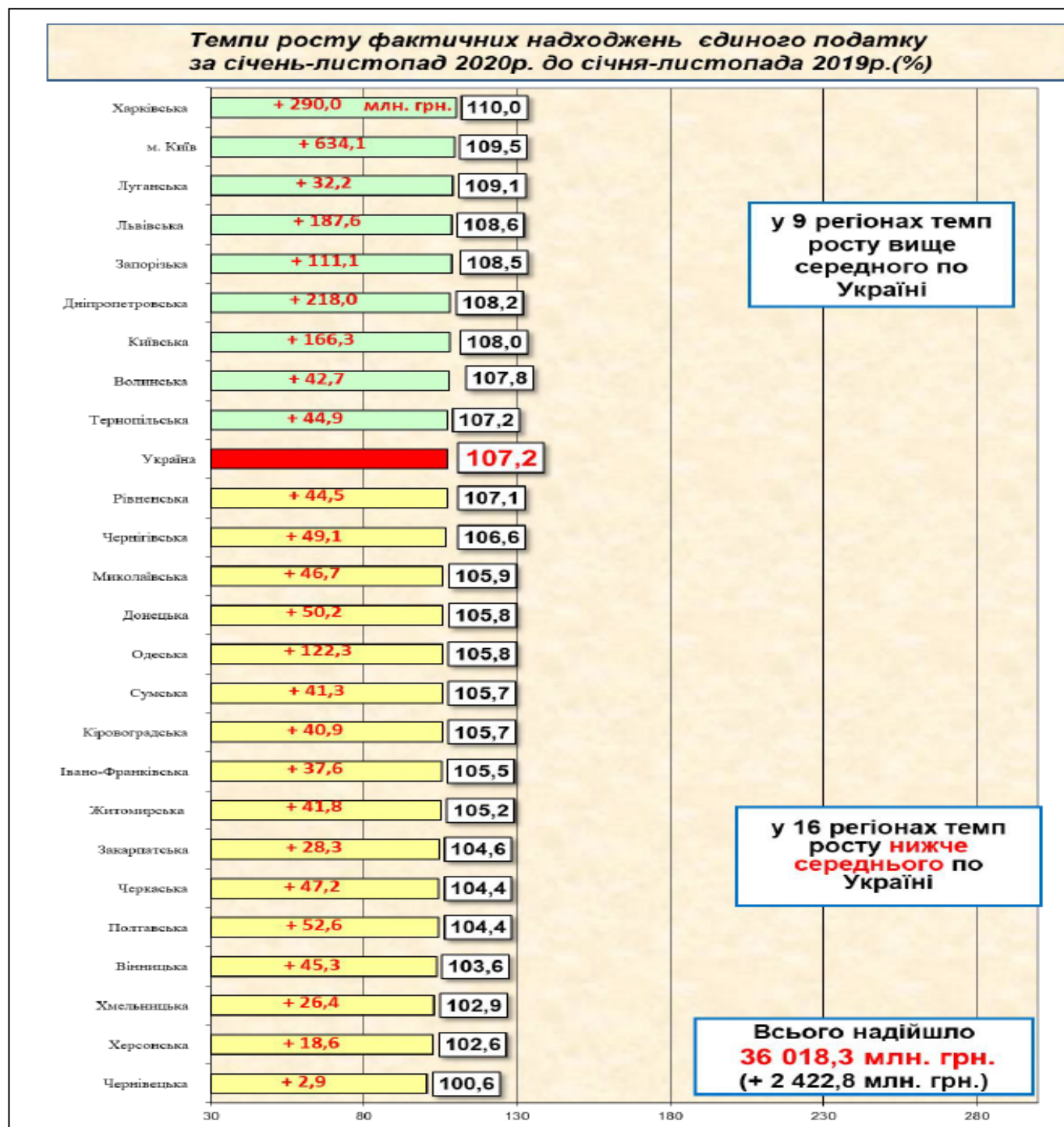

Рисунок 7. Темпи росту фактичних надходжень єдиного податку за січень-листопад 2020 р. до січня-листопада 2019 р. (%)

Як складова бюджетної системи держави і основа фінансової бази діяльності органів самоврядування місцеві бюджети забезпечують необхідними коштами фінансування економічного й соціального розвитку, що здійснюються органами влади й управління на відповідній території.

Висновки. Призначення місцевих бюджетів полягає у формуванні грошових фондів, які є джерелом фінансового забезпечення діяльності місцевих органів влади, розподілі й використанні цих фондів на відповідні цілі, контролі за фінансово-господарською діяльністю підприємств, установ, організацій, підвідомчих місцевій владі.

Органам місцевого самоврядування надано широкі права для здійснення економічного й соціального розвитку на своїй території.

Активний вплив місцевого самоврядування на формування нових економічних і соціальних відносин можливий тільки тоді, якщо воно матиме у своєму розпорядженні достатній обсяг фінансових ресурсів, якими може розпоряджатися у межах своїх повноважень.

Список використаних джерел

1. *Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : монографія / В. М. Опарін. Київ : КНЕУ, 2005. 240 с.*
2. Крочачов О. Місцеві бюджети в економічній системі держави. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/6361>.
3. Підхонний О. М., Журба О. Ю. Формування та використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів (на прикладі Львівської області). Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : Економічні науки. 2017. № 7. С. 26-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2017_7_5.
4. Державний бюджет і бюджетна стратегія 2012–2014 : стабілізація та сталий розвиток в умовах реформування економіки України : у 4 т. / ДННУ «Акад. фін. управління» ; за ред. Ф. О. Ярошенка. Київ, 2011. Т. 1 : Стабілізація державних фінансів у контексті стратегії реформ. 2011. 920 с.
5. Місцеві бюджети : дані за I квартал 2020 року. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12481>.

References

1. *Finansova systema Ukrayiny (teoretyko-metodologichni aspekty) [Financial system of Ukraine (theoretical and methodological aspects)] (2005) : monografiya / V. M. Oparin. Kyiv : KNEU, 240 s.*
2. Kropachov, O. (2015). *Miscevi byudzhety v ekonomichnij systemi derzhavy [Local budgets in the economic system of the state]*. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/6361>.
3. Pidhomnyj, O. M., Zhurba, O. Yu (2017). *Formuvannya ta vykorystannya finansovyh resursiv miscevyh byudzhetyv (na prykladi Lvivskoyi oblasti) [Formation and use of financial resources of local budgets (on the example of Lviv region)]*. *Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Internauka»*. Seriya : Ekonomichni nauky, 7. 26-34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjie_2017_7_5.
4. *Derzhavnyj byudzhety i byudzhetna strategiya 2012–2014 : stabilizaciya ta stalij rozvytok v umovah reformuvannya ekonomiky Ukrayiny [State budget and budget strategy 2012-2014: stabilization and sustainable development in terms of reforming the economy of Ukraine] (2011) : u 4 t. / DNNU «Akad. fin. upravlinnya» ; za red. F. O. Yaroshenka. Kyiv, 2011. T. 1 : Stabilizaciya derzhavnyh finansiv u konteksti strategiyi reform. 920 s.*
5. *Miscevi byudzhety : dani za I kvartal 2020 roku [Local budgets : data for the first quarter of 2020] (2020)*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12481>.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Малишко Віталіна Валеріївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: malyshkovitalina@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8906-9060
Researcher ID: Y-4360-2018
Scopus Author ID: 57147957000

Макарчук Інна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: makarchyck.inna@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-8434-5660>
Researcher ID: 0089054

Дем'яненко Леонід Олексійович, аспірант 2-го року навчання спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування»
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, Україна
e-mail: leonid_dem.ua@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Малышко Виталина Валериевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, учета и налогообложения ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина,
e-mail: malyshkovitalina@gmail.com

Макарчук Инна Николаевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, учета и налогообложения ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина,
e-mail: makarchyck.inna@gmail.com

Демьяненко Леонид Алексеевич, аспирант 2-го года обучения специальности «Финансы, банковское дело и страхование»
ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав, 08401, Украина,
e-mail: leonid_dem.ua@mail.ru

DATA ABOUT AUTHORS

Malyshko Vitalina, PhD in Economics, Associate Professor, Chair of Finances, Accounting and Taxation
Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University,
Sukhomlynsky Str. 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine
e-mail: malyshkovitalina@gmail.com

Makarchuk Inna, PhD in Economics, Assistant Professor, Chair of Finances, Accounting and Taxation
Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University,
Sukhomlynsky Str. 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine
e-mail: makarchyck.inna@gmail.com

Demianenko Leonid, postgraduate of the 2d year students of specialty «Finance, banking and insurance»
Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University,
Sukhomlynsky Str. 30, Pereiaslav, 08401, Ukraine
e-mail: leonid_dem.ua@mail.ru

УДК 338.242:364.05+369.04

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-200-208>**ДІДЖИТАЛ-ТЕХНОЛОГІЇ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ****Насібова О. В.**

Актуальність теми дослідження. В епоху інформаційно-комунікаційних технологій врахування пріоритетів діджиталізації є обов'язковою умовою економічного зростання та підвищення якості життя населення. Діджитал-технології поступово проникають в усі сфери суспільного життя, в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, стимулюючи розвиток цифрового суспільства та побудови сервісної держави.

Прагнення до європейських стандартів функціонування інституцій соціальної сфери, надання соціальних послуг, забезпечення фінансової стабільності системи соціального захисту, підвищення її прозорості та оптимізації адміністративних видатків зумовлює потребу у цифровій трансформації соціальної сфери, що передбачає впровадження інноваційних технологій, проведення ретроконверсії та створення єдиного інформаційного середовища соціальної підтримки і управління фінансовими ресурсами зазначеної сфери.

Постановка проблеми. Активізація цифрової трансформації впливає на перетворення системи мобілізації і використання фінансових ресурсів для забезпечення постійно зростаючих потреб соціальної сфери, відкриваючи нові можливості у зміцненні її фінансового потенціалу і вирішенні соціальних проблем. Разом з розширенням джерел фінансового забезпечення соціальної сфери через раціональне поєднання та використання державної, приватної, індивідуальної, суспільно-добровільної (благодійництва, гранти, донорство) підтримки населення спостерігається посилення орієнтації на діджитал-технології всіх її складових. Ці процеси потребують розробки та впровадження значної кількості заходів та програм реалізації новітніх каналів інформатизації враховуючи загрози застосування прогресивних механізмів організації та регулювання фінансових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифрової трансформації соціальної сфери та її фінансового забезпечення розглядається в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців та практиків: Г. Андерсона, С. Волосович, С. Качули, Г. Кулиної, Л. Лисяк, А. Мазаракі, Н. Налукової, І. Чугунова та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Зазначені вищі питання актуалізуються у зв'язку з поглибленням трансформаційних процесів, несприятливих впливів пандемії covid-19 на соціальну рівновагу, що вимагає розв'язання низки конкретних завдань стосовно виявлення нереалізованих фінансових можливостей підвищення добробуту населення і визначення перспектив майбутнього стану системи фінансового забезпечення соціальної сфери.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданнями дослідження є: розглянути доцільність використання діджитал-технологій фінансового забезпечення соціальної сфери; визначити перспективні методи залучення коштів у соціальну сферу в умовах цифрової трансформації суспільного розвитку; виявити переваги, можливості, недоліки та загрози застосування діджитал-технологій фінансового забезпечення соціальної сфери. Метою дослідження є визначення і обґрунтування прогресивних механізмів акумуляції та використання фінансових ресурсів для прискореного розвитку соціальної сфери.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів наукового дослідження: системного підходу, статистичного аналізу, структурування, swot-аналізу, синтезу, індукції, дедукції та інші.

Викладання основного матеріалу (результати роботи). В статті розглянуто діджитал-технології фінансового забезпечення соціальної сфери. Визначено прогресивні механізми залучення фінансових ресурсів для забезпечення реалізації соціальних ініціатив. Обґрунтовано використання

інноваційних фінансових технологій акумуляції коштів: фандрайзинг, краудсорсинг, краудфандинг. Проведено Swot-аналіз застосування діджитал-технологій фінансового забезпечення соціальної сфери.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі активізації цифрової трансформації фінансових відносин при формуванні та використанні фінансових ресурсів для забезпечення дієвості і ефективності функціонування соціальної сфери.

Висновки відповідно до статті. Діджитал-технології фінансового забезпечення соціальної сфери створюють комплекс переваг і можливостей для всіх учасників зазначеної сфери. Застосування інноваційних засобів взаємодії між різними учасниками соціальних відносин сприяють розвитку інклюзивного підходу до генерації економічного зростання, який передбачає формування можливостей максимального врахування інтересів і задоволення потреб найуразливіших категорій населення. Вагоме значення має доступність до процесу управління фінансовими ресурсами соціальної сфери на основі зростання рівня прозорості, розширення можливостей і прав людини. Водночас поширення технологічних інновацій несе певні загрози і недоліки, які насамперед стосуються вивільнення персоналу, кіберзлочинності та порушення конфіденційності.

Впровадження досягнень діджитал-технологій обумовлює інституційні трансформації фінансів соціального захисту населення, внаслідок чого мають сформуватися сучасні соціальні інститути, що сприятимуть відновленню позитивної динаміки економічного і соціального зростання.

Ключові слова: фінанси, фінансове забезпечення, соціальна сфера, соціальний захист, діджитал-технології, фандрайзинг, краудсорсинг, краудфандинг, гранти.

ДИДЖИТАЛ-ТЕХНОЛОГИИ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ

Насибова О. В.

Актуальность темы исследования. В эпоху информационно-коммуникационных технологий учета приоритетов диджитализации является обязательным условием экономического роста и повышения качества жизни населения. Диджитал-технологии постепенно проникают во все сферы общественной жизни, в деятельности органов государственной власти и органов местного самоуправления, стимулируя развитие цифрового общества и построения сервисной государства.

Стремление к европейским стандартам функционирования институтов социальной сферы, предоставления социальных услуг, обеспечения финансовой стабильности системы социальной защиты, повышения ее прозрачности и оптимизации административных расходов обуславливает необходимость в цифровой трансформации социальной сферы, предусматривает внедрение инновационных технологий, проведение ретроконверсии и создания единой информационной среды социальной поддержки и управления финансовыми ресурсами указанной сферы.

Постановка проблемы. Активизация цифровой трансформации влияет на преобразование системы мобилизации и использования финансовых ресурсов для обеспечения постоянно растущих потребностей социальной сферы, открывая новые возможности в укреплении ее финансового потенциала и решении социальных проблем. Вместе с расширением источников финансового обеспечения социальной сферы через рациональное сочетание и использование государственной, частной, индивидуальной, общественно-добровольной (благотворительность, гранты, донорство) поддержки населения наблюдается усиление ориентации на диджитал-технологии всех ее составляющих. Эти процессы требуют разработки и внедрения значительного количества мероприятий и программ реализации новейших каналов информатизации учитывая угрозы применения прогрессивных механизмов организации и регулирования финансовых отношений.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблематика цифровой трансформации социальной сферы и ее финансового обеспечения рассматривается в работах отечественных и зарубежных ученых и практиков Г. Андерсона, С. Волосович, С. Качулы, Г. Кулину, Л. Лысяк, А. Мазараки, Н. Налуковой, И. Чугунова и другие.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Указанные выше вопросы актуализируются в связи с углублением трансформационных процессов, неблагоприятных воздействий пандемии covid-19 на социальное равновесие, что требует решения ряда конкретных задач по выявлению нереализованных финансовых возможностей повышения благосостояния населения и определения перспектив будущего положения системы финансового обеспечения социальной сферы.

Постановка задачи, цели исследования. Задачами исследования являются: рассмотреть целесообразность использования диджитал-технологий финансового обеспечения социальной сферы; определить перспективные методы привлечения средств в социальную сферу в условиях цифровой трансформации общественного развития; выявить преимущества, возможности, недостатки и угрозы применения диджитал-технологий финансового обеспечения социальной сферы. Целью исследования является определение и обоснование прогрессивных механизмов аккумуляции и использования финансовых ресурсов для ускоренного развития социальной сферы.

Метод или методология проведения исследования. В статье применена совокупность методов научного исследования: системного подхода, статистического анализа, структурирования, swot-анализа, синтеза, индукции, дедукции и другие.

Изложение основного материала (результаты работы). В статье рассмотрены диджитал-технологии финансового обеспечения социальной сферы. Определены прогрессивные механизмы привлечения финансовых ресурсов для обеспечения реализации социальных инициатив. Обосновано использование инновационных финансовых технологий аккумуляции средств: фандрайзинг, краудсорсинг, краудфандинг. Проведено Swot-анализ применения диджитал-технологий финансового обеспечения социальной сферы.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы в процессе активизации цифровой трансформации финансовых отношений при формировании и использовании финансовых ресурсов для обеспечения действенности и эффективности функционирования социальной сферы.

Выводы в соответствии со статьей. Диджитал-технологии финансового обеспечения социальной сферы создают комплекс преимуществ и возможностей для всех участников указанной сферы. Применение инновационных средств взаимодействия между различными участниками социальных отношений способствуют развитию инклюзивного подхода к генерации экономического роста, который предусматривает формирование возможностей максимального учета интересов и удовлетворения потребностей уязвимых категорий населения. Большое значение имеет доступность к процессу управления финансовыми ресурсами социальной сферы на основе роста уровня прозрачности, расширение возможностей и прав человека. В то же время распространение технологических инноваций несет определенные угрозы и недостатки, которые в первую очередь касаются высвобождения персонала, киберпреступности и нарушения конфиденциальности.

Внедрение достижений диджитал-технологий обуславливает институциональные трансформации финансов социальной защиты населения, в результате чего должны сформироваться современные социальные институты, способствующие восстановлению положительной динамики экономического и социального роста.

Ключевые слова: финансы, финансовое обеспечение, социальная сфера, социальная защита, диджитал-технологии, фандрайзинг, краудсорсинг, краудфандинг, гранты.

DIGITAL TECHNOLOGIES OF FINANCIAL SUPPORT OF THE SOCIAL SPHERE

Nasibova Olha

Relevance of the research topic. In the age of information and communication technologies, taking into account the priorities of digitalization is a prerequisite for economic growth and improving the quality of life. Digital technologies are gradually penetrating all spheres of life, the activities of public and local authorities, stimulating the development of digital society and building a service state.

The desire to European standards in institutions of social service, financial stability of the social protection system, increasing its transparency and optimizing of administrative expenditures necessitate a digital transformation of the social sphere, which involves the introduction of innovative technologies, retroconversion and a single information environment of social support and management of financial resources in specific sphere.

Formulation of the problem. The intensification of digital transformation affects and system transformation, mobilization and use of financial resources for meeting ever-growing needs of the social sphere, opening new opportunities in strengthening its financial capacity and solving social problems. Along with the expansion of sources of financial support for the social sphere through the rational combination and use of public, private, individual, socially voluntary (charity, grants, donations) support for the population, there is a growing focus on digital technology in all its components. These processes require development and implementation significant numbers of measures and programs for implementing of latest information channels, which give threats of the using progressive mechanisms in organization and regulation of financial relations.

Analysis of recent research and publications. Problems of digital transformation in social sphere and its financial support are considered in the works of domestic and foreign scientists and practitioners: G. Anderson, S. Volosovych, S. Kachula, G. Kulina, L. Lysyak, A. Mazarak, N. Nalukova, I. Chugunova and others.

Highlighting unexplored parts of a common problem. The article considers digital technologies in financial support of social sphere. Progressive mechanisms which attracting financial resources to ensure implementation of social initiatives have been identified. The application of innovative financial technologies for fund accumulation is substantiated: fundraising, crowdsourcing, crowdfunding. Swot-analysis of digital technologies of financial support of the social sphere is carried out.

Goal setting, research goals. The research objectives are: to consider feasibility using digital technologies for financial support of the social sphere; to define perspective methods of attraction of means in social sphere in the conditions of digital transformation in social development; identifying advantages, opportunities, disadvantages and threats of for using digital technologies in financial support of the social sphere. The purpose of research is identifying and justifying progressive mechanisms in accumulating and using financial resources for the accelerating development of the social sphere.

Research method or methodology. The article uses a research method set: system approaches, statistical analysis, structuring, swot-analysis, synthesis, induction, deduction and others.

Basic material presentation (results of work). The article considers digital technologies in financial support of the social sphere. Progressive mechanisms for attracting financial resources to ensure implementation of social

initiatives have been identified. The using of innovative financial technologies for fund accumulation is substantiated: fundraising, crowdsourcing, crowdfunding. Swot-analysis of the application in digital technologies for financial support of the social sphere was conducted.

Area of application of results. *The results of the research can be used in the process of activating digital transformation in financial relations, formatting and using financial resources to ensure efficiency and effectiveness of the social sphere.*

Conclusions according to article. *Digital technologies in financial support of social sphere create a set of advantages and opportunities for all participants. The using of innovation means interaction between different participants in social relations contributes to the development of an inclusive approach for generating of economic growth, which involves formatting of opportunities for maximum consideration of the interests and needs of the most vulnerable. Access to the process of managing financial resources in the social sphere on the basis increasing the level of transparency, empowerment and human rights is importance. At the same time, the spread of technological innovations poses certain threats and shortcomings, primarily related to layoffs, cybercrime and breaches of confidentiality.*

Implication of achievements in digital technologies determines institutional transformations in finance of population social protection, as a result which modern social institutions should be formed and help restore positive dynamics of economic and social growth.

Key words: *finance, financial security, social sphere, social protection, digital technologies, fundraising, crowdsourcing, crowdfunding, grants.*

JEL Classification: *H53, H55, I18, I38*

Актуальність теми дослідження. В епоху інформаційно-комунікаційних технологій врахування пріоритетів діджиталізації є обов'язковою умовою економічного зростання та підвищення якості життя населення. Діджитал-технології поступово проникають в усі сфери суспільного життя, в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, стимулюючи розвиток цифрового суспільства та побудови сервісної держави. Міжнародний досвід переконує, що в умовах обмеженості ресурсів діджитал-технології стають важливою інфраструктурою, на якій можуть ґрунтуватися різні сфери для підвищення ефективності функціонування. Більшість країн світу розглядають стрімкий розвиток діджитал-технологій, зокрема у сфері великих даних, штучного інтелекту як можливість адаптації до сучасних викликів та загроз суспільної стабільності.

Прагнення до європейських стандартів функціонування інституцій соціальної сфери, надання соціальних послуг, забезпечення фінансової стабільності системи соціального захисту, стан якої в більшій мірі визначає якість життя населення і розвиток суспільних відносин, підвищення її прозорості та оптимізації адміністративних видатків зумовлює потребу у цифровій трансформації соціальної сфери, що передбачає впровадження інноваційних технологій, забезпечення ретроконверсії та створення єдиного інформаційного середовища соціальної підтримки і управління фінансовими ресурсами зазначеної сфери.

Постановка проблеми. Активізація цифрової трансформації впливає на перетворення системи мобілізації і використання фінансових ресурсів для забезпечення постійно зростаючих потреб соціальної сфери, відкриваючи нові можливості у зміцненні її фінансового потенціалу і вирішенні соціальних проблем. Разом з розширенням джерел фінансового забезпечення соціальної сфери через раціональне поєднання та використання державної, приватної, індивідуальної, суспільно-добровільної (благодійництво, гранти, донорство) підтримки населення спостерігається посилення орієнтації на діджитал-технології всіх її складових. Ці процеси потребують розробки та впровадження значної кількості заходів та програм реалізації новітніх каналів інформатизації враховуючи загрози застосування прогресивних механізмів організації та регулювання фінансових відносин.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Питанням застосування діджитал-технологій фінансового забезпечення соціальної сфери присвячено праці зарубіжних і вітчизняних вчених та практиків у сфері фінансів, соціального захисту та інновацій, які їх досліджують протягом останнього десятиріччя. Серед них варто відмітити дослідження Г. Андерсона, С. Волосович, Х.-Х. Конколецького, Г. Куліної, А. Мазаракі, Н. Налукової, І. Чугунова та інших.

Метою дослідження є визначення і обґрунтування прогресивних механізмів акумуляції та використання фінансових ресурсів для прискореного розвитку соціальної сфери.

Завдання дослідження. Завданнями дослідження є: розглянути доцільність активізації використання діджитал-технологій фінансового забезпечення соціальної сфери; визначити перспективні методи залучення коштів у соціальну сферу в умовах цифрової трансформації суспільного розвитку; виявити переваги, можливості, недоліки та загрози застосування діджитал-технологій фінансового забезпечення соціальної сфери.

Методи дослідження. У статті застосовано сукупність методів наукового дослідження: системного підходу, статистичного аналізу, структурування, swot-аналізу, синтезу, індукції, дедукції та інші.

Результати дослідження. Використання діджитал-технологій у соціальній сфері поступово охоплює все більшу кількість країн і впроваджується при реалізації програм надання соціальної допомоги населенню, забезпеченні державної політики у сфері соціального страхування, охорони здоров'я. Так, на основі технології блокчейн відбувається підвищення ефективності соціальних допомог (Великобританія, США), здійснення управління пенсійними накопиченнями і виплатами з безробіття (КНР, США), систематизація даних про пацієнтів, шляхом створення е-медичної картки про стан здоров'я, що забезпечує інформаційний обмін між учасниками

процесу виробництва і споживання медичних послуг. Впровадження блокчейна зменшує кількість посередників, скорочує витрати, збільшує ефективність платіжної системи соціальної сфери, сприяє спрощенню видачі будь-яких документів, позбавляє від необхідності збору великої кількості довідок, тобто оптимізує реєстри.

В Україні застосування інструментів діджитал-технологій фінансового забезпечення соціальної сфери відбувається не достатньо активно, як у Китаї, США, Індії, Великобританії. Проте важливість цього засвідчується прийняттям рішення у 2020 році урядом про схвалення Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери [9], якою визначено напрями і основні завдання комплексної цифрової трансформації всіх компонентів системи соціального захисту населення до 2023 року. Реалізація Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери задля підвищення ефективності соціального захисту громадян передбачає: створення Єдиного соціального реєстру, в якому міститиметься інформація про отримувачів усіх видів соціальної допомоги; реєстру інституцій соціального захисту; мережі універсальних сервісних центрів соціальної сфери, впровадження єдиних стандартів обслуговування громадян при здійсненні соціальної підтримки за принципом «єдиного вікна»; впровадження технологій електронного інформування громадян; забезпечення можливості отримання соціальних послуг незалежно від зареєстрованого місця проживання; створення Єдиного соціального веб-порталу, враховуючи необхідність дистанційного доступу осіб з порушенням зору, слуху, опорно-рухового апарату, мовлення та інтелектуального розвитку; створення підсистеми для накопичення, зберігання, обліку, пошуку та використання даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, кандидатів в усиновлювачі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі та усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів; запровадження єдиного електронного документу в соціальній сфері з широким функціоналом. Забезпечення удосконалення системи управління фінансами соціальної сфери передбачає: створення підсистеми «Електронний бюджет», яка надасть можливість планувати, прогнозувати, розподіляти, здійснювати облік, формувати звітність, проводити аналіз і контроль видатків на соціальний захист у цілому і за окремими їх видами та розпорядниками коштів; створення підсистеми «Соціальне казначейство» задля забезпечення автоматизації нарахування, обліку та проведення усіх видів соціальної підтримки; створення підсистеми верифікації отримувачів соціальних виплат та інших видів соціальної допомоги та запобігання зловживанням, незаконному призначенню; формування механізмів інформаційної та функціональної взаємодії інституцій соціального захисту з правоохоронними органами щодо виявлення фактів нецільового використання коштів; забезпечення інтегрованості Єдиної інформаційної системи соціальної сфери з інформаційними системами органів виконавчої влади.

Також в Україні розроблено та схвалено Концепцію розвитку електронної охорони здоров'я (е-здоров'я, eHealth), яка визначає політичні, організаційно-правові, технологічні та ідеологічні умови і засади розвитку е-здоров'я [4]. Реалізація цієї Концепції передбачена до 2025 року двома етапами. Протягом 2017–2020 років було започатковано формування основних процесів та реєстрів, необхідних для існування інформаційного середовища у сфері охорони здоров'я: забезпечення укладання електронних декларацій із сімейними лікарями, виписки електронних рецептів за програмою «Доступні ліки» та електронні направлення, ведення електронної медичної картки. Разом з тим, залишається ряд невирішених проблем щодо розвитку е-здоров'я, пов'язаних з недостатністю ресурсного забезпечення; необхідністю розробки стратегії розвитку та застосування електронної системи охорони здоров'я; зміцнення інституційної спроможності адміністратора центральної бази даних е-здоров'я; паралельним існуванням паперових та електронних форм тощо.

Важливість розвитку і застосування цифрових технологій в усіх сферах життєдіяльності підтверджується Стратегією розвитку цифрової економіки «Україна 2030E – країна з розвинутою цифровою економікою» [11], яка була розроблена протягом 2018–2019 років Українським інститутом майбутнього. В цьому документі окреслені основні напрями розвитку цифрових технологій, виклики та загрози суспільного розвитку, проблеми та перспективи цифрових трансформаційних перетворень економіки країни. Невід'ємним елементом реалізації Стратегії розвитку цифрової економіки «Україна 2030E – країна з розвинутою цифровою економікою» є цифрова трансформація соціальної сфери, що передбачає формування новітніх підходів до управління соціальними програмами, впровадження яких забезпечується діджитал-технологіями: створення екосистем взаємодії соціальних служб, відомств, недержавних організацій, постачальників послуг для спільних погоджених дій щодо забезпечення потреб кожного індивіда; взаємодії громадян із соціальними програмами, послугами та інформацією, необхідною для визначення надавача та виду послуг; створення платформи управління соціальними програмами для задоволення унікальних вимог організацій соціальної сфери, індивідуальних вимог і специфіки їх споживання та оцінки ефективності надання послуг.

Підґрунтям активізації поширення діджитал-технологій в Україні є збільшення користувачів Інтернету. За даними світової статистики Інтернету [17] наприкінці 2020 року 93,4 % населення мали доступ до глобальної мережі, що більше зазначеного показника на 59,7 % порівняно з 2010 роком.

Оцифрування соціальних виплат, зокрема соціальної допомоги, житлових субсидій, пенсій, виплат на охорону здоров'я є важливим інструментом боротьби з корупцією та зайвими витратами бюджетних коштів. У країнах з трансформаційною економікою фізичні виплати з бюджетів призводять до втрати понад 110 млрд дол. США щорічно [19].

З 2019 року в Україні в рамках реалізації проєкту «Е-пенсія» розпочато масштабну ретроконверсію понад 10 млн паперових пенсійних справ, яку планується завершити до 2024 року. Наявність електронних

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

пенсійних справ забезпечує спрощений доступ пенсіонерів, незалежно від місця проживання, до матеріалів власної пенсійної справи в будь-якому сервісному центрі або віддаленому робочому місці Пенсійного фонду України, або через мережу Інтернет з використанням веб-порталу електронних послуг фонду. Крім того, проєкт «Е-пенсія» передбачає дистанційне подання документів для призначення пенсійних виплат та створення спеціального мобільного додатку.

Заслугують на увагу діджитал-технології у сфері залучення коштів для ефективної реалізації соціального захисту населення: фандрайзинг, краудфандинг і краудсорсинг.

У сучасних літературних джерелах фандрайзинг (fundraising – з англ. «збирання коштів») визначають як: «добровільна мобілізація ресурсів для здійснення суспільно важливої діяльності», «механізм залучення людей та організацій щодо подолання суспільних проблем», «процес залучення та акумулювання ресурсів на соціально значимі цілі», «збирання пожертвувань чи пошук коштів на користь благодійного заходу чи інституції» [12], «залучення фінансових ресурсів задля реалізації соціально важливих проєктів, програм, грантів, конкурсів» [1, с. 95].

Акумуляція фінансових ресурсів на основі фандрайзингу може здійснюватись як традиційними (пряма комунікація з постійними донорами через традиційні канали: пошта, телефон, реклама у засобах масової інформації, проведення різних заходів), так і нетрадиційними (система електронних платежів, SMS-пожертвування, е-пожертвування) методами.

Серед функціонуючих видів фандрайзингу варто виокремити адресний збір коштів і програмну або проєктну діяльність.

Адресний збір коштів передбачає наявність повної, чіткої, достовірної інформації про особу, яка потребує допомоги. Програмна (проєктна) діяльність представляє собою організацію соціальних сервісів з урахуванням накладних витрат, заробітної плати адміністративних робітників і залучених фахівців [1, с. 96].

Краудсорсинг (crowdsourcing) – передбачає передачу певних виробничих функцій невизначеному колу осіб і сприяє залученню волонтерів та їх здібностей, знань, досвіду до спільного вирішення певних проблем або втілення соціальних проєктів із можливістю глобального охоплення.

Різновидом краудсорсингу є краудфандинг (crowdfunding, crowd – з англ. «громада, гурт, юрба», funding – фінансування) – поєднує донорів конкретної ініціативи, тобто є формою громадського співфінансування через онлайн-платформи. Зазначена технологія передбачає колективні дії привернення уваги до важливих соціальних тем та благодійництва, здійснюється у формі пожертвування, соціального кредитування, благодійної реклами і використовується для залучення коштів на реалізацію відповідних проєктів і програм.

Найбільш відомі вітчизняні та іноземні платформи фандрайзингу, краудсорсингу та краудфандингу представлено в табл. 1.

Таблиця 1. Інноваційні технології залучення фінансових ресурсів

Технологія	Назва платформи	Сайт
Фандрайзинг	Українська біржа благодійності (Україна)	dobro.ua
Краудсорсинг	Crowdrise (США)	charity.gofundme.com
Краудфандинг	Kickstarter (США)	www.kickstarter.com
	Indiegogo (США)	www.indiegogo.com
	Boomerang (Данія)	boomerangcrowdfunding.org.uk
	Betterplace (Німеччина)	www.betterplace.org
	Flying V (Тайвань)	www.flyingv.cc
	DemoHour (КНР)	www.demohour.com
	Boomstarter (Росія)	boomstarter.ru
	Planeta.ru (Росія)	www.planeta.ru
	Спільнокошт (Україна)	biggggidea.com
	На-старте (Україна)	na-starte.com
	Komubook (Україна)	komubook.com.ua
	Моє місто (Україна)	mg.od.ua
	GoFundEd (Україна)	gofunded.org

Джерело: складено автором за матеріалами [3, с. 18].

Застосування діджитал-технологій фінансового забезпечення соціальної сфери має свої переваги, недоліки, можливості та несе певні загрози (табл. 2).

Особливої уваги в умовах цифрових трансформацій заслуговують ризики зростання рівня безробіття, необхідність мінімізації яких призведе до посилення фінансового навантаження на систему соціального захисту населення. На думку світових експертів загрози безробіття виникають на початковому етапі будь-яких промислових революцій, однак через певний проміжок часу з'являються нові потреби і запити на ринку праці, що спричиняє появу нових професій та істотну зміну наявних. Так, згідно з результатами досліджень [16] у Франції за попередні 15-20 років цифровізація одночасно знищила 500 тис. та створила 1,2 млн робочих місць.

Таблиця 2. Swot-аналіз застосування діджитал-технологій фінансового забезпечення соціальної сфери

Переваги	Недоліки
Протидія корупції	Зростання витрат на утримання безробітних
Доступ громадян до адміністративних послуг та зростання їх якості	Втрата обов'язкових платежів внаслідок вивільнення робочої сили
Протидія ухиленню від сплати податків, внесків та зборів	Неможливість користування послугами особам, у яких відсутній доступ до Інтернету
Скорочення витрат на утримання державного апарату управління	Недосконалість законодавчої бази регламентації цифрової трансформації соціальної сфери
Здійснення безперервного моніторингу фінансів соціальної сфери для оперативного виявлення проблем	Відсутність гармонізації національних стандартів з міжнародними
Скорочення втрат бюджетних коштів	
Загрози	Можливості
Зростання ризиків кіберзлочинності	Підвищення прозорості соціальних видатків та послуг
Порушення конфіденційності даних	Посилення контролю суспільства за витратами на соціальну сферу
Зменшення чисельності зайнятих у сфері державних та муніципальних фінансів	Участь громадськості у формуванні соціальних програм
Виникнення цифрового тоталітаризму	Стимулювання інклюзивного розвитку
	Підвищення сервісу надання соціальних послуг

Джерело: складено автором за матеріалами [4; 6; 10].

Зростання цифрового сегменту вітчизняного ринку праці створює не тільки загрози втрати роботи громадянами, а й нові можливості розвитку цифрової зайнятості. Поступово традиційні робочі місця замінюються нестандартними, платформними та транснаціональними формами роботи, зростає самозайнятість, що потребує формування адаптивних навичок [18]: комплексне багаторівневе вирішення проблем, критичне мислення, креативність, вміння управляти людьми, взаємодія з іншими, емоційний інтелект, здатність міркувати та приймати рішення, орієнтація на обслуговування клієнтів, когнітивність, вміння вести перемовини.

Висновки. Діджитал-технології фінансового забезпечення соціальної сфери створюють комплекс переваг і можливостей для всіх учасників зазначеної сфери. Застосування інноваційних засобів взаємодії між різними учасниками соціальних відносин сприяють розвитку інклюзивного підходу до генерації економічного зростання, який передбачає формування можливостей максимального врахування інтересів і задоволення потреб найуразливіших категорій населення. Вагоме значення має доступність до процесу управління фінансовими ресурсами соціальної сфери на основі зростання рівня прозорості, розширення можливостей і прав людини. Водночас поширення технологічних інновацій несе певні загрози і недоліки, які насамперед стосуються вивільнення персоналу, кіберзлочинності та порушення конфіденційності.

Впровадження досягнень діджитал-технологій обумовлює інституційні трансформації фінансів соціального захисту населення, внаслідок чого мають сформуватися сучасні соціальні інститути, що сприятимуть відновленню позитивної динаміки економічного і соціального зростання.

Список використаних джерел

1. Головня О. М. Інноваційні технології фінансування соціального розвитку національної економіки. Науковий вісник ІФНТУНГ. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості. 2019. № 2 (20). С. 93-102.
2. Діба М. І., Гернего Ю. О. Діджиталізація економіки: світовий досвід та можливості розвитку в Україні. Фінанси України. 2018. № 7. С. 50-63. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/27260/D_18_7.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Ковтуненко К. В., Нестеренко О. В. Використання краудфандінгу як інструменту фінансування інноваційних проектів. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 15. С. 14-20. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/15_2017/5.pdf
4. Концепція розвитку електронної охорони здоров'я : Розпорядження КМУ від 28.11.2020 р. № 1671-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1671-2021-%D1%80#Text>.
5. Кулина Г. М., Налукова Н. І. Інформатизація сфери соціального забезпечення як необхідна компонента формування цифрової економіки. Світ фінансів. 2020. № 1 (62). С. 95-106.
6. Мазаракі А. А., Волосович С. В. FinTech : монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 308 с.
7. Музика-Стефанчук О. Цифрова економіка та нові фінансові технології. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2019. № 2. 65-70.
8. Про запровадження експериментального проекту з реалізації функціоналів першої черги Єдиної інформаційної системи соціальної сфери : Постанова КМУ від 11.11.2020 р. № 1278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1278-2020-%D0%BF#Text>

9. Стефанишин О. В., Лисяк Л. В., Качула С. В. Пріоритетні напрями фінансування людського потенціалу у процесі модернізації економіки України. *Ефективна економіка*. 2019. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8187>

10. Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери : Розпорядження КМУ від 28.10.2020 р. № 1353-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#n10>

11. Український інститут майбутнього. «Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою». URL: <https://strategy.uifuture.org/krajina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#6-2-3>.

12. Хілецький Г., Семашко О., Дума Л. *Доброчинність в Україні: минуле, сучасне майбутнє*. Київ : Гурт, 1998. 44 с.

13. Chugunov I. Y., Nasibova O. V. Financial potential of the population's social protection system. *Sciences of Europe*. Praha, Czech Republic. 2021. Vol. 3. № 62. pp. 44-49

14. Konkolewsky H.-H. Digital economy and the future of social. *Administration*. 2017. Vol. 65. № 4. pp. 21–30. URL: https://www.researchgate.net/publication/322141795_Digital_economy_and_the_future_of_social_security

15. Gupta S., Keen M., Shah A., and Verdier G. Public Finance Goes Digital. *Finance & development*. 2018. Vol. 55. № 1. pp. 12-15. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2018/03/pdf/gupta.pdf>

16. Impact d'internet sur l'économie française. Comment internet transforme notre pays. URL: http://owni.fr/files/2011/03/internet_impact_rapport_mckinseycompany.pdf

17. Internet World Stats. URL: <https://www.internetworldstats.com/>

18. The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution. *The World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/>

19. Wald T. Governments can fight corruption by joining the digital payment revolution URL: <https://www.weforum.org/agenda/2018/04/governments-join-digital-payment-revolution-fight-corruption/>

References

1. Golovnya O. M. (2019). Innovacijni tehnologiji finansuvannya social'nogo rozvytku nacional'noyi ekonomiky [Innovative technologies for financing the social development of the national economy]. *Naukovy`j visnyk IFNTUNG. Seriya: Ekonomika ta upravlinnya v naftovij i gazovij promy`slovosti – Scientific Bulletin IFNTUNG. Series: Economics and Management in the Oil and Gas Industry*, 2 (20). 93-102.

2. Dy`ba M. I., Gernego Yu. O. (2018). Didzhy`talizaciya ekonomiky: svitovy`j dosvid ta mozhly`vosti rozvytku v Ukrayini [Digitalization of the economy: world experience and opportunities for development in Ukraine]. *Finansy` Ukrayiny` – Finance of Ukraine*. 7. 50-63. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/27260/D_18_7.pdf?sequence=1&isAllowed=y

3. Kovtunenkov K. V., Nesterenko O. V. (2017) Vy`kory`stannya kraudfandingu yak instrumentu finansuvannya innovacijny`x proektiv [Using crowdfunding as a tool to finance innovative projects]. *Investy`ciyi: prakty`ka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 15. 14-20. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/15_2017/5.pdf

4. Koncepciya rozvytku elektronnoyi oxorony` zdorov`ya [The concept of e-health development] *Rozporyadzhennya KМУ vid 28.11.2020 r. N 1671-r*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1671-2021-%D1%80#Text>.

5. Kuly`na, G. M., Nalukova, N. I. (2020). Informaty`zaciya sfery` social'nogo zabezpechennya yak neobxidna komponenta formuvannya cy`frovoi ekonomiky` [Informatization of the social security sphere as a necessary component of the formation of the digital economy]. *Svit finansiv – The world of finance*, 1 (62). 95-106.

6. Mazaraki A. A., Volosovy`ch S. V. (2019). *FinTech : monografiya*. Kyiv: Kyiv. nacz. torg.-ekon. un-t, 308 p.

7. Muzy`ka-Stefanchuk O. (2019). Cy`frova ekonomika ta novi finansovi tehnologiji [Digital economy and new financial technologies]. *Teoriya i prakty`ka intelektual`noyi vlasnosti – Theory and practice of intellectual property*, 2. 65-70.

8. Pro zaprovadzhennya ekspery`mental'nogo proektu z realizaciyi funkcionaliv pershoi chergy` Yedy`noyi informacijnoyi sy`stemy` social'noyi sfery` [About introduction of the experimental project on realization of functionals of the first turn of the Unified information system of social sphere] *Postanova KМУ vid 11.11.2020 r. N 1278*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1278-2020-%D0%BF#Text>

9. Stefany`shy`n O. V., Ly`syak L. V., Kachula S. V. (2019). Priory`tetni napryamy` finansuvannya lyuds`kogo potencialu u procesi modernizaciyi ekonomiky` Ukrayiny` [Priority areas of human resources financing in the process of modernization of Ukraine's economy]. *Efekte`vna ekonomika – Efficient economy*. 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8187>

10. Strategiya cy`frovoi transformaciyi social'noyi sfery` [Strategy of digital transformation of the social sphere] *Rozporyadzhennya KМУ vid 28.10.2020 r. N 1353-r*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#n10>

11. Ukrayins`ky`j insty`tut majbutn`ogo. «Ukrayina 2030E – krayina z rozvy`nutoyu cy`frovoyu ekonomikoyu» [Ukrainian Institute of the Future. «Ukraine 2030E - a country with a developed digital economy»]. URL: <https://strategy.uifuture.org/krajina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#6-2-3>.

12. Xilecz`ky`j G., Semashko O., Duma L. (1998). *Dobrochy`nnist` v Ukrayini: my`nule, suchasne majbutnye [Charity in Ukraine: past, present future]*. Ky`yiv : Gurt, 44 p.

13. Chugunov I. Y., Nasibova O. V. (2021). Financial potential of the population's social protection system. *Sciences of Europe*. Praha, Czech Republic. Vol. 3. № 62. pp. 44-49

14. Konkolewsky H.-H. (2017). Digital economy and the future of social. *Administration*. 65. 4. 21–30. URL: https://www.researchgate.net/publication/322141795_Digital_economy_and_the_future_of_social_security

15. Gupta S., Keen M., Shah A., and Verdier G. (2018). *Public Finance Goes Digital*. *Finance & development*. 55. 1. 12-15. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2018/03/pdf/gupta.pdf>
16. *Impact d'internet sur l'économie française. Comment internet transforme notre pays*. URL: http://owni.fr/files/2011/03/internet_impact_rapport_mckinseycompany.pdf
17. *Internet World Stats* URL: <https://www.internetworldstats.com/>
18. *The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution*. *The World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/>
19. Wald T. *Governments can fight corruption by joining the digital payment revolution*. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2018/04/governments-join-digital-payment-revolution-fight-corruption/>

ДАНІ ПРО АВТОРА

Насібова Ольга Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного бізнесу, фінансів та обліку

Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Академіка Богомольця, б. 9-Б, м. Харків, 61157, Україна

e-mail: olga.nasibova17@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2590-2513>

Researcher ID: <https://publons.com/researcher/2210385/>

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Насибова Ольга Викторовна, кандидат экономических наук, доцент кафедры международного бизнеса, финансов и учета

Харьковский торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета
ул. Академика Богомольца, д. 9-Б, г. Харьков, 61157, Украина

e-mail: olga.nasibova17@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Nasibova Olha, Ph.D. in Economical Science, Associate Professor

Kharkiv Institute of Trade and Economics Kyiv National University of Trade and Economics

9-B, street Academician Bogomolets, Kharkiv, 61157, Ukraine

e-mail: olga.nasibova17@gmail.com

УДК 336.13

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49-208-215>

ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ БЮДЖЕТНИХ СОЦІАЛЬНИХ ВИДАТКІВ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПУБЛІЧНИМИ ФІНАНСАМИ

Перчук О. В.

Предмет дослідження: прикладні засади управління соціальними видатками в межах системи публічних фінансів.

Метою статті є розроблення науково-прагматичних рекомендацій щодо підвищення ефективності та якості бюджетних соціальних видатків в системі управління публічними фінансами.

Методологія проведення роботи. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, в тому числі метод системного аналізу, порівняння, узагальнення та ін., що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати роботи. З урахуванням виявлених проблем у роботі було запропоновано сукупність науково-прагматичних рекомендацій щодо напрямів підвищення ефективності бюджетних соціальних видатків на засадах реалізації бюджету для громадян. Аргументовано необхідність впровадження державного замовлення на соціальні послуги та конкурсного його розміщення, удосконалення ціноутворення через оплату вартості послуг за результатами здійснення скорочення кошторису утримання відповідних бюджетних установ, залучення недержавних організацій для здійснення соціального захисту населення, застосування інструментів маркетингу для оцінки ринку соціальних послуг і їх динаміки, уточнення фінансових показників при формуванні й реалізації бюджету для громадян, державних соціальних програм. Застосування зазначених пропозицій сприятиме подальшій модернізації системи управління публічними фінансами.

Галузь застосування результатів: організація та проведення наукових досліджень у сфері удосконалення системи публічних фінансів в умовах трансформаційних змін.

Висновки: Доведена необхідність розробки та впровадження ефективної системи моніторингу, оцінки та соціального аудиту надання соціальної підтримки. Запропоновано підвищувати ефективність

управлінських рішень у системі надання соціальної підтримки шляхом створення єдиної бази даних отримувачів усіх видів соціальної допомоги, єдиного інформаційного середовища для органів соціального захисту населення, Пенсійного фонду України, Державної податкової служби України, Державної фіскальної служби, Міністерства внутрішніх справ України, органів реєстрації актів цивільного стану.

Ключові слова: бюджет, бюджет для громадян, ефективність, публічні фінанси, соціальна політика, соціальні видатки, управління.

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТИ БЮДЖЕТНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ РАСХОДОВ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ПУБЛИЧНЫМИ ФИНАНСАМИ

Перчук О. В.

Предмет исследования: прикладные основы управления социальными расходами в рамках системы публичных финансов.

Целью статьи является разработка научно-прагматических рекомендаций по повышению эффективности и качества бюджетных социальных расходов в системе управления публичными финансами.

Методология проведения работы. В работе применена совокупность научных методов и подходов, в том числе метод системного анализа, сравнения, обобщения и др., что позволило реализовать концептуальное единство исследования.

Результаты работы. С учетом выявленных проблем в работе было предложено совокупность научно-прагматических рекомендаций по направлениям повышения эффективности бюджетных социальных расходов на основе реализации бюджета для граждан. Аргументированно необходимость внедрения государственного заказа на социальные услуги и конкурсного его размещения, совершенствование ценообразования через оплату стоимости услуг по результатам осуществления сокращения сметы содержания соответствующих бюджетных учреждений, привлечение негосударственных организаций для осуществления социальной защиты населения, применение инструментов маркетинга для оценки рынка социальных услуг и их динамики, уточнения финансовых показателей при формировании и реализации бюджета для граждан, государственных социальных программ. Применение указанных предложений будет способствовать дальнейшей модернизации системы управления общественными финансами.

Область применения результатов: организация и проведение научных исследований в области совершенствования системы публичных финансов в условиях трансформационных изменений.

Выводы. Доказана необходимость разработки и внедрения эффективной системы мониторинга, оценки и социального аудита предоставления социальной поддержки. Предложено повышать эффективность управленческих решений в системе предоставления социальной поддержки путем создания единой базы данных получателей всех видов социальной помощи, единой информационной среды для органов социальной защиты населения, Пенсионного фонда Украины, Государственной налоговой службы Украины, Государственной фискальной службы, Министерства внутренних дел Украины, органов регистрации актов гражданского состояния.

Ключевые слова: бюджет, бюджет для граждан, эффективность, публичные финансы, социальная политика, социальные расходы, управление.

IMPROVING THE QUALITY AND EFFICIENCY OF BUDGET SOCIAL EXPENDITURE IN THE PUBLIC FINANCIAL MANAGEMENT SYSTEM

Perchuk Oksana

Subject of research: applied principles of social expenditure management within the public finance system.

The purpose of the article is the development of scientific and pragmatic recommendations for improving the efficiency and quality of budget social expenditures in the public financial management system.

Methodology of work. The set of scientific methods and approaches, including the method of system analysis, comparison, generalization, etc., was applied in the work, which allowed to realize the conceptual unity of the research.

Results of work. Taking into account the identified problems in the work, a set of scientific and pragmatic recommendations was proposed on how to increase the efficiency of budgetary social expenditures on the basis of budget implementation for citizens. The necessity of introduction of the state order for social services and its competitive placement, improvement of pricing through payment of services as a result of reduction of the budget of the maintenance of the corresponding budgetary institutions, involvement of the non-governmental organizations for realization of social protection of the population, application of marketing tools for an estimation of the social services market. clarification of financial indicators in the formation and implementation of the budget for citizens, state social programs. The application of these proposals will contribute to the further modernization of the public financial management system.

Practical Implications: organization and conduct of research in the field of improving the system of public finance in the conditions of transformational changes.

Conclusions: The necessity of the development and implementation of an effective monitoring, evaluation and social audit system for providing social support has been proved. It has proposed to increase the efficiency

of administrative decisions in the system of providing social support by creating a unified database of recipients of all types of social assistance, a single information environment for social protection institutions of the population, the Pension Fund of Ukraine, the State Fiscal Service of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, and civil registration authorities.

Keywords: budget, budget for citizens, efficiency, public finances, social policy, social expenditures, management.

JEL Classification: H50, I0.

Постановка проблеми. В сучасних умовах в Україні проблема фінансування соціальної сфери набуває особливого значення і стає однією з ключових. Для її вирішення необхідно формувати новий підхід до управління витратами бюджетів з метою стимулювання соціально-економічного розвитку нашої держави на основі обґрунтованої бюджетної політики та активної участі громадянського суспільства в системі управління публічними фінансами. Перетворення в сфері управління публічними фінансами, спрямовані на підвищення відкритості та прозорості бюджетного процесу в Україні, пропонується здійснювати через бюджети для громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі широко висвітлено проблематику ефективного бюджетного фінансування видатків на утримання галузей соціальної сфери і соціального захисту населення, адже соціальна функція держави майже завжди розглядається разом з її економічною функцією. Проблеми раціонального використання державних ресурсів досить ґрунтовно досліджувалися у працях Баранник Л., Барчука В., Безтелесної Л., Деевої Н., Діденка Ю., Качули С., Князева В., Лібанової Е., Сичова Є., Фарука Н., Юрія С. та інших вчених.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності та якості бюджетних соціальних видатків в системі управління публічними фінансами.

Виклад основного матеріалу. Перехід України до інноваційного соціально орієнтованого типу економічного розвитку обумовив формування нової моделі взаємодії держави, населення, бізнесу та структур громадянського суспільства. Її призначенням є забезпечення координації зусиль всіх сторін, урахування інтересів різних соціальних груп при виробленні та проведенні соціально-економічної політики держави (рис. 1).

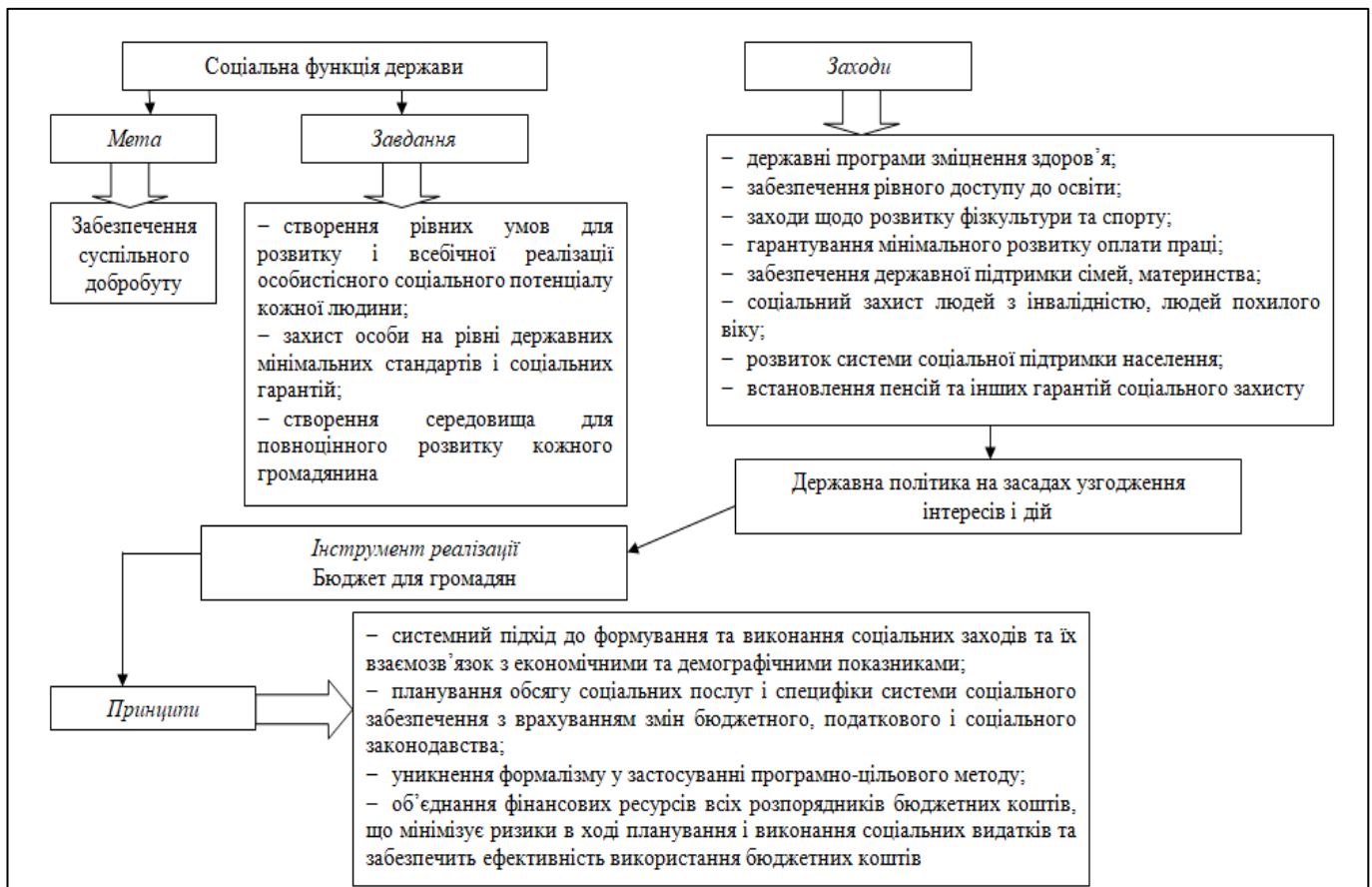

Рисунок 1. Модернізація державної соціальної політики на засадах оновлення принципів, функцій, завдань, впровадження бюджету для громадян

Потреба в удосконаленні чинних програм надання соціальної підтримки, як правило, постає через загострення таких проблем: а) обмеженість бюджетних коштів і, як наслідок, необхідність використовувати їх на соціальну підтримку більш ефективно та адресно; б) значне поширення бідності або соціального відторгнення, що зумовлює необхідність посилення соціальної захищеності тих верств населення, які

потрапляють до названих груп; в) порушення принципу соціальної справедливості системою соціальної підтримки, коли найбільше отримують від держави ті, хто найменше цього потребує.

В умовах економічної кризи, як правило, виникають додаткові потреби у соціальному захисті через падіння доходів більшості населення та зростання безробіття. Проте через зменшення доходів у бюджеті виникає дефіцит коштів, які мають спрямовуватися на соціальний захист у системі управління публічними фінансами. Отже, за таких умов дії щодо удосконалення соціальних програм мають бути спрямовані на підвищення адресності й дієвості соціальної підтримки в бюджетах.

Основні цілі модернізації системи управління публічними фінансами на засадах використання бюджетів для громадян можна сформулювати так: підвищення ефективності соціальної підтримки бідних верств населення за умови раціонального витрачання бюджетних коштів; зниження навантаження на бюджет; забезпечення ефективного управління на всіх рівнях реалізації соціальної політики; поступове й цілеспрямоване формування економічно та соціально відповідальної поведінки влади, бізнесу і населення (у тому числі отримувачів соціальної допомоги).

Для досягнення цілей на період реформування необхідно встановити такі завдання: застосовувати переважно адресний принцип при наданні соціальної допомоги; удосконалити систему державних соціальних стандартів та гарантій; підвищити ефективність управлінських рішень у соціальній сфері. Необхідно розробити та впровадити ефективну систему моніторингу, оцінки та соціального аудиту надання соціальної підтримки. Важливо удосконалити методологічне й інформаційне забезпечення напрямів і механізмів соціальної підтримки. Нарешті, треба модернізувати інститути соціальної підтримки, перейти до якісно нових засад та форм надання соціальних послуг.

На наш погляд, необхідно здійснити такі заходи для розв'язання поставлених завдань через їх врахування у т.ч. шляхом реалізації бюджетів для громадян у системі управління публічними фінансами:

1. Посилення адресності соціальної підтримки людей. Це означає поступовий перехід до єдиної адресної виплати як основного інструменту прямого впливу на бідність (за винятком допомоги при народженні дитини, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам). Також це інтеграція програми пільг на сплату житлово-комунальних послуг з програмою житлових субсидій; внесення законодавчих змін у правила програм.

На першому етапі визначення допомоги малозабезпеченим сім'ям (фактично – допомоги по бідності) як основного виду адресної допомоги здійснюється через підвищення рівня охоплення бідних програмою допомоги малозабезпеченим сім'ям (на першому етапі – до 8,0%); підняття порога допомоги малозабезпеченим сім'ям і, відповідно, збільшення її фінансування за рахунок удосконалення програми та економії коштів інших програм (насамперед програми соціальних пільг).

Необхідно сприяти розширенню програми підтримки малозабезпечених сімей як основної адресної допомоги бідним шляхом: підняття порога надання допомоги (на першому етапі – тільки для дітей – до межі крайньої бідності); зміни диференціації порогів для різних соціально-демографічних груп населення, зокрема підвищення порога для дітей порівняно з іншими групами населення; активної пропаганди програми серед соціально уразливих груп населення; зняття окремих обмежень на програму для соціально уразливих груп сімей з дітьми; введення диференційованого розміру допомоги залежно від регіональної диференціації вартості життя.

2. Важливим напрямом модернізації є удосконалення оцінки нужденності сім'ї при визначенні права на адресну соціальну допомогу. Це передбачає використання при розрахунку нетто-доходу від зайнятості, звільнення його від податку і обов'язкових відрахувань до страхових фондів; розробку методики розрахунку доходу від землі як основного джерела трудових доходів сільських жителів шляхом використання методів непрямой оцінки; впровадження непрямих методів оцінки доходів громадян, які претендують на отримання соціальної підтримки.

Мова йде і про рахування фактичної нужденності при наданні соціальних пільг; збереження частини соціальних пільг та допомоги як привілеїв тільки для осіб, які мають виняткові заслуги перед Батьківщиною: ветерани війни, ліквідатори аварії на Чорнобильській АЕС, Герої Радянського Союзу, Герої Соціалістичної Праці, учасники бойових дій. Це і відхід від надання пільг за професійною ознакою за одночасного адекватного підвищення рівня доходів працівників, сфера діяльності яких пов'язана з ризиком для життя та здоров'я; удосконалення системи державних соціальних стандартів та гарантій.

3. Підвищення ефективності управлінських рішень у системі надання соціальної підтримки. Його пропонується досягти шляхом створення єдиної бази даних отримувачів усіх видів соціальної підтримки, єдиного інформаційного середовища для органів соціального захисту населення, Пенсійного фонду України, Державної податкової служби, Державної фіскальної служби України, Міністерства внутрішніх справ України, органів реєстрації актів цивільного стану; впровадження системи моніторингу, оцінки та соціального аудиту програм соціальної підтримки населення на постійній основі.

Актуальними завданнями також залишаються: модернізація інформаційно-комунікативної інфраструктури системи органів виконавчої влади, які координують або здійснюють надання соціальних послуг населенню, оновлення інформаційної і технічної бази органів праці та соціального захисту населення усіх рівнів; раціоналізація документообігу між центральними органами виконавчої влади, підпорядкованими їм органами, установами і підприємствами, що здійснюють діяльність у сфері соціального захисту населення; систематизація інформаційних потоків і створення інформаційних комунікацій, що забезпечать збір, передачу і поширення відповідної інформації; посилення контролю за цільовим використанням бюджетних коштів при наданні соціальних послуг, створенні системи персоніфікованого обліку учасників соціальних програм.

Кардинальні зміни в системі соціальної підтримки потребують прийняття політичних рішень, а при схвальному ставленні суспільства до чинних правил ці заходи є наперед непопулярними. В такій ситуації необхідно проводити роз'яснювальні кампанії і заздалегідь готувати суспільство до запланованих змін. При цьому насамперед необхідно запроваджувати зміни, які сприяють утвердженню принципу соціальної справедливості в суспільстві, а згодом робити ті кроки, які сприяють реалізації цілей соціальних програм.

Ідеться про удосконалення інституту соціальної інспекції шляхом розширення повноважень та функцій соціальних інспекторів, а саме: соціальний супровід інспектором сімей, які є учасниками програм соціальної підтримки; забезпечення зворотного зв'язку між клієнтами та органами, що надають соціальну підтримку; впровадження критеріїв оцінки нужденності отримувачів соціальної підтримки. Велике значення має модернізація системи соціальних послуг, у т.ч. впровадження механізму державного замовлення соціальних послуг.

Державна монополія на соціальне обслуговування в системі управління публічними фінансами є причиною неефективного витрачання бюджетних коштів, низької якості соціальних послуг. Нині гостро постала необхідність вирішення проблеми переходу від утримання установ соціальної сфери із забезпечення державних гарантій громадянам на одержання безкоштовних послуг до оплати за фактично наданими послугами, тобто за результатом.

Для переходу на фінансування послуг за результатом необхідно здійснити підготовчі дії: розроблення державних завдань установам, що надають населенню безкоштовні соціальні послуги; впровадження механізму конкурсного розміщення державного замовлення на надання соціальних послуг населенню й залучення недержавних організацій до надання бюджетних послуг; скорочення кошторису утримання бюджетних установ та вивільнення коштів для розміщення державного замовлення при наданні соціальних послуг на умовах конкурсу.

Державне замовлення є одним з механізмів розміщення бюджетних коштів (на додаток до кошторисного фінансування бюджетних установ) у рамках реалізації цільових програм, за умов відсутності або нестачі бюджетної соціальної мережі. Серед головних заходів, що сприяють ринковим перетворенням у сфері надання соціальних послуг і спрямовані на підвищення ефективності соціального обслуговування, на сьогодні слід виокремити: організацію маркетингу потреб в соціальних послугах; стандартизацію соціального обслуговування.

Також до цих заходів можемо віднести розроблення цінового механізму фінансування соціальних послуг; перехід від кошторисного фінансування утримання установ, що надають соціальні послуги, до договірного фінансування державних і муніципальних замовлень при наданні соціальних послуг у рамках цільових програм; удосконалення механізму контролю якості послуг, що надаються; залучення недержавних організацій до надання соціальних послуг; державну підтримку некомерційних організацій.

4. Важливе значення має активізація діяльності недержавних організацій (НДО) у сфері надання соціальних послуг. Недержавний сектор швидше реагує на зміни в соціальній політиці та в потребах громадян і здатний забезпечити ефективнішу роботу з клієнтами. Саме такі організації можуть стати представниками інтересів громадян у частині їх соціального забезпечення при плануванні відповідних видатків бюджетів місцевого рівня, завдяки участі у формуванні місцевих соціальних програм та плануванні розвитку системи соціальних послуг.

Головна умова, яка сприяє активізації діяльності НДО, – державна підтримка. Така підтримка є особливо важливою при становленні організації – надавача соціальних послуг, коли визначаються місце організації у сфері надання соціальних послуг, поле діяльності організації, контингент, з яким вона працюватиме. Найпоширенішим механізмом державної підтримки НДО є субсидії.

5. Розроблення інструментів оцінки ефективності соціальних послуг та їх застосування у практичній діяльності з надання соціальних послуг. Об'єктивна необхідність оцінки надання соціальних послуг за якісними показниками обумовлена необхідністю оцінки якісної сторони їх надання, а передусім – соціальної ефективності цієї діяльності та, відповідно, рівня реалізації державою своїх соціальних функцій в аспекті надання соціальних послуг.

Створення в Україні державної інфраструктури моніторингу даних для оцінювання надання соціальних послуг за якісними показниками дасть змогу провадити єдину соціальну політику та координувати зусилля різних рівнів управління системи надання соціальних послуг. Необхідною є активізація співпраці у сфері надання соціальних послуг державних та недержавних провайдерів соціальних послуг з волонтерами.

Для оптимізації політики у сфері соціального захисту необхідно здійснити такі заходи: визначити Мінсоцполітики головним розпорядником коштів для здійснення державної соціальної, сімейної політики, політики щодо охорони дитинства. Необхідно передати йому заклади соціального призначення (зокрема інтернатні), які перебувають у підвідомчості інших міністерств (МОН, МОЗ тощо). З метою забезпечення своєчасного та повного фінансування з державного бюджету заходів із підтримки сімей з дітьми потрібно зняти з Міністерства фінансів України та повернути Мінсоцполітики повноваження щодо визначення обсягів відповідних цільових субвенцій.

Варто припинити практику Мінфіну щодо відмови погоджувати проекти державних програм та планів дій, які передбачають видатки державного бюджету на реалізацію політики з підтримки сімей з дітьми, та визначати у «ручному режимі» обсяги фінансування соціальної допомоги та надання соціальних послуг сім'ям з дітьми. Задля підвищення адресності соціального захисту доцільно розвивати службу соціальних інспекторів [1] та фахівців соціальної роботи у сфері раннього виявлення та своєчасного надання соціальних послуг сім'ям у складних життєвих обставинах.

Необхідно запровадити метод соціального бюджетування в управлінні державними соціальними гарантіями на підставі методології розроблення національної моделі бюджету для громадян, запропонованої

Міжнародною організацією праці, на національному й регіональному рівнях. Використання моделі бюджету для громадян як інструменту управління державними соціальними гарантіями дасть змогу планувати на коротко- й середньострокову перспективу основні параметри державних видатків на забезпечення соціальних гарантій, ураховуючи основні показники динаміки економічного розвитку країни й регіонів, демографічні прогнози та соціальні нормативи.

Доцільно створити у складі органів місцевого самоврядування спеціалізовані міжвідомчі органи, які мають забезпечувати складання, фінансування та інформаційно-контрольний супровід реалізації довгострокових проектів соціальної сфери. Це дозволить спрямувати політику подолання бідності не лише на заходи щодо соціального забезпечення вразливих груп населення, але й на проведення активної трудової політики та оптимізацію процесу самозабезпечення працюючого населення. Доходи від трудової діяльності мають стати основним джерелом грошових доходів населення і найважливішим стимулом розвитку виробництва та підвищення трудової активності працівників [2].

Необхідно впровадити і застосовувати соціальні стандарти й нормативи у процесі управління соціальними ризиками та державними гарантіями з метою вирішення низки системних проблем. Передусім, це стосується визначення пріоритетів соціальної політики, цілей, показників розвитку соціальних процесів, забезпечення рівного доступу громадян до одержання благ і послуг, удосконалення бюджетно-економічних механізмів розподілу ресурсів на соціальні потреби через бюджети для громадян. Соціальний захист має забезпечувати адресну соціальну допомогу для підтримки вразливих груп населення. З цією метою слід провести моніторинг домогосподарств, де є не менше чотирьох дітей, або двох пенсіонерів, або мешкає самотній пенсіонер похилого віку.

У контексті інтеграції сімейної політики та політики соціального захисту необхідно: розв'язати питання щодо підвищення стандартів оплати праці в Україні, що сприятиме створенню економічного підґрунтя для самозабезпечення сімей із дітьми; створення умов для успішного поєднання професійної зайнятості з батьківством (материнством), зокрема, завдяки розширенню мережі дитячих дошкільних закладів і поліпшення якості їхніх послуг; забезпечення доступності якісного медичного обслуговування для жінок та дітей; запровадження податкових пільг для сімей з дітьми.

Йдеться про розроблення порядку відкриття спеціальних вкладних рахунків дітей для накопичення коштів від народження до повноліття; забезпечення догляду за дітьми, батьки яких виїхали за кордон з метою працевлаштування (сьогодні (за неофіційними даними) таких дітей близько 200 тис. осіб, проте їх облік не ведеться, і вони є соціально незахищеними).

З метою посилення ефективності та адресності соціального захисту варто запровадити систему місцевих інтегрованих соціальних служб (єдиної для клієнтів контактної особи/установи, яка проводить первинну оцінку потреб та за необхідності залучає фахівців різних соціальних служб) для надання адресних заходів комплексного соціального захисту особам та сім'ям, які цього потребують. Інтегровані соціальні служби пропонують пакет послуг відповідно до розробленого стандарту та здійснюють міжвідомчу координацію роботи з клієнтом, що дозволяє: зменшити час опрацювання кожного звернення та скоротити час від подання заяви до отримання допомоги (зокрема грошової).

Стає можливим подолати практику якомога довшого утримання клієнта в установі задля отримання бюджетного фінансування; здійснювати соціальну роботу різних установ за уніфікованою технологією та підвищити ефективність забезпечення комплексним соціальним, комунально-побутовим та медичним обслуговуванням, гарантованим чинним законодавством; удосконалити призначення адресної допомоги.

Також можна впровадити механізми її поєднання з наданням якісних соціальних послуг нефінансового характеру; відійти від політики кризового втручання та розвинути систему профілактики складних життєвих обставин та негативного впливу соціальних ризиків (зокрема надавати соціальні послуги (у т.ч. платні) «благополучним» особам та сім'ям); створити (у т.ч. на базі інтернатів, що зачиняються, Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді) центри денного перебування осіб (перш за все, дітей, молодих мам), які опинилися у складних життєвих обставинах.

У межах запровадження системи інтегрованих соціальних служб пропонується ініціювати створення Єдиного соціального вікна звернень громадян (ЄСВ) на базі місцевих управлінь соціальної політики та віддалених робочих місць задля: виявлення на ранньому етапі осіб і сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, і подолання причин, що породжують неблагополуччя; переорієнтації на профілактику погіршення життєвих обставин, а не на термінальне втручання при виникненні кризової ситуації (хоча остання форма роботи також є необхідною, і від неї неможливо повністю відійти); оцінки потреб споживачів послуг і скорочення часу для прийняття рішення щодо змісту необхідної соціальної послуги, форми та обсягів її надання.

Це спонукатиме уникнення багаторазових звернень споживачів послуг до різних відомств; забезпечення можливості комплексної адресної допомоги клієнтам, які потребують декількох видів допомоги та послуг одночасно; поліпшення міжвідомчої взаємодії та зменшення рівня дублювання функцій різних установ і організацій; зниження імовірності обліку споживачів послуг у статистиці кількох відомств; отримання, підвищення рівня достовірності інформації щодо потреб у тих чи інших видах соціальної послуги; оптимізацію фінансування видатків на здійснення соціальних послуг завдяки розвитку системи збирання, обігу та використання інформації про споживачів соціальних послуг і вразливих осіб та проведену роботу; координацію та моніторинг надання тих соціальних послуг, які найбільше відповідають потребам населення конкретної території.

Єдине соціальне вікно має приймати та документувати звернення громадян, здійснювати експрес-оцінку їхніх потреб; перенаправляти до конкретного виконавця; готувати пропозиції щодо першочергових послуг. За необхідності термінового реагування ЄСВ негайно інформує компетентні органи та служби (заклади охорони здоров'я, ОВС тощо) для втручання та надання допомоги. Трансформація державної соціальної політики вимагає реалізації заходів активного соціального захисту, спрямованих на підвищення значущості доходів, отриманих від трудової діяльності, в загальній структурі доходів населення та сприяння продуктивній зайнятості.

Зокрема, необхідно сприяти скороченню низькооплачуваної зайнятості, збільшенню кількості високооплачуваних і захищених робочих місць. З метою збільшення частки заробітної плати у структурі доходів слід переглянути розмір прожиткового мінімуму і трансформувати мінімальну заробітну плату в дійсну соціальну гарантію для працюючого населення. Нагального впровадження в практику соціального управління вимагає система соціальних стандартів з позицій нормальної життєдіяльності людини.

Доцільно коригувати фінансову політику, узгоджуючи її з політикою зайнятості, у спосіб стимулювання розв'язання демографічного питання та детінізації заробітної плати, запровадивши [3] систему податкових пільг для працюючих членів сім'ї, взявши до уваги світовий досвід гармонізації соціальної та податкової політики в частині диференціації нарахувань на зарплату залежно від сімейного статусу особи та кількості дітей у родині (найвищі – в бездітних одинаках). Сім'ям з однією дитиною доцільно встановити податок у розмірі 13,0%, а двох і більше дітей – 10,0% доходів її працюючих членів. Треба використовувати систему заохочень для підприємств, які працевлаштовують членів сімей з дітьми із соціально вразливих груп.

Формування державних соціальних гарантій у системі управління публічними фінансами має здійснюватися на основі системи фінансових нормативів адресності їх спрямування; обґрунтування дієвих форм підтримки різних соціальних груп населення, що потребують соціального захисту; переходу на грошові форми надання пільг; включення до складу доходів особи і сім'ї соціальних доплат від держави. З огляду на те, що заробітна плата в Україні залишається основним джерелом доходів населення, необхідно сприяти підвищенню в них частки оплати праці, приділивши особливу увагу величині мінімальної годинної заробітної плати.

При цьому хибним та економічно не доцільним є розрахунок оплати однієї години праці шляхом поділу суми місячної мінімальної зарплати на кількість відпрацьованого часу за 40-годинного робочого тижня. Мінімальна погодинна заробітна плата має відповідати ціні робочої сили. Це дозволить підтримувати трудову активність працівників. Також їй сприятиме розширення інфраструктури соціальних послуг для сімей із дітьми, у т.ч. дітьми з інвалідністю, зокрема збільшення фінансування закладів позашкільної освіти і дозвілля дітей та забезпечення їх доступності (за цінами й розміщенням).

Важливого значення набуває розробка положення про домашнього вихователя з догляду за дітьми. Доцільно вивчити, зокрема, європейський досвід щодо повернення матерів на ринок праці після відпустки у зв'язку з вагітністю/доглядом за дитиною: держава через органи соціального захисту підбирає осіб, які доглядають за дітьми працюючої матері. Це дозволяє матерям повернутися до праці завдяки допомозі у догляді за дитиною; є механізмом створення робочих місць для осіб (у т.ч. старшого віку), які наймаються доглядати дітей; забезпечує догляд у домашніх умовах; узгодити сімейну та пенсійну політику, запровадити доплату на виховання, а не на народження дітей із урахуванням вікового чинника.

Реформування соціального захисту населення визначено у Стратегії сталого розвитку - 2020 як один із першочергових пріоритетів [4]. Незаперечним є факт необхідності вдосконалення фінансових механізмів соціального захисту для всіх груп населення. Визначення потенційних основних напрямів, структури і форм модернізації цих механізмів має досить актуальне теоретичне і практичне значення для сучасного етапу розвитку суспільства.

Сформована в країні система соціального захисту вимагає змін, оскільки на даний момент більшість її заходів є пасивними. Це знижує мотивацію населення до самостійного забезпечення свого матеріального благополуччя. Система соціального захисту, що склалася, має патерналістський характер і породжує в людей утриманські настрої. Тому її вдосконалення повинне відбуватися у двох напрямках. З одного боку, соціальна держава, до якої прагне Україна, повинна виявляти турботу про своїх громадян, а з іншого – створювати фінансові механізми, які спонукають людей до активного пошуку і прагнення самим піклуватися про свій добробут через бюджети для громадян.

Виявлення чинників розвитку комплексного фінансово-економічного механізму є найважливішою передумовою поступального розвитку соціального захисту в цілому. Виділяють внутрішні (кваліфікація кадрів, матеріально-технічна база, внутрішня система організації і внутрішні акти управління), зовнішні (норми права, організація управління) і змішані чинники управління. Ці чинники можна структурувати по горизонталі та вертикалі: державні, регіональні, місцеві, підприємств і організацій, сімейні й одиничні (рівень члена сім'ї).

Таке виділення служить об'єктивною основою, оскільки дозволяє розкрити повторюваність, тенденції розвитку й аналогію у вирішенні поставлених завдань. Усі ці чинники впорядковані за трьома соціально-економічними критеріями: ресурси – результати; види соціального захисту – споживання; цикли і фази суспільного відтворення. Це дозволяє виділити основні групи чинників, які можна конкретизувати за змістом, спрямованістю дії, характером [5].

Подальша бездіяльність призведе до ще більшого проїдання коштів, соціального вибуху. Загально відомим є факт, що чим нижчий рівень життя і більшим є розходження між доходами багатих і бідних, тим поширеніші є негативні настрої у суспільстві. Задля зниження рівня соціальної напруженості та суспільно-політичного

протистояння окремих соціальних верств населення та регіонів України одним з можливих заходів є правове затвердження мінімальних та максимальних розмірів виплат, жорсткі перевірки достовірності статусу пільговика [6].

Соціальна підтримка громадян в Україні має реалізуватися завдяки поєднанню активної та пасивної форм, з використанням бюджету для громадян. Поширення активних заходів соціальної підтримки дозволить відійти від односторонніх відносин зі сторони держави до взаємних зобов'язань держави і громадянина. Така модель передбачає посилення принципу адресності соціальної підтримки населення по відношенню тієї категорії громадян, що дійсно відчувають об'єктивні економічні труднощі, але при цьому мають мотивацію до відновлення трудової діяльності та позитивних соціальних зв'язків.

Висновки. Модернізації фінансування соціального захисту населення сприятиме подальшому перманентному пошуку та впровадженню інноваційних технологій у системі управління публічними фінансами, основними з яких є: нові методологічні й практичні засади фінансування соціальної підтримки населенню; активний розвиток соціального партнерства; залучення фінансових ресурсів недержавного сектору та соціально відповідального бізнесу; реалізація бюджету для громадян.

Список використаних джерел

1. Міністерство соціальної політики України. URL: <http://www.msp.gov.ua>.
2. Ільчук Л. І. Про невідкладні заходи подолання бідності. Київ: Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України. URL: www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=132:2010-12-08-15-40-44&catid=29:2010-06-15-18-48-34&Itemid=35.
3. Чунаєв О. Формування середнього класу в Україні. URL: <http://politikan.com.ua/2/7/0/2983.htm>.
4. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10>.
5. Лаврухін В. Напрями модернізації механізмів соціального захисту населення в Україні. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2015/2015_01\(24\)/11.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2015/2015_01(24)/11.pdf).
6. Товстиженко О. В., Марченко Н. А., Приходько М. М. Соціальний захист населення: сутність та проблеми його фінансування. URL: <http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/8123/100-104.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

References

1. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy [Ministry of Social Policy of Ukraine]. URL: <http://www.msp.gov.ua> [in Ukr.].
2. Ilchuk, L. I. (2010). Pro nevidkladni zakhody podolannia bidnosti [About urgent measures to overcome poverty]. Kyiv: Tsent perspektivnykh sotsialnykh doslidzhen Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy [in Ukr.].
3. Chunaiev, O. Formuvannia serednoho klasu v Ukraini [Formation of the middle class in Ukraine]. URL: <http://politikan.com.ua/2/7/0/2983.htm> [in Ukr.].
4. Stratehiia staloho rozvytku «Ukraina – 2020» [Sustainable Development Strategy «Ukraine - 2020»]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10> [in Ukr.].
5. Lavrukhin, V. (2015). Napriamy modernizatsii mekhanizmiv sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini [Directions of modernization of mechanisms of social protection of the population in Ukraine]. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2015/2015_01\(24\)/11.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2015/2015_01(24)/11.pdf) [in Ukr.].
6. Tovstyzhenko, O. V., Marchenko, N. A., Prykhodko, M. M. (2014). Sotsialnyi zakhyst naselennia: sutnist ta problemy yoho finansuvannia [Social protection of the population: the essence and problems of its financing]. URL: <http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/8123/100-104.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРА

Перчук Оксана Володимирівна, к.е.н., доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, старший викладач кафедри професійної освіти,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
e-mail: oksi011279@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-64844-7011>
Researcher ID: 55052018

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Перчук Оксана Владимировна, к.э.н., доцент кафедры финансов, учета и налогообложения, старший преподаватель кафедры профессионального образования,
ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»,
e-mail: oksi011279@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Perchuk Oksana, PhD in Economics, Assistant Professor of the Department of Finance, Accountin and Taxation, Senior Lecturer Department of Vocational Education,
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University
e-mail: oksi011279@gmail.com

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ

Чорновол А. О.

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах розвитку суспільства відновлення збалансованого економічного зростання для підвищення рівня і якості життя населення є вагомим стратегічним пріоритетом системи управління державними фінансами. Досягнення зазначеного пріоритету передбачає реалізацію комплексу послідовних і взаємопов'язаних інституційних змін у системі державних фінансів, спрямованих на системне підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної економіки, зниження її залежності від зовнішньої кон'юнктури.

Постановка проблеми. Вплив несприятливих зовнішніх та внутрішніх чинників на вітчизняну систему державних фінансів зумовив посилення макроекономічних диспропорцій, скорочення внутрішнього споживання і інвестицій. Зазначене актуалізувало питання адаптації системи управління державними фінансами до нових соціально-економічних умов розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика підвищення якісного рівня системи управління державними фінансами розкривається в багатьох наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених: Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, С. Кучеренко, Л. Леваєвої, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, Л. Мармоль, В. Макогон, В. Федосова, І. Чугунова та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Нова хвиля негативних зовнішніх та внутрішніх чинників, зокрема пандемія COVID-19 погіршує можливості швидкого відновлення економіки України. На тлі рецесії перспективи економічного зростання представляються складними. Зберігається високий рівень невизначеності щодо стійкості та стабільності системи державних фінансів. У зв'язку з цим вагомим завданням є оперативна реалізація адаптивних заходів системи управління державними фінансами спрямованих на активізацію нових факторів економічного зростання. Необхідно забезпечити збалансований економічний розвиток за рахунок підвищення рівня факторної продуктивності, підвищення ефективності застосування фінансово-бюджетного інструментарію, вдосконалення інституційної структури системи державних фінансів.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданнями дослідження є: обґрунтувати роль системи управління державними фінансами в активізації темпів економічного зростання країни в умовах посилення впливу негативних внутрішніх та зовнішніх чинників; визначити особливості системи управління державними фінансами; здійснити аналіз та оцінку операцій сектору загального державного управління України. Метою дослідження є розкриття векторів розвитку системи управління державними фінансами в сучасних умовах.

Метод або методологія проведення дослідження. Для досягнення мети статті застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів: теоретичного узагальнення і порівняння; системний; порівняльного аналізу; наукового абстрагування.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Розкрито роль системи управління державними фінансами в активізації темпів економічного зростання країни в умовах посилення впливу негативних внутрішніх та зовнішніх чинників. Визначено особливості системи управління державними фінансами. Здійснено аналіз та оцінку операцій сектору загального державного управління України. Розкрито вектори розвитку системи управління державними фінансами в сучасних умовах.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі реформування системи управління державними фінансами.

Висновки відповідно до статті. Управління державними фінансами на якісно новому рівні в умовах посилення негативних зовнішніх та внутрішніх чинників, зокрема пандемії COVID-19 забезпечить макроекономічну стабільність в країні за рахунок поєднання інструментарію складових системи державного управління. Ефективна система управління державними фінансами дозволить створити умови для економічного зростання країни.

Ключові слова: система управління державними фінансами, державні фінанси, фінансово-бюджетна політика, сектор загального державного управління, доходи, видатки.

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ

Чорновол А. А.

Актуальность темы исследования. В современных условиях развития общества восстановления сбалансированного экономического роста для повышения уровня и качества жизни населения является весомым стратегическим приоритетом системы управления государственными финансами. Достижения указанного приоритета предусматривает реализацию комплекса последовательных и взаимосвязанных институциональных изменений в системе государственных финансов направленных на системное повышение уровня конкурентоспособности отечественной экономики, снижение ее зависимости от внешней конъюнктуры.

Постановка проблемы. Влияние неблагоприятных внешних и внутренних факторов на отечественную систему государственных финансов обусловило усиление макроэкономических

диспропорцій, скорочення внутрішнього споживання та інвестицій. Указанне актуалізувало питання адаптації системи управління державними фінансами в нових соціально-економічних умовах розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика підвищення якості рівня системи управління державними фінансами розкривається в багатьох наукових дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених: Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Дж. Стигліца, С. Кучеренко, Л. Леваєвої, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, Л. Мармоль, В. Макогон, В. Федосова, І. Чугунова та інших.

Виділення не досліджених частин загальної проблеми. Нова хвиля негативних зовнішніх і внутрішніх факторів, зокремові пандемія COVID-19 погіршує можливості відновлення економіки України. На фоні рецесії перспективи економічного зростання пред'являються складними. Зберігається високий рівень неопределенності відносно стійкості та стабільності системи державних фінансів. В зв'язі з цим важливою задачею є оперативна реалізація адаптивних заходів системи управління державними фінансами спрямованих на активізацію нових факторів економічного зростання. Необхідно забезпечити збалансоване економічне розвиток за рахунок підвищення рівня факторного виробництва, ефективності застосування фінансово-бюджетного інструментарію, вдосконалення інституціональної структури системи державних фінансів.

Постановка задачі, цілі дослідження. Задачами дослідження є: обґрунтувати роль системи управління державними фінансами в активізації темпів економічного зростання країни в умовах посилення впливу негативних внутрішніх і зовнішніх факторів; визначити особливості системи управління державними фінансами; здійснити аналіз і оцінку операцій сектору загального державного управління України. Метою дослідження є розкриття векторів розвитку системи управління державними фінансами в сучасних умовах.

Метод або методологія проведення дослідження. Для досягнення цілей статті застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів: теоретичного узагальнення та порівняння; системний; порівняльний аналіз; наукове абстрагування.

Изложение основного материала (результаты работы). Розкрито роль системи управління державними фінансами в активізації темпів економічного зростання країни в умовах посилення впливу негативних внутрішніх і зовнішніх факторів. Визначено особливості системи управління державними фінансами. Здійснено аналіз і оцінку операцій сектору загального державного управління України. Розкрито вектори розвитку системи управління державними фінансами в сучасних умовах.

Область применения результатов. Результати дослідження можуть бути використані в процесі реформування системи управління державними фінансами.

Выводы соответствию со статьей. Управління державними фінансами на якісному рівні в умовах посилення негативних зовнішніх і внутрішніх факторів, зокремові пандемії COVID-19 забезпечить макроекономічну стабільність в країні за рахунок поєднання інструментарію складових системи державного управління. Ефективна система управління державними фінансами дозволить створити умови для економічного зростання країни.

Ключевые слова: система управління державними фінансами, державні фінанси, фінансово-бюджетна політика, сектор загального державного управління, доходи, витрати.

DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE PUBLIC FINANCE MANAGEMENT SYSTEM

Chornovol Alla

Relevance of the research topic. In modern conditions of society development, the restoration of balanced economic growth to improve the standard and quality of life of the population is an important strategic priority of the public financial management system. Achieving this priority involves the implementation of a set of consistent and interconnected institutional changes in the public finance system, aimed at systematically increasing the level of competitiveness of the domestic economy, reducing its dependence on external conditions.

Formulation of the problem. The impact of adverse external and internal factors on the domestic public finance system has led to increasing macroeconomic imbalances, reduced domestic consumption and investment. This highlighted the issue of adapting the public financial management system to the new socio-economic conditions of the country's development.

Analysis of recent research and publications. The problem of improving the quality of public finance management system is revealed in many scientific studies of domestic and foreign scientists: J. Keynes, P. Samuelson, J. Stiglitz, S. Kucherenko, L. Levaeva, L. Lysyak, I. Lukyanenko, L. Marmul, V. Makogon, V. Fedosov, I. Chugunov and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. A new wave of negative external and internal factors, in particular the COVID-19 pandemic, is exacerbating Ukraine's rapid economic recovery. Against the background of the recession, the prospects for economic growth are difficult. There is a high level of uncertainty about the stability and stability of the public finance system. In this regard, an important task is the rapid implementation of adaptive measures of the public financial management system aimed at activating new factors of economic growth. It is

necessary to ensure balanced economic development by increasing the level of factor productivity, increasing the efficiency of financial and budgetary tools, improving the institutional structure of the public finance system.

Problem statement, research goals. *The objectives of the study are: to substantiate the role of public financial management in enhancing the country's economic growth in terms of increasing the impact of negative internal and external factors; identify the features of the public finance management system; to analyze and evaluate the operations of the general government sector of Ukraine. The aim of the study is to reveal the vectors of development of the public financial management system in modern conditions.*

Method or methodology of the study. *To achieve the goal of the article, a set of general scientific and special methods was used: theoretical generalization and comparison; systemic; comparative analysis; scientific abstraction.*

Presentation of the main material (results of work). *The role of the public financial management system in intensifying the pace of economic growth of the country in the conditions of increasing influence of negative internal and external factors is revealed. The peculiarities of the public finance management system are determined. The analysis and assessment of operations of the general government sector of Ukraine is carried out. The vectors of development of the public finance management system in modern conditions are revealed.*

Field of application of results. *The results of the study can be used in the process of reforming the public financial management system.*

Conclusions in accordance with the article. *Public finance management at a qualitatively new level in the context of increasing negative external and internal factors, in particular the COVID-19 pandemic will ensure macroeconomic stability in the country through a combination of tools of the public administration system. An effective public financial management system will create conditions for the country's economic growth.*

Key words: *public finance management system, public finance, financial and budgetary policy, general government sector, revenues, expenditures.*

JEL Classification: *G18, H00, H60*

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах система управління державними фінансами спрямована на підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної економіки, зниження її залежності від зовнішньоекономічної кон'юнктури, відновлення економічного зростання та підвищення рівня і якості життя населення. Для досягнення цих цілей необхідний перехід на інноваційний шлях розвитку, обґрунтована трансформація вітчизняної економіки супроводжувана посиленням адресного захисту вразливих категорій громадян, при неодмінному дотриманні базових умов фінансово-бюджетної політики: забезпечення макроекономічної збалансованості, стримування інфляційних процесів та зниження рівня інфляції; недопущення зростання частки дефіциту бюджету та державного боргу не більше відповідно 3% та 60% у ВВП.

Невизначеність зовнішніх параметрів розвитку актуалізує питання підвищення гнучкості вітчизняної системи управління державними фінансами для адаптації до зовнішніх шоків і ефективного розподілу фінансових ресурсів. Разом з цим, реалізація заходів у сфері управління державними фінансами повинна базуватись на принципах: системності, комплексності, оперативності прийняття рішень, відповідальності органів державного управління за досягнуті кінцеві результати; відкритості та прозорості діяльності суб'єктів системи управління державними фінансами.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Серед вагомих досліджень зарубіжних вчених щодо розвитку системи управління державними фінансами слід назвати праці: Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Дж. Стігліца [1-3]. Питанням управління державними фінансами, взаємоузгодженості складових системи державних фінансів присвячено праці вітчизняних вчених: С. Кучеренко [4], Л. Леваєвої [4-5], Л. Лисяк [6], І. Лук'яненко [7], Л. Мармуль [5], В. Макогон [8-9], В. Федосова [10], І. Чугунова [8] та інших. Разом з тим, на даному етапі, вагомим завданням є подальший розвиток системи управління державними фінансами.

Метою дослідження є розкриття векторів розвитку системи управління державними фінансами в сучасних умовах.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: обґрунтувати роль системи управління державними фінансами в активізації темпів економічного зростання країни в умовах посилення впливу негативних внутрішніх та зовнішніх чинників; визначити особливості системи управління державними фінансами; здійснити аналіз та оцінку операцій сектору загального державного управління України. Метою дослідження є розкриття векторів розвитку системи управління державними фінансами в сучасних умовах.

Методи дослідження. Для досягнення мети статті застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів: методи теоретичного узагальнення і порівняння застосовано при розкритті ролі системи управління державними фінансами в активізації темпів економічного зростання країни в умовах посилення впливу негативних внутрішніх та зовнішніх чинників; системний метод використано при розкритті особливостей системи управління державними фінансами; порівняльного аналізу – для аналізу та оцінки операцій сектору загального державного управління; метод наукового абстрагування – розкриті векторів розвитку системи управління державними фінансами.

Результати дослідження. Модернізація системи управління державними фінансами необхідна для швидкої адаптації та підвищення рівня фінансово-бюджетної стійкості до мінливих зовнішніх і внутрішніх умов. На даний час, з метою забезпечення макроекономічної стабільності вітчизняна система управління державними фінансами спрямована на здійснення реформ, які відбуваються поетапно з урахуванням особливостей розвитку сектору загального державного управління (табл. 1).

Таблиця 1. Операції сектору загального державного управління

	Доходи		Видатки		Дефіцит (-) / профіцит (+)
	млрд.грн.	% у ВВП	млрд.грн.	% у ВВП	млрд.грн.
2000	59,8	34,0	60,8	34,5	-1,0
2001	72,6	34,4	74,1	35,1	-1,5
2002	86,2	36,8	84,9	36,3	1,3
2003	103,5	37,3	103,8	37,4	-0,3
2004	130,1	36,4	142,9	40,0	-12,9
2005	186,2	40,7	192,4	42,1	-6,2
2006	237,6	42,1	243,3	43,1	-5,7
2007	307,6	41,0	313,4	41,7	-5,8
2008	415,8	42,0	434,0	43,8	-18,3
2009	388,6	41,0	444,3	46,9	-55,7
2010	453,1	40,4	525,4	46,9	-72,3
2011	559,7	41,5	594,1	44,0	-34,4
2012	629,0	43,1	687,2	47,1	-58,3
2013	636,4	41,8	699,2	45,9	-62,8
2014	642,0	40,5	717,6	45,2	-75,6
2015	842,4	42,4	875,5	44,0	-33,2
2016	919,4	38,5	971,1	40,7	-51,7
2017	1202,5	40,3	1243,8	41,7	-41,3
2018	1417,7	39,8	1492,8	41,9	-75,1
2019	1569,0	39,4	1653,6	41,6	-84,5
2020 (I-III квартал)	1191,0	42,3	1265,4	44,6	-74,1

Джерело: складено та розраховано за даними <https://www.minfin.gov.ua/>

За 2000-2019 роки в середньому доходи сектору загального державного управління склали 542,96 млрд. грн., їх часта у ВВП – 39,36%; видатки – 577,71 млрд. грн., їх частка у ВВП – 42,00%. З метою підвищення ефективності сектору загального державного управління необхідним є зміщення акцентів з поточного наповнення Державного бюджету України та місцевих бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування на стратегічне забезпечення створення умов для посилення ділової активності в країні. Вагомим пріоритетом щодо підвищення ефективності сектору загального державного управління є застосування секторальної системи надання державної фінансової підтримки, яка буде спрямовуватись на стратегічні цілі розвитку.

Вагомими завданнями є удосконалення системи державного прогнозування та планування. Зазначене дозволить забезпечити адаптацію системи управління державними фінансами до швидко мінливого зовнішнього середовища і проведення найбільш ефективної фінансово-бюджетної політики. Гнучка система державних прогнозних і планових документів дозволить оперативно вживати необхідні заходи реагування на макро- і мікрорівнях при істотних коливаннях внутрішніх і зовнішніх факторів. Удосконалена система державного прогнозування і планування дозволить підвищити ефективність управління коштами сектору державного управління на основі координації пріоритетів соціально-економічного розвитку і фінансово-бюджетної політики в рамках реалізації державних програм. Доцільним є створення ефективної системи формування середньострокових макроекономічних прогнозів та щорічне затвердження середньострокових фінансових планів щодо державного та місцевих бюджетів з встановленням граничних обсягів фінансування.

Фінансово-бюджетна політика має бути спрямована на забезпечення стійкості та збалансованості бюджетної системи, підвищення ефективності управління державними фінансами. Досягнення бюджетної стійкості і збалансованості передбачає оптимізацію витрат державного та місцевих бюджетів, їх фінансування в межах наявних доходів. Разом з цим, досягнення бюджетної збалансованості можливо забезпечити шляхом розробки ефективної системи управління коштами державних позабюджетних фондів, а також вдосконалення механізмів управління державним боргом. З урахуванням можливостей бюджету доцільно поетапно збільшувати видатки на освіту та охорону здоров'я. Акценти бюджетного процесу доцільно змістити та посилити від управління бюджетними витратами до управління результатами бюджетних програм і контролю за ефективністю їх виконання, а також раціонального використання бюджетних коштів. Заходи в сфері бюджетно-податкової політики доцільно спрямовувати на підтримку оптимального рівня податкового навантаження на економіку. Доцільним є послідовне скорочення податкових пілг, вдосконалення податкового адміністрування і розвитку електронного обслуговування платників податків.

Вагомим завданням з метою удосконалення системи управління державними фінансами є забезпечення взаємоузгодженості бюджетної та грошово-кредитної політики. Основною метою грошово-кредитної політики має стати забезпечення сталого уповільнення інфляції як найважливішої умови для стійкого і збалансованого розвитку економіки країни. У середньостроковій перспективі доцільним є перехід грошово-кредитної політики до режиму інфляційного таргетування. Ставка рефінансування може стати вагомим інструментом регулювання

рівня процентних ставок на грошовому ринку, основою для встановлення процентних ставок по операціях надання ліквідності банкам. Також, вагомим завданням залишається нарощування золотовалютних резервів і підтримка їх на безпечному рівні. Зазначене поряд з іншими заходами створить умови до поступового зниження процентних ставок в економіці і росту доступності комерційного кредитування.

Для забезпечення фінансової стійкості пенсійної системи та соціально прийнятного рівня пенсійних виплат з урахуванням фінансових можливостей держави необхідно продовжувати роботу щодо адаптації пенсійної системи до постійно змінюваних економічних та демографічних умов. Підтримці купівельної спроможності доходів пенсіонерів будуть сприяти: індексація пенсій з урахуванням зростання середньомісячної заробітної плати працівників в межах коштів бюджету пенсійного фонду. Крім того, для надання дієвої матеріальної підтримки найбільш вразливих верств населення доцільно забезпечити: вдосконалення системи державної адресної соціальної допомоги з урахуванням оцінки потреб населення з метою підвищення доступності окремих видів допомоги, спрощення порядку її надання; створення сприятливих умов для народження і виховання дітей. Для розвитку соціального обслуговування та підвищення якості соціальних послуг доцільним є: впровадження в практику надання послуг супроводжуваного проживання; розвиток нормативно-правової бази по соціальному обслуговуванню населення, включаючи впровадження нових форм життєустрою непрацездатних громадян. Подальший розвиток системи соціального захисту населення за допомогою підвищення ефективності політики зайнятості, поліпшення умов і охорони праці.

Підвищення ефективності діяльності органів державного управління передбачає оптимізацію функцій органів державного управління, перехід на корпоративні принципи управління; підвищення рівня відповідальності органів місцевого самоврядування; розширення переліку державних послуг для громадян з використанням електронних дистанційних форм. Доцільним є здійснення повноцінного аудиту функцій і завдань органів державного управління, визначення системи ключових показників ефективності для оцінки їх діяльності. Підвищення якості надання державних послуг передбачає впровадження принципів електронного уряду шляхом переведення всіх адміністративних процедур в електронний формат, розвиток загальнодержавної автоматизованої інформаційної системи.

Висновки. Управління державними фінансами на якісно новому рівні в умовах посилення негативних зовнішніх та внутрішніх чинників, зокрема пандемії COVID-19 забезпечить макроекономічну стабільність в країні за рахунок поєднання інструментарію складових системи державного управління. Ефективна система управління державними фінансами дозволить створити умови для економічного зростання країни. Розвиток системи управління державними фінансами передбачає: зміщення акцентів з поточного наповнення бюджетів різних рівнів, фондів загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування на стратегічне забезпечення створення умов для посилення ділової активності в країні; застосування секторальної системи надання державної фінансової підтримки, яка буде спрямовуватись на стратегічні цілі розвитку країни; удосконалення системи державного прогнозування та планування; створення ефективної системи формування середньострокових макроекономічних прогнозів та щорічне затвердження середньострокових фінансових планів щодо державного та місцевих бюджетів з встановленням граничних обсягів фінансування; оптимізацію витрат державного та місцевих бюджетів, їх фінансування в межах наявних доходів; розробки ефективної системи управління коштами державних позабюджетних фондів; удосконалення механізму управління державним боргом; зміщення акцентів від управління бюджетними витратами до управління результатами бюджетних програм і контролю за ефективністю їх виконання; удосконалення системи податкового адміністрування; забезпечення взаємоузгодженості бюджетної та грошово-кредитної політики, сталого уповільнення інфляції як найважливішої умови для стійкого і збалансованого розвитку економіки країни; адаптації пенсійної системи до постійно змінюваних економічних та демографічних умов; оптимізацію функцій органів державного управління та підвищення рівня їх відповідальності за формування та реалізацію фінансово-бюджетної політики; розширення переліку державних послуг для громадян з використанням електронних дистанційних форм.

Список використаних джерел

1. Кейнс Дж. М. *Общая теория занятости, процента и денег*; пер. с англ. М.: Либроком, 2017. 352 с.
2. Самуэльсон П. Э., Нордхаус В. Д. *Экономика*. 19-е изд.; пер. с англ. М.: Вильямс, 2015. 1360 с.
3. Стиглиц Дж. *Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему*; пер. с англ. М.: Эксмо, 2016. 512 с.
4. Кучеренко С. Ю., Леваєва Л. Ю. *Аналіз доходів та видатків державного бюджету України. Економічний вісник університету*. 2016. Вип. 31(1). С. 252-262.
5. Мармуль Л. О., Леваєва Л. Ю. *Методологічні засади структурної модернізації регіональної економіки. Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 17-18. С. 5-9.
6. Лисяк Л., Биков Б., Кушнір А. *Зміщення фінансового потенціалу об'єднаних територіальних громад в умовах бюджетної децентралізації. Науковий погляд: економіка та управління*. 2020. №4 (70). С. 84-89.
7. Лук'яненко І. Г. *Моделювання впливу змін фіскальної політики на економіку України. Бізнес Інформ*. 2012. № 4. С. 201-204.
8. Chugunov I., Makohon V. *Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes*. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. V. 6. N 1. pp. 130-135.

9. Макогон В. Д. Пріоритети сучасної бюджетної політики України. Вісник КНТЕУ. 2011. № 3. С. 50–57.
10. Федосов В., Юхименко П. Інституціональне середовище та його вплив на формування і використання бюджетних ресурсів держави. Ринок цінних паперів України. 2018. N 1-2. С. 3-14.
11. Закон України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 14.11.2019 № 294-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20/ed20200403#Text>.

References

1. Kejns, Dzh. M. (2017). *Obshhaya teoriya zanyatosti, procenta y' deneg* [The general theory of employment, interest and money]. Moscow: Ly'brokom. 352 p. [in Rus].
2. Samuel'son, P. E., Nordkhaus, V. D. (2015). *Ekonomyka* [Economics]. 19nd ed. (Trans.). Moscow: Vyl'yams [in Rus].
3. Sty'gly'cz, Dzh. (2016). *Cena neravenstva. Chem rassloeny'e obshhestva grozy't nashemu budushhemu* [The price of inequality. How does the stratification of society threaten our future]. (Trans.). Moscow: Éksmo. 512 p [in Rus.].
4. Kucherenko S. Yu., Levaieva L. Yu. (2016). *Analiz dokhodiv ta vydatkiv derzhavnoho biudzhetu Ukrainy* [Institutional environment and its impact on the formation and use of state budget resources]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu*, 31(1). 252-262.
5. Marmul L. O., Levaieva L. Yu. (2020). *Metodolohichni zasady strukturnoi modernizatsii rehionalnoi ekonomiky* [Methodological principles of structural modernization of the regional economy]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 17-18. 5-9. [in Ukr].
6. Lysiak L., Bykov B., Kushnir A. (2020). *Zmitsnennia finansovoho potentsialu obiednanykh terytorialnykh hromad v umovakh biudzhethoi detsentralizatsii* [Strengthening the financial potential of united territorial communities in the conditions of budget decentralization. Scientific view: economics and management]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, 4 (70). 84-89.
7. Lukianenko I. H. (2012). *Modeliuvannia vplyvu zmin fiskalnoi polityky na ekonomiku Ukrainy* [Modeling the impact of changes in fiscal policy on the economy of Ukraine]. *Bizness Inform*, 4. 201–204. [in Ukr].
8. Chugunov, I. Ya. Makohon V. D. (2020). *Budgetary projection in the system of financial and economic regulation of social processes*. *Baltic Journal of Economic Studies*, 6/1. 130-135. [in Eng.].
9. Makohon V. D. (2011). *Priorytety suchasnoi biudzhethoi polityky Ukrainy*. [Priorities of modern budget policy of Ukraine]. *Visnyk KNTEU*, 3. 50–57. [in Ukr].
10. Fedosov V., Yukhymenko P. (2018). *Instytutsionalne seredovyshe ta yoho vplyv na formuvannia i vykorystannia biudzhethnykh resursiv derzhavy* [Institutional environment and its impact on the formation and use of state budget resources]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy*, 1-2. 3-14. [in Ukr].
11. *Zakon Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2020 rik» vid 14.11.2019 № 294-IX* [Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2020» dated 14.11.2019 № 294-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20/ed20200403#Text> [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРА

Чорновол Алла Олегівна, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів та банківської справи Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
ORCID: 0000-0001-5155-7317
Researcher ID: P-2941-2016

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Чорновол Алла Олеговна, доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой финансов и банковского дела Черновицкого торгово-экономического института Киевского национального торгово-экономического университета
e-mail: alla_trufen@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Chornovol Alla, Doctor of Economics, Full Professor, Chernivtsi Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Ukraine
e-mail: alla_trufen@ukr.net

ЗМІСТ

Економіка знань, інноваційна економіка

ВАНКЕВИЧ О. В., КАЛИНОВСЬКА І. М., ЗАЙЦЕВА О. В. Методичні аспекти аналізу сезонних змін ринку праці, що базуються на технологіях штучного інтелекту	7
МА МІН. Світовий телекомунікаційний ринок і цифрова трансформація економіки Республіки Білорусь	15
ПАЛАМАРЧУК О. М., КЛИМЕНКО І. М. Інноваційне підприємництво і цифровий бізнес: розвиток та зміни в управлінні	21
РІППА М. Б., РІППА С. П. «ФІНТЕХ» як цифровий вимір сталого розвитку	30
СТУДІНСЬКИЙ В. А., ЩИПСЬКА Т. П. Економічні та організаційні засади удосконалення діяльності педагога в системі професійної (професійно-технічної) освіти України	36
ГОРОШКОВА Л. А., ХАРАГІРЛО В. Є., ХЛОБИСТОВ Є. В. Моделювання механізмів узгодження інтересів сторін у процесі підвищення кваліфікації педагогів професійної освіти	42
ШКУТЬКО О. М. Цифровізація світового ринку послуг: специфіка і наслідки	50

Економіка та управління

ДЕЙНЕКО Л. В., ЦИПЛИЦЬКА О. О. Промисловий розвиток у забезпеченні регіональної інклюзії	59
МЕНЬШИКОВ В. В., РУЖА О. П. Підприємницький потенціал студентів	70
ШЕСТАКОВА К. В., КАРПЕНКО О. М. Управління промисловим розвитком країни: теоретичні аспекти та інструментарій	81
КАРПЕНКО В. М., ЮАНЬ ХУНХАО. Економічні інструменти інтеграції альтернативної енергетики в енергосистему Китаю	87
КУЧЕРЕНКО С. Ю., ЛЕВАЄВА Л. Ю., ПРИПУТА Н. В. Аналіз тенденцій розвитку сфери послуг в економіці України	96
МАРМУЛЬ Л. О., КУЧЕРЕНКО М. А. Актуальні питання обліку амортизації необоротних активів	108
ЗАКЛЕКТА О. І., МОЧУК О. Б. Сучасний стан поводження із побутовими відходами: світовий досвід та українські реалії	112
ТІРБАХ Л. В., ЧАБАН Г. В. Професійна нерівність та гендерні особливості на ринку праці	120

Економічна теорія

ШЕЛУДЬКО Е. І., ЗАВГОРОДНЯ М. Ю. Інструменти і методи проведення дофорсайтних досліджень економіки України	127
ВАРНАЛІЙ З. С. Соціальна підсистема економічної безпекології	140
МАКОГОН В. Д. Фіскальна політика як складова економічного розвитку	149
СПИС Б. О. Вплив факторів анонімності, можливості покарання та величини винагороди на економічну поведінку гравців у грі Ультиматум	155
ХІТОВ М. М. Тенденції в світовій економіці у контексті глобальної дефляційної кризи моделі розвитку після 2007 року	162

Фінанси, грошовий обіг та кредит

КРИСТІАН ІВАНОВ. Букмекерський та лотерейний бізнес – політика, податки і переваги	174
ТРОПІНА В. Б., КЛИМЕНКО А. М. Податки у формуванні фінансового ресурсу територіальних громад: Україна та ЄС	181
МАЛИШКО В. В., МАКАРЧУК І. М., ДЕМ'ЯНЕНКО Л. О. Аналіз формування і використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів	188
НАСІБОВА О. В. Діджитал-технології фінансового забезпечення соціальної сфери	200
ПЕРЧУК О. В. Підвищення якості та ефективності бюджетних соціальних видатків в системі управління публічними фінансами	208
ЧОРНОВОЛ А. О. Напрями розвитку системи управління державними фінансами	216

СОДЕРЖАНИЕ

Экономика знаний, инновационная экономика

ВАНКЕВИЧ Е. В., КАЛИНОВСКАЯ И. Н., ЗАЙЦЕВА О. В. Методические аспекты анализа сезонных изменений рынка труда, базирующиеся на технологиях искусственного интеллекта	7
МА МИН. Мировой телекоммуникационный рынок и цифровая трансформация экономики Республики Беларусь	15
ПАЛАМАРЧУК О. Н., КЛИМЕНКО И. Н. Инновационное предпринимательство и цифровой бизнес: развитие и изменения в управлении.....	21
РИППА М. Б., РИППА С. П. «ФИНТЕХ» как цифровое измерение стабильного развития	30
СТУДИНСКИЙ В. А., ЩИПСКАЯ Т. П. Экономические и организационные основы совершенствования деятельности педагога в системе профессионального (профессионально-технического) образования Украины.....	36
ГОРОШКОВА Л. А., ХАРАГИРЛО В. Е., ХЛОБЫСТОВ Е. В. Моделирование механизмов согласования интересов сторон в процессе повышения квалификации педагогов профессионального образования	42
ШКУТЬКО О. Н. Цифровизация мирового рынка услуг: специфика и последствия	50

Экономика и управление

ДЕЙНЕКО Л. В., ЦЫПЛИЦКАЯ Е. А. Промышленное развитие в обеспечении региональной инклюзии	59
МЕНЬШИКОВ В. В., РУЖА О. П. Предпринимательский потенциал студентов	70
ШЕСТАКОВА К. В., КАРПЕНКО Е. М. Управление промышленным развитием страны: теоретические аспекты и инструментарий	81
КАРПЕНКО В. М., ЮАНЬ ХУНХАО. Экономические инструменты интеграции альтернативной энергетики в энергосистему Китая	87
КУЧЕРЕНКО С. Ю., ЛЕВАЕВА Л. Ю., ПРИПУТА Н. В. Анализ тенденций развития сферы услуг в экономике Украины	96
МАРМУЛЬ Л. А., КУЧЕРЕНКО Н. А. Актуальные вопросы учета амортизации необоротных активов	108
ЗАКЛЕКТА О. И., МОЧУК О. Б. Современное состояние обращения с бытовыми отходами: мировой опыт и украинские реалии.....	112
ТИРБАХ Л. В., ЧАБАН Г. В. Профессиональное неравенство и гендерные особенности на рынке труда	120

Экономическая теория

ШЕЛУДЬКО Э. И., ЗАВГОРОДНЯЯ М. Ю. Инструменты и методы проведения предфорсайтних исследований экономики Украины	127
ВАРНАЛИЙ З. С. Социальная подсистема экономической безопасности.....	140
МАКОГОН В. Д. Фискальная политики как составляющая экономического развития.....	149
СПИС Б. А. Влияние факторов анонимности, возможности наказания и величины вознаграждения на экономическое поведение игроков в игре Ультиматум	155
ХИТОВ М. М. Тенденции в мировой экономике в контексте глобального дефляционного кризиса модели развития после 2007 года.....	162

Финансы, денежное обращение и кредит

КРИСТИАН ИВАНОВ. Букмекерский и лотерейный бизнес – политика, налоги и преимущества	174
ТРОПИНА В. Б., КЛИМЕНКО А. М. Налоги в формировании финансовых ресурсов территориальных общин: Украина и ЕС	181
МАЛЫШКО В. В., МАКАРЧУК И. Н., ДЕМЬЯНЕНКО Л. А. Анализ формирования и использования финансовых ресурсов местных бюджетов	188
НАСИБОВА О. В. Диджитал-технологии финансового обеспечения социальной сферы	200
ПЕРЧУК О. В. Повышение качества и эффективности бюджетных социальных расходов в системе управления публичными финансами	208
ЧЕРНОВОЛ А. А. Направления развития системы управления государственными финансами.....	216

CONTENTS

Knowledge Economy, Innovative Economy

ALENA VANKEVICH, IRYNA KALINOUSKAYA, OLGA ZAITSEVA. Methodological aspects of the analysis of seasonal labour market changes based on artificial intelligence technologies	7
MA MING. The world telecommunication market and digital transformation of the economy the Republic of Belarus.....	15
PALAMARCHUK OKSANA, KLIMENKO INNA. Innovative entrepreneurship and digital business: development and changes in management.....	21
RIPPA MARIA, RIPPA SERHIY. "FINTECH" as a digital dimension of stable development.....	30
STUDINSKI VOLODYMYR, SHCHYPSKA TETYANA. Economic and organizational principles of improving the activities of teachers in the system of professional (vocational) education of Ukraine.....	36
HOROSHKOVA LIDIYA, KHARAHIRLO VIRIA, KHLOBYSTOV IEVHEN. Modeling the mechanisms for reconciling the interests of the parties in the process of professional education teachers' advanced training.....	42
SHKUTSKO OKSANA. Digitalization of the world service market: specifics and consequences	50

Economy and Management

DEINEKO LIUDMYLA, TSYPLITSKA OLENA. Industrial development in regional inclusion provision.....	59
MENSHIKOV VLADIMIR, RUZA OKSANA. Entrepreneurial potential of students	70
KARPENKO ELENA, SHESTAKOVA KRISTINA. Management of industrial development of the country: theoretical aspects and tools	81
KARPENKO VALERY, YUAN HONGHAO. Economic tools for integration of alternative energy into the energy system of China	87
KUCHERENKO SVITLANA, LEVAIEVA LIUDMYLA, PRYPUTA NATALIYA. Analysis of trends in services sector development in the economy of Ukraine	96
MARMUL LARISA, KUCHERENKO MYKOLA. Current issues of accounting of non-current assets depreciation	108
ZAKLEKTA OLGA, MOCHUK OKSANA. Current state of household waste management: world experience and ukrainian realities	112
TIRBAKH LESYA, CHABAN GALINA. Occupational inequality and gender features in the labor market	120

Economic Theory

SHELUDKO ELLA, ZAVGORODNIA MARIA. Tools and methods of conducting pre-foresight research of the economy of Ukraine	127
VARNALII ZAKHARII. Social subsystem of the science of economic security	140
MAKOHON VALENTYNA. Fiscal policy as a component of economic development	149
SPYS BOHDAN. Influence of anonymity, punishment, and high stakes on players' economic behavior in the Ultimatum game	155
HITOV MITKO. Trends in the world economy in the context of the global deflation crisis development model after 2007	162

Finance, Monetary Circulation and Credit

KRISTIYAN IVANOV. Betting and lottery business – policies, taxes and benefits	174
VALENTYNA TROPINA, ANDRII KLYMENKO. Taxes in the formation of financial resources territorial communities: Ukraine and the EU	181
MALYSHKO VITALINA, MAKARCHUK INNA, DEMIANENKO LEONID. Analysis of formation and use of financial resources of local budgets	188
NASIBOVA OLHA. Digital technologies of financial support of the social sphere	200
PERCHUK OKSANA. Improving the quality and efficiency of budget social expenditure in the public financial management system	208
CHORNOVOL ALLA. Directions of development of the public finance management system	216

До авторів збірника Шановні автори!

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди приймає до друку у науковому збірнику «Економічний вісник університету» статті з економічної тематики

Для того, щоб мати можливість подавати статті до збірника та перевіряти поточний статус своїх подань, необхідно увійти на сайт <https://economic-bulletin.com> або Зареєструватись.

1. Стаття подається мовою оригіналу (українською, або російською, або англійською) в онлайн-поданні на веб-сайті Збірника. Якщо стаття написана англійською мовою, необхідно надіслати до Редакції її переклад (українською або російською мовами)!

2. Файл статті рекомендується називати латиницею за прізвищем автора чи першого автора, якщо авторів декілька (наприклад: «Ivanenko_article.doc»).

3. Рукопис статті супроводжується зовнішньою рецензією із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), засвідченою печаткою. Статті авторів, що мають вчений ступінь доктора економічних наук, зовнішньої рецензії не потребують.

4. Рукописи проходять двостороннє «сліпе» рецензування.

5. Форма подання статті:

- обсяг рукопису – 15-40 тис. знаків, включаючи рисунки та таблиці;
- кількість співавторів – не більше трьох.
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора Word for Windows® або сумісного редактора;
- нумерація сторінок не ведеться;
- формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – «книжна»; поля: ліворуч – 2 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; переплетіння – 0 см; інтервал між рядками – 1 пт.; інтервал між абзацами «до», «після» – 0 пт; відступи «праворуч», «ліворуч» – 0 пт; відступ абзац – 1 см;

- рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об'єкт. Положення об'єкта – «в тексті»;

- рисунки, створені у вбудованому у WinWord редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об'єкти.

- рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше покликання в тексті.

6. Фізичні величини повинні подаватися в одиницях системи СІ.

7. Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою українською, російською та англійською мовами:

- індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Arial, 12 пт.);
- назва статті – великими літерами, по центру українською мовою (Arial, 12 пт., жирний). Назва статті має бути коротка, але максимально точно відображати досліджувану проблему. Назва статті подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- прізвища та ініціали авторів у верхньому правому кутку листа українською (Arial, 12 пт., жирний).

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- анотація структурована (1800-2000 знаків) українською мовою (Arial, 11 пт., курсив); анотацію не потрібно розмішувати на окремому листі. Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити:

- актуальність теми дослідження;

- постановка проблеми;

- аналіз останніх досліджень і публікацій;

- виділення недосліджених частин загальної проблеми;

- постановка завдання, мети дослідження;

- метод або методологію проведення дослідження;

- викладення основного матеріалу (результати роботи);

- галузь застосування результатів;

- висновки відповідно до статті.

- ключові слова (5-10 слів) українською мовою (Arial, 11 пт., курсив);

- порожній рядок (Arial, 11 пт.);

- назва статті – великими літерами, по центру російською мовою (Arial, 12 пт., жирний);

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- прізвища та ініціали авторів у верхньому правому кутку листа російською мовою (Arial, 12 пт., жирний).

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- анотація структурована (1800-2000 знаків) російською мовою (Arial, 11 пт., курсив); структура анотації аналогічна тій, що викладена українською мовою;

- ключові слова (5-10 слів) російською мовою (Arial, 11 пт., курсив);

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- назва статті – великими літерами, по центру англійською мовою (Arial, 12 пт., жирний);

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- прізвища та імена у верхньому правому кутку листа англійською мовою (Arial, 12 пт., жирний).

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);

- анотація структурована (1800-2000 знаків) англійською мовою (Arial, 11 пт., курсив); структура анотації аналогічна тій, що викладена українською мовою;

- ключові слова (5-10 слів) англійською мовою (Arial, 11 пт., курсив);

- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc

- порожній рядок (Arial, 12 пт.).

Текст статті (Arial, 12 пт.). Текст статті повинен бути уважно вчитаним, зрозумілим і лаконічним. Загальна структура статті повинна містити:

- актуальність теми дослідження;
- постановка проблеми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій;
- виділення недосліджених частин загальної проблеми;
- постановка завдання, мети дослідження;
- метод або методологію проведення дослідження;
- викладення основного матеріалу (можливий розподіл на підрозділи);
- висновки відповідно до статті;
- перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- список використаних джерел (Arial, 12 пт., жирний, по центру), детальна інформація щодо оформлення – п. 8;
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- references (Arial, 12 пт., жирний, по центру), детальна інформація щодо оформлення – п. 9.
- дані про автора українською мовою: прізвище, ім'я, по-батькові, посада, вчене звання, науковий ступінь, адресні дані, організація, де працює (навчається) автор, електронна пошта, ORCID, Researcher ID (додатково: домашній/мобільний телефон);
- дані про автора в тій же послідовності російською та англійською мовами.

8. Оформлення покликань і формування у кінці статті списку використаних джерел:

Кожна цитата обов'язково супроводжується покликанням на джерело. Покликання на використані джерела слід здійснювати за стилем APA за наскрізною нумерацією (тобто за порядком згадування джерел, а не в алфавітному порядку) відповідно до вимог і стандартів «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», що вступив в дію 01.07.2016 <http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>). Приклад: [2, с. 56], [4, с. 34-35; 5]. Автор, цитуючи літературу, у міру згадування джерел водночас формує «Список використаних джерел», який подає в кінці статті.

Якщо цитована праця в оригіналі не є українськомовною, то в покликанні її автор (автори), назва та місце видання подаються мовою оригіналу і на українську не перекладаються). Цитати з іншомовних джерел (у тому числі й з російськомовних) наводяться автором в українському перекладі (або з офіційного україномовного видання, або ж у випадку відсутності останнього автор здійснює переклад сам). Покликання наводити у відповідності до існуючого стандарту.

Загальні вимоги до цитування такі:

- текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий»;
- цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекручень думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекручення авторського тексту і позначається трьома крапками. Вони ставляться в будь-якому місці цитати (на початку, всередині, на кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;
- кожна цитата обов'язково супроводжується покликанням на джерело;
- при непрямому цитуванні (переказі, викладі думок інших авторів своїми словами), слід давати відповідні покликання на джерело;
- якщо виявляється ставлення автора статті до окремих слів або думок із цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять знак оклику або знак питання.

9. Транслітерований список літератури оформляється за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами надається переклад англійською мовою в дужках.

Для транслітерації українського тексту на латиницю використовується безкоштовний сайт <http://www.slovyuk.ua/services/translit.php> (вибираємо варіант «американська»); для транслітерації російського тексту використовується безкоштовний сайт <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

Обов'язковими є рецензії фахівця у відповідній галузі науки, для аспірантів та здобувачів – віза наукового керівника.

У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Відповідальність за достовірність даних, наведених у статті, несе її автор та науковий керівник.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 7 жовтня 2015 р. відповідно до рішення Державної атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2015 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» перереєстровано як фахове наукове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р. відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 15 жовтня 2019 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесений до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б».

Довідки за телефонами: +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068)3558320

Сайт збірника наукових праць: <https://economic-bulletin.com> Електронна адреса: ekon.dek@ukr.net

Редакційна колегія

**К авторам сборника
Уважаемые авторы!**

Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий
государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» принимает к печати в научном сборнике
«Экономический вестник университета» статьи по экономической тематике

Для того, чтобы иметь возможность подавать статьи в сборник и проверять текущий статус своих представлений, необходимо Войти в систему <https://economic-bulletin.com> или Зарегистрироваться.

1. Статья подается на языке оригинала (на украинском, русском или английском) путем онлайн-подачи на сайте Сборника. Если статья написана на английском языке, необходимо подать в Редакцию ее перевод (на украинском или русском языках)!

2. Файл статьи рекомендуется называть латиницей по фамилии автора или первого автора, если авторов несколько (например: «Ivanenko_article.doc»).

3. Рукопись статьи сопровождается внешней рецензией с указанием ученой степени рецензента, ученого звания, должности, места работы (без сокращений), заверенной печатью. Для статей авторов, имеющих ученую степень доктора экономических наук, внешняя рецензия не требуется.

4. Рукописи проходят двустороннее «слепое» рецензирование.

5. Форма представления статьи:

- объем рукописи – 15-40 тыс. знаков, включая рисунки и таблицы;
- количество соавторов – не более трех.
- статья должна быть подготовлена с помощью редактора Word for Windows® или совместимого редактора;
- нумерация страниц не ведется;
- формат листа - A4 (210 × 297), ориентация страницы - «книжная»; поля: слева - 2 см; справа - 2 см; сверху - 2 см; снизу - 2 см; переплет - 0 см; интервал между строками - 1 пт.; интервал между абзацами «до», «после» - 0 пт.; отступления «вправо», «влево» - 0 пт.; отступление первой строки - 1 см;
- рисунки, фотографии, графики следует вставлять в текст статьи как объект. Положение объекта - «в тексте»;
- рисунки, созданные во встроенном в WinWord редакторе рисунков, следует подавать как сгруппированные объекты.
- рисунки и таблицы не должны разрывать предложения в абзаце, то есть они должны быть расположены после того абзаца, в котором на них делается первая ссылка в тексте.

6. Физические величины должны подаваться в единицах системы СИ.

7. Текст рукописи должен быть построен по общепринятой схеме на украинском, русском и английском языках:

- индекс УДК в верхнем левом углу листа (Arial, 12 пт.);
- название статьи – большими буквами, по центру на украинском языке (Arial, 12 пт., жирный). Название статьи должно быть коротким, но очень точно отражать изучаемую проблему. Название статьи подается без использования узкоспециализированных сокращений, точка в конце названия не ставится;
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- фамилии и инициалы авторов в верхнем правом углу листа на украинском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- аннотация структурированная (1800-2000 знаков) на украинском языке (Arial, 11 пт., курсив) аннотацию не нужно размещать на отдельном листе. Аннотация должна содержать краткую формулировку содержания статьи, не повторять название статьи. Общая структура аннотации должна содержать:
 - актуальность темы исследования;
 - постановку проблемы;
 - анализ последних исследований и публикаций;
 - выделение неисследованных частей общей проблемы;
 - постановку задачи, цели исследования;
 - метод или методологию проведения исследования;
 - изложение основного материала (результаты работы);
 - область применения результатов;
 - выводы согласно статье.
- ключевые слова (5-10 слов) на украинском языке (Arial, 11 пт., курсив);
- пустая строка (Arial, 11 пт.);
- название статьи – большими буквами, по центру на русском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- фамилии и инициалы авторов в верхнем правом углу листа на русском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- аннотация структурированная (1800-2000 знаков) на русском языке (Arial, 11 пт., курсив). Структура аннотации аналогична той, что изложена на украинском языке;
- ключевые слова (5-10 слов) на русском языке (Arial, 11 пт., курсив);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- название статьи – большими буквами, по центру на английском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- фамилии и имена в верхнем правом углу листа на английском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- аннотация структурированная (1800-2000 знаков) на английском языке (Arial, 11 пт., курсив) структура аннотации аналогична той, что изложена на украинском языке;
- ключевые слова (5-10 слов) на английском языке (Arial, 11 пт.), курсив);
- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc;
- пустая строка (Arial, 12 пт.);

Текст статьи (Arial, 12 пт.). Текст статьи должен быть внимательно вычитанным, понятным и лаконичным.

Общая структура статьи должна содержать:

- актуальность темы исследования;
 - постановку проблемы;
 - анализ последних исследований и публикаций;
 - выделение неисследованных частей общей проблемы;
 - постановку задачи, цели исследования;
 - метод или методологию проведения исследования;
 - изложение основного материала (возможно деление на подразделы);
 - выводы согласно статье;
 - перспективы дальнейших исследований в этом направлении.
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- список использованных источников (Arial, 12 пт., жирный, по центру), подробная информация по оформлению - п. 8;
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- references (Arial, 12 пт., жирный, по центру), подробная информация по оформлению - п. 9.
- данные об авторе на украинском языке: фамилия, имя, отчество, должность, ученое звание, ученая степень, адресные данные, организация, где работает (учится) автор, электронная почта, ORCID, Researcher ID (дополнительно: домашний / мобильный телефон);
- данные об авторе в той же последовательности на русском и английском языках.

8. Оформление ссылок и формирование списка литературы в конце статьи:

Каждая цитата обязательно сопровождается ссылкой на источник. Ссылки на использованные источники следует осуществлять по стилю APA по сквозной нумерации (то есть по порядку упоминания источников, а не в алфавитном порядке) в соответствии с требованиями и стандартами «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», вступившего в силу 01.07.2016 <http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>. Пример: [2, с. 56], [4, с. 34-35; 5]. Автор, цитируя литературу, по мере упоминания источников одновременно формирует «Список использованных источников», который подает в конце статьи.

Если цитируемая работа в оригинале не является украиноязычной, то в ссылке ее автор (авторы), название и место издания подаются на языке оригинала и на украинский язык не переводятся. Цитаты из иностранных источников (в том числе и из русскоязычных) приводятся автором в украинском переводе (или с официального русскоязычного издания, или же в случае отсутствия последнего автор осуществляет перевод сам). Ссылка приводится в соответствии с существующим стандартом.

Общие требования к цитированию следующие:

- текст цитаты начинается и заканчивается кавычками и приводится в той грамматической форме, в которой он представлен в источнике, с сохранением особенностей авторского написания. Научные термины, предложенные другими авторами, не выделяются кавычками, за исключением тех, что вызвали общую полемику. В этих случаях используется выражение «так называемый»;
- цитирование должно быть полным, без произвольного сокращения авторского текста и без искажений мысли автора. Пропуск слов, предложений, абзацев при цитировании допускается без искажения авторского текста и обозначается многоточием. Они ставятся в любом месте цитаты (в начале, середине, на конце). Если перед выпущенным текстом или за ним стоял знак препинания, то он не сохраняется;
- каждая цитата обязательно сопровождается ссылкой на источник;
- при косвенном цитировании (пересказе, изложении мыслей других авторов своими словами), следует давать соответствующие ссылки на источник;
- если выражается отношение автора статьи к отдельным словам или мыслям из цитируемого текста, то после них в круглых скобках ставят восклицательный знак или знак вопроса.

9. Транслитерированный список литературы оформляется по международным библиографическим стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). Если научная работа написана на языке, который использует кириллический алфавит, то ее библиографическое описание необходимо транслитерировать латинскими буквами. После названия работы латинскими буквами предоставляется перевод на английский язык в скобках.

Для транслитерации украинского текста на латиницу используется бесплатный сайт <http://www.slovyk.ua/services/translit.php> (выбираем вариант «американская»); для транслитерации русского текста используется бесплатный сайт <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

В случае невыполнения вышеуказанных требований редакция не принимает статей в печать

Ответственность за достоверность данных, приведенных в статье, несет ее автор и научный руководитель.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Приказом Министерства образования и науки Украины № 1021 от 7 октября 2015 г. в соответствии с решением Государственной аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины от 29 сентября 2015 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» перерегистрирован как профессиональное научное издание Украины, в котором могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Приказом Министерства образования и науки Украины № 1301 от 15 октября 2019 г. в соответствии с решением Аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины от 15 октября 2019 г. сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в Перечень научных профессиональных изданий Украины, категория «Б».

Справки по телефонам: +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068) 3558320

Сайт сборника научных трудов: <https://economic-bulletin.com>. Электронный адрес: ekon.dek@ukr.net

Редакционная коллегия

To the authors of Bulletin
Dear authors!

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University accepts economic articles
for printing in the scientific collection "University Economic Bulletin"

In order to be able to submit articles to the Collection and check the current status of your submissions, you must login <https://economic-bulletin.com> or register.

1. The article is submitted in the original language (in Ukrainian, Russian or English) by online submission on the website of the Collection. If the article is written in English, you must submit to the Editorial office its translation (in Ukrainian or in Russian)!

2. The file of the article is recommended to be called in Latin letters by the name of the author or the first author, if there are several authors (for example: "Ivanenko_article.doc").

3. The manuscript of the article is accompanied by an external review, indicating the academic degree of the reviewer, his/her academic title, position, affiliation (without abbreviations). The review must be certified by a seal. For articles of authors who are the doctors of economics, an external review is not required.

4. All manuscripts go through double blind reviewing.

5. Form of the article presentation:

- the volume of the manuscript is 15-40 thousand characters, including figures and tables;
- number of co-authors – no more than three.
- the article should be prepared using the Word for Windows® editor or a compatible editor;
- no page numeration;
- sheet format – A4 (210 × 297), page orientation – "book"; margins: bottom, top, left, right – 2 cm; binding - 0 cm; interval between lines – 1 pt; the interval between paragraphs "before", "after" – 0 pt; indents "to the right", "to the left" - 0 pt; indent of the first line - 1 cm;
- drawings, photographs, graphics should be inserted into the text of the article as an object. The position of the object is "in the text";
- drawings created in the built-in WinWord drawing editor, should be submitted as grouped objects.
- drawings and tables should not break sentences in a paragraph, therefore they should be located after the paragraph where the first link on them in the text is made.

6. Physical quantities must be submitted in SI system units.

7. The text of the manuscript should be built according to the standard scheme in Ukrainian, Russian and English:

- UDC index in the upper left corner of the sheet (Arial, 12 pt);
- the title of the article - uppercase letters, centered, in Ukrainian (Arial, 12 pt, fat). The title of the article should be short, but very accurately reflect the problem under investigation. The title of the article is submitted without using highly specialized abbreviations. No dot at the end of the title;
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the names and initials of the authors in the upper right corner of the sheet in Ukrainian (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in Ukrainian (Arial, 11 pt, italics), the abstract should not be placed on a separate sheet. The abstract should contain a brief statement of the article's content, but should not repeat the article's title.

The general structure of the abstract should contain:

- actuality of the research topic;
- a problem statement;
- analysis of recent research and publications;
- extraction of unexplored parts of a common problem;
- statement of the research purpose and tasks;
- method or methodology of the research;
- presentation of the main material (research results);
- the field of the results application;
- conclusions according to the article.
- keywords (5-10 words) in Ukrainian (Arial, 11 pt, italics);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the title of the article – in uppercase letters, centered, in Russian (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the names and initials of the authors in the upper right corner of the sheet in Russian (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in Russian (Arial, 11 pt, italics). The structure of the abstract is similar to that described in the Ukrainian language;
- keywords (5-10 words) in Russian (Arial, 11 pt, italics);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the title of the article – in uppercase letters, centered, in English (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- last names and first names in the upper right corner of the sheet in English (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in English (Arial, 11 pt, italics) the structure of the abstract is similar to that described in the Ukrainian language;
- keywords (5-10 words) in English (Arial, 11 pt, italics);
- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc;
- the empty line (Arial, 12 pt);

The text of the article (Arial, 12 pt). The text of the article should be carefully read, understandable and concise. The general structure of the article should contain:

- actuality of the research topic;
- a problem statement;
- analysis of recent research and publications;
- extraction of unexplored parts of a common problem;
- statement of the research purpose and tasks;
- method or methodology of the research;
- presentation of the main material (division into subsections is possible)
- conclusions according to the article;
- prospects for further research in this direction.
- the empty line (Arial, 12 pt);
- list of bibliography sources used (Arial, 12 pt, bold, centered), detailed information on execution – see item 8;
- the empty line (Arial, 12 pt);
- references (Arial, 12 pt, bold, centered), detailed information on execution – see item 9.
- information about the author in Ukrainian: surname, name, patronymic, position, academic title, academic degree, address data, organization where the author (s) are working (studying), e-mail, ORCID, Researcher ID (additionally: home / mobile phone);
- data about the author in the same sequence – in Russian and in English.

8. Execution of bibliography links and formation of bibliography sources list at the end of the article:

Each citation is obligatory accompanied by a link to the source. References to the sources used should be based on the APA style with continuous numbering (in the order of sources mentioning, not in alphabetical order) in accordance with the requirements and standards of "DSTU 8302: 2015 "Bibliographic reference. General provisions and rules of compilation", which came into the force on 01.07.2016 (<http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>). Example: [2, p. 56], [4, p. 34-35; 5]. The author, citing literature as sources are mentioned, forms a "List of bibliography sources" simultaneously. The list is submitted at the end of the article.

If the work cited is not Ukrainian-language in the original, then its author (authors), title and place of publication are submitted in the references in the original language and are not translated into the Ukrainian. Citations from foreign sources (including those from Russian-language ones) should be given by the author in the Ukrainian translation (or from the official Russian-language publication, or in the case of its absence the author makes the translation himself). The reference is given in accordance with the existing standard.

The general requirements for citing are as follows:

- the text of the quotation begins and ends with quotation marks and is given in the grammatical form in which it is presented in the source, preserving the features of the author's writing. Scientific terms proposed by other authors are not separated with quotation marks, except for those that caused a general polemics. In these cases, the expression "so-called" is used;
- the citation should be complete, without arbitrary reduction of the author's text and without distortion of the author's thoughts. Skipping of words, sentences, paragraphs when quoting is allowed without distortion of the author's text and is denoted by an ellipsis. They are placed anywhere in the quotation (in the beginning, in the middle, in the end). If there is a punctuation mark before the quotation text or after it, it not retained;
- each quotation is necessarily accompanied by a reference to the source;
- in case of indirect citation (retelling, presentation of the other author's thoughts in one's own words), the appropriate references to the source should be given;
- if the author's attitude to individual words or thoughts from the quoted text is expressed, an exclamation mark or question mark must be put in parentheses.

9. The transliterated list of bibliography sources is prepared according to the international bibliographic standard APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). If the scientific work is written in a language that uses the Cyrillic alphabet, its bibliographic description must be transliterated in Latin letters. After the title of the work in Latin letters its translation into English is provided in brackets.

For the transliteration of the Ukrainian text into the Latin letters, a free site <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> is used (choose the option "American"); for the transliteration of the Russian text a free site <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx> is used.

In case of incompliance with the above mentioned requirements, the Editorial Board does not accept the articles for printing.

Validity of the data presented in the article is the responsibility of the author and his scientific supervisor.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles "University Economic Bulletin" was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1021 from October 7, 2015 and according to the resolution of the State Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from September 29, 2015 the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students "University Economic Bulletin" is re-registered as a professional scientific publication of Ukraine where the research results of doctoral and candidate theses in Economics can be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1301 from October 15, 2019 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from October 15, 2019, the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students "University Economic Bulletin" is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category "B".

Tel.; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068)3558320

Website of scientific bulletin: <https://economic-bulletin.com> E-mail: ekon.dek@ukr.net

Editorial Board

Міністерство освіти і науки України

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 49

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49>

Головний редактор Л.О. Мармуть

Переяслав
2021

Підписано до друку 22 травня 2021 року. Формат 60x84/8.
Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 22,79.
Ум.др. арк. 27,09. Наклад 50 примірників.

Министерство образования и науки Украины

ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический
университет имени Григория Сковороды»

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов
ученых и аспирантов

Выпуск 49

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49>

Главный редактор Л. А. Мармуль

Переяслав
2021

Подписан к печати 22 мая 2021. Формат 60x84/8.
Гарнитура тип Arial. Печать офсетная. Обл.-изд. л. 22,79.
Ус.п.л. 27,09. Тираж 50 экземпляров.

Ministry of Education and Science of Ukraine

Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post-graduate students

ISSUE 49

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2021-49>

Chief editor L. O. Marmul

Pereyaslav
2021

Signed for print on May 22, 2021. Format 60x84/8.
Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet 22,79.
Issued sheets 27,09. 50 copies.